

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Pieczęcie miast księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego do roku 1740

Author: Bożena Małachowska

Citation style: Małachowska Bożena. (2013). Pieczęcie miast księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego do roku 1740. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Historii

Bożena Małachowska

**Pieczęcie miast księstw
opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego
do roku 1740**

Praca doktorska napisana
pod kierunkiem prof. UŚ dr hab. Antoniego Barciaka

Katowice 2013

SPIS TREŚCI:

WYKAZ SKRÓTÓW.....	4
WSTĘP.....	8

CZĘŚĆ PIERWSZA: PIECZĘCIE INSTYTUCJI MIEJSKICH.....31

ROZDZIAŁ I: POCZĄTKI PIECZĘCI MIEJSKIEJ

1.1.Najstarsze pieczęcie miejskie na Śląsku.....	33
1.2.Dokumenty i przywileje herbowe i pieczętne.....	39
1.3.Pieczęć a herb miejski.....	49

ROZDZIAŁ II: ELEMENTY FORMALNE PIECZĘCI MIEJSKICH

2.1.Kształt i rozmiar.....	60
2.2.Materiał i sposób przywieszenia.....	65
2.3.Tłoki pieczętne.....	75

ROZDZIAŁ III: ASPEKTY PRAWNE UŻYWANIA PIECZĘCI

3.1.Rodzaje pieczęci miejskich.....	86
3.2.Pieczęć a działalność kancelarii.....	96
3.3.Funkcje pieczęci miejskich i ich związek z dokumentem.....	102

CZĘŚĆ DRUGA: IKONOGRAFIA PIECZĘCI.....111

ROZDZIAŁ IV: WYOBRAŻENIA NAPIECZĘTNE

4.1.Klasyfikacja symboli napieczętnych.....	114
4.2.Symbolika władzy i przynależności.....	117
4.3.Architektura napieczętna.....	133
4.4.Symbolika religijna.....	141
4.5.Symbolika gospodarcza.....	159
4.6.Symbolika krajobrazu naturalnego.....	168
4.7.Graficzne przedstawienie nazwy.....	173

ROZDZIAŁ V: CECHY AKCESORIALNE

5.1.Elementy dodatkowe i dekoracyjne.....	181
5.2.Tarcze.....	191
5.3.Pole znaczeniowe.....	199

ROZDZIAŁ VI: GENEZA I UWARUNKOWANIA ZMIAN WIZERUNKÓW NAPIECZĘTNYCH

6.1.Geneza wizerunków napieczętnych.....	206
6.2.Zmiany wizerunków napieczętnych.....	212
6.3.Porównanie wizerunków pieczęci ogólnomiejskich z sądowymi.....	225

ROZDZIAŁ VII: NAPISY NAPIECZĘTNE

7.1.Forma legendy napieczętniej.....	231
7.2.Treść legendy napieczętniej.....	238

CZĘŚĆ TRZECIA (KATALOGOWA)

WSTĘP DO KATALOGU.....	248
KATALOG.....	254
ZAKOŃCZENIE.....	434
WYKAZ WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY.....	443
SPIS WYKRESÓW.....	480
SPIS TABEL.....	480
SPIS FOTOGRAFII.....	481
SPIS ANEKSÓW.....	487
ANEKSY.....	488

WYKAZ SKRÓTÓW

CDS	- Codex Diplomaticus Silesiae
„Sobótka”	- „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”
AMP	-Archiv hlavního města Prahy
PPL	- Papierowe listiny
HALW	- Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein in
Wien	
Karton H	- Fascykula Criminalia
NAP	-Národní Archiv Praha,
CDK	- Česká dvorská kancelář
CDKM	- České oddělení dvorské komory
RM	- Archiv českého velkopřevorství maltského řádu
SOAK	-Statní okresní archiv v Karvině
SMSO	- Slezská muzejní společnost Orlová
ZAO	-Zemský archi w Opavě
JK	- Josefský katastr slezský
KK	- Karolinský katastr
KrÚ	- Královský úřad v Opavě
MVP	- Matrika výnosu pozemků
Rkp.	- Sbirka rukopisov
AAWr	-Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
AGAD	-Archiwum Główne Akt Dawnych
APG	-Archiwum Państwowe w Gdańsku
AMG	- Akta Miasta Gdańska
APK	-Archiwum Państwowe w Katowicach
AMD	- Akta miasta Dobrodzienia
AMM	- Akta miasta Mysłowic
AMMB	- Archiwum miejskie miasta Bytomia
AMMŚ	- Akta miasta Miasteczka Śląskiego
AMTG	- Akta miasta Tarnowskie Góry
APBB	- Oddział w Bielsku-Białej

AKS	- Archiwum Książąt Sułkowskich w Bielsku
APC	- Oddział w Cieszynie
AMC	- Akta miasta Cieszyna
AMS	- Akta miasta Strumienia
ASW	- Akta Sądu Wodzisław
CWC	- Cech Winiarzy w Cieszynie
KC	- Komora Cieszyńska
APGI	- Oddział w Gliwicach
AMGI	- Akta Miasta Gliwic
ARW	- Archiwum rodziny Wilczków z Łabęd
ZLD	- Zbiór luźnych dokumentów i prywatnej korespondencji
APP	- Oddział w Pszczynie
AKP	- Archiwum Książąt Pszczyńskich
AMMi	- Akta miasta Mikołowa
AMP	- Akta miasta Pszczyny
APR	- Oddział w Raciborzu
AMR	- Akta miasta Raciborza
CMR	- Cechy miasta Raciborza
CSŻ	- Cechy sukienników Żory
KKZR	- Komora Książęca Zamku w Raciborzu
APŻ	- Oddział w Żywcu
ZS	- Zbiór sfragistyczny
APKr	-Archiwum Państwowe w Krakowie
ACH	- Spuścizna Adama Chmiela
APO	-Archiwum Państwowe w Opolu
AMGł	- Akta miasta Głogówka
AMK	- Akta miasta Koźla
AML	- Akta miasta Leśnicy
AMN	- Akta miasta Niemodlina
AMO	- Akta miasta Opola
AMOI	- Akta miasta Olesna
AMPr	- Akta miasta Prudnika
CMO	- Cechy miasta Opola
CMOI	- Cechy miasta Olesna

CMPr	- Cechy miast Prudnika
SPL	- Spis pieczęci luźnych
APT	-Archiwum Państwowe w Toruniu
AMT	- Akta miasta Torunia
APWr	-Archiwum Państwowe we Wrocławiu
AMWr	- Akta miasta Wrocławia
DMWr	- Akta miasta Wrocławia, Dokumenty
KK	- Kataster Karoliński
ZLP	- Zbiór luźnych pieczęci
Rep. 4f	- Zbiór dokumentów księstwa opolsko-raciborskiego
Rep. 66	- Zbiór dokumentów św. Macieja we Wrocławiu
Rep. 67	- Zbiór dokumentów pergaminowych klasztoru premonstratensów św. Wincentego we Wrocławiu
Rep. 71	- Dokumenty klasztoru premonstratensek w Czarnowasach
Rep. 91	- Zbiór dokumentów klasztoru cystersów w Lubiążu
Rep. 102	- Zbiór dokumentów kolegiaty nyskiej,
Rep. 114	- Zbiór dokumentów klasztoru cystersów z Rud Raciborskich
Rep. 127	-Zbiór dokumentów klasztoru Paulinów Eremitów w Leśnicy
BŚ	-Biblioteka Śląska
ZS	- Zbiory Specjalne
KCC	-Książnica Cieszyńska w Cieszynie
DD	- Kolekcja rękopisów biblioteki Ks. L. J. Szersznika
MB	-Muzeum Górnośląskie w Bytomiu
H	- Dział Historyczny
MBB	-Muzeum w Bielsku-Białej
H	- Dział Historia
S	- Dział Sztuka
MC	-Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie
H	- Dział Historyczny
N	- Dział Numizmatyczny
MGI	-Muzeum w Gliwicach

H	- Dział Historyczny
MMM	-Muzeum Miasta Mysłowic
H	- Dział Historyczny
MO	-Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu
H	- Dział Historyczny
MNKr	-Muzeum Narodowe w Krakowie
Rkps	- Dział Rękopisów
MNWr	-Muzeum Narodowe we Wrocławiu
MR	-Muzeum w Raciborzu
H	- Dział Historyczny
MPDH	- Materiał pomocniczy Działu Historycznego
MRy	-Muzeum w Rybniku
ADH	- Archiwum Działu Historii i Kultury Regionu
H	- Dział Historii i Kultury Regionu
MS	-Muzeum Gustawa Morcinka w Skoczowie
H	- Dział Historyczny
MWŚ	-Muzeum w Wodzisławiu Śląskim
H	- Dział Historyczny
MŻ	-Muzeum Miejskie w Żorach
H	- Dział Historyczny
ZNim.O	-Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu
GNS	- Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny

WSTĘP

W wyniku ciągłych poszukiwań nowych obszarów badań obserwujemy w ostatnim czasie wzrost zainteresowania niewerbalnymi środkami komunikacji, które umożliwiają niemal bezpośredni wgląd w świat wyobrażeń ludzi dawnych epok¹. W ten nurt doskonale wpisują się badania sfragistyczne, gdyż obraz napieczony to żywy dokument swoich czasów, przedmiot ambicji i aspiracji oraz dumy mieszczaństwa²; to ikonograficzny ślad i pamiątka ubiegłych wieków. To także ważki przejaw życia prawnospołecznego, znak uwierzytelniający, nadający moc prawną różnego rodzaju dokumentom, a także symbol władzy i uprawnień osób fizycznych lub prawnych³. Coraz częściej dostrzega się więc szczególne walory pieczęci jako środka komunikacji, bowiem występuje w nich: „koncentracja informacji pozwalających rekonstruować te obszary przeszłości, o których źródła pisane milczą lub jedynie sporadycznie wzmiankują”⁴.

Są to pierwsze choć nie jedyne argumenty, które przemawiały za wysunięciem problematyki pieczęci miast księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego jako tematu niniejszej pracy. Nie można bowiem zapomnieć, że wzrost zainteresowania tą tematyką spowodowała także ustawa o samorządzie terytorialnym z 1990 r., która niejako wymusiła umieszczenie w statutach miast wzoru obowiązującego herbu⁵. Taka procedura wiąże się z koniecznością podjęcia badań nad symboliką samorządową, które obok problematyki heraldycznej, dotyczyć muszą kwestii sfragistycznych⁶. Wynika to

¹ Zagadnienie to, jako jeden z głównych wątków, poruszył w swojej pracy m.in.: B. Uspieński, *Historia i semiotyka*, Warszawa 1998, s. 21, 24 i in.

² D. Tomczyk, *Węzłowe problemy badawcze heraldyki miast górnośląskich*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj- dziś- jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 7.

³ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 59.

⁴ Z. Piech, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 7.

⁵ Warto podkreślić, że wspomniana ustawa z 1990 r. dopuściła do posiadania własnego herbu także gminy typu miejsko-wiejskiego i wiejskiego, co przełożyło się na wzrost zainteresowania również tą dziedziną sfragistyki, warto przytoczyć tu przy najmniej jedną z najnowszych publikacji z tej dziedziny: *Wieś w heraldyce i sfragistyce polskiej*, red. A. Gut, P. Gut, Warszawa 2012.

⁶ J. Szymański, *Samorządność społeczeństw lokalnych i jej symbolika*, [w:] *Materiały do polskiego herbarza samorządowego*, z. 1, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995, s. 13-16; H. Seroka, *Lubelskie badania nad heraldyką samorządową*, [w:] *Materiały do polskiego herbarza samorządowego*, z.

oczywiście ze specyfiki źródeł, którymi są, zarówno dla pierwszej jak i drugiej z wymienionych nauk, pieczęcie, co nierozdzielnie wiąże obie dyscypliny ze sobą⁷.

W końcu argumentem do podjęcia tego tematu uczynić można niezadowolający stan badań. Świadomość braków na polu sfragistycznym istniała w środowisku historycznym od dawna a przekonanie to znajdowało odbicie w licznych publikacjach postulujących podjęcie intensywnych i systematycznych badań⁸. W odniesieniu do sfragistyki, a także heraldyki, miast śląskich, wskazywał na nie m. in. M. Haisig⁹, i choć postulat zintensyfikowania poszukiwań, inwentaryzacji i opracowania materiału sformułowano ponad sześćdziesiąt lat temu, do dziś nie stracił swej aktualności, ponieważ wiele miast nie ma opracowanej historii swoich pieczęci, nie wspominając już o ujęciach syntetycznych.

Prezentując główne założenia pracy w pierwszej kolejności sięgnąć należy do definicji samej pieczęci będącej podmiotem poniższych rozważań. W ujęciu podręcznikowym jest ona znakiem rozpoznawczo-własnościowym określonej osoby fizycznej lub prawnej wyciśniętym za pomocą twardego stempla w odpowiedniej masie plastycznej lub farbie, pełniącym potrójną rolę: świadectwa wiarygodności i mocy prawnej, wykładnika woli właściciela oraz środka kontrolującego i zabezpieczającego nienaruszalność pisma lub przedmiotu¹⁰; dodać należy jednocześnie, że pieczęć pełni także funkcję informacyjną (propagandową)¹¹. Ponadto terminem tym określamy

1, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995, s. 17-28. Warto podkreślić, że wspomniana ustawa z 1990 r. dopuściła do posiadania własnego herbu także gminy typu miejsko-wiejskiego i wiejskiego, co przełożyło się na wzrost zainteresowania także tą dziedziną sfragistyki, warto przytoczyć tu przynajmniej jedną z najnowszych publikacji podejmującą te zagadnienia

⁷ M. Koczerska, Nauki pomocnicze historii średniowiecznej w Polsce- stan i perspektywy badawcze, [w:] Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 172.

⁸ L. Lepszy, O potrzebie publikowania pieczęci miejskich i cechowych oraz stanowisko i ważność numizmatyki i sfragistyki dla historii ogólnej, a zwłaszcza w dziejach sztuki, [w:] Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie, Lwów 1890, s. 1-8; W. Semkowicz, Potrzeby w zakresie nauk pomocniczych historii, „Nauka Polska”, t. 1, 1918, s. 297-299; M. Gumowski, Stan i potrzeby sfragistyki, „Przegląd Historyczny”, t. 23, 1922, s. 103-104; S. Kętrzyński, Stan nauk pomocniczych historii i ich potrzeby, [w:] Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich, Lwów 1930, t. 1, s. 197-198; M. Haisig, Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej, „Studia Źródłoznawcze”, t. 4, 1959, s. 153-168; Z. Piech, Perspektywy polskich badań sfragistycznych, [w:] Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 31-58.

⁹ M. Haisig, Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań, „Nauka i Sztuka”, t. 6., 1947, z. 6, s. 94.

¹⁰ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Sfragistyka..., s. 59.

¹¹ Z. Piech, Ikonografia pieczęci..., s. 11-14.

zarówno pieczęć właściwą, wykonaną za pomocą typariusza, jak i sam tłok pieczętny¹². Należy także pamiętać, że warunkiem sformułowania wyczerpującego kwestionariusza badań jest towarzysząca im pogłębiona refleksja nad istotą pieczęci jako źródła historycznego oraz poszczególnych jej typów¹³. Z drugiej jednak strony pamiętano, że nadmierne zindywidualizowanie badań pozostaje w niezgodzie z prawną wartością samej pieczęci, która przecież jako całość, tak tekstem legendy jak i pełnym wizerunkiem, tworzy pełnowartościowy instrument prawny¹⁴.

W końcu niezmiennie istotne, wręcz kluczowe, wydaje się być stwierdzenie, że pieczęć nie jest źródłem w pełni samodzielnym, a tym samym potrzebne są studia interdyscyplinarne, łączące metody różnych specjalności po to, aby lepiej zrozumieć zawarte w niej treści¹⁵. Sfragistyka ma więc związek z innymi naukami a przykładowo wymienić można heraldykę, dyplomatykę, numizmatykę, genealogię, epigrafikę czy archeologię prawną. Ponadto wyobrażenia i napisy występujące na pieczęciach mają analogie w innych przekazach źródłowych, a w szczególności materiałem porównawczym i uzupełniającym stają się źródła ikonograficzne.¹⁶ Niemniej mimo ścisłej łączności sfragistyki przede wszystkim z heraldyką, ma ona również osobne problemy badawcze, rozwiązywane przy pomocy odrębnych metod opracowania. „Kiedy rozważanie problemów heraldyki miejskiej oparte musi być na syntezie możliwie skompletowanego materiału źródłowego, a zatem pieczęci, materiałów rękopiśmiennych, zabytków architektury i rzeźby, opracowanie pieczęci miejskiej w całokształcie zagadnień związanych z tym przedmiotem badań, musi się opierać na pracach inwentaryzacyjno-opisowych(...), w których ilustracyjna (reprodukcyjna) strona odgrywa ważną rolę i jest silnie uwypuklona.”¹⁷

Takie założenia wstępne pozwoliły na sformułowanie szeregu postulatów badawczych niniejszej pracy, która, oprócz wstępu i zakończenia, podzielona została na

¹² S. K. Kuczyński, Pieczęć- zakres pojęcia i znaczenie, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1966, nr 15, s. 254-255.

¹³ Z. Piech, Perspektywy polskich..., s. 33.

¹⁴ Z. Michniewicz, Węzłowe problemy symboliki w sfragistyce i heraldyce Piastów, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XIV, 1970, z. 2, s. 67.

¹⁵ S. K. Kuczyński, Symbole i herby jako zabytki, [w:] Spotkania w willi Struvego 1998-2001, wykłady o dziedzictwie kultury, red. K. J. Kwiecińska, Warszawa 2001, s. 43.

¹⁶ Z. Piech, Perspektywy polskich..., s. 53.

¹⁷ M. Haisig, Sfragistyka i heraldyka..., s. 93.

trzy części, te na siedem rozdziałów, których treść z kolei ujęto w 24 podrozdziałach. W pierwszej kolejności starano się prześledzić początki pieczęci miejskiej na Górnym Śląsku związane zarówno z uformowaniem się rady miejskiej, jak i wydaniem dla danego ośrodka dokumentu herbowego. Podjęto też próbę ukazania relacji jaka zachodzi między pieczęcią a herbem miejskim. W rozdziale drugim jednym z priorytetów stało się zaprezentowanie wielkości i kształtów pieczęci, sposobów pieczętowania, używanych materiałów pieczętnych, a także samych tłoków, czyli tych elementów, które są najczęściej pomijane w badaniach sfragistycznych, a tak naprawdę dopełniających całego obrazu zagadnienia. W końcu w rozdziale trzecim starano się zwrócić uwagę na funkcjonowanie i podziały pieczęci, a tym samym ich związek z dokumentem, oraz na konieczność powiązania badań sfragistycznych z dyplomatycznymi, bez których praktycznie niemożliwe jest odtworzenie systemu sfragistycznego danej kancelarii.

W części drugiej, traktując pieczęcie jako znaki ikoniczne i umowne, szczególny nacisk położono na problematykę symboliki, a także na jej genezę i zmiany, gdyż: „Przekaz obrazowy to zapis informacji za pomocą innego języka niż pismo, a posługiwanie się tym językiem, wcale nie jest jednoznaczne z nadaniem przekazowi walorów wyłącznie artystycznych.”¹⁸ Pamiętano, że wyobrażenie napieczętne stworzone czy to z inicjatywy władz miejskich czy księcia, nie były tylko znakami czegoś, ale przede wszystkim dla kogoś, stając się składnikami ikonosfery ówczesnych społeczeństw¹⁹, w których dość powszechnie „manifestowały się dążenia ludzkie do symbolicznego ujmowania różnych zadań i konkretów życia za pomocą zastępczo tworzonych formuł, względnie przenośni”²⁰. W rozdziale czwartym szeroko rozpatrzono więc treści symboliczne godeł miejskich, a ponieważ w powstaniu wizerunków napieczętnych uczestniczyły dwie lub trzy układające się strony, które miały nieco inne cele i inaczej manifestowały swoją władzę i własność, sigilla odsłaniają w swej ikonograficznej treści bogactwo i różnorodność wyobrażeń, których tematyka pozwala na wyodrębnienie wielości motywów dominujących, występujących pojedynczo lub w konfiguracji z innymi. Warto w tym miejscu wspomnieć, że wzajemne przenikanie się treści, które niesie w sobie pieczęć miejska zmusza do ich

¹⁸ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 46.

¹⁹ Tamże, s. 46.

²⁰ Z. Michniewicz, *Węzłowe problemy...*, s. 69.

analizy z różnej perspektywy, co pociąga za sobą pewne powtórzenia, których nie sposób jednak uniknąć.

Kolejny rozdział traktuje o nagminnie pomijanych cechach akcesorialnych takich jak labry, korony czy elementy dekoracyjne. Sporo uwagi poświęcono także tarczom występującym na pieczęciach oraz ich polu znaczeniowemu, którego analiza stanowi nierozdzielalną część badań nad symboliką i przekazem pieczęci. Pamiętając o konieczności kompleksowej interpretacji znaczenia symbolicznego pieczęci, wzięto pod uwagę, że jej wizerunek można wyjaśnić jedynie w kontekście dziejów danego miasta (bądź regionu), co szczególnie uwypuklone zostało w rozdziale szóstym, gdzie starano się przedstawić genezę i rozwój w czasie poszczególnych elementów godła, wskazać na przyczyny polityczne, społeczne, religijne czy stylowe ewentualnych jego zmian, a także różnice między pieczęciami różnych instytucji samorządu miejskiego. Takie podejście wynika z przekonania, że pieczęć nie jest jedynie graficznym znakiem akceptowanym przez władze i mieszkańców, ale jej postać to trwały ślad historycznych faktów, wydarzeń natury gospodarczej, społecznej czy kulturalnej. Dotyczy to głównie miast o wiekowej przeszłości dziejowej, a takowe stanowią większość na omawianym obszarze. W końcu w rozdziale siódmym pamiętano, że w sfragistyce przekaz dokonuje się nie tylko poprzez wyobrażenia napieczętne, kształt, rozmiar pieczęci czy barwę wosku, ale także przez legendę, której język, liternictwo, oraz przede wszystkim treść, stała się przedmiotem badań.

W części trzeciej został zebrany i skatalogowany cały materiał źródłowy, na którym oparto niniejszą pracę, co stanowiło jeden z najważniejszych jej celów. Co się tyczy układu opracowania i technicznej strony jego ujęcia, to zebrany materiał źródłowy zestawiony został w porządku alfabetycznym według miast, a pieczęcie w obrębie danego ośrodka ujęte zostały w porządku chronologicznym poczynawszy od najstarszej²¹. Każda z nich zawiera stałe elementy szczegółowego opisu, takie jak charakterystykę treści ikonograficznej, prawdopodobny czas powstania czy odczyt legendy oraz w miarę możliwości fotografię obiektu. Ponadto przyjęto, że informacje zawarte w katalogu zwalniają z przytaczania ich każdorazowo w momencie powoływania się na daną pieczęć; w takim wypadku podany zostanie numer danej

²¹ Szczegółowo sposób opracowania materiału i budowa katalogu zostały opisane w poprzedzającym go wstępie.

pieczęci w katalogu w obrębie ośrodka miejskiego, do którego dana pieczęć przynależy.²²

W zakończeniu, będącym niejako podsumowaniem przeprowadzonych badań, ujęto m.in. postulaty badawcze, których realizacja pomoże lepiej zrozumieć treść, funkcje czy społeczny odbiór pieczęci miejskiej, która była przecież nie tylko znakiem czegoś, ale także dla kogoś. Wynika to m.in. z faktu, że pieczęć, jak i każdy inny przekaz ikonograficzny, można rozpatrywać na wielu płaszczyznach, a warstwa narracyjna, faktograficzna czy ideowa oddziaływała i nadal oddziałuje na potencjalnego odbiorcę²³.

Niewątpliwie oprócz określenia ram rzeczowych niniejszej pracy, odnieść się należy do jej zasięgu terytorialnego i czasowego. W pierwszym wypadku badaniami objęto 41 miast z obszaru księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego (wraz z wolnymi państwami stanowymi leżącymi na ich obszarze), które w niniejszej pracy piszący, mając świadomość sporego uproszczenia, nazywa wymiennie górnośląskimi. Problem granic Górnego Śląska budzi, i z pewnością nadal będzie budzić, wiele wątpliwości, choćby z tego powodu, że w omawianym okresie granice tego terytorium ulegały dużym zmianom, a sam termin był wieloznaczny i takim pozostał do dziś. Nic więc dziwnego, że w literaturze dotyczącej różnego rodzaju problemów omawianego regionu, kwestii sfragistycznych, numizmatycznych czy historiograficznych panuje duża dowolność w jego rozumieniu²⁴, a rozbieżności dotyczące Górnego Śląska

²² Przykładowo, jeżeli przywoływana będzie najstarsza pieczęć Opola pojawi się oznaczenie: Kat. Opole 1.

²³ E. Bimler-Mackiewicz, *Ikonomia miasta jako źródło poznania jego przeszłości-na przykładzie Rybnika*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne*, red. D. Ablańowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 109; J. Wrabec, *Niektóre współczesne poglądy na dzieło sztuki jako źródło historyczne*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia CLXX, Wrocław 2004, s. 92-93.

²⁴ Przykładowo K. Jasiński pisze: „Jakkolwiek termin „górnos Śląski” pojawia się dopiero w XV w., jego użycie na oznaczenie wszystkich descendentów po mieczu Mieszka Płatoniego nie nasuwa zastrzeżeń”: K. Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, t. III, *Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Wrocław 1977, s. 5. Z kolei B. Paszkiewicz stwierdza z mniejszym już przekonaniem: „(...) dość nieściśle można przyjąć terytoria, które potomkowie Mieszka Płatoniego otrzymywali jako ojcowiznę, to implikuje przynależność Oświęcimia i Siewierza a wyłącza Wieluń i Nysę”: B. Paszkiewicz, *Pieniądz górnośląski w średniowieczu*, Lublin 2000, s. 9. Natomiast D. Tomczyk problem ujmuje następująco: „Gdy idzie o zasięg terytorialny badań, to wzięto pod uwagę obszar właściwych księstw górnośląskich (opolskiego, raciborskiego, cieszyńskiego, karniowskiego i opawskiego), wraz z istniejącymi na nim państwami stanowymi. Pominięto jednak te miejscowości, które obecnie znajdują się w granicach Czechosłowacji”: D. Tomczyk, *Pieczęcie górnośląskich cechów rzemieślniczych z XV-XVIII wieku i ich znaczenie historyczne*, Opole 1975, s. 12-13. U J. Horwata Górny Śląsk wymiennie traktowany jest z terminem księstwo opolsko-raciborskie, a dodatkowo włączono miasta należące do północnej części ziemi

sprawiły, iż sam temat kształtowania się tego pojęcia jak i jego terytorium, był już niejednokrotnie podejmowany i dyskutowany przez historyków²⁵.

Nazwa Górny Śląsk pojawia się stosunkowo późno, bo dopiero w XV w., a upowszechnia w drugiej połowie tego wieku, w okresie panowania Macieja Korwina, kiedy Śląsk wyraźnie dzielono na część górno i dolnośląską, co widać chociażby w tytulaturze książęcej²⁶. Korzenie tego dualizmu sięgają jednak drugiej połowy XII w., kiedy synowie Władysława Wygnańca odzyskali dzielnicę swojego ojca, a w wyniku bratobójczej walki dokonali jej podziału. Książę Mieszko wydzielił najpierw dla siebie niewielkie księstwo ze stolicą w Raciborzu, następnie powiększone w 1177 o darowiznę Kazimierza Sprawiedliwego, a mianowicie małopolskie kasztelanie: bytomską, oświęcimską, siewierską i chrzanowską, do czego powrócimy w dalszej części pracy. Kolejne nabytki miały miejsce po śmierci brata, i były skutkiem konfliktu z 1201 r., z bratankiem Henrykiem Brodatym, w wyniku którego w 1202 r. pod władanie Mieszka przeszło Opole. W ten sposób powstało księstwo, którego tereny stanowiły trzon Górnego Śląska, a zachodnia granica oparła się o przesiekę, będącą od czasów plemiennych granicą między Opolanami a innymi plemionami śląskimi²⁷. Jednak już w 1281 r. bądź 1282 r. księstwo rozpadło się na część opolską, raciborską, cieszyńską i kozielsko-bytomską, a te z czasem ulegały dalszym podziałom²⁸. Ponadto w części księstw władzę przejęli książęta dolnośląscy (np. Piastowie oleśniccy w części księstwa bytomskiego) lub odwrotnie (np. Piastowie cieszyńscy panowali w księstwie głogowskim), a tym samym powoli zacieśniał się podział Śląska w oparciu o dwie linie

opawskiej: Baborów, Głubczyce, Głuchołazy czy Kietrz, obecnie zaliczane do Opolszczyzny, a także miasta które w XII w. wchodziły do Górnego Śląska, później odpadły od niego, aby powrócić pod panowanie Piastów górnośląskich w XIV w.: J. Horwat, *Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w.*, Gliwice-Rzeszów 1996, s. 6.

²⁵ W pierwszej kolejności wymienić należy pracę W. Semkowicza, który miał chyba największe zasługi w jego wyjaśnieniu: W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy Śląska*, Kraków 1933.

²⁶ I. Panic, *Początki kształtowania się pojęcia i terytorium Górnego Śląska w średniowieczu*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, red. D. Ablańowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 31.

²⁷ Według I. Panica proces krystalizowania się wspólnoty terytorialnej znanej pod nazwą księstwo opolskie, obejmującej całe terytorium późniejszego Górnego Śląska, zakończył się nieco później, za rządów księcia Władysława: I. Panic, *Początki kształtowania się pojęcia...*, s. 25.

²⁸ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, „Kwartalnik Opolski”, nr 1, 1971, s. 53-69; W. Dziewulski, *Terytorialne podziały Opolszczyzny w XIII-XV w.*, „Sobótka”, z. 3, 1973, s. 321-346; J. Horwat, *Księstwo bytomskie i jego podziały do końca XV w.*, Gliwice 1993.

dynastyczne, ponadto władcami w księstwach górnośląskich stają się Przemyślidzi opawsko-karniowscy i tym sposobem określenie księstwo opolskie traci rację bytu i powoli zostaje zastąpione określeniem Górny Śląsk. Należy jednak wspomnieć, że wymieranie Piastów górnośląskich i innych rodzin panujących na Górnym Śląsku doprowadziło do ponownego zjednoczenia się obszaru dawnego księstwa opolskiego, co ostatecznie przypieczętowało przejście 1521 przez Jana II Dobrego księstwa raciborskiego. Odtąd księstwa występowały pod jedną nazwą, a mianowicie księstwo opolsko-raciborskie bądź wprost opolskie; poza jego granicą pozostawało tylko księstwo cieszyńskie.

Aby określić, które ośrodki miejskie powinny zostać objęte niniejszymi badaniami, należy choć w zarysie przedstawić granice i ważniejsze zmiany terytorialne, jakie w omawianym okresie dokonywały się na wspomnianym obszarze. Rozpoczynając od granicy północno-zachodniej, oddzielającej Górny i Dolny Śląsk, to biegła ona między obszarami Olesna i Kluczborka²⁹, dalej granicę wyznaczała Stobrawa aż do jej ujścia do Odry³⁰. Następnie granica biegła nieco na wschód od Nysy Kłodzkiej, tak że w granicach znalazła się Skorogoszcz, i dalej w stronę Niemodlina³¹, a następnie na południe, gdzie leżała Ścinawa Mała i Biała, które także podlegały władzy książąt opolsko-raciborskich³².

Warto chyba wspomnieć iż po wojnie Mieszka Płatonowego z Henrykiem Brodatym doszło do zmiany, w wyniku której do Dolnego Śląska włączono kasztelaninę otmuchowską³³, a tym samym granica zachodnia kasztelanii opolskiej na omawianym odcinku dochodziła do archiprezbiteriatu ścinawskiego. Tu pojawia się problem z Prudnikiem, który dopiero w latach 30 tych XIV w. przeszedł pod panowanie książąt opolskich, niemniej już na stałe związał się z historią Górnego Śląska przez co został

²⁹ Taki podział pozwolił wyłączyć z orbity zainteresowania Kluczbork i Gorzów Śląski.

³⁰ J. Horwat, *Formowanie się miast...*, s. 17.

³¹ W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy...*, s. 18.

³² J. Horwat, *Formowanie się miast...*, s. 18.

³³ Wspomniany układ zdaniem K. Maleczyńskiego został zawarty 25 listopada 1202 r.: K. Maleczyński, *Śląsk w dobie nasilania się gospodarki towarowo-pieniężnej i lokacji na prawie niemieckim, od połowy XIII do połowy XIV w.*, [w:] *Historia Śląska t. 1, Do roku 1763*, red. K. Maleczyński, Wrocław 1960, s. 336; natomiast R. Grodecki twierdzi, że kasztelanina ta już wcześniej należała do biskupów wrocławskich a wojna toczyła się o kasztelaninę opolską: R. Grodecki, *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290*, Kraków 1930, s. 182-183, 186-187.

włączony do niniejszych badań; dalej granica biegła wzdłuż rzeki Psiny aż do Odry³⁴. Morawy i Śląsk oddziela brzeg Jesionka³⁵, następnie przełom Górnej Odry, Brama Morawska, i wododział Odry i Beczwy³⁶. Tu z kolei pojawia się sprawa opawszczyzny, która od XIV w. zaczęła ciążyć ku Śląskowi, a Przemyślidzi opawscy, którzy od 1337 r. władali Raciborzem, zaczęli uważać się za książąt śląskich. Niemniej proces zrastania się Opawy ze Śląskiem zachodzi dopiero w ciągu XV i XVI w.³⁷, co pozwala wykluczyć wspomniany obszar z orbity zainteresowania.

Dalej granica biegła Olzą, w sąsiedztwie Ostrawy oraz Frydka, włączając m.in. Bohumin³⁸, dochodząc do Beskidów Zachodnich. Spory między Czechami a Polską w tym rejonie rozwiązał w pewnym stopniu układ z 1297 ustalający linię podziału między Morawami a księstwem cieszyńskim na rzece Ostrawicy³⁹, dalej granica prowadzi na wschód lewym brzegiem Kisuczy, potem do Czadca i Wielkiej Raczy. Następnie granica skręca ku północy rzeką Sołą, szczytami Baraniej Góry, Klimczoka, dochodząc do źródła Białki i nią aż do Wisły; była to granica nie tylko etnograficzna, ale i kościelna między diecezją wrocławską i krakowską⁴⁰. Niemniej i na tym odcinku sytuacja się komplikuje, kiedy Kazimierz Sprawiedliwy ok. 1179 r. przekazał księciu raciborskiemu terytoria bezspornie małopolskie, a mianowicie kasztelanię bytomską i siewierską z Chrzanowem oraz kasztelanię oświęcimską⁴¹, sięgające po rzekę Skawę a po 1274 r. może i do Tyńca, kiedy to Bolesław przekazał Władysławowi ziemię między Skawą a Skawiną; wtedy odpadła też ostatecznie od Górnego Śląska kasztelania

³⁴ Pozwala to wyłączyć, należące do diecezji ołmunieckiej, Głubczyce i Baborów z orbity zainteresowania.

³⁵ Dokładny podział geograficzny na tym obszarze daje: W. Walczak, *Dolny Śląsk*. Cz. 1, Sudety, Warszawa 1968, s. 81.

³⁶ W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy...*, s. 41.

³⁷ Za ostateczny akt zjednoczenia można uznać przekształcenie w 1528 r. księstwa opawskiego w dziedziczne księstwo Korony Czeskiej, czyli należące bezpośrednio do króla: R. Pysiewicz-Jędrusik, A. Pustelnik, B. Konopska, *Granice Śląska: zmiany granic Śląska w czasie i przestrzeni, Śląsk na dawnej mapie, obraz Sudetów w dawnej kartografii*, Wrocław 1998, s. 25; W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy...*, s. 44-46.

³⁸ J. Horwat, *Formowanie się miast...*, s. 19-20.

³⁹ A. Barciak, *Czechy a ziemie południowej Polski w XIII w. oraz w początkach XIV w.*, Katowice 1992, s. 66.

⁴⁰ W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy...*, s. 51.

⁴¹ Tamże, s. 59.

chrzanowska⁴². W ten sposób na długi czas wschodnia granica przekroczyła na wschód Skawę i dalej ku północy wiodła stoki Jury Krakowsko-Częstochowskiej, obejmując Woźniki⁴³. Zmiany przynosi dopiero wiek XV w., kiedy to w 1443 r. ziemia siewierska przeszła drogą kupna w ręce biskupów krakowskich⁴⁴, podobnie w 1457 r. we władanie królów polskich powróciło księstwo oświęcimskie, zaś w 1494 r. księstwo zatorskie⁴⁵. W ten sposób terytoria małopolskie znalazły się poza politycznymi granicami Śląska a ośrodki miejskie znajdujące się na tym obszarze (ponieważ z czasów przynależności ich do badanego terytorium nie zachowały się żadne sigilla⁴⁶), nie zostały ujęte w niniejszych rozważaniach. Wyjątek stanowi obszar bytomskiego, które pozostało śląskie po dziś dzień⁴⁷.

Granicą kasztelanii bytomskiej była Przemsza i Brynica, natomiast dalej granica biegła wzdłuż szlaku Puszczy Lublinieckiej i Kłobuckiej „(...) poczem czepia się Liswarty, którą opuszcza jednak w miejscu jej skrętu pod Starymi Krzepicami, aby nie zmieniając kierunku północno-zachodniego przerzucić się do źródeł Proсны i towarzysząc jej w górnym biegu na pewnej przestrzeni (...)”⁴⁸.

⁴² J. Horwat, *Formowanie się miast...*, s. 14-15. Problem przebiegu granicy wschodniej podjęli także: J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 177-216; oraz: J. Sperka, *Kształtowanie się granicy małopolsko-śląskiej w średniowieczu na obszarze nad Przemszą i Krynica*, [w:] *Osadnictwo nad Przemszą i Krynica średniowieczu*, red. J. Sperka, Sosnowiec-Cieszyn 2005, s. 101-111.

⁴³ Niedawno dynamiczną wizję granicy opolskiej w rejonie Stobrawy-stopniowe przyłączanie tego regionu do Opolskiego, podniósł W. Irgang. Twierdzi on, że pomimo darowizny Kazimierza Sprawiedliwego dla Mieszka Płatonogiego Oświęcim wrócił z powrotem do Krakowskiego i pozostał w nim co najmniej do 1238 lub 1241, Chrzanów zaś pozostał opolski co najmniej do 1262, niezależny Morawski Prudnik od 1337 wchodził w skład księstwa opolsko-niemodlińskiego, a od 1367 do ziem dziedzicznych książąt opolskich należał Gorzów Śląski: W. Irgang, *Oberschlesien im Mittelalter: Einführung in Raum und Zeit*, cyt. za: B. Paszkiewicz, *Pieniądz górnośląski...*, s. 9.

⁴⁴ Z. Noga, *Sprzedaż terytorium siewierskiego biskupowi i kapitule krakowskiej w 1443 r.* [w:] *Prace Historyczne*, XII, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny*, z. 109. red. M. Rożek, Kraków 1987, s. 99-104.

⁴⁵ W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy...*, s. 59.

⁴⁶ W. Budka, *Pieczczę dawnych miast Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. XVI, 1934, Kraków 1935, s. 87-96; S. K. Kuczyński, *Pieczczę i herb Siewierza*, [w:] *Siewierz, Czeladź, Kozięłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego*, red. F. Kiryk, Katowice 1994, s. 391. A. Plewako, J. Wanag, *Herby naszych miast-województwo katowickie*, Katowice 1982.

⁴⁷ K. Orzechowski, *Terytorialne podziały...*, s. 59. J. Rajman, *Z problematyki pogranicza śląsko-małopolskiego w średniowieczu*. Na marginesie najnowszych prac o historii Bytomia, „Sobótka”, 1996, nr 4, s. 539-548.

⁴⁸ W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy...*, s. 54.

Tak pokrótce rysują się granice badanego obszaru, pozostaje więc sprecyzować i wymienić, jakie ośrodki miejskie znajdujące się na tym terytorium w omawianym okresie⁴⁹, objęto badaniami. Są to w kolejności alfabetycznej: Biała Prudnicka, Bielsko, Bieruń, Bohumin, Bytom, Cieszyn, Dobrodzień, Frydek, Frysztań, Gliwice, Głogówek, Jabłonków, Korfantów, Koźle, Krapkowice, Leśnica, Lubliniec, Miasteczko Śląskie, Mikołów, Mysłowice, Niemodlin, Olesno, Opole, Prószków, Prudnik, Pszczyna, Pyskowice, Racibórz, Rybnik, Skoczów, Skorogoszcz, Sośnicowice, Strumień, Strzelce Opolskie, Strzeleczy, Ścinawa Mała, Tarnowskie Góry, Toszek, Wodzisław, Woźniki, Żory⁵⁰.

Z kolei przyjęte w pracy ramy chronologiczne obejmujące okres od końca XIII w. do lat czterdziestych XVIII w. wynikają z szeregu przesłanek. Pierwsza cezura warunkowana jest samym pojawieniem się najstarszych pieczęci miejskich. Najwcześniejsze ślady występowania w Polsce godeł miejskich przypadają na lata czterdzieste XIII w.⁵¹ i związane są bezpośrednio z procesem lokacji na prawie niemieckim, kiedy to miasto stawało się samodzielną jednostką pod względem prawnopublicznym, posiadającą własne organy samorządowe i sądownicze. Tym samym z czasem niezbędna stawała się kancelaria miejska i pieczęcie, którymi opatrywano wystawiane w niej dokumenty. Na badanym obszarze pieczęcie pojawiają się w drugiej połowie XIII w., w takich miastach jak Głogówek, Opole i Racibórz.

Druga cezura, zamykająca zakres badań na roku 1740, pokrywa się z okresem, kiedy zmienne koleje polityczne wprowadziły Śląsk w ramy państwa pruskiego i wtłoczyły go w schemat zupełnie innych podziałów administracyjnych⁵². Obszary Górnego Śląska zdobyte przez Prusy w wyniku wojen śląskich zostały pierwotnie włączone do wspólnej z Dolnym Śląskiem jednostki administracyjnej ze stolicą we Wrocławiu, a następnie w skutek reformy administracyjnej z 1815 (w życie weszła w maju 1816 r.) utworzono dla części górnos Śląskiej Prowincji Śląskiej odrębną jednostkę

⁴⁹ Według danych z 1644 w księstwie opolsko-raciborskim było 27 miast: J. Kwak, *Miasta księstwa opolsko-raciborskiego w XVI-XVIII wieku*, Opole 1977, s. 11-12.

⁵⁰ W rozważaniach pominięto m.in. ośrodki, o których nic nie wiemy w kwestiach sfragistycznych jak Sławęcice, czy Jamnica, stare miasto koło Frydku.

⁵¹ Najdawniejsza pieczęć miejska to pieczęć Nysy, wyciśnięta przy dokumencie z 1260 r.: M. Haisig, *Nysa w świetle dawnej pieczęci miejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego,” nr 29, z. IV, 1960, s. 8; D. Tomczyk, *Herby miast Śląska Opolskiego*, Opole 1996, s. 78.

⁵² K. Orzechowski, *Terytorialne podziały...*, s. 53.

administracyjną w postaci rejencji⁵³. Ponadto władze pruskie pozbawiły niektóre z miast pełnych praw miejskich nadając im status tzw. miejsc targowych. Należy jednak zaznaczyć, że w rozważaniach znajdują się liczne odwołania do czasów późniejszych, gdyż niektóre opisywane pieczęcie wytworzone przed 1740 r., pozostawały w użyciu przez kolejne dziesięciolecia i pojawiały się nawet przy dokumentach z XIX w.

Tak wytyczone cele badawcze, warunkujące dogłębne badania nad sfragistyką miejską, nie mogły obejść się bez sięgnięcia do literatury szeroko traktującej o tej dziedzinie nauki historycznej, dokumentującej dotychczasowy dorobek i kierunki badawcze w jakich podążali uczeni i miłośnicy sfragistyki.

Wzrost zainteresowania pieczęciami miejskimi obserwujemy od połowy XIX wieku, kiedy to powstało wiele cytowanych do dnia dzisiejszego prac, głównie badaczy niemieckich. Niewątpliwie należy zwrócić uwagę na pracę H. Saurmy⁵⁴. Znajdujemy tu obok podobizn wyobrażeń herbowych również najważniejszy średniowieczny materiał sfragistyczny w postaci przeszło 160 pieczęci. Ponadto autor starał się wykazać związek między dziejami miasta a zmianami zachodzącymi w herbie, i choć nie brak tu błędów, tak w opisach zebranego materiału pieczętnego, jak również w krytycznej ocenie⁵⁵, jest to znaczący krok w badaniach nad sfragistyką miast Górnego Śląska. Kolejny badacz O. Hupp w popularnej pracy z 1898 r. ograniczył się jedynie do opisu współczesnych mu herbów miast Śląska Pruskiego oraz do powtórzenia za H. Saurmą najstarszych zachowanych legend pieczęci miejskich⁵⁶. Niemniej w kolejnym swoim dziele w znaczący sposób uzupełnił i systematycznie zestawiał materiał sfragistyczny, zamieszczając niejednokrotnie opisy ciekawszych wizerunków herbowych i poruszając zagadnienie barw heraldycznych⁵⁷.

Wiele cennego materiału źródłowego przyniosło wydawnictwo B. Engela poświęcone średniowiecznym pieczęciom przebogatego w tego rodzaju zabytki

⁵³ Czapliński M., Kaszuba E., Wąs G., Żerelik R., *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 254.

⁵⁴ H. Saurma, *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, Berlin 1870.

⁵⁵ M. Haisig, *Sfragistyka i heraldyka...*, s. 81.

⁵⁶ O. Hupp, *Deutsche Ortswappen. Preussen. Provinz Oberschlesien*, (z. 1), Breslau 1898.

⁵⁷ Tenze, *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, Frankfurt 1898.

Archiwum miasta Torunia⁵⁸. Zestawił opisy 149 pieczęci miejskich (w tym górnośląskich), zamieszczając również ich dokładne na ogół rysunki. Heraldyka, a pośrednio i sfragistyka, miast śląskich stanowiła też główny przedmiot badań P. Knötla. W licznych publikacjach omówił on problematykę heraldyczną, zasady tworzenia herbów miejskich, ich barwy, zestawił herby miast śląskich, niekiedy sięgając do ich dziejów⁵⁹. Wspomnieć należy także pracę H. Luchsa⁶⁰, F. Friedensburga⁶¹ oraz J. Siebmachera⁶², który oprócz wizerunku herbu wymienia najstarsze legendy napieczątne. Nie można pominąć także opracowania H. Ströla⁶³, V. Widimskiego⁶⁴ czy F. Vossberga⁶⁵, które jednak problemy badawcze ujmują ze strony czysto heraldycznej, a kwestie sfragistyczne czy źródłowe opracowania traktują raczej ubocznie lub nawet pomijają je całkowicie.

Warto także przypomnieć, że w tym okresie powstało kilkanaście opracowań miast, oraz setki artykułów i przyczynków rozsianych po licznych czasopismach. Poziom tych prac jest różny, ale najczęściej cechuje go bezkrytycyzm do źródeł, kronikarski układ materiału oraz pomieszanie problemów kluczowych z ciekawostkami⁶⁶. Nie można jednak zapomnieć, że na ich autorzy niejednokrotnie poruszają kwestie herbu lub najstarszych pieczęci danego ośrodka miejskiego.

⁵⁸ B. Engel, *Die Mittelalterliche Siegel des Thorner Rathsarchivs mit besonderer Berücksichtigung des Ordenslandes. Theil 1. Ordensbeamte und Städte*, Thorn 1894.

⁵⁹ P. Knötel, *Die Stadtwappen Oberschlesiens*, Tarnowitz 1894; Tenże, *Bürgeliche Heraldik*, Tarnowitz 1903; Tenże, *Die Farben der oberschlesischen Stadtwappen*, „Oberschlesische Heimat”, 1916, Band 12, s. 145-157; Tenże, *Schlesische Städtebildnisse auf Siegeln*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 1923, Band 57, s. 106-113.

⁶⁰ H. Luchs, *Schlesische Landes und Stadtwappen*, Breslau 1881.

⁶¹ F. Friedensburg, *Oberschlesische Siegelstempel*, „Oberschlesien“, Jg. 9, 1910-1911.

⁶² J. Siebmacher, *Grossem und allgemeines Wappenbuch, Stadtwappen*. t. 1.cz. 1, Nürnberg 1885.

⁶³ H. G. Ströhl, *Städte-Wappen von Österreich-Ungarn*, Wien 1904.

⁶⁴ V. R. Widimsky, *Städte-Wappen der k.k. Oesterreichischen Provinz Schlesien*. Obersdorf 1845; Tenże, *Stadtwappen des Österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1864, cz. II-IV.

⁶⁵ F. A. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854.

⁶⁶ J. Kwak, *Krótką charakterystyka osiągnięć badawczych nad miastami górnośląskimi w XVI-XVIII w.; dalsze możliwości i trudności badawcze*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych*, red. I. Panic, Cieszyn 1994, s. 39.

Wymienić można takich kronikarzy-historyków jak F. Idzikowski⁶⁷, A. Weltzel⁶⁸, B. Nietsche⁶⁹, J. Chrząszcz⁷⁰ czy F. Gramer⁷¹.

Również polskie badania sfragistyczne posiadają długą tradycję. Prekursorzy tacy jak J. Lelewel, K. Stroczyński, B. Podczaszyński, T. Żebrowski, A. Małecki czy F. Piekosiński⁷² stworzyli podstawy pod dalszy rozwój naukowej sfragistyki w Polsce a kolejne pokolenia badaczy ulepszyły warsztat pracy, poszerzając zakres studiów⁷³. Samą sfragistyką miejską zaczęto żywiej interesować się pod koniec XIX w., świadectwem tego było wystąpienie L. Lepszego na II Zjeździe Historyków Polskich we Lwowie w 1890 r. W wygłoszonym referacie podniósł potrzebę inwentaryzacji i publikowania pieczęci, podkreślając wagę tego zagadnienia dla historii ogólnej⁷⁴. Ponadto w formie wniosku przedstawił zasady ujednostajnienia techniki wydawniczej w zakresie publikacji materiałów sfragistycznych.

Do pierwszych badaczy polskich koncentrujących swoje zainteresowania na sfragistyce miejskiej należeli A. Chmiel i W. Wittig. Pierwszy był badaczem pieczęci

⁶⁷ F. Idzikowski, *Geschichte der Stadt Oppeln*, Oppeln 1863, s. 61.

⁶⁸ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Ratibor*, Ratibor 1881; Tenże, *Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag*, Ratibor 1882; Tenże, *Geschichte der Stadt, Herrschaft und Festung Cosel*, Ratibor 1866; Tenże, *Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien*, Neustadt 1870; Tenże, *Geschichte der Stadt Sohrau in Ober-Schlesien*, Sohrau 1888.

⁶⁹ B. Nietsche, *Geschichte der Stadt Gleiwitz*, Gleiwitz 1886.

⁷⁰ J. Chrząszcz, *Geschichte der Stadt Krappitz in Oberschlesien* A. D. 1914, Breslau 1932; Tenże, *Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien*, Neustadt 1912; Tenże, *Geschichte der Stadt Zülz in Oberschlesien*, Neustadt 1926; Tenże, *Zur teren Geschichte der Stadt Kieferstädtel*, „Oberschlesische Heimat”, Bd. 1: 1905, s. 65-71; Tenże, *Geschichte der Stadt Tost*, Beistretscham 1900; Tenże, *Geschichte der Toster Burg und Herrschaft Tost-Peiskretscham in Oberschlesien bis zum Anfangedes XVI Jahrhudertes*, [w:] *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alteruj Schlesiens*, t. 34 (1900), s. 181-196, t. 35 (1901), s. 218-240.

⁷¹ F. Gramer, *Chronik der Stadt Beuthen in Oberschlesien*, Bytom 1863.

⁷² Przykładowo F. Piekosiński w swoim dziele o pieczęci polskie z czasów średniowiecza, zawarł, łącznie z uzupełnieniami które ukazały się pośmiertnie, 761 pieczęci z 435 reprodukcjami, w tym pieczęci miejskie z okresu piastowskiego Niemniej jego dzieło dalekie było od zaspokojenia potrzeb sfragistyki współczesnej jak i sfragistyki epoki w której powstało. Zaciążył na tym fakt, że zainteresowania autora koncentrowały się głównie na zagadnieniach heraldycznych, brak korelacji z nauką zachodnioeuropejską, nieprzejrzysty układ dzieła związana z kolejnością ściśle chronologiczną: F. Piekosiński, *Pieczęci polskie wieków średnich*, Kraków 1899.

⁷³ S. K. Kuczyński, *Początki polskich badań sfragistycznych na tle europejskim*, [w:] *Pieczęci w dawnej Rzeczpospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 29.

⁷⁴ L. Lepszy, *O potrzebie publikowania...*, s. 2-4.

nie jako wyłącznie źródła heraldycznego, ale jako przedmiotu odrębnych badań naukowych,⁷⁵. Ukoronowaniem jego pracy był obszerny artykuł o pieczęciach Krakowa⁷⁶, który choć dotyczy zagadnień sfragistycznych jednego ośrodka będącego poza orbitą zainteresowań piszącego, to niewątpliwie wyróżnia się sposobem ujęcia zebranego materiału, precyzją jego opracowania oraz wysuwaniem momentów ważnych szczególnie dla badaczy sfragistyki, stając się pracą wzorcową.⁷⁷ Pierwszą próbę opracowania całokształtu sfragistyki miast polskich, w formie albumu-inwentarza, podjął natomiast W. Wittig⁷⁸. Niestety wydawnictwo oparte na niedostatecznie skompletowanym materiale sfragistycznym nie mogło spełnić tego zadania i zakończyło swój żywot z trzecim zeszytem.

W dwudziestoleciu międzywojennym zaobserwować można w polskiej historiografii wzmożone zainteresowanie Górnym Śląskiem, stało się to m.in. za sprawą Instytutu Śląskiego w Katowicach czy Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku. Powstaje w tym czasie (z inicjatywy PAU w Krakowie) trzypięciotomowa Historia Śląska, a także ceniona, trochę mniej krytyczna, praca F. Popiołka poświęcona dziejom Śląska Cieszyńskiego. Pierwsze dzieło należy przywołać raz jeszcze ze względu na to, iż jeden z rozdziałów, autorstwa M. Gumowskiego, poświęcono najstarszym pieczęciom śląskim, w tym także miejskim⁷⁹. Postać znakomitego badacza sfragistyki i heraldyki miejskiej wywołana zostanie jeszcze niejednokrotnie, ale właśnie w okresie dwudziestolecia międzywojennego M. Gumowski rozpoczynał swą naukową karierę. Spośród wielu publikacji z tego okresu⁸⁰ wymienić należy przede wszystkim dzieło z 1939 r.⁸¹, w którym dał przegląd godeł 563 miejscowości ówczesnego województwa śląskiego, w tym wielu osad i wsi, zawarł opisy lub wzmianki o blisko półtora tysiącu

⁷⁵ M. Haisig, *Sfragistyka i heraldyka...*, s. 86.

⁷⁶ A. Chmiel, *Pieczęcie miasta Krakowa, Kazimierza, Kleparza i jurydyk krakowskich do końca XVIII wieku*, „Rocznik Krakowski”, t. XI, Kraków 1909, s. 77-183.

⁷⁷ M. Haisig, *Sfragistyka i heraldyka...*, s. 87.

⁷⁸ W. Wittig, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Warszawa 1905.

⁷⁹ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, Kraków 1936; s. 247-440.

⁸⁰ Przykładowo: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miasta Bielska*, „Zjednoczenie Śląskie. Czasopismo poświęcone wszelkim przejawom życia narodowego i państwowego”, nr 14 (1 IV 1934), s. 2, nr 15 (8 IV 1934;) s. 2; Tenże, *Wapien und Siegel der Stadt Bielitz*, „Unsere Heimat”, 1934, nr 2, s. 9-12.

⁸¹ Tenże, *Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego*, Katowice 1939.

pieczęci. Ten ogrom źródeł sprawił, że stworzył on własną metodę opracowania na którą składają się: zasadnicze dane historyczno-topograficzne, zestawienie w opisie dochowanych pieczęci miejskich w porządku chronologicznym, godło i jego barwy heraldyczne oraz dołączona do końca odnośna literatura przedmiotu⁸². Warto jednak podkreślić, że materiał pieczętny traktuje M. Gumowski przede wszystkim jako podstawę dla rozwiązania problemów heraldycznych, natomiast momenty ciekawe i istotne z punktu widzenia sfragistyki przesuwają na dalszy plan a czasami nawet całkowicie pomija⁸³. Drugim mankamentem, oprócz pewnych zastrzeżeń merytorycznych, jest nienależyte uwzględnianie strony ilustracyjnej zagadnienia, stanowiącej tak ważny postulat prac sfragistycznych.

Nie można pominąć także badaczy zajmujących się w tym okresie szeroko rozumianą tematyką miejską, którzy na marginesie swoich prac poruszają niejednokrotnie kwestie heraldyczne i sfragistyczne. Z tego okresu wymienić należy L. Musioła⁸⁴, K. Prusa⁸⁵, W. Budkę⁸⁶, B. Stałę⁸⁷, J. Piekarczyka⁸⁸ oraz A. Chomickiego⁸⁹.

Lata powojenne tylko powiększyły rejestr problemów badawczych, prac i przedsięwzięć oczekujących na podjęcie takich jak: publikacja źródeł, materiału sfragistycznego, wprowadzenie jednolitej terminologii⁹⁰. W dalszym ciągu niekwestionowanym autorytetem pozostał M. Gumowski, który w 1960 r. opublikował

⁸² M. Haisig, *Osiągnięcia i postulaty...*, s. 159.

⁸³ Tamże, s. 160.

⁸⁴ L. Musioł, *Pszczyna, monografia historyczna*, Katowice 1936.

⁸⁵ K. Prus, *Z przeszłości Mikołowa i jego okolicy*, Mikołów 1932.

⁸⁶ W. Budka, *Pieczenie dawnych...*, s. 87-96.

⁸⁷ B. F. Stała, *Pieczenie dawnych miast powiatu częstochowskiego*, „Ziemia Częstochowska”, t. 1, 1934, s. 103-108.

⁸⁸ Przykładowo: J. Piernikarczyk podał krótki opis pieczęci nadanej przez Jana Opolskiego: J. Piernikarczyk, *Historia miasta Tarnowskich Gór 1526-1926*. Na pamiątkę 400-letniego istnienia miasta Tarnowskich Gór, Tarnowskie Góry 1926, s. 7-8. Autor zamieścił także opis dwóch pieczęci z 1529 i 1562: Tenże, *Pierwsza polska ustawa górnicza czyli Ordynek Górny*. Historyczny dokument Górnego Śląska z 1528 r., Tarnowskie Góry 1928.

⁸⁹ A. Chomicki, *Herby miast i ziem polskich*, Warszawa 1939.

⁹⁰ M. Haisig, *Sfragistyka i heraldyka...*, s. 77-95. Warto wspomnieć niewątpliwie o najnowszych próbach ujednolicenia terminologii: A. Baniecki, D. Bednarek, D. Żygadłoi in., *Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*, „Archiwista Polski”, nr 3, 2010, s. 43-56.

dzieło będące niejako ukoronowaniem jego badań⁹¹, w którym nie ustrzegł się jednak wyżej wspomnianych błędów oraz nie przeprowadził głębszej analizy materiału źródłowego od strony wymagań sfragistyki⁹². Zaznaczyć jednak należy, że wzorów dla kolejnych badaczy zaczęli dostarczać także inni wybitni znawcy tematu, autorzy wielu publikacji m.in. M. Haisig⁹³ oraz S. K. Kuczyński⁹⁴. Nie można też zapomnieć o podręczniku do sfragistyki, w którym jednak kwestie miejskie potraktowano dość pobieżnie⁹⁵, a także o badaczach zagranicznych, których dociekania znacznie wzbogacają stan wiedzy z tej dziedziny⁹⁶.

⁹¹ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960; w tym roku ukazała się także kolejna pozycja: *Tenże, Najstarsze pieczęcie miast polskich z XIII i XIV wieku*, Toruń 1960.

⁹² M. Haisig, *Osiągnięcia i postulaty...*, s. 160.

⁹³ Przykładowo: M. Haisig, *Motywy średniowiecznej architektury w sfragistyce miejskiej*, [w:] *Rozprawy i materiały z historii sztuki i kultury materialnej*, red. K. Majewski, Wrocław 1948, s. 20-44; *Tenże, Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, wspomnieć można także o wielkiej liczbie dzieł z zakresu heraldyki, pozostających jednak w ścisłym związku ze sfragistyką, przykładowo: *Tenże, Herb miasta Świdnicy, „Sobótka”*, t. III, 1948, s. 265-291; *Tenże, Herb miasta Głogowa-jego geneza i symbolika*, [w:] *Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem*, red. S. Kowalski, Zielona Góra 1970, s. 83-93; *Tenże, Emblemat „W” w heraldyce miejskiej Wrocławia, „Archeion”*, t. LXXIII, 1982, s. 77-80; *Tenże, Herb miasta Oławy, „Acta Universitatis Wratislaviensis”*, Historia LII, 1985, s. 15-27; *Tenże, Herb miasta Chojnowa w świetle dokumentacji historycznej*, Chojnow 1988.

⁹⁴ S. K. Kuczyński, *Niektóre zagadnienia symboliki heraldycznej na tle funkcjonowania herbu jako znaku*, [w:] *Problemy nauk pomocniczych historii t. II*, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 29-43; *Tenże, Herb miasta Warszawy*, Warszawa 1977. *Tenże, Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.; *Tenże, Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław-Warszawa 1978; *Tenże, Początki polskich...*, s. 11-29.

⁹⁵ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, 1960; podobnie niewiele uwagi pieczęcią miejskim poświęcono w rozprawie: M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde, mit 129 Textabbildungen und 76 kunstdrucktafeln*, Graz 1966.

⁹⁶ Przykładowo: L. Baletka, *Znaky měst a městeček Severomoravského kraje, „Sborník Státního archivu v Opavě”*, 1968-1971, Opava 1971; L. Baletka, J. Louda, *Znaky měst Severomoravského kraje*, Ostrava 1980; J. Čarek, *Mětské znaky v českých zemích*, Praha 1985; T. Krejčík, *Středověké pečetě a jejich typologie, „Universitas Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae”*, Historia 4, 1996, s. 141-148; *Tenże, Pečet' v kultuře středověku*, Ostrava 1998; *Tenże, Popisy pečetí ve středověkých listinách, „Universitas Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae”*, Historia z. 6, 1998, 5-13; W. Leonhard, *Das grosse Buch der Wappenkunst*, München 1976; K. Liška, A. Přibyl, *Znaky měst a městeček Severomoravského kraje. Heraldika* 1978; J. Louda, *Znaky Česko-Slovenských měst*, Praha 1975; *Tenże, Znaky evropských měst*, Praha 1995; K. Müller, *Městský znak Českého Těšína, „Heraldická Ročenka”*, 1990, s. 46-48; *Tenże, Znak Českého Těšína, „Těšínsko”*, 1990, s. 9-10; *Tenże, Pečetě a znaky obcí Českého Těšínska, Český Těšín* 1997; *Tenże, Najstarší (velká) pečet' města Jablunkova, „Sborník Státního Okresního Archivu Frýdek-Místek”*, t. 9, 2008, s. 111-114 (artykuł opublikowano w Internecie na stronie: http://www.archives.cz/zao/resources/frydek-mistek/SOkA_FM_sbornik_9.pdf, [data wejścia 15 października 2012]; K. Müller, J. Štarha, *Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slesku 1416-1914*, Brno 1995; B. Šíma, *Znak města Bohumína [w:] Bohumín, studie a materiály k dějinám a výstavbě města*, red. Grobelný A., Čepelák B., Ostrava 1976, s. 491-495; F. Zvolský, *Znaky slezských měst*, Opava 2002.

Zacząto podejmować także próby syntetycznego ujęcia danego typu problematyki pieczęci miejskich, zwłaszcza w kontekście regionalnym. W pierwszej kolejności wymienić należy pracę wspomnianego wyżej M. Haisiga o motywach architektury w sfragistyce miejskiej oraz jego studia nad legendą pieczęci miejskich⁹⁷. Wspomnieć można także o pracy Z. Michniewicza⁹⁸, dotyczącej symboliki feudalizmu w herbach miast śląskich, czy też o publikacjach E. Kościak, odnoszącej się do orłów występujących w tych herbach i czynników wpływających na ich kształtowanie⁹⁹, które pośrednio nawiązują także do kwestii sfragistycznych. Przedmiotem zainteresowań badaczy stała się także ikonografia pieczętna i jej typologia¹⁰⁰, a na szczególne uznanie zasługuje praca W. Strzyżewskiego¹⁰¹. W ostatnich latach podsumowania doczekała się również heraldyka i sfragistyka miast Wielkopolski i Polski centralnej¹⁰², Małopolski¹⁰³, regionu sandomiersko-kieleckiego¹⁰⁴ oraz częściowo Pomorza¹⁰⁵, województwa

⁹⁷ M. Haisig, *Motywy średniowiecznej...*; *Tenże*, *Studia nad legendą...*

⁹⁸ Z. Michniewicz, *Zjawiska feudalizmu w symbolice heraldycznej miast śląskich*, „Zaranie Śląskie”, t. XXIII, 1960, s. 355-368; *Tenże*, *Ze studiów nad symboliką feudalizmu w heraldyce miast śląskich*, „Rocznik Sztuki Śląskiej”, t. VI, 1968, s. 7-31.

⁹⁹ E. Kościak, *Motyw orla piastowskiego w heraldyce miast śląskich*, „Sobótka”, t. XXIX, 1974, z. 2, s. 157-176; *Taż*, *Rola czynników gospodarczych, politycznych i kulturalnych w genezie i kształtowaniu się herbów miejskich na Śląsku (XIII-XVI wiek)*, „Śląski Labirynt Krajoznawczy”, 1993, nr 5, s. 25-35.

¹⁰⁰ K. Blaschke, *Die Symbolik der Stadtwappen*, [w:] *Problemy nauk pomocniczych historii*, t. III, red. J. Szymański, Katowice 1974, s. 221-229; niewątpliwie należy przywołać tu także liczne prace Z. Piecha, które pomimo iż traktują najczęściej o pieczęci książęcych, są niezwykle pomocne przy rozważaniach z zakresu sfragistyki zarówno ogólnej jak i miejskiej, przykładowo: Z. Piech, *Ikonografia pieczęci...*; *Tenże*, *Znak jako przedmiot badań historycznych*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. I, cz. 2, red. J. Staszewski, Gdańsk-Toruń 1995, s. 245-258; *Tenże*, *Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty*, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 187-201; *Tenże*, *Herb miasta Kazimierza pod Krakowem*, [w:] *Miasta, ludzie, instytucje, znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej z okazji 75. Rocznicy urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 813-862; *Tenże*, *W drodze do podręcznika sfragistyki (staro)polskiej*, [w:] *In memoriam honoremque Casimiri Jasińskiego*, red. J. Wenta, P. Oliński, Toruń 2010, s. 47-78.

¹⁰¹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999; warto także wspomnieć o pracy: P. Góldyn, *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX w.*, Warszawa 2008.

¹⁰² M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000; *Tenże*, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, Łódź 2010, (Część 3: *Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*); praca została opublikowana w Internecie na stronie: <http://www.historiografia.uni.lodz.pl/podstrony/adamczewski.html> [data wejścia: 1 czerwca 2012].

¹⁰³ H. Seroka, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002.

¹⁰⁴ K. Głowacki, *Heraldyka historycznych miast regionu sandomiersko-kieleckiego XII-XX w.*, Kielce 2001.

świętokrzyskiego¹⁰⁶ i Śląska¹⁰⁷. Ukazała się także książka traktująca o sfragistyce miast Wielkiego Księstwa Litewskiego będąca wzorem edycji pieczęci miejskich¹⁰⁸.

W odniesieniu do nielicznych nowszych prac traktujących wyłącznie o pieczęciach miast górnośląskich, to zauważyć można, iż przedstawiają one jedynie kwestie sfragistyczne pojedynczych ośrodków miejskich¹⁰⁹. Natomiast zdecydowana większość publikacji dotyczy zagadnień głównie heraldycznych (a pośrednio sfragistycznych), traktując o jednej¹¹⁰ bądź większej liczbie miejscowości¹¹¹. Uzupełnieniem są drobne przyczynki rozproszone nierzadko w prasie codziennej¹¹²,

¹⁰⁵ B. Możejko, B. Śliwiński, *Herby miast, gmin i powiatów województwa pomorskiego*, t. I-II, Gdańsk-Malbork. 2000- 2004.

¹⁰⁶ J. Michta, *Heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2000, Tenże, *Powiatowa heraldyka samorządowa Województwa Świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004.

¹⁰⁷ Tu należy wspomnieć przede wszystkim o licznych pracach M. Kaganiec (wykaz ważniejszych publikacji zamieszczono poniżej).

¹⁰⁸ E. Rimša, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa 2007.

¹⁰⁹ M. Chmielewska, *Najstarsza pieczęć miejska Cieszyna*, „Pamiętnik Cieszyński”, t. XVII, 2002, s. 15-19; B. Małachowska, *Pieczęcie miejskie Cieszyna*, „Cieszyńskie Studia Muzealne”, t. 3 (2007), s. 152-166 ;Taż, *Najstarsze pieczęcie miejskie Żor*, „Kalendarz Żorski”, 2011, s. 19-21.

¹¹⁰ E. Bimler-Mackiewicz, *Herb Rybnika w literaturze i ikonografii*, Rybnik 1997 (maszynopis); Taż., *Rybnik. Znaki samorządnych wspólnot*, Rybnik 2006; J. Cieply, *Pieczęcie i herby miasta Mysłowic*, Mysłowice 1992; T. Hadaś, *Geneza i symbolika herbu Miasteczka Śląskiego*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj-dziś-jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 112-139; M. Kaganiec, *Herb Bytomia- jego symbolika i geneza*, [w:] *Z dziejów Bytomia. Magazyn Bytomski*, t. 6, red. J. Drabina, Bytom 1984 s. 17-23; Taż, *Herb Bierunia i godła gminne dawnej parafii bieruńskiej*, Bieruń 1994; Taż, *Aspekty religijne herbu gliwickiego z 1629 roku*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 2001, t. XVI, s. 297-303; S. Kulpa, *Geneza i symbolika herbu Wodzisławia Śląskiego*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne*, red. D. Ablamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 383-395; A. Kuzio-Podrucki, B. Woźnicki, *Herb i barwy Tarnowskich Gór*, Tarnowskie Góry 2002; I. Panic, *Herb Piastów Cieszyńskich i ich stolicy-Cieszyna (studium heraldyczne)*, „Rocznik Cieszyński”, t. IV/V, 1983, s. 141-150; J. Polak, *Herby Bielska i Białej-geneza, symbolika, rozwój*, „Bielsko-Bialskie Studia Muzealne”, t. I, 1993, s. 46-77. D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem i pieczęcią miasta Tarnowskie Góry*, Gliwice 1984.

¹¹¹ J. Bąk, *Herby miast Gliwic, Pyskowic i Toszka. Ich geneza i symbolika*, „Zeszyty Gliwickie”, t. IX, Gliwice 1972, s. 165-174; M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic, Pyskowic, Toszka i Łabęd- ich geneza i symbolika*, „Roczniki Muzeum w Gliwicach”, 1986, t. II, s. 63-89; Taż, *Herby i pieczęcie miast górnośląskich*, t. I, z. 1-6, Katowice 1992-2004; E. Nycz, *Kędzierzyn-Koźle. Długie i krótkie trwanie miasta i zbiorowości miejskiej (socjologiczno-historyczne studium przypadku)*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne*, red. red. D. Ablamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 93-107; W. Strzyżewski, *Pieczęć miejska na Śląsku, ziemi lubuskiej i Pomorza Zachodnim*, [w:] *Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006, s. 299-309.

¹¹² W pierwszej kolejności należy wspomnieć tu liczne artykuły D. Tomczyka, przykładowo: D. Tomczyk, *Herb Olesna- jego geneza i symbolika*, „Głos Olesna”, R 4, 1969, s. 9-16; Tenże, *Dawne*

publikacje popularnonaukowe¹¹³ oraz informacje o zabytkach sfragistycznych zamieszczone na marginesie opracowań monograficznych danego ośrodka miejskiego¹¹⁴. Niedostatkami wielu tego rodzaju prac, jest oderwanie pieczęci od dziejów miasta czy regionu, nie powiązanie rozwoju wyobrażenia z szerszymi zjawiskami ustrojowymi, heraldycznymi czy stylowymi, nie korzystanie z szerokiej podstawy źródłowej i opieranie się (w najlepszym razie) tylko na pieczęciach, których istnienie bardziej bądź mniej poprawnie opisał wcześniej M. Gumowski.

Wymienione pozycje bibliograficzne praktycznie zamykają dorobek poświęcony polskiej sfragistyce miejskiej w ogólności, a górnośląskiej w szczególności. Całość, choć cenna pod względem merytorycznym, nie realizuje jednak postulatów badawczych, warunkujących stworzenie podstawy do pełnego syntetycznego ujęcia problemów sfragistyki miast Górnego Śląska, wiele bowiem zagadnień pozostało niezbadanych, a część omówiono pobieżnie. Publikacje dają ogólny pogląd, uwzględniając tylko drobną część zachowanych archiwaliów, ponadto zakres i poziom opracowań jest różny pod względem wartości merytorycznej i fachowego ujęcia.

Niemniej to nie literatura, czy nawet dotychczasowe badania, stanowić powinny o treści nie tylko niniejszej, ale każdej pracy z zakresu sfragistyki miejskiej. Tego typu opracowania bazować powinny przede wszystkim na materiale źródłowym, którego

pieczęcie i herb Opola, Almanach miejski „OPOLANIN 98”, Opole 1998, s. 24-26; Tenże, Geneza i symbolika herbów miast województwa opolskiego, „Region Śląsk Opolski. Wybrane problemy społeczne i gospodarcze”, R. 4, 1999, nr 1, s. 90-104; Tenże, Herb Niemodlina, „Kalendarz Opolski”, 1998, s. 96-97; Tenże, Herb Strzelec Opolskich, „Kalendarz Opolski”, 2000, s. 90-92; Tenże, Herb Strzelec, „Kalendarz Opolski”, r. 2001, s. 73-75; Tenże, Herby miast powiatu prudnickiego, „Ziemia Prudnicka”, R 2001, s. 12-18; nie można zapomnieć też o blisko 20 artykułach autora zamieszczonych na łamach „Nowego Biuletynu Szkolnego”, które ukazały się w latach 1997-2003. Warto także wspomnieć o: S. Koszyk, Herby miast Opolszczyzny, „Kalendarz Opolski”, r. 1963, s. 212-223; J. Wantuła, Czternaście herbów Skoczowa, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, nr 14 1983, s. 5.

S. Kulpa, Dzieje wodzisławskiego herbu, „Serwis Wodzisławski”, 2001, nr 7-8.

¹¹³ M. Kaganiec, Herby miast województwa śląskiego, Katowice 2007; D. Tomczyk, Herby miast Śląska ..., D. Tomczyk, S. Ziarko, Herby oraz inne symbole samorządowe miast i gmin województwa opolskiego, Opole 2000; A. Znamierowski, Pieczęcie i herby Śląska Cieszyńskiego, Górki Wielkie-Cieszyn 2011.

¹¹⁴ L. Musioł, Wodzisław 1257-1957. Krótki zarys dziejów miasta, opracowany źródłowo z okazji 700-lecia istnienia Wodzisławia przez Ludwika Musioła, Katowice 1957; Tenże., Woźniki, dzieje miasta od czasów najdawniejszych do połączenia z macierzą w roku 1922, Opole 1971; Tenże, Bieruń, miasto, kościół i parafia, monografia historyczna, Bieruń 1999; B. Małachowska, Herb Cieszyna, [w:] Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 25-38.

różnorodność i bogactwo ciągle zaskakuje¹¹⁵. Przedstawienia napieczątne znane są z zachowanych tłoków, oryginalnych odcisków przy dokumentach, reprodukcji plastycznych ze zbiorów muzealnych i archiwalnych jak i jedynie z opisów. Równie cennym, a może i jeszcze bardziej wartościowym, niemniej niezmiernie rzadkim źródłem są dokumenty herbowe¹¹⁶.

Podstawową sprawą w badaniach sfragistycznych jest zgromadzenie w miarę kompletnego materiału, umożliwiającego uchwycenie z jednej strony czasu, w którym dana pieczęć pozostawała w użyciu, z drugiej wszelkich zmian w jej wizerunku. Kwerenda archiwalna wymagała dokładnego i systematycznego przeglądu materiału źródłowego, gdyż jest on rozproszony wśród olbrzymiej ilości akt, nie tylko miejskich, które nie zawsze stanowią zwarte zespoły. Terenem poszukiwań stały się przede wszystkim archiwa i muzea śląskie, które dostarczyły najcenniejszego merytorycznie materiału źródłowego w postaci dochowanych przy dokumentach pieczęci o ściśle ustalonej chronologii odcisku, a także dobrze zachowanych odlewów umożliwiających dokładną analizę ikonograficzną. W pierwszej kolejności wymienić tu należy materiały zgromadzone w Archiwum Państwowym w Katowicach (dalej APK), ze szczególnym wskazaniem na zespoły: Akta miasta Mysłowic (dalej AMM), Akta miasta Tarnowskie Góry (dalej AMTG) i Archiwum miejskie miasta Bytomia (dalej AMMB), a także Oddziały archiwum w Cieszynie (dalej APC), Gliwicach (dalej APGL), Pszczynie (dalej APP) i Raciborzu (dalej APR). W pierwszym z nich szczególnie pomocne okazały się zespoły: Akta miasta Cieszyna (dalej AMC), Akta miasta Strumienia (dalej AMS), Komora Cieszyńska (dalej KC) i liczne akta cechowe, z kolei w Gliwicach cennego materiału dostarczyły szczególnie: Akta miasta Gliwic (dalej AMGL). W Pszczynie nieprzecenione informacje znaleziono w Aktach miasta Pszczyny (dalej AMP), Aktach miasta Mikołowa (dalej AMMi), ale przede wszystkim w Archiwum Książąt Pszczyńskich (dalej AKP), natomiast w Raciborzu pomocna okazała się kwerenda

¹¹⁵ Na konieczność ciągłego poszerzania bazy źródłowej zwrócił ostatnio uwagę: Z. Piech, Zbiory pieczęci jako przedmiot badań sfragistycznych, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 7 i in.

¹¹⁶ A. Přibyl, K. Liška, Znaky měst Středočeského kraje, Praga 1975, s. 17-18; M. Adamczewski, Heraldyka miast wielkopolskich w świetle dokumentów lokacyjnych (XVII-XVIII wiek), [w:] Studia z dziejów państwa i prawa polskiego, t. II, red. J. Matuszewski, Łódź 1995, s. 130-140; K. Müller, Erbovní listiny v archivech Slezska a Severní Moravy, Opava 2001; K. Müller, J. Štarha, Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku 1416-1914, Brno 1995; H. Seroka, O nadaniach herbów miejskich w Polsce przedrozbiorowej, [w:] Ludzie i herby w dawnej Polsce, red. P. Dymmel, Lublin 1995, s. 153-156; W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 34.

szczególnie w zespołach: Akta miasta Raciborza (dalej AMR) i Cechy miasta Raciborza. (dalej CMR).

Zebranie niniejszego materiału nie mogłoby się odbyć bez przeprowadzenia kwerendy w Archiwum w Opolu (dalej APO) i we Wrocławiu (dalej APWr). W pierwszej instytucji szczególnie istotne okazały się zespoły: Akta miasta Opola (dalej AMO), Akta miasta Głogówka (dalej AMGł) czy Cechy miasta Opola (dalej CMO), a także udostępniony dzięki życzliwości kierownictwa, nieopracowany zbiór pieczęci (dalej SPL). Natomiast wśród wielu cennych zespołów przechowywanych w stolicy Dolnego Śląska wymienić można: Akta miasta Wrocławia (dalej AMWr), Kataster Karoliński (dalej KK), Zbiór dokumentów księstwa opolsko-raciborskiego (dalej Rep. 4f), Zbiór dokumentów klasztoru cystersów z Rud Raciborskich (dalej Rep. 114) czy Zbiór luźnych pieczęci (dalej ZLP).

Bardzo różne rezultaty dały kwerendy muzealne, niemniej pozytywnie odznaczył się tu ośrodek w Bielsku (dalej MBB), Cieszynie (dalej MC), Gliwicach (dalej MGl), czy we Wrocławiu (dalej MNWr), gdzie głównie w działach historycznych znaleziono ciekawe, nieraz do tej pory nieznane, materiały sfragistyczne. Podobnie bardzo interesujące zbiory znajdują się w Gabinecie Numizmatyczno-Sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej ZNim.O, GNS).

Mniejszy efekt dały natomiast poszukiwania przeprowadzone w centralnych oraz regionalnych instytucjach pozaśląskich, takich jak Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej AAWr), Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Archiwum Państwowym w Gdańsku (dalej APG), Toruniu (dalej APT) czy Krakowie (APKr). Konieczna okazała się także kwerenda zagraniczna, która zaowocowała znalezieniem cennych materiałów głównie w Archiwum w Opawie (dalej ZAO), a także w archiwach praskich (dalej AMP i NAP) i w archiwum ksiąząt Lichtenstein we Wiedniu (dalej HALW).

Łącznie kwerendą objęto 45 instytucji naukowych, w tym 20 archiwów¹¹⁷, 20 muzeów¹¹⁸ oraz 5 placówek gromadzących na marginesie swojej zasadniczej

¹¹⁷ Są to: Archiwum Państwowe w Katowicach, wraz z oddziałami w Bielsku, Cieszynie, Gliwicach, Oświęcimiu, Pszczynie, Raciborzu, Żywcu, Archiwum Państwowe w Gdańsku, Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Państwowe w Opolu, Archiwum Państwowe w Toruniu, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Národní Archiv Praha, Archiv hlavního města Prahy, Zemský Archiv v Opavě, Statní okresní archiv v Karvině, Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein in Wien.

działalności także zbiory pomocne w realizacji niniejszego zagadnienia¹¹⁹. Pozwoliło to na zebranie stosunkowo bogatego materiału źródłowego o dużej wartości historycznej i zabytkowej¹²⁰, a także na wydobywanie z akt miejskich czy cechowych znacznej ilości odcisków pieczęci, w dużej mierze nie znanych polskiej sfragistyce miejskiej¹²¹.

Sfragistyka jest nauką niezwykle zajmującą. Z jednej strony pociąga za sobą konieczność podejmowania żmudnych, kosztownych, długoterminowych i pracochłonnych poszukiwań archiwalnych, nie gwarantujących osiągnięcia zamierzonych celów, z drugiej jednak kusi wizją wnikięcia w realia życia ludzi dawnych epok, ukazania wydarzeń nie oświetlonych przez źródła pisane, daje klucz do poznania faktów, nieznanych wcześniej badaczom, a tym samym nadaje sens i wyraz prowadzonym badaniom. To dzięki niej realizować można postulat zawarty w słowach zmarłego niedawno S. K. Kuczyńskiego: „Dostrzegajmy świat otaczających nas znaków, zwłaszcza tych dawnych, mających wartość, zabytku, starajmy się odczytać zawarte w nich treści, traktujmy je jak ważne, pełnoprawne źródło wiedzy o przeszłości.”¹²².

¹¹⁸ Są to: Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum w Bielsku-Białej, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie, Muzeum w Gliwicach, Muzeum Regionalne w Głogówku, Muzeum Ziemi Kozielskiej w Kędzierzynie Koźlu, Muzeum Miasta Mysłowic, Muzeum Regionalne w Oleśnie, Slezské zemské muzeum v Opavě, Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu, Muzeum Ziemi Prudnickiej w Prudniku, Muzeum Zamkowe w Pszczynie, Muzeum w Raciborzu, Muzeum w Rybniku, Muzeum im. Gustawa Morcinka w Skoczowie, Muzeum w Tarnowskich Górach, Muzeum w Wodzisławiu Śląskim, Muzeum Miejskie w Żorach.

¹¹⁹ Są to: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Książnica Cieszyńska w Cieszynie, Biblioteka Śląska w Katowicach, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Archiv Národního Muzea v Praze.

¹²⁰ Łącznie zinwentaryzowano 214 typów pieczęci, z czego 156 piszący zna z autopsji.

¹²¹ Warto podkreślić, że w trakcie kwerendy piszący odnalazł 35 nowych typów pieczęci, nie znanych wcześniej badaczom, co stanowi blisko 20 % badanego materiału.

¹²² S. Kuczyński, *Symbole i herby...*, s. 51.

CZEŚĆ PIERWSZA: PIECZĘCIE INSTYTUCJI MIEJSKICH

Człowiek od najdawniejszych czasów żyje otoczony najróżniejszymi znakami zawierającymi w sobie określone komunikaty i treści; takimi nośnikami znaczeń są również pieczęcie. Zadaniem historyka jest niewątpliwie ich inwentaryzacja i opis, a także zrozumienie i właściwa interpretacja, gdyż pieczęć jawi się z jednej strony jako „przedmiot badany”, a z drugiej przedmiot badań, czyli: „(...) coś co się za nim kryje, coś, czego rezultat i ślad się w nich zawiera.”¹ To spostrzeżenie bezwarunkowo należy wprowadzić na grunt sfragistyki, której istotą badań nie powinny być same sigilla jako zabytki kultury materialnej, ale cały wachlarz problemów, który się właśnie „za nimi kryje”.

Pierwszym z nich jest niewątpliwie sama liczba pieczęci i ich różnorodność, co decyduje o wartości poznawczej i dokumentacyjnej źródeł sfragistycznych. Bardzo istotna wydaje się też chronologiczna rozpiętość, która pozwala śledzić kształtowanie się wizerunku napieczętnego oraz zachodzące w jego postaci zmiany na przestrzeni wieków. Początki tego procesu należy łączyć z podniesieniem danego ośrodka do rangi miasta, kiedy to rozpoczyna się proces formowania systemu znaków identyfikujących społeczność miejską na czele z najważniejszymi czyli herbem i pieczęcią; bardzo ważną rolę odgrywają tu także rzadkie, ale niezwykle cenne i ciekawe źródła jakim są dokumenty herbowe. W końcu nie można zapominać, że pieczęcie stanowią najważniejsze źródło poznania herbu miejskiego, a pomijanie najstarszych, często średniowiecznych zabytków i opieranie się na późnej tradycji heraldycznej, prowadzi niejednokrotnie do powstania „dziwolągów heraldycznych”, czy jak pisze M. Adamczewski „herbów naznaczonych skazą.”²

Choć sfragistyka i heraldyka miejska rozważane powinny być w ścisłej łączności ze sobą jako jedno nierozzerwalne studium sfragistyczno-heraldyczne, nie wolno pieczęci miejskiej sprowadzać tylko do roli źródła heraldycznego. Pieczęć stanowi bowiem przedmiot specjalnych studiów, sięgających w swych dalszych

¹ W. Juszcak, *Dzieło sztuki czy fakt historyczny?* [w:] Tegoż, *Fakty i wyobrażenia*, Warszawa 1979, s. 13-26.

² M. Adamczewski, *Kręte ścieżki współczesnej heraldyki miejskiej w Polsce centralnej, czyli o niektórych herbach naznaczonych skazą*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. VII, 2005, s. 80-90.

aspektach badawczych w rozległą dziedzinę zagadnień historii sztuki i kultury³, a także prawa czy dyplomatyki. W końcu należy podkreślić, że omawiając zarówno elementy formalne jak i aspekty prawne używania pieczęci, trzeba starać się oddzielić to, co konwencjonalne, od tego, co indywidualne, właściwe dla konkretnego użytkownika, czyli dla danego ośrodka miejskiego⁴, którego pieczęcie z jednej strony wpisują się w szeroko rozumianą syntezę, z drugiej natomiast odciskają indywidualny, niepowtarzalny ślad w prowadzonych badaniach.

Poruszane zagadnienia są o tyle istotne, gdyż pieczęcie mają zdolność zastępowania pewnych pojęć i idei, instytucji, czynności czy zjawisk⁵, niedostępnych poprzez inne formy poznania. Są nie tylko symbolami samorządu miejskiego, czy obszarem prezentacji herbu miejskiego, ale stanowią także żywą tradycję przeszłości, „(...) przypominają minione i uświęcone czynami dzieje, przemawiają autorytetem swojego wieku, symbolu a nierzadko i swej sztuki.”⁶

³ M. Haisig, Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań, „Nauka i Sztuka”, t. VI, 1947, s. 77.

⁴ Z. Piech, Perspektywy polskich badań sfragistycznych, [w:] Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 49.

⁵ S. Kuczynski, Symbole i herby jako zabytki, [w:] Spotkania w willi Struwego 1998-2001, wykłady o dziedzictwie kultury, Warszawa 2001, s. 39-51.

⁶ M. Haisig, Sfragistyka i heraldyka..., s. 78.

ROZDZIAŁ I: POCZĄTKI PIECZĘCI MIEJSKIEJ

1.1. NAJSTARSZE PIECZĘCIE MIEJSKIE NA ŚLĄSKU

Jest chyba sprawą oczywistą, że początki i rozwój sfragistyki miast górnośląskich śledzić można na przykładach miast znaczniejszych, których rola polityczna, kulturalna czy gospodarcza, również poprzez rzeźbę napieczętną zostawiła swoje trwałe ślady. Rozwój omawianych miast niewątpliwie związany był z kolonizacją na prawie niemieckim, rozpoczętą początkiem XIII w., której największe natężenie przypadło na drugą połowę wspomnianego wieku. Wtedy to badane tereny były poddawane intensywnym przemianom ustrojowo-gospodarczym, niosącym za sobą prawo miejskie. Nie wiadomo jednak, kiedy większość z omawianych ośrodków je uzyskała, gdyż nie zachowały się dokumenty lokacyjne, a późniejsze źródła nie zanotowały dat ich wystawienia. Niewątpliwie próg powstawania ośrodków miejskich wyznacza czas założenia Opola i Raciborza. Po lokacji miasta rozpoczynał się tzw. okres wójtowski, którego cechą charakterystyczną była całkowita, gospodarcza i prawna, supremacja wójta dziedzicznego nad miastem⁷. Wynikała ona z faktu, że był on niejako zastępcą i pełnomocnikiem właściciela ośrodka, miał prawo wykonywania całkowitej jurysdykcji oraz, że to on, a nie miasto, był odbiorcą najdawniejszych dokumentów lokacyjnych⁸. Należy jedynie zaznaczyć, że w ciągu XIV w. miasta śląskie (tj. rady), zaczęły wykupywać wójtostwa w całości lub w części, co ostatecznie dokonało się w przeciągu dwóch kolejnych wieków⁹.

Jak wspomniano, jedną z konsekwencji administracyjnych uzyskania przez miasto praw miejskich, było pojawienie się już w XIII w. pieczęci miejskich¹⁰. Niemniej w większości przypadków nieznany jest czas powstania najstarszych z nich, pochodzących z okresu, kiedy kształtowała się rada miejska a wraz z nią kancelaria. W

⁷ F. Lenczowski, *Ze studiów nad problemami miast śląskich do końca XIV w.*, Opole 1965, s. 51.

⁸ Tenże, *Z zagadnień ustrojowych miast śląskich w okresie XIII-XIV wieku*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1960, s. 167-168.

⁹ Tamże, s. 175.

¹⁰ Warto zaznaczyć, że odnotowano przypadki osiedli, które choć nie posiadały żadnych praw samorządowych otrzymały od władców prawo do używania pieczęci herbowych: E. Rimša, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa 2007, s. 34.

przypadku bowiem blisko połowy omawianych ośrodków miejskich czas pomiędzy datą lokacji a pojawieniem się najstarszej pieczęci przekraczał ponad 200 lat. Zjawisko to obrazuje poniższe zestawienie.

Tab. 1. Zestawienie czasu lokacji miasta z pojawieniem się najstarszej jego pieczęci.

miasto	czas lokacji ¹¹	Pojawienie się najstarszej pieczęci ¹²
Biała Prudnicka	ok. 1270 lub 1311-1327 r.	1 poł. XVII w.
Bielsko	przed 1312 r.	2 poł. XV w.
Bieruń	przed 1387 r.	2 poł. XV w.
Bohumin	przed 1290 r.	1 poł. XVII w.
Bytom	1254 r.	1 poł. XIV w.
Cieszyn	ok. 1250 r.	2 poł. XIV w.
Dobrodzień	przed 1279 lub 1374 r.	1 poł. XVII w.
Frydek	przed 1327 r.	2 poł. XVI w.
Frysztad,	przed 1327 r.	2 poł. XV w.
Gliwice	przed 1276 r.	2 poł. XIV w.
Głogówek	ok. 1275 r.	2 poł. XIII w.
Jabłonków	ok. 1447 r.	2 poł. XVI w.
Korfantów	po 1337 r.	1 poł. XVII w.
Koźle	2 poł. XIII w.	1 poł. XV w.
Krapkowice	przed 1294 r.	2 poł. XIV w.
Leśnica	ok. 1261 r.	1 poł. XVIII w.
Lubliniec	przed 1305 r.	2 poł. XVI w.

¹¹ Czas lokacji poszczególnych ośrodków miejskich ma jedynie charakter orientacyjny i został ustalony w oparciu o następującą literaturę: W. Dziewulski, Miasto lokacyjne w Opolu XIII-XV wiek, „Studia Śląskie”, n. s., t. 1, Opole 1958; F. Lenczowski, Z rozważań, nad lokacją miast śląskich, [w:] Mediaevalia, w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1960, s. 102-126; K. Kamińska, Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r., Toruń 1990; I. Panic, Księstwo Cieszyńskie w średniowieczu. Studia z dziejów politycznych i społecznych., Cieszyn 1988; Tenże, Jeszcze o dacie lokacji Bielska w początkach XIV wieku, „Bielsko-Bialskie Studia Muzealne”, t. II, 1995, s. 79-82; Tenże, Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu, Katowice 1992; Tenże, Uwagi na temat czasu lokacji oraz uzyskania pełni praw samorządowych Cieszyna w średniowieczu, [w:] Samorządność i elity władzy w Cieszynie na przestrzeni dziejów, red. I. Panic, Cieszyn 2002, s. 57-72; Tenże, Studia z dziejów Skoczowa w czasach piastowskich, Skoczów 2005; J. Horwat, Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w., Gliwice 1996; A. Barciak, Początki Gliwic, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. XVI, 2001, s. 255-262; B. Kloch, Miasta księstwa raciborskiego w końcu XIII i pierwszej połowie XIV w., [w:] Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne, Gliwice 2004, s. 141-155; J. Sperka, Dzieje gospodarcze Górnego Śląska w średniowieczu, [w:] Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu, red. J. Bahlke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice 2011, s. 299-301.

¹² Rubrykę tą stworzono na podstawie informacji zawartych w katalogu, nie uwzględniając pieczęci znanych jedynie z opisu, których istnienie budzi pewne wątpliwości.

Miasteczko Śląskie	1561 r.	2 poł. XVI w.
Mikołów	przed 1287 r.	2 poł. XV w.
Mysłowice	przed 1360 r.	1 poł. XVII w.
Niemodlin	ok. 1260 r.	2 poł. XIV w.
Olesno	między 1274-1294 r.	2 poł. XIV w.
Opole	między 1211-1217 r.	2 poł. XIII w.
Prószków	1560 r.	XIX w.
Prudnik	przed 1302 r.	2 poł. XIV w.
Pszczyna	koniec XIII w.	2 poł. XIV w.
Pyskowice	między 1256-1281 r., lub przed 1327 r.	2 poł. XIV w.
Racibórz	ok. 1217 r.	2 poł. XIII w.
Rybnik	przed 1309 r.	1 poł. XVI w.
Skoczów	przed 1327 r.	2 poł. XVI w.
Skorogoszcz	po 1300 r.	XIX w.
Sośnicowice	przed 1506 r.	1 poł. XVII w.
Strumień	1482 r.	2 poł. XVI w.
Strzelce Opolskie	po 1271 r.	2 poł. XIV w.
Strzeleczy	przed 1327 r.	1 poł. XVII w.
Ścinawa Mała	ok. 1222 r.	2 poł. XVI w.
Tarnowskie Góry	ok. 1526 r.	1 poł. XVI w.
Toszek	między 1305-1309 r.	1 poł. XIV w.
Wodzisław Śląski	przed 1257 r.	2 poł. XVI w.
Woźniki	2 poł. XIII w. lub przed 1375 r.	1 poł. XVII w.
Żory	między 1272-1303 r.	2 poł. XIV w.

Analizując powyższą tabelę można zauważyć, że nie jesteśmy w stanie odtworzyć w pełni rzetelnego obrazu wczesnej sfragistyki miejskiej. Składa się na to kilka czynników. Pierwszym z nich jest niewielka ilość najstarszych zabytków sfragistycznych, powstanie których nastąpiło bezpośrednio po otrzymaniu przez dany ośrodek praw miejskich. Z taką sytuacją spotykamy się tylko w czterech przypadkach (Głogówek, Miasteczko Śląskie, Tarnowskie Góry, Toszek), natomiast w kolejnych sześciu (Bytom, Cieszyn, Opole, Prudnik, Racibórz, Strumień) czas ten nie przekroczył stu lat. Generalnie jednak w 60% miast sigilla pojawiły się w przeciągu półtora wieku, co, mając na uwadze wybiórczości i fragmentaryczności materiału, pozwala przyjąć, że pojawienie się pieczęci następowało najczęściej w przeciągu wieku od czasu lokacji, której przecież proces też był rozłożony w czasie¹³. Można zauważyć także tendencję, że większe ośrodki szybciej decydowały się na wykonanie typariusza, co wynikać

¹³ B. Kloch, Miasta księstwa..., s. 142, 146.

mogło z ich zasobności oraz większych potrzeb kancelarii, a także z faktu, że czas pojawienia się pieczęci był tym krótszy, im późniejsza była lokacja¹⁴.

Po drugie, datowanie zachowanych odcisków w oparciu o przypuszczalny czas sporządzenia stempli, ikonografię czy liternictwo daje wiele niedokładności. Równie zawodne przy określaniu czasu powstania tłoka jest bazowanie jedynie na najstarszych, potwierdzonych źródłami odciskach, gdyż ich zachowanie nosi znamiona przypadkowości¹⁵. W końcu warto zaznaczyć, że choć pieczęć była wyrazem samorządu miejskiego to literatura nie wyklucza także funkcjonowania miast, nawet na prawie magdeburskim, przez jakiś czas bez pieczęci czy herbu¹⁶.

Rozpatrując zagadnienie pieczęci miejskich księstwa opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego, należy jeszcze raz zaznaczyć, że tak jak i na innych obszarach, dysponujemy stosunkowo niewielką ilością najstarszych odcisków pochodzących jeszcze z XIII czy z I poł. XIV w., co oprócz niewielkiego procentu zachowanego materiału, wynikać może z faktu sporadycznego zastosowania pieczęci w pracach kancelarii. Z czasem, kiedy staje się ona niezbędną i integralną częścią dokumentów miejskich, a te codziennością urzędników magistratu, władze niejednokrotnie decydują się na wykonanie większej ilości tłoków i oprócz pieczęci ogólnomiejских, ławniczych czy wójtowskich, pojawiają się pieczęcie większe, mniejsze czy nawet sekretne. Ilość, rodzaj oraz charakter zebranego materiału, który stał się podstawą niniejszych badań obrazuje poniższe zestawienie.

Tab. 2. Ilościowe zestawienie badanych pieczęci miejskich, (P-znanych z autopsji; O-znanych z opisu; W-pieczęci których istnienie budzi pewne wątpliwości).

¹⁴ Może to wynikać m.in. z faktu, że ośrodki lokowane końcem XV i w XVI w. (np. Miasteczko Śląskie czy Tarnowskie Góry), często wraz z prawami miejskimi otrzymywały przywileje herbowe czy pieczętne.

¹⁵ Nie można wykluczyć, że część z 17 miast, w których pieczęć pojawiła się sporo powyżej 200 lat od czasu lokacji nie posiadała w tym okresie tłoków pieczętnych. Niemniej w przypadku takich ośrodków jak Biała, Bohumin, Leśnica czy Skorogoszcz, gdzie najstarsze zachowane odciski pojawiają się nawet przeszło sześć wieków po lokacji miasta, wynika to niewątpliwie z niezachowania najstarszych materiałów.

¹⁶ Dotyczy to zwłaszcza małych ośrodków miejskich, nie będących rezydencją władców.

[illegible]

CZAS	XIII II poł.			XIV I poł.			XIV II poł.			XV I poł.			XV II poł.			XVI I poł.			XVI II poł.			XVII I poł.			XVII II poł.			XVIII I poł.			SUMA:		
	P	O	W	P	O	W	P	O	W	P	O	W	P	O	W	P	O	W	P	O	W	P	O	W	P	O	W	P	O	W			
PIECZĘCIE:																																	
Opole	1			1												1						3			1						9	-	-
Prószków																															-	-	-
Prudnik																1						1					1				4	-	-
Pszczyna							1															2			4						8	-	1
Pyskowice							1					1				1	1					1	1		1			1	1		5	2	1
Racibórz	1			1			1									3						6			1	1		1			13	1	2
Rybnik																1									6	1		1	1	1	8	2	1
Skoczów																			2	1		2								4	-	1	
Skorogoszcz																															-	-	-
Sośnicowice																						1	1		1						2	-	1
Strumię																									1						3	1	-
Strzelce Opolskie																			1			1									4	1	-
Strzeleczy																						1						1			1	1	-
Ścinawa Mała																			1												1	-	-
Tarnowskie Góry																1	1	1	1			4									5	2	1
Toszek																						1	1		1						3	2	-
Wodzisław																			1								1				2	-	-
Woźniki																						1	1						1		1	2	-
Żory																												1			7	1	-
SUMA:	3	-	-		4	1	1	12	5	1	3	-	5	3	3	16	1	1	18	5	6	44	6	4	37	4	3	14	11	3	156	36	22

Łącznie w badanym okresie udało się wyróżnić 214 typów pieczęci 39 ośrodków miejskich¹, z których 156 piszący zna z autopsji, 36 z opisów², natomiast co do istnienia kolejnych 22 wysuwa pewne wątpliwości³. Warto podkreślić, że w trakcie kwerendy piszący odnalazł 35 nowych typów pieczęci, nie znanych wcześniej badaczom, co stanowi blisko 20 % badanego materiału.

1.2. DOKUMENTY I PRZYWILEJE HERBOWE I PIECZĘTNE

Przedstawienia napieczątne znane są z zachowanych tłoków, oryginalnych odcisków przy dokumentach, odlewów gipsowych, jak i jedynie z opisów. Równie cennym, a może i jeszcze bardziej wartościowym, niemniej niezmiernie rzadkim źródłem są dokumenty herbowe⁴, które pozwalają ukazać początki herbu i pieczęci uzyskiwanej przez miasto na drodze formalno-prawnej, w ściśle określonym czasie. Forma ta w miastach polskich występowała stosunkowo rzadko, charakterystyczna była jednak dla miast niemieckich oraz czeskich, co rzutowało na zwyczaje w miastach śląskich.

Literatura przedmiotu odnotowuje dwa zasadnicze terminy na określenie omawianych źródeł. Pierwszym z nich jest Wappenbrief⁵, czyli dokument herbowy⁶, zaczerpnięty niewątpliwie z literatury niemieckiej, drugim przywilej herbowy⁷. Więcej

¹ Badaniu poddano sigilla 41 miast niemniej w przypadku Prószkowa i Skorogoszcza zachowane pieczęcie pochodzą dopiero z XIX w.

² Piszący starał się dotrzeć do wszystkich wzmiankowanych w literaturze odcisków, niemniej na część z nich powołują się jedynie autorzy XIX wiecznych opracowań, więc zachodzi przypuszczenie, że mogły nie zachować się do naszych czasów, natomiast w kilku przypadkach współcześni badacze sygnalizując istnienie danego odcisku nie podają nie tylko sygnatury, ale nawet miejsca odnalezienia pieczęci.

³ Ewentualne wątpliwości pojawiają się w przypadku pieczęci znanych jedynie z opisu, oraz w przypadku egzemplarzy znanych z autopsji, których zły stan zachowania nie pozwala z całą pewnością stwierdzić czy mamy do czynienia z nowym typem pieczęci; wszystkie ewentualne uwagi umieszczono w katalogu.

⁴ K. Müller, J. Štarha, Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku 1416-1914, Brno 1995; W. Strzyżewski, Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku, Zielona Góra 1999, s. 34.

⁵ Np. O. Hupp, Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer, Frankfurt 1898.

⁶ K. Müller, Erbovní listiny v archivech Slezska a Severní Moravy, Opava 2001.

⁷ Posługują się nim m.in. J. Čarek, Městské znaky v českých zemích, Praha 1985, s. 32; G. Oswald, Lexikon der Heraldik, Leipzig, 1984, s. 414-416; w Polsce: M. Gumowski, Herby miast polskich, Warszawa 1960, s. 21.

wątpliwości budzi jednak to, co się pod tymi terminami kryje. Ogólnie przyjmuje się, że są to akty wydane przez osobę panującą z opisem kolorowej wersji herbu, zawierające jego wzorzec. Definicja ta odpowiada jednak nadaniom dla osób prywatnych, a przeniesienie jej na grunt heraldyki miejskiej wydaje się zbytnim uproszczeniem⁸. W sposób ścisły o dokumentach herbowych można mówić, gdy panujący nadawał nowy herb, niemniej w jego gestii było także potwierdzenie już istniejącego znaku lub dodanie do niego nowych elementów, czyli najczęściej jego udostojnienie. Nadania mogły wiązać się także z przywilejem lokacyjnym i nadaniem praw miejskich⁹, gdzie jeden z akapitów poświęcony był godłom czy pieczęciom miejskim. W końcu należy wspomnieć o dokumentach, w których władca nadawał nową pieczęć tzw. *Insiegelverleihungen*, niemniej bardzo często podawano w nich kolory poszczególnych wyobrażeń, co de facto równoznaczne było z nadaniem herbu¹⁰.

Z wszystkimi tymi przypadkami tj. nadaniami herbów i pieczęci, udostojnianiem znaku bądź uzyskiwaniem go przez dany ośrodek w dokumencie lokacyjnym, spotykamy się siedmiokrotnie analizując początki pieczęci sześciu miast Górnego Śląska; obrazuje to poniższe zestawienie.

Tab. 3. Zestawienie dokumentów z nadaniami herbów i pieczęci.

MIASTO	DATA	WYSTAWCA	CHARAKTER NADANIA	MIEJSCE PRZECHOWYWANIA
BIAŁA	1564	Ferdynand I, cesarz	Nadanie herbu (?)	Prawdopodobnie spłonął w 1791 r.
GLIWICE	1629	Ferdynand II, cesarz	Nadanie nowego herbu	APGI
MIASTECZKO ŚLĄSKIE	1561	Jerzy Fryderyk, margrabia	Nadanie herbu wraz z prawami miejskimi	Prawdopodobnie został zniszczony w 1636 r.
PRUDNIK	1607	Rudolf II, cesarz	Udostojnienie herbu	nieznane
STRUMIEN	1503	Władysław Jagiellończyk, król	Nadanie herbu	APC

⁸ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 32.

⁹ Tenże, *Dokumenty herbowe zachodniej i północnej Polski do końca XVIII w.*, „*Studia Zachodnie*” 1996, t. II, s. 34-40.

¹⁰ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 32.

TARNOWSKIE GÓRY	1529	Jan II, książę opolski	Nadanie pieczęci (herbu)	APK (odpis)
	1562	Jerzy Fryderyk, margrabia	Nadanie nowego herbu	APK

Tak więc pod terminem „dokument herbowy” rozumieć należy przede wszystkim każdy dokument nadany przez panującego, w którym został opisany wizerunek herbu, łącznie z barwami, zawierający jego wzorzec. Przypadki gdzie znak nadawany był miastom przez władców właśnie na mocy takich specjalnych dokumentów zaczęły pojawiać się począwszy od drugiej połowy XIV w., kiedy to herb w 1369 r. otrzymały Koszyce. Być może, choć jest to dyskusyjne, jeszcze pod koniec wieku taki dokument uzyskała. Kołomyja¹¹, bezsprzecznie jednak w 1411 r. otrzymał go Most, w. 1433 r. Zgorzelec a na Śląsku kolejno w 1452 r. i 1453 r. Świdnica i Legnica. Z biegiem czasu liczba tego typu nadań rosła, niemniej najwięcej wydano ich w wieku XVI, stąd zwany jest on w literaturze „klasyczną epoką przywilejów herbowych”¹².

Wśród badanych miast najwcześniej taki dokument uzyskał Strumień¹³, bowiem 26 września 1503 r. w Budzie król Władysław Jagiellończyk, będący także zwierzchnikiem Śląska Cieszyńskiego, potwierdził wszystkie wcześniejsze przywileje miasteczka, dodał nowe oraz obdarzył Strumień herbem, na którym po prawej widniało pół czarnego orła w koronie, po lewej natomiast postać św. Barbary z wyciągniętą prawą ręką w kierunku orła, natomiast w lewej z białą wieżą¹⁴; taki wizerunek umieszczony miał być także na pieczęci miejskiej. Warto zaznaczyć, że barwne przedstawienie herbu zostało powtórzone praktycznie w niezmienionej postaci w

¹¹ H. Seroka, O nadaniach herbów miejskich w Polsce przedrozbiorowej, [w:] Ludzie i herby w dawnej Polsce, red. P. Dymmel, Lublin 1995, s. 153-156.

¹² M. Gumowski, Herby miast..., s. 21.

¹³ Oryginał tego dokumentu przechowywany jest w Archiwum w Cieszynie: APC, AMS, sygn. 3 a; zdjęcie dokumentu umieszczono w aneksie nr 1.

¹⁴ O dokumencie tym pisał m.in. J. Polak, twierdząc, że nie zachował się jego oryginał: J. Polak, Powstanie miasta Strumienia w świetle dokumentów, [w:] Strumień, z dziejów miasta od jego początków do 1939 r., Strumień 1983, s. 28; ponadto w swoich badaniach nie uwzględnił go: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 42 i in.

dokumentach cesarskich Leopolda I w 1670 r. i Józefa II z 1783 r., potwierdzających wszystkie posiadane przez miasteczko przywileje.

Jak wiadomo, dokumenty te zazwyczaj mocno akcentowały związek herbu z pieczęcią, co może wynikać z faktu, iż tylko uwierzytelnianie dokumentów wystawionych przez kancelarie miejską interesowało ustawodawcę, gdyż pociągało za sobą określone konsekwencje prawne, które władza zwierzchnia chciała kontrolować¹⁵. Tym samym bardzo często nadawano prawo posługiwania się herbem, ale w kontekście jego kancelaryjnego, pieczętnego zastosowania. Czasami trudno także jednoznacznie rozstrzygnąć, czy chodzi o nadanie herbu czy pieczęci, gdyż ustawodawca posługuje się nieprecyzyjną terminologią¹⁶, wspomina przykładowo o herbie, a barwny wizerunek wkomponowany jest w koło z zaznaczoną legendą otokową, bądź mowa jest o pieczęci, a w opisie podane są kolory poszczególnych elementów wyobrażenia. Z taką sytuacją spotykamy się w przypadku Tarnowskich Gór, gdzie książę opolski Jana II Dobry, na mocy dokumentu z 4 października 1529 r., zwolnił gwarków miejscowej osady górniczej z opłat i podatków oraz nadał władzom górniczym prawo do pieczęci z wyobrażeniem złotego skrzydła orlego w polu błękitnym oraz skrzyżowanych narzędzi górniczych: żelazka i pyrlika¹⁷. Ponieważ w pierwszych latach istnienia miasta Urząd Górniczy sprawował też funkcje administracyjne¹⁸, można przyjąć, że było to godło herbowe zarówno Urzędu Górniczego jak i miasta, co potwierdza niejako legenda powstałej wówczas pieczęci: S(IGILLVM) CIVITA(TIS) MONT[IUM] TARNOVICENSIS¹⁹.

W. Strzyżewski wyraźnie podkreśla, że w 1529 r. mamy do czynienia z nadaniem pieczęci, różnicując ten dokument od nadania herbu w 1562 r.²⁰ Jest to

¹⁵ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 21.

¹⁶ Problematykę tę podjęli m.in.: M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich w świetle dokumentów lokacyjnych (XVII-XVIII wiek)*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. II, red. J. Matuszewski, Łódź 1995, s. 139-140; H. Seroła, *O nadaniach herbów...*, s. 161.

¹⁷ CDS, Bd 21, *Schlesiens Bergbau Und Hüttenwesen. Urkunden und Akten (1529-1740)*, hrsg. K. Wutke, Breslau 1901, nr 441, s. 6-7; dokument ten był wielokrotnie przytaczany, przykładowo ostatnio: A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, *Herb i barwy Tarnowskich Gór, Tarnowskie Góry 2002*, s. 50; M. Kaganiec, *Herby miast województwa śląskiego*, Katowice 2007, s. 232.

¹⁸ A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, *Herb i barwy...*, s. 15.

¹⁹ Kat. Tarnowskie Góry 3.

²⁰ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 42 i in.

możliwe, gdyż znane są przypadki nadawania miastom wyłącznie pieczęci, czego najstarszym przykładem z terenu Śląska jest dokument dla Żagania z 1475 r.²¹ Niemniej wydaje się, że w przypadku Tarnowskich Gór takiej pewności nie mamy, jeśli wziąć pod uwagę, że w pierwszym z dokumentów wyraźnie wskazano na kolory poszczególnych elementów godła, natomiast w drugim z nich mowa jest o zmianie nie tylko dotychczasowej pieczęci, ale i herbu²².

Podobnych wątpliwości nie ma w przypadku wspomnianego wyżej dokumentu z 1562 r., kiedy to 25 lipca Jerzy Fryderyk Hohenzollern, który po bezpotomnej śmierci Jana Dobrego w 1532 r., przejął jego dziedzictwo, a pragnąc pozyskać gwarków, wydał obszerny przywilej, z barwnym wizerunkiem i opisem herbu²³. Zgodnie z jego treścią nowy herb umieszczony miał być na tarczy trójdzielnej, gdzie po prawej stronie znajdowało się pół czarnego orła, natomiast po lewej, podzielonej dodatkowo w pas, na górze widniało złote orle skrzydło, a u dołu skrzyżowane narzędzia kilof i młot górniczy. Na tarczę nasadzono hełm turniejowy z labrami, nad którymi umieszczono w formie klejnotu złote orle skrzydło, pośrodku z kilofem i młotem górniczym. Ponadto postanowiono, że herb przeniesiony ma być w pole pieczętne w ten sposób, że burmistrz i rada miejska mają się posługiwać całym herbem, natomiast wójt i ławnicy tylko jego częścią²⁴.

Również z osobą margrabiego związana jest historia Miasteczka Śląskiego, któremu rok wcześniej, bo 23 kwietnia 1561 r. w dzień św. Jerzego, patrona rycerzy i swojego imiennika, Jerzy Fryderyk nadał prawa miejskie wraz z herbem, określając także wygląd insygniów miasta oraz, spełniając ponoć życzenie mieszkańców, nadając nową nazwę Georgenberg, czyli kopalnia Jerzego²⁵. Oryginalny

²¹ Tamże, s. 40.

²² Tekst dokumentu umieszczono w aneksie nr 1.

²³ Oryginał znajduje się jako depozyt Archiwum w Katowicach: APK, AMTG, sygn. 012; o dokumencie wielokrotnie pisano, ostatnio m.in.: A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, *Herb i barwy...*, s. 17, przyp. 35, gdzie dalsza literatura.

²⁴ Oryginalny tekst podaje m.in.: P. Knötel, *Die Stadtwappen Oberschlesiens*, Tarnowitz 1894, s. 29, natomiast jego tłumaczenie umieszczono w aneksie nr 1.

²⁵ B. Gogolin, *Zur Geschichte der Stadt Georgenberg*, „Oberschlesische Heimat”, Bd. III, 1907, s. 2-3; J. Nowak, *Kronika miasta i powiatu Tarnowskie Góry. Najstarsze dzieje Śląska i Ziemi Bytomsko-Tarnogórskiej. Dzieje pierwszego górnictwa w Polsce*, Tarnowskie Góry 1927, s. 258-260.

tekst dokumentu nie zachował się do naszych czasów²⁶, gdyż został zniszczony najprawdopodobniej w 1636 r. wraz z innymi archiwaliami miejskimi przez oddziały pułkownika Balzera von Frankenberga, gdyż w następnym roku na prośbę mieszkańców hrabia Łazarz Henckel von Donnersmark nakazał wykonać we Wiedniu odpisy wszystkich przywilejów nadanych miastu przez Hohenzollernów. Niemniej i te dziesięć pergaminowych wykonanych wówczas kart nie dochowało się do naszych czasów pomimo, że do 1939 r. bądź nawet do końca drugiej wojny znajdowały się w miejskim magistracie²⁷. Zachowały się natomiast materiały zgromadzone przez B. Gogolina w tym zbiór 20 stron odpisów dokumentów wykonany przez badacza w 1906 r.²⁸ Niemniej na ich podstawie nie można wiernie odtworzyć treści przywileju, oraz stwierdzić, czy dokument lokacyjny zawierał barwny wizerunek nadanego herbu, czy nie co wydaje się bardziej prawdopodobne, gdyż zwyczaj umieszczania wizerunków herbów w dokumentach lokacyjnych nie był powszechny.

W przypadku dwóch kolejnych nadań również zdani jesteśmy w dużej mierze na przypuszczenia i hipotezy. W 1564 r. na prośbę właścicieli prywatnego miasta Biała, rodziny Prószkowskich²⁹, cesarz Ferdynand prawdopodobnie nadał herb miejscowości, z godłem wspomnianych właścicieli³⁰. Ponieważ jednak w skutek pożaru końcem XVIII w. spłonęły wszystkie dokumenty miejskie i nie zachował się także dokument herbowy³¹, trudno ocenić, czy cesarz nadawał miastu nowy znak, czy jedynie go zmieniał wprowadzając herb Prószkowskich. Pewne wątpliwości pojawiają się także w przypadku Prudnika, dla którego cesarz Rudolf II wydał 24 IV 1607 r. dokument, w

²⁶ Na temat tego dokumentu pisano wielokrotnie, przytaczając jego treść przykładowo: H. Saurma, *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, Berlin 1870, s. 72; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95; B. Gogolin, *Zur Geschichte der Stadt...*, s. 2-3; J. Nowak, *Kronika miasta...*, s. 263; L. Musioł, *Archiwa i archiwalia w województwie Śląskiem*, Katowice 1936, s. 24 (błędnie ustalił datę kopiału na rok 1659); M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego*, Katowice 1939, s. 171-172, (błędnie nazwał wyciąg „kroniką miasta z 1637 r.”); z kolei K. Wutke powołuje się na regest z pruskiego kopiariusza z przełomu XIX/XX w.: CDS, Bd 21, s. 128, dok. 675. Całość wiedzy zebrał: T. Hadaś, *Geneza i symbolika herbu Miasteczka Śląskiego*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj-dzisiaj-jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 133, przypis 10.

²⁷ B. Gogolin, *Zur Geschichte der Stadt...*, s. 5-7; J. Nowak, *Kronika miasta...*, s. 263; L. Musioł, *Archiwa i archiwalia...*, s. 24.

²⁸ APK, AMMSl, sygn. 2 (Spuścizna Bruno Gogolina); fragment nadania umieszczono w aneksie nr 1.

²⁹ Prószkowscy byli właścicielami miasta w latach 1564-1747.

³⁰ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 394.

³¹ Informacje o pożarze uzyskał od magistratu O. Hupp.

którym potwierdził władzę miejskim przywilej czerwonego wosku, zatwierdził dawny herb oraz udostępnił go umieszczonym na tarczy klejnotem³². Losy tego dokumentu nie są jednak znane, a odpis jego treści uzyskał od władz miejskich jedynie O. Hupp, nie podając jednak źródła³³.

Nadanie i udostojnienie herbu miejskiego wynikać mogło z chęci podniesienia prestiżu danego ośrodka przez same władze miejskie i mieszkańców³⁴. W tym wypadku wiązało się to z wysokimi opłatami pobieranymi przez kancelarię władcy, świadczyło o doniosłej roli jaką w danym czasie odgrywał ośrodek miejski bądź związane było z ważnymi wydarzeniami lub zasługami mieszczan względem władcy. Właśnie takie okoliczności zadecydowały o zmianie znaku miejskiego Gliwic, które 14 sierpnia 1629 r. otrzymały od Ferdynanda II, spisany we Wiedniu dokument, w którym cesarz doceniając oddanie i wierność gliwiczian podczas oblężenia miasta w 1626 r. przez protestanckie wojska Mansfelda, obdarzył ich nowym herbem, mocno podkreślającym związek miasta z panującą dynastią³⁵. Jest on jednym z kilkunastu herbów miejskich nadanych przez Habsburgów w latach wojny trzydziestoletniej w Królestwie Czeskim niemniej jedynym na Śląsku³⁶. Pośrodku dyplomu umieszczono wykonany przez nieznanego iluminatora, wizerunek herbu, który przedstawia na owalnej tarczy po prawej czarnego półorla umieszczonego na czerwonym polu przeciętym poziomo białą bindą, czyli rodowym herbem Habsburgów, po lewej złotego orła na tle niebieskim. Po środku wieża z bramą wjazdową, nad którą umieszczono dwie gałązki palmowe oraz monogram cesarski, nad całością postać Matki Boskiej z Dzieciątkiem na półksiężycu. Był to zarówno ostatni dokument herbowy wystawiony przez Habsburgów dla istniejącego już miasta, jak i najmłodszy z interesujących nas dyplomów.

³² Warto zaznaczyć, że w dokumencie odnajdujemy wzmiankę o wcześniejszym, bliżej nieokreślonym nadaniu pieczęci, prawdopodobnie w 1567 r., którego dokonać miał cesarz Maksymilian.

³³ Treść dokumentu podaje: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100; umieszczono go także w aneksie nr 1.

³⁴ O tym jak ważne i prestiżowe było uzyskanie takiego dokumentu przez miasto świadczyć mogą m.in. próby fałszowania tego typu nadań co miało miejsce np. w Jeleniej Górze: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 43.

³⁵ Pełny tekst dokumentu podaje: B. Nietzsche, *Historia miasta Gliwice*, przeł. S. Rosenbaum, Gliwice 2011, s. 127; tekst umieszczono także w aneksie nr 1.

³⁶ M. Kaganiec, *Aspekty polityczno- religijne herbu gliwickiego z 1629 roku*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. XVI, 2001, s. 297.

Ponieważ dysponujemy zaledwie kilkoma dokumentami herbowymi a formularz, funkcjonowanie czy odbiór tego typu źródeł nie jest jeszcze dostatecznie rozpoznany, można na koniec pokusić się jedynie o garść ogólnych uwag. Po pierwsze na podstawie zachowanych dokumentów lub ich odpisów można stwierdzić, że z prośbą o wystawienie dokumentów występowali w przypadku miast królewskich (książęcych) burmistrz i rada³⁷, a w przypadku miast prywatnych właściciele³⁸. Natomiast jeśli inicjatywa wypływała od samego władcy można być prawie pewnym, że nadanie miało kontekst polityczny lub gospodarczy i zmierzało do pozyskania mieszkańców³⁹. Dokumenty dla miast były wystawiane osobiście przez władców, którzy w intytlacji zawsze wymieniani są jako wystawcy. Spisywane były najczęściej w języku niemieckim, sporadycznie łacińskim lub czeskim⁴⁰, a motywy ich wystawienia zawarte były w na ogół bardzo obszernej narracji. Jedną z najważniejszych czy główną dyspozycją tego typów dokumentów było nadanie samego herbu, w odróżnieniu np. od przywilejów lokacyjnych czy nadań praw miejskich, gdzie znakom miejskim poświęcano jedynie akapit.

W dokumentach herbowych informacje przekazywano nie tylko za pomocą tekstu, ale i rysunku, gdyż ich cechą charakterystyczną są niewątpliwie barwne wizerunki nadawanych herbów⁴¹. Wspomniane podobizny wykonywane były

³⁷ Przykładowo w dokumencie herbowym Tarnowskich Gór czytamy: „(...) zwrócili się oni [tj. burmistrz i rajcy] do Nas z najuniżeńszą prośbą i apelowaniem o nadanie im herbu (...)”. O nadanie i udostojnienie herbu zabiegały m.in. także władze Miasteczka Śląskiego i Prudnika.

³⁸ Prawdopodobnie miało to miejsce w przypadku Białej.

³⁹ Przykładowo w dokumencie herbowym Gliwic czytamy: „(...) nadto chwalebnie postępowali i zachowywali się w zgodzie z Naszą łaskawą wolą i upodobaniem (...) znajdując je tak bardzo wiernym i zachowanym, że nic nie mogło go od tego odwieść, tak, zgoła nawet podczas niedawno podniesionej w naszym dziedzicznym królestwie i ziemiach, a teraz dzięki Bożej pomocy ugaszonej rebelii, wołały [Gliwice] raczej postawić na szaniecach żywot, majątek i wszelki ziemski dobrobyt, znosić wszelakie niedogodności, plądrowania, oblężenia i inne niezliczone akty przemocy niżli najbardziej uniżoną nabożność i wierność, którą związały się z nami jako swym królem i panem dziedzicznym, w najmniejszym stopniu naruszyć albo skałać.”

⁴⁰ Na badanym obszarze nie wystąpiły dokumenty w języku łacińskim, natomiast w dwóch przypadkach (Strumięń, Tarnowskie Góry) dokumenty spisano w języku czeskim.

⁴¹ Przykładowo w dokumentach czytamy: „Herb ten, namalowany i pokryty właściwymi barwami pośrodku tego naszego cesarsko-królewskiego listu (...)” (Gliwice); „(...) w tym dokumencie taki herb znajduje się, przejrzyście z jego barwami wymalowany.” (Miasteczko Śląskie); „Inmassen solch Wappen der Verbesserung nach, inmitten dies unseres kaiserlichen Briefs gemahlet, und mit farben eigentlicher ausgestrichen ist.” (Prudnik); „Jak wszystko być powinno, w piśmie tym znaleźć się winien wyraźnie odmalowany herb taki z jego własnymi, należnymi [mu] barwami.” (Tarnowskie Góry).

najczęściej przez nadwornych, nie znanych z imienia, iluminatorów⁴², techniką gwaszową. Jest to technika malarska, w której stosuje się farby podobne do akwareli, jednak dzięki temu, że do barwników dodaje się kredę i biel, uzyskuje się farbę kryjącą⁴³. Cechuje je duża staranność i dbałość o detale, widoczne są także cechy stylowe odpowiadające epoce, w której powstały, nie zapomniano także o przedstawieniu barwy poszczególnych części godła i elementów herbów⁴⁴. Zdarzają się jednak przypadki, że nie tylko kopiści pomijali fragmenty według nich nieistotne dotyczące symboliki miejskiej czy barwnego przedstawienia, ale także w oryginałach brak takiego wizerunku, gdyż kolorowa kompozycja nigdy nie została uzupełniona bądź ustawodawca zrezygnował z jasnego określenia rysunku godła, pozostawiając to użytkownikowi⁴⁵; wyjątkowy pod tym względem jest dokument wystawiony dla Świdnicy, gdzie podano aż dwa wizerunki do wyboru⁴⁶. Czasami określano też np. barwę wosku, w jakim miała być odciskana pieczęć; nadawano równocześnie prawo czerwonego wosku bądź określano miejsce przechowywania tłoku. Nadawca najczęściej określał też w końcowej części dyspozycji wykorzystanie herbu, którego najważniejszą funkcją było zawsze reprezentowanie władzy poprzez umieszczenie go w wizerunku napieczętym, nierzadko wspomniano o możliwości umieszczenia godła na sztandarach, monetach, budynkach miejskich czy wykorzystanie go w szeroko rozumianej działalności handlowej⁴⁷.

W końcu dokumenty herbowe przynoszą nowe informacje, które poprzez konfrontację ich z materiałem sfragistycznym pozwalają śledzić wzajemne relacje zachodzące między znakiem nadanym a używanym później w polu pieczęci⁴⁸. Dzięki takiej analizie można przykładowo wnioskować czy jakaś społeczność nadany znak

⁴² Najczęściej nie jest on wymieniony z imienia a czasami nazywany jest artystą, więcej o stylistyce tych dokumentów: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 44-47.

⁴³ Słownik terminologiczny sztuk pięknych, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 2006, s. 143.

⁴⁴ Szczegółowo zagadnienie barw w dokumentach herbowych omówił: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 47-48.

⁴⁵ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich w świetle...*, s. 139-140.

⁴⁶ M. Haisig, *Herb miast Świdnicy, „Sobótka”*, t. III, 1948, s. 280.

⁴⁷ Szczególnie obszerne informacje dotyczące użycia otrzymanego herbu znajdują się w dokumencie wystawionym dla Gliwic.

⁴⁸ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich w świetle...*, 131.

zaakceptowała. Trudno wskazać jednoznacznie taką zależność w przypadku Białej gdyż po pierwsze nie dysponujemy tekstem dokumentu herbowego, po drugie najstarszy znaleziony odcisk pieczęci jest przeszło sto lat młodszy od samego nadania⁴⁹. W przypadku Gliwic nie trzeba było aż tak długo czekać na nową pieczęć, która powstała niemal natychmiast po otrzymaniu przez miasto dokumentu herbowego⁵⁰. Warto jednak zaznaczyć, że widniejąca w polu pieczętnym Madonna otoczona jest ognistym nimbem, o którym nie wspomina sam dokument, nie uwzględnia go także barwny rysunek widniejący pośrodku tekstu; ponadto jedna z pieczęci ma rysunek wyraźnie uproszczony⁵¹, co również nie było uwzględnione w nadaniu. W przypadku Miasteczka Śląskiego recepcja herbu nadanego w 1561 r. przebiegała prawdopodobnie bez większych oporów czy opóźnień, podobnie w Prudniku, gdzie nową pieczęć wykonano w 1615 r. czyli osiem lat po samym nadaniu⁵². Z kolei w przypadku Strumienia zachowane pieczęcie wskazują także na szybkie użycie nadanego znaku w polu pieczętnym, niemniej wspomniane sigilla mają wizerunek nieco zmieniony w stosunku do treści i rysunku dokumentu herbowego bowiem przedstawiają one św. Barbarę trzymającą w prawej ręce wieżę a w lewej miecz⁵³, natomiast na wspomnianym dyplomie, święta ma wyciągniętą prawą rękę w kierunku czarnego połuorła a w lewej trzyma wieżę. W końcu w przypadku nadania z 1529 r. dla Tarnowskich Gór zawarte w nim rozwiązania od razu zastosowano w stosunku do pieczęci miasta, natomiast późniejszy dokument z 1562 r., nie tylko zmieniał wygląd herbu, ale także różnicował wygląd pieczęci w zależności od jej użytkownika. Na pieczęciach sądowych widnieć miała tylko część herbu, do czego zastosowano się natychmiast po nadaniu, natomiast pieczęć rady, z pełnym wizerunkiem herbowym, łącznie z elementami akcesorialnymi, powstała prawdopodobnie dopiero w pierwszej połowie XVII w.⁵⁴, co więcej tylko na

⁴⁹ Kat. Biała 2.

⁵⁰ Kat. Gliwice 8, 9, 11.

⁵¹ Kat. Gliwice 10.

⁵² Kat. Prudnik 3.

⁵³ Kat. Strumień 1-4.

⁵⁴ Kat. Tarnowskie Góry 5.

tej jednej pieczęci dostrzec możemy opisany w nadaniu hełm, klejnot czy labry, których brak na kolejnych sigillach⁵⁵.

1.3. PIECZĘĆ A HERB MIEJSKI

Jednym z kluczowych postulatów badawczych, wielokrotnie poruszanych w literaturze, jest rozpoznanie relacji, jaka zachodzi pomiędzy herbem miejskim a pieczęcią⁵⁶. Dominują tu trzy teorie, w myśl których po pierwsze herbem miejskim mogło być godło z najstarszej pieczęci, po drugie za herb uważano wizerunek z ostatniej używanej pieczęci bądź po trzecie, herbem mogło być jedynie godło używane najdłużej⁵⁷. Generalnie kwestia genezy herbu najczęściej wiązana jest ściśle z powstaniem i funkcjonowaniem najstarszego znaku miejskiego, czyli pieczęci⁵⁸, której wyobrażenie stawało się w 90 % wzorem dla samego herbu⁵⁹. Niektórzy badacze jednak, choć są to głosy marginalne, twierdzili, że rozwój herbu miejskiego nastąpił niezależnie od pieczęci a zgodnie z jego pierwotnym zastosowaniem jako bojowego znaku rozpoznawczego, którym zaczęły się posługiwać oddziały miejskie⁶⁰ bądź, że herb miejski jest zjawiskiem wtórnym herbu rycerskiego⁶¹.

Kwestią sporną pozostaje także związany z tym zagadnieniem tzw. proces heraldyzacji znaku miejskiego⁶², czyli proces przekształcania wizerunku napieczętnego

⁵⁵ Kat. Tarnowskie Góry 6, 7.

⁵⁶ Sprawę tę omawiają przykładowo: A. Přibyl, K. Liška, *Znaky a pečetě středočeských měst*, Praga 1975, s. 18-26.

⁵⁷ Szczegółowo poglądy poszczególnych badaczy omówił: M. Gumowski, *Herby miast...*, s. 75-76.

⁵⁸ J. Szymański, *W sprawie genezy polskich herbów miejskich*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. V, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 173.

⁵⁹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 21.

⁶⁰ F. Hauptmann, *Das Wappenrecht. Historische und dogmatische Darstellung der im Wappenwesen geltenden Rechtssätze*, Bonn 1896, s. 7 i 117-126; V. Vojtišek, *O pečetich a erbech měst pražských a jiných českých*, Praha 1928, s. 9, cyt. za: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 15.

⁶¹ M. Friedberg, *Herb miasta Krakowa*, „Rocznik Krakowski”, t. XXXVIII, 1937, s. 97-138.

⁶² O różnych poglądach badaczy na temat heraldyzacji pisze m.in.: M. Buben, *Encyklopedie heraldyki*, Praha 1999, s. 29.

w ten sposób. aby jego budowa odpowiadała ogólnej definicji herbu⁶³. Teoretycznie motyw, także napieczętny, żeby uznać za heraldyczny, w myśl wskazań powszechnie dotąd stosowanej metody badawczej, powinien zawierać dwie podstawowe cechy typologiczne, czyli specyficzną stylizację kształtów, która odpowiada pierwotnym tradycjom dla danego typu wizerunków oraz bezpośredni kontakt z tarczą herbową, uwidocznioną w tym wypadku na pieczęci. „Dopiero oba te elementy razem składały się na pełne pojęcie godła heraldycznego (...), a wszelkim wizerunkom o nietypowym wyglądzie odmawiano nieomal z reguły podmiotowości heraldycznej, co w konsekwencji usuwało je z warsztatu badań specjalistycznych.”⁶⁴

Pierwsza grupa badaczy bezkompromisowo stoi na straży klasycznej definicji herbu⁶⁵ uważając, że godło w ścisłym znaczeniu heraldycznym, to przedmiot lub grupa przedmiotów umieszczonych w polu tarczy herbowej, a tym samym każdy herb musi składać się co najmniej z dwóch elementów: pola tarczy i umieszczonego na nim godła⁶⁶. Jak pisze P. Mrozowski: „W ujęciu konwencjonalnym wyobrażenie godła bez tarczy było złamaniem fundamentalnego wymogu sztuki heraldycznej. Taki przekaz ikonograficzny, pozbawiony właściwego sobie pola semantycznego, tracił jednoznaczność, a tym samym nie zapewniał informacji pełnej komunikatywności”⁶⁷, a przecież: „(...) z punktu widzenia funkcji komunikacyjnej najważniejszym elementem herbu była tarcza. Przez jej ubarwienie, podział na pola lub pomieszczenie jakiegoś wyobrażenia następowała konwencjonalizacja całego przedstawienia. To właśnie tarcza zmieniała osobisty piktogram lub alegorię w signum o wysokiej komunikatywności oraz dużej randze społecznej i prawnej.”⁶⁸ Badacze ci nie kwestionują faktu pochodzenia godła z wyobrażenia napieczętnego, ale za herb uważają je w momencie,

⁶³ J. Szymański, Herb-znak samorządowej wspólnoty, [w:] Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 VI 1991 r. w Lublinie, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 91-98; Tenże, W sprawie genezy..., s. 169-179.

⁶⁴ Z. Michniewicz, Węzłowe problemy symboliki w sfragistyce i heraldyce Piastów, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. XIV, z. 2, 1970, s. 65.

⁶⁵ Wymienić tu należy przede wszystkim środowisko lubelskie z J. Szymańskim na czele, przykładowo: J. Szymański, Herb- znak samorządowej..., s. 91-98; Tenże, W sprawie genezy..., s. 169-179.

⁶⁶ J. Szymański, Herb- znak samorządowej..., s. 93.

⁶⁷ P. Mrozowski, O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV-XV wieku, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. I, 199, s. 90.

⁶⁸ Tamże, s. 79.

gdy umieszczono go na tarczy herbowej. „Dopóki taki proces nie dokonuje się, trudno mówić o herbie.”⁶⁹

Tak więc, wychodząc z klasycznej definicji istnienie tarczy warunkuje niejako uznanie danego znaku za herb, a tym samym wyobrażenie napieczęte stawało się pełnoprawnym herbem, gdy wystąpiło w polu tarczy herbowej. W przypadku omawianych miast występowanie bądź brak tarczy w polu pieczętnym ilustruje poniższa tabela.

Tab. 4. Zestawienie pieczęci miejskich w stylizacji heraldycznej (czyli z tarczą -H) i nieheraldycznej (czyli bez tarczy- N).

CZAS: RODZAJ STYLIZACJI	XIII w.		XIV w.		XV w.		XVI w.		XVII w.		XVIII w.		SUMA:	
	H	N	H	N	H	N	H	N	H	N	H	N	H	N
Biała									1	1			1	1
Bielsko					1		2		3		2		8	-
Bieruń						1				2			-	3
Bohumin									2				2	-
Bytom			1	1	1		2						4	1
Cieszyn				1			2	2		1	1		3	4
Dobrodzień										3			-	3
Frydek							1		1				2	-
Frysztad					1		2		3				6	-
Gliwice				2		1	3			4			3	7
Głogówek	1		2				2		4				9	-
Jabłonków								1		1			-	2
Korfantów										1	1		1	1
Koźle						1		1		4			-	6
Krapkowice				1		1			2	1		1	2	4
Leśnica												2	-	2
Lubliniec								1		1		1	-	3
Miasteczko Śl.									2				2	-
Mikołów					1					1		1	1	2
Mysłowice									1		1		2	-
Niemodlin				1					2			1	2	2
Olesno				1		1			2		1		3	2
Opole		1	1	1			1	1	4				6	3
Prószków													-	-

⁶⁹ J. Szymański, W sprawie genezy..., s. 179.

Prudnik				1				1	1		1		2	2
Pszczyna					1				6				7	-
Pyskowice				1		1		1	1		2		3	3
Racibórz		1		1		1	1	2	7				8	5
Rybnik							1		5	1	1		7	1
Skoczów							2			2			2	2
Skorogoszcz													-	-
Sośnicowice									2				2	-
Strumień							2				1		3	-
Strzelce Op.				3				1		1			-	5
Strzeleczyki										1			-	1
Ścinawa Mała							1						1	-
Tarnowskie G.							3		4				7	-
Toszek				2						3			-	5
Wodzisław								1				1	-	2
Woźniki										2		1	-	3
Żory							3		2		2		7	-
SUMA ⁷⁰ :	1	2	4	16	5	7	28	12	55	30	13	8	106	75

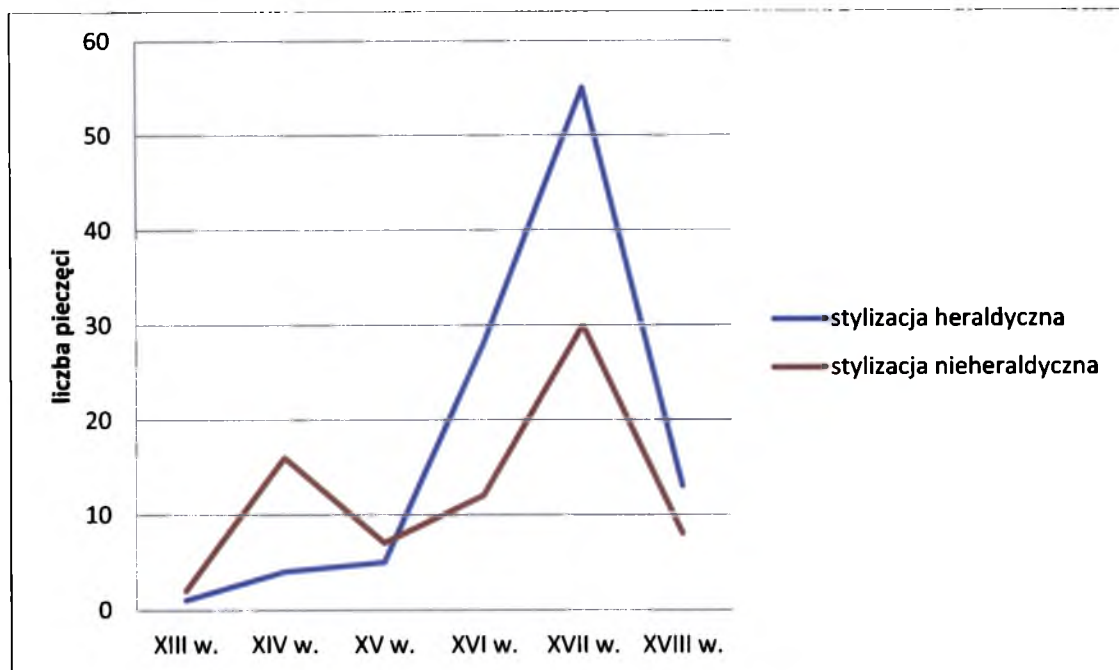
Jak widać, w zebranych materiale sfragistycznym przeważają wizerunki umieszczone na tarczy, które w całym badanym okresie stanowią 59%⁷¹. Niemniej proces heraldyzacji należy rozpatrywać także w ujęciu chronologicznym. Pomijając wiek XIII, z którego pochodzą jedynie trzy przykłady, można stwierdzić, że stopniowo zwiększa się liczba pieczęci z wizerunkiem na tarczy, niemniej procentowo zdecydowanie najwięcej jest ich w XVI w., gdyż stanowią wówczas 70 % wszystkich zachowanych pieczęci. Natomiast wraz z kolejnym wiekiem obserwujemy znikanie tendencji heraldyzacyjnych (pieczęcie z tarczą stanowią w XVII w. 65 % natomiast w wieku XVIII 62 % zebranego materiału)⁷².

⁷⁰ Analizie statystycznej, wykonanej w oparciu o informacje zawarte w katalogu, poddano jedynie pieczęcie znane z autopsji oraz te, których istnienie nie budzi wątpliwości a opis jasno wskazuje czy wyobrażenie napieczętne umieszczono na tarczy czy wprost w polu pieczęci.

⁷¹ Jest to stosunkowo wysoki odsetek, który wynikać może m.in. z faktu, że miasta należały w większości do szlachty; na zależność tą zwrócił uwagę: M. Adamczewski, Kierunki i etapy heraldyzacji znaku miejskiego w Wielkopolsce, [w:] Pieczęcie herbowe-herby na pieczęciach, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 316.

⁷² Podobną tendencję obserwujemy m.in. w miastach wielkopolskich, gdzie udział procentowy pieczęci herbowych wynosił kolejno: w XIV w. 9%, w XV w. 25 %, w XVI w. 45 %, w XVII w. 43 % a w XVIII w. 36 %: M. Adamczewski, Kierunki i etapy..., s. 317.

Wyk. 1. Porównanie ilości pieczęci w stylizacji heraldycznej i nieheraldycznej między XIII a XVIII w.

Część badaczy twierdzi jednak, że tarcza nie zawsze była miernikiem heraldyczności godła⁷³. Podążając drogą prawideł heraldyki ogólnej pieczęcią herbową należy nazywać taką, w której wizerunku znajdowała się tarcza herbowa z godłem lub także tarcza z hełmem, klejnotem, labrami, czyli podstawowymi elementami herbu⁷⁴. Wynika z tego, że gdy taka pieczęć pojawiała się przypuśćmy w XIII, XIV czy nawet w XV w.⁷⁵, należałoby przyjąć, że było to równoznaczne ze stabilizacją wizerunku herbowego. Nie ulega wątpliwości, iż J. Szymański słusznie wskazał na niebezpieczeństwo pochopnego postawienia znaku równości między wyobrażeniem napieczętym a herbem miejskim odnośnie najstarszych sigillów, niemniej pominięcie

⁷³ M. in.: J. Bieniak, *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, [w:] *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 191.

⁷⁴ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 23.

⁷⁵ Również kontrowersyjną i dyskutowaną kwestią jest możliwy najszybszy czas zakończenia procesu heraldyzacji wizerunku napieczętego. Przykładowo przed wojną badacze byli skłonni przyjąć, że herby miejskie ukształtowały się dopiero w drugiej połowie XIV wieku (M. Friedberg, *Herb miasta...*, 1937, s. 109; Z. Widoszewski, *Najdawniejsza pieczęć miasta Torunia*, „Miesięcznik Heraldyczny”, 1930, nr 2, s. 30.) lecz już wówczas nie było to regułą, bowiem przykładowo A. Małecki wskazuje na przełom XIII/XIV w. (A. Małecki, *Studia heraldyczne*, t. II, Lwów 1890, s. 130.) Z kolei M. Gumowski dość dowolnie, w pracach przed jak i powojennych, określając wizerunki napieczęte jako herby, przyjmował to wiek XIV, to znów czasy późniejsze podkreślając wówczas, iż najstarsza pieczęć nie zawsze była herbem (przykładowo: M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, red. W. Semkowicz, Kraków 1936; s. 247-440. Innego zdania był drugi wielki badacz M. Haisig, który w zasadzie wprowadzał znak równości między pieczęcią a herbem, co pozwalało powstanie herbu znacznie przesunąć w czasie (przykładowo: M. Haisig, *Herb miasta Świdnicy...*, s. 279).

na pieczęciach późniejszych tarczy, jak w przypadku Mikołowa czy Skoczowa, lub paralelne występowanie w danym mieście pieczęci heraldycznych i nieheraldycznych, co z kolei przykładowo obserwujemy w przypadku Białej czy Opola, nie musi być dowodem zatrzymania czy braku procesu heraldyzacji, a wynikać może np. z odmienności prawnej czy stylistycznej pieczęci i herbu⁷⁶. Jest także prawdopodobne, że w ramach funkcjonowania różnych urzędów miejskich np. rady czy organów sądowych, sporadycznie występowało rozróżnienie pieczęci poprzez umieszczenie na jednych a pominięcie na drugich tarczy, w celu odróżnienia występujących w danym czasie instrumentów uwierzytelniania. Można tu podać przykład XIV wiecznych pieczęci Opola⁷⁷, gdzie sigilla ogólnomiejskie posiadają wizerunek bez tarczy, natomiast widnieje ona na pieczęci ławniczej⁷⁸. Analogiczną sytuację obserwujemy na pieczęciach Krapkowic⁷⁹, natomiast wśród XVII wiecznych pieczęci Rybnika jedynie pieczęć ławnicza pozbawiona jest tarczy⁸⁰.

Ponadto gdyby przyjąć za konieczne użycie tarczy, to w wielu wypadkach należałoby znacznie przesunąć powstanie herbu. Budzi to pewne zastrzeżenia, gdyż przykładowo w Cieszynie pierwszy raz pieczęć, na której wizerunek umieszczono na tarczy, pojawia się końcem XVI w.⁸¹. Jej wyobrażenie napieczątne nie różni się zasadniczo od tego na najstarszej pieczęci z XIV w., ponadto jest to pieczęć mniejsza a kolejne sigilla ponownie pozbawione są tarczy herbowej⁸².

Warto także zwrócić uwagę na sporą grupę ośrodków miejskich, w których nigdy nie zastosowano pieczęci z tarczą. J. Szymański tłumaczy to faktem, że proces heraldyzacji nie objął tych miast, gdyż nie było tam potrzeby używania herbu, nie było

⁷⁶ M. Adamczewski, *Kierunki i etapy...*, s. 329-330.

⁷⁷ Piszący podaje niniejsze przykłady z zastrzeżeniem, że ilustrują one stwierdzenia o charakterze hipotetycznym.

⁷⁸ Kat. Opole 1-3.

⁷⁹ Kat. Krapkowice 5, 6.

⁸⁰ Kat. Rybnik 5.

⁸¹ Kat. Cieszyn 4.

⁸² Trudno jest się zgodzić z twierdzeniem, że: „(...) zjawisko to (heraldyzacji) intensyfikuje się w XVI wieku, aby w XVII i XVIII wieku znów powrócić tylko do wyobrażeń, które zazwyczaj są godłami herbowymi lub też nadal nie poddają się heraldyzacji”: J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2004, s. 625.

bowiem okazji do „manifestacji heraldycznych”⁸³, a wystarczyła sama pieczęć do czynności kancelaryjnych. Należy zachować tu jednak szczególną ostrożność, gdyż herb mógł funkcjonować w niedostatecznie jeszcze rozpoznanym obszarze pozasfragistycznym⁸⁴, i pomimo że ośrodek nie posiadał określonego typu pieczęci to pojawiają się przesłanki, iż proces heraldyzacji godła danego miasta został zakończony⁸⁵.

Można także zaryzykować stwierdzenie, że pole pieczęci było równie dobrym miejscem eksponowania herbu miasta jak tarcza herbowa, gdyż zakreślało granice prezentacji⁸⁶. Jeżeli przyjąć, iż geneza tarczy miejskiej nie była związana z polem walki, jak to miało miejsce w przypadku tarczy monarszej, czy turniejem, jak to miało miejsce w przypadku tarczy rycerskiej, to jej brak wydaje się logicznie uzasadniony i usprawiedliwiony. Zauważyć można również, iż wraz z zanikiem tarczy jako elementu uzbrojenia, stopniowo zanika też jej występowanie w herbach szlacheckich (XVI-XVIII w.), a w jej miejsce umieszczano przykładowo wieńce⁸⁷. W końcu nie można pominąć faktu, że część badaczy wskazuje, iż brak tarczy mógł być podstawową różnicą pomiędzy polską heraldyką miejską a szlachecką⁸⁸.

Wydaje się więc, że w warunkach polskiej heraldyki miejskiej, nie znajduje się dostatecznej podstawy, aby odrzucić znak z pieczęci tylko dlatego, że nie spełnia on

⁸³ J. Szymański, *Herb-znak samorządnej...*, s. 95.

⁸⁴ M. Adamczewski, *Kierunki i etapy...*, s. 318-320.

⁸⁵ Przykładowo godło mogło być umieszczone w herbarzu lub szczegółowo opisane, np. w pracy M. Meriana, który konsekwentnie nie umieszczał znaku miejskiego, jeśli dany ośrodek nie posiadał herbu: M. Merian, *Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae*, Frankfurt 1650, bp. Warto także zwrócić uwagę na różnorodność i bogactwo niedocenianych źródeł pozasfragistycznych, przykładowo: B. Małachowska, *Pozasfragistyczne źródła do poznania heraldyki miejskiej na przykładzie Cieszyna*, [w:] *Drugie polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Mediewistyka wobec źródła- teoria i praktyka. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 25- 28 września 2007 roku*, red J. Dobosz, J. Kujawiński, M. Matla-Kozłowska, Poznań 2009, s. 301- 316.

⁸⁶ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 21.

⁸⁷ Tamże, s. 261.

⁸⁸ M. Gumowski, *Herby miast...*, s. 10-11. Niewątpliwie rodzi się pytanie, czy aby poznać proces heraldyzacji symboliki miejskiej nie należy raczej obserwować kształtowania się herbów, wydaje się bliższych herbom miejskim, takich jak herby kapitulne, klasztorne czy uniwersyteckie, niż uparcie analizować podobieństwa i różnice chociażby do herbów rycerskich? „Instytucje posługujące się tymi herbami łączą wspólne cechy ustrojowe, u podłoża których leży ich korporacyjny charakter. Zgromadzenia te realizując wspólne cele, posiadały osobowość prawną, a przejawem ich działalności publicznej było wykształcenie kancelarii oraz dysponowanie własną pieczęcią”: H. Seroka, *Herby miast małopolskich małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002, s. 35.

warunków zawartych w klasycznej definicji herbu. Przywołać tu można dodatkowo źródła staropolskie, które nie odnotowały nawet rozróżnienia na godła miejskie o stylizacji heraldycznej i na pozbawione zewnętrznych cech klasycznego herbu⁸⁹, co więcej bardzo często utożsamiano pieczęć i herb⁹⁰.

Pozostając w kręgu źródeł pisanych nie można nie wspomnieć o wydawanych dla miast, opisanych powyżej dokumentach herbowych⁹¹, które choć są dość rzadkim zjawiskiem, to pojawiają się już od końca wieku XIV, (co pośrednio dowodzi faktu, że już wówczas można mówić o zakończeniu w niektórych miastach procesu heraldyzacji godła miejskiego⁹²) i dodatkowo oświetlają poruszane zagadnienia, choć nie przynoszą jednoznacznych odpowiedzi. Ideą dokumentu herbowego, jak wiadomo, jest nadanie lub udostojnienie herbu, który następnie umieszczano najczęściej w polu pieczęci, zgodnie z tymi założeniami po nadaniu herbowym Miasteczko Śląskie, Strumień i Tarnowskie Góry zaczęły posługiwać się pieczęciami, na których składniki wyobrażenia napieczętnego ujęto w ramy tarczy. Podobnie było w Prudniku, gdzie wcześniejsze nieheraldyczne pieczęcie zastąpiono nowymi z tarczą. Niemniej w przypadku Białej pomimo nadania równocześnie posługiwano się pieczęcią herbową i w ujęciu nieheraldycznym, natomiast jeszcze ciekawsza sytuacja panowała w Gliwicach, gdzie po otrzymaniu dyplomu herbowego zaprzestano używania starych typariuszy, których wizerunek umieszczony był na tarczy, na rzecz nowych z aktualnym godłem, pozbawionym jednak tarczy. Trudno jednak nazwać ten zmieniony wizerunek nieheraldycznym w obliczu słów zawartych we wspomnianym dyplomie, gdzie wyraźnie akcentowano związek herbu i pieczęci: „(...) decydujemy i pragniemy, aby wspomniane miasto Gliwice takim herbem posługiwało się na pieczęciach, stemplach i innych (...)”⁹³.

⁸⁹ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 231.

⁹⁰ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 54; J. Čarek, *Mětské znaky...*, s. 33-34; H. Seroka, *O nadaniach herbów...*, s. 161-162; M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 351; W. Strzyżewski, *Wczesnonowożytnie pieczęcie herbowe małych miast na zachodnim pograniczu ziem polskich (XVI-XVIII wiek)*, [w:] *Pieczęcie herbowe-herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 296.

⁹¹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 31-50.

⁹² K. Müller, J. Štarha, *Znaková privilegia...*; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 31-50.

⁹³ B. Nietzsche, *Historia miasta...*, s. 127.

Warto jednak podkreślić, że niezależnie od tego czy wyobrażenie pieczęci tworzył znak zheraldyzowany, czy pozbawiony tej stylizacji nie miało to żadnego znaczenia dla procedury uwierzytelniania dokumentów, ponieważ użycie tarczy wynikało najprawdopodobniej nie ze świadomości prawnej a upodobań twórców i aktualnej mody⁹⁴. Analizując zebrany materiał można zaobserwować stosunkowo dużą konsekwencję w stosowaniu przez miasta pieczęci z tarczą lub bez, bowiem taką stałą tendencję wykazać można w przypadku 24 ośrodków miejskich, co stanowi przeszło 60% wszystkich badanych. Oczywiście nie wszystkie miasta są tu miarodajne np. ze względu na to, że zachowane pieczęcie pochodzą tylko z jednego okresu, bądź znany zbyt mała, niereprezentacyjna ich liczba, niemniej dobrym przykładem tej „żelaznej konsekwencji” w stosowaniu w całym omawianym okresie pieczęci z wizerunkiem na tarczy jest Bielsko, Głogówek czy Żory, natomiast jej brak widoczny jest na wszystkich pieczęciach takich ośrodków jak Lubliniec, Strzelce Opolskie czy Toszek.

Podobnych motywacji można szukać w przypadku widocznego w XVI w. wzrostu liczby pieczęci, których motywy treściowe plastyki napieczętniej zostały ujęte w ramy tarczy herbowej. Wynikać on może nie tyle z zakończenia długofalowego procesu heraldyzacji, a z faktu, że właśnie wtedy stopniowo wycofywano stare średniowieczne typariusze, w miejsce których sprawiano nowe, realizujące upodobania estetyczne epoki oraz z upowszechnienia zwyczajów charakterystycznych dla heraldyki królewskiej.

Jak więc widać, nie ma schematu czy prostych reguł jakimi rządziła się sfragistyka miejska. Przyjmując jednak, że występowanie tarczy nie jest dostatecznym i precyzyjnym miernikiem heraldyczności znaku miejskiego, trzeba poszukać innych kryteriów umożliwiających dokonanie oceny stopnia przeobrażenia znaku miejskiego z wyobrażenia pieczęci w herb miejski. Może to być np. sposób kreślenia wyobrażenia⁹⁵: „Jeśli uznamy, że nawet złożony rysunek napieczętny odpowiadał normom stylizacji heraldycznej właściwym dla kolejnych epok historyczno-artystycznych, to możemy przyjąć, iż wyobrażenie napieczętnie, tożsame z godłem herbowym, zostało nakreślone

⁹⁴ Nie można jednoznacznie stwierdzić autorstwa motywów ikonograficznych, więc trudno ustalić w jakim stopniu ujęcie znaku w ramy tarczy herbowej było świadomym zbiegiem władz miejskich a w jakim inicjatywą osoby wykonującej typariusz.

⁹⁵ M. Adamczewski, *Kierunki i etapy...*, s. 322.

tak, aby spełniać jednocześnie funkcje w sfragistyce oraz w heraldyce”⁹⁶. Drugim objawem czy kryterium można uczynić stopień stabilizacji godła, którego niezmiennosc była immanentną i charakterystyczną cechą pieczęci miast górnośląskich⁹⁷.

Czasami trudno dociec stanowiska, jakie zajmuje dany badacz⁹⁸, gdyż raz twardo stoi na straży klasycznej definicji herbu, poczym uznaje prymat godła, podstawowego symbolu wspólnoty, a pomijanie tarczy uważa jedynie za przejaw „prowincjonalizmu” charakterystycznego dla pracowni położonych daleko od centrów średniowiecznej kultury i sztuki⁹⁹. Część uczonych posiłkuje się wprowadzaniem dodatkowej terminologii, co niejednokrotnie komplikuje całą sprawę. Przykładowo można przytoczyć słowa M. Adamczewskiego: „Pozbawione tarcz herbowych trwałe wyobrażenie napieczątne, postanowiliśmy nazwać godłami miejskimi”¹⁰⁰, lub J. Szymańskiego, że zdefiniowane powyżej godła są jedynie etapem w procesie heraldyzacji¹⁰¹ lub nawet „załączkiem” herbu miejskiego¹⁰².

Dwie rzeczy są jednak pewne. Pierwsza, że zagadnienie to podzieliło uczonych, druga natomiast, że wymaga ono niewątpliwie podjęcia badań, które być może doprowadzą do wypracowania wspólnego stanowiska w sprawie nie tyle genezy herbu miejskiego, co do jego nowej definicji, w której choć nie zaopatrzony w tarczę może dysponować godłem odpowiadającym potrzebom indywidualizacji znaku oraz ogólnym wymogom sztuki heraldycznej, wszak: „Znak a figura czyni herb, a nie barwa ani

⁹⁶ Tamże, s. 322-323.

⁹⁷ Temu zagadnieniu poświęcono osobny podrozdział.

⁹⁸ Na nieporządek terminologiczny związany z tym zagadnieniem zwrócił uwagę m.in. Z. Piech przy okazji omawiania heraldyzacji wyobrażenia napieczątnego Krakowa: Z. Piech, Skąd wzięł się i co oznacza orzeł w herbie Krakowa. Ze studiów nad genezą, etapami rozwoju i treściami ideowymi herbu miasta, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wdowiszewski, Toruń 1997, s. 374-375.

⁹⁹ P. Mrozowski, *O sztuce i stylizacji...*, s. 90.

¹⁰⁰ M. Adamczewski, *Funkcje użytkowe herbu miejskiego do końca XVIII wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. IV, 1999, s. 67.

¹⁰¹ J. Szymański, *W sprawie genezy...* s. 179.

¹⁰² P. Dymmel, *Herb Janowca Wielkopolskiego...*, s. 135, cyt. za. M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 231.

pole”¹⁰³. Warto chyba także przyjąć pogląd badaczy herbów na ziemiach czeskich, że proces heraldyzacji należy rozpatrywać odrębnie dla każdego z miast, w powiązaniu z jego sytuacją prawno-własnościową i gospodarczą¹⁰⁴, nie zapominając o zmieniających się upodobaniach estetycznych kolejnych epok.

¹⁰³ S. Orzechowski, *Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego*, wyd. K. J. Tarnowski, Sanok 1855, s. 38, cyt. za H. Seroka, *Herby miast...*, s. 71.

¹⁰⁴ I. Hlaváček, *K počátkům městských erbů ve střední Evropě*, [w:] *Problemy nauk pomocniczych historii*, t. II, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 47-54.

ROZDZIAŁ II: ELEMENTY FORMALNE PIECZĘCI MIEJSKICH

2.1.KSZTAŁT I ROZMIAR

Kształt i rozmiar pieczęci miejskich nie był najprawdopodobniej prawnie regulowany, a wynikał z pewnej tradycji, zależał od czasu powstania czy rodzaju pieczęci. Z kilku powodów warto temu zagadnieniu poświęcić nieco uwagi. Po pierwsze, wielkość pieczęci, przynajmniej w początkowym okresie, mogła świadczyć o znaczeniu miasta, jego sile ekonomicznej a niekiedy i roli politycznej¹⁰⁵. Po drugie, w wielkości i kształcie mogła znaleźć odzwierciedlenie pewna hierarchia pieczęci w obrębie danego ośrodka miejskiego, gdzie tworzyły one pewien system sfragistyczny. W końcu w przypadku miast, których pieczęcie wykazują się dużą stabilnością wizerunku napieczętnego, a tak jest na badanym obszarze, bardzo trudno czasami odkryć istnienie nowego tłoka, a jedynie rozmiar pieczęci wskazuje, że mamy do czynienia z innym jej typem¹⁰⁶.

W literaturze przedmiotu spotkać możemy blisko 20 typów kształtów pieczęci niemniej najczęściej stosowane były okrągłe, owalne, ostroowalne, tarczowe, trójkątowe, czterołukowe i wieloboczne¹⁰⁷. Bardzo często kształt sigillów zależały od ich użytkownika oraz aktualnego zwyczaju i mody i tak przykładowo pieczęć okrągła i owalna znalazła zastosowanie w sfragistyce monarszej, ostroowalna w kościelnej a formy tarczowe używane były przez rycerstwo¹⁰⁸. W przypadku sfragistyki miejskiej kształt pieczęci nie był aż tak zróżnicowany i bazował na pieczęciach okrągłych i owalnych, czasami pojawiały się pieczęcie w kształcie tarczy¹⁰⁹, ostroowalne¹¹⁰, czy wieloboczne mające najczęściej zastosowanie w sygnetach, niemniej stanowią one niewielki odsetek i najczęściej pojawiają się już w czasach nowożytnych. Jeszcze

¹⁰⁵ W. Fabijański, *Dawne pieczęcie na Dolnym Śląsku*, Wrocław 1980, s. 29-30.

¹⁰⁶ Przykładowo można porównać dwie pieczęcie Gliwic: Kat. Gliwice 8 i 9.

¹⁰⁷ Przykładowo przegląd kształtów pieczęci dają: W. Leonhard, *Das grosse Buch der Wappenkunst*, Munchen 1976, s. 52-55; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 98.

¹⁰⁸ J. Szymański, *Nauki pomocnicze...*, s. 614.

¹⁰⁹ J. Čarek, *Městské znaky...*, s. 229-230 i in.

¹¹⁰ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie...*, s. 12.

skromniej prezentują się kształty pieczęci miast górnośląskich, gdyż w badanych źródłach nie udało się odnaleźć innych form niż okrągłe i owalne.

Poniższej analizie poddano 175 pieczęci¹¹¹, z których zdecydowana większość, bo przeszło 90%, ma kształt okrągły. W niektórych miastach tradycja okrągłej pieczęci była tak mocna, że nie uległa zmianie przez cały badany okres¹¹². Trudno mówić o konsekwencji w przypadku miast, z których znamy jedynie jeden dwa czy nawet trzy typy pieczęci, niemniej zjawisko doskonale jest widoczne w przypadku takich ośrodków jak Bielsko, Gliwice czy Opole, które posługiwały się nawet dziesięcioma różnymi pieczęciami, zawsze zachowując ich okrągły kształt. Warto także podkreślić, że wśród pieczęci wójtowskich i ławniczych odsetek pieczęci okrągłych jest jeszcze większy bowiem bliski 100%.

Jak wspomniano, magistraty omawianych miast używały pieczęci w dwóch kształtach. Drugi z nich owalny obserwowany jest w 17 przypadkach¹¹³. Jako pierwszy owalny tłok sporządził Cieszyn w XVI w.¹¹⁴, niemniej zdecydowanie najwięcej tego typu pieczęci pochodzi z wieku XVII¹¹⁵, ale i wtedy stanowią niewiele ponad 14% zebranego materiału.

Drugim elementem obok kształtu jest wielkość pieczęci, będąca bardzo zróżnicowana nie tylko ze względu na jej charakter, ale przede wszystkim na czas powstania. W średniowieczu, kiedy pieczęcie miejskie naśladowały pieczęcie książęce czy monarsze, duży rozmiar pieczęci miał manifestować status miasta i wskazywać na rolę jaką wówczas ono odgrywało; średnice największych pieczęci przekraczały 90 mm¹¹⁶. Przykładowo pieczęcią o średnicy 88 mm posługiwał się Wrocław¹¹⁷, z kolei

¹¹¹ Nie wszystkie pieczęcie omówione w katalogu można było włączyć do poniższej analizy, gdyż część z nich znaną jest jedynie z opisu, w którym bardzo często pomijano informację o kształcie i rozmiarze zabytku lub używano stwierdzeń ogólnych jak np. pieczęć małych lub dużych rozmiarów.

¹¹² Łącznie wyłącznie okrągłą pieczęcią posługiwały się 24 miasta.

¹¹³ Należy zaznaczyć, iż we wszystkich przypadkach jest to owal pionowy.

¹¹⁴ Kat. Cieszyn 4, 5.

¹¹⁵ Taka tendencja obserwowana jest także na innych obszarach, przykładowo w miastach litewskich: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 100.

¹¹⁶ Przykładowo pieczęć Gryfii z przełomu XIII i XIV w. liczyła 93 mm: K. Bobowski, *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989, s. 124.

¹¹⁷ M. Haisig, *Emblemat „W” w heraldyce miejskiej Wrocławia*, „Archeion”, t. LXXIII, 1982, s. 77-80.

Kołobrzeg miał pieczęć o średnicy 80 mm¹¹⁸, a Toruń 78 mm¹¹⁹. W przypadku miast górnośląskich największą pieczęcią posługiwało się Opole, a liczyła ona 68 mm¹²⁰. Do większych pieczęci zaliczyć też można 55 mm pieczęć Raciborza¹²¹, 54 mm pieczęć Strzelec Opolskich¹²², a także 52 mm pieczęć Bielska¹²³ oraz 50 mm pieczęć Cieszyna¹²⁴ i Głogówka¹²⁵. Z kolei dwie najmniejsze pieczęcie osiągnęły średnicę zaledwie 12 mm¹²⁶.

Tab. 5. Wielkość pieczęci w zależności od czasu powstania¹²⁷.

wiek średnica	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	RAZEM
12		1			1		2
18					1	1	2
19				1	1	1	3
20						2	2
22				2	7	2	11
23				1	6		7
24					5	1	6
25		1	1	4	6		12
26				2	2	2	6
27			1	1	2	1	5
28			1	1	5		7
29		1		2	5	2	10
30				6	13	2	21
31		3	1				4
32		1	1	1	3		6
33		1			6		7

¹¹⁸ K. Bobowski, Dawne pieczęcie..., s. 124.

¹¹⁹ K. Ciesielska, Herb i pieczęć miasta Torunia, Toruń 1982, s. 8.

¹²⁰ Kat. Opole 1.

¹²¹ Kat. Racibórz 1.

¹²² Kat. Strzelce Opolskie 1.

¹²³ Kat. Bielsko 9.

¹²⁴ Kat. Cieszyn 1.

¹²⁵ Kat. Głogówek 2.

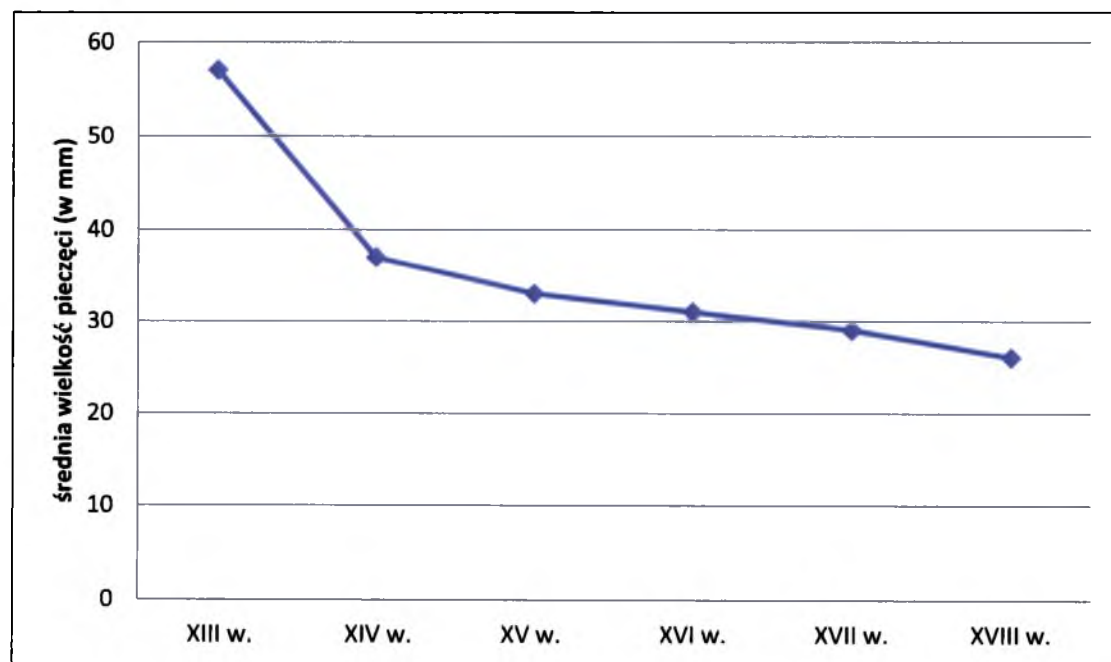
¹²⁶ Kat. Gliwice 10; Kat. Toszek 1.

¹²⁷ Tabela została ułożona w oparciu o materiał z katalogu i uwzględnia wszystkie typy pieczęci występujące w ośrodkach miejskich (także ławnicze i wójtowskie).

35		2	2	3	5		12
36		1	1	2			4
37				1	2		3
38		1		2	1		4
39		1			1		2
40			1	2	3		6
42		1		1			2
43			1		1		2
44		1					1
45		1		1			2
47		1					1
48	1				1		2
50		2					2
52						1	1
54		1					1
55	1						1
68	1						1
RAZEM	3	20	10	33	77	15	158

Powyższa tabela ukazuje, jak w czasie zmieniała się wielkość pieczęci, oraz które z rozmiarów były stosowane najczęściej. Jak widać, średnica większości sigillów mieściła się między 22 a 35 mm, a jej średnia wielkość w całym badanym okresie wyniosła w przybliżeniu 31 mm. Ponadto rozmiar pieczęci zmieniał się w raz z upływem czasu, co obrazuje poniższy wykres.

Wyk. 2. Wykres obrazujący zmianę średniej wielkości pieczęci.

Jak widać, tendencja jest malejąca tj. największą średnicę osiągały pieczęcie najstarsze a najmniejszą najmłodsze. Średni rozmiar pieczęci XIII w. wynosił 57 mm¹²⁸, w XIV w. 37 mm, w XV w. 33 mm, w XVI w. 31 mm, w XVII 29 mm a w wieku XVIII (do 1740 roku) tylko niewiele ponad 26 mm. Wynika to niewątpliwie z pewnej mody i początkowego przekonania, że rozmiar pieczęci obrazuje potęgę i pozycję. Z czasem pieczęcie generalnie zmniejszają się, a oprócz zmieniających się upodobań złożyło się na to kilka przyczyn. Po pierwsze, pojawia się w legendzie otokowej minuskuła i generalnie zmniejsza się moduł liter. Po drugie, pieczęcie z czasem coraz częściej wyciskane są wprost w polu dokumentu, co praktycznie, ze względu na możliwość ich uszkodzenia, uniemożliwia stosowanie sigillów w dużych rozmiarach, w końcu do głosu dochodzą niewątpliwie względy ekonomiczne, gdyż duża pieczęć wymagała użycia większej ilości dość drogiego materiału tj. głównie wosku, a później laku¹²⁹.

Wśród pieczęci owalnych rozpiętość rozmiarów była równie duża, najmniejsze z nich mierzyły 13 na 17 mm¹³⁰, największe natomiast 32 na 37 mm¹³¹ i 39 na 40 mm¹³². Średnia ich wielkość oscylowała wokół rozmiaru 22 na 25 mm. Warto także zaznaczyć, że średnia różnica między wysokością a szerokością tego typu pieczęci wynosiła nieco poniżej 3 mm, niemniej część z nich przyjmowała zdecydowanie owalny kształt¹³³ a część wyraźnie ciążyła ku kształtowi okrągłemu¹³⁴.

Zebrany materiał pozwala na wyodrębnienie najważniejszych tendencji w rozwoju kształtów i wielkości omawianych pieczęci. Po pierwsze, zdecydowana ich większość, bez względu na czas powstania, przyjmuje kształt okrągły, sporadycznie zaś owalny. Po drugie, wielkość pieczęci widocznie zmniejsza się wraz z upływem czasu i jest bardzo zróżnicowana. W końcu nie ma praktycznie różnic w kształcie pieczęci

¹²⁸ Ta średnia jest wypadową rozmiarów jedynie trzech zachowanych pieczęci a tym samym może być opatrzona sporym błędem. Należy także zaznaczyć, że prezentowane średnie podane są w przybliżeniu (tj. zaokrąglone do liczb całkowitych).

¹²⁹ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 103.

¹³⁰ Kat. Koźle 4.

¹³¹ Kat. Żory 7.

¹³² Kat. Miasteczko Śląskie 2.

¹³³ Przykładowo: Kat. Biała 3; Kat. Głogówek 7.

¹³⁴ Przykładowo: Kat. Toszek 3; Kat. Wodzisław 2.

ogólnomiejskich i ławniczych czy wójtowskich, natomiast jeśli chodzi o ich wielkość to ostatnie z nich były nieco mniejsze (choć nie było to regułą we wszystkich ośrodkach miejskich¹³⁵), a ich średnia wielkość wyniosła 29,4 mm.

2.2.MATERIAŁ I SPOSÓB PRZYWIESZENIA

Materiał pieczętny na przestrzeni wieków był różnorodny a jego wybór zależał od wielu czynników takich jak ważność dokumentu, rodzaj użytego materiału piśmiennego, łatwość w dysponowaniu danym surowcem, specyfika regionu i warunki klimatyczne¹³⁶. Do najstarszych materiałów pieczętnych zaliczyć należy niewątpliwie glinę i metal, niemniej nie występują one na badanym obszarze, ustępując miejsca m.in. znanemu już w czasach starożytnych woskowi. Materiał ten począwszy od wczesnego średniowiecza dominuje na obszarach położonych na północ od Alp, jednakże na południu Europy wypierany jest przez pieczęcie ołowiane, natomiast w kręgu kultury bizantyjskiej przez bulle wykonywane nierzadko z kruszców szlachetnych.

Początkowo używano naturalnego, niebarwionego wosku, niemniej już od czasów karolińskich, aby zwiększyć jego trwałość i spoistość, zaczęto dodawać do niego żywicy (smoły żywicznej), oleju lnianego lub terpentyny¹³⁷. Jego kolor, pomimo braku barwnika, był mocno zróżnicowany od jasnożółtego do ciemnobrązowego, co wynika z pewnością z upływu czasu, jak i z różnorodności recept według których był przygotowywany. Zasadniczym składnikiem zawsze był wosk pszczeli, żywica z drzew iglastych, terpentyna oraz tłuszcze roślinne takie jak oliwa i olej lniany czy zwierzęce w postaci masła, niemniej kancelarie, które niejednokrotnie we własnym zakresie przygotowywały wosk, wykorzystywały lokalne surowce i różnicowały proporcje. Najstarsza zachowana receptura z terenu Śląska pochodzi z XV w. i zaleca do czterech

¹³⁵ Przykładowo w Pyskowicach, Skoczowie czy Tamowskich Górach pieczęcie sądownicze były porównywalne bądź większe od pieczęci ogólnomiejskich.

¹³⁶ Piszący świadomie zrezygnował ze szczegółowego opisu historii poszczególnych materiałów pieczętnych, gdyż zagadnienie to było wielokrotnie poruszane w literaturze a także stanowiło przedmiot odrębnych studiów, przykładowo: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 135-142; E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 83-97; J. Szymański, *Nauki pomocnicze...*, s. 613-614.

¹³⁷ Warto także wspomnieć, że zdarzały się przypadki dodawania niewielkie ilości ciasta, kredy, gipsu, popiołu i ziemi aby, szczególnie gdy sporządzano większą pieczęć, osiągnąć większą spoistość: E. Jabłońska, *Zniszczenia i rekonstrukcje pieczęci woskowych*, „Ochrona Zabytków”, nr 4, 1997, s. 336.

funtów wosku pszczelego dodać $\frac{1}{4}$ funta żywicy, $\frac{1}{2}$ funta oleju lnianego oraz $\frac{3}{4}$ funta odpowiedniego barwnika¹³⁸.

Początki barwienia wosku obserwujemy począwszy od XII w., jednak aż do XV w., a sporadycznie i wieku XVI, nadal spotkać można pieczęcie z wosku naturalnego¹³⁹, z którego zostały wykonane najstarsze pieczęcie miast górnośląskich¹⁴⁰. Jego użycie nie zanika, a z czasem zmienia się jedynie nieco jego przeznaczenie, gdyż bardzo często wykorzystywany jest w celu sporządzenia miseczek ochronnych; w takim wypadku, jak pokazały badania chemiczne kilkunastu pieczęci z XV-XVI w., do wosku dla zwiększenia trwałości dodawano kredy i gipsu¹⁴¹.

Początkowo nie istniały ściśle przepisy używania wosku barwionego i pieczętujący używali dowolnie wybranego koloru wosku, który ustalał się z czasem w urzędowaniu kancelarii. Niemniej od połowy XIV w. przeważa opinia, że wosk czerwony jest szlachetniejszy od pozostałych i może być używany tylko przez określone osoby, stając się jednym z atrybutów władcy¹⁴². Panujący mógł zezwolić danej osobie fizycznej lub prawnej na pieczętowanie dokumentów właśnie czerwonym woskiem, wydając specjalny dokument. Epokę przywilejów czerwonego wosku rozpoczyna najprawdopodobniej dokument z 1373 r. dla czeskiego miasta Jihlava (Iglawa)¹⁴³, natomiast na obszarze Śląska pierwszym miastem mogącym pochwalić się tym wyróżnieniem był od 1433 r. Wrocław¹⁴⁴. Na badanym terenie prawo takie otrzymał m.in. Cieszyn w 1532 r., Prudnik w 1567 r. czy Tarnowskie Góry w roku 1599. Niemniej w praktyce nie przestrzegano zbyt rygorystycznie tych praw i z czerwonego wosku korzystały zwyczajowo też inne ośrodki nie posiadające

¹³⁸ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 83-84.

¹³⁹ Piszący odnalazł liczne XVI wieczne pieczęci miejskie wyciskane w wosku naturalnym, należące jednak do sąsiednich ośrodków takich jak Nysa czy Otmuchów, przykładowo: APWr, Rep. 102, sygn. 206.

¹⁴⁰ Przykładowo w wosku naturalnym wyciśnięte zostały XII i XIV w. pieczęcie Raciborza (APWr, Rep. 114, sygn. 14), Opola (APWr, Rep.91, sygn. 127), czy Głogówka (APWr, Rep.91, sygn. 219).

¹⁴¹ S. K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław-Warszawa 1978, s. 93.

¹⁴² E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 84.

¹⁴³ Odnośnie daty wystawienia i odbiorcy najstarszego tego typu przywileju zdania badaczy są podzielone a ich przegląd daje: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 84, przyp. 13.

¹⁴⁴ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 368.

odpowiedniego przywileju¹⁴⁵. Widać to zwłaszcza począwszy od drugiej połowy XVI w., kiedy kancelarie powszechnie zaprzestały przywiązywać tak dużej wagi do barwy wosku i zaczęły używać barwionego wosku w zależności od rodzaju dokumentu i aktualnie posiadanego barwnika¹⁴⁶. Warto również wspomnieć, że pojawiały się także przywileje pieczętowania woskiem zielonym a potem i w innych kolorach¹⁴⁷, czego przykładem jest dokument wydany dla Strumienia w 1503 r.¹⁴⁸

Generalnie w całym omawianym okresie dominował wosk czerwony barwiony cynobrem lub minią¹⁴⁹, równie popularny był ten w kolorze zielonym¹⁵⁰, barwiony grynszpanem¹⁵¹, pojawiały się także pieczęcie brązowe¹⁵² i czarne¹⁵³, których kolor uzyskiwano dzięki domieszce sadzy z węgla drzewnego lub kostnego oraz jasne i żłociste, których wosk barwiono dodając kredy¹⁵⁴. Należy jednak pamiętać, że odciski pieczętne są najczęściej mocno zabrudzone, a wszelkiego rodzaju zakurzenia zalegające w zagłębieniach reliefu pieczętnego powodują nie tylko to, że jest on nieczytelny, ale i dodatkowo maskują kolor odcisku¹⁵⁵. Ponadto pieczęcie woskowe, jak każdy materiał

¹⁴⁵ Nie można wykluczyć, że większa liczba ośrodków dysponowała takimi nadaniami, a przywileje bądź zaginęły bądź nie zostały dotychczas odnalezione.

¹⁴⁶ Warto wspomnieć, że E. Rimša wskazuje na pewną prawidłowość dotyczącą stosowania czerwonego wosku przez mniejsze ośrodki miejskie w sytuacji, w sytuacji gdy pismo skierowane było do osób utytułowanych, bądź wysokich instytucji państwowych, lub w przypadku gdy chodziło o potwierdzenie najważniejszych dokumentów miejskich: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 89.

¹⁴⁷ H. Seroła, *O nadaniach herbów...*, s. 159.

¹⁴⁸ O. Zawisza, *Dzieje Strumienia*, Cieszyn 1909, s. 10.

¹⁴⁹ Przykładowo w czerwonym wosku wyciśnięto zarówno pochodzącą z początku XVI w. pieczęć Raciborza: APR AMR 10, jak i tę z początku XVIII w. należącą do Opola: APWr, Rep. 4f, sygn. 54 f.

¹⁵⁰ Przykładowo w zielonym wosku wyciśnięto XVI-wieczne pieczęcie Raciborza: APG, AMG 300 D, sygn. 60 i Gliwic: APGL, AMGL, sygn. 39.

¹⁵¹ K. Chojnacka, I. Radke, *Opracowanie materiałów archiwalnych z okresu staropolskiego*, [w:] *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1995, s. 108.

¹⁵² Ten kolor wosku zastosowano przykładowo dla XVII wiecznych pieczęci Strumienia: APC, AMS sygn. 9, oraz KC, sygn. 2004, s. 22.

¹⁵³ Czarny wosk pojawił się m.in. w kancelarii Frysztatu: APC, KC, sygn. 4P.

¹⁵⁴ Przykładowo: APGL, AMGL, sygn. 33.

¹⁵⁵ Duży i różnorodny stopień zniszczenia polskich zbiorów pieczęci woskowych, spowodował, że od 1987 r., w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu prowadzone są badania nad charakterystyką i przyczynami zniszczeń pieczęci oraz opracowaniem metod konserwacji zabytkowych pieczęci w zależności od techniki ich wykonania i stanu zachowania. Ponadto opis podstawowych zabiegów konserwatorskich został przedstawiony: E. Jabłońska, *Dokumenty*

organiczny, podlegają działaniu i czasu i wszystkim procesom z nim związanym a tym samym często określenie nie tylko materiału ale nawet pierwotnego koloru pieczęci staje się niemożliwe¹⁵⁶.

Wosk, jak wspomniano, był podstawowym materiałem stosowanym w średniowieczu, natomiast wraz z rozpowszechnieniem nowego materiału pisańskiego ogranicza się jego użycie do pism o charakterze bardziej uroczystym¹⁵⁷. Zastosowanie dokumentu papierowego wymagało lżejszej pieczęci od dotychczas stosowanych, dlatego począwszy od XV w. zaczęto używać pieczęci papierowo-woskowych. W tym celu pod tekstem nakładano najczęściej ciekłą warstwę wosku¹⁵⁸, przykrywając ją kawałkiem nieraz ozdobnie wyciętego papieru, przez który, używając niemałej siły i nieraz posilując się młotkiem, wyciskano pieczęć. Czasami jako podkładową masę pieczętną stosowano też ciasto w formie opłatka z pszennej, niezakwaszanej mąki, który po zwilżeniu nakładano na papier dokumentu. Jest to tzw. pieczęć opłatkowa¹⁵⁹, która pojawia się na przełomie XV i XVI w., a największe znaczenie uzyskuje na przełomie XVII i XVIII w., niemniej na badanym obszarze stosowana jest sporadycznie¹⁶⁰.

Bazą dla tego typu pieczęci mógł być także lak, zwany woskiem hiszpańskim, który rozpowszechnił się w wieku XVI. Występuje on nie tylko jako podkład dla pieczęci papierowych, ale także samodzielnie¹⁶¹, zyskując dużą popularność dzięki swojej twardości, łatwość odciskania w nim pieczęci bez obawy o zgniecenie czy zatarcie wizerunku napieczzonego, w końcu zw względu na stosunkowo niską cenę. W badanym okresie lak był barwiony wyłącznie na czerwono i dopiero w wieku XIX

pergaminowe z pieczęciami woskowymi w praktyce konserwatorskiej, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Toruń 2-4 września 1997*, red. D. Nałęcz, Radom 1997, t. 1, s. 303-318.

¹⁵⁶ E. Jabłońska, *Zniszczenia i rekonstrukcje...*, s. 337.

¹⁵⁷ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 136.

¹⁵⁸ Również w tym przypadku oprócz wosku naturalnego używano wosku barwionego tj. czerwonego (przykładowo: APC, KC, sygn. 1946, s. 180), zielonego (przykładowo: APWr, KK, 159, s. 154), czy czarnego (przykładowo: APC KC 1372, s. 18).

¹⁵⁹ K. Chojnacka, I. Radke, *Opracowanie materiałów...*, s. 108.

¹⁶⁰ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 142.

¹⁶¹ Przykładowo z laku wykonano XVIII wieczną pieczęć Żor: APC, KC, sygn. 2002, s. 104.

spotykamy lak czarny czy niebieski sporządzany ze specjalnej żywicy z domieszką barwnika¹⁶².

Badania tego typu pieczęci rodzą pewne problemy. Po pierwsze należy pamiętać, że nie są to typowe pieczęcie papierowe, przez które należy rozumieć nie papierowe kustodia kładzione na wosk, woszczek, lak czy ciasto lecz papier samego aktu, na którym odciskano daną pieczęć. Sigilla te generalnie pojawiają się w 2 poł. XVII w. jednak w badanym materiale nie wystąpiły. Po drugie bardzo trudno określić rodzaj podkładu umieszczonego pod papierowymi kustodiami, nawet jeśli daną pieczęć zna się z autopsji. Wynika to z faktu, że wszystkie z wymienionych materiałów tj. wosk, lak i ciasto były w użyciu mniej więcej w tym samym okresie, ich kolor także nie dostarcza jednoznacznych rozstrzygnięć, gdyż nawet wspomniane mączne opłatki były barwione czerwienią. W końcu istnieje realne niebezpieczeństwo uszkodzenia tego typu pieczęci w wyniku badania, poprzez oderwanie kustodii. Sprawa jeszcze bardziej się komplikuje w przypadku, gdy daną pieczęć znamy jedynie z opisu lub fotografii, ponieważ zarówno w pracach naukowych, katalogach i inwentarzach archiwalnych czy muzealnych nagminnie nadużywa się stosowania nazwy pieczęć opłatkowa, na określenie odcisków pieczętnych o niewiadomym podkładzie, przykrytych kawałkiem papieru¹⁶³.

To oczywiście nie wszystkie materiały pieczętne wykorzystywane w kancelariach miejskich. Przykładowo od XVII w. w celu zwiększenia trwałości, elastyczności a wreszcie i w celu oszczędności zaczęto dodawać do wosku kredę, mąkę, żywicę, tartą cegłę, gips olej lniany, terpentynę farby czy jeszcze inne materiały tworząc niejako namiastkę wosku, którą w literaturze nazywa się m.in. woszczkiem¹⁶⁴. Niewątpliwie materiał ten należałoby wyodrębnić w osobną grupę, niemniej bez specjalnych badań chemicznych trudno odtworzyć proces przechodzenia jednego materiału w drugi, a bez ustalenia składu masy pieczętnej niemożliwe jest stwierdzenie czy mamy do czynienia jeszcze z woskiem czy, w efekcie przewagi wspomnianych wyżej domieszek, należy mówić już o woszczku. Bardzo popularnym materiałem

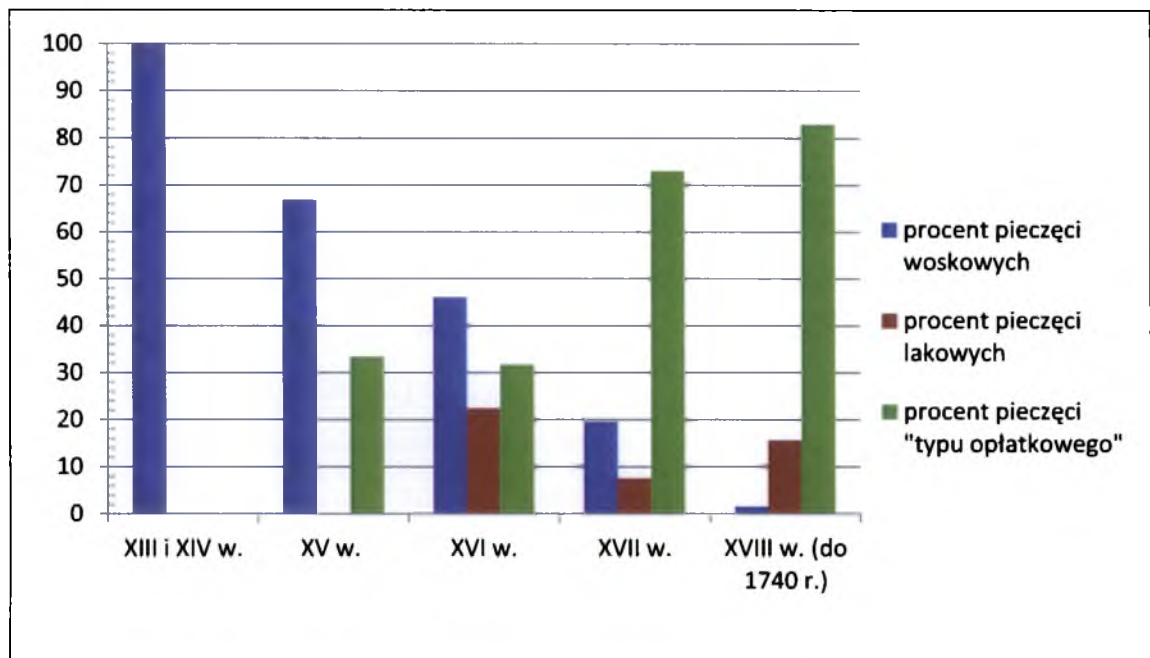
¹⁶² M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 142.

¹⁶³ Z tych właśnie powodów, mając świadomość nieprecyzyjności użytego terminu, piszący jedynie w celu ukazania tendencji jakie zachodziły w kancelariach miast górnośląskich w kolejnych wiekach w poniższym zestawieniu nie wydzielił osobnej grupy pieczęci papierowych o podkładzie z wosku, laku czy ciasta, a łączy je razem, nazywając pieczęciami „typu opłatkowego”.

¹⁶⁴ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 91.

pieczętnym, który z czasem zdominował pozostałe, jest także tusz, niemniej w powszechne użycie wchodzi dopiero w wieku XIX.

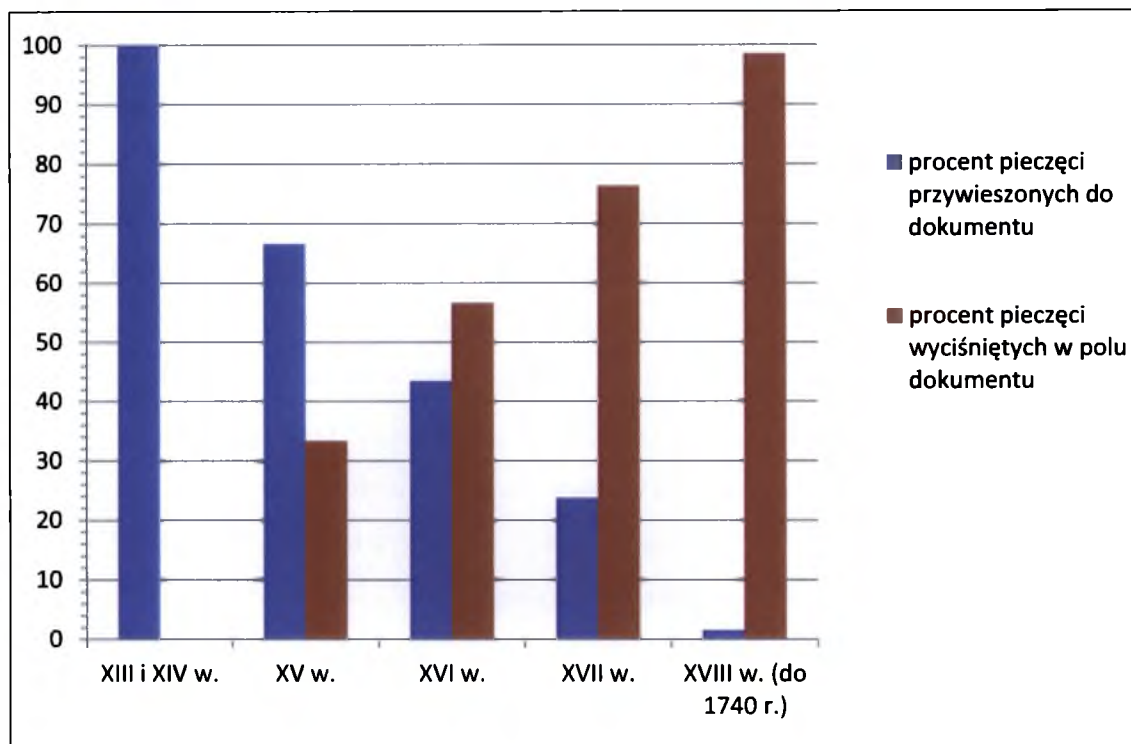
Wyk. 3. Procentowy udział materiałów pieczętnych w produkcji kancelaryjnej.

Wielce istotne znaczenie miała dobra technika pieczętowania, bowiem pieczęć aby nie budziła zastrzeżeń musiała być wyraźna, co nie było proste w przypadku pieczęci większych, dwustronnych czy *contrasigillów*, gdzie potrzebny był równoczesny nacisk z dwóch stron. Jak wiadomo, sposób pieczętowania zależny był nie tylko od materiału pieczętnego, wielkości pieczęci czy rodzaju tłoka którym dysponowała kancelaria, ale także od sposobu umocowania odcisku przy dokumencie. Ogólnie można rozróżnić tu dwa zasadnicze sposoby tj. albo przez odcisnięcie pieczęci wprost na dokumencie bądź przywieszenie jej na odpowiednim wiązadle. W pierwszym wypadku, powszechnym w okresie wczesnego średniowiecza a następnie cieszącym się uznaniem od drugiej połowy XIV w., (co związane było z rozpowszechnieniem się papieru), odcisnięcie pieczęci mogło nastąpić na stronie tekstu dokumentu, na stronie odwrotnej lub jako zamknięcie pisma. W ten sposób po nałożeniu wosku (a z czasem laku) i przyłożeniu tłoka powstawała na obwodzie pieczęci miseczkowata skorupa krawężna, która jednocześnie chroniła sam odcisk. Do tej grupy zaliczyć należy także pieczęcie papierowo-woskowe, opłatkowe oraz te o podkładzie lakowym, zdarzały się także pieczęci wyciskane w polu dokumentu przez które przeciągano cienkie sznurki, co stwarzało wrażenie bezpośredniego pieczętowania bez użycia wiązań. Generalnie w zebranych materiale ten sposób pieczętowania pojawia się w wieku XV, w kolejnym

stuleciu konkuruje jeszcze co prawda z pieczęciami na wiązaniu, niemniej od XVII w. święci całkowite tryumfy.

Wyk. 4. Stosunek procentowy pieczęci przywieszonych i wyciśniętych na dokumencie.

Drugim rozwiązaniem było przywieszenie pieczęci na luźnym wiązaniu lub na krótkim pasku pergaminu¹⁶⁵. Każda przywieszona pieczęć miała początkowo wiązanie umocowane centralnie pod tekstem, do dolnej części pergaminu, jednak z czasem gdy zwiększano rozmiary pieczęci bądź przywieszano większą ich liczbę, trzeba było wzmocnić podstawę przywieszenia, tworząc zakładkę czyli plikę¹⁶⁶. W podwójnym pergaminie robiono otwory w celu przeciągnięcia wiązań, które w efekcie wiązano a na ich końcach zwisających równo z dwóch stron dokumentu, na których mocowano pieczęć, złożoną z dwóch części tj podstawy czyli grubszej warstwy ochronnej zespalającej sam odcisk z wiązadłem i cieńszej właściwej warstwy zmiękczonego wosku, w której odciskano odpowiednio natłuszczony tłok¹⁶⁷. Warto także wspomnieć, że aby zapobiec ewentualnemu rozluźnieniu się warstw lub wiązadła to ostatnie

¹⁶⁵ Przykładowo W. Ewald dzieli pieczęcie na: wyciśnięte, przyczepione, przywieszone i zwisające: W. Ewald, *Siegelkunde mit 328 Abbildungen auf 40 Tafeln*, München-Berlin 1914, s. 164.

¹⁶⁶ Szczegółowo sposoby mocowań i wiązań pieczęci opisał i zilustrował ostatnio: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 178 i in.

¹⁶⁷ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 147-148.

splatano uprzednio w węzeł pośrodku pieczęci a czasami powtarzano go przy krawędzi pieczęci.

Materiał wiązań był bardzo różnorodny od wspomnianych pergaminowych pasków, przez sznury lniane, jedwabne i konopne do rzemyków skórzanych i wstążek. Kancelarie stosowały je dość dowolnie prawdopodobnie w zależności od posiadanego do dyspozycji materiału, tradycji czy mody. W zebranych materiale już od końca XIII w. spotykamy pieczęcie na wiązaniach z pasków pergaminowych¹⁶⁸, których szerokość była zróżnicowana w zależności od ciężaru pieczęci jednak średnio wynosiła 10 mm, ponadto występowały wiązania w postaci wstążek najczęściej czerwonych¹⁶⁹ lub zielonych¹⁷⁰ o szerokości 10-20 mm oraz zdecydowanie najliczniejsze wiązadła sznurowe, których szerokość oscyluje przeciętnie wokół 5 mm. Bardzo często wspomniane sznury barwiono na czerwono, bordowo czy brązowo¹⁷¹, a co więcej niejednokrotnie używano wiązań dwukolorowych np. białobrazowych¹⁷² czy żółtoniebieskich¹⁷³. Od XVI w. stosowano nawet sznury wielokolorowe przykładowo fioletowo-kremowo-zielone¹⁷⁴, zielono-żółto-brązowe¹⁷⁵, niebiesko-żółto-różowe¹⁷⁶, czy czarno-białe-żółte¹⁷⁷.

¹⁶⁸ Były to bardzo powszechne wiązania a zastosowano je zarówno przy pieczęciach XIII-wiecznych (APWr, Rep. 91, sygn. 127), jak i pochodzących z wieku XVI i XVII (APGI, AMGI, sygn. 33; APR, AMR, sygn. 33).

¹⁶⁹ Ten rodzaj wiązania zastosowano m.in. przy XVII w. pieczęci Krapkowic: APO, CMO, sygn. 150.

¹⁷⁰ Ten rodzaj wiązania zastosowano m.in. przy XVII w. pieczęci Gliwic: APGI, AMGI sygn. 57.

¹⁷¹ Ten kolor sznura zastosowano przykładowo przy XVI-wiecznej pieczęci Bytomia: APWr, Rep. 67, sygn. 1546, oraz XVII-wiecznej pieczęci Opola: APWr, Rep. 4f, sygn. 54 f.

¹⁷² Ten kolor sznura zastosowano przykładowo przy XVI-wiecznej pieczęci Raciborza: APR, AMR, sygn. 24.

¹⁷³ Ten kolor sznura zastosowano przykładowo przy XVII-wiecznej pieczęci Opola: APO, AMO, sygn. 72.

¹⁷⁴ Ten kolor sznura zastosowano przykładowo przy XVI-wiecznej pieczęci Raciborza: APR, AMR, sygn. 10.

¹⁷⁵ Ten kolor sznura zastosowano przykładowo przy XVII-wiecznej pieczęci Strumienia: APC, AMS, sygn. 9.

¹⁷⁶ Ten kolor sznura zastosowano przykładowo przy XVII-wiecznej pieczęci Opola: APO, CMO, sygn. 99.

¹⁷⁷ Ten kolor sznura zastosowano przykładowo przy XVII-wiecznej pieczęci Tarnowskich Gór: APK, AMTG, sygn. 38/pergamin.

Rodzi się pytanie czy barwienie sznura na dany kolor było dowolne i przypadkowe, czy może barwy wiązań miały jakiś związek z barwami godeł miast. Nie sposób na nie jednoznacznie odpowiedzieć, bowiem w większości przypadków trudno dopatrzeć się jakiś analogii i nawiązań. Niemniej obserwując żółto-niebieskie wiązania na których wielokrotnie przywieszano pieczęcie Opola¹⁷⁸, złoto-czarne barwy sznura pieczęci Tarnowskich Gór¹⁷⁹, czy w końcu białe-czerwone sznury używane przez kancelarię w Raciborzu¹⁸⁰, trudno oprzeć się wrażeniu, iż nie można mówić tu jedynie o zbiegu okoliczności i działaniu przypadku.

Pieczęć narażona była na działanie szeregu czynników takich jak temperatura, uszkodzenia mechaniczne, zatarcia, zgniecenia czy po prostu zabrudzenia. Z tego powodu bardzo istotnym elementem była kwestia ochrony odcisku niezależnie od materiału z jakiego był wykonany, a także od tego czy występował na wiązaniu czy wprost w polu dokumentu. W pierwszym przypadku od początku starano się zabezpieczyć przywieszoną pieczęć osłaniając je np. kawałkami brokatu, jedwabiu czy innego materiału, z czasem zaczęto wytwarzać wełniane czy skórzane woreczki zwane kopertami¹⁸¹. Zabezpieczeniem były także woskowe miski stanowiące niejako podkład pieczęci właściwej, które oprócz ochrony przed urazami mechanicznymi zabezpieczały odcisk przede wszystkim przed zatarciem. Występują one w niemal całym omawianym okresie począwszy od XIV w.¹⁸², natomiast od wieku XV, dodatkowo zaczęto stosować drewniane puszki, które poprzez bogate zdobienia stawały się bardzo efektownym elementem dokumentu¹⁸³. Można zaryzykować nawet stwierdzenie, że użycie pięknie rzeźbionej szkatuły oprócz funkcji ochronnej miało

¹⁷⁸ APO, AMO, sygn. 46 i sygn. 72.

¹⁷⁹ APK, AMTG, sygn. 38/pergamin.

¹⁸⁰ APR, AMR, sygn. 51.

¹⁸¹ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 175.

¹⁸² Przykładowo taki sposób ochrony obserwujemy na przykładzie XIV-wiecznej pieczęci Głogówka: APWr, Rep. 91, sygn. 367, na XVI wiecznych pieczęciach Raciborza czy Gliwic: APR, AMR, sygn. 10; APGl, AMGl, sygn. 33, czy też na XVII wiecznych pieczęciach Opola: APO, CMO, sygn. 99.

¹⁸³ Ten rodzaj zabezpieczenia zyskuje szczególną popularność w wieku XVI, obserwujemy go przykładowo dla ochrony XVI wiecznych pieczęci Raciborza czy Gliwic: APR, AMR, sygn. 24; APGl, AMGl, sygn. 39, czy na XVII wiecznych pieczęciach Krapkowic i Strumienia: APO, CMO, sygn. 150; APC, KC, sygn. 2004, s. 22.

podkreślić rangę dokumentu ¹⁸⁴. Należy wspomnieć także, że w użyciu pozostawały również puszki metalowe, niemniej nie obserwujemy ich w zebranych materiale.

Nieco inaczej przedstawia się kwestia ochrony pieczęci odcisniętych wprost w polu dokumentu. Pierwotnie zatarciu wizerunku napieczętnego zapobiegać miał woskowy kołnierz, który dzięki użyciu większej ilości materiału pieczętnego powstawał dookoła w wyniku przyłożenia tłoka. Z czasem zaczęto dodatkowo zakrywać odciski skrawkami papieru, co doprowadziło w efekcie do powstania pieczęci papierowo-woskowych, lakowych i opłatkowych. Kustodie, które prawdopodobnie przygotowywane były przez pisarzy magistrackich i ławniczych¹⁸⁵, mogły być wycinane z osobnych kawałków papieru bądź z samego aktu, jeśli tekst nie zajmował całej powierzchni dokumentu¹⁸⁶. Ich kształty jak i estetyka wykonania były różnorodne¹⁸⁷. Początkowo były to głównie romby, często o wklęsłych bokach, kwadraty, czy prostokąty, z czasem pojawiają się w kształcie owalu i okręgu, natomiast począwszy od XVII w. sporadycznie występują kustodie o ozdobnie wycinanych, niemal ażurowych krawędziach.

Jak widać, w badaniach sfragistycznych istotne jest nie tylko ustalenie chronologii pieczęci czy opis ikonograficzny, ale także analiza elementów z pozoru drugorzędnych takich jak materiał odcisku, jego kolor, ochrona czy sposób powiązania pieczęci z dokumentem. Niewątpliwie zebrany materiał pozwala na wskazanie głównych tendencji panujących na tym polu w sfragistyce miast górnośląskich, ponadto jednak uświadamia jak szerokie koła zatacza ta nauka angażując w swoje dociekania nie tylko historyków sztuki czy prawa, ale nawet chemików.

¹⁸⁴ Przykładowo kancelaria Opola w bardzo efektownych puszkach umieszczała pieczęcie przywieszone do dokumentów w których miasto tj. burmistrz i rada, zatwierdzają, potwierdzają czy nadają różnego rodzaju przywileje (np.: APO, AMO, sygn. 72; APO, CMO, sygn. 1), równocześnie do dokumentów mniejszej wagi przywieszano pieczęcie w miskach woskowych, bądź wyciskano je wprost na dokumencie.

¹⁸⁵ T. Seweryn, Polskie wycinanki papierowe XVII i XVIII w., „Polska Sztuka Ludowa”, t. 10, 1956, nr 2, s. 76-78.

¹⁸⁶ Bogactwo wzorów prezentuje m.in.: E. Rimša, Pieczęcie miast..., s. 182-189.

¹⁸⁷ Przykłady różnorodnych kształtów papierowych kustodii piszący zamieścił w aneksie III.

2.3. TŁOKI PIECZĘTNE

Terminem pieczęć określamy zarówno pieczęć właściwą, czyli odcisk wykonany za pomocą typariusza, jak i sam tłok pieczętny¹⁸⁸, zwany także stemplem¹⁸⁹. Zasadnicze elementy tłoka, które wymagają analizy to niewątpliwie materiał z jakiego jest wykonany, jego forma oraz uchwyt lub trzon, inskrypcje na trzonie lub krawędzi tłoka, a także podstawa z wyrytym negatywowo obrazem i napisem¹⁹⁰. Warto także zastanowić się kto i w jaki sposób wykonywał tłoki pieczętne, jaka była ich jakość, czas powstania czy cena, w końcu niezmiernie ciekawy wydaje się problem tzw. „życia pieczęci”¹⁹¹, a w tym wypadku m.in. sposób ewentualnej sukcesji, przechowywanie i niszczenia tłoka.

To niewątpliwie długa lista postulatów badawczych, natomiast znalezienie odpowiedzi nawet na część z nich jest bardzo trudne. Wynika to niewątpliwie z braku danych, gdyż zachowało się bardzo niewiele tego typu zabytków, a te nieliczne pochodzą zazwyczaj z czasów późniejszych tj. z końca XVI w. Typariusze ginęły podczas licznych pożarów miast i wojen a szczególnego spustoszenia dokonała zawierucha XX w. Ponadto wiele tłoków, które przetrwało II wojnę światową zostało niestety skradzionych, gdyż obok wartości historycznej przedstawiały też wartość materialną. W przypadku miast górnośląskich zachowało się 14 tłoków pieczętnych¹⁹², w tym 1 z XIII w.¹⁹³, 4 z XVI w.¹⁹⁴, 5 z wieku XVII¹⁹⁵ i 4 z początku XVIII w.¹⁹⁶.

¹⁸⁸ S. K. Kuczyński, Pieczęć- zakres pojęcia i znaczenie, „Biuletyn Numizmatyczny” 1966, nr 15, s. 254-255.

¹⁸⁹ Do tłoków należy zaliczyć także pierścienie, zwane zwykle sygnetami, które jednak nie zachowały się w badanym materiale.

¹⁹⁰ Ten element znajduje odtworzenie w odciskach przy dokumentach a badanie samego tłoka choć pomocne nie jest zawsze konieczne, ponadto problem wizerunków napieczętnych i legendy otokowej zostanie poruszony w oddzielnych rozdziałach.

¹⁹¹ Tego określenia użył: T. Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, Ostrava 1998, s. 51 i in.

¹⁹² Dla porównania dla miast Wielkiego Księstwa Litewskiego zachowało się jedynie 19 tłoków pieczętnych pochodzących z XVII i XVIII w.: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 59.

¹⁹³ Kat. Opole 1. W wypadku tego tłoka zachodzi przypuszczenie, że nie pochodzi on z XIII w.

¹⁹⁴ Kat. Cieszyn 4, 5; Kat. Gliwice 7; Kat. Skoczów 3.

¹⁹⁵ Kat. Bielsko 6; Kat. Dobrodzień 1; Kat. Gliwice 9, 11; Kat. Olesno 3.

¹⁹⁶ Kat. Cieszyn 9; Kat. Rybnik 7, 10; Kat. Żory 7.

Tab. 6. Zestawienie tłoków pieczęci miast górnośląskich (z-zachowanych do dziś, o-znanych jedynie z opisu bądź wzmiankowanych)¹⁹⁷.

WIEK	XIII		XV 2 POŁ.		XVI 1 POŁ.		XVI 2 POŁ.		XVII 1 POŁ.		XVII 2 POŁ.		XVIII		SUMA	
ZRÓDŁO INF. MIASTO	Z	O	Z	O	Z	O	Z	O	Z	O	Z	O	Z	O	Z	O
BIELSKO							1?		1	1				2	1	4
BIERUŃ										1					-	1
CIESZYN							2						1		3	-
DOBRODZIEN									1						1	-
GLIWICE							1		2						3	-
LUBLINIEC												1			-	1
MIASTECKO										1					-	1
MIKOŁÓW				1											-	1
OLESNO									1						1	-
OPOLE	1?														1	-
PSZCZYNA												1			-	1
PYSKOWICE										1?					-	1
RYBNIK						1						4	2		2	5
SKOCZÓW							1								1	-
TARNOWSKIE G.										2					-	2
WODZISŁAW								1							-	1
ŻORY								1					1		1	1
SUMA	1	-	-	1	-	1	4	3	5	6	-	6	4	2	14	19

Źródłem informacji do badań nad tłokami pieczętnymi uczynić należy także opisy zaginionych lub niezachowanych do naszych czasów typariuszy, które na badanym obszarze potwierdzają istnienie kolejnych 19 tłoków¹⁹⁸. Problem polega jednak na tym, że są one bardzo ogólne, czasem jedynie wzmiankują, że dany tłok po

¹⁹⁷ Znak zapytania umieszczony w tabeli każdorazowo sygnalizuje pewne wątpliwości piszącego, o których będzie mowa w pracy.

¹⁹⁸ Dwa z opisów dotyczą tłoków pieczęci, których istnienie może budzić pewne wątpliwości.

prostu istniał¹⁹⁹, a w najlepszym razie podają materiał z jakiego był wykonany. W końcu pewną przeszkodą w badaniach może być niekiedy utrudniony dostęp do zachowanych egzemplarzy²⁰⁰, a przecież takie elementy jak rozmiar czy materiał wymagają oparcia się na autopsji zachowanego materiału. Z tych właśnie powodów możemy mówić tylko o najbardziej ogólnych tendencjach w rozwoju tłoków.

Materiał z którego zrobiony był tłok zmieniał się wraz z upływem czasu i zależał przede wszystkim od tego, w jakim materiale wykonywano odcisk pieczętny, gdyż musiał być on odpowiedni do stopnia siły nacisku jaką trzeba było włożyć w celu uzyskania wspomnianego odcisku. Ponieważ w średniowiecznej Europie dominował воск sporządzano typariusze najczęściej z brązu, mosiądzu, stali, żelaza, złota, srebra, czasem z kości czy twardego drewna, natomiast do metalowych bulli stosowano materiały twardsze²⁰¹. Gdy do powszechnego użytku oprócz wosku wszedł lak, a później tusz, największą popularnością cieszyły się typariusze z brązu i mosiądzu, a gdy od XVII w. wzrosła liczba pieczęci odbijanych, nierzadko przy użyciu młotka, przez papierowe kustodia w wosku, laku czy cieście, zaczęto stosować powszechnie żelazo i stal; z czasem gdy tusz z końcem XVIII w. zaczął wypierać inne materiały pieczętnie, stemple wykonywano z kauczuku i gumy. Jeśli chodzi o pieczęcie sygnetowe to dominowało tu złoto, srebro, mosiądz, natomiast oczka wykonywano z szafiru, rubinu, onyksu, kryształu, od XVI w. diamentu i innych kamieni półszlachetnych²⁰².

Jak więc widać, różnorodność materiałów w samym tylko średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych była duża, niemniej nie znajduje ona w pełni odzwierciedlenia w sfragistyce miast górnośląskich. W oparciu o zebrany materiał źródłowy oraz o przedwojenne opisy niezachowanych stempli udało się ustalić materiał z jakiego wykonano 22 tłoki pieczętnie. Najczęściej wykonywano je z mosiądzu, który był materiałem typariuszy w całym badanym okresie²⁰³. Nie dziwi to, gdyż materiał ten

¹⁹⁹ Tak jest w przypadku aż 10 wzmiankowanych obiektów.

²⁰⁰ Często tłoki znajdują się w rękach prywatnych osób (przykładowo Kat. Żory 7), natomiast muzea niejednokrotnie udostępniają jedynie zdjęcia posiadanych a np. niezinventaryzowanych obiektów.

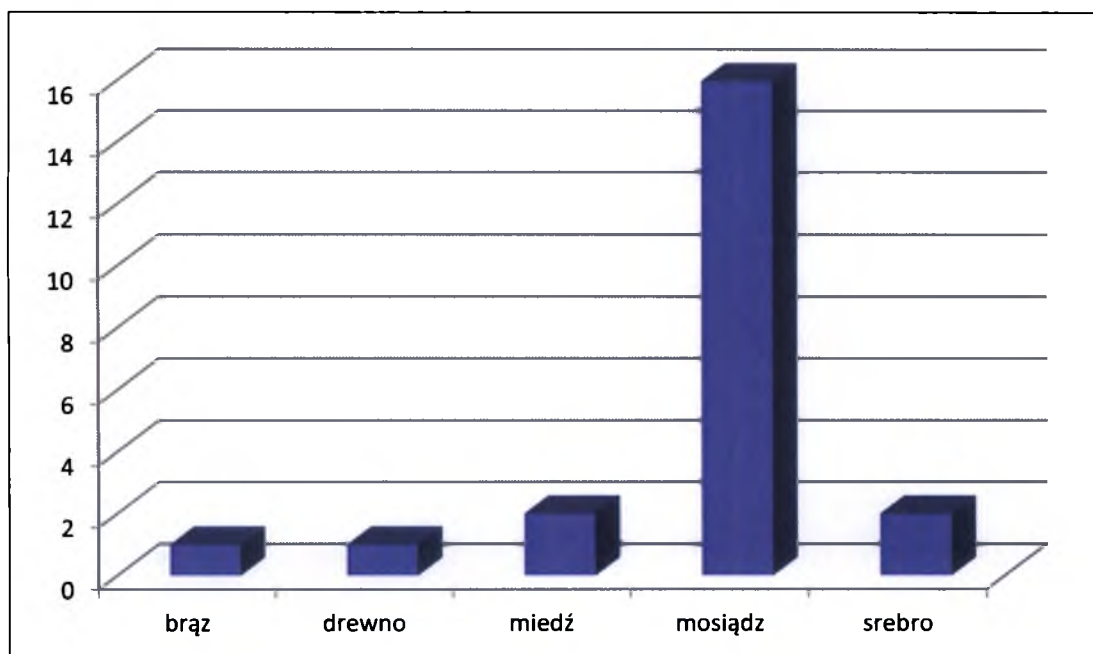
²⁰¹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Sfragistyka..., s. 126.

²⁰² K. Liška, Příbyl A., Znaky a pečete..., s. 24.

²⁰³ Z mosiądzu wykonano najstarszy tłok Opola z XIII w.: Kat. Opole 1, oraz przykładowo XVIII wieczny tłok ławników cieszyńskich: Kat. Cieszyn 9.

jest trwalszy od brązu, z którego wykonano jeden tłok²⁰⁴, ponieważ zawiera cynk nadający mu wytrzymałość (a co za tym idzie twardość) oraz jest on bardzo przydatny do obróbki plastycznej przeprowadzanej na zimno. Ponadto jest on niewątpliwie tańszy od złota czy srebra, gdyż na tłoki z tego kruszcu mogły sobie pozwolić tylko najbogatsze ośrodki. Jednak i takie typariusze, choć sporadycznie, występowały na badanym obszarze, gdyż pomimo, że nie zachował się ani jedna srebrna pieczęć miejska, to przedwojenne opisy dwóch tłoków²⁰⁵ pozwalają stwierdzić, iż nie była ona obca sfragistyce miejskiej. Materiałem tłoków była także miedź, z której prawdopodobnie wykonano dwa typariusze²⁰⁶, ponadto jeden ze stempli przygotowano z twardego drewna²⁰⁷. Problem ten ilustruje poniższy wykres.

Wyk. 5. Materiał tłoków pieczętnych.

Również od czasu powstania i sposobu pieczętowania uzależniona była forma i kształt tłoka, oraz samej rączki, która sporządzana była zazwyczaj z innego materiału niż tłok właściwy. Typariusz oprócz samej stopki składać się mógł z mocowanego do niej z góry uszka, kabłączka czy później uchwytu, który wykonany był najczęściej z

²⁰⁴ Kat. Bielsko 6.

²⁰⁵ Kat. Bieruń 2; oraz ewentualnie: Kat. Pyskowice 5.

²⁰⁶ Kat. Dobrodzień 1; Kat. Wodzisław 1.

²⁰⁷ Kat. Rybnik 7.

drewna lub żelaza²⁰⁸. Z powodu skromnej ilości zabytków nie można mówić o dużej różnorodności uszek, uchwytów czy rękojeści, wydaje się jednak, że zachowane typariusze omawianych miast odzwierciedlają podstawowe tendencje produkcji tłoków.

Podzielić je można na trzy grupy²⁰⁹. Do pierwszej zaliczyć należy te, w których stopka przytwierdzona jest do żelaznego graniastego uchwytu o długości o długości 100-110 mm²¹⁰, łagodnie profilowanego, grubiejącego ku górze. Ten typ tłoków stosowano najczęściej do pieczęci opłatkowych, a odciski wykonywano poprzez uderzenie młotkiem w płaską powierzchnię walcowatego trzonu²¹¹, co doskonale jest widoczne, gdyż wierzch tłoków, często przybierający formę nasadki, jest sklepany.

Drugi typ tłoków posiada drewniane uchwyty rękojeści²¹², które są najczęściej profilowane i często opatrzone stylową ornamentacją zdobniczą. Rączki zakończone są charakterystycznymi zgrubieniami ułatwiającymi trzymanie tłoka i odciskanie pieczęci, i przybierają formę kuli, łezki lub grzybka; wysokość rączek oscyluje ok. 80-95 mm.

Trzecia grupa stempli pozbawiona jest uchwytów²¹³, niemniej można przyjąć, że choć część z nich nigdy nie posiadała rączki, to do stopki kilku egzemplarzy przytwierdzony mógł być płaski, zaostroszony ku górze uchwyt np. z otworkiem na łańcuszek, albo, że rączka była ruchoma i wstawiano ją w walcowate wgłębienie znajdujące się na wierzchniej stronie stopki. W końcu zwrócić należy uwagę na tłok w postaci drewnianego klocka o wymiarach 35 na 35 mm i wysokości 30 mm, który przechowywany jest w rybnickim muzeum²¹⁴.

Warto także zauważyć, że na zewnętrznej stronie krawędzi stopki, we wgłębieniu albo właśnie na uchwycie, spotykamy niekiedy napisy pozytywowe

²⁰⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 126-129.

²⁰⁹ Przykładowe zdjęcia różnych rączek tłoków występujących w zebranych materiale umieszczono w aneksie II.

²¹⁰ Kat. Cieszyn 4; Kat. Olesno 3; Kat. Skoczów 3.

²¹¹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 128.

²¹² Kat. Cieszyn 5; Kat. Gliwice 11; Kat. Opole 1; Kat. Żory 7.

²¹³ Przykładowo: Kat. Cieszyn 9; Kat. Dobrodzień 1; Kat. Gliwice 7, 9.

²¹⁴ MRy, H, sygn. 47; Kat. Rybnik 7.

nieprzeznaczone do powielania²¹⁵. Czasami wyjaśniają okoliczności bądź datę powstania lub renowacji tłoka, często zdradzają nazwiska fundatorów bądź odkrywają nazwisko lub inicjał majstra wykonującego typariusz²¹⁶; sporadycznie na wierzchniej stronie umieszczano także wizerunek godła, aby przy wykonywaniu odcisku nie spoglądać na stopkę²¹⁷. Niestety na badanym obszarze zachował się tylko jeden tłok, należący do Gliwic²¹⁸, na którym na zewnętrznej części stopki dostrzec można wyryty rok 1639, wskazujący prawdopodobnie na czas powstania typariusza.

Już wielokrotnie podkreślano silny związek sfragistyki z historią sztuki, niemniej w tym miejscu jest on szczególnie widoczny, gdyż tłok pieczętny był w zasadzie wytworem rzemiosła artystycznego, w którym przede wszystkim walory artystyczne i precyzja wykonania decydowały o wartości produktu. Bardzo często zapomina się, że pieczęć oprócz funkcji prawnych, posiada cechy małego dzieła sztuki prezentującego wysoki poziom artystyczny²¹⁹, o utrwalonych śladach konwencji epoki, zaś w jej rzeźbie możemy podziwiać kunszt dawnych, zbyt często anonimowych mistrzów rytowniczego dłuta. Pierwszym znanym z imienia złotnikiem śląskim był wzmiankowany w 1263 r. Johannes Aurifaber z Wrocławia²²⁰. Jest wielce prawdopodobne, że właśnie w tym mieście pod koniec wieku powstał pierwszy na obszarze Śląska cech, choć pierwszy statut zachował się dopiero z 1420 roku²²¹, który stopniowo zyskiwał uznanie, górując w pewnym okresie nawet nad Pragą²²². Także w Krakowie już na przełomie XIII i XIV wieku działalność rozpoczęli nie zrzeszeni w

²¹⁵ P. Stróżyk, Inskrypcje napieczątne- zagadnienia edytorskie, „Studia Epigraficzne”, t. 3, red. J. Zdrenka, Zielona Góra 2008, s. 115.

²¹⁶ Przykładem bogatego zdobienia tłoka i wykorzystania jego powierzchni do przekazania szeregu informacji jest niewątpliwie tłok pieczętny Bydgoszczy: R. Kuczma, Tłok pieczęci miasta Bydgoszczy, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 12, Warszawa 1968, z. 1, s. 23-24, tabl. II.

²¹⁷ E. Rimša, Pieczęcie miast..., s. 64-65.

²¹⁸ Kat. Gliwice 11.

²¹⁹ E. Jabłońska, Zniszczenia i rekonstrukcje..., s. 336.

²²⁰ G. Regulska, Gotyckie złotnictwo na Śląsku, Warszawa 2001, s. 11.

²²¹ Tamże, s. 11.

²²² M. Haisig, Rzemiosła kowalsko-ślusarskie na Śląsku do połowy XVIII wieku, Wrocław 1962, s. 28 i in.

cechu złotnicy²²³, natomiast w okresie pełnego gotyku warsztaty złotnicze poświadczone są w kilkunastu kolejnych ośrodkach takich jak Poznań, Warszawa, Gdańsk, Toruń, Wilno, Lwów, Nysa, Racibórz, Opawa czy Cieszyn²²⁴. Wytwarzane przez złotników typariusze musiały być istotną i prestiżową częścią ich rzemiosła²²⁵, gdyż statutu cechowe wskazują, że na pracę mistrzowską oprócz mszalnego kielicha, złotego pierścienia z diamentem lub szafirem miał się składać tłok pieczętny z wygrawerowanym herbem i klejnotem²²⁶; niestety w opracowaniach dotyczących rzemiosła artystycznego kwestia pieczęci jest w zasadzie nieobecna²²⁷.

Rozkwit sztuki rytowniczej obserwować można w XIV i XV wieku, co związane było z okresem największego rozwoju pieczęci i jej znaczenia. Wtedy to z grupy rzemieślników wyodrębnili się rytownicy, którzy obok dalej czynnych złotników, zaczęli zajmować się wykonywaniem tłoków pieczętnych²²⁸. Profesją tą od schyłku XVI wieku, zaczęli paruć się też zawodowi grawerzy, choć ich liczba jest stosunkowo niewielka²²⁹. Niemniej w literaturze pomija się niemal zupełnie dociekania odnośnie twórców tych małych arcydzieł, przechodząc do porządku dziennego nad ich anonimowością z powodu braku adekwatnych przekazów źródłowych czy wzmianek mogących wskazać z imienia twórców poszczególnych tłoków²³⁰. W istocie w aktach

²²³ B. Przybyszewski, *Złoty dom królestwa. Studium z dziejów krakowskiego cechu złotniczego od czasu jego powstania (ok.1370) do połowy wieku XV*, Warszawa 1968, s. 6.

²²⁴ J. Samek, *Uwagi o polskim rzemiośle artystycznym w XV wieku*, [w:] *Sztuka i ideologia XV wieku*, Warszawa 1978, s. 569; M. Gradowski, *Znaki na srebrze, znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 1993, s. 183.

²²⁵ L. Lepszy, *Cech złotników w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. 1, 1898, s. 264.

²²⁶ G. Regulska, *Gotyckie złotnictwo...*, s. 11.

²²⁷ L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1933; A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*, Kraków 1959, s. 56-58; W. Iwanek, *Złotnictwo na Śląsku Cieszyńskim. Próba zarysu*, [w:] *Studia nad złotnictwem śląskim*, Bytom 1973, s. 121-166; J. Samek, *Polskie rzemiosło artystyczne, średniowiecze*, Warszawa 2000.

²²⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 130-132. Innego zdania jest D. Tomczyk, który pisze: „Do XVIII w. nie było oddzielnego rzemiosła rytowniczego, stąd można przypuszczać, że wykonanie tłoka przez niespecjalistę nie musiało naruszać uprawnień konkretnego rzemiosła. Np. w statutach cechów złotniczych nie mówi się wyraźnie o rytownictwie pieczętnym.”: D. Tomczyk, *Pieczęcie górnośląskich...*, s. 47.

²²⁹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 130.

²³⁰ Pewnym sposobem pozwalającym wskazać grono osób, mogących być twórcami danego tłoka jest porównanie potencjalnego czasu powstania typariusza (w oparciu np. o najstarszy zachowany odcisk) z czynnymi zawodowo wówczas na danym obszarze rzemieślnikami, znanymi z innych przekazów

miejskich i cechowych, sporadycznie znajdujemy wzmianki traktujące przykładowo o zleceniu wykonania tłoku przez radę miejską konkretnemu rzemieślnikowi.

Samo wykonanie tłoka przez rytownika obwarowane było przepisami cechowymi. W ubiegłych wiekach stosowano dwa sposoby sporządzenia tłoków pieczętnych, których wyobrażenia zawsze były ryte wklęsłe²³¹. Rytownik mający przed sobą wizerunek napieczętnego godła, odtwarzał go dłutem bezpośrednio na wygładzonej powierzchni metalu. Drugi sposób polegał na tym, iż najpierw tworzone plastyczny model woskowy, a w drugiej kolejności wykonywano z niego odlew gipsowy w negatywie. Następnie gipsową matrycę odciskano w glince i po wyschnięciu odcisku sporządzano właściwy odlew metalowy w stanie niewykończonym, aby finalnie dokonać retuszu i precyzyjnego cyzelowania co kończyło proces powstania tłoka²³². Niemniej często nawet autopsja oryginału nie daje jasnej odpowiedzi co do metody powstania tłoka, pewną wskazówką może być to, że zazwyczaj pieczęć ryta posiada więcej krzywych linii, odwróconych liter czy niedbale wykonanych przerywników, natomiast jeżeli kolejne pieczęcie danego ośrodka są do siebie podobne może to wskazywać, iż były one odlewane.

Zmiana tłoku pieczęci miejskiej związana mogła być z jej zużyciem czy zagubieniem, czasami wynikała jednak z przyczyn prawno-ustrojowych bądź podyktowana była literą uroczystych dokumentów herbowych jakie miasta otrzymywały od władców²³³. Czasami jednak miasto decydowało się jedynie na odnowienie typariusza, częściowe przerobienie tłoku w poszczególnych fragmentach jego rzeźby bądź korektę napisu otokowego. W tym wypadku zabieg ten polegał na wydłutowaniu odpowiednich miejsc, wtopieniu nowego materiału, najczęściej cyny albo ołowiu, oraz dokonaniu nowego rytu na tak przygotowanej powierzchni tłoku. Jeśli natomiast dochodziło do pełnej zmiany napisu otokowego, wtedy centralna część

źródłowych, którzy mogli być potencjalnymi zleceniobiorcami. Metoda ta ma oczywiście jedynie charakter spekulacyjny i opatrzona może być ogromnym błędem. Taką analizę przeprowadzono przykładowo dla pieczęci miejskich Cieszyna: B. Małachowska, *Pieczęcie miejskie Cieszyna*, „Cieszyńskie Studia Muzealne”, t. 3 (2007), s. 154 i in.

²³¹ Ryt wypukły pojawił się w związku z zastosowaniem tuszu, który choć pojawił się na przełomie XVII i XVIII w., to upowszechnił się dopiero końcem wieku XVIII.

²³² M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 134.

²³³ Tamże, s. 107.

stempla z wizerunkiem napieczętym wkładana była w nowy pierścień metalowy z aktualnym napisem²³⁴.

Warto przywołać w tym miejscu pewne przypuszczenia, związane właśnie z możliwością odnowienia przynajmniej trzech badanych typariuszy. Pierwszy z nich należy do Opola a jego wizerunek jest tożsamy z tym z najstarszymi odciskami pieczętnymi przy dokumentach z XIII w.²³⁵ W wypadku tego tłoka zachodzi przypuszczenie, że został on w którymś momencie użytkowania odnowiony bądź wykonano całkiem nowy typariusz na wzór tego z XIII w. Potwierdzeniem tego może być odnalezienie odcisków tego tłoka nawet przy dokumentach z XVII w.²³⁶, doskonały stan jego zachowania oraz fakt, że posiada on drewnianą rączkę stosowaną powszechnie dopiero od XVI w.²³⁷ Również prawdopodobne wydaje się odnowienie XVI wiecznego tłoka cieszyńskiego w ciągu jego niebywale długiego użytkowania²³⁸. Wydaje się, iż mogło ono mieć miejsce tuż przed 1740 r., kiedy pieczęć ta nie była używana przez blisko 60 lat bądź tuż przed rokiem 1790, kiedy pieczęć nie była używana od 50 lat. Sprawa jest o tyle niejasna, gdyż zachowany tłok wiernie współgra z najstarszymi odciskami pieczętnymi, niemniej późniejsze lakowe odciski różnią się nieco formą od pierwowzoru²³⁹. Wydaje się, iż wyobrażenie jest nieco większe, 20-21,8 mm, wieże również stoją osobno, ale pierwsza kondygnacja wieży wyższej zaopatrzona jest tylko w jedno okno, następnie gzyms, para okien i trzy małe okrągłe strzelnice, nad którymi umieszczono blankowany mur, i strzelisty dach zakończony gwiazdą. Wieża środkowa ma nieco mniejsze wrota, i dwa okienka nad bramą. Niemniej czy i w jakich okolicznościach dokonano zmiany tłoku pieczętnego trudno dziś wyjaśnić. Prawdopodobnie podobnie jest w przypadku jednej z pieczęci pszczyńskich, gdyż posiadamy wzmiankę z rachunków miejskich, iż w roku 1710 jednemu z rzemieślników

²³⁴ Ten rodzaj przeróbek, choć niezaobserwowany w zebranych materiale, pozwala poznać autopsja oryginalnego zabytku: W. Ewald, Siegelkunde..., s. 116.

²³⁵ Kat. Opole 1.

²³⁶ APO, CMO, sygn. 157.

²³⁷ Z tego okresu pochodzą też najstarsze znane piszącemu odciski tej pieczęci, przykładowo: APO, CMO, sygn. 172.

²³⁸ Kat. Cieszyn 4.

²³⁹ Przykładowo: APC, AMC sygn. 83, s. 121.

zapłacono m.in. „za małą pieczęć miejską”²⁴⁰, niemniej z tego okresu nie pochodzi żaden nowy tłok, a używane wówczas pieczęcie nie zmieniają swojej rzeźby. Prawdopodobnie zlecono więc wykonanie tłoka będącego kopią którejś z poprzednich pieczęci lub chodziło o odnowienie jednego z istniejących typariuszy²⁴¹.

Pieczęć jako wytwór rzemiosła artystycznego była niewątpliwie produktem droгим. Cena z pewnością zależała od materiału, wielkości i kształtu typariusza, jednak decydujące znaczenie miała precyzja wykonania i walory zdobnicze²⁴². Porównując tłoki pieczętnie różnych miast można zauważyć, że ich rzeźba przejawiała bardzo zróżnicowaną staranność wykonania. Pieczęcie większych miast prezentowały znaczny poziom w opracowaniu czy wykończeniu rytowniczym obrazu i napisu, natomiast w mniejszych ośrodkach, wizerunki były uproszczone a błędy rytownicze zdarzały się znacznie częściej. Prawdopodobnie wynikało to z dużych kosztów wykonania tłoka, które sprawiały, że mniejsze ośrodki powierzały wykonanie stempla rzemieślnikom czy przygodnym artystom, którzy byli znacznie tańsi niż zawodowi złotnicy, wysoko ceniący swoją pracę.

Rachunki miejskie tylko sporadycznie przynoszą informacje o wynagrodzeniach wypłacanych rzemieślnikom za pieczęcie, z tym większą uwagą należy przyjąć dwie informacje oświeclające to zagadnienie. Pierwsza z nich pochodzi z księgi miejskiej Pszczyny, gdzie pod rokiem 1466 umieszczono informacje o tym, że miejscowy obywatel „Slosser”²⁴³ wykonał tłok pieczętny za trzy grosze²⁴⁴. Druga notatka pochodzi z rachunków miejskich z 1710 r., gdzie czytamy: „Krzysztofowi Fryhube za małą pieczęć miejską oraz za wyostrzenie miecza katowskiego dano 12 guldenów”²⁴⁵.

Pieczęcie oprócz wartości materialnej miały przede wszystkim wartość prawną i podlegały ścisłej ochronie. Tłoki przechowywano pod zamknięciem w skrzyniach czy

²⁴⁰ L. Musioł, Pszczyna, monografia historyczna, Pszczyna 1936, s. 98.

²⁴¹ Najprawdopodobniej chodziło o pieczęć nr 7 (Kat. Pszczyna 7) lub 8 (Kat. Pszczyna 8) do czego przychylił się: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 34; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 153.

²⁴² M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Sfragistyka..., s. 134-135.; D. Tomeczyk, Pieczęcie górnośląskich..., s. 77.

²⁴³ Prawdopodobnie ślusarz: L. Musioł, Pszczyna, monografia..., s. 535.

²⁴⁴ APP, AMP 369, s. 1.

²⁴⁵ L. Musioł, Pszczyna, monografia..., s. 535.

kasetach w celu uniemożliwienia kradzieży i fałszerstw²⁴⁶, a zarządzenia kancelaryjne określały komu powierzano nad nimi pieczę. O ochronę typariusza miał dbać burmistrz lub osoba specjalnie przez niego wyznaczona, z czasem tłoki przeszły pod opiekę pisarzy (przynajmniej tłoki ławnicze). Osoby te w przypadku zgubienia tłoka podlegały surowej karze²⁴⁷, przykładowo za zgubienie typariusza burmistrz praski został publicznie ścięty w 1386 r. przed swym domem²⁴⁸.

Tłoki jako własność instytucji prawnych były przekazywane nowo wybranemu magistratowi, jednak trudno mówić tu o dziedziczeniu, natomiast unieważniano je sądownie i publicznie ogłaszano werdykt, gdy zostały zgubione, skradzione lub stwierdzono próby ich podrabiania²⁴⁹. Stemple nieaktualne, zużyte czy uszkodzone starannie przechowywano albo niszczone rozbijając młotem lub zacierając rylcem obraz pieczętny²⁵⁰, ostatecznie kończąc „życie tłoka”.

²⁴⁶ O ochronie tłoków szczegółowo pisze: M. Adamczewski, *Funkcje użytkowe...*, s. 69-71; liczne przykłady podaje też: E. Rimša, *Pieczenie miast...*, s. 77.

²⁴⁷ K. Chojnacka, I. Radke, *Opracowanie materiałów...*, s. 105.

²⁴⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 119.

²⁴⁹ E. Rimša, *Pieczenie miast...*, s. 74; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 110, 121.

²⁵⁰ K. Chojnacka, I. Radke, *Opracowanie materiałów...*, s. 106.

ROZDZIAŁ III: ASPEKTY PRAWNE UŻYWANIA PIECZĘCI

3.1. RODZAJE PIECZĘCI MIEJSKICH

W pełni wykształcone formy samorządu miejskiego powstawały stopniowo, zwykle w ciągu kilku dziesięcioleci od lokacji miasta, podobnie wieloetapowy był proces rozwoju kancelarii, a wprowadzanie dokumentu i pieczęci powolne, uzależnione dodatkowo od rozwoju ekonomicznego i społecznego danego ośrodka. Pieczęcie związane z funkcjonowaniem miejskich władz samorządowych należały przede wszystkim do wójta, rady, burmistrza czy sądu, niemniej przynajmniej w początkowym okresie jedna, najwyżej dwie pieczęcie odzwierciedlały realne możliwości organizacyjne samorządów.

Niejednokrotnie najwcześniej rolę pieczęci głównej odgrywała pieczęć wójtowska, gdyż to właśnie wójt dziedziczny na wczesnym etapie powstawania samorządów był często najwyższą instancją miejską. Miał prawo do części opłat sądowych, posiadania znacznej ilości ziemi, prowadzenia karczmy i innych źródeł dochodu, a do jego obowiązków i uprawnień należało, oprócz załatwiania bieżących kwestii administracyjnych, przewodniczenie sądowi gminy miejskiej. Nic więc dziwnego, że z czasem funkcje publiczne wójta stwarzały potrzebę stosowania przez niego pieczęci jako stałych środków uwierzytelniania pisanych świadectw czynności prawnych.

Jednak należy dokonać tu pewnego rozróżnienia między pieczęcią urzędu a osobistą pieczęcią wójta, gdyż część tego rodzaju pieczęci nie miała charakteru urzędowego, a jedynie była znakiem rozpoznawczo-własnościowym właściciela. Choć wielokrotnie sygnalizowano już ten problem, to nadal nie przedstawiono jasnych kryteriów podziału²⁵¹, najczęściej za kluczowe uważa się pojawienie w legendzie słowa „advocatus” oraz nazwy miasta. Sprawę dodatkowo utrudnia fakt, że najczęściej nie znamy tych pieczęci z autopsji, trudno więc wypowiadać się o ich charakterze prywatnym bądź urzędowym, co więcej, choć ten typ sigillów występował na ziemiach niemieckich już w XIV w., to na badanym obszarze pojawiają się one dopiero w wieku XVI, kiedy to w większości ośrodków dochodziło do wykupu wójtostw dziedzicznych

²⁵¹ Przykładowo: A. Chmiel, Pieczęć wójtowska krakowska z drugiej połowy XIII w. „Rocznik Krakowski”, t. 9, 1907, s. 212; Tenże, Pieczęcie miasta Krakowa, Kazimierza, Kleparza i jurydyk krakowskich do końca XVIII wieku, „Rocznik Krakowski”, t. XI, Kraków 1909, s. 82; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Sfragistyka..., s. 245.

przez mieszczan, zainteresowanych posiadaniem przedstawiciela ze swojego stanu, w wyniku czego urząd wójta nabiera charakteru głównie reprezentacyjnego, a jego obowiązki ograniczone zostają do przewodniczenia sądowi ławniczemu. Z takimi pieczęciami na badanym obszarze spotykamy się czterokrotnie, najstarsza z nich należy do wójta Tarnowskich Gór²⁵², natomiast trzy kolejne pochodzą już z wieku XVII i związane są z sądownictwem Opola²⁵³, Pyskowic²⁵⁴ oraz ponownie Tarnowskich Gór²⁵⁵. Warto także zasygnalizować, że sporadycznie w legendzie pieczęci wójtowskich zamiast określenia „sigillum advovati” stosowano „sigillum praetoris/subpraetoris”²⁵⁶, prawdopodobnie więc do tego typu pieczęci zaliczyć można jeszcze dwie pieczęcie pochodzące z XVI i XVII w. a należące do Cieszyna²⁵⁷.

Równie starą metryką może pochwalić się inna instytucja sądownictwa miejskiego, czyli ława, która z reguły działała od samego początku istnienia gminy miejskiej²⁵⁸. Początkowo nie miała samodzielnego znaczenia, była organem pomocniczym o charakterze kolegialnym, wybieranym przez mieszczan lub właściciela, a przewodniczył jej wójt, którego pieczęć reprezentowała zarówno jego jak i wspomniane kolegium. Przykładem takiej wspólnej pieczęci jest pochodząca z poł. XIV w. pieczęć Opola, na co wskazuje widniejąca w otoku legena: + S .’ BANNITVM • OPOLIENSE²⁵⁹.

Ławnicy rozpatrywali sprawy karne, załatwiali sprawy spadkowe z czasem zyskując samodzielność i stając się jednym z podmiotów samorządu miejskiego, dysponującym własnym tłokiem pieczętnym. Pieczęciami ławniczymi, które najczęściej w legendzie posiadały określenie „scabinorum”, potwierdzano wypisy z aktów ławniczych, wójtowskich, ksiąg testamentowych, rzadziej pieczętowano natomiast

²⁵² Kat. Tarnowskie Góry 4.

²⁵³ Kat. Opole 8.

²⁵⁴ Kat Pyskowice 6.

²⁵⁵ Kat. Tarnowskie Góry 8.

²⁵⁶ M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 102.

²⁵⁷ Kat. Cieszyn 6, 7.

²⁵⁸ H. Samsonowicz, *Samorząd miast Polski średniowiecznej*, [w:] *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 16-17.

²⁵⁹ Kat. Opole 2.

upoważnienia, transakcje majątkowe czy listy. Dysponujemy łącznie trzynastoma pieczęciami ławniczymi z jedenastu ośrodków miejskich. Najstarsze pochodzą już z XIV w. i należą do ławników Bytomia²⁶⁰ i Strzelce Opolskich²⁶¹, z XV w. wiemy o pieczęci Gliwic²⁶², natomiast z wieku XVI tym typem pieczęci mogą poszczycić się ponownie Gliwice²⁶³ oraz Lubliniec²⁶⁴. W kolejnym stuleciu istnienie pieczęci ławniczej potwierdzono w Gliwicach²⁶⁵, Głogówku²⁶⁶, Krapkowicach²⁶⁷, Pszczynie²⁶⁸, Rybniku²⁶⁹ i w Woźnikach²⁷⁰, natomiast w wieku XVIII w Cieszynie²⁷¹ i Dobrodzieniu²⁷².

Z kolegium ławniczym łączyć można także pieczęcie, których legenda zawiera określenie „sigillum iudici/ivsticis”, które spotykamy na sześciu XVII-wiecznych pieczęciach, należących do pięciu ośrodków miejskich: Bielska²⁷³, Frysztatu²⁷⁴, Raciborza²⁷⁵, Skoczowa²⁷⁶, Toszka²⁷⁷. Ponadto pamiętając, że to właśnie na Śląsku spotykamy się z największym zróżnicowaniem odmian legend pieczęci miejskiego

²⁶⁰ Kat. Bytom 1.

²⁶¹ Kat. Strzelce Opolskie 3.

²⁶² Kat. Gliwice 3.

²⁶³ Kat. Gliwice 6.

²⁶⁴ Kat. Lubliniec 1.

²⁶⁵ Kat. Gliwice 11.

²⁶⁶ Kat. Głogówek 7.

²⁶⁷ Kat. Krapkowice 5.

²⁶⁸ Kat. Pszczyna 9.

²⁶⁹ Kat. Rybnik 5.

²⁷⁰ Kat. Woźniki 2.

²⁷¹ Kat. Cieszyn 9.

²⁷² Kat. Dobroń 3.

²⁷³ Kat. Bielsko 7.

²⁷⁴ Kat. Frysztat 5.

²⁷⁵ Kat. Racibórz 8, 12.

²⁷⁶ Kat. Skoczów 5.

²⁷⁷ Kat. Toszek 4.

sądownictwa²⁷⁸, warto zasygnalizować istnienie XVIII-wiecznej pieczęci Frydka, której legenda brzmi: SIG : IVDI : ET SCABI : CIVI : FRIDEK²⁷⁹. Ponadto pośrednio do tej grupy zaliczyć można XVI wieczną pieczęć Urzędu Górniczego Tarnowskich Gór, z napisem otokowym: S IVRIS MONTANI TARNOFICEN, który w pierwszych latach istnienia ośrodka miejskiego sprawował także funkcje administracyjne.

Łącznie analizie podlega 28 typów pieczęci 20 ośrodków miejskich, reprezentujących agendy miejskiego sądownictwa, co stanowi przeszło 15% całego zebranego materiału. Podstawą ich wydzielenia jest przede wszystkim legenda napieczętna, która kształtuje się ściśle na wzór zachodnio-europejski i występuje w dość licznym szeregu odmian od XIV do XVIII w.²⁸⁰ Czasami wskazówką może być tu także zróżnicowanie ikonograficzne wyobrażenia napieczętnego. W literaturze panuje dość powszechne przekonanie o odrębności ikonograficznej pieczęci ogólnomiejskich i sądowych²⁸¹, gdzie na pierwszych herb (wizerunek) występować ma w pełnym kształcie, natomiast na drugich godło ma podlegać modyfikacji na zasadzie pars pro toto²⁸², czyli na wykorzystaniu zasadniczych motywów wyobrażenia dla zachowania widocznego związku z godłem pieczęci rady²⁸³. Relacja ta ukazywać miałaby porządek organizacyjny samorządu miejskiego, w którym rada będąc organem najważniejszym, posługuje się pełnym herbem miejskim, a agendy miejskiego sądownictwa mają rysunek uproszczony²⁸⁴. Niemniej na badanym obszarze wbrew panującej w literaturze opinii, nie jest to zjawisko ani powszechne ani nawet częste, a jakiegokolwiek różnice,

²⁷⁸ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 102.

²⁷⁹ Kat. Frydek 3.

²⁸⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 19-55.

²⁸¹ Przykładowo: M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 412; M. Kaganiec, *Herb Bytomia, jego symbolika i geneza*, [w:] *Z dziejów Bytomia. Magazyn Bytomski*, t. 6, red. J. Drabina, Bytom 1984, s. 24; E. Kościk, *Rola czynników gospodarczych politycznych i kulturalnych w genezie i kształtowaniu się herbów miejskich na Śląsku (XIII-XVI wiek)*, „*Śląski Labirynt Krajoznawczy*”, 1993, nr 5, s. 26.

²⁸² H. Seroka, *Herby miast...*, s. 89; M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 412; M. Kaganiec, *Herb Bytomia...*, s. 24.

²⁸³ P. Dymmel, *System sfragistyczny średniowiecznego Lublina. Próba rekonstrukcji*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 209.

²⁸⁴ Tamże, s. 209.

nieraz wręcz kosmetyczne, obserwujemy jedynie w przypadku 30% pieczęci sądowych²⁸⁵.

Dokumenty lokacyjne dawały miastu podstawy do samodzielności organizacyjnej, ekonomicznej ale i prawnej, dlatego z czasem rysuje się rozbieżność interesów ośrodka reprezentowanego przez radę a interesami właściciela reprezentowanego przez wójta dziedzicznego. Jego dominująca pozycja w początkowym okresie rozwoju miasta malała stopniowo, a punktem kulminacyjnym walki o władzę był wykupu wójtostwa przez miasto²⁸⁶. Od tego momentu najwyższym organem magistratu staje się rada złożona z burmistrza i rajców. Była ona naczelnym organem administracyjnym i ustawodawczym, reprezentowała ma zewnątrz interesy miasta, podlegały jej sprawy wewnętrzne i policyjne, natomiast w zakresie ustawodawczym normowała całość życia miasta. Miała prawo wydawania wilkierzy, określała obowiązki wójta sądowego i innych urzędników miejskich, przyjmowała obywateli do prawa miejskiego. Pełniła też funkcje sądowe rozpatrując wszelkie sprawy karne i cywilne, sporne i niesporne-jeśli nie należały one do ławy. Liczba radnych była bardzo różna i w poszczególnych miastach kształtowała się indywidualnie²⁸⁷, na ich czele stał burmistrz wybierany okresowo przez rajców, zdarzało się także, że funkcję tę pełnili kolejno sami rajcy. Początkowo ten organ samorządu miejskiego dysponował jednym typem pieczęci reprezentującej miasto jako wspólnotę mieszczańską albo mieszczan w ogóle. Niemniej w miarę pojawiania się i stabilizacji nowych organów władz miejskich, ich liczba stopniowo wzrastała, a one same coraz bardziej zaczynają odzwierciedlać swoją przynależność i charakter prawny.

Najogólniej sigilla można podzielić na uniwersalne pieczęcie miejskie oraz pieczęcie radzieckie i podległych im struktur, a głównym kryterium podziału jest także legenda napieczętna. Formą chronologicznie najstarszą jest „sigillum burgensium”, popularne na zachodzie Europy, a pojawiające się w Polsce tylko na najstarszych pieczęciach znaczniejszych miast i to głównie na Pomorzu i Śląsku²⁸⁸, bardzo rzadko

²⁸⁵ Problem ten szczegółowo został omówiony w podrozdziale 6.3.

²⁸⁶ K. Maleczyński, B. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka wieków średnich*, Warszawa 1971, s. 317.

²⁸⁷ Najczęściej rada liczyła 4 rajców, niemniej ich liczba wahała się od 2 do 12: J. Kwak, *Miasta księstwa opolsko-raciborskiego w XVI-XVIII wieku*, Opole 1977, s. 66-77.

²⁸⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 84-85.

wykraczającą poza wiek XV²⁸⁹. Niestety ten rodzaj legendy nie został odnotowany w zebranych materiale a w otoku najstarszych pieczęcie miejskich z omawianego obszaru widnieje, charakterystyczne dla śląska²⁹⁰, określenie „sigillum civium”. Przykładowo występuje ono na XIII wiecznych pieczęciach Opola²⁹¹ i Głogówka²⁹², a także na pochodzących z wieku XIV pieczęciach Cieszyna²⁹³, ponownie Głogówka²⁹⁴, Raciborza²⁹⁵ i Strzelec Opolskich²⁹⁶. Grupę pieczęci o tak brzmiącej legendzie zamyka pochodząca z wieku XV pieczęć Frysztatu²⁹⁷.

Niemal w tym samym okresie pojawia się określenie „sigillum civitatis”. Pierwszy raz widnieje ono już na XIII-wiecznej pieczęci Raciborza²⁹⁸, natomiast właściwie od drugiej połowy kolejnego stulecia, ustala się jako forma zasadnicza pieczęci ogólnomiejskich, występując w całym omawianym okresie na przeszło stu typach pieczęci, prawie wszystkich ośrodków miejskich.

Ogólnomiejski charakter mają też pieczęcie w legendach, których pojawia się forma „sigillum concivium”²⁹⁹, „summe”³⁰⁰, „regue”³⁰¹, „sigillum universitatis” lub „sigillum universitatis civium”³⁰². Treściowo z tym pokrywa się także sformułowanie

²⁸⁹ Ta forma legendy sporadycznie pojawia się na pieczęciach także w okresach późniejszych, czego przykładem może być Wrocław, jest to związane z tym, że rytownicy wiernie naśladowali i nawiązywali do najstarszych pieczęci miast niemieckich lokowanych na prawie magdeburskim.

²⁹⁰ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 87.

²⁹¹ Kat. Opole 1.

²⁹² Kat. Głogówek 1.

²⁹³ Kat. Cieszyn 1.

²⁹⁴ Kat. Głogówek 2.

²⁹⁵ Kat. Racibórz 2.

²⁹⁶ Kat. Strzelce Opolskie 1.

²⁹⁷ Kat. Frysztat 1.

²⁹⁸ Kat. Racibórz 1. Warto zaznaczyć, że jest to jedyny wypadek, gdzie pieczęć z formą „sigillum civitatis” poprzedza pojawienie się tłoka z formą „sigillum civium”.

²⁹⁹ Treściowo określenie to odpowiada formie consulum et civium, czyli pieczęci rajców i obywateli.

³⁰⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 110.

³⁰¹ Ten rodzaj zapisu widniej prawdopodobnie na jednej z rybnickich pieczęci: Kat. Rybnik 8.

³⁰² Na terenie polski pieczęcie o tak brzmiącej legendzie występują tylko na obszarze Dolnego Śląska m.in. we Wrocławiu i Świdnicy: M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 93.

„sigillum oppidi”, czy charakterystyczne dla sfragistyki miast francuskich i niemieckich „silillum oppidanorum”³⁰³, które w XIV i XV w. zjawiają się wyjątkowo, a rozpowszechniają się w wieku XVI³⁰⁴, podobną wymowę ma też „sigillum urbis”³⁰⁵. Są to jednak formy rzadkie, nieznane praktycznie sfragistyce miast górnośląskich³⁰⁶. Podobnie jest z formą „sigillum communitatis/commune”, która rozszerza i dopełnia najczęściej brzmienie typowych legend „sigillum civitatis/civium”. Na badanym obszarze występuje raz, na pieczęci Bytomia z drugiej połowy XV w.³⁰⁷ i jest charakterystyczna dla pieczęci ogólnomiejskich reprezentujących ogół mieszkańców, całość miejskiej społeczności.

Analogicznie traktować należy pieczęcie rady „sigillum consulum” znane praktycznie od XIII w., a na ziemiach polskich od wieku XIV, reprezentujące rajców jako osobną instytucję samorządową, zachowujące jednak charakter ogólny, czy szerzej mówiąc uniwersalny, pełniące funkcję publicznych pieczęci miejskich. Od XVI w. zaczęły rozpowszechniać się nowe odmiany tych pieczęci tj. „sigillum proconsulare”³⁰⁸, a także „sigillum magistratus”, czyli tzw. pieczęcie ratusza³⁰⁹. Ponadto typem legendy renesansowej, która w swoim brzmieniu nawiązuje do form klasycznych jest „sigillum senatu populique”. Występuje ona na pieczęciach wyłącznie miast śląskich a impulsem do jej popularyzacji było pojawienie się tej formy na pieczęci Wrocławia z 1530 r.³¹⁰ Na badanym obszarze w pewnych odmianach występuje aż trzynastokrotnie począwszy od XVI wiecznych pieczęci Żor³¹¹, poprzez pochodzące z kolejnego wieku pieczęcie

³⁰³ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 91.

³⁰⁴ Tamże, s. 89.

³⁰⁵ Ten typ legendy występuje przykładowo na pieczęciach Beneszowa i Krakowa: M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 91.

³⁰⁶ Określenie oppidi pojawia się co prawda na jednej z XVII wiecznych pieczęci Dobrodzienia, niemniej należy ona do ławników i nie ma charakteru ogólnomiejskiego: Kat. Dobrodzień 3.

³⁰⁷ Kat. Bytom 4.

³⁰⁸ Traktowana najczęściej jako pieczęć burmistrzowska: M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 97.

³⁰⁹ O tym typie pieczęci pisze: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 208; na badanym obszarze z dużą ostrożnością do tej grupy zaliczyć można dwie XVII wieczne pieczęcie Rybnika: Kat. Rybnik 4, 9.

³¹⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 97.

³¹¹ Kat. Żory 2-4.

Gliwic³¹², Głogówka³¹³, Opola³¹⁴, Prudnika³¹⁵ i Raciborza³¹⁶, kończąc na XVIII wiecznych pieczęciach wspomnianego Prudnika³¹⁷ i Żor³¹⁸.

W miarę rozrostu samorządu miejskiego i jego instytucji istniała konieczność używania większej liczby tłoków, co przekłada się m.in. na dalsze zróżnicowanie treści i brzmienia legendy. W pierwszej kolejności należy odnieść się do sekretu, czyli „sigillum secretum/secret”. Warto podkreślić, że termin sigillum secretum nie był związany z ściśle określoną odmianą pieczęci z określonym zakresem kompetencji prawnych czy wąskim przeznaczeniem. Pieczęć ta przeznaczona była do uwierzytelniania bieżącej korespondencji zastępując w czynnościach codziennych pieczęć ogólnomiejską, sporadycznie stosowana była jako odwrocie większej pieczęci miasta dla kontrsigillacji, a także przywieszana do dokumentów ławy pochodzenia sądowego, stwierdzających przelanie praw własności³¹⁹. Znaczenie miejskich pieczęci sekretnych nie odpowiadało istocie takich pieczęci książęcych czy kościelnych, które to nie były uważane za środek legalizacji dokumentów publicznych³²⁰. W kancelariach miejskich różnica wartości prawnej sekretu i pieczęci głównej zaciera się bardzo szybko, sekret, najczęściej nieposiadający odmiennych od pozostałych pieczęci cech zewnętrznych, rozszerza zakres swoich kompetencji stając się pełnowartościowym środkiem dowodowym w urzędowaniu kancelarii miejskiej już końcem XIV w.³²¹ Ten typ pieczęci pojawia się we Francji i Niemczech w XIII a w Polsce zasadniczo w wieku XIV³²². Znajduje to potwierdzenie w zebranych materiale źródłowym, gdzie trzykrotnie spotykamy

³¹² Kat. Gliwice 8, 9.

³¹³ Kat. Głogówek 8.

³¹⁴ Kat. Opole 9.

³¹⁵ Kat. Prudnik 3.

³¹⁶ Kat. Racibórz 13, 14.

³¹⁷ Kat. Prudnik 4.

³¹⁸ Kat. Żory 7, 8.

³¹⁹ K. Maleczyński, B. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka...*, s. 339.

³²⁰ A. Chmiel A, *Pieczęcie miasta Krakowa...*, s. 28.

³²¹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 95.

³²² M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 104.

pieczęcie o tak brzmiącej legendzie, dwie z nich należące do Gliwic³²³ i Strzelce³²⁴ pochodzą właśnie z XIV w., natomiast trzecia także związana ze Strzelcami Opolskimi powstała w wieku XVI³²⁵.

Podobnie tłumaczy się pojawienie już w XIV w. w legendach pieczęci ogólnomiejskich określeń przymiotnikowych „maius” i „minus”. Ogólnie ujmując wydaje się, że moc prawna pieczęci wielkich i małych była jednakowa, niemniej pierwsza z nich odgrywała rolę pieczęci głównej i pieczętowano nią dokumenty o znaczeniu ogólnym, druga służyła do legalizacji pism bieżących, dokumentów wystawionych na użytek obywateli w obrębie miasta, spełniając jakby rolę miejskiego sekretu³²⁶. Pieczęcie mniejsze w zebranych materiale pojawiają się piętnastokrotnie³²⁷, począwszy od XIV-wiecznej pieczęci Opola³²⁸, na XVIII-wiecznej Strumienia kończąc³²⁹. Do grupy tej zaliczyć należy także XVIII wieczną pieczęć Strzeleczek, której legenda zawiera rzadko spotykane określenie pokrewne „parvo”³³⁰. Z kolei określenie „sigillum maius”, sporadycznie „maximus” lub „magnum”³³¹, pojawia się na dziesięciu pieczęciach powstałych między XVI a XVIII wiekiem³³².

³²³ Kat. Gliwice 2.

³²⁴ Kat. Strzelce Opolskie 2.

³²⁵ Kat. Strzelce Opolskie 4.

³²⁶ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 108.

³²⁷ Oprócz wspomnianych niżej, do tej grupy pieczęci należą: Kat. Bielsko 4, 6; Kat. Bieruń 3; Kat. Bohumin 1; Kat. Cieszyn 4, 5; Kat. Frydek 2; Kat. Frysztat 4, 6; Kat. Jabłonków 2; Kat. Korfańców 1; Kat. Skoczów 4; Kat. Żory 4.

³²⁸ Kat. Opole 3.

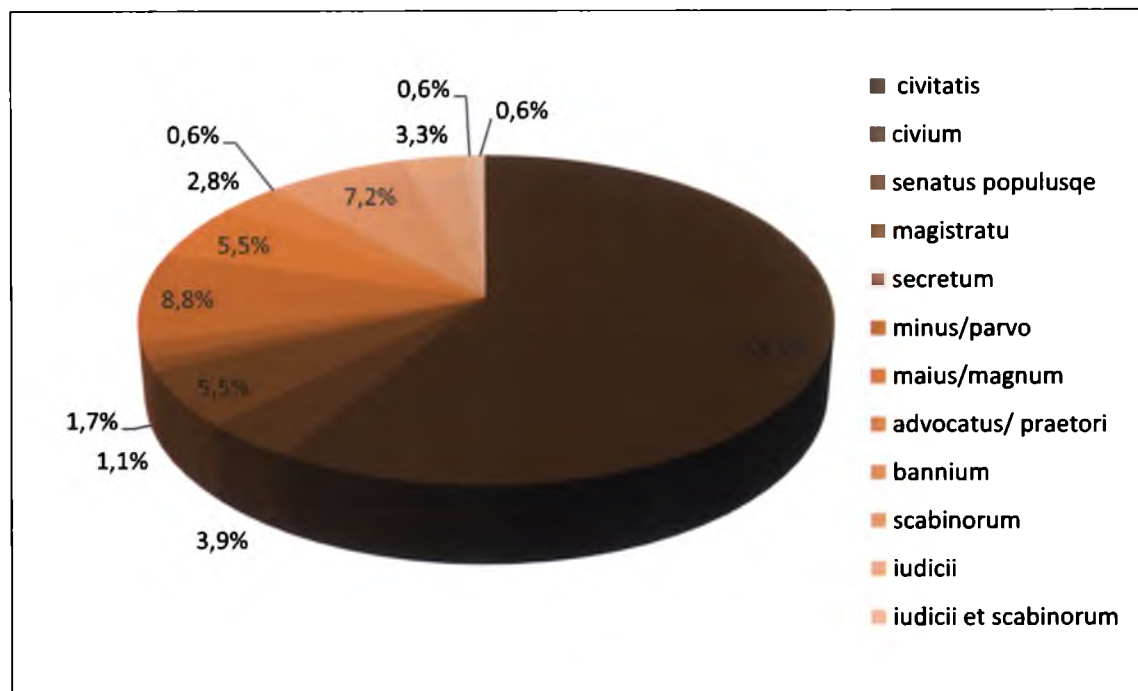
³²⁹ Kat. Strumień 4.

³³⁰ Kat. Strzeleczyki 2.

³³¹ To określenie pojawia się tylko na jednej pieczęci Bielska, pochodzącej z XVIII w.: Kat. Bielsko 9.

³³² Kat. Bielsko 2; Kat. Cieszyn 3; Kat. Frysztat 2; Kat. Racibórz 11; Kat. Strumień 1, 3; Kat. Tarnowskie Góry 5; Kat. Żory 2, 3.

Wyk. 6. Procentowe zestawienie typowych form legenda pieczęci miejskich.

Choć ośrodki miejskie Górnego Śląska, w stosunku do innych regionów Polski, poszczycić się mogą stosunkowo dużą liczbą odmian stosowanych sigillów, to są to oczywiście nie wszystkie typy pieczęci znane sfragistyce miejskiej. Przykładowo, oprócz wyżej już wymienionych typów pieczęci sądowych czy ogólnomiejskich, w zebranym materiale nie ma danych o pieczęciach skarbowych „sigillum proventum”, a przecież sprawy finansowe należały najczęściej do kompetencji rady³³³, która miejskiemu pisarzowi powierzała prowadzenie adekwatnych ksiąg, a w dużych miastach organizowała nawet osobną kancelarię lonerii³³⁴. Z kolei A. Chmiel wyróżnia jeszcze pieczęcie kancelaryjne: „A rozumiemy przez nie pieczęcie, które przede wszystkim używano jako uwierzytelnienie aktu już przed urzędem miejskim działanego i zapisanego w księgach miejskich. [...] nie mają napisu otokowego, jedynie tylko zasadniczy temat herbu miejskiego”³³⁵. W końcu oddzielnej uwagi wymaga określenie „sigillum authenticum”, które jednak dalekie jest od swojego prawnego odpowiednika a oznacza pieczęć ogólnomiejska, wielką, publiczną³³⁶.

³³³ A. Chmiel, *Pieczęcie miasta...*, s. 33-34.

³³⁴ K. Maleczyński, B. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka...*, s. 328.

³³⁵ A. Chmiel A., *Pieczęcie miasta...*, s. 32.

³³⁶ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 109.

Kończąc jeszcze raz warto podkreślić, że w celu systematyzacji pieczęci głównym kryterium podziału czyni się legendę widniejącą na pieczęciach poszczególnych organów władzy miejskiej, czasami dodatkowo analizuje się wyobrażenia napieczętne, które w niektórych wypadkach ulegają uproszczeniu. Niemniej wielokrotnie są to kryteria niewystarczające, nie zawsze ukazujące rzeczywisty stan rzeczy, mając bowiem kilka pieczęci jednego ośrodka o tym samym wyobrażeniu, w legendzie których widnieje „sigillum civitatis”, można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że część z nich pełniła funkcję pieczęci mniejszych, bądź należała do instytucji wójtowsko-ławniczych. W takiej sytuacji można posiłkować się rozmiarami odcisków, które to mogą odzwierciedlać hierarchię analizowanych pieczęci. Przykładowo w XVII w. Biała³³⁷, czy Olesno³³⁸ posiada dwie, Miasteczko Śląskie³³⁹ i Gliwice³⁴⁰ trzy, Koźle cztery³⁴¹, a Pszczyna aż pięć pieczęci różniących się znacząco jedynie rozmiarem³⁴².

3.2. PIECZĘĆ A DZIAŁALNOŚĆ KANCELARII

Pieczęć nie jest źródłem w pełni samodzielnym, gdyż jej istotą jest związek z dokumentem, a ten z kolei nierozdzielnie związany jest z rozwojem kancelarii miejskiej³⁴³. O jej istnieniu można mówić dopiero od czasu lokacji miasta, niemniej także data powstania ośrodka w żaden sposób nie wyznacza początku działalności kancelarii czy czasu powstania pierwszego typariusza³⁴⁴. Najstarsze miasta lokowane w XIII w. nie dysponowały w początkowym okresie kancelarią a potrzebniejsze czynności pisarskie powierzano prawdopodobnie przygodnym pisarzom, natomiast sprawy administracyjne i sądowe prowadził wójt dziedziczny. To właśnie do niego jako

³³⁷ Kat. Biała 2, 3.

³³⁸ Kat. Olesno 2, 3.

³³⁹ Kat. Miasteczko Śląskie 2, 4, 5.

³⁴⁰ Kat. Gliwice 8-10.

³⁴¹ Kat. Koźle 4-7.

³⁴² Kat. Pszczyna 4-8.

³⁴³ K. Maleczyński, B. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka...*, s. 320-322.

³⁴⁴ Problem ten ilustruje tab. 1, zamieszczona w podrozdziale 1.1.

oficjalnego urzędnika miejskiego należała najczęściej, jak już wcześniej wspomniano, pierwsza pieczęć, której odcisk gwarantował nie tylko wiarygodność, ale i legalność transakcji³⁴⁵.

Sytuacja zmienia się w wieku XIV³⁴⁶, kiedy pojawia się konieczność stosowania dokumentu pisanego przeznaczonego nie tylko dla mieszkańców ale i innych odbiorców takich jak Kościół czy cechy; nie bez znaczenia była także potrzeba prowadzenia korespondencji z innymi ośrodkami miejskimi³⁴⁷. Kształtuje się wówczas kancelaria, w której powstają dokumenty będące odbiciem czynności instytucji samorządowych³⁴⁸. Z czasem, gdy zakres ich pracy zwiększał się i wykształciła się wyraźnie określona sfera działalności instytucji radzieckiej i ławniczej, powstały najczęściej odrębne pieczęcie tych instytucji, co znacznie usprawniło pracę³⁴⁹. Co więcej, w większych miastach jak przykładowo Poznań czy Lublin, podział ten zaowocował wykształceniem się oddzielnej kancelarii ławniczej³⁵⁰. Niemniej w mniejszych ośrodkach, do jakich należała zdecydowana większość miast górnośląskich, względy praktyczne i niewątpliwie finansowe przemawiały za utrzymywaniem tylko jednej kancelarii³⁵¹.

Wszystko to znajduje odzwierciedlenie w większej liczbie i różnorodności pieczęci³⁵², których pojawienie się świadczy nie tylko o stabilizacji kancelarii, ale i organizacji samorządu miejskiego. Doskonale widać to w materiale źródłowym, bowiem właśnie w XIV w. obserwujemy zdecydowany wzrost ilości nowych typów pieczęci. Tendencja wzrostowa znacznie słabnie w wieku XV, co nie wynika jednak z zahamowania rozwoju kancelarii, a jedynie faktu, że korzystały one z tłoków

³⁴⁵ W mniejszych miastach taka praktyka legalizacji dokumentów przetrwała do połowy XVII w.: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 47.

³⁴⁶ K. Maleczyński, B. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka...*, s. 320.

³⁴⁷ Tamże, s. 319-322.

³⁴⁸ Opis i charakterystykę całej dokumentacji miejskiej podał: S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 2, r. VI- prawo miejskie, Lwów-Kraków 1926, s. 198-284.

³⁴⁹ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934, s. 232-240.

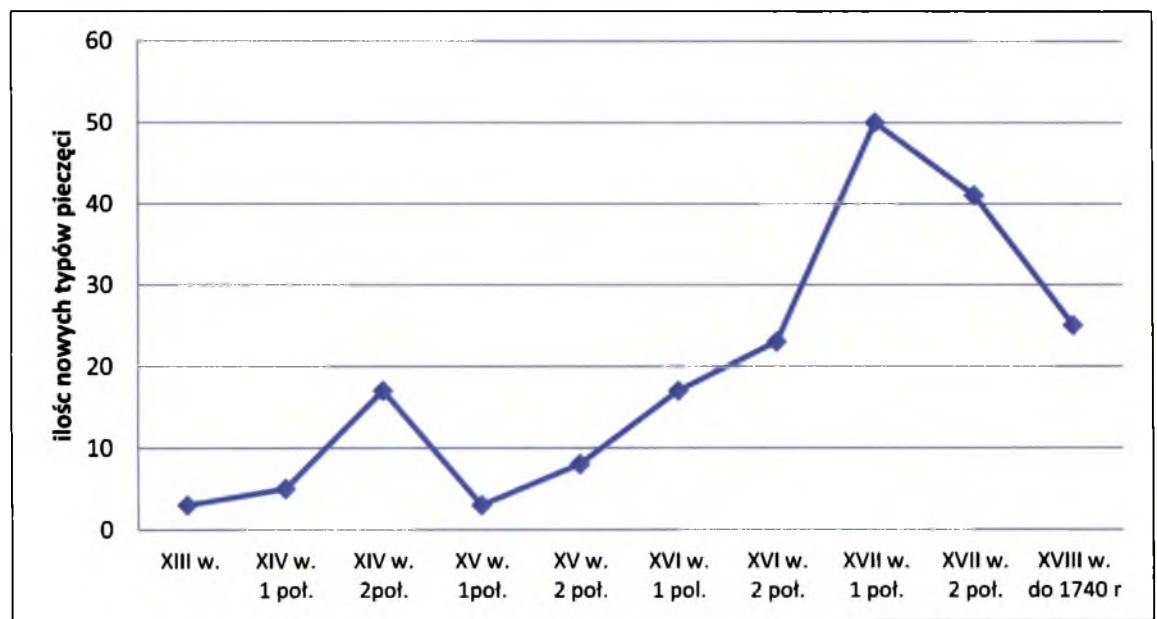
³⁵⁰ Zakres zadań i formy pracy kancelarii ławniczej znaleźć można w m.in.: K. Maleczyński, B. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka...*, s. 327-8.

³⁵¹ Zakres zadań i formy pracy kancelarii radzieckiej znaleźć można w m.in.: K. Maleczyński, B. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka wieków średnich...*, s. 325.

³⁵² Często o istnieniu pieczęci dowiadujemy się nie z zachowanego materiału sfragistycznego a z koroboracji dokumentów, które wzmiankują użycie pieczęci.

wykonanych w poprzednim stuleciu. Z kolei wiek XVI, a szczególnie jego druga połowa (jak i początek wieku XVII), przynosi z jednej strony zmiany stylowe, powodowane szerzącym się renesansem, z drugiej przebudowę system instytucji samorządowych i ich wzajemnych relacji m.in. następuje ostateczny wykup wójtostw dziedzicznych³⁵³. Wszystko to wymusza wymianę średniowiecznych typariuszy i powstanie nowych tłoków dostosowanych do aktualnych wymogów prawnych i estetycznych. Niejednokrotnie wykształcone w tym okresie pieczęcie funkcjonowały już do końca omawianego okresu. Zagadnienie to ilustruje poniższy wykres.

Wyk. 7. Ilość różnych typów pieczęci używanych na przestrzeni sześciu wieków³⁵⁴.

Stosowane przez kancelarię pieczęcie, związane z funkcjonowaniem takich miejskich władz samorządowych jak wójt, rada, burmistrz czy sąd, tworzyły system sfragistyczny czyli wzajemnie skorelowany układ odpowiadający ustrojowi, strukturze i hierarchii władz miejskich³⁵⁵. Niemniej trudno w przypadku omawianych ośrodków mówić o takich systemach, a tym bardziej podejmować próby ich odtworzenia. Wynika to z kilku przyczyn po pierwsze tego typu rozważania są niemożliwe bez specjalnych,

³⁵³ M. Bogucka, Samorząd miast polskich XVI-XVIII wieku, [w:] Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 VI 1991 roku w Lublinie, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 23-34.

³⁵⁴ Wykres wykonano w oparciu o dane z tab. 2, umieszczonej w podrozdziale 1.1.

³⁵⁵ Pojęcie systemu sfragistycznego wprowadził do badań: Z. Piech, Średniowieczne pieczęcie tynieckie, [w:] Benedyktyni tynieccy w średniowieczu, red. K. Żurowska, Tyniec-Kraków 1995, s. 123.

szczegółowych badań z zakresu dyplomatyki, którymi nie objęto miast górnośląskich, zarówno bowiem problem dokumentów miejskich jak i samych kancelarii nie znalazł jeszcze swojego badacza³⁵⁶. Po drugie, badania nad funkcjonowaniem i znaczeniem pieczęci miejskich wymagają uwzględnienia całego złożonego kontekstu ustrojowego poszczególnych ośrodków, a ściślejsze rozgraniczenie kompetencji i roli prawnej używanych pieczęci także niemożliwe jest bez badań dyplomatycznych, które wykraczają już poza ramy niniejszej pracy. W końcu zasadniczym problemem jest liczba i różnorodność pieczęci używanych (zachowanych) w poszczególnych miastach. W przeszło bowiem 20% badanych ośrodków występuje w omawianym okresie jedynie jedna lub dwie pieczęcie miejskie, natomiast w kolejnych blisko 60%, znana jest większa liczba pieczęci, niemniej ich użycie nie pokrywa się w czasie, dany typ pieczęci znany jest tylko z jednego odcisku, wiadomość o jego istnieniu pochodzi jedynie z literatury lub w końcu nie sposób datować zachowanych egzemplarzy.

Wszystko to sprawia, że zebrane dorywczo przykłady, pozbawione oparcia w postaci szczegółowych badań z zakresu przede wszystkim dyplomatyki, pozwalają dostrzec tylko pewne ogólne zasady³⁵⁷. Po pierwsze rzadkością na badanym obszarze jest równoczesne występowanie trzech i więcej pieczęci instytucjonalnych w danym ośrodku miejskim, co w pewnym stopniu obrazuje poziom organizacji samorządu. Niewątpliwie warto tu wyróżnić takie ośrodki jak Bytom, Cieszyn, Frysztat, Gliwice, Głogówek, Opole, Pszczyna, Racibórz, Tarnowskie Góry i Żory, których liczba i różnorodność stosowanych przez kancelarie miejskie pieczęci pozytywnie wyróżnia się na tle pozostałych miast. Ciekawa wydaje się także sprawa Rybnika, gdzie w XVII w. zlecono wykonanie prawdopodobnie aż siedmiu różnych tłoków, z których tylko

³⁵⁶ Na problem ten, w kontekście ogólnopolskim, już przeszło czterdzieści lat temu uwagę zwróciła: M. Trojanowska, Dokument miejski w polskich badaniach dyplomatycznych, „Przegląd Historyczny”, t. 63, 1972, s. 93-101.

³⁵⁷ Niewątpliwie pomocne są tu studia na temat kancelarii miast z innych obszarów kraju, przykładowo: M. Trojanowska, Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku, studium dyplomatyczne, Warszawa 1977; M. Friedberg, Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335-1802, „Archeion”, t. 36, 1982, s. 137-170; I. Radke, Kancelaria miasta Poznania do roku 1570, Warszawa 1987; K. Bobowski, Początki kancelarii miejskich na Pomorzu Zachodnim (do końca XIII wieku), „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia, t. LXIX, 1989, s. 73-98; B. Wyrozumka, Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu, Kraków 1995; J. Łosowski, Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego, Lublin 1997.

prawdopodobnie jeden był powszechnie używany przez kancelarię, co znajduje odbicie w zebranych materiale źródłowym³⁵⁸.

W kwestii rozgraniczenia kompetencji pieczęci, to wydaje się, że nie było jakiejś stałej reguły w stosowaniu różnych typów pieczęci ogólnomiejskich. Większość miast używa naprzemiennie nie tylko pieczęci typu: „civitatis”, „oppidi”, „senatus populusque” czy „magistratu”, które były prawdopodobnie równoznaczne, ale także pieczęci mniejszych czy sekretnych. Co więcej, trudno określić i jednoznacznie zdefiniować zastosowanie nawet pieczęci sądowych, gdyż niektóre miasta nadawały przykładowo jednej pieczęci dwojaki charakter. Wspomnieć tu można o pieczęci radziecko-ławniczej z Nysy i Świdnicy, czy pieczęci magistratu i ławników z Lwowa³⁵⁹. Ponadto odwołując się do przykładów z badanego obszaru, warto przytoczyć historię Pyskowic, które podczas wojny trzydziestoletniej zostały doszczętnie zniszczone. Prawdopodobnie właśnie wtedy zaginął tłok pieczęci miejskiej a ocalała jedynie pieczęć ławnicza. Ponieważ miasta nie było stać na wykonanie nowego stempla, funkcję pieczęci miejskiej przejęła pieczęć ławnicza, której używano jej jeszcze w XVIII w., do uwierzytelniania m.in. świadectw czeladniczych, a formuła sygillacyjna tych dokumentów określa ją jako „Stadt-Insiegel”³⁶⁰. W końcu zastanawiające jest używanie przez kancelarie miejskie paralelnie dwóch pieczęci mniejszych³⁶¹ lub większych³⁶².

Najczęściej, dzięki treści legendy i analizie ikonograficznej, wiemy (lub możemy przypuszczać) do kogo należała pieczęć, jaki jest jej charakter prawny czy przeznaczenie, problem pojawia się natomiast z określeniem czasu jej powstania i okresu w którym pozostawała w użyciu³⁶³. Zazwyczaj datacji pieczęci dokonuje się w oparciu o jej związek z zachowanymi dokumentami, czyli podając daty skrajne okresu, w którym była używana³⁶⁴, posiłkując się jedynie analizą formy plastycznej i

³⁵⁸ Kat. Rybnik 6.

³⁵⁹ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 369.

³⁶⁰ M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic, Pyskowic, Toszka i Łabęd*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. II, 1986, s. 72.

³⁶¹ Przykładowo: Kat. Bielsko 4, 6; Kat. Cieszyn 4, 5.

³⁶² Przykładowo: Kat. Strumień 1, 3.

³⁶³ A. Chmiel, *Pieczęcie miasta...*, s. 34.

³⁶⁴ G. Bascapé, *Zbiory pieczęci. Zagadnienie metod porządkowania, klasyfikacji i katalogowania*, Warszawa 1960, s. 33.

liternictwa. Jest to oczywiście kryterium zawodne, gdyż nigdy nie będziemy mieć pewności, że zarówno najstarszy jak i najmłodszy z dokumentów opatrzonych badaną pieczęcią potwierdza jej pierwsze czy ostatnie użycie. Dotyczy to zwłaszcza pieczęci używanych przez długi okres czasu tak, jak w badanych ośrodkach miejskich, gdzie w świetle zebranych przykładów, potwierdza się kilkuwiekowe użycie tłoka³⁶⁵. Przykładowo XIII-wieczna pieczęć Opola w użyciu pozostawała aż cztery wieki³⁶⁶, z kolei XIV-wieczna pieczęć Bytomia przeszło 300 lat³⁶⁷.

Generalnie zaobserwować można, że najstarsze tłoki pochodzące z XIII, XIV i XV w. pozostawały najczęściej w użyciu do końca wieku XVI³⁶⁸, kiedy to dość powszechnie następowała wymiana pieczęci o metryce średniowiecznej, te powstałe w okresie renesansu utrzymywały się aż do wieku XVIII, sporadycznie pojawiając się przy XIX-wiecznych dokumentach³⁶⁹, podobnie zresztą jak sigilla powstałe w wieku XVII. Nasuwa się także spostrzeżenie, że krótsze używanie tłoka niż jeden wiek wynikało najczęściej z pożaru lub zniszczeń wojennych, czyli zagubienia lub uszkodzenia typariusza, a sporadycznie związane mogło być także ze zmianą herbu lub ustroju wewnętrznego danego ośrodka. Trudność w oznaczeniu dokładnego czasu powstania pieczęci polega także na tym, że wykonując nowy egzemplarz niejednokrotnie wzorowano się na poprzednim, a różnice niedostrzegalne na pierwszy rzut oka, dodatkowo zacierane przez upływ czasu, dotyczyć mogły jedynie drugorzędnych detali, ogólnej stylizacji bądź średnicy pieczęci. Ponadto bardzo często dawniejszych pieczęci nie niszczone używając równocześnie w kancelarii starych i nowych tłoków.

Najczęściej ostatnim zadaniem kancelarii wystawcy, po dokonaniu szeregu czynności związanych ze sporządzeniem, kontrolą i aprobatą czystopisu, było opatrzenie dokumentu odpowiednią pieczęcią lub pieczęciami, ale nie zawsze akty kancelarii miejskiej były pieczętowane w dniu ich wydania. Z reguły między pieczęcią a dokumentem nie zachodziły różnice chronologiczne, niemniej nie można wykluczyć

³⁶⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 368.

³⁶⁶ Kat. Opole 1.; należy przypomnieć, że istnieje możliwość, iż w którymś momencie użytkowania tłok pieczętny został odnowiony, bądź wykonano nowy na wzór tego z XIII w.

³⁶⁷ Kat. Bytom 1.

³⁶⁸ Mamy jednak kilka przykładów jeszcze dłuższego zastosowania tłoka, przykładowo: Kat. Bytom 4.

³⁶⁹ Przykładowo: Kat. Cieszyn 4, 5.

jego pieczętowania w terminie późniejszym w stosunku do czasu wygotowania czystopisu. Było to zwykle następstwem nieobecności osób współpieczętujących, a taki zabieg mógł się dokonać nawet poza obrębem właściwej kancelarii, w terenie lub w innych kancelariach, a już na pewno rękami różnych osób. Zjawisko to można stwierdzić poprzez badanie oryginalnych odcisków, które choć występują jeden przy drugim wykazują różnicę w odcieniu wosku, sposobie wykonania odcisku, przywieszenia pieczęci lub wiązania. Z taką sytuacją mamy do czynienia np. w przypadku XVI-wiecznego dokumentu, w którym cztery ośrodki miejskie poręczają za miasto Racibórz, które pożyczyło znaczną sumę pieniędzy³⁷⁰. Przy wspomnianym dokumencie przywieszono sześć pieczęci, których m.in. kolory znacznie się różnią od głębokiej czerwieni, przez pieczęcie brunatne aż po kolor zielony.

W przypadku pieczęci miast górnośląskich trudno mówić o szeroko rozumianych aspektach prawnych, wzajemnych relacjach czy funkcjonowaniu sigillów w ramach kancelarii miejskich. Wynika to przede wszystkim ze stanu zachowania źródeł oraz braku badań nad tymi kancelariami. Ten stan rzeczy powoduje konieczność ukazania tego zagadnienia w nieco szerszym kontekście, z zaznaczeniem, że trudno doszukiwać się tu wzorcowego obrazu kancelarii charakterystycznej dla dużych ośrodków miejskich.

3.3. FUNKCJE PIECZĘCI MIEJSKICH I ICH ZWIĄZEK Z DOKUMENTEM

Niewątpliwie w kształtowaniu się funkcji pieczęci i jej wartości prawnej zdecydowaną rolę odegrał dokument pisany, którego rozwój i znaczenie, przez fakt iż była niejako jego częścią, warunkował jej pozycję i postrzeganie. Niemniej analizując rolę i zadania pieczęci na przestrzeni wieków dochodzi się także do wniosku, iż determinowane były zmieniającymi się warunkami społeczno-gospodarczo-kulturalnymi, bowiem: „W swej formie zewnętrznej, treści wewnętrznej i roli prawnej, stała się ona jednym z wykładników postępu kulturalnego, wyrazem i symbolem rozwijającego się społeczeństwa”³⁷¹.

³⁷⁰ APGl, AMGl, sygn. 26.

³⁷¹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 65.

Pieczęć jako znak rozpoznawczo-własnościowy sięga najdawniejszych czasów, ponieważ potrzeba oznaczenia i zaakcentowania własności tkwi w naturze ludzkiej. Starożytni widzieli w niej środek kontroli mający zastosowanie nie tylko przy pismach, ale także różnego rodzaju miejscach czy przedmiotach, których nienaruszalność wymagała zabezpieczenia. Nie posiadała wówczas pełnych walorów prawnych środka wiarygodności, a kryterium autentyczności stanowiło własnoręczne pismo wystawcy i jego podpis³⁷². Pieczęć funkcjonująca w świecie antycznym została przejęta w spadku kulturalnym przez średniowiecze, niemniej uległa przeobrażeniom zmieniając nie tylko formę i treść, ale także i funkcje, dostosowując się do nowych warunków i potrzeb życia społecznego, w których to dla osób nieznających sztuki pisanania była bardziej przekonywującym argumentem od tekstu samego dokumentu. Początkowo pieczęć dzieli funkcję kryterium autentyczności z podpisem czy listą świadków, z czasem stając się jednak najistotniejszym a nawet jedynym znamieniem wiarygodności dokumentu. Sytuacja zmienia się w wieku XVI, kiedy to pełną moc zyskuje ponownie podpis, spychając pieczęć do roli drugorzędnego środka dowodowego³⁷³.

Funkcjonowanie pieczęci miast górnośląskich uwzględnia wszystkie wymienione wyżej aspekty, bowiem od momentu ich pojawienia się końcem XIII w., jak i przez cały omawiany okres nie można nie dostrzec funkcji rozpoznawczo-własnościowej, uwierzytelniającej jak i zabezpieczającej. Wszystkie one rozpatrywane muszą być w ścisłym związku z badaniem samego pisma, a tym samym łączności sfragistyki i dyplomatyki. Wynika to po pierwsze niejako z organicznej łączności pieczęci i dokumentu w polu którego została wyciśnięta lub do niego przywieszona a także z faktu, iż z czasem, gdy rola pieczęci się umocniła i ustabilizowała, znalazła swój wyraz także w brzmieniu samego dokumentu, tj. w koroboracji, która wymieniała najczęściej środki, które nadawały dokumentowi moc prawną i utwierdzały jego wiarygodność. Koroboracja jako część pisma stanowi niewątpliwie dziedzinę badawczą dyplomatyki, niemniej zawężona jedynie do formuły sigillacyjnej staje się pośrednio

³⁷² Tamże, s. 64.

³⁷³ Podpisy, które gwarantowały prawidłowość i prawomocność spisanych rzeczy a często spełniały także funkcję kontrolną, należeć mogły do pisarzy, wójtów, burmistrzów, cechmistrzów. Wspomniani pisarze podpisywali się zwykle obok pieczęci z prawej strony, a na pergaminach pod tekstem, potwierdzając w ten sposób, że dokonane wpisy są wierne tj. przykładowo odpowiadają treści dokumentów wciągniętych do aktów miejskich. Liczba podpisów systematycznie rośnie począwszy od XVI w., zmniejszając rolę pieczęci a nawet stopniowo ją wypierając: E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 51.

sprawą sfragistyczną³⁷⁴. Formuła ta miała ważne znaczenie, gdyż za jej pośrednictwem różne akty mocniej związane były z pieczęciami miejskimi, najczęściej zawierała zwięzłe adnotacje o odcisnięciu pieczęci, czasami wymieniano w niej nazwę instytucji, czy rodzaj użytej pieczęci, co dodatkowo umacniało wiarytelność pieczętowanego dokumentu, natomiast bardzo rzadko formuła sigillacyjna pozwalała poprzez swoje brzmienie wyjaśnić okoliczności towarzyszące pieczętowaniu dokumentu, motywację pieczętowania, jak i rolę samej pieczęci jako instrumentu legalizacji.

Pierwsze formuł sigillacyjnych zaczęły używać kancelarie radzieckie, a następnie instytucje wójta czy ławników, z czasem stosowały je prawie wszystkie samodzielne instytucje samorządowe miasta, w umowach, zaświadczeniach czy wyrokach sądowych³⁷⁵. W treści czytamy zazwyczaj, że w celu umocnienia, poświadczenia, czy potwierdzenia wiarygodności dokumentu została na nim odcisnięta czy do niego przywieszona pieczęć miejska. Przykładowo w XIII wiecznym dokumencie Raciborza czytamy: „(...) in cuius rei euidenciam presentes conscripsimus civitas nostre sigilli munimine roboratas.”³⁷⁶ Podobnie brzmi koroboracja kolejnego dokumentu z 1303 r.: „In cuius rei euidenciam presentes ciuitatis nostre sigillo fecimus roborari”³⁷⁷, a także ta umieszczona przy XIV wiecznym dokumencie wójta i radnych Toszka: „In cuius rei certitudinem presentibus sigilla nostra sunt appensa”³⁷⁸, i pochodzącym także z tego okresu dokumencie Pyskowic: „In cuius evidenciam presentibus sigilla nostra sunt appensa”³⁷⁹. Czasami w koroboracji mamy do czynienia także ze wskazaniem na rodzaj użytej pieczęci, tak jako to miało miejsce w przypadku XV-wiecznej pieczęci Raciborza: „(...) nostro sigillo communi in testimonium sub

³⁷⁴ Należy podkreślić, że piszący nie postawił sobie za cel rozpatrzenie tu kwestii z dziedziny dyplomatyki a zaznaczenie tylko pewnych tendencji w rozwoju formuł sigillacyjnych.

³⁷⁵ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 44.

³⁷⁶ APWr, Rep. 114, sygn. 14.

³⁷⁷ APWr, Rep. 114, sygn. 15.

³⁷⁸ Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter, red. C. Grunhagen, H. Markgraf, t. 2, Leipzig 1883, s. 305-306.

³⁷⁹ Tamże, s. 306.

appenso”³⁸⁰, czy XVI wiecznego dokumentu Pszczyny: „Et am promissorum maiorem eiusdem mea sigillum nostri oppidi maius presentibus est subappensum”³⁸¹.

Stosunkowo często, zwłaszcza od połowy XIV w.³⁸², pojawia się w kancelariach miejskich formuła sygillacyjna: „in cuius rei testimonium”, zapożyczona, czasami w nieco zmienionej formie, z dokumentów książęcych czy biskupich. Najwcześniej spotykamy ją na dwóch dokumentach wystawionych przez radę, ławników i wójta Głogówka. Pierwszy z nich pochodzi z 1319 r. a odpowiedni fragment brzmi: „In cuius rei robur testimonium pontem dedimus licet sigillorum nostris videlicet et civitum glogoviensium roboretum munimentam”³⁸³, podobnie drugi z 1323 r.: „In cuius rei robur testimonium aeternum pontem dedimus licet sigillorum nostris videlicet et civitum glogovie superioris robore munimentam”³⁸⁴. Formuła ta pojawia się także później przykładowo w treści cieszyńskiego dokumentu z 1374 r., gdzie znaleźć możemy zdanie: „In huius rei testimonium sigillum nostre civitatis presentibus est appensum”³⁸⁵.

Bardzo rzadko zdarzają się rozwinięte motywy pieczętowania, dlatego warto przytoczyć fragment XVII wiecznego dokumentu Głogówka: „Nos konsul et senatores iustatis Glogouia _____ testamur per appensionem sigilli nunc nominate civitatis nostre quore hoc transumptum cum vero originali in orby et singuli articuly puncti et clarsu hii de verto ad uerbum (...)”³⁸⁶. Zwykle jednak adnotacje o odcisnięciu pieczęci są zwięzłe a wręcz lakoniczne. Wystarczy podać tu kilka przykładów pochodzących z niemal całego omawianego okresu, rozpoczynając od dokumentu Olesna z 1401 r. gdzie czytamy: „(...) confirmus Stadt ingesigil”³⁸⁷, poprzez XVI wieczne dokumenty Opola, gdzie znajdujemy zapis: „(...) haben wir unser Stadt Oppol ingesigel be_falen am

³⁸⁰ APR, AMR, sygn. 8.

³⁸¹ APP, AKP, sygn. II 36.

³⁸² S. K. Kuczyński, Pieczęcie książąt..., s. 64.

³⁸³ APWr, Rep.91, sygn. 200.

³⁸⁴ APWr, Rep.91, sygn. 219.

³⁸⁵ Listinař Těšinska, Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis. Sbírka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínskeho, č. 1, 1155-1400, opracował E. Němec, Český Těšín 1955, nr 93.

³⁸⁶ APO, AMGł, sygn. 20, s. 5.

³⁸⁷ APT, Katalog III, sygn. 4529.

diesen Brieff³⁸⁸, pisma burmistrza i rady miasta Frysztatu: „(...) unser Stadt Ingesigel am diesen Brieff anhangen dar fen”³⁸⁹, czy Krapkowic: „(...) stadt insigel bringham”³⁹⁰. Podobnie jest w wieku kolejnym³⁹¹, kiedy to liczba koroboracji znacznie rośnie i upowszechnia się, nadal prezentując jedynie fakt odcisnięcia pieczęci a pomijając motywy³⁹².

Warto wspomnieć jeszcze o dwóch sprawach. Po pierwsze, należy zwrócić uwagę, że w części dokumentów formuła sygillacyjna została zupełni pominięta³⁹³ bądź zredukowana do napisu umieszczanego nie w tekście dokumentu właściwego a obok pieczęci. Tak jest m.in. w przypadku XVII wiecznego dokumentu Bierunia, gdzie obok pieczęci umieszczono jedynie zdanie: „Burmistrz i rada miasta Bierunia”³⁹⁴. Po drugie, analiza formuł koroboracyjnych jest często jedynym śladem po niezachowanej pieczęci, których istnienie ona dowodnie potwierdza³⁹⁵.

Często w celu zwiększenia wiarygodności i rangi dokumentów miejskich ich uwierzytelnienie dokonywało się w oparciu o użycie większej ilości pieczęci. Były to sigilla zarówno samego ośrodka miejskiego, jak i innych współwystawców czy świadków³⁹⁶. W pierwszym wypadku występować mogły obok siebie różne typy pieczęci ogólnomiejskich lub organów sądowych, a przykładowo z taką sytuacją spotykamy się w szeregu dokumentów poruszających m.in. sprawy finansowe³⁹⁷, choć oczywiście nie tylko³⁹⁸.

³⁸⁸ APO, AMPr, sygn. 28.

³⁸⁹ APC, KC, sygn. 4P.

³⁹⁰ APWr, Rep. 4f, sygn. 46 b.

³⁹¹ Przykładowo odnieść się można do XVII w. dokumentów Pszczyny: APP, AKP, sygn. X 426, s. 15, czy Krapkowic: CDK, 761 sign IV D 7, k. 600.

³⁹² E. Rimša, *Pieczenie miast...*, s. 45.

³⁹³ Tak dzieje się bardzo często w przypadku listów, które były po prostu opieczętowywane.

³⁹⁴ APP, AKP, sygn. X 319, s. 30.

³⁹⁵ Tak jest przykładowo w przypadku sądowej pieczęci Pszczyny, bowiem o jej istnieniu na przełomie XVII i XVIII w., wiemy jedynie z koroboracji szeregu protokołów ławniczych, w których odnajdujemy wzmiankę: „pieczęcią naszą wójtowską to potwierdzamy”: APP, AMP, sygn. 377, s. 192, 135, 136.

³⁹⁶ D. Tomczyk, *Pieczenie gómośląskich...*, s. 10.

³⁹⁷ APGl, AMGl, sygn. 54.

³⁹⁸ ZAO, KK, sygn. 56, s. 47, 54, 223.

Jeszcze częściej w towarzystwie pieczęci ogólnomiejskich spotykamy dodatkowo pieczęcie cechowe, przywieszane czy wyciskane przy dokumentach specjalnej kategorii, będących wyrazem woli większości społeczeństwa miejskiego, mające znaczenie dla całego miasta. Znowu na pierwsze miejsce wysuwają się dokumenty dotyczące spraw finansowych, przykładowo cztery pieczęcie cechowe umieszczono przy dokumentach raciborskich traktujących o pożyczkach, czynszach i zastawach miejskich³⁹⁹, podobnie w przypadku Opola, gdzie rada, burmistrz i mistrzowie czterech cechów: piekarskiego, rzeźniczego, szewskiego i sukienniczego, potwierdzili, że po zmarłym mieszczaninie opolskim pozostał list zastawny na 1000 talarów⁴⁰⁰. Z kolei aż siedem pieczęci cechowych, oprócz pieczęci ogólnomiejskiej i wójtowskiej Gliwic, przywieszono do dokumentu traktującego o pożyczce zaciągniętej przez miasto⁴⁰¹, podobnie w przypadku listu (dokumentu), wystawionego przez burmistrza, radę, ławników i cechmistrzów tego ośrodka, dla opata w Rudach, poręczającego zaciągnięty dług w kwocie 600 talarów, które to miasto miało wyłożyć na potrzeby wojny tureckiej⁴⁰². Użycie pieczęci cechowych mogło wskazywać także, że dokument skierowany był do danej organizacji rzemieślniczej, co obserwujemy na przykładzie dokumentu z 1607 r., który dotyczył umowy zawartej między miastem Opolem a cechem rzeźników w sprawie sprowadzania mięsa z obcego uboju⁴⁰³.

Współpieczętowanie zwiększało niewątpliwie siłę dowodową i wiarygodność dokumentu, dlatego często oprócz dodatkowej pieczęci którejś z instytucji miejskich, umieszczano pieczęcie współwystawców, świadków lub nawet sigilla należących do osób lub instytucji postronnych⁴⁰⁴. Praktyki te towarzyszą dokumentom miejskim przez cały badany okres praktycznie od początku ich pojawienia się, przykładowo ze współpieczętowaniem spotykamy się już w dokumencie z 1298 r., w którym wójt dziedziczny w Opolu i Głogówku rozstrzyga sprawę ziemi na rzecz cystersów w

³⁹⁹ APR, AMR, sygn. 41, 46, 58.

⁴⁰⁰ APO, AMO, sygn. 48.

⁴⁰¹ APGl, AMGl, sygn. 55.

⁴⁰² APGl, AMGl, sygn. 56.

⁴⁰³ APO, AMO, sygn. 44.

⁴⁰⁴ Nie można też pominąć faktu, że osoby prywatne korzystały nieraz z wyższej rangą wiarygodności uwierzytelnienia pieczęci właśnie np. miejskiej: K. Chojnacka, I. Radke, *Opracowanie materiałów...*, s. 107.

Kazimierzu⁴⁰⁵. Najczęściej dodatkowe pieczęcie należały do innych ośrodków miejskich, które w ten sposób stawały się gwarantem lub poręczycielem w danej sprawie. Przykładowo sytuacja taka ma miejsce w dokumencie z 1454 r., gdzie oprócz innych pieczęci umieszczono sigilla Pyskowic i Toszka⁴⁰⁶, podobnie w dwóch dokumentach z 1574 r., gdzie rady miast Opola, Głogówka, Gliwic i Żor, poręczają za miasto Racibórz, które pożyczyło znaczne sumy pieniędzy⁴⁰⁷.

W dokumentach miejskich spotykamy także pieczęcie osób prywatnych poczynając od sigillów książęcych, jak to ma miejsce w dokumencie z 1365 r. traktującym o zabudowie miasta Opola, gdzie oprócz pieczęci ośrodka widnieją pieczęcie książąt opolskich Władysława I i Bolesława⁴⁰⁸. Stosunkowo późną metrykę ma wydany także w Opolu w 1737 r. dokument, w którym baron Franciszek Józef ustala warunki związane ze sprzedażą i kupnem domów, a w polu którego, oprócz pieczęci miejskiej, widnieje aż siedem lakowych pieczęci prywatnych⁴⁰⁹. W końcu stroną mogła być osoba lub instytucja duchowna, stąd przy umowie z 1649 r. między klasztorem Franciszkanów w Głogówku a miastem, w sprawie przetwarzania sześciu korców należnych klasztorowi w określonych terminach, widnieją dwie pieczęcie miejska i klasztorna⁴¹⁰.

Warto także wspomnieć, że w celu umocnienia wiarygodności a jednocześnie zabezpieczenia pieczęci głównej, wzorem kancelarii książęcych, weszło w życie wyciskanie kontrasigillów. Odcisnięcie na odwrociu pieczęci głównej pieczęci mniejszej, sekretnej, osobistej wójta miejskiego, czy w ostateczności palca, według niektórych badaczy było nader częste, co więcej miało być nawet charakterystyczne dla badanego obszaru⁴¹¹. Wydaje się jednak, że ogólnie kancelarie miejskie rzadko używały

⁴⁰⁵ Przy dokumencie znajdują się pieczęcie Opola i Głogówka: APWr, Rep. 91, sygn 127.

⁴⁰⁶ APWr, Rep. 4f, sygn. 10.

⁴⁰⁷ APGl, AMGl, sygn. 26, 27.

⁴⁰⁸ APO, AMO, sygn. 2.

⁴⁰⁹ APO, AMO, sygn. 114.

⁴¹⁰ APO, AMGl, sygn. 11.

⁴¹¹ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 368.

kontrasigillów⁴¹², a jedynie systematyczną kontrsigilację swoich pieczęci wielkich, poczynawszy od 2 pol. XIV w., stosował Wrocław⁴¹³. Na badanym obszarze nie udało się odnaleźć pieczęci tak umocnionych i zabezpieczonych, a jedynym śladem po tych praktykach jest wzmianka o pieczęci dwustronnej z 1565 r. należącej do Woźnik⁴¹⁴.

Pieczęć pozostająca w ścisły związku z dokumentem pełniła w kontekście sfragistyki miast górnośląskich głównie funkcje rozpoznawczo-własnościowe i uwierzytelniające. Dysponujemy także licznymi przykładami ilustrującymi jej funkcję zabezpieczającą, która odnosi się głównie do korespondencji i zamykania listów. Przykładowo najstarsza pieczęć Cieszyna została wyciśnięta na grzbiecie dokumentu z 1406 r.⁴¹⁵, podobnie na grzbiecie złożonego listu z XVI w. wyciśnięto w zielonym wosku pieczęć Raciborza⁴¹⁶, w końcu pieczęć Bytomia zamyka XVII-wieczną korespondencję miasta⁴¹⁷.

Poruszając problem funkcji pieczęci nie można zapomnieć także o warstwie symbolicznej. Znane są przykłady, kiedy to publiczne niszczenie tłoka miało określony wydźwięk prawny a przełamanie lub uszkodzenie przywieszzonej do dokumentu pieczęci było jednoznaczne z unieważnieniem jego treści⁴¹⁸. W zebranych materiale przykładem, niestety odośobnionym, jest dokument Raciborza z 1680 r., w którym rada miasta potwierdza pewne kwestie dotyczące spraw spadkowych, a do którego na czerwono-żółtym sznurze przywieszono w drewnianej puszcze pieczęć, która została unieważniona przez jej pocięcie⁴¹⁹. Należy także pamiętać, że oprócz funkcji prawnych pieczęć pełniła rolę komunikacji społecznej, przez co jej wizerunek poddany był ściśle określonym regułom plastycznego wyrazu. Nic więc dziwnego, że sigilla są coraz

⁴¹² Najszybciej z kontrsigilacją spotykamy się na dokumencie Brześcia z 1313 r., Świdnicy z 1315 r. i Poznania z 1344 r.: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 96.

⁴¹³ Tamże, s. 96.

⁴¹⁴ BS, ZS, sygn. R 2572 III.

⁴¹⁵ APT, AMT, Dokumenty i listy, Kat. I, nr 568.

⁴¹⁶ APG, AMG, 300 D, sygn. 60.

⁴¹⁷ MB, H, sygn. 621.

⁴¹⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 69.

⁴¹⁹ APR, AMR, sygn. 68.

częściej badane także w aspekcie semiotyki i ikonologii, co prezentuje obszerny kwestionariusz badawczy, któremu poświęcono jednak kolejne rozdziały.

CZEŚĆ DRUGA: IKONOGRAFIA PIECZĘCI

Człowiek u zarania swego istnienia posługiwał się symbolami, a myślenie symboliczne poprzedza mowę i rozum dyskursywny¹. Symbole jako twory autonomiczne mają własną historię, rozprzestrzeniają się i przenikają na obszary kulturowe różne od tych, na których powstały i w ten sposób wzbogacają się niejednokrotnie o nowe elementy, stając się nośnikiem treści zarazem uniwersalnych jak i szczegółowych. Uniwersalnych ponieważ transcendują historię, szczegółowych ponieważ odpowiadają konkretnemu czasowi², a nawet i miejscu.

W dziejach sztuki i kultury bywały okresy, w których symboliczny sposób myślenia nadawał symboliczne znaczenie niemal każdemu rzeczywistemu bądź przez sztukę przedstawionemu przedmiotowi, człowiekowi, zjawisku czy wydarzeniu. Niewątpliwie takim okresem jest średniowiecze, gdyż „(...) w kulturze średniowiecza symbol jest elementem pierwotnego wyposażenia umysłowego”³. Symbol jest niejednokrotnie czymś tak oczywistym dla sposobu myślenia i wrażliwości autorów średniowiecznych, że nie widzą oni potrzeby informowania odbiorców o swoich intencjach semantycznych czy dydaktycznych⁴; to stanowi dla współczesnych problem, ale nie jedyny. Należy bowiem pamiętać, iż najpierw antyczna a następnie średniowieczna symbolika przekształcona została tak, że w wyniku powstała „symbolika ukryta”⁵. Część symboli zatarła swe pierwotne znaczenie, część zyskała zupełnie inny wydźwięk, a jeszcze inna grupa jest dla współczesnych odbiorców nieczytelna.

Niewątpliwie znajomość kodu symbolicznego i alegorycznego jakim posługiwali się w poprzednich wiekach twórcy dzieł sztuki czy literatury potrzebna jest „pośrednikowi” między dawną kulturą europejską a dzisiejszym jej obserwatorem⁶. Tu

¹ A. Rega, Człowiek w świecie symboli. Antropologia filozoficzna Mircei Eliadego, Kraków 2001, s. 43.

² J. E. Cirlot, Słownik symboli, Kraków 2000 s. 17.

³ M. Pastoureau, Średniowieczna gra symboli, Warszawa 2006, s. 16.

⁴ Tamże, s. 15.

⁵ E. Panofsky, Studia z historii sztuki, Warszawa 1970, s. 122-150.

⁶ C. Ripa, Ikonologia, Kraków 2008, s. XII(ze wstępu A. Borowskiego).

z pomocą przychodzi ikonografia, której zadaniem jest opis i interpretacja elementów treściowych i symbolicznych w dziełach sztuki. Ikonografia, łącząc analizę stylu z analizą ikonograficzną, wyjaśnia symboliczne i alegoryczne przedstawienia sztuki dawnej, a traktując ją w kategoriach zjawiska historycznego, pozwala przybliżyć sytuację polityczną, społeczną, ideologiczną i artystyczną.

Także pieczęć traktowana jako małe dzieło sztuki, ślad działalności ludzi poprzednich epok, podlegać może, a nawet powinna, powyższej metodzie. Wyobrażenia napieczętne przesycane są przecież symbolicznymi znaczeniami, które były już z reguły ustalone podczas tworzenia obrazu napieczętego. Znaki symboliczne reprezentowały niekiedy przedmioty o różnych znaczeniach, czasami wręcz przeciwnych, niemniej w wizerunkach napieczętych wykorzystywano znaki symbolizujące pozytywne cechy, z myślą o skojarzeniu ich z właścicielem pieczęci⁷. Warto także zauważyć, że znaki występujące w herbach czy pieczęciach miejskich, nie posiadały wzorców skodyfikowanych i zebranych w bestiariuszach czy florariuszach. Wzorce czerpano z trzech kręgów kulturowych: religijnego, świeckiego-miejskiego i rycerskiego⁸. Nie można jednak mówić o jakimś wtórnym czy odtwórczym charakterze tych wizerunków, ponieważ umieszczenie obok siebie znaków symbolicznych o tak różnej genezie i konotacjach powodowało, że tworzone całkiem nowy komunikat.

Nie można zapomnieć również, że obraz jest prawdziwy: „(...) jako zespół znaczeń, nie zaś jedno z jego znaczeń bądź jeden tylko z licznych planów odniesienia”⁹. W wypadku zabytków heraldycznych i sfragistycznych należy przywołać pojęcie przedmiotu heraldycznego. Definiuje się go jako wszystkie te wyobrażenia, które potraktowane łącznie tworzą godło heraldyczne, natomiast rozpatrywane oddzielnie mają znamiona znaku zdolnego nosić odpowiedni komunikat¹⁰, pamiętać jednak należy, że aby ustalić znaczenie tego znaku musimy uwzględnić wzajemne relacje współtworzących go elementów¹¹. Tak więc analiza treści pieczęci miejskich, musi

⁷ W. Strzyżewski, Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku, Zielona Góra 1999, s. 52.

⁸ Tamże, s. 53.

⁹ M. Eliade, Sacrum, mit, historia. Wybór esejów, wybrał M. Czerwiński, Warszawa 1970, s. 33.

¹⁰ J. Szymański, Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego, Warszawa 1993, s. 24.

¹¹ Z. Piech, Znak jako przedmiot badań.. historycznych, [w:] Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, t.1, cz. 2, red. J. Staszewski, Toruń 1995, s. 254.

rozpocząć się od podzielenia obrazu zawartego w polu na elementarne składniki, czyli wyżej wspomniane przedmioty heraldyczne (a i te czasami nie są zbudowane monolitycznie), z których ów komunikat jest skonstruowany. „Kiedy bowiem poznajemy mechanizm konstrukcji znaków, odsłaniają się również przed nami mechanizmy myślenia i działania ich twórców, co z kolei pozwala nam odczytywać informacje przekazywane przez znak zgodnie z intencją ich twórców”¹².

W niniejszym rozdziale niejednokrotnie pojawiać się będą pojęcia symbolu i znaku, dlatego należy je sprecyzować, pamiętając, że poszczególne elementy obrazu napieczętnego znaczą (np. orzeł oznacza występującego w przyrodzie ptaka), i jednocześnie symbolizują (orzeł utożsamia np. siłę)¹³, bowiem: „Każdy znak wywołuje u odbiorcy stan intelektualny o wielu warstwach(...). Pierwszą warstwę znaku stanowi on sam, rozpatrywany wyłącznie jako przedmiot fizyczny, drugą warstwę, związane z nim znaczenie”¹⁴. Pojęcia symbol i znak należą do podstawowego języka współczesnej humanistyki. Zajmują się nimi czołowi uczeni, próbując je nie tylko określić, ale i prezentować w świetle ustaleń różnych dyscyplin nauki. W niniejszej pracy przyjęto definicje za M. Wallisem, szczególnie przydatną w badaniach sfragistycznych czy heraldycznych, a mianowicie: „Symbol to przedmiot spostrzegany zmysłowo, wywołujący u odbiorcy skojarzenia z innym przedmiotem nie w wyniku podobieństwa, ale np. metafory czy analogii”¹⁵. Natomiast pojęcie znaku zdefiniowano następująco: „Nazywamy znakiem lub przedmiotem semantycznym, przedmiot fizyczny ukształtowany przez pewnego twórcę, celem wywołania w pewnym odbiorcy, dzięki pewnym swym właściwością, określonej myśli o przedmiocie innym niż on sam”¹⁶.

¹² Z. Piech, *Znak jako przedmiot...*, s. 253.

¹³ Tamże, s. 257.

¹⁴ M. Wallis, *Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne*, Warszawa 1983, s. 9.

¹⁵ Tenże, *Uwagi o symbolach*, „*Studia Semiotyczne*”, t. VII, 1977, s. 91-99.

¹⁶ Tenże, M. Wallis, *Sztuki i znaki...*, s. 7.

ROZDZIAŁ IV: WYOBRAŻENIA NAPIECZĘTNE

4.1. KLASYFIKACJA SYMBOLI NAPIECZĘTNYCH

Elementy obrazu napieczętnego analizowane od strony ich genezy i symboliki, składają się na wdzięczną tematykę badań sfragistyka, heraldyka, historyka jak i historyka sztuki, niemniej rozwój i systematyka wyobrażeń napieczętnych, wpływ panującego stylu na budowę i kompozycję obrazu czy aspekty polityczne, choć żywe, to nadal nie w pełni wykorzystywane pole badawcze¹⁷. Stosunkowo najlepiej przedstawia się sprawa systematyki wyobrażeń napieczętnych. Dotychczasowe systemy klasyfikowania symboli, które w wielkim skrócie warto przypomnieć, odnosiły się zazwyczaj jedynie do tego co można było dostrzec w bezpośrednich przedstawieniach, czyli do tzw. znaczeń pierwotnych¹⁸. Dotyczyły one sfragistyki w ogóle bądź formułowane były na użytek wyłącznie pieczęci miejskich. Jedne i drugie mają dość dawną metrykę.

Już w XVIII w. I. Ch. Gatterer podzielił przedstawienia pieczęci miejskich na cztery grupy, były to: architektura, symbole mówiące, herby władców oraz symbole działalności ludzkiej¹⁹. W XIX w. H. Saurma wyodrębnił godła z wizerunkami postaci ludzkich i części ciała, zwierząt, roślin, narzędzi i architektury²⁰, podobnie P. Knötel, który wyodrębnił grupy z elementami architektury, wizerunkami świętych, herbami władców i właścicieli, narzędziami pracy i elementami nawiązującymi do nazwy miasta²¹. W XX w. szczegółową klasyfikację zaproponował W. Ewald wyróżniając pięć grup, którym przyporządkował następujące oznaczenia literowe: A- postać patrona z tarczą, bez tarczy lub z architekturą, B- atrybuty świętych, mogące występować samodzielnie bądź w połączeniu z tarczą, herbem władcy czy figurą herbową, C-

¹⁷ S. K. Kuczyński, Niektóre zagadnienia symboliki heraldycznej na tle funkcjonowania herbu jako znaku, [w:] Problemy nauk pomocniczych historii, t. II, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 41.

¹⁸ E. Panofsky, Ikonografia i ikonologia, Warszawa 1971, s. 12.

¹⁹ I. Ch. Gatterer, *Elementa artis diplomaticae universalis*, vol. 1, Gottingae 1765, s. 364-367; cyt. za: E. Rimša, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa 2007, s. 113.

²⁰ H. Saurma, *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, Berlin 1870; podobnie E. Berchem, *Siegel*, Berlin 1918, s. 108-109.

²¹ P. Knötel, *Bürgerliche Heraldik*, Tarnowitz 1903, s. 5-14.

wszelkiego typu budowle, D- symbole władców oraz E- inne symbole miast np. handlu, rzemiosła czy obrazy mówiące²².

W okresie międzywojennym głos oddano, przynajmniej na gruncie polskim, M. Gumowskiemu, którego klasyfikacja, (która w opracowaniach powojennych nie uległa znaczącej zmianie), zbliżona była do niemieckiej i obejmowała: wyobrażenia architektury miejskiej, wizerunki patronów i ich atrybuty, postacie władców i ich herby, herby mówiące i przedstawienia narzędzi²³; nie podjęto jednak próby wyodrębnienia znaczeń symbolicznych. Nowatorskie spojrzenie na symbolikę zawiera praca S. K. Kuczyńskiego, w której proponuje się podejście do analizy symbolicznego znaczenia godła przez analizę pojedynczych wizerunków, następnie wizerunków złożonych a w efekcie uzyskując całościowy obraz symboliki²⁴. Warto także wspomnieć o publikacji Z. Michniewicza o symbolice feudalizmu, gdzie zwrócono uwagę na dwie charakterystyczne dla miast śląskich formy tematyczne, obrazujące organizację prawną miasta, czyli samorząd i terytorium oraz uwzględniające nazwę i ilustrujące feudalną zwierzchność i uzależnienie²⁵. Należy także nadmienić, że autor wyróżnia grupę symboli krytycznej oceny ustroju, która wynikała niejako z ówczesnej klasowej ideologii. Nie można się z tym zgodzić, ponieważ trudno sobie wyobrazić, że w herbie umieszczono wizerunki o wymowie negatywnej w stosunku do właściciela, co byłoby niezgodne z ogólną ideą przedstawień heraldycznych.

Nie wolno zapomnieć także o klasyfikacjach autorów niemieckich, czeskich, francuskich czy rosyjskich. Na początku przypomnieć trzeba badania K. Blaschke, który wśród herbów wyodrębnił sześć grup przedstawień symbolicznych. Pierwsza grupa to herby symbolizujące odrębność, wyższość miasta nad wsią, druga symbolizuje zależność miasta od właściciela, trzecia odnosi się do gospodarki miejskiej, czwarta to obrazowe przedstawienie nazwy, piąta grupuje wizerunki świętych patronów, szósta

²² W. Ewald, *Siegelkunde mit 328 Abbildungen auf 40 Tafeln*, München-Berlin 1914, s. 182.

²³ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, red. W. Semkowicz, Kraków 1936, s. 247-440.

²⁴ S. K. Kuczyński, *Niektóre zagadnienia...*, s. 31 i inne; podjęte rozważania adresowane są głównie w kierunku heraldyki, niemniej znajdują zastosowanie także w sfragistyce.

²⁵ Z. Michniewicz, *Zjawiska feudalizmu w symbolice heraldycznej miast śląskich*, „Zaranie Śląskie”, t. XXIII, 1960, s. 356.

natomiast przedstawienia alegoryczne²⁶. Systematyka ta stanowiła istotny krok w kierunku poznania treści symbolicznych, realizowanych z pomocą różnego typu przedstawień. Warto też wspomnieć o podziale na dziesięć kategorii zaproponowanej przez czeskiego heraldyka J. Louda²⁷. Jest to przykład klasyfikacji mieszanej, w której godła herbowe uporządkowano zarówno na podstawie typów ikonograficznych, jak i reprezentacji symbolicznej²⁸. Podobnie czyni J. Čarek, który opisując herby miast czeskich wskazuje m.in. na figury heraldyczne, architekturę, lwy i orły- jako element władzy, świętych, przedstawienia ludzi, zwierzęta, rośliny, stworzenia fantastyczne itp.²⁹. A. Citow dzielił herby na pieczęciach miast na funkcjonalne, czyli te związane z położeniem miasta, obronnością czy życiem miejskim, oraz sztuczne np. związane z herbami właścicieli³⁰. Z kolei w sfragistyce francuskiej sposób klasyfikacji jest nieco inny, gdyż pieczęci podzielone są na dwie grupy tj. na kościelne i świeckie, a następnie na dalsze typy, np. używane przed 1025 r., majestatyczne, z jeźdźcem czy topograficzne³¹.

Można też wspomnieć o próbie klasyfikacji godeł miejskich wzorowanej na systematyce herbów rycerskich, która jednak nie odpowiada specyfice zabytków³², a także próbie systematyzacji podjętej niedawno przez E. Rimša. Badacz dzieli zabytki sfragistyczne na hagiograficzne, z symboliką pana, animalistyczne, wojenne, roślinne, reprezentujące handel i rzemiosło, mitologiczne, napisowe i inne³³. Ponadto wydziela kilka podgrup, przykładowo w grupie z symboliką pana wydziela dwie podgrupy, do

²⁶ K. Blaschke, *Die symbolik der Stadtwappen*, [w:] *Problemy nauk pomocniczych historii*, t. III, red. J. Szymański, Katowice 1974, s. 223.

²⁷ J. Louda, *Znaky evropských měst*, Praha 1995, s. 23-46.

²⁸ Bardzo ciekawą próbę klasyfikacji godeł zaproponowała badaczka rosyjska: N. A. Sobolewa, *Rossijskaja gorodskaja geraldika XVIII-XIX*, Moskwa 1981, w której wydziela grupy herbów np. o tematyce etnograficznej, czy grupę wizerunków przejętych przez nowe ośrodki od starszych cyt. za: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 58-59.

²⁹ J. Čarek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 45-52.

³⁰ Cyt. za E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 114.

³¹ J. Roman, *Manuel de sigillographi française*, Paris 1912, s. 68-70.

³² J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego...*, s. 21-48.

³³ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 114.

pierwszej zaliczając pieczęcie z heraldyka władców i państwa a do drugiej znaki heraldyczne właścicieli miast³⁴.

Niejako podsumowaniem całej klasyfikacji jest ta zaproponowana przez W. Strzyżewskiego, dzieląca treści znaków na pięć głównych grup symbolicznych. Pierwsza związana jest z symboliką miejskości, druga odnosi się do symboliki własności i przynależności, trzecia do herbów o symbolice religijnej, czwarta reprezentuje nazwę miasta, piąta związana jest z gospodarką i położeniem naturalnym miasta³⁵.

W niniejszej pracy oparto się w dużej mierze właśnie na tym podziale dokonując niewielkich zmian podyktowanych specyfiką ikonografii pieczęci miast górnośląskich. Piszący podzielił je na sześć grup tematycznych, których wyobrażenia odnoszą się kolejno do: symboliki władzy i przynależności, architektury napieczętniej, symboliki religijnej, symboliki gospodarczej, symboliki krajobrazu naturalnego oraz graficznego przedstawienia nazwy³⁶.

4.2. SYMBOLIKA WŁADZY I PRZYNALEŻNOŚCI

Wizerunki napieczętnie kształtowały się pod wpływem wielu czynników m.in. kulturalnych, gospodarczych czy religijnych, jednak wszystkie one ustępują pod względem częstotliwości występowania i różnorodności motywów wyobrażeniowych, tym noszącym znamiona polityczne. Wynika to m.in. z faktu, że pieczęć niejako odzwierciedla sytuację prawno-własnościową miasta, położenie w granicach danego terytorium, jest symbolicznym podkreśleniem praw właściciela danego ośrodka. Z tych przyczyn, a także ze względu na szacunek dla symboliki monarszej czy państwowej zaakcentować należy potrzebę omówienia wizerunków odnoszących się do władzy i przynależności przed innymi symbolami widniejącymi w polu pieczętnym.

³⁴ Tamże, s. 117; warto zasygnalizować, że piszący nie widzi zasadności takiego podziału, gdyż sens obydwu podgrup pozostaje taki sam, czyli podkreślenie przynależności prawnej miasta, wskazanie osoby zakładającej miasto bądź nadającej mu pieczęć.

³⁵ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 62-180. Warto niewątpliwie wspomnieć też o artykule M. Adamczewskiego, w którym autor nie tylko zajmuje się podziałem wizerunków wielkopolskich pieczęci miejskich, ale także przeprowadza ich analizę statystyczną: M. Adamczewski, *Analiza statystyczna zespołu staropolskich pieczęci miejskich z obszaru Wielkopolski*, [w:] *Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 311-337.

³⁶ Celowo nie został zastosowany termin „symbolika miejskości”, dla opisu pieczęci z grupy drugiej, gdyż w przekonaniu piszącego wyraża ją nie tylko architektura miejska.

Chęć upamiętnienia założyciela lub właściciela miasta, widoczna jest na najstarszych pieczęciach pochodzących z XIII i XIV w.³⁷. Niektóre ośrodki umieszczały w polu pieczętnym zarysowaną postać pana feudalnego³⁸, ze względu: „(...) na pierwotność tego typu wyobrażeń w stosunku do właściwych herbów jako znaków własnościowych”³⁹. Niemniej takie wyobrażenia nie należały do często spotykanych motywów godeł miejskich, a na omawianym terenie nie zauważa się ich w ogóle. Podobnie brak na pieczęciach symboliki sytuacji prawnej, co obserwujemy np. na pieczęciach miast pomorskich czy marchijskich, gdzie obok godeł władców występowały godła ich lenników⁴⁰. Liczniejsze są przykłady, w których zależność feudalna miasta została wyrażona przy pomocy całego herbu właściciela lub jego części. Czytelną informacją było także umieszczenie w polu pieczętnym godeł rycerskich lub ich fragmentów, a dodatkowo symbolikę polityczną reprezentować mogą takie elementy heraldyczne jak hełm rycerski, klejnoty herbowe czy orle skrzydła⁴¹.

Tab. 7. Zestawienie pieczęci z symboliką władzy i przynależności.

NAZWA MIASTA	FORMA PRZEDSTAWIENIA SYMBOLIKI WŁADZY I PRZYNALEŻNOŚCI
BIAŁA	herb Prószkowskich
BIELSKO	połowa orła, trzy lilie symbol biskupów wrocławskich
BOHUMIN	herb Korniców
BYTOM	połowa orła; orzeł
CIESZYN	orzeł
DOBRODZIEN	połowa orła
FRYDEK	połowa orła, poroże z herbu rodu Pražmů z Bílkova ⁴²

³⁷ M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast z XIII i XIV w., Toruń 1960, s. 21.

³⁸ Przykładowo Szczecin czy Żagań: K. Bobowski, Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów, Szczecin 1989, s. 131.

³⁹ E. Kościk, Rola czynników gospodarczych, politycznych i kulturalnych w genezie i kształtowaniu się herbów miejskich na Śląsku (XIII-XVI wiek), „Śląski Labirynt Krajoznawczy”, 1993, nr 5, Wrocław 1993, s. 26-33.

⁴⁰ Liczne przykłady podaje: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 82-83.

⁴¹ E. Kościk, Rola czynników..., s. 34.

⁴² J. Plináček, Rody starého Slezska, Brno 1991, t. 3, s. 937-938.

FRYSZTAT	Połowa orła
GLIWICE	połowa orła, dwa połuorły i inicjał cesarskie
GŁOGÓWEK?	noże ogrodnicze herb wójta dziedzicznego Arnolda
KRAPKOWICE?	połowa orła, połukoła z herbu von Redernów?
LEŚNICA	orzeł
LUBLINIEC?	połowa orła; fragmentu herbu Jana Kochcickiego?
MIASTECZKO ŚLĄSKIE	orle udo; hełm?
MIKOŁÓW	hełm rycerski
OLEŚNO	połowa orła
OPOLE	połowa orła
PRÓSZKÓW	herb Prószkowskich
PRUDNIK	orzeł
PSZCZYNA	orzeł
RACIBÓRZ	połowa orła
SKOCZÓW?	orzeł
SOSNICOWICE?	Dwugłowy orzeł
STRUMIEŃ	połowa orła
STRZELCE OPOLSKIE	połowa orła
ŚCINAWA MAŁA?	Herb Zbrosława, założyciela miasta
TARNOWSKIE GÓRY	Skrzydło orle; połowa orła
TOSZEK	połowa orła
WODZISŁAW?	połowa orła; fragment herbu Plancknarów?
WOŹNIKI	połowa orła
ŻORY	połowa orła

Cechą charakterystyczną pieczęci omawianych miast jest obecność w wizerunkach napieczętych orła. „Biorąc pod uwagę częstość i różnorodność sposobów umieszczania motywów orła piastowskiego w godłach miast śląskich, możemy przyjąć, że stanowi on specyfikę heraldyki miejskiej na Śląsku (...), orzeł piastowski w godłach miast pozostałych dzielnic Polski pojawia się raczej sporadycznie wobec ogromnej ilości tego rodzaju przykładów z terenu Śląska”⁴³. Orzeł przedstawiany był w

⁴³ E. Kościak, Motywy orła piastowskiego w heraldyce miast śląskich, „Sobótka”, t. XXIX, 1974, z. 2, s. 172.

różnorodny sposób, jako centralny i dominujący motyw widoczny jest na pieczęciach Bytomia, Leśnicy i Pszczyny, natomiast w otoczeniu architektury miejskiej⁴⁴ na pieczęciach Cieszyna, Prudnika i być może Skoczowa⁴⁵. Ponadto specyfiką miast śląskich było umieszczanie połowy orła w konfiguracji z innymi motywami⁴⁶, z czym spotykamy się aż na pieczęciach 18 ośrodków miejskich. Ponieważ jest to element feudalny, który najczęściej pojawia się na pieczęciach omawianych miast, to właśnie od analizy tego znaku i symbolu zarazem należy rozpocząć.

Można powiedzieć, że przedmioty symbolizujące czerpią swą doniosłość i wartość emocjonalną od przedmiotów, które symbolizują⁴⁷, aby jednak należycie zrozumieć wzniosłą, wieloznaczną ale zawsze pozytywną wymowę orła⁴⁸, należy ją rozpatrywać poprzez asocjacje kulturowo-historyczne, pamiętając, że wszelkie symbole władzy, jak np. orzeł, odznaczały się niezwykle długowiecznością bytowania na raz opanowanym przez siebie terenie, gdyż reprezentowały tam zazwyczaj ustalony zakres pojęć, pewien program ideowy, który z kolei tworzył oparcie dla lokalnej formy władzy⁴⁹. Ponadto klasycznym zwierzętom heraldycznym, w tym orłowi, przypisywano tylko treści pozytywne jak męstwo, siła odwaga, i przenoszono je niejako na właściciela herbu, chroniąc jego osobę i podnosząc prestiż⁵⁰.

Orzeł to ptak solarny, symbol wszelkich bóstw niebios, słońca, majestatu, autorytetu, zwycięstwa, odwagi, dumy, siły⁵¹. Wprawdzie w kompleksie symbolicznym związanym z orłem na pierwszy plan zdecydowanie wysuwa się znaczenie dotyczące symboliki władzy, to jednak nie neguje ono istnienia także innych planów

⁴⁴ R. Kubiciel, Orzeł gómośląski i sposoby jego uszczerbiania w praktyce współczesnej polskiej heraldyki samorządowej, [w:] Gómośląska symbolika samorządowa. Wczoraj - dziś - jutro, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 54.

⁴⁵ Istnienie tej pieczęci budzi pewne wątpliwości: Kat. Skoczów 2, uwagi.

⁴⁶ E. Kościk, Rola czynników..., s. 33.

⁴⁷ M. Wallis, Uwagi o symbolach..., s. 92.

⁴⁸ Z. Piech Wokół genezy Orła Białego jako herbu Królestwa Polskiego, [w:] Orzeł Biały-700 lat herbu państwa polskiego, Warszawa 1995, s. 23.

⁴⁹ Z. Michniewicz, Węzłowe problemy symboliki w sfragistyce i heraldyce Piastów, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. XIV, 1970, s. 71.

⁵⁰ S. K. Kuczyński, Niektóre zagadnienia..., s. 36.

⁵¹ Szerzej symbolikę akwilarną omawia: A. Jaworska, Orzeł Biały, herb państwa polskiego, Warszawa 2003, s. 23-44.

znaczeniowych. Orzeł był alegorią chrztu, oznaczał ludzką duszę, lub przewodnika dusz ludzkich⁵², uważany był za symbol odnowy i odrodzenia⁵³, władzy duchowej wniebowstąpienia oraz ludzkiego instynktownego kierowania myśli ku niebu, co związane było z charakterystycznie uniesioną głową, symbolem wpatrzania w słońce, w które, jak mówi tradycja, jako jedyne zwierzę potrafi bezpośrednio spojrzeć. Reprezentuje przez to światło, obraz tryumfu ducha i rozumu nad ciałem⁵⁴. Wierzano także, że dziób orła rosnąc wykrzywia się przez co ptak cierpi głód⁵⁵, stając się jeszcze bardziej szlachetnym⁵⁶.

Symbolika zwierzęca miała od prapoczątków, i ma zresztą dotąd, trzy główne pola rozwoju i zastosowania: kultowe, moralizatorskie, oraz dotyczące władzy- zwłaszcza jej aspektów militarnych⁵⁷. Nic więc dziwnego, że motyw orła funkcjonuje w symbolice władzy od starożytności, bowiem za czasów Ptolemeusza I, orzeł jako symbol panowania nad światem, pojawiał się w ikonografii monarszej, z kolei orły w Imperium Romanum stały się symbolem najwyższej i suwerennej władzy⁵⁸. Wobec tak chwalebnych konotacji historycznych i symbolicznych nie powinien dziwić fakt sięgnięcia także po ów znak przez Karola Wielkiego, następnie przez cesarzy z dynastii saskiej czy ottońskiej⁵⁹.

Władcza symbolika orła, wielowymiarowa i szeroko rozbudowana, znalazła także zastosowanie na ziemiach polskich. W sfragistyce książęcej Piastów wrocławskich orzeł heraldyczny ustala się w swoim wizerunku i wykreśleniu skrzydła około połowy XIII wieku, niemal równocześnie, bo ok. roku 1222, pojawia się orzeł

⁵² B. Iwaszkiewicz, Problematyka symboliki motywu orła w sztuce wczesnochrześcijańskiej, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. XXI, z. 4, Lublin 1974, s. 207.

⁵³ T. Panfil, *Lingua symbolika*, o pochodzeniu i znaczeniach najstarszych symboli heraldycznych w Polsce, Lublin 2002, s. 251.

⁵⁴ J. C. Cooper, *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, Poznań 1998, s. 182.

⁵⁵ Tamże, s. 183.

⁵⁶ Gdy dziób orła namalowany jest w innym kolorze mówi się, że jest on uzbrojony: J. C. Cooper, *Zwierzęta symboliczne...*, s. 186.

⁵⁷ R. Kiersnowski, *Symbol ptaka*, [w:] *Imagines Potestatis: rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzęcej. Polska X-XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 105.

⁵⁸ Tamże, s. 107.

⁵⁹ T. Panfil, *Lingua symbolika...*, s. 184.

jako znak herbowy Piastów opolskich⁶⁰. Źródła numizmatyczne potwierdzają, że proces heraldyzacji znaków książęcych najwcześniej zakończył się na Śląsku, gdzie heraldyczny orzeł pojawił się w pełnej i wyraźnej postaci na denarze Henryka Brodatego⁶¹, natomiast od czasów Przemysła I stał się on herbem całej dynastii Piastów, symbolem ich rodowej wspólnoty⁶². Jeszcze raz należy podkreślić więc, że orzeł to symbol władzy suwerennej⁶³, symbol statusu prawnego władzy i jego domeny, określał zakres i rodzaj władzy, funkcje te pełnił dzięki znaczeniom przeniesionym z tradycji antycznej i tym wynikającym z Biblii, był bowiem atrybutem rzymskich imperatorów, władców karolińskich oraz średniowiecznych cesarzy rzymskich, to jakby symboliczna manifestacja imperium⁶⁴.

Orzeł na większości pieczęci omawianych miast wykształcił się z orła górnos Śląskiego, używanego powszechnie przez Piastów dawnej dzielnicy opolsko-raciborskiej od II połowy XIII w.⁶⁵. Wiąże się to z prowadzoną przez nich akcją lokacyjną stąd orzeł jest niejako trwałym pomnikiem tradycji historycznych regionu, upamiętniając założycieli miasta i ówczesnych właścicieli⁶⁶. Warto jednak zaznaczyć, iż w wyniku hołdów lennych, jakie królom czeskim złożyli książęta śląscy⁶⁷, a jeszcze wyraźniej po wymarcu linii piastowskiej, ich herb rodowy w godłach miejskich zmienił znaczenie. Wizerunek orła nie reprezentował już wyłącznie władcy, czy dawnego właściciela⁶⁸, stając się znakiem informującym o przynależności terytorialnej, co

⁶⁰ M. Kaganiec, *Heraldyka Piastów śląskich 1146-1707*, Katowice 1992, s. 42 i in.; P. Stanko, *Pieczęcie Piastów Górnos Śląskich*, [w:] *Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006, s. 75-118.

⁶¹ M. Haisig, *Śląski rodowód państwowego godła Polski*, Wrocław 1993, s. 26; odnośnie obszaru Śląska Cieszyńskiego problem ten porusza: E. Šefčík, *Pečeti Těšínských Piastovcu*, Ostrava 1982.

⁶² Tamże, s. 27.

⁶³ Wielość odmian orłów prezentuje przykładowo: W. Leonhard, *Das grosse Buch der Wappenkunst*, Munchen 1976, s. 196-204.

⁶⁴ T. Panfil, *Lingua symbolika...*, s. 194.

⁶⁵ Należy zaznaczyć, że w następnym wieku herb ten rozwijał się wyraźnie pod wpływem polskim by w XVI stuleciu stać się w wielu przypadkach kopią orła kolejnych władców polskich: J. Polak, *Herby Bielska i Białej-geneza, symbolika, rozwój*, „Bielsko-Bialskie Studia Muzealne”, t. I, 1993, s. 60.

⁶⁶ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie...*, s. 21; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131.

⁶⁷ M. Kaganiec, *Heraldyka Piastów...*, s. 25-47.

⁶⁸ Tamże, s. 45.

wynikało niewątpliwie także z faktu, że omawiane miasta leżały w strefie przygranicznej⁶⁹.

Jako jedyny motyw napieczętny orzeł został umieszczony na pieczęciach trzech ośrodków miejskich. Na pieczęciach Bytomia występuje już w XIV w., i choć najstarszy wizerunek napieczętny różni się od wspomnianego, to właśnie niekoronowany, zwrócony w prawo orzeł górnos Śląski, konsekwentnie umieszczany na tarczy, będzie widniał niezmiennie na pieczęciach miejskich w omawianym czasie⁷⁰. Choć najstarsze pieczęcie Leśnicy nie dochowały się do naszych czasów, prawdopodobnie tak, jak te pochodzące z XVIII w., prezentowały niekoronowanego orła górnos Śląskiego zwróconego w prawo, umieszczonego jednak wprost w polu pieczęci⁷¹. W końcu całego orła odnajdujemy na pieczęciach pszczyńskich⁷². Powszechnie uważa się, że jest to orzeł górnos Śląski, niemniej warto zaznaczyć, że H. Saurma twierdzi, iż pierwotnie był to orzeł polski, czyli biały na czerwonym tle⁷³, natomiast O. Hupp twierdzi, że orzeł powinien być czarny⁷⁴; nie znajduje to jednak potwierdzenia źródłowego.

W XIV w. ukształtował się także układ ikonograficzny prezentujący na pieczęciach budowlę miejską wraz z herbem umieszczonym w bramie, między wieżami lub nad murami⁷⁵. Ten sposób manifestacji władzy i opieki książęcej, widnieje na pieczęciach Cieszyna⁷⁶ i Prudnika⁷⁷, gdzie orzeł, który bez wątpienia nie jest tylko zwykłym „dodatkiem”⁷⁸, umieszczony został nad murami miejskimi. W pierwszym

⁶⁹ Na terenach przygranicznych należy być jednak bardzo ostrożnym, gdyż obecność orła bez korony nie jest kryterium, które by ostatecznie i jednoznacznie rozstrzygało osobę władcy, bowiem orzeł był symbolem zarówno dynastii piastowskiej jak i Przemyślidów, a tradycje czeskie widoczne są już od połowy XIII wieku: H. Seroka, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002, s. 27.

⁷⁰ Kat. Bytom 2, 4-8.

⁷¹ Kat. Leśnica 1,2.

⁷² Kat. Pszczyna 1-9.

⁷³ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 248.

⁷⁴ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, Frankfurt 1898, s. 101.

⁷⁵ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 81-82.

⁷⁶ Kat. Cieszyn 1-5, 8.

⁷⁷ Kat. Prudnik 1-4.

⁷⁸ A. Plewako, *Specyfika heraldyki górnos Śląskich miast*, „Rocznik Katowicki”, t. XIII, 1987, s. 230.

wypadku orzeł nawiązuje do piastowskich założycieli miasta i konsekwentnie przedstawiany jest w postaci niekoronowanej w prawo. Natomiast w przypadku Prudnika orzeł na pierwszych, niezachowanych pieczęciach był prawdopodobnie także górnos Śląski⁷⁹, co mogło stanowić nawiązanie do Piastów opolskich np. Władysław I dzięki któremu miasto w 1279 r. otrzymało prawa miejskie. Niemniej w przywileju z 1607 r. wydanym przez cesarza Rudolfa II⁸⁰ wyraźnie mowa jest o czarnym, ukoronowanym orle⁸¹, co znalazło odbicie w rysunku napieczętnym. Należy także wspomnieć o jednej z pieczęci Skoczowa, na której rzekomo w bramie miejskiej znajdować miał się umieszczony na tarczy orzeł⁸²; istnienie tej pieczęci budzi jednak pewne wątpliwości⁸³.

Najczęściej spotykanym wizerunkiem napieczętnym jest jednak orzeł w półpostaci. Motyw ten pojawia się w konfiguracji z elementami architektonicznymi, gospodarczymi czy religijnymi aż 18 razy, i jest charakterystyczny dla pieczęci śląskich⁸⁴; pewne analogie można znaleźć na pieczęciach i w herbach miast brandenburskich i czeskich⁸⁵.

Orzeł jako symbol suwerennej władzy świeckiej książąt cieszyńskich zajął prawe pole pieczęci miasta Bielska⁸⁶; podobnie w przypadku kolejnych miast, gdzie za wizerunkiem ptaka kryje się obrazowe przedstawienie stosunków własnościowych panujących w okresie powstania godła. Jak wspomniano pojawienie się orła związane było z zakrojoną na szerszą skalę akcją lokacyjną prowadzoną przez Piastów górnos Śląskich w XIII w., w wielu przypadkach książęcy herb symbolizował więc realnego założyciela miasta. Przykładowo na pieczęciach Krapkowic pół orła

⁷⁹ J. Chrzęszcz, *Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien*, Neustadt 1912, s. 33.

⁸⁰ Fragmenty przywileju podaje O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 174.

⁸¹ Geneza ukoronowanego orła w Prudniku nie została wyjaśniona: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 104.

⁸² H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 314; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego*, Katowice 1939, s. 253-254, za nimi powtarza: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnos Śląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 23; Taż, *Herby miast województwa śląskiego*, Katowice 2007, s. 206.

⁸³ Kat. Skoczów 2, uwagi.

⁸⁴ Przykładowo: E. Kościk, *Motywy orła...*, s. 157-176.

⁸⁵ J. Čarek, *Mětské znaky...*, s. 47.

⁸⁶ Kat. Bielsko 1-6, 8-9.

górnosławskiego nawiązuje do założyciela miasta księcia Władysława i jego syna Bolesława I⁸⁷, w Dobrodzieniu do Władysława II Opolczyka⁸⁸, czy w Wodzisławiu także księcia opolskiego Władysława⁸⁹. W tym ostatnim przypadku pojawiały się głosy, iż mógł być to orzeł polski, niemniej nie znajduje to potwierdzenia źródłowego⁹⁰. Podobną genezę i znaczenie przypisuje się połuorłom na pieczęciach Frydka, Frysztatu, Gliwic czy Lublińca⁹¹. Połowa orła nawiązuje także do heraldyki Piastów górnosławskich, założycieli, dobrodziejów i pierwszych władców miasta na pieczęciach Toszka, Woźnik czy Żor a także Olesna, Opola czy Strzelec Opolskich⁹².

Sytuacja nieco się komplikuje w przypadku pieczęci Raciborza, gdyż pomimo że nawiązanie do Piastów opolsko-raciborskich wydaje się oczywiste i uzasadnione, to najstarszy barwny wizerunek utrwalony na mapie Helwiga⁹³, czy pochodzący z 1605 r. z herbarza J. Siebmachera⁹⁴, a następnie opis u J. Schickfusa, ukazują białego orła na czerwonym tle. Te ustalenia przyjął H. Saurma i nie uzasadniając bliżej swojego stanowiska, nazwał orła: „starym polskim herbem”⁹⁵, podobnie zrobił P. Knötel⁹⁶.

⁸⁷ O. Hupp bezpodstawnie podaje, iż był to orzeł dolnośląski czyli czarny z sierpową przepaską na piersiach: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 98; Kat. Krapkowice 1-6.

⁸⁸ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag, Ratibor 1882*, s. 7-8; P. Mrozek, *Historia Dobrodzienia w datach do roku 2004*, „Zeszyt Dobrodzieński” 2004, s. 9; Kat. Dobrodzień 1-3.

⁸⁹ F. Henke błędnie podawał, że założycielem miasta był Władysław Herman: F. Henke, *Chronik oder topographisch-geschichtlich-statistische Beschreibung der Stadt und der freien Minderstandesherrschaft Loslau In Oberschlesien*, t. I, Rybnik 1860, s. 8-9; Kat. Wodzisław 1,2.

⁹⁰ Należy więc przyjąć, że był to orzeł górnosławski złoty na niebieskim, a nie polski biały na czerwonym jak chciał F. Henke a za nim H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 181, czy P. Knötel, *Die Städtewappen Oberschlesiens*, Tarnowitz 1894, s. 23.

⁹¹ H. Saurma i P. Knötel, twierdzą bezpodstawnie, że na pieczęciach Lublińca znajduje się orzeł dolnośląski: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 192; P. Knötel, *Die Städtewappen...*, s. 21-22; Kat. Frydek 1-3, Kat. Frysztat 1-4, 6, Gliwice 1-7, Lubliniec 1-3.

⁹² Kat. Olesno 1-5, Opole 1-9, Strzelce Opolskie 1-5, Toszek 1-5, Woźniki 1-3, Żory 1-8.

⁹³ Szczegółowy opis mapy podali: J. Janczak, *Zarys dziejów kartografii śląskiej do końca XVIII wieku*, Opole 1976, s. 45-53; K. Szykuła, *Dawne mapy Śląska jako źródło informacji*, „Roczniki Biblioteczne”, t. XXXII, 1988, s. 141-169.

⁹⁴ J. Siebmacher, *New Wappenbuch darinnen des H. Rom. Reichs Teutsches Nation hoher Potentaten Fürsten, Herzogen und Adels Personen auch anderer Stadt und Stätte Wappen in der Zahl 3320 beneben ihrer Schilt und Helmkleinoten*, Norimberge 1605; W. Strzyżewski, *Herby miast śląskich w herbarzu Johanna Siebmachera z 1605 r.*, [w:] *Drogą historii: studia ofiarowane prof. Józefowi Szymańskiemu w 70. Rocznicę urodzin*, red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s. 311-312.

⁹⁵ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 260.

⁹⁶ P. Knötel, *Die Städtewappen...*, s. 23.

Pierwszy zaprotestował O. Hupp, stwierdzając pomyłkę Siebmachera i sygnalizując, że orzeł ma być górnos Śląski, czyli złoty na niebieskim tle⁹⁷. Prawdopodobnie, gdy kształtowały się barwy herbowe, miastem władali Przemyślidzi, więc naturalną kolejną rzeczą do godła dodano ich barwy czyli biel i czerwień⁹⁸, a następnie, gdy w 1647 r. księstwo opolsko-raciborskie, w formie wieloletniego zastawu, objęli królowie polscy z dynastii Wazów orzeł zaczął być wzorowany na orle polskim i utożsamiany z władzą polskiego króla⁹⁹.

Podobny problem występuje przy analizie ikonograficznej pieczęci Strumienia¹⁰⁰, gdyż zgodnie z treścią przywileju herbowego z 1503 r. orzeł ma być czarny, ale nie na złotym, a na niebieskim tle, dodatkowo nie ma przepaski półksiężycowej¹⁰¹. Prawdopodobnie motyw orła został przejęty z pieczęci Kazimierza II, któremu Strumień zawdzięczał status miejski¹⁰², natomiast jego barwa została zaczerpnięta z barwy prowincji śląskiej, może dla podkreślenia faktu, że Kazimierz sprawował wówczas godność namiestnika całego Śląska.

W końcu ślady piastowskie widzimy na pierwszych pieczęciach miejskich i wójtowskiej Tarnowskich Gór¹⁰³. W polu pieczęci dzielonej w pas górne pole zajmuje przedstawienie skrzydła orlego. Nawiązuje i upamiętnia ono osobę Jana II Dobrego, który nadał w 1529 r. władzom górniczym prawo do używania pieczęci ze ściśle określonym wyobrażeniem¹⁰⁴. Gdy jednak w 1532 r. Jerzy Hohenzollern przejął księstwo opolskie, co prawda raczej nie zmieniał herbów dawnych miast, niemniej starał się zaakcentować swoją władzę w nowo nadawanych. Widać to właśnie na

⁹⁷ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 101.

⁹⁸ Taką tezę wysnuł G. Hyckel, co opisała i rozwinęła: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 166.

⁹⁹ Kat. Racibórz 1-15.

¹⁰⁰ Kat. Strumień 1-4.

¹⁰¹ Tak go przedstawia: R. Widimski, *Städte-Wappen der k.k. Oesterreichischen Provinz Schlesien*. Obersdorf 1845, oraz H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 301-303.

¹⁰² J. Polak, *Powstanie miasta Strumienia w świetle dokumentów*, [w:] *Strumień, z dziejów miasta od jego początków do 1939 r.*, red. H. Jarzyński, Strumień 1983, s. 26-27.

¹⁰³ Kat. Tarnowskie Góry 1-4, 8.

¹⁰⁴ CDS, Bd 21, *Schlesiens Bergbau Und Hüttenwesen. Urkunden und Akten (1529-1740)*, hrsg. K. Wutke, Breslau 1901, nr 441, s. 6-7; dokument ten był wielokrotnie przytaczany, przykładowo ostatnio: A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, *Herb i barwy Tarnowskich Gór*, Tarnowskie Góry 2002, s. 50; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 232.

przykładzie Tarnowskich Gór, które otrzymały od władcy w 1562 r. obszerny przywilej, z barwnym wizerunkiem i opisem herbu¹⁰⁵. W trójdzielnej tarczy po prawej umieszczono pół czarnego orła, zaczerpnięte z rodowego herbu margrabiego Jerzego Hohenzollerna, po lewej w pas na górze złote orle skrzydło, a pod dołem skrzyżowane kilof i młot górniczy; warto zaznaczyć, że w klejnocie także znajduje się m.in. powtórzone złote skrzydło orle¹⁰⁶. W ten sposób herb i pieczęć łączą dwa godła książęce: pruskich Hohenzollernów i Piastów opolskich.

Podobnie symbolika władzy i przynależności znalazła miejsce na pieczęciach Miasteczka Śląskiego. Prawa miejskie wraz z herbem zostały nadane Żyglińskim Góróm 23 kwietnia 1561 r. przez Jerzego Hohenzollerna w dzień imienin św. Jerzego, patrona rycerzy i imiennika księcia. Ten, spełniając ponoć życzenie mieszkańców, określił wygląd insygniów miasta umieszczając w godle scenę ze swoim imiennikiem oraz użyczył do klejnotu czarne udo orle z herbu swojego rodu Hohenzollernów¹⁰⁷; nadał także ośrodkowi nową nazwę Georgenberg, czyli kopalnia Jerzego¹⁰⁸.

Także zmienione, na mocy dokumentu herbowego wydanego w 1629 r. przez cesarz Ferdynand II¹⁰⁹, godło Gliwic mocno podkreśla związek miasta z dynastią cesarską. Choć w dokumencie herbowym nie ma wzmianki, że umieszczony w prawym, zaszczytnym polu, ptak to orzeł cesarski, niemniej już z rysunku widać, że został on umieszczony na czerwonej tarczy przeciętej poziomo białą bindą-rodowym herbem Habsburgów¹¹⁰. Ponadto osoba nadawcy cesarza Ferdynanda II została podkreślona monogramem umieszczonym na wieży nad bramą wjazdową¹¹¹. Orzeł piastowski został

¹⁰⁵ Oryginał znajduje się jako depozyt w APK, AMTG, sygn. 0/012; o dokumencie wielokrotnie pisano, ostatnio m.in.: A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, *Herb i barwy...*, s. 17, przyp. 35 gdzie dalsza literatura.

¹⁰⁶ Kat. Tarnowskie Góry 5-7.

¹⁰⁷ Kat. Miasteczko Śląskie 1,2, 5-7.

¹⁰⁸ B. Gogolin, *Zur Geschichte der Stadt Georgenberg*, „Oberschlesische Heimat”, Bd. III, 1907, s. 2-3; J. Nowak, *Kronika miasta i powiatu Tarnowskie Góry. Najstarsze dzieje Śląska i Ziemi Bytomsko-Tarnogórskiej. Dzieje pierwszego górnictwa w Polsce, Tarnowskie Góry 1927*, s. 258-260.

¹⁰⁹ Oryginał znajduje się w: APGL, AMGL, sygn. 45; pełny tekst dokumentu podaje: B. Nietsche, *Geschichte der Stadt Gleiwitz*, Gleiwitz 1886, s. 180-182.

¹¹⁰ Kat. Gliwice 8-11.

¹¹¹ Podobne praktyki zaobserwować można w herbach miast czeskich Horšovskí Tyn i morawskim Mikulov: J. Čarek, *Městské znaky...*, s.151, 245-6.

zepchnięty na lewą stronę i był symbolem ciągłości i legalności nowej władzy, można go także interpretować jako przynależność terytorialną Gliwic do Górnego Śląska¹¹².

Czasami próbuje się kompozycję tych dwóch połuorłów kojarzyć z cesarskim, dwugłowym orłem, wskazując m.in. na charakterystyczną złotą aureolkę¹¹³. Niemniej nie znajduje to szerszej akceptacji. Podobnie w przypadku Sośnicowic, gdzie w polu najstarszej, dodajmy niezachowanej pieczęci znajdować się miał dwugłowy orzeł Habsburgów, panów zwierzchnich¹¹⁴. Istnienie pieczęci z takim wizerunkiem budzi pewne wątpliwości¹¹⁵. Po pierwsze, najstarsze dokumenty miejskie pochodzące z 1576 i 1578 r. uwierzytelnia pieczęć z godłem Trachów, ówczesnych właścicieli miasta. Po drugie, gdy cesarz Leopold I w 1666 r. nadał przywilej miasto zaczęło posługiwać się pieczęcią z wizerunkiem sosny, oznaczało by to, że zmieniono wyobrażenie napieczętne, pomijając herb swojego dobroczyńcy, co wydaje się mało prawdopodobne.

Jak więc widać, orzeł mógł być także postrzegany jako odnośnik do przynależności państwowej. Warto zaznaczyć, że dominująca rola jaką odegrali dla tego obszaru książęta piastowscy, przekłada się na częstotliwość występowania na pieczęciach ich znaku, który w niewielu tylko przypadkach ustępuje znakom cesarskim. Nieobecna jest także symbolika czeska, z jednym tylko wyjątkiem, kiedy to w klejnocie umieszczonym na pieczęci Prudnika dostrzec można wspiętego lwa z podwójnym ogonem¹¹⁶.

Na wzór pieczęci z herbami władców, w polu pieczętnym umieszczano także herby rycerskie. Samodzielnie ten typ wyobrażeń obserwujemy na pieczęciach Bohumina¹¹⁷, gdzie umieszczono znak Korniców, którzy władali miastem w XV w.¹¹⁸,

¹¹² M. Kaganiec, Aspekty polityczno- religijne herbu gliwickiego z 1629 roku, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. XVI, 2001, s. 299.

¹¹³ B. Nietzsche, Geschichte der Stadt..., s. 181.

¹¹⁴ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 136; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 97; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 1..., s. 47-48; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 219.

¹¹⁵ Kat. Sośnicowice 1, uwagi.

¹¹⁶ Katalog, Prudnik 3,4.

¹¹⁷ Kat. Bohumin 1-3.

¹¹⁸ Kornicowie władali miastem w XV w.: J. Bakala, Počátky města Bohumína [w:] Bohumín, studie a materiály k dějinám a výstavbě města, red. Grobelný A., Čepelák B., Ostrava 1976, s. 57.

przedstawiający na trzech stopniach krzyż św. Antoniego, zwany także egipskim¹¹⁹. Podobnie w przypadku Prószkowa, gdzie w polu dwudzielnej tarczy w słup, odnajdujemy podkowę ocelami zwróconą ku dołowi, co jest elementem herbu Czewoja, zwanego również Łzawą¹²⁰, rodowego herbu Prószkowskich, właścicieli i założycieli miasta będącego administracyjnym ośrodkiem rozległego dominium możnowładczej rodziny. W końcu wymienić można pieczęcie Ścinawy Małej, na których widnieje koniczyna o trzech listkach¹²¹. Przypuszcza się, że może to być herb założyciela Ścinawy i pierwszego jej pana feudalnego Zbrośława, który jako rycerz posiadał na swoim proporcu ów znak bojowo-rozpoznawczy¹²².

Nieco zagadkowe wydaje się wyobrażenie napieczętne Mikołowa, gdyż umieszczono na nim turniejowy hełm rycerski z profilu, labry oraz pawi pióropusz z którego wystaje dodatkowo rajer z piór¹²³. M. Gumowski przypuszcza że hełm ma być symbolem władzy książęcej i łączy się z ofiarowaniem miasta przez dotychczasowych dziedziców królowi węgierskiemu Maciejowi Korwinowi w połowie XV w¹²⁴. Inna hipoteza wiąże herb z domniemanym założycielem miasta rycerzem Mikołajem¹²⁵. Natomiast gdy w 1933 r. wysyłano herb do zatwierdzenia do Warszawy w opisie dołączonym do rysunku widnieje informacja, prawdopodobnie autorstwa Ludwika Musioła, że: „Hełm będący w średniowieczu częścią uzbrojenia rycerskiego ma przypominać o dawnym warownym grodzie”.¹²⁶

Ten typ wyobrażenia nie zawsze wypełniał całe pole pieczętne. Często występował jako jeden z elementów współtworzących godło. Przykładem są tu pieczęcie Bielska¹²⁷, na których w lewym polu umieszczono trzy lilie, będące

¹¹⁹ J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego...*, s. 159.

¹²⁰ Tamże, s. 103.

¹²¹ Kat. Ścinawa Mała 1.

¹²² D. Tomczyk, *Herby miast Śląska Opolskiego. Ścinawa Mała*, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. X, z. 6, 2000, s. 28.

¹²³ Hełm widnieje także na jednej z pieczęci Miasteczka: Kat. Miasteczko Śląskie 4.

¹²⁴ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie...*, s. 177.

¹²⁵ J. Kantyka, A. Targ, *Mikołów. Zarys rozwoju miasta*, Katowice 1972, s. 15.

¹²⁶ M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 123.

¹²⁷ Kat. Bielsko 1-6, 8-9.

symbolem biskupów wrocławskich¹²⁸, co świadczyć może, że miasto pozostawało w jakimś stosunku do biskupstwa, które mogło brać nawet czynny udział przy jego zakładaniu¹²⁹, oraz pieczęcie Białej, na których polski herb rodu Prószkowskich Czewoja¹³⁰, właścicieli miasta w latach 1564-1747, został wkomponowany w architekturę miejską¹³¹.

Jak wiadomo, oprócz księcia czy biskupa właścicielem miasta mógł być członek rycerstwa, niewątpliwie jednak w rozwoju miasta dużą rolę odegrali wójtowie dziedziczni, co znajduje odzwierciedlenie w ikonografii napieczętniej. Przykładem może tu być wizerunek napieczętny Głogówka¹³², gdyż widniejące w polu pieczęci noże nawiązują do pieczęci wójta Arnolda¹³³. Należy zgłosić jednak pewne zastrzeżenia. W. Strzyżewski pisze: „W XVII w., gdy wizerunek ten nie był już utożsamiany z pierwszym wójtem, a jedynie z uprawą winnej latorośli, dodano między nożami wizerunki trzech kiści i powstał w ten sposób wizerunek o tematyce gospodarczej”¹³⁴, niemniej kiście winogron pojawiają się już na pieczęciach XIV w., a uprawy winnej latorośli zaniechano właśnie w XVII w.¹³⁵. Z kolei Lubliniec na najstarszej, niezachowanej pieczęci prezentuje w potrójnie dzielonym polu u góry głowę ptaka z rybą w dziobie¹³⁶. Wizerunek ten nawiązuje do fragmentu herbu Jana Kochcickiego, który wykupił wójtostwo dziedziczne i związane z tym dochody równocześnie przejmując w ten sposób pełnię władzy sądowniczej w mieście ówczesnego właściciela miasta¹³⁷. Z kolei na XVIII w. pieczęci sądowniczej Frydka, nad tarczą umieszczono

¹²⁸ Godło to przedstawia na czerwonym polu sześć białych lilii.

¹²⁹ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 390.

¹³⁰ J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego...*, s. 103.

¹³¹ Kat. Biała 1, 2.

¹³² Kat. Głogówek 1-10.

¹³³ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie...*, s. 81.

¹³⁴ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 154.

¹³⁵ T. Chrzanowski, *Głogówek, Wrocław i in.* 1977, s. 9.

¹³⁶ O. Hupp pisze, że jest to głowa czapli: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 99; natomiast M. Gumowski, uważa, że to głowa sępa: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 152.

¹³⁷ Kat. Lubliniec 1.

poroże, które ma stanowić nawiązanie do herbu rodu Pražmů z Bílkova, który przedstawia głowę jelenia z porożem¹³⁸.

M. Gumowski podobne konotacje dostrzega, choć wydaje się to mało prawdopodobne, na pieczęciach Frysztatu czy Strzelec Opolskich, wskazując na osobę Jana wójta z Nysy, a także Krapkowic i Raciborza, wiążąc połowę koła na ich pieczęciach z H. Spiegel de Pezowe¹³⁹, a także Leśnicy, co jednak wynika z pomyłki badacza¹⁴⁰. Nie znajduje też żadnej podstawy źródłowej umieszczanie w tej grupie wyobrażeń napieczętnych Bierunia¹⁴¹ czy Raciborza¹⁴², z czym sporadycznie można się spotkać w literaturze.

Niewątpliwie znak rozpoznawczy osoby szlachetnie urodzonej wkomponowany w symbol miasta wzbogacał jego treść, niemniej wielokrotnie starano się niejako „na siłę” doszukiwać motywów herbów szlacheckich¹⁴³. Dobrym przykładem jest tu wspomniane przed chwilą wyobrażenie napieczętno Bierunia. H. Saurma uznał, że pierwotnym herbem miejskim był jednorożec, dźwigający stojącego ptaka. Było to jego zdaniem połączenie herbów Brochwicz (jednorożec) i Pelikan (ptak), którymi pieczętowało się wiele rodów polskich, (zwłaszcza wielkopolskich)¹⁴⁴; później w nieznanych okolicznościach jednorożec zamieniony miał zostać na jelenia¹⁴⁵. Podobną sytuację obserwujemy podczas analizy pieczęci Lublińca, na której w lewym polu umieszczono gwiazdy. H. Saurma próbuje doszukać się związków z herbem rodziny Garnier¹⁴⁶, którzy rządili miastem w latach 1727-1763, czyli znacznie później niż pojawiły się pierwsze pieczęcie z tym wizerunkiem. Z kolei na pieczęciach Pyskowic widnieją blankowane wieże, które są opasane półkoliście najpewniej murem. Niemniej

¹³⁸ K. Müller, Pečeti a znaky obcí českého Těšínska, Český Těšín 1997, s. 25.

¹³⁹ M. Gumowski, Pieczęcie śląskie..., s. 392.

¹⁴⁰ Kat. Leśnica 1, uwagi.

¹⁴¹ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 13.

¹⁴² A. Polański, Racibórz i okolice, Wrocław 1955, s. 3.

¹⁴³ Prym w tych praktykach wiedzy H. Saurma.

¹⁴⁴ S. Górzyński, J. Kochanowski, Herby szlachty polskiej, Warszawa 1990, s. 98, 118 i in.

¹⁴⁵ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 13; podobną interpretację, choć wzbogaconą o aspekty religijne podał: P. Knötel, Die Stadteappen..., s. 19-20.

¹⁴⁶ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 192.

ze względu na dość nietypowy dla sfragistyki śląskiej kształt interpretacja nie była jednoznaczna. Przykładowo wskazywano, że jest to fragment herbu Korab lub Łódzia, którego miał używać Pisca założyciel miasta¹⁴⁷.

W zestawieniu herbów rycerskich w godłach herbów miejskich W. Strzyżewski wymienia też, jak większość badaczy¹⁴⁸, Wodzisław wiążąc połowę róży widniejącą w polu pieczętnym z właścicielami państwa stanowego rodziną Planknar z Kinsbergu¹⁴⁹, którzy w godle rodowym nosili trzy złote róże na srebrnej krokwi¹⁵⁰. Byli oni panami miasta od 1527 do 1602 r., czyli rządili w roku 1597, z którego pochodzi pierwsza zachowana pieczęć¹⁵¹. Niemniej wydaje się, że ich rola była ograniczona faktem, iż posiadane dobra wodzisławskie mieli w zastawie. Nie ma też powodu, aby spośród licznych właścicieli Wodzisławia jedynie hrabiowie Planknar wpłynęli na jego herb¹⁵², w którym róża jest najprawdopodobniej symbolem maryjnym i łączyć ją należy z patronką kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny¹⁵³.

Również interpretacja motywu połukoła na pieczęciach Krapkowic, Raciborza i Woźnik niesie za sobą wiele nieścisłości. W przypadku miast śląskich wizerunek połukoła starano się wiązać m.in. z Piastami opolskimi, dostrzegając związek między XIII-wieczną pieczęcią księcia opolskiego Władysława I z 1257, na której na czapraku końskim widniały podobne koła¹⁵⁴. Część badaczy dostrzegła jednak inne zależności, przykładowo łącząc połowę koła na pieczęciach Krapkowic z herbem von Redernów, czy widząc w tym elemencie w przypadku Raciborza nawiązanie do legendy o Piaście Kołodzieju¹⁵⁵. Z kolei połowa koła na pieczęci Woźnik według badaczy niemieckich wywodzi się od herbu rodowego Gaschinów, do których w latach 1635-1803 należały

¹⁴⁷ J. Chrząszcz, *Geschichte der Stadt Peiskretscham und Tost*, Peiskretscham 1926, s. 15.

¹⁴⁸ Przykładowo: P. Knötel, *Die Städtewappen...*, s. 28.

¹⁴⁹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 88-89.

¹⁵⁰ S. Kulpa, *Herb miasta Wodzisławia Śląskiego*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa, wczoraj-dziś-jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 85.

¹⁵¹ *Kat. Wodzisław 1, 2*.

¹⁵² M. Gumowski, *Herby i pieczęcie...*, s. 302.

¹⁵³ S. Kulpa, *Herb miasta Wodzisławia Śląskiego*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa, wczoraj-dziś-jutro*, red. T. Hadaś, Tarnowskie Góry 2003, s. 86.

¹⁵⁴ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie...*, s. 123-124.

¹⁵⁵ N. Kracherowa, *Ziemia raciborska. Polska-Ziemia-Ludzie*, Katowice 1972, s. 34-37.

Woźniki¹⁵⁶. Teżę tę podważył już M. Gumowski, bo co prawda hrabiowie Gaschin noszą w herbie dwa złote koła na niebieskim tle, a do tego dość długo byli panami Woźnik, niemniej na jego herb nie wpłynęli, gdyż jest on znacznie starszy niż rządy tej rodziny w mieście¹⁵⁷.

Kończąc warto jeszcze zasygnalizować pewne spostrzeżenia dotyczące pieczęci Koźła, Strzeleczek i Niemodlina, które wpisują się w rozważania nad symboliką władzy i przynależności. Po pierwsze, na pieczęci Koźła z 1683 r. (i kolejnej), widnieją trzy głowy koźle a pomiędzy nimi mała rozetka¹⁵⁸. Ten układ wizerunku nawiązuje do stylizacji szlacheckich pieczęci herbowych, stąd można przyjąć, iż w czasie powstania pieczęci wywodzono jej wizerunek właśnie od legendarnych braci Kozłów¹⁵⁹. W przypadku Strzeleczek pewne wątpliwości budzi nawiązanie godła miejskiego, poprzez umieszczenie strzały i gwiazd, do herbu Promnitzów, co mogłoby wskazywać na posiadanie miasta przez tą rodzinę, a tymczasem należało ono do rodu Prószkowskich¹⁶⁰. W końcu sokół umieszczony na pieczęci Niemodlina mógł nawiązywać zarówno do łowów i nazwy miasta, jak i do zwycięstw władcy czy właściciela miasta nad wrogami, stając się jego atrybutem jak i symbolem¹⁶¹.

4.3 ARCHITEKTURA NAPIECZĘTNA

Kolejnym motywem, będącym niejako symbolem miasta i jego społeczności, jest „architektura napieczętna”¹⁶². Poprzez umieszczenie w polu pieczęci wież, bram czy murów, dany ośrodek w sposób wyraźny manifestował swoją pozycję i status, jednym słowem swoją „miejskość”¹⁶³. Władze miejskie wzorując się na pieczęciach

¹⁵⁶ Przykładowo: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 381.

¹⁵⁷ M. Gumowski, Herby i pieczęcie..., s. 305.

¹⁵⁸ Kat. Koźle 6, 7.

¹⁵⁹ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 158, przyp. 69.

¹⁶⁰ Zwrócił na to uwagę także: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 329.

¹⁶¹ R. Kiersnowski, Symbol ptaka..., s. 111.

¹⁶² Terminem tym posługuje się: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie..., s. 17.

¹⁶³ W. Strzyżewski na określenie wizerunków napieczętnych prezentujących architekturę miejską, używa terminu: symbolika miejskości: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 62-79.

władców, na których widniały ich wizerunki, umieszczały na pieczęciach budowle, traktując je jako swoisty obraz miasta¹⁶⁴, co stanowić mogło pewną przeciwwagę dla symboliki władzy i przynależności. Jednak pomimo rangi przekazu motywy architektoniczne, pozbawione komentarza i interpretacji symbolicznej, rzadko były rozpatrywane i analizowane przez badaczy. Najczęściej autorzy poprzestawali na stwierdzeniach, że w polu pieczętnym widnieje brama z dwiema wieżami, czy mur i jedna baszta¹⁶⁵.

W przedstawieniu tego typu wyobrażeń napieczętnych wyróżnić można cztery zasadnicze grupy konstrukcyjne: pojedyncze, pospolite w ujęciu najczęściej symbolicznym, kompozycje architektoniczne tworzone z fantazji, budowle charakterystyczne dla danych miast z mniej lub bardziej zachowanym podobieństwem do realnie istniejących obiektów oraz ogólne widoki i plany miast¹⁶⁶. W przypadku pieczęci miast górnośląskich mamy do czynienia właściwie tylko z pierwszą formą przekazu, ponadto warto zaznaczyć, że wbrew dość powszechnie przyjętemu w literaturze przekonaniu o częstym umieszczaniu w godłach motywu architektonicznego¹⁶⁷, na badanym obszarze dostrzec go można jedynie na pieczęciach ośmiu ośrodków miejskich.

Tab. 8. Zestawienie pieczęci z elementami architektonicznymi.

NAZWA MIASTA	FORMA PRZEDSTAWIENIA ARCHITEKTURY MIEJSKIEJ
BIAŁA	mur blankowany z jedną wieżą bramną pośrodku
CIESZYN	mur blankowany i wieże (zamek warowny?), z bramą pośrodku
GLIWICE	baszta obronna; wieża bramna
KORFANTÓW	Mur blankowany i wieże (zamek warowny?), z bramą pośrodku

¹⁶⁴ J. Louda, Znaky evropských..., s. 11-12.

¹⁶⁵ Przykładowo: M. Gumowski, Herby miast polskich, Warszawa 1960, s. 34-35; A. Plewako, J. Wanag, Herbarz miast polskich, Warszawa 1994, s. 278.

¹⁶⁶ M. Haisig, Motywy średniowiecznej architektury w sfragistyce miejskiej, [w:] Rozprawy i materiały z historii sztuki i kultury materialnej, red. K. Majewski, Wrocław 1948, s. 21.

¹⁶⁷ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 62.

PRUDNIK	mur blankowany i wieże (zamek warowny?), z bramą pośrodku
PYSKOWICE	dwie blankowane wieże opasane półkolistym murem
SKOCZÓW	baszta obronna i dwie boczne wieżyczki
STRUMIEN?	wieża

Każdy z elementów, jaki tworzy lub współtworzy tzw. architekturę napieczętą, czyli mur, brama czy baszta, posiada samoistny byt oraz szeroki wachlarz znaczeniowy i należy postrzegać go w szerszym kontekście historycznym. Miasta otaczane były murami od najdawniejszych czasów¹⁶⁸, stąd mur umieszczony na pieczęciach Białej, Cieszyna, Korfantowa, Pyskowic i Prudnika, wskazywać miał na starożytność miasta¹⁶⁹. Średniowieczna Europa sztukę budowy murowanych obwarowań przejęła ze starożytnego Rzymu, ale dopiero od połowy XII wieku, kiedy to ukształtował się prawny i przestrzenny model miasta średniowiecznego, nastąpiło ożywienie w zakresie budowy fortyfikacji miejskich¹⁷⁰. Od tego momentu zaczęto podkreślać specjalne znaczenie muru, nie tylko w kategoriach militarnych, lecz także ideowych i prawnych, który stał się symbolem całego miasta, odróżniał je od osiedli innego typu. Stanowił też wyraźne rozgraniczenie przestrzeni, ponieważ w ówczesnym rozumieniu, zamknięty przezeń obszar cechował się ładem i sprawiedliwością, podczas gdy na zewnątrz panował chaos i samowola. Często ten podział umacniało prawo inne dla mieszkańców intra i extra muros¹⁷¹. Tak więc mury obronne, obiekty o przeznaczeniu w zasadzie militarnym, miały również znaczenie prawne, wskazując pierwotnie zasięg jurysdykcji miejskiej¹⁷². „Mury i inne budowle obronne funkcjonowały poza tym jako symbol zabezpieczenia mieszkańców, kupców i innych grup zawodowych przed realnym, fizycznym wrogiem”¹⁷³. Wizerunki budowli symbolizowały poczucie bezpieczeństwa także przez to, że były umieszczone obok herbu książęcego, gwaranta tego

¹⁶⁸ Najwcześniejsze informacje pochodzą z III tys. lat p.n.e.

¹⁶⁹ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 124.

¹⁷⁰ J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973, s.15.

¹⁷¹ Tamże, s.16.

¹⁷² W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa-Poznań 1982, s. 82.

¹⁷³ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 66.

bezpieczeństwa. Ponadto mur był wyrazem zamożności miasta, gdyż jego budowa stanowiła inwestycje nader kosztowną i nie wszystkie miasta mogły sobie na nią pozwolić¹⁷⁴. „I jeszcze jeden moment należy uwzględnić, kiedy mowa o murach miasta. Od czasów rzymskich uważane one były za rzecz świętą (*res sacra*), a uszkodzenie ich traktowano jako czyn godzący w bezpieczeństwo całego społeczeństwa miejskiego. Sprawcy takiego czynu groziła w związku z tym kara śmierci”¹⁷⁵.

Potrzeba obronności na badanym obszarze wydatnie wzrosła wraz z wielką reformą osadniczą, czyli lokacją na prawie niemieckim, niemniej mury miejskie budowano zazwyczaj kilkanaście czy kilkadziesiąt lat po założeniu miasta¹⁷⁶. Większość ośrodków otoczonych było jedną linią muru, który ulegał poważnym przeróbkom, często blankowany krenelaż przebudowywany był na prosty parapet ze strzelnicami, a później w murze wybijano poniżej zwieńczenia dodatkowe strzelnice działowe. Elementy te doskonale widać na pieczęciach wspomnianych miast, rytownicy nie zapomnieli ani o strzelnicach ani o blankowaniach, które współtworzyły koronę murów i stanowiły główną linię obrony. Także materiał z którego potencjalnie wykonany mógł być mur, czyli cegły lub ciosy kamienne¹⁷⁷, widoczny jest w architekturze napieczętej.

Z pewnością nie dziwi chęć zaakcentowania w ten właśnie sposób miejskiego statusu przez ośrodki, które chciały nie tylko zmanifestować symbolikę praw miejskich i bezpieczeństwa, ale także podkreślić fakt posiadania umocnień. Było tak w przypadku Białej¹⁷⁸, która już w XIV w. otoczona była murem z dwiema bramami, Prudnika¹⁷⁹, który począwszy od średniowiecza był silnie ufortyfikowany, tzn. otoczony murami, wzmocnionymi przez wieże, wałami oraz fosami, czy Pyskowice¹⁸⁰, także otoczonych

¹⁷⁴ A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1988, s. 56.

¹⁷⁵ W. Maisel, *Archeologia prawna Polski...*, s. 82.

¹⁷⁶ J. Pierzak, *Miejskie mury obronne na Górnym Śląsku na przykładzie Bytomia, Bielska-Białej, Żor i Gliwic*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne*, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 188.

¹⁷⁷ P. Knötel, *Schlesische Städtebildnisse auf Siegeln*, „*Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*”, 1923, Band 57, s. 108; J. Pierzak, *Miejskie mury...*, s. 212.

¹⁷⁸ Kat. Biała 1-3.

¹⁷⁹ Kat. Prudnik 1-4.

¹⁸⁰ Kat. Pyskowice 1-8.

wałem, i fosą. Należy jednak zauważyć, że z przeszło 40 omawianych miast, które w większości były otoczone murami jak np. Bielsko, Bytom czy Żory¹⁸¹, tylko pięć zdecydowało się na manifestację swojej miejskości przez umieszczenie w polu pieczętnym wizerunku fortyfikacji. Z drugiej jednak strony mury miejskie występowały także na pieczęciach miast, które nigdy w swoich dziejach nie posiadały fizycznych umocnień jak w przypadku Korfantowa¹⁸², który położony z dala od szlaków handlowych nigdy nie był ufortyfikowany. Z kolei w przypadku Cieszyna mur miejski widniejący już na XIV wiecznych pieczęciach¹⁸³, faktycznie postawiony został na początku XVI w., jednocześnie po jego likwidacji w 1789 roku nie zniknął z pola pieczętnego¹⁸⁴. W takich wypadkach, bez wątpienia, w sferze idei mur nabierał jeszcze pełniej znaczeń symbolicznych, oznaczał miasto, które by istnieć, posiadać powinno prawo miejskie i precyzyjnie wyznaczone granice, dla oznaczenia których najłatwiej było zastosować przedstawienie muru miejskiego¹⁸⁵. Ponadto nie można stwierdzić, że było zasadą, iż miasta uważane za duże, miały wizerunek bardziej rozbudowany, a np. mur był flankowany przez większą liczbę wież i odwrotnie, jedynie można potwierdzić tezę, że wielkość, a przede wszystkim zasobność miasta, wpływała na jakość wykonanych tłoków pieczętnych¹⁸⁶.

Tak jak mur był w średniowieczu symbolem miasta, tak brama była nie tylko jego najbardziej charakterystycznym elementem, ale również nosicielem własnych treści ideowych¹⁸⁷. Pełniąc funkcję wjazdu do miasta jednocześnie musiała zapewnić jego obronę. Spostrzegana była jako to miejsce, w którym rozpoczynało się miasto, i w tej symbolice doszukać się można związków z religią, tak jak w świątyni granica między sacrum i profanum, tak w tym wypadku granica między dwoma systemami

¹⁸¹ J. Pierzak, *Miejskie mury...*, s. 187-213.

¹⁸² Kat. Korfantów 1, 2.

¹⁸³ Kat. Cieszyn 1-5, 8.

¹⁸⁴ F. Popiołek, *Dzieje Cieszyna z ilustracjami*, Cieszyn 1916, s. 45, 159 i 161; I. Kwaśny, *Urbanistyka Cieszyna od pożaru w 1789 roku do połowy XIX w.*, [w:] *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, t. 2, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 380.

¹⁸⁵ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 292-293.

¹⁸⁶ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 236.

¹⁸⁷ J. Widawski, *Miejskie mury...*, s. 55. Niejednokrotnie baszta utożsamiana była też z całym miastem: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 64.

prawnymi¹⁸⁸. Brama stanowi też symbol hojności, szczodrości, wiernej opieki, przypomina o przywilejach handlowych i gościnności mieszkańców¹⁸⁹. Wizerunek bramy widnieje na pieczęciach sześciu ośrodków miejskich: Białej, Cieszyna, Korfantowa, Prudnika, Pyskowic, a także Gliwic¹⁹⁰, gdzie pierwotnie figurowała wieża obronna, zastąpiona w XVII w. bramą wjazdową, co w obliczu panującego wówczas chaosu nabiera dodatkowego znaczenia.

Złożone funkcje spowodowały pojawienie się w bramach bardziej skomplikowanych form architektonicznych: portali bramnych i wrót, prowadnic bron i urządzeń do ich podnoszenia, ewentualnie mostów zwodzonych i związanych z nimi mechanizmów. Co do brony, to należy zaznaczyć, że oprócz używana jej do ochrony bramy miejskiej, obrony w krytycznym położeniu, stanowiła ona granice prawa i mogła symbolizować pozbawienie wolności¹⁹¹. Warto zauważyć, że były one podniesione (przynajmniej do połowy), niemniej ciągle widoczne, stanowiąc jasny komunikat, że w razie potrzeby zostaną natychmiast opuszczone¹⁹². Przy omawianiu gabarytów bramy, należy także zwrócić uwagę, że wchodzi tu w grę, wywodząca się ze średniowiecznej sztuki, perspektywa odwrócona. W rzeczywistości bramy były niskie i ze względów bezpieczeństwa raczej wąskie, natomiast dla podkreślenia gościnności i otwartości miasta niejednokrotnie przybierały w wizerunkach herbowych pokaźne rozmiary.

W tym miejscu warto zastanowić się, w jakim stopniu przedstawione obiekty odzwierciedlały rzeczywiste budynki, ponieważ bardzo rzadko wizerunki architektury miały realne wzorce w postaci kościołów miejskich czy siedzib monarszych¹⁹³. Wydaje się, że niemal wszystkie motywy takie jak: blankowane mury forteczne, baszty opatrzone otworami strzelniczymi i oknami o rozmaitych kształtach, nakryte dachami

¹⁸⁸ W. Maisel, *Archeologia prawna Europy*, Warszawa-Poznań 1989, s. 103.

¹⁸⁹ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 67.

¹⁹⁰ Kat. Biała 1-3; Gliwice 8-11; Cieszyn 1-5; Korfantów 1,2; Prudnik 1-4; Pyskowice 1-8.

¹⁹¹ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 68.

¹⁹² Rzadko umieszczano zamkniętą bramę, ale warto przytoczyć dawny herb Zielonej Góry, w którym począwszy od XVIII wieku, w bramie miejskiej umieszczano poprzeczną belkę, czyli symbol prawa pobierania cel i akcyzy przez władze miejskie: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 72.

¹⁹³ Przykładowo zamek, realny symbol władzy książęcej znalazł się w godle pierwszej pieczęci miasta Chojnowa: M. Haisig, *Herb miasta Chojnowa w świetle dokumentacji historycznej*, Chojnów 1988, s. 5.

płaskimi, graniastymi lub trójkątnymi¹⁹⁴, czy bramy miejskie, z wrotami i kratami są wytworem fantazji, przejawem ducha epoki i indywidualności artysty i nie mają oparcia na rzeczywistych wzorcach¹⁹⁵. Po pierwsze, pomimo że stosunkowo często w wizerunku napieczętym uwzględniano kościół parafialny, raczej trudno zgodzić się ze stwierdzeniem, że np. św. Barbara na pieczęciach Strumienia trzyma w ręku model miejskiego kościoła¹⁹⁶, którego była patronką¹⁹⁷, gdyż widniejąca wieża, przypomina raczej jej zamknięcie i męczeńską śmierć, niż realny obiekt sakralny. Po drugie, ciężko np. w wypadku Cieszyna porównywać najstarszą cieszyńską rotundę, z basztami umieszczonymi na pieczęci z XIV wieku¹⁹⁸. Po trzecie, trudno powiedzieć, czy w przypadku pieczęci Prudnika, Korfantowa, czy XVI-wiecznej pieczęci Cieszyna można mówić o odtworzeniu realnych motywów w postaci siedziby władcy¹⁹⁹. Czasami, analizując pieczęcie i źródła pozasfragistyczne, niemożliwe jest stwierdzić, czy mamy do czynienia z murem fortecznym o wysokich walorach artystycznych, czy z fragmentem zamku lub pałacu, przyjmującego niejednokrotnie cechy obronne budowli jak np. blanki²⁰⁰; ta druga możliwość jest mocno nadużywana przez badaczy²⁰¹. W przypadku Prudnika wiadomo, że już w XIII w. mógł się poszczycić okazałym zamkiem, z kolei w Cieszynie za czasów Kazimierza II przeprowadzono modernizację

¹⁹⁴ Wieże widniejące na pieczęciach miejskich najczęściej stanowią integralną część murów miejskich, bądź pełnią funkcję wież bramnych, wyjątkiem są tu wizerunki na najstarszych pieczęciach Gliwic oraz na pieczęciach skoczowskich, gdzie mamy do czynienia z samodzielnie występującymi basztami obronnymi.

¹⁹⁵ M. Haisig, *Motywy średniowiecznej...*, s. 39.

¹⁹⁶ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 302-303.

¹⁹⁷ W latach 1495-1498 został ufundowany w Strumieniu przez Mikołaja Brdeckiego nowy kościół pod wezwaniem św. Barbary: J. Polak, *Powstanie miasta...*, s. 28-29; Kat. Strumień 1-4.

¹⁹⁸ Kat. Cieszyn 1.

¹⁹⁹ Kat. Cieszyn 3.

²⁰⁰ Przegląd zamków daje: O. Neubecker, W. Rentzmann, *Wappen Bilder Lexikon, dictionnaire heraldique encyclopaedia of heraldry*, München 1974, s. 310-334.

²⁰¹ Najbardziej uzasadnione wydaje się użycie terminu zamek przy opisie ikonograficznym XVI-wiecznej pieczęci Cieszyna, siedziby władców i stolicy księstwa, potwierdza to niejako w swoim dziele Heneliusz, który terminu zamek, użył tylko w trzech przypadkach w odniesieniu do Ziębic, Żagania i właśnie Cieszyna, a w innych określenia mur i wieże: cyt. za: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 71.

zamku²⁰², natomiast w Korfantowie w początkach XVII w., wybudowano pałac. Czy jednak były to na tyle ważne wydarzenia, aby wpłynęły na wizerunek napieczętny?²⁰³ Raczej nie, a pojawienie się form bardziej dekoracyjnych, nie pozbawionych jednak elementów obronnych, wskazywało raczej na rozwój, zasobność i gościnny charakter miasta. Ponadto zamek czy pałac, jako że nie podlegał jurysdykcji miejskiej, nie mógł być przekątnikiem symboliki „miejskości”, a jedynie bezpieczeństwa i zwierzchności feudalnej wyrażanej poprzez wizerunek siedziby władcy.

Nieliczne są także przykłady, na badanym obszarze do tej pory nieodnotowane, umieszczania w polu pieczętnym rysunku miasta idealnego²⁰⁴. Taki wybór podkreślać miał pozytywne cechy posiadacza pieczęci i wskazywać na aspekt religijny, tzn. próbę ujęcia obrazu „miasta niebieskiego”, zsyłanego przez Boga, otoczonego potężnym murem z dwunastoma wieżami²⁰⁵. Liczba wież nie pozostaje w żadnym związku z wielkością miasta, niemniej przyjęło się twierdzenie, że: „(...) graficznym refleksem biblijnych wież są godła z trzema wieżami, a więc symbolizujące umocnienia z jednej strony świata”²⁰⁶. Trzy wieże, wliczając wieżę bramną, widnieją na pieczęciach Cieszyna i Korfantowa, a także, jeśli uwzględni się dwie małe, boczne wieże podtrzymywane przez skoczków, na pieczęciach Skoczowa.

Na koniec warto zaznaczyć, że symbolikę jurysdykcji miejskiej reprezentowały na pieczęciach nie tylko budowle, ale i wizerunki reprezentujące władzę sądowniczą. W przypadku omawianych miast takie zjawisko obserwujemy na pieczęciach Żor²⁰⁷ oraz jednej pieczęci Rybnika, na której w postaci klejnotu przedstawiona została bogini sprawiedliwości Temida²⁰⁸ i jednej pieczęci Frydka, na której nad tarczą umieszczono

²⁰² B. Czechowicz, Zamek jako manifest władzy- przyczynek do dziejów i ikonologii zamku w Cieszynie, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 530-31.

²⁰³ Tamże, s. 534.

²⁰⁴ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 67.

²⁰⁵ Ap. 21,2.

²⁰⁶ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 68.

²⁰⁷ Kat. Żory 1-8.

²⁰⁸ Kat. Rybnik 2.

ważki, także będące symbolem sprawiedliwości²⁰⁹. W pierwszym przypadku w treści ikonograficznej i symbolice pieczętniej utrwalona została także historia miasta, bowiem widniejący miecz wskazuje nie tyle na obronny charakter miasta, co na fakt, że od XIV w. Żory posiadały tzw. przywilej miecza tj. karania najcięższych przestępstw przewidzianych tylko dla sądownictwa książęcego²¹⁰. Wynikało to z konieczności walki z rabusiami napadającymi na kupców, co dezorganizowało handel i negatywnie odbijało się na dochodach miast, które postanowiły położyć temu kres. W 1384 r. 22 miasta górnośląskie, w tym Żory, zawarły związek w celu zwalczania rozboju, zyskując prawo karania śmiercią pochwyczonego na gorącym uczynku rozbójnika²¹¹. Niemniej w XVI w. tylko cztery ośrodki miejskie zachowały ten przywilej, w tym Żory²¹².

4.4. SYMBOLIKA RELIGIJNA

Pieczęcie, których wyobrażenia nawiązują do treści religijnych, należą, obok tych z motywami architektury oraz władzy i przynależności, do najczęściej spotykanych na omawianym obszarze²¹³. Wynika to niewątpliwie z faktu, że Kościół, którego rola i wpływ na życie społeczeństwa średniowiecznego był ogromny, stał się też jednym z czynników, które miały duży udział w kształtowaniu się godeł miejskich²¹⁴. Po pierwsze, w każdym mieście ośrodkiem centralnym kultu religijnego, wokół którego skupiało się także życie kulturalne²¹⁵, był kościół parafialny, a ponieważ jego budowla niejednokrotnie dominowała w krajobrazie miasta, jego przedstawienie mogło znaleźć się w polu pieczęci miejskiej. Po drugie, często patron tegoż kościoła stawał się patronem miasta, a będąc przedmiotem szczególnej czci jego postać lub atrybuty

²⁰⁹ Kat. Frydek 3; K. Müller, Pećeti a znaky..., s. 25.

²¹⁰ M. Trzciniński, Miecz katowski, pręgierz, szubienica. Zabytki jurysdykcji karnej na Dolnym Śląsku (XIII-XVIII w.), Wrocław 2001, s. 42, 50 i in.

²¹¹ Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku, tom 1 (do 1400 roku), red. Barciak A., Müller K., Wrocław-Opawa 2004, s. 81-82.

²¹² M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 275-276; należy zaznaczyć, że M. Gumowski twierdzi, iż miecz w godle mógł pojawić się już przy lokacji: M. Gumowski, Herby i pieczęcie..., s. 320.

²¹³ Inaczej jest np. na Pomorzu czy Nowej Marchii: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 121.

²¹⁴ Seroka H., Wpływ heraldyki kościelnej na herby miast w Małopolsce do końca XVIII wieku, [w:] Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań, red. K. Skupieński, A. Weiss, s. 79-87.

²¹⁵ E. Kościk, Rola czynników..., s. 35.

znajdowały także swe miejsce na pieczęciach jako symbol samorządu miejskiego, tak więc: „(...) nie tylko mury i wieże reprezentują miasto. To samo może czynić jego święty patron, pod którego wezwaniem stoi w danym mieście kościół parafialny”²¹⁶. Po trzecie, przez symbole religijne osiąga się specyficzną formę komunikacji, są one bowiem narzędziem jakby niekodowanym, ujawniają coś, co nie może być przetłumaczone²¹⁷. Postacie świętych lub ich atrybuty kierują ku sobie akty czci religijnej²¹⁸, są przedstawieniami świętości, której nie wyrazi żadna inna forma²¹⁹. W końcu z symboliką religijną mogą być związane inne na pozór neutralne symbole jak np. róża czy gwiazda.

Tab. 9. Zestawienie pieczęci z symboliką religijną.

NAZWA MIASTA	FORMA PRZEDSTAWIENIA SYMBOLIKI RELIGIJNEJ
BIELSKO	Trzy (na pieczęci ławniczej jedna) lilie; postać św. Mikołaja w klejnocie
BIERUN?	Pelikan
DOBRODZIEN	Połowa róży
GLIWICE	Matka Boża z Dzieciątkiem
JABŁONKÓW	Baranek Boży
MIASTECZKO	Św. Jerzy walczący ze smokiem
MYSŁOWICE?	głowa Jana Chrzciciela
OPOLE	Połowa krzyża
STRUMIEN	Św. Barbara
TOSZEK	Gwiazda i klucz
WODZISŁAW	Połowa róży

Zagłębiając się w symbolikę religijną nie można zapomnieć o ikonografii chrześcijańskiej, która miała duży wpływ na kształtowanie się godeł o treści religijnej.

²¹⁶ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 374.

²¹⁷ T. Maciuszko, *Symbole w religijności polskiej doby baroku i kontrreformacji*, Warszawa 1986 s. 72-73.

²¹⁸ M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków 1994, s. 70.

²¹⁹ J. Keller, *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1978, s. 8-9.

Jest ona rozległą dziedziną nauki o szerokiej i różnorodnej tematyce²²⁰, niemniej bez niej tłumaczenie jakiegokolwiek symbolu nie ma sensu. Za symbol religijny możemy uznać sceny i postacie z Biblii, osoby świętych i ich atrybuty, anioły czy wizerunek krzyża²²¹. Wieloznaczność tego typu znaków i symboli utrudnia jednak ich klasyfikację, gdyż postacie i atrybuty, czy choćby sam krzyż mają równocześnie kilka znaczeń.

W przypadku omawianych miast treści religijne występują na jedenastu z nich²²², ponadto próbowano się ich dopatrzeć na przynajmniej kolejnych siedmiu²²³, nie uwzględniając przy tym faktu, że wizerunkowi ryby²²⁴ czy winnej latorośli²²⁵ też często przypisywano symbolikę religijną. Najczęściej, bo aż w ośmiu przypadkach, wyobrażenie bądź jego element nawiązuje do świętych patronów kościołów parafialnych, brak natomiast na omawianych pieczęciach scen biblijnych i odniesień do samej architektury sakralnej.

Z postaci występujących na kartach Nowego Testamentu najważniejszą osobą jest niewątpliwie Chrystus. W polu pieczętnym przedstawiany jest najczęściej jako Dzieciątko, Baranek Boży lub za pomocą znaku krzyża. W pierwszej konwencji występuje na pieczęciach Gliwic używanych po 1629 r.²²⁶. Tu jednak, pomimo że z punktu widzenia teologicznego postać Chrystusa ma charakter prymarny, odgrywa rolę drugoplanową, ze względu na dominujący wizerunek Matki Bożej. Z kolei wizerunek Baranka Bożego²²⁷, z widoczną nad głową aureolą i krzyżem, na którym powiewa

²²⁰ Szerzej; P. Gołdyn, *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008, s. 13.

²²¹ P. Gołdyn, *Symbolika religijna...*, s. 31.

²²² W tym wizerunki na pieczęciach Bierunia i Mysłowic są dyskusyjne.

²²³ Są to pieczęcie Frysztatu, Krapkowic, Lublińca, Olesna, Pyskowic, Rybnika i Żor.

²²⁴ Ryba pozostając w ścisłym związku z symboliką wody, oznacza obecność żywotnej siły w odmętach chaosu przedwiecznych wód lub chrześcijańską duszę płynącą poprzez wody życia: J. Baldock, *Symbolika chrześcijańska*, Poznań 1994, s. 131-132.

²²⁵ Winna latorośl to symbol obfitości i dobrobytu, alegoria ofiary Chrystusa: L. P. Chenel, A. S. Simarro, *Słownik symboli*, Warszawa 2008, s. 103; Z. Włodarczyk, *Symbolika siedmiu najważniejszych gatunków biblijnych*, [w:] *Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 9-12.

²²⁶ Kat. Gliwice 8, 9, 11.

²²⁷ J. Baldock, *Symbolika chrześcijańska...*, s. 106.

sztandar, widzimy jako wyobrażenie centralne na pieczęciach Jabłonkowa²²⁸. Baranek Boży to określenie, którego w Nowym Testamencie używał wobec Jezusa Chrystusa Jan Chrzciciel mówiąc: „Oto Baranek Boży, który gładzi grzech świata”²²⁹. Słowa te stanowią odwołanie do nauki starotestamentowej, w której ofiara z baranka jest darem składanym Bogu i ważnym elementem celebracji święta Paschy. Baranek Boży symbolizuje ofiarę Jezusa na krzyżu, którą złożył dla odkupienia ludzkości, a będąc jednocześnie symbolem czystości i niewinności²³⁰, mógł nawiązywać do najstarszego kościoła w mieście pod wezwaniem Bożego Ciała²³¹.

Podobnie jest w przypadku pieczęci Opola, na których motyw krzyża nawiązuje do średniowiecznej katedry²³². Sam krzyż w formie gestu, jak prostego znaku plastycznego zajmuje miejsce wyjątkowe, będąc niejako „symbolem symboli”²³³. Jest jednym z najstarszych symboli ludzkości znanym w większości starożytnych religii²³⁴. Celtowie, Słowianie i ludy germańskie posługiwały się tym znakiem na długo przed rozpoczęciem ery chrześcijańskiej, zazwyczaj wiążąc go z jakąś formą kultu sił przyrody i bóstw naczelnych o charakterze solarnym. Znany był także w starożytnym Rzymie, gdzie stał się symbolem chrześcijan, w momencie gdy religia zyskała status państwowej. Przez wizerunek krzyża nawiązywano do dwóch pierwszych liter greckich słowa Christos, a następnie do ukrzyżowania Jezusa Chrystusa, przez co stał się on symbolem jego męki. Od średniowiecza krzyż oprócz wymiaru sakralnego i liturgicznego przybrał wymiar społeczny, stał się jednym z głównych motywów w heraldyce i weksylologii, a później formą wielu orderów i odznaczeń²³⁵. Na pieczęciach miejskich pojawił się w związku z działalnością i rozwojem zakonów- głównie

²²⁸ Kat. Jabłonków 1, 2.

²²⁹ J 1, 29.

²³⁰ L. P. Chenel, A. S. Simarro, Słownik symboli..., s. 16.

²³¹ Warto zaznaczyć, że symbol Baranka łączono też często z Janem Chrzcicielem: P. Gołdyn, Symbolika religijna..., s. 90-95.

²³² Kat. Opole 1-9.

²³³ A. Kostołowski, Symbol symboli. Historia znaku krzyża, „Więź”, 1984, nr 8, s. 50-70; P. Gołdyn, Symbolika religijna..., s. 158-177.

²³⁴ E. Dahler, Święta i symbole, Warszawa 1999, s. 77-80.

²³⁵ Szczegółowo tematykę tę omawia: S. Kobiela, Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory, Warszawa 2000.

rycerskimi²³⁶, stąd i w Opolu próbowano znaleźć odniesienia do templariuszy²³⁷, zapominając, że istnieje też grupa pieczęci, na których wyobrażony krzyż stanowi nawiązanie do istniejącego niegdyś lub współcześnie miejscowego kościoła, w wypadku Opolą pod wezwaniem św. Krzyża²³⁸. Znak ten jednak oprócz odniesień do opolskiej kolegiaty²³⁹, ma własną symbolikę odwołującą się do Chrystusa pośród grona dwunastu apostołów²⁴⁰.

Z bogatego zbioru symboli przypisanych Chrystusowi ciekawym przykładem jest także pelikan²⁴¹. W myśl legendy ptaki te odznaczały się wielkim oddaniem dla swoich piskląt²⁴², niemniej z powodu uderzenia skrzydłem lub jak chcą inni uduszenia z nadmiaru matczynej miłości²⁴³, pisklęta ponoszą śmierć. Trzeciego dnia pełna rozpacz matka (w niektórych przekazach ojciec), otwiera swój bok, z którego wypływa krew przywracająca młodym życie²⁴⁴. W ten sposób pelikan stał się symbolem ofiary Chrystusa na krzyżu i jego przelanej krwi, przez którą dokonano się odkupienie²⁴⁵. Takie właśnie znaczenie próbowano przypisać ptakowi umieszczonemu na grzbiecie biegnącego jelenia²⁴⁶ na pieczęciach Bierunia²⁴⁷. Nie ma jedna pewności czy ten wodny

²³⁶ P. Gołdyn, *Symbolika religijna...*, s. 161.

²³⁷ S. Koszyk, *Zmienne losy herbu miasta Opolą*, „Kalendarz Opolski” 1963, s. 177-182.

²³⁸ W. Dziewulski, *Miasto lokacyjne w Opolu w XIII-XV wieku*, „Studia Śląskie”, n.s. t. 1, Opole 1958, s. 19. Warto także zaznaczyć, że połowa krzyża na pieczęci Opolą, była także łączona z księciem opolskim Kazimierzem i jego udziałem w wyprawie krzyżowej: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 195.

²³⁹ D. Tomczyk, *Herby miast Śląska Opolskiego*, Opole 1996, s. 11-13.

²⁴⁰ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 109.

²⁴¹ P. Gołdyn, *Pelikan ako symbol Krista w erboch pol'skych a slovenskych miest*, „Genealogicko-heraldický Hlas” 2004, nr 1, s. 5-9.

²⁴² *Fizjologi i Aviarium. Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt*, oprac. S. Kobielski, Kraków 2005, s. 21, 41, 123.

²⁴³ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 136.

²⁴⁴ C. Ripa, *Ikonologia...*, s. 26

²⁴⁵ J. Baldock, *Symbolika chrześcijańska...*, s. 128.

²⁴⁶ Warto zaznaczyć, że także jeleniowi przypisywano symbolikę religijną, był personifikacją Chrystusa, symbolizując zmartwychwstanie, czystość i dobroć: L. P. Chenel, A. S. Simarro, *Słownik symboli...*, s. 89.

²⁴⁷ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 93; *Kat. Bieruń 1-3*.

ptak o długiej szyi to czapla²⁴⁸, łabędź²⁴⁹, gęś²⁵⁰ czy właśnie pelikan jak chce większość badaczy, i czy przypadkiem jego obecność nie ma jedynie związku z położeniem naturalnym miasta.

Do najstarszych i dość licznych wizerunków napieczętnych należy też postać Matki Bożej²⁵¹. Wzorcem dla ikonografii maryjnej stały się cztery typy przedstawień²⁵², wśród których dominowała Hodegetria, czyli tronuująca Madonna z Dzieciątkiem Jezus na lewym ramieniu²⁵³. Z takim też wizerunkiem spotykamy się na pieczęciach (choć nie wszystkich) Gliwic²⁵⁴, pochodzących z okresu po 1629 r.²⁵⁵, kiedy to miasto, w dowód uznania za bohaterską obronę przed protestanckimi wojskami Mansfelda, otrzymało od cesarza Ferdynanda przywilej, w którym obdarzył je nowym herbem²⁵⁶. Jest on jednym z kilkunastu herbów miejskich nadanych przez Habsburgów w latach wojny trzydziestoletniej w Królestwie Czeskim a jedynym na Śląsku²⁵⁷. Ma on niejako charakter polemiczny wobec protestantyzmu²⁵⁸, bowiem, choć treść symboliczna herbu,

²⁴⁸ Także symbolika czapli jest bardzo rozbudowana, a ma swoje źródło w cechach fizycznych i naturalnych zachowaniach. Długi dziób i sposób w jaki nim przeszukuje błoto uczynił z niej np. w starożytnym Egipcie symbol ciekawości i poszukiwania mądrości, ponadto jako ptak pożerający węże stała się w średniowieczu symbolem Chrystusa, a ponieważ w czasie rui skrzeczy a jej nogi i dziób stają się czerwone, mówiono że płacze krwią: L. P. Chenel, A. S. Simarro, Słownik symboli..., s. 34

²⁴⁹ Łabędzia ze względu na biel kojarzono ze światłem, L. P. Chenel, A. S. Simarro, Słownik symboli..., s. 141.

²⁵⁰ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 13.

²⁵⁰ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 13.

²⁵¹ P. Gołdyn, Maryja w herbach miast polskich, „Salvatoris Mater”, 2000, nr 2, s. 247-262.

²⁵² Szerzej: P. Gołdyn, Symbolika religijna..., s. 43.

²⁵³ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 135.

²⁵⁴ Kat. Gliwice 8, 9, 11.

²⁵⁵ P. Gołdyn, Symbolika religijna..., s. 52; K. Skupieński, Herb Gliwic, [w:] Materiały do polskiego herbarza samorządowego, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995, s. 123-127.

²⁵⁶ Pełny tekst dokumentu podaje: B. Nietzsche, Geschichte der Stadt Gleiwitz, Gleiwitz 1886, s. 180-182.

²⁵⁷ M. Kaganiec, Aspekty polityczno- religijne..., s. 297.

²⁵⁸ T. J. Maciuszko, Symbole w religijności..., s. 149.

który trafił w pole pieczętne jest bardzo szeroka²⁵⁹, niemniej interesujący nas motyw Madonny jest interpretowany jako dowód wdzięczności gliwiczian za cudowne ocalenie miasta²⁶⁰, a także oddanie się pod Jej opiekę²⁶¹. Miał on jeszcze lokalny aspekt, bowiem wśród mieszkańców praktykowane były pielgrzymki do sanktuarium na Jasnej Górze²⁶².

Jak wiadomo, wyobrażenia fauny i flory weszły do sztuki średniowiecznej nie tylko jako odzwierciedlenie rzeczywistości, lecz niejednokrotnie prezentacja podstawowych treści religijnych²⁶³, gdyż poprzez swoje symboliczne znaczenie przypominają o życiu i cnotach świętych²⁶⁴. Znajduje to doskonałe odzwierciedlenie w symbolice maryjnej, ponieważ znacznie częściej niż postać samej Bogurodzicy w polu pieczętnym umieszczano symbolizujące ją kwiaty. Pierwszym z nich jest róża, której symboliczne znaczenie przypisywano jednak już w starożytności. Po pierwsze, pięć płatków kwiatowych wokół podstawy wyobrażać miało niezmiennie powtarzający się ruch kosmosu, który zdaniem Arystotelesa składał się z pięciu żywiołów, wyznaczając rytmiczne następstwo czasu²⁶⁵. Po drugie, znaczenie kwiatu odnosić się miało do tego, co zagadkowe i tajemnicze²⁶⁶, dlatego wieszane nad stołami róże wskazywały, że prowadzonej tu rozmowy nie należy przekazywać dalej. W końcu róża stała się symbolem maryjnym, który w świecie chrześcijańskim funkcjonował już od V w. Do

²⁵⁹ Uwzględniając jedynie treści religijne należy zasygnalizować, że w polu pieczętnym nad bramą umieszczono dwie skrzyżowane palmy będące symbolem męczeństwa i zwycięstwa nad śmiercią: J. Baldock, *Symbolika chrześcijańska...*, s. 127.

²⁶⁰ M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic, Pyskowic, Toszka i Łabęd- ich geneza i symbolika*, „Roczniki muzeum w Gliwicach”, t. 2 1986, s. 69.

²⁶¹ Koncepcja opiekunki zrodziła się w średniowieczu na Węgrzech, w XVI i XVII wobec zagrożenia katolicyzmu, kult nabrał nowego znaczenia: M. Michałowska, *Palladium Polskie. Militarne aspekty ikonografii maryjnej XVII-XVIII w.*, „Studia Claramontana”, t. 6, Częstochowa 1985, s. 26-28.

²⁶² M. Kaganiec, *Aspekty polityczno- religijne...*, s. 299.

²⁶³ A. Karłowska-Kamzowa, *Flora i fauna w sztuce średniowiecznej Europy* [w:] *Flora i fauna w kulturze średniowiecza od XII do XV wieku. Materiały XVII Seminarium Mediewistycznego*, red. A. Karłowska-Kamzowa, Poznań 1997, s. 7.

²⁶⁴ L. Rotter, *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 204.

²⁶⁵ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 2001, s. 191.

²⁶⁶ Taka interpretacja ma podstawę w morfologii kwiatu, bowiem jeśli w rysunku rzutu poziomego róży połączy się linią prostą punkty środkowe co drugiego płatka kielicha powstanie pentagram-gwiazda pięcioramienna, prastara figura zaklęć, symbol spraw tajemniczych: D. Forster, *Świat symboliki...*, s. 192.

najstarszych świadectw tej symboliki zaliczyć można zwrotek „Carmen paschale”, Seduliusza z ok. 430 r.: „Jak pośród ostrych cierni delikatna róża wolna od kolców, co ranią i krzew macierzysty przyćmiewa swym pięknem. Tak z rodu wzniosła święta Maryja”²⁶⁷. Symbolikę tą dalej rozwijano w średniowieczu i przykładowo pięć płatków róży porównywano do 5 ran Chrystusa²⁶⁸.

Połowa róży widnieje na pieczęciach Dobrodzienia²⁶⁹, nawiązując do istniejącego już w średniowieczu kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, uznanej za patronkę miasta²⁷⁰. Podobnie jest w przypadku Wodzisławia²⁷¹, gdzie większość przesłanek wskazuje, iż połowę róży nie należy wiązać z symboliką władzy i przynależności²⁷², a właśnie przypisywać jej treści religijne. Kwiat jako symbol maryjny²⁷³ wskazuje na patronkę kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, mającego prawdopodobnie proveniencję średniowieczną²⁷⁴. Ponadto o tym, że Maryja była patronką Wodzisławia świadczą także dawne podania, wspominające o licznych pielgrzymkach wodzisławian w dniu 15 sierpnia²⁷⁵. Takie samo wyobrażenie widnieje też na pieczęciach Olesna, niemniej w tym wypadku raczej trudno utrzymać argumentację świadczącą za symboliką religijną. Po pierwsze, najstarszy kościół funkcjonował pod wezwaniem św. Michała²⁷⁶, a po drugie, pomimo że już w średniowieczu w mieście istniał klasztor Augustianów, którego patronką w

²⁶⁷ W. Kopaliński, Słownik symboli, Warszawa 2012, s. 362-365; J. Tresidder, Słownik symboli. Ilustrowany przewodnik po tradycjach, wyrażeniach obrazowych i emblematkach, Warszawa 2001, s. 182-183.

²⁶⁸ D. Forster, Świat symboliki..., s. 192-193.

²⁶⁹ Kat. Dobrodzień 1-3.

²⁷⁰ M. Antoniewicz, Herby miast województwa częstochowskiego, Częstochowa 1984, s. 39.

²⁷¹ Kat. Wodzisław 1, 2.

²⁷² W. Strzyżewski łączy połowę róży widniejącą w polu pieczętnym z właścicielami państwa stanowego rodziną Planknar z Kinsbergu: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 88-89.

²⁷³ Co prawda M. Gumowski dostrzega w wodzisławskiej róży treści religijne, niemniej określając jej kolor jako czerwony łączy ją z symbolem Chrystusa: M. Gumowski, Herby i pieczęcie..., s. 302.

²⁷⁴ S. Kulpa, Herb miasta Wodzisławia..., s. 86.

²⁷⁵ Tamże, s. 86.

²⁷⁶ P. Gołdyn, Symbolika religijna..., s. 129.

tym czasie była Najświętsza Maria Panna²⁷⁷, to połowa róży prawdopodobnie nawiązuje do niemieckiej nazwy miasta (Rosenberg) i jest jej graficznym przedstawieniem.

Drugi kwiat łączony z Maryją to lilia, której plastyczne przedstawienie, zawsze o trzech płatkach związanych jakby przepaską, odbiega znacznie od jej realnego wyglądu, przypominając raczej kwiat lotosu czy irysa, co wynika z faktu, że mamy do czynienia z figurą stylizowaną²⁷⁸. Symbolika kwiatu lilii, należącej do najstarszych europejskich znaków graficznych i symbolicznych wywodzących się jeszcze ze starożytnej Grecji, zmienia się w zależności od kultury i czasu. Raz jest symbolem czystości i dziewictwa, płodności i żyzności, a czasami znakiem władzy i panowania²⁷⁹. Od wczesnego średniowiecza, nie tracąc jednak wartości atrybutu królewskiego, zaczyna manifestować przede wszystkim treści religijne, pierwsze głównie chrystologiczne a następnie od XI w. maryjne²⁸⁰. Apogeum lilii jako atrybutu Dziewicy zdaje się przypadać na XIII w., natomiast pod koniec średniowiecza lilia w sztuce pojawia się coraz rzadziej ustępując miejsca róży. Nowe tendencje w kulcie maryjnym sprawiają, że kwiat miłości zajmuje miejsce kwiatu czystości²⁸¹.

Na omawianym obszarze lilie spotykamy tylko na pieczęciach Bielska²⁸². Nie można jednak w tym przypadku jednoznacznie stwierdzić, że wskazują one na osobę Matki Boskiej²⁸³. Wydaje się, iż mamy tu do czynienia raczej z symboliką kościelną (a nawet władzy i przynależności), niż religijną, gdyż kwiaty nawiązują do godła

²⁷⁷ D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego, Olesno, „Nowy Biuletyn Szkolny”, 10 R. XII, nr 2002, s. 25.

²⁷⁸ M. Pastoureau, Średniowieczna gra..., s. 110-111.

²⁷⁹ D. Forster, Świat symboliki..., s. 187-189.

²⁸⁰ Symbol lilii wiązany jest z następującym fragmentem: „Jak lilia pośród cierni, tak przyjaciółka ma pośród dziewcząt.”, Pieśni nad pieśniami 2,2.

²⁸¹ M. Pastoureau, Średniowieczna gra..., s. 113.

²⁸² Trzy lilie widnieją na pieczęciach ogólnomijskich, jedna natomiast na pieczęci ławników; Kat. Bielsko 1-9.

²⁸³ Przykłady kształtów lilii heraldycznych przykładowo podał: Znamierowski A., Wielka księga heraldyki, Warszawa 2008, s. 87.

biskupów wrocławskich tj. sześciu białych lilii na czerwonym tle²⁸⁴. Bielsko, choć nigdy nie było własnością biskupów, należało do diecezji wrocławskiej a rzeka Białka, nad którą leży miasto, od XIII w. była granicą z sąsiednią diecezją krakowską²⁸⁵. Idąc o krok dalej, sugerowano nawet współuczestnictwo biskupa przy założeniu miasta, na co jednak nie ma żadnych dowodów²⁸⁶. Nieco bardziej przekonujące wydaje się twierdzenie, że przejście do herbu miejskiego godła biskupiego, było wyrazem emancypacyjnych dążeń władz miejskich, szukających powiązań i sojuszników ze strony hierarchów kościelnych z Wrocławia²⁸⁷. Nie zmienia to jednak faktu, że lilie w tym wypadku odnieść należy raczej do św. Jana Chrzciciela, patrona katedry wrocławskiej, niż dopatrywać się w nich symboliki maryjnej²⁸⁸.

Maryję przedstawiano też za pomocą znaków symbolicznych takich jak gwiazdy czy półksiężyc²⁸⁹. Te ciała niebieskie symbolizujące boską światłość²⁹⁰ i harmonię²⁹¹, widnieją na pieczęciach kilku ośrodków miejskich, lecz pomimo tego, że symbolika gwiezdna jest przede wszystkim maryjna²⁹², to w żadnym z nich nie ma pewności czy możemy je z nią łączyć. Pierwszym z nich jest Lubliniec, który w polu pieczętnym, podzielonym w słup posiada w lewym polu pięć gwiazd sześcioramiennych²⁹³. Nie znajdujemy tu jednak nawiązania do patrona miasta czy kościoła, gdyż najstarsza

²⁸⁴ Herb w tej stylizacji miał się ostatecznie wykształcić w 1319 r. za czasów biskupa Henryka z Wierzbna: P. Pfortenhauer, *Die Schlesienschen Siegel von 1250 bis 1300*, Breslau 1879, s. 14-15; M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 310.

²⁸⁵ J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 50.

²⁸⁶ M. Gumowski, *Herby miast...*, s. 131.

²⁸⁷ J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 57.

²⁸⁸ Warto tu przytoczyć także przykład Frysztatu, na pieczęciach którego widnieje gałązka lipy. W starożytnej Grecji drzewo to uważane było za symbol niewinności i czystości, a przez Słowian za drzewo święte. U Germanów była symbolem lokalnej władzy sądowniczej. Miała chronić przed piorunami i złymi duchami. Przekonanie to przejęli potem chrześcijanie i bardzo często wieszali figurki Matki Boskiej na lipach i budowali pod nimi kapliczki, wiążąc je z symboliką Maryjną, gdyż w jednym ze średniowiecznych hymnów została określona jako „rozłożysta lipa”: S. Kobielus, *Florarium christianum*. Symbolika roślin - chrześcijańska starożytność i średniowiecze, Kraków 2006, s. 127-128.

²⁸⁹ E. Dahler, *Święta i symbole...*, s. 71-75.

²⁹⁰ J. Baldock, *Symbolika chrześcijańska...*, s. 113.

²⁹¹ L. P. Chenel, A. S. Simarro, *Słownik symboli...*, s. 71-72.

²⁹² T. J. Maciuszko, *Symbole w religijności...*, s. 122.

²⁹³ Kat. Lubliniec 1-3.

świątynia była pod wezwaniem św. Mikołaja²⁹⁴. Ważnym wydarzeniem w dziejach miasta był niewątpliwie moment, kiedy na tutejszym zamku przechowywano w 1655 r. przez jakiś czas obraz Matki Boskiej wywieziony z Jasnej Góry, niemniej najstarsze pieczęcie pochodzą sprzed tego okresu, więc wydarzenie to nie mogło wpłynąć na wizerunek napieczony, podobnie zresztą jak bliskie sąsiedztwo ze wsią Lubecko, w której znajduje się Kościół (obecnie sanktuarium) Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Z kolei gwiazda widniejąca na pieczęciach Toszka, choć ma konotacje religijne, to nawiązuje do św. Piotra. W końcu trzy gwiazdy widoczne są na najstarszej pieczęci Rybnika²⁹⁵. Przypisywano im szereg znaczeń²⁹⁶, pomijając fakt, że najstarszy kościół rybnicki, pochodzący z XII w., był pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, a gwiazdy symbolizować mogły jego patronkę. Z kolei półksiężyc, którego znaczenie symboliczne odwoływać się może do Najświętszej Marii Panny jako Królowej Niebieskiej²⁹⁷, widnieje na pieczęciach Pyskowic²⁹⁸. Czy jest to jednak księżyc w nowiu, łódź, fragment herbu Korab lub Łodzia, którego miał używać Pisca, legendarny założyciel miasta, czy też mur półkolisty opasujący wieże, do czego przychyliła się piszący, nie można jednoznacznie rozstrzygnąć.

Wśród wizerunków o tematyce religijnej najliczniejszą grupę stanowią postacie świętych bądź ich atrybuty. Pojawienie się świętego na pieczęci można wytłumaczyć ścisłymi relacjami między patronem miasta bądź kościoła a mieszkańcami, których wybór często wiązał się z wezwaniem najstarszego kościoła w mieście. Święty, który niejednokrotnie zostawał też opiekunem miasta, postrzegany był jako duchowy obrońca czy gwarant bezpieczeństwa. Pojawienie się danego świętego mogło też być odzwierciedleniem rozprzestrzeniania się kultu w danym regionie, lub być związane z przeniesieniem go do Polski przez osadników np. niemieckich²⁹⁹. Twórcy pieczęci czerpali z podstawowych wzorców ikonograficznych, co szczególnie widoczne jest w

²⁹⁴ <http://faralubliniec.pl/parafia/> [data wejścia: 17 lipca 2012 r.].

²⁹⁵ Kat. Rybnik 1.

²⁹⁶ E. Drobny, twierdzi, że trzy gwiazdy nad wodą, miały mieć związek z legendą wywodzącą się z czasów przedhistorycznych, kiedy na terenie późniejszego miasta, nad brzegiem rzeki Nacyny, powstały trzy opola słowiańskie, które w okresie kolonizacji zostały połączone w jedną gminę, cyt. za. M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 184.

²⁹⁷ J. Baldock, *Symbolika chrześcijańska...*, s. 128.

²⁹⁸ Kat. Pyskowice 1-8.

²⁹⁹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 123-125.

przypadku wyobrażeń świętych i błogosławionych, prezentowanych według kanonów Kościoła rzymsko-katolickiego. Przedstawienia ich cechował schematyzm, a wizerunki spełniały kryterium powszechności³⁰⁰. Zazwyczaj widoczna była cała postać, rzadko bowiem spotyka się fragmenty ciała, w niewymyślnej postawie, najczęściej stojącej, rzadziej siedzącej, umieszczona na pierwszym planie.

Z takim przedstawieniem spotykamy się na pieczęciach Strumienia³⁰¹, na których w lewym polu umieszczono, trzymającą wieżę i miecz, św. Barbarę, patronkę miejscowego kościoła³⁰². Historia i męczeństwo św. Barbary, która jednak nie jest postacią historyczną, sięga IV w. Według legendy była ona piękną córką, bogatego urzędnika rzymskiego, która przyjąwszy potajemnie chrześcijaństwo ślubowała dozoną czystość i odmówiła zamążpójścia³⁰³. Gdy ojciec dowiedział się o tym, w obawie o swój urząd i dobre imię próbował odwieść córkę od wiary, a gdy ta nie zmieniła zdania, zamknął ją w wieży, w której przyjęła Komunię przyniesioną przez anioła³⁰⁴, głodził, a następnie ścinał mieczem³⁰⁵. Barbara uznawana jest za patronkę ludzi narażonych na nagłą śmierć m.in. górników czy marynarzy, którzy szukają u niej wsparcia, ochrony i jej przychylności w czasie pracy³⁰⁶. Jest orędowniczką w czasie burzy i pożaru oraz patronką dobrej śmierci. Jej atrybuty to kielich z hostią, miecz, wieża a czasami księga i pawie pióro.

Podobną funkcję opiekuna miasta sprawuje św. Mikołaj, który będąc jednocześnie patronem miejscowego kościoła parafialnego, wzniesionego z fundacji Wacława I w latach 1443-47³⁰⁷, trafił w pole pieczęci wspomnianego już wyżej Bielska,

³⁰⁰ Tamże, s. 128.

³⁰¹ Kat. Strumień 1-4.

³⁰² W latach 1495-1498 został ufundowany w Strumieniu przez Mikołaja Brdeckiego nowy kościół pod wezwaniem św. Barbary: J. Polak, Powstanie miasta..., s. 28-29.

³⁰³ J. Sobczak, Święci i ich symbole, Poznań 2000, s. 29-30.

³⁰⁴ U. Janicka-Krzywda, Patron, atrybut, symbol, Poznań 1993, s. 18.

³⁰⁵ P. Gołdyn, Symbolika religijna..., s. 101.

³⁰⁶ B. Bazielić, Święta Barbara-patronka górników, [w:] Górniczy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach, red. D. Simonides, Katowice 1988, s. 354.

³⁰⁷ Z. Perzanowski, Bielsko-Biała. Zarys dziejów rozwoju przestrzennego miasta, Kraków 1958, s. 20.

jako figura heraldyczna³⁰⁸. Postać biskupa, w stroju pontyfikalnym z infułą i pastorałem, czasami z otwartą księgą lub ręką wzniesioną do błogosławieństwa, w aureoli wokół głowy, góruje niejako nad herbem miejskim przedstawionym na tarczy u jego stóp. Sam święty urodził się ok. 270 r. i bardzo szybko odznaczył się szczególnym wyczuleniem na niedolę ludzką, rozdając potrzebującym swój okazały majątek. Jako biskup Miry dbał o potrzeby materialne wiernych, ratował ich od śmierci a nawet wskrzeszał. Atrybuty z którymi najczęściej przedstawiany jest św. Mikołaj to troje dzieci, trzy kule na księdze, okręt i kotwica³⁰⁹, a ze względu na swoją godność biskupią często prezentowany jest z infułą i pastorałem³¹⁰.

Nie zawsze jednak można utożsamiać świętego widniejącego na pieczęci z przedstawieniem patrona miejscowego kościoła parafialnego. Tak jest w przypadku Miasteczka Śląskiego³¹¹, gdzie kościół zbudowany dopiero w 1660 r., od początku był pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny, natomiast obecne wezwanie Wniebowzięcia NMP i św. Jerzego jest wtórne³¹². W tym wypadku wizerunek świętego Jerzego reprezentuje patrona właściciela Jerzego Fryderyka Hohenzollerna³¹³, który nadał prawa miejskie wraz z herbem w dzień swoich imienin tj. 23 kwietnia 1561 r.³¹⁴. Sam św. Jerzy, którego zmagania ze smokiem symbolizują odwieczną walkę dobra ze złem³¹⁵, to postać na wpół legendarna. Miał on być żołnierzem armii rzymskiej w czasie prześladowań chrześcijan za rządów cesarza Dioklecjana, który widząc popełniane na nich zbrodnie, odmówił złożenia ofiary bogom pogańskim, przeszedł na chrześcijaństwo, porzucił stan rycerski i rozdał majątek. Za to został skazany na śmierć

³⁰⁸ Kat. Bielsko 1-6, 8-9.

³⁰⁹ P. Gołdyn, *Symbolika religijna...*, s. 101.

³¹⁰ Szerzej: Tamże, s. 191-205.

³¹¹ W. Strzyżewski zalicza błędnie to przedstawienie do grupy wizerunków ze świętymi, będącymi patronami kościołów parafialnych: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 124.

³¹² T. Hadaś, *Geneza i symbolika herbu Miasteczka Śląskiego*, [w:] *Górnos Śląska symbolika samorządowa wczoraj-dziś-jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 127.

³¹³ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 72, taką interpretację kwestionował: P. Knötel, *Die Wappen der ober Schlesischen Städte*, „Oberschlesien”, Jg. I, 1902-1903, s. 673.

³¹⁴ Sam margrabia był protestantem, niemniej takie wyobrażenie nie kolidowało z luteranскими przedstawieniami obrazowymi: J. Harasimowicz, *Treści i funkcje ideowe sztuki śląskiej Reformacji 1520-1650*, Wrocław 1986, s. 36, 88.

³¹⁵ D. Forstner, *Świat symboliki...*, s. 467.

męczeńską albo ścięty mieczem³¹⁶. Jego kult szybko rozprzestrzenił się na wschodzie, a do zachodniej Europy dotarł u schyłku XI w. wraz z uczestnikami pierwszej krucjaty³¹⁷. Jerzego uznano za patrona żołnierzy (pierwotnie głównie rycerzy niemieckich³¹⁸), kawalerii, rusznikarzy a także rolników, pasterzy a nawet bezpłodnych kobiet czy chorych na trąd i choroby weneryczne³¹⁹. Liczne legendy opisujące życie św. Jerzego³²⁰ dostarczyły twórcom atrybutów charakterystycznych dla tej postaci, z których wiele znalazło się na pieczęciach Miasteczka Śląskiego³²¹. Po pierwsze, zbroja pełna, płytowa z hełmem dziobowym symbolizuje moc i siłę do walki ze złem, po drugie, włócznia³²², która była także atrybutem św. Maurycego³²³, symbolizuje bohaterstwo, szybkość i wolność³²⁴. Po trzecie, miecz, który jest materialnym symbolem sprawiedliwości Bożej i przenikliwości Słowa Bożego. Miecz jest traktowany jako broń rezerwowa, ponieważ chrześcijanin powinien nie siłą a wiarą zwyciężać zło³²⁵, miecz stanowi także symbol panowania nad życiem i śmiercią, jest znakiem odwagi i męstwa³²⁶.

³¹⁶ P. Gołdyn, *Symbolika religijna...*, s. 111-112.

³¹⁷ Przykładowo w średniowieczu na Śląsku pod wezwaniem św. Jerzego funkcjonowało 36 parafii, 13 kaplic i 2 szpitale: H. Neuling, *Schlesische Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, II. Ausg., Breslau 1902, s. 365-366.

³¹⁸ K. Radoński, *Święci i Błogosławieni Kościoła Katolickiego*, Poznań 1948, s. 229; W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1996, s. 200-201; F. G. Lanzi, *Jak rozpoznać świętych i patronów w sztuce i w wyobrażeniach ludowych*, Kielce 2004, s. 86-88.

³¹⁹ Więcej o kulcie św. Jerzego: W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985, s. 432; K. Wiśłowska, T. Wiśłowski, *Atrybuty świętych*, Wrocław 1987, s. 103-105; P. Gründel, *Die Wappensymbolik...*, s. 26; T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 119-120.

³²⁰ Skrótowo przytacza je: T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 120.

³²¹ *Kat. Miasteczko Śląskie* 1, 2, 5-7.

³²² W przywileju mowa jest o oszczepie (Speer), ale stanowi on broń miotaną a nie kłutą, więc właściwszym orężem będzie włócznia zaopatrzona w grot, widoczny na rysunku pieczęci miejskiej: T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 136, przyp. 52.

³²³ T. Panfil, *Lingua symbolica...*, s. 53-54.

³²⁴ P. Gründel, *Die Wappensymbolik...*, s. 55.

³²⁵ D. Forstner, *Świat symboliki...*, s. 467-469.

³²⁶ P. Gründel, *Die Wappensymbolik...*, s. 53.

Z kolei smok jest symbolem zła, mocy piekielnych i wszelakich kataklizmów³²⁷. Smoki opisywane w mitologiach wielu ludów to demoniczne hybrydy, chimery czy nieco później, budzące odrazę jaszczury³²⁸. Późnośredniowieczne smoki dzielono zazwyczaj na uskrzydłone i bezskrzydłe³²⁹. Pierwsze częściej spotykane były w ikonografii heraldycznej i postrzegane jako atrybut św. Michała Archanioła lub św. Jerzego w wizerunku konnym. Drugie natomiast najczęściej występowały jako atrybut św. Jerzego przedstawionego w pozycji pieszej³³⁰. Scena walki w herbie Miasteczka choć jest niewątpliwie importem zachodnim³³¹, ma konotacje rodzime, ponieważ w Polsce i na Śląsku istniały tradycje drakomachiczne, o czym świadczy umieszczanie smoka na wielu średniowiecznych monetach oraz pieczęciach książęcych i królewskich, gdzie symbolizował niebezpiecznego przeciwnika, którego pokonuje nieustraszony i waleczny władca³³².

Kolejnym świętym, którego postać raczej rzadko umieszczano w polu pieczętnym, jest Jan Chrzciciel-ostatni prorok Starego Przymierza, którego misją było przygotowanie ludzi na przyjście Mesjasza³³³. Syn Elżbiety i Zachariasza, po ukończeniu trzydziestego roku życia, zaczął publiczną działalność nawołując do zmiany życia i chrztu, po który przyszedł do niego sam Jezus. Na jego widok miał zawołać: „Oto Baranek Boży”³³⁴, dlatego jednym z jego atrybutów stał się właśnie baranek, symbol Chrystusa³³⁵. Drugim popularnym przedstawieniem ikonograficznym świętego jest głowa na misie, która nawiązuje do śmierci Jana. Czy jednak widniejąca na

³²⁷ Występujący w legendzie o św. Jerzym motyw smoka został zapożyczony z greckiego mitu o Perseuszu, który ocalił Andromedę, córkę etiopskiego króla od pożarcia jej przez smoka: R. Graves, *Mity greckie*, Warszawa 1974, s. 225-230.

³²⁸ H. Mode, *Stwory mityczne i demony. Fantastyczny świat istot mieszanych*, Warszawa 1977, s. 118-119.

³²⁹ G. Oswald, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig 1984, s. 103-104, 257.

³³⁰ Szeroko tę tematykę omawia: T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 122.

³³¹ T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 123.

³³² Z. Piech, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 91; T. Panfil, *Lingua symbolica...*, s. 53-55.

³³³ P. Gołdyn, *Symbolika religijna...*, s. 80-95.

³³⁴ J 1, 35-36.

³³⁵ W. Zaleski, *Święci na każdy...*, s. 339-343; K. Radoński, *Święci i Błogosławieni...*, s. 200-201.

pieczęciach Mysłowic należy do świętego³³⁶, czy też jest to głowa „myślącego człowieka”, przez którą nawiązano do nazwy miasta? Większość badaczy opowiada się raczej za pierwszą ewentualnością³³⁷, niemniej Jan nie był ani patronem lokalnego kościoła, gdyż ten był pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, ani nie można także mówić o nawiązaniach do herbu biskupstwa wrocławskiego, gdyż Mysłowice należały do diecezji krakowskiej. Natomiast: „Z duchowej własności ziemskiej wchodzi w rachubę opactwa benedyktyńskie w Tyńcu i w Orłowej pod Cieszynem. Ale również one mają innych patronów”³³⁸. Pewien niepokój budzi też brak charakterystycznej misy³³⁹, utraconej ponoć „w długim międzyczasie”³⁴⁰, która zmienić się miała w tarczę. Tak więc nie sposób rozstrzygnąć czy głowa z zamkniętymi oczami i pokazną brodą, która jest atrybutem dojrzałego mężczyzny, symbolem siły i męstwa³⁴¹, należy do Jana Chrzciciela, czy też może przykładowo do Mysława- legendarnego założyciela miasta.

Jak już wspomniano czasami zamiast postaci świętego pieczęcie noszą jedynie jego atrybuty. Z taka sytuacją mamy do czynienia w przypadku Toszka³⁴², gdzie w polu najstarszej pieczęci po lewej stronie umieszczono gwiazdę, będącą atrybutem dwunastu apostołów jako symbol ich chwały niebiańskiej³⁴³. Na kolejnych pieczęciach pojawia się dodatkowo połowa a następnie cały klucz³⁴⁴, który precyzuje, o którego z apostołów

³³⁶ Kat. Mysłowice 1, 2.

³³⁷ Przykładowo: I. Lustig, *Geschichte der Stadt Myslowitz*, Myslowitz 1867, s. 47; H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 208.

³³⁸ P. Knötel, *Die Städtwappen...*, s. 20; P. Knötel, *Die Wappen der oberschlesischen...*, s. 678-679.

³³⁹ Brak misy nie powinno się jednak traktować jako kryterium rozstrzygającego, bowiem w innych regionach Polski występowały także przedstawienia pomijające ten element: M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 238.

³⁴⁰ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 208.

³⁴¹ L. P. Chenel, A. S. Simarro, *Słownik symboli...*, s. 24.

³⁴² P. Gołdyn, *Symbolika religijna...*, s. 74.

³⁴³ J. Chrząszcz, w swej monografii uważa niesłusznie gwiazdę za element dekoracyjny: J. Chrząszcz, *Geschichte der Stadte Peiskretscham und Tost sowie des Kreises Tost-Gleiwitz*, Pyskowice 1927, s. 285, z kolei J. Bąk, uważa że została ona przejęta z konnej pieczęci Władysława I z 1256 (niemniej gwiazda jest tam umieszczona na kropierzu): J. Bąk, *Herby miast Gliwic, Pyskowic i Toszka. Ich geneza i symbolika*, „Zeszyty Gliwickie”, t. IX, Gliwice 1972, s. 172; por. Kat. Toszek 1.

³⁴⁴ Kat. Toszek 2-5. Genezę połowy klucza wyjaśnić można tylko w oparciu o najstarsze zasady heraldyczne, herby dzielone w słup tworzone już w XIII w. z dwóch herbów i w tego typu sytuacjach bardzo rygorystycznie przestrzegano podziału obu godeł: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 239.

chodzi, wskazując na św. Piotra, gdyż to właśnie do niego Jezus zwrócić się miał tymi słowami: „I tobie dam klucze królestwa niebieskiego”³⁴⁵, sprawiając, iż klucz stał się jego atrybutem³⁴⁶. Innymi atrybutami Apostoła są: anioł, kajdany, kogut, odwrócony krzyż, księga, łódź, zwój, pastorał, ryba, sieci, skała- stanowiące aluzje do wydarzeń w jego życiu, w którym od zwykłego rybaka, stał się jednym z najbardziej zaufanych uczniów i apostołów Jezusa; przez Kościół katolicki uważany jest też za pierwszego papieża. Wątpliwości nie budzi więc fakt, że twórcom pieczęci Toszka chodziło o nawiązanie właśnie do tego świętego, tym bardziej, że św. Piotr był również patronem powstałego w XII w kościoła parafialnego³⁴⁷.

Nie można natomiast zgodzić się z częścią badaczy, którzy uważają, że połowa koła na pieczęciach Krapkowic to symbol męczeństwa św. Katarzyny. Po pierwsze, dwa średniowieczne kościoły funkcjonujące w mieście były pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Mikołaja. Po drugie, atrybutem świętej jest koło zębate, które podczas tortur miało się rozsypać na skutek jej modlitw, co z kolei miało prowadzić do nawrócenia się jej oprawców. To widniejące w polu pieczęci miejskiej nie ma jednak zębów, które były narzędziem męczeństwa świętej³⁴⁸.

Z kolei pewien kontekst religijny odnajdujemy analizując pieczęcie Żor. Widniejący w lewym polu pieczętnym miecz ma liczne nawiązania w Piśmie Świętym³⁴⁹, a w Kościele Wschodnim ma dodatkowo własną symbolikę, gdyż jest on np. elementem ceremonialnego stroju biskupiego, będąc jednocześnie znakiem wolności i siły³⁵⁰. Ponadto najstarszy kościół w mieście był pod wezwaniem św. Filipa i Jakuba³⁵¹, a drugi z patronów został ścięty mieczem³⁵².

³⁴⁵ Mt 16, 19.

³⁴⁶ F. G. Lanzi, Jak rozpoznać świętych..., s. 56.

³⁴⁷ J. Rajman, Średniowieczny Toszek. Z dziejów małego miasta na Górnym Śląsku, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. XIV, 1999, s. 14.

³⁴⁸ P. Gołdyn, Symbolika religijna..., s. 115.

³⁴⁹ J. Baldock, Symbolika chrześcijańska..., s. 122.

³⁵⁰ J. E. Cirlot, Słownik symboli..., s. 253.

³⁵¹ A. Nowack, Kościół Farny pod wezwaniem św. Filipa i Jakuba, Żory 1992; A. Weltzel, Geschichte der Stadt Sohrau in Ober-Schlesien, Sohrau 1888, s. 184; B. Cimała, J. Delowicz, P. Porwoł, Żory. Zarys dziejów, wypisy, Żory 1994, s. 47.

Jak wiadomo, symbole religijne przeniknęły do różnych dziedzin codziennego życia a także do sfragistyki. Mamy tu do czynienia z postaciami świętych i błogosławionych a także z ich atrybutami. Niemniej wielu wyobrażeniom takim jak np. strzała³⁵³ czy koło³⁵⁴ automatycznie, niejako na wyrost, przypisywano konotacje religijne, choć w rzeczywistym zamiarze twórców odzwierciedlały najprawdopodobniej tylko konkretny przedmiot. Podobnie jest w przypadku wielu roślin i zwierząt, które umieszczone w polu pieczętnym, nie zawsze muszą nieść za sobą treści religijne. Wielokrotnie nawiązują one przede wszystkim do krajobrazu naturalnego, jak w przypadku Skorogoszcza³⁵⁵, Frysztadu³⁵⁶ czy Sośnicowic i Strzeleczek³⁵⁷, gospodarczego, jak w przypadku Rybnika czy Głogówka³⁵⁸ czy politycznego, jak w przypadku Ścinawy³⁵⁹. Nie można jednak zaprzeczyć, że wyobrażenia należące do tej grupy są wyjątkowo liczne i cechuje je duża trwałość, a większość z nich konsekwentnie przeniesiono z pieczęci do godła herbowego³⁶⁰.

³⁵² J. Marecki, L. Rotter, Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych, Kraków 2009, s. 296-297.

³⁵³ Strzała to symbol zręczności, dążenia do celu i miłości Bożej: U. Janicka-Krzywda, Patron, atrybut..., s. 78.

³⁵⁴ Koło to zarówno figura geometryczna, ale i przedmiot użytkowy, symbolizuje wieczność, doskonałość, boskość: L. P. Chenel, A. S. Simarro, Słownik symboli..., s. 108.

³⁵⁵ Gałązka dębowa, która widnieć w polu pieczęci, to symbol siły, trwałości i majestatu, z powodu wytrzymałości drewna dąb kojarzony był z nieśmiertelnością. Potężny wygląd drzewa czynił z niego symbol osi świata i medium komunikujące niebo i ziemię np. Abraham doświadczył objawienia pod dębem, z niego wykonana była Arka Przymierza, drzewo to także symbol w późniejszej tradycji chrześcijańskiej Chrystusa i Dziewicy Marii, siły wiary, cnoty przewycięzania przeciwności: L. P. Chenel, A. S. Simarro, Słownik symboli..., s. 39.

³⁵⁶ Sama gałązka ze względu na relację z drzewem może symbolizować płodność i siły natury, natomiast lipa już w starożytnej Grecji była uważana za symbol niewinności i czystości. Przez Słowian uważana była za drzewo święte. Miała chronić przed piorunami i złymi duchami. Przekonanie to przejęli potem chrześcijanie i bardzo często wieszali figurki Matki Boskiej na lipie i budowali kapliczki pod właśnie tymi drzewami.

³⁵⁷ Sosna ze względu na zielone igły stanowić ma symbol nieśmiertelności: L. P. Chenel, A. S. Simarro, Słownik symboli..., s. 234; J. Marecki, Rośliny w heraldyce (fragment większej całości), [w:] Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 102.

³⁵⁸ Symbolika ryby i winnej latorośli została omówiona powyżej.

³⁵⁹ Potrójna koniczyna była interpretowana jako symbol Trójcy Świętej, symbol życia, odtrutka jadu: L. Rotter, Symbolika kwiatów i ziół [w:] Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 83-84.

³⁶⁰ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 113.

4.5. SYMBOLIKA GOSPODARCZA

Postępujący rozwój rzemiosła i handlu warunkował przekształcanie się osad w miasta, których mieszkańcy parali się zajęciami zależnymi w dużej mierze od położenia geograficznego i warunków naturalnych. Nic więc dziwnego, że czynniki te znalazły swe odbicie na pieczęciach miejskich, a w wielu wypadkach wyobrażenia odnoszące się do warunków naturalnych, symbolizowały równocześnie gospodarczy charakter miasta. To wzajemne przenikanie się motywów o charakterze gospodarczym i topograficznym sprawiło, że w dotychczasowej literaturze, jeśli w ogóle były one przez badaczy wyróżniane, najczęściej łączone były w jedną grupę tematyczną³⁶¹.

Nie kwestionując słuszności takiej klasyfikacji, warto zasygnalizować jednak, że nie zawsze można łączyć ze sobą symbolikę krajobrazu naturalnego i gospodarczego. Przykładowo połowa koła na pieczęciach Krapkowic czy Woźnik wiele może powiedzieć o profilu gospodarczym miasta, a niewiele o jego położeniu geograficznym. Natomiast analizując pieczęcie Skorogoszcza sporo możemy wywnioskować o jego krajobrazie naturalnym, a niemal nic o jego gospodarce. Z tego powodu postanowiono wyróżnić dwie samodzielne grupy wyobrażeń napieczętych. Pierwszą odnoszącą się do gospodarki danego ośrodka miejskiego oraz drugą charakteryzującą jego topografię, mając jednak pełną świadomość ich częstego przenikania się.

Jednym z najważniejszych czynników formowania się godeł napieczętych jest gospodarka³⁶². Nic więc dziwnego, że w polu pieczęci odnajdujemy odzwierciedlenie dawnej struktury gospodarczej miasta³⁶³ czy głównych zajęć jego mieszkańców³⁶⁴. Tematykę gospodarki miejskiej przedstawiano na dwa sposoby: za pomocą znaków ikonicznych reprezentujących narzędzia, charakterystyczne wyroby, czy postacie przy pracy bądź z narzędziami pracy³⁶⁵, lub poprzez prezentację wyobrażeń symbolicznych

³⁶¹ Przykładowo taką klasyfikację przyjął: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 142-163.

³⁶² D. Tomczyk, *Heraldyka miast polskich-stan badań*, „Biuletyn” nr 19, Częstochowa 1999, s. 113-114.

³⁶³ Tenże, *Węzłowe problemy badawcze heraldyki miast górnośląskich*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa. Wczoraj - dziś - jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 14.

³⁶⁴ Przykładowo M. Gumowski wyróżnia grupę pieczęci o tzw. herbach zawodowych, które świadczą o głównym zatrudnieniu, zajęciach czy handlu mieszkańców: M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 401.

³⁶⁵ Ten rodzaj wyobrażeń napieczętych charakterystyczny jest dla pieczęci cechowych: D. Tomczyk, *Pieczęcie górnośląskich cechów rzemieślniczych z XV-XVIII wieku i ich znaczenie*, Opole 1975.

nie związanych bezpośrednio z działalnością produkcyjną³⁶⁶. W przypadku omawianych miast górnośląskich wątek gospodarczy pojawił się na pieczęciach szesnastu z nich. W czterech przypadkach jest motywem dominującym, w sześciu współtworzy wizerunek napieczętny, a w pozostałych jest jedynie jego uzupełnieniem. Poniższe zestawienie ilustruje to zjawisko.

Tab. 10. Zestawienie pieczęci z symboliką gospodarczą.

NAZWA MIASTA	FORMA PRZEDSTAWIENIA SYMBOLIKI GOSPODARCZEJ
BIAŁA	brama z kratą podniesioną do połowy
BYTOM	postać górnika z kilofem, którym kruszy widoczną przed nim skałę.
CIESZYN	brama z kratą podniesioną do połowy, rzeka
GLIWICE	brama z kratą podniesioną do połowy
GŁOGÓWEK	trzy noże do winogron; kiście winogron
KORFANTÓW	brama z kratą podniesioną do połowy
KOŹLE	trzy głowy koźle
KRAPKOWICE	połowa koła
MIASTECZKO ŚLĄSKIE	kopaczka górnicza w klejnocie herbowym
NIEMODLIN	sokół
PRUDNIK	brama z kratą podniesioną do połowy
RACIBÓRZ	połowa koła
RYBNIK	ryba
STRZELCE OPOLSKIE	gałązka winnej latorośli
TARNOWSKIE GÓRY	skrzyżowane narzędzia górnicze
WOŹNIKI	połowa koła

Nie tylko jednym z najstarszych, ale i najliczniej prezentowanych tematów na pieczęciach miast górnośląskich są wyobrażenia związane z górnictwem³⁶⁷. Wynika to niewątpliwie z chęci podkreślenia znaczenia eksploatacji kruszcu dla narodzin i

³⁶⁶ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 145.

³⁶⁷ U. Zgorzelska, Herby miejskie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym. Uwagi Krytyczne, [w:] Miasta w ciągu wieków. Wybrane Problemy, red. S. Michalkiewicz, Katowice 1988, s. 112-122.

rozwoju tych ośrodków miejskich³⁶⁸, a także dla dobrobytu ich mieszkańców. W całej Europie miasta górnicze, które cieszyły się opieką i atencją swoich właścicieli, którzy obdarzali je licznymi przywilejami, posiadały w godłach wizerunki narzędzi górniczych takich jak kilofy czy kopaczki a także postacie górników³⁶⁹. Wśród pieczęci miast śląskich wymienić należy pieczęcie Bytomia, Tarnowskich Gór i Miasteczka Śląskiego, rozpoczynając analizę od najstarszej z nich.

Górnictwo tradycje Bytomia sięgają XI w., kiedy to rozpoczęto eksploatację złóż ołowiu, cynku i srebra, a że górnictwo było jednym z podstawowych zajęć sporej części mieszkańców, świadczy bulla papieska z 1136 r. wyraźnie wspominająca o kopaczach bytomskich³⁷⁰. Ze sprzedaży kopalin miasto czerpało znaczne zyski, a najzamożniejsi gwarkowie zaliczani byli do patrycjatu miejskiego³⁷¹. Po wydobywaniu ołowiu przewożony był do Bytomia w celu zważenia go na wadze miejskiej³⁷². Przynosiło to miastu kolejne korzyści po pierwsze, z tytułu opłat pobieranych przy ważeniu, a po drugie dzięki zatrzymywaniu w mieście kupców i osób trudniących się przewozem, co niewątpliwie przyczyniało się do pobudzenia życia gospodarczego. Nic więc dziwnego, że najstarsza znana pieczęć, należąca do ławników bytomskich, informowała o współczesnym profilu gospodarczym miasta³⁷³. W jej polu, podzielonym w słup, po prawej stronie umieszczono postać górnika z lewego profilu z kilofem, którym kruszy widoczną przed nim skałę. Jego nogi ugięte są w kolanach, prawa nieco wysunięta do przodu, plecami wspiera się jakby o niewidoczną ścianę³⁷⁴. Warto zaznaczyć, że choć umieszczanie w polu pieczętnym narzędzi związanych z danym typem aktywności gospodarczej to proceder dość powszechny, mający na celu uchwycenie „odblasków świetności

³⁶⁸ J. Drabina, *Historia Bytomia*, Bytom 2000, s. 52-54.

³⁶⁹ J. Čarek, *Mětské znaky...*, s. 51.

³⁷⁰ J. Drabina, J. Horwat, Z. Jedynek, *Bytom średniowieczny. Przekazy źródłowe (1123-1492)*, Opole 1985, s. 28.

³⁷¹ W. Dziewulski, *Rozwój miasta w średniowieczu*, [w:] *Bytom. Zarys rozwoju miasta*, red. W. Długoborski, s. 67-68.

³⁷² F. Grammer, *Chronik der Stadt Beuthen in Oberschlesien*, Beuthen 1863, s. 79.

³⁷³ *Kat. Bytom 1*.

³⁷⁴ F. Gramer twierdzi, że na jednej z pieczęci miała być nawet lampka górnicza, niemniej to raczej błąd: F. Gramer, *Chronik der Stadt...*, s. 6; za nim: M. Kaganiec, *Herb Bytomia, jego symbolika i geneza*, [w:] *Z dziejów Bytomia. Magazyn Bytomski*, t. 6, red. J. Drabina, Bytom 1984, s. 18.

górnictwa”³⁷⁵, to przedstawienie pracującego mieszkańca należy do przykładów bardzo rzadkich.

W czasach nowożytnych, kiedy to odkrycie złóż na danym terenie prowadziło do szybkiego rozwoju danej osady górniczej, bardzo często uzyskiwała ona prawa miejskie a wraz z nimi pieczęć i herb z godłem nawiązującym do tematyki górniczej³⁷⁶. Zwyczaj ten upowszechnił się w Czechach³⁷⁷, natomiast na badanym obszarze tendencje te obserwować można na przykładzie pieczęci Tarnowskich Gór i Miasteczka Śląskiego.

Pierwszy z ośrodków otrzymał w 1529 r. prawo do używania pieczęci ze ściśle określonym wyobrażeniem tj. na tarczy podzielonej w pas, na górze znajdowało się skrzydło orła, natomiast w dolnym polu skrzyżowane najstarsze narzędzia górnicze: żelazko i pyrlík³⁷⁸, będące symbolem „wolnego miasta górniczego”³⁷⁹. Ten sam wątek, nie mniej w nieco innej konfiguracji, widniał na pieczęciach miejskich po roku 1562, kiedy Jerzy Fryderyk Hohenzolem wydał obszerny przywilej, z barwnym wizerunkiem i opisem nowego herbu³⁸⁰. W trójdzielnej tarczy po prawej stronie umieszczono pół czarnego orła, po lewej w pas na górze złote orle skrzydło, a pod dołem skrzyżowane kilof i młot górniczy. Ponadto w klejnocie znajdować się miało złote orle skrzydło, pośrodku którego ponownie kilof i młot górniczy³⁸¹.

Odrębne zaakcentowanie profilu gospodarczego miasta w polu³⁸² i w klejnocie utrwalone zostało także na pieczęci Miasteczka Śląskiego³⁸³. Kopaczka występuję tu jako motyw symbolizujący górnictwo, wskazując na kopalnictwo ród ołowiu, któremu

³⁷⁵ S. Majewski, *Herby górniczych miast Polskich*, Katowice 1929, s. 5.

³⁷⁶ D. Szlachcic-Dudzic, *Studia nad herbem i pieczęcią miasta Tarnowskie Góry*, Gliwice 1984, s. 13.

³⁷⁷ Wiele przykładów podaje: J. Čarek, *Městské znaky...*

³⁷⁸ Szerzej na temat „młotków górniczych”: S. Majewski, *Perlik i żelazko jako znak górniczy*, „Technik”, 1928, nr 3, s. 10–11; W. Preidl, A. J. Wójcik, *Tradycje i historia górnictwa w Polsce w dorobku Stanisława W. Majewskiego*, „Górník Polski. Zeszyty Naukowe Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze”, 2009, nr 3, s. 267–268.

³⁷⁹ Kat. Tarnowskie Góry 1–4, 8.

³⁸⁰ Oryginał znajduje się jako depozyt w APK, AMTG, sygn. 0/012; o dokumencie wielokrotnie pisano, ostatnio m.in.: A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, *Herb i barwy...*, s. 17, przyp. 35, gdzie dalsza literatura.

³⁸¹ Kat. Tarnowskie Góry 5–7.

³⁸² Kat. Miasteczko Śląskie 3, 4.

³⁸³ Kat. Miasteczko Śląskie 1, 2, 5–7.

miasto zawdzięcza powstanie³⁸⁴. Należy zaznaczyć, że narzędzie to niejednokrotnie symbolizowało górniczy charakter ośrodka miejskiego, a motyw taki często pojawiał się na rycinach średniowiecznych, które przedstawiały gwarka w koszuli z kapturem, trzymającego w ręku wspomnianą kopaczkę³⁸⁵. Niemniej niekoniecznie tylko samo narzędzie miało informować o profilu gospodarczym Miasteczka Śląskiego, można bowiem pokusić się o nieco „głębsze” odczytanie wizerunku napieczętnego. Mianowicie, św. Jerzego można utożsamiać z Jerzym Hohenzollemem, a smoka ze „strażnikiem tajemnicy”, czyli srebrnego kruszcu, który „odkrył” margrabia tworząc podwaliny tutejszego górnictwa kruszcowego. Wizerunek może też stanowić zachętę feudała dla lokalnej ludności, aby ta, za przykładem Jerzego, opanowała siły przyrody i wykorzystała szansę rozwoju związaną z górnictwem kruszcowym³⁸⁶.

Warto zaznaczyć, że w dotychczasowej literaturze w grupie pieczęci akcentujących górniczy charakter miast, często wymieniano pieczęcie Leśnicy³⁸⁷, Mikołowa³⁸⁸ i Strumienia³⁸⁹. Pierwsze dwa miasta pojawiły się tu ze względu na błędny opis pieczęci dokonany przez badaczy³⁹⁰, natomiast: „Strumień na Górnym Śląsku zupełnie odmiennie od wspomnianych miast przedstawił swój górniczy charakter. Zgodnie z przywilejem herbowym, uzyskanym w 1503 roku, w godle umieszczono połowę orła i symbolicznie przedstawiono postać św. Barbary, patronki górników.”³⁹¹ Z pozoru sprawa wydaje się przesadzona, gdyby nie fakt, że lokalna gospodarka rozwijała się w oparciu o hodowlę ryb, rzemiosło i tkactwo, św. Barbara była patronką

³⁸⁴ P. Knötel, *Die Wappen der oberschlesischen ...*, s. 673; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie...*, s. 171.

³⁸⁵ P. Zagożdżon, K. Zagożdżon, *Ubiór robotniczy dolnośląskiego górnika kruszcowego u schyłku średniowiecza*, [w:] *Dzieje górnictwa-element europejskiego dziedzictwa kultury*, red. P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław 2008, s. 310, 314.

³⁸⁶ T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 125. Warto także zaznaczyć, że zwyczaj umieszczania wizerunków narzędzi, nie tylko górniczych, rozpowszechnia się w drugiej połowie XIX w. wraz z rozwojem przemysłu i zwiększonym wydobyciem węgla kamiennego. Przykładem uczynić można choćby herb i pieczęć Katowic: Ł. Gądzik, *Herb Katowic. Geneza i przemiany*, [w:] *Europa, Śląsk, świat najmniejszy*, red. H. Honysz, J. Mokrosz, Katowice-Rybnik 2007, s. 217-230.

³⁸⁷ E. Kościak powołuje się m.in. na badania M. Gumowskiego: E. Kościak, *Rola czynników...*, s. 26-27.

³⁸⁸ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 401; H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 405; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 86.

³⁸⁹ E. Kościak, *Rola czynników...*, s. 26-27.

³⁹⁰ Kat. Leśnica 1, uwagi; Kat. Mikołów 1, uwagi.

³⁹¹ E. Kościak, *Rola czynników...*, s. 26-27.

miejscowego kościoła³⁹², a jej kult wśród górników węgla kamiennego rozwinął się dopiero w wieku XIX³⁹³.

Inne rzemiosła poza górnictwem, nawet te stanowiące podstawę utrzymania mieszkańców do końca XVIII w., były prezentowane sporadycznie, co wynikało z faktu, że proces rozwoju i specjalizacji rzemieślniczej następował stopniowo wraz z rozwojem miasta³⁹⁴. Wyjątkiem są ośrodki utworzone z osad służebnych czy np. osady położone nad wodą, których rozwój z góry związany jest z określoną gałęzią gospodarki tj. budową statków³⁹⁵, żeglugą handlową czy rybołówstwem, które spośród wymienionych zajęć było przedstawiane najczęściej³⁹⁶.

Najczytelniejszym przykładem są tu oczywiście pieczęcie Rybnika³⁹⁷, na których wizerunek ryby symbolizuje jednocześnie położenie miasta nad wodą, informuje o zajęciach mieszkańców³⁹⁸ a także stanowi element obrazowego przedstawienia nazwy³⁹⁹. Problem pojawia się gdy staramy się określić konkretny gatunek, ze względu na kształt i rozmiar, a także odwołując się do informacji o gatunkach najczęściej odławianych w okolicznej rzece czy zbiorniku wodnym. W tym wypadku trwa spór czy ów ryba to karp⁴⁰⁰ czy szczupak⁴⁰¹ - jak chcą mieszkańcy miasta. Warto także wspomnieć o pieczętlilieliach Cieszyna, na których przedstawiono rzekę

³⁹² W latach 1495-1498 został ufundowany w Strumieniu przez Mikołaja Brdeckiego nowy kościół pod wezwaniem św. Barbary: J. Polak, Powstanie miasta..., s. 28-29.

³⁹³ B. Bazielić, Święta Barbara..., s. 354.

³⁹⁴ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 156.

³⁹⁵ Łodzie czy elementy wyposażenia statku takie jak np. kotwice na badanym obszarze nie występują na pieczęciach miejskich. Należy niemniej wspomnieć o próbie dopatrzenia się wizerunku barki na najstarszej pieczęci Cieszyna: A. Znamierowski, Pieczęcie i herby Śląska Cieszyńskiego, Górki Wielkie-Cieszyn 2011, s. 51; a także interpretacji półksiężycy na pieczęci Pyskowic, jako łodzi: M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 72.

³⁹⁶ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 150.

³⁹⁷ Kat. Rybnik 1-11.

³⁹⁸ U. Zgorzelska, W zamierzchłej przeszłości i średniowieczu, [w:] Rybnik, zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 roku, red. J. Walczak, Katowice 1986, s. 45.

³⁹⁹ W symbolice ryb widoczne były niekiedy także odniesienia do treści religijnych, poprzez związek z wodą jest symbolem życia, narodzin, płodności i odrodzenia, zaszyfrowany symbol Chrystusa, obok chleba, symbolizuje strawę duchową, przykładowo: L. P. Chenel, A. S. Simarro, Słownik symboli..., s. 213.

⁴⁰⁰ O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁴⁰¹ P. Knötel, Städtewappen..., s. 11.

Olzę⁴⁰². Początkowo rzeki pełniły rolę komunikacyjną i obronną, niemniej później uwidacznia się aspekt gospodarczy⁴⁰³ związany chociażby z rybołówstwem, z którego zresztą w pewnym okresie Cieszyn był znany⁴⁰⁴, a także splawianiem towarów.

Wyobrażenia zwierząt hodowlanych występowały do końca XVIII w. sporadycznie i raczej nie reprezentowały howu a handel czy targ, choć hodowla stanowiła podstawowe zajęcie mieszkańców małych miast⁴⁰⁵. Wynikało to głównie z faktu, że władze dbały o „miejski wizerunek” ośrodka, a hodowla nie wpisywała się dobrze w tą symbolikę. Można jednak odnaleźć jeden przykład- Koźla, który to w polu pieczęci umieścił trzy koźle głowy⁴⁰⁶. Najczęściej łączy się je z nazwą samego miasta albo z jego właścicielem⁴⁰⁷, niemniej F. A. Zimmermann powoływał się na bliżej nieokreślone dawne przekazy, w których znajdować się miały informacje mówiące o tym, że w okolicach Koźla hodowano wiele kóz⁴⁰⁸. Godła tego typu nie są jednak często dokumentowane w sfragistyce miejskiej.

Warto jeszcze w tym miejscu przywołać wyobrażenie napieczętnie Niemodlina⁴⁰⁹. Miasto, jak wiadomo, posiada herb mówiący, który wywodzi się z niemieckiej nazwy miasta Falkenberg. Niemniej poprzez swoją ikonografię wskazuje dowodnie także na zajęcia części mieszkańców w epoce feudalnej tzn. łowy z sokołami w borach niemodlińskich; łowiectwo bowiem zaliczało się do powinności służebnych mieszczan niemodlińskich. Potwierdzeniem tej hipotezy może być fakt, że niedaleko

⁴⁰² Kat. Cieszyn 1, 3, 5.

⁴⁰³ S. Zajchowska, Rozwój osadnictwa śląsko-łużyckiej części województwa zielonogórskiego od XII do XIV w., [w:] Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą, red. Z. Kaczmarczyk, A. Wędzki, Zielona Góra 1967, s. 117.

⁴⁰⁴ O słynnych rybnikach wspomina kronikarz J. Schickfuss: B. Poloczkowa, Najdawniejsze kroniki cieszyńskie, „Pamiętnik Cieszyński”, t. VII, 1993, s. 106.

⁴⁰⁵ M. Bogucka, H. Samsonowicz, Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej, Wrocław i in. 1986, s. 174.

⁴⁰⁶ Kat. Koźle 1-7.

⁴⁰⁷ A. Wetzel, Geschichte der Stadt, Herrschaft und Festung Cosel, Ratibor 1866, s. 68.

⁴⁰⁸ Cyt za: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 157, przyp. 67.

⁴⁰⁹ Kat. Niemodlin 1-5.

Niemodlina znajduje się wzmiankowana w 1440 r. wieś Sokolniki, gdzie hodowano i przysposabiano sokoły do udziału w polowaniach⁴¹⁰.

Wśród zajęć związanych z uprawą ziemi przedstawiano wyłącznie wizerunki winnej latorośli⁴¹¹. Jej uprawa charakterystyczna dla obszarów umiarkowanych i ciepłych, możliwa była w warunkach polskich jedynie w okolicach nasłonecznionych, gdzie docierały ciepłe prądy powietrza. Była ona zwykle dodatkowym zajęciem mieszczan, niemniej musiała w pewnym czasie zostać zintensyfikowana, gdyż na badanym obszarze powstały cechy winiarzy⁴¹². Ślad tej działalności gospodarczej został uwieczniony także na pieczęciach miejskich Głogówka⁴¹³ i Strzelec Opolskich.

Pierwszy z ośrodków pierwotnie posiadać miał w polu pieczętnym trzy noże ogrodnicze⁴¹⁴, które część badaczy łączy nie tyle z uprawą winogron, co z herbem i pieczęcią wójta głogowskiego Arnolda⁴¹⁵. „W XVII w., gdy wizerunek ten nie był już utożsamiany z pierwszym wójtem a jedynie z uprawą winnej latorośli, dodano między nożami wizerunki trzech kiści i powstał w ten sposób wizerunek o tematyce gospodarczej”⁴¹⁶. Problem polega jednak na tym, że kiście winogron pojawiają się już na pieczęciach XIV w.⁴¹⁷, a rozwój uprawy potwierdzony jest od XVI w. Świadczą o tym także lokalne nazwy geograficzne np. dawne przedmieście Głogówka to Winiary; uprawy winnej latorośli zaniechano w XVII w.⁴¹⁸. Podobnie gałązka winnej latorośli na pieczęciach Strzelec Opolskich nawiązuje do uprawy winogron przez strzeleckich mieszczan⁴¹⁹.

⁴¹⁰ Warto także zaznaczyć, że mieszczenie niemodlińscy w głównej mierze trudnili się uprawą ziemi, natomiast wspomniane dęby dostarczały żołędzi, które stanowiły podstawę paszy dla świń: J. Domska, Niemodlin i ziemia niemodlińska od 1244 do początków XX w., Opole-Niemodlin 1998, s. 69 i 85.

⁴¹¹ Często po prostu zajęcia związane z uprawą ziemi utożsamiano z winną latoroślą: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 144.

⁴¹² D. Tomczyk, Pieczęcie górnośląskich..., s. 108.

⁴¹³ Do takiej interpretacji przychyliła się też: P. Knötel, Städtewappen..., s. 15.

⁴¹⁴ Kat. Głogówek 1.

⁴¹⁵ M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie..., s. 81.

⁴¹⁶ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 154.

⁴¹⁷ Kat. Głogówek 2-10.

⁴¹⁸ T. Chrzanowski, Głogówek..., s. 9.

⁴¹⁹ Kat. Strzelce Opolskie 1-5.

Przewóz towarów drogą lądową czy produkcję wozów przez miejscową ludność symbolizowały wizerunki kół, z reguły prezentowane w formie połukoła. W przypadku miast śląskich takich jak Krapkowice, Racibórz czy Woźniki, wizerunek połukoła, jak sygnalizowano wyżej, starano się dodatkowo wiązać z symboliką władzy i przynależności, m.in. z Piastami opolskimi. Nie można więc wykluczyć, że połukoła na pieczęciach Woźnik mogło pierwotnie reprezentować Piastów, dzięki którym miejscowość zyskała statut miejski, niemniej nie można zapomnieć, że to równocześnie obrazowe przedstawienie nazwy miasta jak i zajęć mieszkańców czyli produkcji i wynajmu wozów⁴²⁰. Koło mogło symbolizować w czasach nowożytnych przewozy przez granicę z Rzeczpospolitą, w czym specjalizowała się część mieszkańców⁴²¹, a także istniejącą tu komorę celną⁴²².

Podobnie połowa koła na pieczęciach Raciborza⁴²³, często utożsamiana z pierwszym członem niemieckiej nazwy Raciborza-Ratibor, podkreślała ważności ośrodka handlowego⁴²⁴. To symbol miasta, które w okresie kształtowania się tego wizerunku było największym na południu Śląska ośrodkiem handlowym zarówno lokalnym jak i tranzytowym. Przez miasto przebiegało osiem szlaków, w tym bardzo popularny na Węgry. Duże znaczenie miał także transport Odrą, a dodatkowo w mieście znajdowała się rzeczna komora celna. W 1290 r. miasto otrzymało przywilej, na mocy którego miało zaopatrywać w sól prawie cały Górny Śląsk⁴²⁵.

Analogicznie, czynnik gospodarczy⁴²⁶ odnaleźć można na pieczęciach Krapkowic, gdzie po prawej stronie umieszczono połowę koła⁴²⁷, które wskazywać mogło by na handel czy znajdującą się w mieście komorę celną⁴²⁸.

⁴²⁰ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie...*, s. 304-305; M. Antoniewicz, *Herby miast...*, s. 87; Kat. Woźniki 1-3.

⁴²¹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 156.

⁴²² M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 260.

⁴²³ Kat. Racibórz 1-16.

⁴²⁴ M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 165.

⁴²⁵ J. Burek, *Dzieje Raciborza od czasów piastowskich do 1741 r.* [w:] Racibórz. Zarys rozwoju miasta, red. J. Kantyka, Katowice 1981, s. 56.

⁴²⁶ Nie można zapominać, że część badaczy wizerunek połukoła na pieczęciach Krapkowic wiąże z XVI-wiecznymi właścicielami miasta, którymi byli Redernowie posiadający w polu herbowym koło.

⁴²⁷ O. Hupp dodatkowo sugeruje związki z młynami; O. Hupp, *Wappen und Siegel...*, s. 98.

Ponadto należy na tym miejscu wspomnieć, iż handel i gościnny charakter miasta⁴²⁹ przedstawiano za pomocą otwartych wrót bram miejskich z podniesionymi bronami⁴³⁰. Taki symbol odnaleźć można na pieczęciach Białej, Cieszyna, Gliwic, Korfantowa i Prudnika.

Ten krótki przegląd wizerunków napieczętnych prezentuje różnorodną symbolikę stosowaną w celu oznaczenia wpływów czynników gospodarczych, obejmujących zarówno rzemiosło, zajęcia rolnicze jak i handel.

4.6. SYMBOLIKA KRAJOBRAZU NATURALNEGO

Kolejną grupę stanowią wizerunki, w których znalazły się motywy wskazujące na warunki naturalne miasta i jego topografię⁴³¹, gdyż, jak już wspomniano, bezpośrednio, naturalne otoczenie miasta również znalazło odzwierciedlenie w wizerunkach napieczętnych⁴³². Występują trzy główne sposoby przedstawienia krajobrazu naturalnego: pierwszy prezentuje położenie miasta wśród lasów, drugi nad wodą, trzeci na wzgórzach i w górach⁴³³. Bardzo często położenie naturalne wiązało się ze specyfiką gospodarczą miasta, gdyż ta uzależniona była w dużym stopniu od warunków naturalnych. Nic więc dziwnego, że mogły je symbolizować także przedmioty związane z zajęciami mieszkańców, które wynikały z takiego a nie innego położenia ośrodka np. statki⁴³⁴, ale także świat fauny i flory jak np. ryby⁴³⁵ czy ptactwo wodne, informujące o związkach miasta z środowiskiem, w tym wypadku wodnym⁴³⁶.

⁴²⁸ Kat. Krapkowice 1-6.

⁴²⁹ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 67.

⁴³⁰ Symbolikę bramy miejskiej omówiono szczegółowo w podrozdziale dotyczącym architektury napieczętniej.

⁴³¹ W dotychczasowej klasyfikacji wizerunków miejskich godeł herbowych, motywów tych nie wyodrębniano w oddzielnej grupie. Przykładowo wizerunki przedstawiające krajobraz naturalny do grupy „inne godła”, zaliczył: M. Gumowski, *Herby miast...*, s. 54-56; natomiast do grupy wizerunków „zaczepniętych ze świata przyrody” włączył je: J. Louda, *Europäische Städtewappen*, Balzers-Lichtenstein, 1969, s. 37. Wyjątkiem jest klasyfikacja zaproponowana przez W. Strzyżewskiego, który jednak połączył je z symboliką gospodarczą: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 142-163.

⁴³² Z. Michniewicz, *Zjawiska feudalizmu...*, s. 356.

⁴³³ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 144.

⁴³⁴ K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131.

Na Górnym Śląsku motyw topograficzny odnaleźć można na pieczęciach dziewięciu ośrodków miejskich. Głównie występują przedstawienia związane z wodą, co obserwujemy na czterech pieczęciach, i lasem, co widoczne jest na sześciu pieczęciach, natomiast „za specyficzne dla tego regionu należy uznać przedstawienia gór i wzgórz”⁴³⁷, co dostrzec można tylko na jednym przykładzie, a mianowicie na pieczęciach Niemodlina. Z reguły przedstawienia te występowały wspólnie z innymi, co obserwujemy na pieczęciach pięciu ośrodków miejskich, natomiast na czterech stanowią wizerunek samodzielny.

Tab. 11. Zestawienie pieczęci z krajobrazem naturalnym

NAZWA MIASTA	FORMA PRZEDSTAWIENIA KRAJOBRAZU NATURALNEGO
BIERUN	Jeleń niosący na grzbiecie wodnego ptaka.
CIESZYN	rzeka Olza
FRYSZTAT	listek (gałązka) lipowa
NIEMODLIN	sokół na (trój)wzgórzu
PYSKOWICE?	łódź?
RYBNIK	ryba, fale rzeczne, roślinność wodna
SKOROGOSZCZ	gałązka dębowa
SOSNICOWICE	drzewo
STRZELECZKI	drzewo

Wzorce czerpano wprost z natury. Usytuowanie miasta nad rzeką czy jeziorem mogło znajdować odzwierciedlenie w ikonicznym przedstawieniu wody, co obserwujemy na pieczęciach Cieszyna⁴³⁸ i Rybnika⁴³⁹. Przedstawienie tego typu wyobrażeń cechuje uproszczenie, bowiem najczęściej rzeka czy zbiornik wodny to pofalowane lustro wody umieszczone w podstawie tarczy bądź w dolnej części pola

⁴³⁵ E. Kościk, Rola czynników..., s. 26-29.

⁴³⁶ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 147.

⁴³⁷ Tamże, s. 144.

⁴³⁸ Kat. Cieszyn 1, 3, 5.

⁴³⁹ Kat. Rybnik 2, 5.

pieczętnego⁴⁴⁰. Umieszczenie elementu topograficznego, oprócz tego, że pozwalało na łatwiejszą identyfikację miasta, niosło daleko bardziej złożony komunikat. Po pierwsze, informowało o tym, że miasto usytuowane jest w miejscu obronnym, po drugie, że istnieje potencjalna możliwość łatwego transportu, ponieważ rzeka może pełnić funkcje komunikacyjne. W końcu zwracano także uwagę na aspekt gospodarczy. Nie można też zapomnieć o znaczeniu symbolicznym związanym niewątpliwie z chrztem, czystością, Duchem Świętym. Woda jako taka bowiem, należy do elementów szczególnie uprzywilejowanych przez opatrność⁴⁴¹.

Dużo bardziej wymowny jest wizerunek napieczętny Rybnika. Ryba na pieczęci wskazuje na licznie występujące na tym obszarze naturalne i sztuczne zbiorniki wodne, do tego na dwóch pieczęciach występują widoczne fale wodne, a pojawiające się, także dla ozdoby, wici roślinne, które przybierają niezgrabną formę arabesków⁴⁴², to prawdopodobnie orzech wodny lub kotewka⁴⁴³, dodatkowo podkreślające związki ze środowiskiem wodnym⁴⁴⁴.

Typowy wizerunek topograficzny, wskazujący na położenie miasta wśród bagien i w pobliżu rzeki, prezentują także pieczęcie Bierunia⁴⁴⁵. Długa wygięta szyja ptaka, który umieszczony jest na grzbiecie biegnącego jelenia wskazuje, że jest to ptak wodny, żyjący na terenach podmokłych, w pobliżu cieków czy zbiorników wodnych. Czy jednak jest to czapla, czy też pelikan jak chce większość badaczy⁴⁴⁶ (choć ten nie ma aż tak długiej szyi jak ptak widniejący na pieczęci, czy łabędź a nawet gęś, jak chciał pierwotnie H. Saurma⁴⁴⁷), tego nie sposób jednoznacznie ustalić.

⁴⁴⁰ Odminną formą przedstawienia mogła być prezentacja rzeki w postaci wstęgi. Taka prezentacja rzeki, która jednak nie znajduje przykładów na badanym obszarze, zaliczana była niekiedy w heraldyce do zwykłych figur: G. Oswald, *Lexikon der Heraldik...*, s. 133.

⁴⁴¹ D. Forstner, *Świat symboliki...*, s. 65.

⁴⁴² A. Trunkhardt, *Dzieje Rybnika i dawniejszego państwa rybnickiego na Górnym Śląsku*, Rybnik 1926, s. VI.

⁴⁴³ M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 186.

⁴⁴⁴ Kat. Rybnik 1-11.

⁴⁴⁵ Kat. Bieruń 1-3.

⁴⁴⁶ Pelikan postrzegany jest jako symbol dobroci, bowiem ptak ten chcąc rzekomo ratować własne dzieci w biedzie, upuszczał sobie własną krew i karmił je nią: C. Ripa, *Ikonologia...*, s. 26; kwestia ta szerzej została omówiona przy wizerunkach napieczętnych związanych z tematyką religijną.

⁴⁴⁷ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 13.

Warto w tym miejscu także zasygnalizować, że pojawiają się głosy, iż widniejący na pieczęciach Pyskowic półksiężyc, powinien być identyfikowany z łodzią⁴⁴⁸, co symbolizować miałyby przeprawę przez rzekę Dramę-dopływ Odry⁴⁴⁹.

Również usytuowanie miasta wśród lasów znalazło odzwierciedlenie w ikonografii napieczętniej. W pierwszej kolejności wskazać należy ponownie na pieczęcie Bierunia, gdyż biegnący jelen to dość często spotykany motyw w herbach miast leżących blisko dużych kompleksów leśnych⁴⁵⁰. Należy podkreślić, że wielokrotnie wizerunki zwierząt w godłach miejskich próbowano interpretować jako motywy przejęte z godeł założycieli czy właścicieli, często nadużywając takiego sposobu rozumowania. W miastach śląskich zwłaszcza doszukiwał się ich H. Saurma⁴⁵¹, co skrzętnie weryfikował już O. Hupp⁴⁵², wskazując, iż reprezentują one np. położenie naturalne, nazwę miasta czy główne zajęcia mieszkańców. Ponadto pomijając te przykłady, w których całe wyobrażenie lub jego fragment zostało zaczerpnięte z herbu właściciela, możemy doszukiwać się w sferze symbolicznej związków z heraldyka rycerską, gdyż jelen czy niedźwiedź są utożsamiane z męstwem, walecznością, czystością czy płodnością⁴⁵³.

Spośród wyobrażeń roślin najczęściej na pieczęciach umieszczane było kilka lub jedno drzewo jak w przypadku Sośnicowic⁴⁵⁴ czy Strzeleczek⁴⁵⁵, same gałęzie jak w przypadku Skorogoszcza, a nawet same liście jak na pieczęciach Frysztatu⁴⁵⁶, co symbolizować miało położenie miasta w lesistej okolicy⁴⁵⁷. Wzorców ikonograficznych dostarczyć mogły gatunki drzew dominujące w danej okolicy. Przykładowo gałązka

⁴⁴⁸ Kat. Pyskowice 1-8.

⁴⁴⁹ M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 72.

⁴⁵⁰ Kat. Bieruń 1-3.

⁴⁵¹ H. Saurma, *Wappenbuch...*

⁴⁵² O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*

⁴⁵³ Przykładowo: M. Pastoureau, *Średniowieczna gra...*, s. 85; L. P. Chenel, A. S. Simarro, *Słownik symboli...*, s. 89.

⁴⁵⁴ Kat. Sośnicowice 2, 3.

⁴⁵⁵ Kat. Strzeleczyki 1, 2.

⁴⁵⁶ Kat. Frysztat 1-6.

⁴⁵⁷ Kwiaty bowiem nawiązywały najczęściej do godeł dawnych właścicieli, były elementem obrazowego przedstawienia nazwy lub symbolem maryjnym.

dębowa wskazuje na środowisko geograficzne i szatę roślinną, tj. rozciągające się wokół Skorogoszcza w średniowieczu lasy Puszczy Niemodlińskiej z przewagą dębów. Lasy iglaste reprezentuje zazwyczaj świerk, sporadycznie inne gatunki, chyba że przedstawienie napieczętnie ma związek z nazwą jak w przypadku Sośnicowic. Często wizerunki o tematyce „leśnej” odwołują się jednocześnie do motywów o treści historycznej⁴⁵⁸, np. do miejsca powstania miasta jak w przypadku Strzeleczek, bądź wspólnie z innymi elementami do dawnych czy obecnych właścicieli jak w przypadku Frysztatu, Skorogoszcza czy Ścinawy mającej w polu pieczętnym trójlistną koniczynę⁴⁵⁹.

Ostatnim przykładem są pieczęcie Niemodlina⁴⁶⁰, którego usytuowanie znalazło także odzwierciedlenie w jego nazwie. Sam wizerunek ptaka widniejący w ich polu, nie upoważnia do zakwalifikowania ich do grupy o charakterze topograficznym, gdyż w okolicy nie było wolno żyjących sokołów⁴⁶¹. Niemniej wzniesienie⁴⁶², które stanowiło element związany z obrazowym przedstawieniem nazwy miasta, a dokładnie z drugim jej członem –berg, zazwyczaj nie reprezentujące konkretnego wzniesienia czy góry, w tym wypadku może być wiązane z Górą Sokolą, znajdującą się w sąsiedztwie miasta⁴⁶³.

Jak więc widać, poprzez charakterystyczne wizerunki opisane powyżej powstawał komunikat o charakterystycznej rzeźbie terenu, zbiornikach czy ciekach wodnych, dominującej faunie i florze. W ten sposób miasto manifestowało przywiązanie nie tylko do tradycji, kultury czy do dziejów lokalnych⁴⁶⁴, ale także do

⁴⁵⁸ Często, niemniej nie na badanym obszarze, pojawiały się elementy związane z karczunkiem lasu, szczególnie interesujący wydaje się przykład Gozdnicy, gdyż na jej pieczęci z XVII w. widnieje postać drwala z toporem, natomiast na pieczęci z wieku XVIII widnieje już tylko pień drzewa: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 155.

⁴⁵⁹ Kat. Ścinawa 1.

⁴⁶⁰ Kat. Niemodlin 1-5.

⁴⁶¹ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 301; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; D. Tomczyk, *Herby miast Śląska Opolskiego*, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. X, nr 7, 2000, s. 37.

⁴⁶² W czasach nowożytnych można zauważyć tendencję do przedstawiania wzniesień czy gór w postaci trój wzgórze: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 151.

⁴⁶³ O. Hupp, *Wappen und Siegel...*, s. 94.

⁴⁶⁴ W. Strzyżewski, *Historia i współczesność w herbach samorządów gminnych i powiatowych województwa śląskiego*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj- dziś- jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, *Tarnowskie Góry* 2003, s. 26.

krajobrazu naturalnego, który odnaleźć można w jego nazwie, ale także w postaci graficznej na pieczęciach miejskich.

4.7. GRAFICZNE PRZEDSTAWIENIE NAZWY

Utrwalenie nazwy miasta w polu pieczęci było niewątpliwie jednym ze sposobów jego prezentacji. Można było tego dokonać poprzez obrazowe jej przedstawienie za pomocą przedmiotu, który znaczeniem lub brzmieniem swojej nazwy odpowiada nazwie danego miasta, bądź z zastosowaniem godła literowego, będącego z reguły inicjałem nazwy ośrodka miejskiego⁴⁶⁵. W dotychczasowej literaturze tego typu przedstawienia wyodrębniano jako jedną z grup w ogólnej klasyfikacji godeł herbów miejskich, określając je jako „herby mówiące”⁴⁶⁶. Niemniej, jak słusznie zauważył W. Strzyżewski, wszystkie godła „mówią” o posiadaczach herbów⁴⁶⁷, dlatego zaproponowane przez badacza dla tej grupy godeł określenie „obrazowe przedstawienie nazwy miasta”⁴⁶⁸, zostało przyjęte także w niniejszej pracy.

Godła z obrazowym przedstawieniem nazwy widniały na 14 pieczęciach omawianego terenu⁴⁶⁹. Można tu wyróżnić dwa sposoby funkcjonowania wizerunków odnoszących się do nazwy miasta. Po pierwsze, mogły one stanowić jedyny element przedstawienia jak np. w przypadku Koźła czy Rybnika, bądź mogły być umieszczane obok innych wizerunków, stanowiąc równorzędny jak w przypadku Olesna czy Frydka, lub jedynie dopełniający, jak w wypadku Skoczowa, element przedstawienia napieczętnego. W sześciu przypadkach był to motyw jedyny lub dominujący, a w pozostałych pięciu występował z innymi wyobrażeniami. W ogólnym zestawieniu przeważają obrazowe przedstawienia nazwy nad godłami literowymi. Natomiast godła literowe wystąpiły tylko na trzech pieczęciach, co jest jednak charakterystyczne dla

⁴⁶⁵ Z tą grupą wyobrażeń wiąże się często pieczęcie napisowe, niemniej w omawianym okresie należały one do rzadkości, szczególnie sfragistycie miejskiej, a na omawianym obszarze nie wystąpiły w ogóle.

⁴⁶⁶ Przykładowo: M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie...*, s. 22; K. Blaschke, *Die Symbolik der Stadtwappen...*, 226-227.

⁴⁶⁷ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 164, przyp. 2.

⁴⁶⁸ Tamże, s. 164.

⁴⁶⁹ W tej grupie, nie bez dużych wątpliwości, umieszczono pieczęcie Mysłowic, Raciborza i Skoczowa.

pieczęci do końca XVIII w., ponieważ dopiero w dwóch ostatnich stuleciach możemy obserwować wzrost ilości tego typu wyobrażeń oraz pieczęci napisowych.

Ponadto godła z tej grupy zawierają wizerunki, które można by było przyporządkować do kilku odrębnych podgrup. Przykładowo pierwsza, za literaturą przedmiotu⁴⁷⁰, reprezentowałaby nazwę miasta związaną z położeniem naturalnym ośrodka bądź zajęciami jego mieszkańców jak w przypadku Woźnik, druga oprócz nazwy miasta, reprezentować by mogła założyciela bądź właściciela miasta poprzez przejęcie jego herbu jak w przypadku Prószkowa⁴⁷¹, i trzecia odzwierciedlać miałyby wydarzenia historyczne i legendy związane z nazwą miasta, czego przykładem mogły by być pieczęcie Strzeleczek. Niemniej ze względu na fakt, że godła z obrazowym przedstawieniem nazwy widnieją tylko na pieczęciach kilkunastu miast omawianego obszaru, postanowiono uprościć powyższą klasyfikację.

Niewątpliwie, przed próbą opisu tego typu wyobrażeń, podnieść należy jeszcze kwestie onomastyczne, gdyż na badanym obszarze nazwy miast miały zarówno polską jak i niemiecką etymologię. Niektóre z godeł herbowych, oddające nazwy ośrodków (bądź część ich nazwy), pochodzące od nazw niemieckich, są obecnie mało czytelne jak np. Niemodlin czy Olesno; niemniej są też nazwy polskiej, czy szerzej mówiąc słowiańskiej proveniencji, które ze względu na wielowiekowe przekształcenia sprawiały, że niemieccy heraldycy, tacy jak H. Saurma czy O. Hupp, nie rozumieli i nie potrafili wielokrotnie uzasadnić pierwotnego nawiązania godła do nazwy miasta. Poniższe zestawienie ułatwi niewątpliwie dalszą analizę.

Tab. 12. Zestawienie pieczęci z obrazowym przedstawieniem nazwy.

NAZWA MIASTA	NAZWA NIEMIECKA	FORMA PRZEDSTAWIENIA NAZWY MIASTA
Cieszyn	Teschen	stylizowana litera „T „ na pieczęciach ławniczych
Frydek	Friedeck	litera „F” umieszczona w lewym polu pieczęci
Frysztad	Freistadt	stylizowana litera „F”

⁴⁷⁰ W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 164-180.

⁴⁷¹ Piszący celowo pominął w grupie godeł z obrazowym przedstawieniem nazwy potencjalne pieczęcie Prószkowa, gdyż zaliczył je do pieczęci manifestujących symbolikę władzy i przynależności. Inaczej zrobił W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 175.

		umieszczona w lewym polu pieczęci ławniczej.
Koźle	C(K)osel	trzy głowy koźle
Miasteczko	Georgenberg	postać św. Jerzego oraz kopaczka umieszczona w klejnocie, objaśniająca drugi człon nazwy.
Mysłowice ?	Myslovitz	„myśląca” głowa
Niemodlin	Falkenberg	sokół oraz wzgórze objaśniające drugi człon nazwy.
Olesno	Rosenberg	połowa róży umieszczona w lewym polu pieczęci
Racibórz ?	Ratibor	połowa koła umieszczona w lewym polu pieczęci
Rybnik	Rybnik	ryba
Skoczów ?	Skotschau	postacie podtrzymujące wieże- „skoczki”
Sośnicowice	Kieferstädtel	sosna
Strzeleczy	Klein Strehlitz	strzała
Woźniki	Woischnik	połowa koła umieszczona w prawym polu pieczęci

W pierwszej kolejności wśród tej grupy pieczęci możemy wyróżnić te, które nazwę miasta prezentowały za pośrednictwem jednego wyobrażenia. Są to pieczęcie Koźla⁴⁷², na których widnieją trzy głowy kozie, pieczęcie Rybnika⁴⁷³, w polu których zawsze widnieje ryba, czy pieczęcie Sośnicowic⁴⁷⁴, które prezentują centralnie usytuowaną sosnę. Można tu także wspomnieć o pieczęciach Mysłowic⁴⁷⁵, z założeniem jednak, że odrzucimy interpretacje prezentowanej w polu pieczętnym głowy, jako tej należącej do Jana Chrzciciela, do czego skłania się jednak większość badaczy, na rzecz interpretacji mówiącej o legendarnych początkach miasta i mieszkańcach, którzy „namyślili się” w kwestii zmiany usytuowania Mysłowic.

Kompozycja napieczętna mogła być jednak bardziej rozbudowana i składać się z dwóch lub więcej motywów wskazujących na nazwę ośrodka miejskiego. Było to

⁴⁷² Kat. Koźle 1-7.

⁴⁷³ Kat. Rybnik 1-11.

⁴⁷⁴ Kat. Sośnicowice 2, 3.

⁴⁷⁵ Kat. Mysłowice 1, 2.

charakterystyczne zwłaszcza dla niemieckich nazw miejscowych składających się z dwóch członów, z których drugi mógł np. odpowiadać rozpowszechnionej końcówce niemieckiej-Burg, mogącej wskazywać np. na zamek, czy-Berg, wskazującej najczęściej na jakieś wzniesienie. Zjawisko to obserwować możemy na przykładzie pieczęci Miasteczka Śląskiego i Niemodlina.

Pierwsze z nich swój wizerunek zawdzięczają niemieckiej nazwie miasta, czyli Georgenberg, co przetłumaczyć można jako górę Jerzego⁴⁷⁶. Nie powinna więc dziwić w polu pieczętnym postać św. Jerzego zabijającego smoka, natomiast kopaczka umieszczona w klejnocie objaśniać ma drugi człon nazwy⁴⁷⁷. Z kolei wizerunek napieczętny Niemodlina wywodzi się z niemieckiej nazwy miasta Falkenberg czyli Falke –sokół, i Berg-góra⁴⁷⁸.

Również jedynie jeden z elementów umieszczonych w polu pieczętnym mógł ewokować nazwę miasta. Przykładem tego typu rozwiązania są pieczęcie Olesna, Strzeleczek, Woźnik oraz, z pewnym zastrzeżeniem, Raciborza i Skoczowa. Na pieczęciach pierwszego z wymienionych ośrodków obok połowy orła umieszczono połowę róży⁴⁷⁹, która nawiązuje do niemieckiej nazwy miasta-Rosenberg⁴⁸⁰. W przypadku Raciborza sprawa z pozoru wydaje się analogiczna, ponieważ połowa koła widniejąca w polu pieczętnym miałyby nawiązywać do niemieckiej nazwy miasta Ratibor⁴⁸¹, a dokładnie do pierwszej jej głoski czyli słowa Rat, oznaczającej koło⁴⁸². Niemniej polscy językoznawcy zaprzeczyli takiej etymologii wskazując, iż nazwa Racibórz wywodzi się od słowiańskiego imienia Racibor⁴⁸³, a koło w herbie ma związek jedynie z lokalną gospodarką. Niewątpliwie takie wyjaśnienie pasuje do

⁴⁷⁶ Kat. Miasteczko Śląskie 1-7.

⁴⁷⁷ Berg, ze staroniemieckiego oznaczać ma kopalnię.

⁴⁷⁸ Kat. Niemodlin 1-5.

⁴⁷⁹ Kat. Olesno 1-5.

⁴⁸⁰ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 399.

⁴⁸¹ Kat. Racibórz 1-16.

⁴⁸² Takie stanowisko prezentują m.in.: P. Pfothner, *Die Schlesienschen Siegel...*, s. 23; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 101-102; M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 399; P. Newerla, *Dzieje Raciborza i jego dzielnic, Racibórz 2008*, s. 45.

⁴⁸³ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 318.

pieczęci Woźnik⁴⁸⁴, na których widniejąca połowa koła bezsprzecznie nawiązuje do samej jego nazwy: Woźniki-wóz-koło wozowe⁴⁸⁵. Kolejny przykład odnosi się do pieczęci Strzeleczek, na których pień liściastego drzewa w połowie przeszyty jest strzałą, która niewątpliwie przywołuje nazwę miasta. Podobnie jest w przypadku pieczęci skoczowskich, na których analogiczną funkcję pełnić mogą postacie podtrzymujące wieże, zwane często „skoczkami”⁴⁸⁶.

U schyłku średniowiecza pojawiły się pieczęcie miejskie z inicjałami reprezentującymi nazwę miasta, czego przykładem może być pieczęć Żagania z 2 poł. XV w.⁴⁸⁷ czy Głogowa z roku 1485⁴⁸⁸. Ponadto wartym odnotowania przykładem, gdyż oddziaływującym mocno na inne ośrodki miejskie, jest pojawienie się w 1530 r. litery „W” na pieczęci wójta Wrocławia⁴⁸⁹. W przypadku miast górnośląskich z taką formą manifestacji nazwy miasta spotykamy się w trzech przypadkach tj. na pieczęciach ławników cieszyńskich⁴⁹⁰ i frysztańskich⁴⁹¹ oraz na pieczęciach miejskich Frydka⁴⁹².

Pieczęcie, jak wiadomo, związane były z funkcjonowaniem miejskich władz samorządowych: wójta, rady, burmistrza czy sądu i tworzyły jakby system sfragistyczny, w którym miasto posiadało przynajmniej dwa stemple: ogólnomiejski i urzędu wójtowskiego. Często w polu pieczęci ławniczych występowało godło w pełnym kształcie, ale częściej było ono modyfikowane na zasadzie pars pro toto⁴⁹³. Odnośnie pieczęci Cieszyna i Frysztań sprawy nie przedstawia się aż tak klarownie, ponieważ w momencie ich powstania ławnicy albo czerpali inspiracje ze swoistego rezerwuaru

⁴⁸⁴ Kat. Woźniki 1-3.

⁴⁸⁵ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie...*, s. 305.

⁴⁸⁶ Kat. Skoczów 1-4.

⁴⁸⁷ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 168.

⁴⁸⁸ M. Haisig, *Herb miasta Głogowa-jego geneza i symbolika*, [w:] *Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem*, red. S. Kowalski, Zielona Góra 1970, s. 88.

⁴⁸⁹ Część badaczy twierdzi nawet, że „(...) znak literowy „W” podniesiony został przez społeczność Wrocławia do rangi jakby drugiego, małego herbu miasta”: M. Haisig, *Emblemat „W” w heraldyce miejskiej Wrocławia*, „Archeion”, t. LXXIII, Warszawa 1982, s. 80.

⁴⁹⁰ Kat. Cieszyn 6, 7, 9.

⁴⁹¹ Kat. Frysztat 5.

⁴⁹² Kat. Frydek 1-3.

⁴⁹³ H. Seroka, *Herby miast...*, s. 89.

ikonograficznego, a wybór litery dokonał się ze względu na proste skojarzenie z nazwą miasta, albo zredukowano godło ogólnomiejskie, które musiało wówczas zawierać odpowiednio literę T lub F. Bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza możliwość, gdyż jedynym śladem świadczącym, że mogło dojść do uszczerbienia herbu miejskiego⁴⁹⁴, i to tylko w wypadku pieczęci ławników cieszyńskich, jest XV-wieczny miejski XV halerz, w polu którego nad środkową wieżą zamiast orła widnieje uncjalna litera T (Tessinum)⁴⁹⁵. Mniej wątpliwości budzi natomiast umieszczenie w lewym polu pieczęci Frydka litery F, która jednoznacznie wskazuje na nazwę ośrodka miejskiego.

Wśród pieczęci, których wyobrażenie przedstawiało obrazowo nazwę miasta, były również takie, których wizerunki umieszczone w polu pieczęci, mogły wywodzić się z lokalnych legend czy opowieści ludowych⁴⁹⁶. Legendy herbowe były nieodłącznym elementem kultury szlacheckiej⁴⁹⁷, niemniej pewne ślady recepcji tej praktyki możemy obserwować także w odniesieniu do wizerunków napieczętych ośrodków miejskich. W tym przypadku są to Koźle, Mysłowice, Skoczów i Strzelczki.

W pierwszym z wymienionych miast trzy głowy koźle, umieszczone na pieczęciach, nawiązują nie tylko wprost do nazwy miasta, ale także do legendarnych trzech braci Kozłów. Mieli oni rezydować w XII wiecznym zamczysku i choć zgodnie z legendą zostali straceni za liczne rozboje, wyobrażenie napieczęte może stanowić wizualizację wątku historycznego związanego z początkami miasta.

Z kolei Mysłowice, których nazwę wywodzi się od polskiego słowa „myśleć”, „przemysliwać”, w polu pieczęci mają głowę, której znaczenie nie jest do końca wyjaśnione. Jedna z hipotez sugeruje, że jej obecność związana jest z legendą, wedle której pierwotnie osada położona była w lesie i cierpiała z powodu braku wody. Z tego powodu mieszkańcy postanowili przenieść się nad rzekę, po tym jak wspólnie „namysłili się”, czego symbolem i pamiątką miała być wspomniana głowa⁴⁹⁸.

⁴⁹⁴ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 16.

⁴⁹⁵ MC, N, sygn. 362.

⁴⁹⁶ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 176.

⁴⁹⁷ M. Kazańczuk, *Staropolskie legendy herbowe*, Wrocław i in. 1990; R. Kiersnowski, *Tworzywo historyczne polskich legend herbowych*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, Nowa Seria, t. II, 1995, s. 11-25.

⁴⁹⁸ Warto zaznaczyć, że ta hipoteza nie została stworzona przez I. Lustiga, a wypracowana przez młodszych badaczy I. Lustig, *Geschichte der Stadt...*, s. 47, 50.

Także kolejny przykład nasuwa wiele wątpliwości. Przez wieki w polu pieczęci Skoczowa utrzymywały się trzy elementy: środkowa baszta, dwie wieżyczki oraz podtrzymujące je, trudno definiowalne postacie gnomów czy aniołków, często zwane też skoczkami, które miałyby być aluzją do nazwy miasta⁴⁹⁹. Tłumaczono, że miasto, pierwotnie założone na niedogodnym terenie tzw. „Piekiełku”, miało „przeskoczyć” na dużo lepsze obszary położona nad Wisłą⁵⁰⁰.

Ostatnim z miast, mającym w polu pieczęci ten typ wyobrażenia, są Strzeleccki. Wizerunek napieczętny nawiązywać ma do legendy o powstaniu tego ośrodka miejskiego, według której jeden z Piastów opolskich, do którego należeć miały tereny leśne wokół Strzeleczek, w czasie polowania tropił dużego, rannego jelenia, który nieoczekiwanie rzucił się na niego. Wtedy zjawił się łowczy i na okrzyk księcia „strzelić”, celnym strzałem powalił zwierze. Za uratowanie życia księżę ofiarował łowczemu duży obszar lasu, a ten w miejscu zdarzenia zbudował dom i nazwał go „Strzelić”⁵⁰¹. Pamiątką tych więc wydarzeń ma być drzewo, którego pień w połowie przeszyty jest strzałą.

Ta grupa wyobrażeń napieczętnych, jak widać, stanowi zespół bardzo urozmaicony. Wizerunki mogące występować samodzielnie bądź należeć do jednego z kilku elementów godła, nie tylko informują odbiorcę o nazwie miasta, ale bardzo często także o położeniu naturalnym; nawiązują do gospodarki czy wydarzeń z często legendarnych dziejów miasta, niemniej tym zagadnieniom poświęcone zostały oddzielne fragmenty pracy.

Podsumowując kwestię wyobrażeń napieczętnych należy zauważyć, że na większości pieczęci miejskich występują przede wszystkim trzy zasadnicze aspekty symboliki. Jeden obrazujący zwierzchność i uzależnienie, czyli w ścisłym słów rozumieniu czynnik feudalny⁵⁰², drugi ukazujący organizację prawną miasta, jego samorząd względnie, nazwę, historię czy gospodarkę, i trzeci prezentujący elementy religijne (niejednokrotnie powiązane z symboliką miejskości lub przynależności).

⁴⁹⁹ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie...*, s. 253.

⁵⁰⁰ J. Wantuła, *Nazwa i herby miasta*, [w:] *Dzieje Skoczowa od zarania do współczesności*, red. E. Biszorski, J. Broda, W. Iwanek, K. Kajzer, Skoczów 1993, s. 351.

⁵⁰¹ D. Tomczyk, *Herby miast Śląska Opolskiego, Strzeleccki*, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, nr 2, 2002, s. 22.

⁵⁰² Z. Michniewicz, *Zjawiska feudalizmu...*, s. 356.

Problem z klasyfikacją wyobrażeń napieczętnych wynika m.in. z ich wieloznaczności. Często tym samym wizerunkom można przypisać różne znaczenie, przykładowo ryba na pieczęci Rybnika stanowi jednocześnie element obrazowego przedstawienia nazwy, nawiązuje do gospodarki miasta i nie jest pozbawiona odniesienia do treści religijnych. Z kolei wizerunek napieczętny Miasteczka Śląskiego oprócz konotacji religijnych, gospodarczych i tych związanych z niemiecką nazwą miasta, manifestuje symbolikę władzy i przynależności. Na pieczęciach miast górnośląskich występują także pojedyncze figury napieczętne, których nie da się precyzyjnie zaliczyć do żadnej z wyżej wymienionych grup⁵⁰³. Zagadką pozostaje m.in. postać lub przedmiot umieszczony w bramie miejskiej na pieczęciach Korfantowa przypominający psa⁵⁰⁴, a także wizerunek prawdopodobnie orlej nogi ze szponami w otoczeniu dwóch kwiatów, widniejący na pieczęci wójtowskiej Skoczowa⁵⁰⁵. Wynika to najczęściej z faktu, iż nie udało się jednoznacznie ustalić ich pochodzenia, motywacji i intencji twórców, bądź zły stan zachowania materiału sfragistycznego (lub jego brak), uniemożliwia ich precyzyjną analizę i interpretację.

⁵⁰³ Niejednoznaczna interpretacja dotyczy przykładowo: połowy koła na pieczęciach Krapkowic, pięciu gwiazd na pieczęciach Lublińca, wizerunku głowy na pieczęciach Mysłowic, „półksiężycy” na pieczęciach Pyskowic czy trzech gwiazd na najstarszej pieczęci Rybnika.

⁵⁰⁴ Pies to najszybciej udomowione zwierzę, w dawnych religiach łączone było ze światem podziemnym i śmiercią, w średniowieczu natomiast chrześcijanie docenili jego czujność, wierność i ochronę, upatrując w nim także obrazu kaznodziei, co znajdowało odniesienie w śnie matki św. Dominika, która ujrzała oczekiwane dziecko w postaci pieska niosącego pochodnię, która zapala świat: D. Forster, Świat symboliki..., s. 294.

⁵⁰⁵ Kat. Skoczów 5.

5.1. ELEMENTY DODATKOWE I DEKORACYJNE

Niewątpliwie osobnego omówienia wymaga sprawa elementów akcesorialnych⁵⁰⁶, tak często pomijanych w badaniach sfragistycznych czy heraldycznych, które niejednokrotnie uzupełniają wizerunek nie tylko pod względem plastycznym, ale i znaczeniowym. Wyróżnić można trzy sposoby ujęcia godła: bezpośrednio w polu pieczęci, w polu tarczy lub kartusza bądź w pełnym ujęciu heraldycznym. W tym ostatnim przypadku funkcję dopełnienia kompozycji pełnią hełm, klejnot, korona czy labry⁵⁰⁷, a czasami, w celu zwiększenia dekoracyjności czy okazałości kompozycji, trzymacze czy krzyże orderów⁵⁰⁸. Wynika to niewątpliwie z chęci upodobnienia w sferze przedstawieniowej herbu miejskiego (w tym wypadku wyrażonego w polu pieczęci miejskiej) do szlacheckiego⁵⁰⁹. Początkowo recepcja herbu rycerskiego przejawiała się w kształcie tarczy oraz przez sporadyczne umieszczanie hełmu z klejnotem⁵¹⁰. W czasach nowożytnych bardzo widoczne stały się zapożyczenia z heraldyki właściciela⁵¹¹. Chodziło o pełne podobieństwo w sposobie przedstawiania, zgodnym z ówczesną sztuką heraldyczną, czyli początkowo z stylem renesansowym, a następnie barokowym z tarczą na kartuszu, bogatymi zdobieniami czy rozwiniętymi labrami, co widoczne było zarówno na dokumentach herbowych jak i na samych pieczęciach⁵¹².

⁵⁰⁶ Określenie użyte w pracy: Z. Michniewicz, *Węzłowe problemy...*, s. 74.

⁵⁰⁷ Wizerunek w pełnym ujęciu heraldycznym występuje na pieczęciach pięciu ośrodków miejskich: Miasteczka Śląskiego, Prudnika, Pszczyny, Rybnika i Tarnowskich Gór.

⁵⁰⁸ Trzymacze oraz ordery nie występują w polu omawianych pieczęci.

⁵⁰⁹ Szeroko o wszystkich elementach występujących w heraldyce miejskiej pisał m.in.: F. Gall, *Österreichische Wappenkunde*, Wien-Köln-Weimar 1996, s. 240-252.

⁵¹⁰ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 84.

⁵¹¹ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 281-282.

⁵¹² W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 78.

Nie można zgodzić się z twierdzeniem M. Gumowskiego, że wszystkie elementy widniejące poza polem tarczy herbowej to tylko „dekoracja herbową”⁵¹³. Przykładowo bardzo ważnym i wiele mówiącym elementem herbu jest korona, która symbolizować mogła władzę i opiekę właściciela nad miastem. Od wieku XVI, kiedy można mówić o w pełni rozwiniętej heraldyce miejskiej⁵¹⁴, wyróżnić należy dwa sposoby jej funkcjonowania w polu herbu (pieczęci), gdyż umieszczano ją albo jako część składową godła, albo kładziono na tarczy jako element ornamentyki zewnętrznej, co będzie przedmiotem zainteresowania⁵¹⁵.

Korona jako główne insygnium władzy królewskiej, materialny symbol suwerenności i niepodzielności królestwa⁵¹⁶ pełniła rolę znaku rangowego, autorytetu i majestatu władzy monarszej, symbolu najwyższej zwierzchności i centralnej władzy. Natomiast w heraldyce żywej użyta w herbie korona oznaczała zazwyczaj uszczerbek heraldyczny; jeśli zaś ukoronowane było nią zwierzę lub ptak, oznaczało to zależność lenną⁵¹⁷. Heraldyka miejska rządziła się nieco odmiennymi prawami, co odnosiło się przykładowo do kształtu a raczej formy korony (chodzi tu o specyficzne korony architektoniczne⁵¹⁸), oraz do zasad i okoliczności koronowania poszczególnych wizerunków, głównie orła, w wyniku np. podniesienia statusu miasta do rangi miasta królewskiego czy też symbolicznego złożenia gwarancji opieki władcy i podniesienia danego ośrodka z upadku (np. po jakiejś katastrofie)⁵¹⁹.

⁵¹³ M. Gumowski, *Herby miast...*, s. 10

⁵¹⁴ H. Seroka, *Herby miast...*, s. 166.

⁵¹⁵ Przegląd typów koron dają m.in.: M. Gritzner, *Grundsätze der Wappenkunst verbunden mit einem Handbuch der heraldischen Terminologie*, Nürnberg 1890, tab. 34, 35; Znamierowski A., *Wielka księga heraldyki*, Warszawa 2008, s. 97-98.

⁵¹⁶ A. Znamierowski, *Insygnia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003, s. 13.

⁵¹⁷ Zaznaczyć należy, że w heraldyce polskiej ukoronowany orzeł oznaczał zawsze pierwszeństwo nad innymi orłami, wyrażając pełnię władzy suwerennej: J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2004, s. 666.

⁵¹⁸ W przypadku heraldyki miejskiej najbardziej rozpowszechnionym dodatkiem napieczętym, jednak o stosunkowo późnej proveniencji jest korona murowa, której jednak w omawianych zabytkach sfragistycznych nie zaobserwowano.

⁵¹⁹ H. Seroka, *Herby miast...*, s. 169.

Korony dzielimy na rangowe, określające pozycję posiadacza herbu, architektoniczne i dekoracyjne⁵²⁰, natomiast: „Ze względu na formę, w jakimś stopniu także technikę wykonania, korony podzielić można na kabłąkowe, czyli zwieńczone prętami, hełmowe, czyli hełm do zbroi królewskiej, o specjalnych kształtach, korony płytowe, czyli składające się z wielu mniej lub bardziej ozdobnych, między sobą powiązanych płytek metalu, obręczowe, czyli ozdobne przepaski na głowę, oraz korony liliowe, czyli z fleuronami umieszczonymi na obręczy, przypominającej symboliczną lilię”⁵²¹. Gdyby teraz spróbować przypisać te korony do odpowiednich funkcji i tytułów, to król używał korony złotej z podwójnym kabłąkiem i krzyżem, książę takiej samej, ale bez sfery i pokrytej z wierzchu gronostajem, a od spodu czerwienią, czyli mitrą, jeśli tytuł uzyskał od cesarza albo papieża⁵²². W innych przypadkach była to korona z pięcioma fleuronami, zatem otwarta. Markizi mieli trzy fleurony i dwie pałki z potrójnymi perłami, hrabiowie korzystali z korony złożonej ze złotej obręczy z dziewięcioma pałkami zakończonymi perłami, wicehrabiowie korony z trzema pałkami dużymi i dwoma małymi, baronowie z siedmioma pałkami, a szlachta z pięcioma⁵²³.

Często mieszczanie samodzielnie i samowolnie zaczęli używać elementów dodatkowych, które wówczas nie zyskiwały jednak większego znaczenia symbolicznego⁵²⁴. Inaczej działo się, gdy miasto otrzymywało dokument herbowy. Tak było m.in. w przypadku Prudnika, który w 1607 r. uzyskał przywilej od cesarza Rudolfa II zatwierdzający i udostojniający dawny herb. W efekcie w polu pieczęci pojawiła się na hełmie trójpałkowa korona otwarta, która stanowi jedyny przykład funkcjonowania korony w polu pieczętnym na badanym obszarze⁵²⁵.

Kolejny element to hełm heraldyczny przedstawiany w polu pieczętnym jako jeden z typów hełmu rycerskiego bądź jego stylizacja. Pojawił się u zarania heraldyki już w końcu XII w. i zawsze osadzany był na górnej krawędzi tarczy lub na którymś z górnych rogów, gdy tarcza była pochylona, czyli znajdowała się w tzw. ukłonie

⁵²⁰ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 23.

⁵²¹ J. Szymański, *Nauki pomocnicze...*, s. 541.

⁵²² Przegląd koron znaleźć można w: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. S. Kozakiewicz, Warszawa 1976, s. 175.

⁵²³ J. Szymański, *Nauki pomocnicze...*, s. 667.

⁵²⁴ Przykładowo zjawisko to opisał: J. Čarek, *Meske znaky...*, s. 52-56.

⁵²⁵ *Kat. Prudnik* 3, 4.

heraldycznym. Hełm pozostawał w określonym stosunku do tarczy herbowej, najczęściej miał 2/3 jej wysokości, niekiedy jednak wraz z klejnotem proporcje wynosiły 1:1; hełm mógł być ustawiony en face, w 3/4, bądź profilem, horyzontalnie na osi tarczy herbowej. Taka kompozycja miała prawdopodobnie obrazować syntetyczną sylwetkę atakującego rycerza.

Hełm, podobnie jak i inne elementy uzbrojenia rycerskiego, zmieniał swą formę. Początkowo w XIII i XIV w. występowały hełmy garbkowe i kubłowe, zakrywające całą głowę rycerza, z wąską, poziomą wizurą. W XV w. pojawił się hełm turniejowy, zwany dziobowym, a w następnym stuleciu hełm prętowy, zwany często również turniejowym⁵²⁶. Ta ostatnia forma hełmu jest najpopularniejsza w nowożytnej heraldyce polskiej.

Należy zaznaczyć, że w późnej heraldyce zachodniej hełm zaczął funkcjonować jako oznaka godności a jego forma, kolor, położenie względem tarczy czy nawet liczba prętów w hełmie prętowym (pięć lub siedem), miały przekazywać informacje o randze właściciela. Zazwyczaj hełm przedstawiony frontalnie, otwarty, oznaczał wyższą godność, zwrócony w prawo niższą, zamknięty, zwykle oznaczał świeżej daty szlachectwo, a zwrócony w lewo—bastarda. W heraldyce polskiej z hełmem nie wiązano podobnych znaczeń i najczęściej przedstawiano go w formie hełmu prętowego, a w przypadku heraldyki miejskiej hełmu turniejowego, dziobowego.

Tak jest i w przypadku pieczęci herbowych miast górnośląskich, gdzie hełm w formie dodatku wystąpił na kilkunastu sigillach pięciu ośrodków miejskich⁵²⁷. Obserwujemy tu przede wszystkim hełmy dziobowe i prętowe, zwane często turniejowymi, należy jednak zaznaczyć, że część z nich jedynie przypomina idealne wzory i można mówić tylko o kształtach zbliżonych, ponadto w kilku przypadkach odciski pieczętnie są niewyraźne, co uniemożliwia jakąkolwiek klasyfikację⁵²⁸. Niewątpliwie z przykładem występowania hełmu dziobowego spotykamy się na pieczęciach Miasteczka Śląskiego⁵²⁹, Pszczyny⁵³⁰ i Tarnowskich Gór⁵³¹. W pierwszym

⁵²⁶ J. Szumański, *Nauki pomocnicze...*, s. 665.

⁵²⁷ Hełm wystąpił przynajmniej na jednej pieczęci: Miasteczka Śląskiego, Prudnika, Pszczyny, Rybnika i Tarnowskich Gór.

⁵²⁸ W takim przypadku piszący używa ogólnikowego określenia „hełm”, przykładowo: Kat. Rybnik 2.

⁵²⁹ Kat. Miasteczko Śląskie 2.

wypadku użycie właśnie takiego typu hełmu wynikało z treści przywileju herbowego, choć niewątpliwie dziwi użycie archaicznego już wówczas herbu dziobowego⁵³². Warto także zauważyć, że uchylona nieco przyłbica może stanowić swego rodzaju znak poddania się miasta władzy margrabiego a także odzwierciedlenie stosunku lennego Jerzego Fryderyka do cesarza⁵³³. Analogicznie sytuacja przedstawia się w Tarnowskich Górach, gdzie w przywileju mowa jest o hełmie turniejowym, niemniej sam rysunek będący integralną częścią dokumentu, dodatkowo precyzuje jego formę dziobową, przeniesioną konsekwentnie w pole pieczętną⁵³⁴.

W przypadku pieczęci pszczyńskich, dzięki stabilności wizerunku napieczętnego, możemy niejako obserwować rozwój hełmu poczynając od wspomnianego dziobowego, poprzez typowy hełm turniejowy, po prętowy, występujący z szerokim kołnierzem o powycinanych krawędziach⁵³⁵; ten typ hełmu spotykamy także na pieczęciach Prudnika⁵³⁶.

Niewątpliwie z hełmem genetycznie związane są labry, które zwykle symetrycznie wyrastają z jego boków, często również obejmując, jako ornament, całą tarczę herbową. Mają one być symbolem, częścią rycerskiego stroju płaszcza, peleryny albo chusty, którą rycerz przykrywał hełm, by chronić go przed przegrzaniem. Labry nie są nieodzownym elementem herbu, powinny jednak być stosowane przy pełnych przedstawieniach heraldycznych, co obserwujemy na pieczęciach pięciu ośrodków miejskich⁵³⁷.

Podobnie jak pozostałe elementy herbu, labry przechodziły pewną ewolucję, najwcześniejsze (których nie obserwujemy w zebranym materiale źródłowym),

⁵³⁰ Kat. Pszczyna 3.

⁵³¹ Kat. Tarnowskie Góry 5.

⁵³² Być może użycie herbu dziobowego w obliczu powszechnego stosowania w tym okresie hełmów prętowych, występujących także na tarczach herbowych dobroczyńców miasta tj. Jerzego Pobożnego czy Jerzego Fryderyka Starszego, jest wyrazem odniesienia się do średniowiecznych tradycji górnictwa kruszcowego na ziemi bytomskiej: T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 125-126.

⁵³³ T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 126.

⁵³⁴ P. Knötel, *Die Stadteappen...*, s. 29.

⁵³⁵ Kat. Pszczyna 5-9.

⁵³⁶ Kat. Prudnik 3, 4.

⁵³⁷ Labry występują na przynajmniej jednej pieczęci Miasteczka Śląskiego, Prudnika, Pszczyny, Rybnika i Tarnowskich Gór.

stosowane jeszcze przy hełmach garnczkowych, miały postać zwykłej chusty, która z czasem zyskała ozdobnie wycinane brzegi. W XIV w. przyjmowały zazwyczaj postać prostych wstęg, które w trakcie dalszej ewolucji stylistycznej przybierały coraz bardziej skomplikowany kształt, dochodząc w XV w. do znanej obecnie formy, zbliżonej do liści akantu. Stosunkowo najprostsze labry znajdują się na XV-wiecznej pieczęci Pszczyny, przybierając kształt rzemieni albo wstążek⁵³⁸. Najbogatsze i najbardziej wyrafinowane stylistycznie labry powstawały w późnym renesansie i na początku baroku. Z tego okresu mamy kilka przykładów, gdzie labry przybierają formę symetrycznego płaszcza, który swoim akantowym stylem podkreśla dekoracyjność znaku herbowego⁵³⁹.

Klejnot, czyli przedstawienie osadzone na hełmie jest elementem herbu⁵⁴⁰, który przynajmniej od XIV wieku miał wartość semantyczną równą tarczy z godłem, od XV wieku występuje wyłącznie w zestawieniu z tarczą, jako jej istotne, ale nie niezbędne dopełnienie⁵⁴¹. Dla heraldyki i sfragistyki miejskiej, podobnie jak hełm czy labry, jest zjawiskiem unikatowym, a w zebranych materiale pojawia się na pieczęciach siedmiu ośrodków miejskich⁵⁴².

W klejnotach, zgodnie z zasadami heraldyki, często powtarzano wizerunki z godła, czego przykładem jest wizerunek budowli funkcjonujący w podwójnej roli na pieczęciach Prudnika⁵⁴³. Kiedy w 1607 r. herb miejski został udostojniony ponad hełmem i labrami umieszczono klejnot będący dokładnym powtórzeniem godła w

⁵³⁸ Kat. Pszczyna 3.

⁵³⁹ Można wspomnieć: Kat. Miasteczko Śląskie 2, 5; Kat. Prudnik 3, 4; Kat. Pszczyna 5-9, Kat. Rybnik 2; Kat. Tarnowskie Góry 5. Warto także wspomnieć, że renesansowe labry w herbie (a także na pieczęci), Miasteczka Śląskiego mogą wyrażać życzenie margrabiego, aby mieszkańcy miasta odznaczać się pracowitością: P. Gründel, *Die Wappensymbolik*, Leipzig 1907, s. 22; T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 127.

⁵⁴⁰ Warto wspomnieć, że w niektórych opracowaniach sygnalizuje się, że w średniowieczu i czasach nowożytnych przez klejnot rozumiano wszystkie elementy herbu znajdujące się ponad tarczą tj hełm, koronę i zdobiące je przedmioty: J. Michta, *Klejnot w herbach w średniowieczu i okresie nowożytnym*, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński A. Supruniuk, J. Wdowiszewski, Toruń 1997, s. 349.

⁵⁴¹ P. Mrozowski, *O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV-XV wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. I, 1993, s. 91.

⁵⁴² Klejnot pojawia się przynajmniej na jednej z pieczęci miejskich: Bielska, Frydka, Miasteczka Śląskiego, Prudnika, Pszczyny, Rybnika, Tarnowskich Gór.

⁵⁴³ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 174.

stosunku 4:5⁵⁴⁴, lub 1:1⁵⁴⁵, z tym, że między wieżami zamiast orła umieszczono czeskiego lwa. Podobną zależność dostrzec można na jednej z pieczęci Tarnowskich Gór⁵⁴⁶, na której umieszczono klejnot w postaci orlego skrzydła ze skrzyżowanymi narzędziami górniczymi, będący powtórzeniem części godła.

Wspomniane skrzydło było bardzo częstym elementem klejnotów herbowych, a w źródłach heraldycznych określane było najczęściej jako orle, rzadziej jako sępie⁵⁴⁷. Na hełmach heraldycznych występują też oprócz ptaków drapieżnych często pióra pawie lub strusie, które nie mają nawiązań do symboliki militarnej, są jednak atrybutem władztwa i odpowiednikiem rzeczywistych pióropuszy zdobiących hełmy, zwłaszcza w strojach turniejowych⁵⁴⁸. Z klejnotem w postaci pióropusza z pawich piór spotykamy się na pieczęciach Pszczyny⁵⁴⁹. Liczba widniejących w polu pieczętnym piór wynosi zazwyczaj trzy, natomiast ich wielkość i stylizacja są bardzo zmienne, i zależą od upodobań estetycznych epoki, w której powstał dany tłok.

Specyfiką klejnotu herbu miejskiego, widniejącego w polu pieczęci, było przedstawienie wizerunku nie pochodzącego z godła, a symbolizującego status miejski⁵⁵⁰. Tak jest poniekąd w przypadku Miasteczka Śląskiego, gdzie użyto klejnotu w postaci uda orlego, trzymającego w szponach kopaczkę górniczą o ostrzu w kształcie wydłużonego trapezu lub trójkąta⁵⁵¹. Opierzone udo orle zostało niewątpliwie zaczerpnięte z heraldyki margrabiów brandenburskich, niemniej górnicza kopaczka o drzewcu zwróconym w prawo wskazuje na kopalnictwo ród ołowiu, któremu

⁵⁴⁴ Kat. Prudnik 3.

⁵⁴⁵ Kat. Prudnik 4.

⁵⁴⁶ Kat. Tarnowskie Góry 5.

⁵⁴⁷ Wyjątkowo w heraldyce polskiej pojawia się jastrząb jako rodzimy ptak drapieżny, i agresywny, natomiast na tej płaszczyźnie kodu semiotycznego nigdy nie występuje sokół: R. Kiersnowski, *Symbol ptaka...*, s. 114.

⁵⁴⁸ Należy zwrócić także uwagę na to, że podobne pióropusze a nawet korony z pawich piór używane były przez władców, np. Justyniana I, w XI w. na Morawach czy w Skandynawii, a później w cesarstwie a nawet papieństwie, a w ich genezie oprócz elementów estetycznych miała leżeć także pycha: R. Kiersnowski, *Symbol ptaka...*, s. 114-115.

⁵⁴⁹ Kat. Pszczyna 3-9.

⁵⁵⁰ Przykłady tego zjawiska prezentuje W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 78-79.

⁵⁵¹ Kat. Miasteczko Śląskie 2, 5.

miasteczko zawdzięcza powstanie⁵⁵², stanowi także element herbu mówiącego, objaśniający drugi człon niemieckiej nazwy⁵⁵³. Trudno się jednak nie zgodzić, że cały klejnot symbolizuje jednak zwierzchność Jerzego Fryderyka nad miejscowym górnictwem⁵⁵⁴, a symbolika miejskości schodzi na drugi plan. Podobnie jest w przypadku Frydka, gdzie na jednej z pieczęci w roli klejnotu pojawia się poroże⁵⁵⁵, które stanowi prawdopodobnie nawiązanie do herbu rodu Pražmů z Bílkova i jest tym samym odzwierciedleniem ich wpływów w mieście. Inaczej jest w przypadku Bielska. Tu w polu pieczęci, oprócz godła, nad tarczą widnieje postać św. Mikołaja, będącego wówczas patronem kościoła parafialnego oraz całego miasta i jego mieszkańców⁵⁵⁶.

Ostatnim przykładem jest pieczęć Rybnika⁵⁵⁷, gdzie w roli klejnotu pojawia się bogini sprawiedliwości Temida. Występuje ona długiej, zakrywającej stopy sukni, trzymając w prawej ręce wzniesiony ku górze miecz, a w lewej wagę.

Notoryczne pomijane w badaniach heraldycznych i sfragistycznych elementów dekoracyjnych, będących uzupełnieniem wizerunku napieczętnego, wynika z faktu, iż postrzegane są one jako najmniej istotny, wyłącznie dekoracyjny element godła. Niewątpliwie wpływ na to ma także fakt, że wraz z zużyciem tłołka pieczętnego stają się nieczytelne, a niejednokrotnie w pierwszym momencie niezauważalne. Najczęściej twórcy posługiwali się motywami liści, stylizowanymi kwiatami oraz motywem gwiazdek⁵⁵⁸, które choć najczęściej nie związane treściowo z wizerunkami godła, wzbogacają treść obrazu napieczętnego, a często same nie są pozbawione znaczenia. Zwrócić należy także uwagę na fakt, że to właśnie ornamentyka najłatwiej się zmienia i

⁵⁵² M. Gumowski, *Herby i pieczęcie...*, s. 171.

⁵⁵³ „Berg” ze staroniemieckiego oznacza kopalnię.

⁵⁵⁴ T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 126.

⁵⁵⁵ Kat. Frydek 3.

⁵⁵⁶ Kat. Bielsko 1-6, 8-9.

⁵⁵⁷ Kat. Rybnik 2.

⁵⁵⁸ Zaznaczyć należy, iż piszący nie bierze tu pod uwagę elementów dekoracyjnych umieszczonych w legendzie, oraz bezpośrednio zdobiących mury budowli.

ulega wpływom⁵⁵⁹, stąd bardzo często, poprzez analizę dodatkowych motywów wyobraźniowych, śledzić można zmieniające się upodobania kolejnych epok.

Stosowanie elementów dekoracyjnych było dość powszechne, gdyż wystąpiły one na pieczęciach blisko połowy omawianych ośrodków miejskich. Zdecydowanie najczęściej były to motywy roślinne, które w formie ornamentu przybierały kształt ulistnionych wici, bądź gałązek okalających całą tarczę herbową⁵⁶⁰, lub jedynie wolne miejsce między kartuszem czy tarczą a wewnętrzną linią otoku⁵⁶¹.

Z kolei pierwszy raz z motywem kwiatowym spotykamy się na najstarszej pieczęci Cieszyna, gdzie występuje on w postaci dwóch niewielkich kwiatuszków umieszczonych jeden nad drugim po obu, zewnętrznych stronach baszt⁵⁶². Nie jest to przykład odosobniony, gdyż dwa okazałe kwiaty znajdują się także w polu pieczętnym Skoczowa⁵⁶³, natomiast centralnie, między kozimi głowami, zostały umieszczone na dwóch pieczęciach Koźła⁵⁶⁴. Motywy kwiatowe często umieszczano także w zagłębieniach bocznych tarcz herbowych⁵⁶⁵ bądź w górnym polu między głowicą a linią wewnętrzną otoku⁵⁶⁶.

Jak wyżej wspomniano, tego typu przedstawienia mają przede wszystkim znaczenie dekoracyjne, niemniej niepodobna nie przypomnieć, że w szerszym kontekście kwiaty symbolizują rozkwit, a roślinność przemijanie i siłę życia⁵⁶⁷. Podobnie jest ze znaczeniem gwiazdy, która najczęściej łączona jest z symboliką maryjną⁵⁶⁸. Gwiazda chętnie wykorzystywana jest jako dopełnienie wizerunku

⁵⁵⁹ T. Kruszyński, Właściwości stylowe polskich monet i pieczęci od czasu renesansu, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. XIV, 1933. s. 11.

⁵⁶⁰ Przykładowo: Kat. Biała 2; Kat. Głogówek 2.

⁵⁶¹ Przykładowo: Kat. Bytom 4; Kat. Gliwice 4; Kat. Strumień 3.

⁵⁶² Kat. Cieszyn 1.

⁵⁶³ Kat. Skoczów 5.

⁵⁶⁴ Kat. Koźle 6, 7.

⁵⁶⁵ Przykładowo: Kat. Niemodlin 2; Kat. Opole 5.

⁵⁶⁶ Przykładowo: Kat. Mysłowice 2; Kat. Ścinawa 1.

⁵⁶⁷ D. Forstner, Świat symboliki..., s. 184.

⁵⁶⁸ J. Baldock, Symbolika chrześcijańska..., s. 113.

napieczętnego⁵⁶⁹, niemniej w kilku przypadkach trudno uwierzyć, że to tylko nieznaczący dodatek⁵⁷⁰.

Czasami występują też elementy, w postaci najczęściej pojedynczych figur napieczętnych, których nie da się precyzyjnie zaliczyć do żadnej z wymienionych wyżej grup, ustalić ich pochodzenia czy kryteriów doboru. Takim zagadkowym uzupełnieniem wizerunku napieczętnego są niewątpliwie trzy znaki widniejące w polu pieczęci Opola⁵⁷¹, przypominające ślady kurzych stóp lub gałązek⁵⁷². Warte odnotowania są też maszkarony i główki aniołków, stanowiące zwieńczenie tarczy herbowej na jednej z pieczęci Gliwic⁵⁷³, a także ważki widniejące na XVIII-wiecznej pieczęci Frydka⁵⁷⁴.

Na końcu warto zasygnalizować jeszcze jeden problem. To, co w herbach dopełniano barwą⁵⁷⁵ na pieczęciach starano się przedstawić poprzez dużą precyzję wykonania poszczególnych elementów; przykładowo kolor zielony mogła wyrażać, bujna roślinność⁵⁷⁶. Niemniej sporadycznie dostrzec można próby oddania koloru poprzez zaczerpnięte z heraldyki szrafowanie. Przykładowo na najstarszej pieczęci Opola tło obydwu motywów składowych (tj. połowy orła i krzyża) wykazuje ozdobne kratkowanie i punktowanie, odmienne dla poszczególnych pól⁵⁷⁷, przez co chciano prawdopodobnie zaznaczyć inne barwy heraldyczne⁵⁷⁸; z kolei na jednej z pieczęci Tarnowskich Gór pole wypełnia kratkowanie⁵⁷⁹.

⁵⁶⁹ Przykładowo: Kat. Frysztat 4, 6; Kat. Opole 3.

⁵⁷⁰ Gwiazdy jako celowy i znaczeniowo istotny element współtworzący wizerunek napieczętny zostały umieszczone przykładowo na pieczęciach Rybnika: Kat. Rybnik 1, 5, i Strzeleczek: Kat. Strzeleccki 1.

⁵⁷¹ Kat. Opole 3.

⁵⁷² M. Gumowski pisze nawet o: „trzech rozrzuconych listkach”, M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 166.

⁵⁷³ Kat. Gliwice 7.

⁵⁷⁴ Kat. Frydek 3.

⁵⁷⁵ S. Mikucki, *Barwa w heraldyce średniowiecznej*. Cz. 1. *Herby rycerstwa zachodniego i polskiego*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego”, t. IX, 1928-1929, s. 200 i in.

⁵⁷⁶ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 179.

⁵⁷⁷ Kat. Opole 1.

⁵⁷⁸ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 379.

⁵⁷⁹ Kat. Tarnowskie Góry 8.

5.2. TARCZE

Problem tarczy herbowej poruszony został już w pierwszym rozdziale dotyczącym heraldyzacji godeł napieczętych, niemniej teraz zwrócić należy uwagę także na rozwój historyczny tarczy średniowiecznej, uwarunkowany wprawdzie potrzebami sztuki wojennej a potem upodobaniami estetycznymi kolejnych epok. Literatura przedmiotu kilkakrotnie podnosiła problem kształtów tarcz herbowych herbów monarszych czy szlacheckich⁵⁸⁰, podobnie w literaturze podręcznikowej wyróżniono i niejako zdefiniowano wygląd typowych tarcz herbowych⁵⁸¹. Wzory te były w naturalny sposób przenoszone do heraldyki, a w tym wypadku sfragistyki miejskiej, ponieważ tłoki pieczętno wykonywali najczęściej ci sami rzemieślnicy⁵⁸², i na tej podstawie można analogicznie rozważyć kwestie tarczy widniejącej na sigillach ośrodków miejskich⁵⁸³. Warto jednak zwrócić uwagę, że praktycznie brak w polskiej literaturze interpretacji cech artystycznych i stylowych⁵⁸⁴, a proponowana terminologia jest niejednokrotnie sprzeczna, niejednoznaczna i zawiła. Przykładowo trudno rozróżnić tarczę renesansową, kartuszowo wyciętą od kartusza barokowego, czy późnogotycką tarczę profilowaną od tarczy wczesnorenesansowej. Podobnie dzieje się przy opisie tarcz późniejszych, gdy część badaczy nazywa kartusz blaszany-drewniany jedynie barokowym, a francuski kartusz barokowy tarczą w stylu rokoko⁵⁸⁵.

Należy jednak zaznaczyć, że dla interpretacji i funkcjonowania pieczęci miejskich analiza i opis tarczy nie ma aż tak wielkiego znaczenia, gdyż ewentualne jej

⁵⁸⁰ Przykładowo: F. Hauptmann, *Wappenkunde*, München von Berlin 1914, s. 1-61; T. Kruszyński, *Właściwości stylowe...*, s. 10-102; F. Kamocki, *Wymiary prawidłowe tarcz herbowych*, „Miesięcznik Heraldyczny”, t. XII, 1933, s. 22-24; W. Leonhard, *Das grosse Buch...*, s. 120-123; M. Kaganiec, *Heraldyka Piastów...*, s. 82-99; P. Dymmel, *Stemma nobilium. Herby rycerskie w rękopisie „Roczników” Jana Długosza z końca XVI w.*, „Ze Skarbca Kultury”, z. 51, s. 30-32.

⁵⁸¹ Przykładowo J. Szymański, *Nauki pomocnicze...*, s. 654-655.

⁵⁸² M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 260.

⁵⁸³ Z. Piech przedstawił przeszło trzydzieści przykładów tego typu zależności i inspiracji, tym wypadku płynących z pieczęci książęcych: Z. Piech, *Ikonoografia pieczęci*, s. 220-251.

⁵⁸⁴ Wyjątek stanowią prace: T. Kruszyński, *Właściwości stylowe...*, s. 98; P. Dymmel, *Stemma nobilium...*, s. 30.

⁵⁸⁵ T. Kruszyński, *Właściwości stylowe...*, s. 98.

występowanie pozwala jedynie na dokładniejszą datację tłoka⁵⁸⁶. Ponadto precyzyjne badania są tu prawie niemożliwe, po pierwsze, wiele odcisków jest niewyraźnych, po drugie, opisy niezachowanych do dziś egzemplarzy są ogólnikowe i nieprecyzyjne, po trzecie, w większości wypadków tarcze na pieczęciach miejskich jedynie przypominają idealne wzory i można mówić tylko o kształtach zbliżonych, które wielokrotnie nie podlegają prostej klasyfikacji⁵⁸⁷. W końcu wynika to także z faktu, że czasami tarcze są w fazie rozwojowej między tarczą późnogotycką a barokowym kartuszem. Z tego powodu piszący świadomie ograniczył się do wyodrębnienia w zebranych materiale jedynie siedmiu typów tarcz tj.: wczesnogotyckich, gotyckich, późnogotyckich profilowanych, wczesnorenesansowych, renesansowych wycinanych kartuszowo, barokowych (tj. podwójnych gdzie tarcza gotycka, owalna lub okrągła położona jest na kartuszu) i rokokowych, w obrębie których opisane zostały dostrzeżone odstępstwa, a także uwzględniono te tarcze, które nie mieściły się w ramach danej konwencji stylistycznej.

Tab. 13. Zestawienie rodzajów tarcz występujących na omawianych pieczęciach miejskich.

Typ tarczy	XIII-XIV	XV	XVI	XVII	XVIII
Wczesnogotycka	3				
Gotycka	2	2		4	1
Późnogotycka			2		
wczesnorenesansowa		1	14	21	5
Renesansowa kartuszowo wycięta			5	7	1
Kartusz barokowy pod tarczą gotycką				10	1(?)
Kartusz barokowy pod tarczą owalną/okrągłą				7	

⁵⁸⁶ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 131.

⁵⁸⁷ Piszący analizując występowanie w wizerunkach napieczętnych tarcz herbowych nie brał pod uwagę pieczęci znanych jedynie z literatury (chyba, że autorzy precyzyjnie opisali ten element), oraz tych których zły stan zachowania nie pozwalał na pewną identyfikację, stąd prezentowane zestawienia mają jedynie charakter orientacyjny.

rokokowa				1 (?)	
----------	--	--	--	-------	--

Pierwsze, wielkie, migdałowe, ze ściętym i zaokrąglonymi wierzchołkiem tarcze normańskie, pojawiły się już w XII wieku, jednak ze względu na swój kształt jak i chronologię występowania nie znalazły miejsca na omawianych zabytkach sfragistycznych⁵⁸⁸. Sytuacja zmienia się w wieku XIII, kiedy w wyniku miniaturyzacji pojawiają się tarcze sercowe, trójkątne, dające początek tarczą wczesnogotyckim, ostrołukowym, z wygiętymi bokami, przecinającymi się ostro u podstawy⁵⁸⁹. Ten typ tarczy widoczny jest na trzech pieczęciach miast górnośląskich pochodzących z XIII⁵⁹⁰ i XIV w.⁵⁹¹.

W literaturze generalnie wymienia się pięć typów tarcz gotyckich⁵⁹². Oprócz wyżej wspomnianych odmian wczesnych, wyróżnia się tarcze o wybrzuszonych pobocznicach oraz te, które charakteryzuje prostokątna głowica, z którą boki przecinają się pod kątem prostym, opadając równolegle ku dołowi i dopiero na dwóch-trzecich wysokości przechodzą w ostrołuk⁵⁹³. Właśnie ten typ tarczy uważany jest za klasyczny, niemniej i tu w połowie XV wieku proporcje uległy zmianie, a tarcza ta zaczęła przypominać prostokąt z wybrzuszoną podstawą⁵⁹⁴. Czwarty typ, który pojawia się w trzeciej dekadzie XV wieku, jest bardzo podobny, niemniej posiada półkolistą podstawę⁵⁹⁵. Tarcza ta, ze względu na swe archetypy na Półwyspie Pirenejskim, zwana jest często w literaturze hiszpańską⁵⁹⁶, należy jednak pamiętać, że nazwa ta nie jest prawidłowa, gdyż ten rodzaj tarczy jest wariantem gotyckiej tarczy ostrołukowej, w jej

⁵⁸⁸ F. Kamocki, Wymiary prawidłowe..., s. 22-23.

⁵⁸⁹ P. Mrozowski, O sztuce i stylizacji..., s. 80.

⁵⁹⁰ Kat. Głogówek 1.

⁵⁹¹ Kat. Bytom 2; Kat. Głogówek 2.

⁵⁹² P. Mrozowski, O sztuce i stylizacji..., s. 80-88.

⁵⁹³ Przykładowo: Kat. Głogówek 3.

⁵⁹⁴ P. Mrozowski, O sztuce i stylizacji..., s. 81-85.

⁵⁹⁵ Przykładowo: Kat. Biała 2; Kat. Bytom 4.

⁵⁹⁶ Często wskazywano, że pewne nacje upodobały sobie szczególnie jakiś typ tarczy i dlatego mówimy o tarczach włoskich, hiszpańskich, angielskich czy polskich: J. Lelewel, Polska dzieje i rzeczy jej, t. IV, Herby w Polsce, Poznań 1856, s. 243.

najpóźniejszej wersji z prostokątną głowicą⁵⁹⁷. „Zasadnicza w kształcie różnica polega na tem, że boki tarczy nie schodzą się dołem pod mniej czy więcej rozwartym kątem, lecz że wraz z dolnym brzegiem tarczy tworzą prawie pełne półkole”⁵⁹⁸. W zebranych materiale tarcze gotyckie widnieją na pieczęciach ośmiu ośrodków miejskich⁵⁹⁹, pojawiają się w wieku XIV⁶⁰⁰ i funkcjonują przez cały omawiany okres aż do wieku XVIII⁶⁰¹.

Tab. 14. Zestawienie pieczęci z tarczą gotycką⁶⁰².

MIASTO	XIV	XV	XVII	XVIII
BIAŁA			1	
BYTOM		1		
FRYSZTAT		1		
GŁOGÓWEK	1			
OLESNO				1
OPOLE	1			
PSZCZYNA			1	
RYBNIK			2	

Druga połowa XV wieku i początek XVI wieku to epoka profilowanej i wycinanej tarczy późnogotyckiej, której wariantów, o różnym stopniu podobieństwa, w literaturze można znaleźć blisko czterdzieści, a jej najogólniejszy podział dzieli je na symetryczne i asymetryczne⁶⁰³. W zebranych materiale tarcze późnogotyckie, których głowicę tworzy linia prosta, występują tylko na dwóch pieczęciach z XVI w.⁶⁰⁴, jednocześnie nie obserwuje się zdobienia podstawy szpicem, które w Polsce

⁵⁹⁷ P. Mrozowski, O sztuce i stylizacji..., s. 84.

⁵⁹⁸ F. Kamocki, Wymiary prawidłowe..., s. 24.

⁵⁹⁹ Tarcze gotyckie pojawiają się także na jedenastu podwójnych pieczęciach barokowych z XVII-XVIII w.

⁶⁰⁰ Kat. Głogówek 3; Kat. Opole 2.

⁶⁰¹ Kat. Olesno 5. Podobnie sprawa przedstawia się np. w przypadku miast wielkopolskich: M. Adamczewski, Heraldyka miast wielkopolskich..., s. 262.

⁶⁰² Zestawienie nie uwzględnia, tarcz gotyckich występujących na podwójnych tarczach barokowych.

⁶⁰³ P. Mrozowski, O sztuce i stylizacji..., s. 86.

⁶⁰⁴ Kat. Bytom 5; Kat. Głogówek 4.

upowszechniło się w połowie XV w.⁶⁰⁵. Nie występują też typowe tarcze turniejowe, na które jako ostatnie, wpływ miały przeobrażenia zachodzące w prowadzeniu walk⁶⁰⁶, bowiem w tym okresie cechy stylowe, zgodnie z panującymi wówczas tendencjami artystycznymi, zmierzały do nadania obrazowi herbu coraz większej dekoracyjności i ekspresyjności, przez co i sama tarcza zatracala związek z genezą i pierwotnymi funkcjami⁶⁰⁷, przestając być ostatecznie częścią uzbrojenia, a stając się dekoracyjnym tłem dla godła⁶⁰⁸.

Końcem XV wieku daje się zauważyć tendencje do uspokojenia form tarcz późnogotyckich, które podporządkowanie osi symetrii dały początek tarczą wczesnorennesansowym⁶⁰⁹. Tu w odróżnieniu od tarcz wcześniejszych głowica zbudowana jest z dwóch łuków wypiętrzonych, łączących się w połowie długości wcięciem przypominając otwartą księgę⁶¹⁰ lub szpicem⁶¹¹. Łuki mogą być także wklęsłe⁶¹² bądź zwielokrotnione⁶¹³, natomiast zakończenia głowicy często są zawinięte od czoła po obu stronach lub też symetrycznie ścięte⁶¹⁴; z czasem pojawiają się górne krawędzie zakończone po obu stronach ślimacznicami, przypominającymi dwie symetrycznie leżące woluty⁶¹⁵. Początkowo wcięcia boczne, często skierowane ku górze, są dość umiarkowane, ale z czasem robią się głębsze i często ostrzejsze, od nich

⁶⁰⁵ P. Mrozowski, *O sztuce i stylizacji...*, s. 84.

⁶⁰⁶ Zmodyfikowaną tarczę turniejową często nazywa się niemiecką lub profilowaną późnogotycką. Warto także zaznaczyć, że wcięcia na kopię w przypadku tarcz na pieczęciach miejskich, mogły pojawiać się w miejscu połączenia krawędzi głowicy z pobocznikami, co wynikało z braku zrozumienia ich funkcji użytkowej: P. Dymmel, *Stemma nobilium...*, s. 31.

⁶⁰⁷ P. Dymmel, *Stemma nobilium...*, s. 30.

⁶⁰⁸ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 16.

⁶⁰⁹ P. Dymmel sklasyfikował tarcze renesansowe, na podstawie tych występujących w rękopisie *Klejnotów J. Długosza na 6 typów*: P. Dymmel, *Stemma nobilium...*, s. 30-31.

⁶¹⁰ Przykładowo: Kat. Gliwice 4; Kat. Frysztat 2.

⁶¹¹ Przykładowo: Kat. Frydek 1; Kat. Głogówek 5.

⁶¹² Przykładowo: Kat. Bytom 6.

⁶¹³ Przykładowo: Kat. Cieszyn 4; Kat. Krapkowice 4.

⁶¹⁴ Przykładowo: Kat. Pszczyna 3; Kat. Tarnowskie Góry 3.

⁶¹⁵ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 133; przykładowo: Kat. Racibórz 6, 7.

rozpoczyna swój bieg krawędź podstawy, najczęściej uformowana w regularny luk⁶¹⁶, szpic⁶¹⁷ lub ostrołuk⁶¹⁸; czasami widoczne są też wypukłe występy⁶¹⁹.

Tab. 15. Zestawienie pieczęci z tarczą wczesnorenesansową.

MIASTO	XV	XVI	XVII	XVIII
BIELSKO		2	2	2
BYTOM		1		
CIESZYN		1		
FRYSZTAT		2	2	
GLIWICE		2		
GŁOGÓWEK		1		
KRAPKOWICE			2	
MIASTECZKO			1	
OLEŚNO			2	
OPOLE		1		
PRUDNIK			1	1
PSZCZYNA	1		5	
PYSKOWICE			1	
RACIBÓRZ		1	1	
STRUMIEN		2		1
TARNOWSKIE G.		1	1	
ŻORY		1	2	1

„Za cechę podstawową, odróżniającą tarczę renesansową od tarczy z początku XVI w., uznać należy występowanie w dojrzałych formach renesansowych tendencji do tworzenia tarczy o wyraźnie zarysowanych bryłach, częściach składowych tarczy”⁶²⁰, ponadto tarcza renesansowa wolna od powiązań militarnych stała się obiektem

⁶¹⁶ Przykładowo: Kat. Bielsko 4; Kat. Pszczyna 3.

⁶¹⁷ Przykładowo: Kat. Bytom 6; Kat. Frysztat 4.

⁶¹⁸ Przykładowo: Kat. Krapkowice 4.

⁶¹⁹ Przykładowo: Kat. Cieszyn 4.

⁶²⁰ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 267.

poczynañ artystycznych⁶²¹, przybierając stopniowo formę ozdobnego kartusza. Cartelem, który powstał we Włoszech a rozwinął się we Francji, nazywano pergaminową kartę z wezwaniem do turnieju lub na pojedynek⁶²², z wymalowanym herbem wyzywającego, często o fantazyjnie wyciętych czy powyginanych brzegach⁶²³. W tym okresie heraldyka wkracza w okres „heraldyki sztucznej”, „papierowej”, ponieważ tarcze wykonywane były z kawałka papieru lub blachy ponacinanej i powyginanej w fantastyczne kształty. Nic więc dziwnego, że typowa tarcza tego okresu wycinana kartuszowo, posiadała liczne łuki i wykroje a także zwoje, w które przekształcały się mocno pogłębione i akcentowane wcięcia pobocznic⁶²⁴. Ponadto od drugiej połowy XVI wieku nastąpiła zmiana w sposobie kreślenia kształtu podstawy tarczy i w miejsce jednego lub dwóch łuków na dobre wchodzi tarcza o trójkątowej podstawie⁶²⁵.

Tab. 16. Zestawienie pieczęci z tarczą renesansową, kartuszowo wyciętą.

MIASTO	XVI	XVII	XVIII
BIELSKO		1	
CIESZYN	1		
FRYDEK	1		
GLIWICE	1(?)		
MIASTECZKO		1	
NIEMODLIN		2	
OPOLE		1	
RYBNIK		1	
TARNOWSKIE G.		1	
ŻORY	2		1

⁶²¹ S. Górzyński, J. Kochanowski, Herby szlachty..., s. 19.

⁶²² Wykorzystywana była także w ceremoniale pogrzebowym.

⁶²³ T. Kruszyński, Właściwości stylowe..., s. 16.

⁶²⁴ S. K. Kuczyński, Pieczęcie książąt mazowieckich, Wrocław-Warszawa, 1978, s. 242-244; Przykładowo: Kat. Niemodlin 2; Kat. Żory 2.

⁶²⁵ M. Adamczewski, Heraldyka miast wielkopolskich..., s. 268.

Do kolejnych zmian doprowadziły upodobania artystyczne baroku, ponieważ, kiedy krawędzie stały się zbyt złożone, godło zaczęto umieszczać w przestrzeni ograniczonej podwójnie, zakreśloną tarczą herbową oraz otaczającym ją kartuszem⁶²⁶. Pierwszy z komponentów przybierał formę owalną (ewentualnie okrągłą) lub tarczy gotyckiej (hiszpańskiej), drugi postać kartusza. Wymienić można za literaturą przynajmniej kilka rodzajów kartusza: drewniano-błaszany (tworzą go występy pozwijane i profilowane o zmiennej szerokości, równomiernie otaczające całą tarczę, co sprawia wrażenie ponacinanej i powyginanej blachy), uszno-chrząstkowy (regularnie zarysowane łuki z licznymi wycięciami oraz wrębami), esownicowy (złożony z esownic, motywy dekoracyjne zwinięte w woluty, przechodzące w motywy w kształcie litery „S”, czyli podwójnej woluty), strączkowy (do łagodnych esownic dodane są kropki odczytywane jako groszki), prętowy (jakby z wygiętych prętów), niekiedy kartusz utworzony jest też z upiętych roślin lub ozdobnych materiałów⁶²⁷. Z powodu złożoności terminologicznych celowo pomięto szczegółowe ustalenie typologii poszczególnych kartuszy barokowych⁶²⁸, sygnalizując jedynie, jaka tarcza została ujęta w ramy kartusza.

Tab. 17. Zestawienie pieczęci z podwójną tarczą barokową.

MIASTO	XVII		XVIII	
	Kartusz pod tarczą gotycką	Kartusz pod tarczą owalną/okrągłą	Kartusz pod tarczą gotycką	Kartusz pod tarczą owalną/okrągłą
BOHUMIN	1	1		
CIESZYN			1	
FRYDEK	1			
FRYSZTAT		1		
GŁOGÓWEK		3		
OPOLE	3			

⁶²⁶ Klasyfikację tarcz barokowych w oparciu o analizę materiału sfragistycznego i numizmatycznego przeprowadził: T. Kruszyński, *Właściwości stylowe...*, s. 16-87.

⁶²⁷ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 269.

⁶²⁸ Różnorodność form kartuszowych można prześledzić analizując np. kolejne pieczęcie Raciborza: *Kat. Racibórz* 9, 11-14.

RACIBÓRZ	5			
SOSNICOWICE		2		

W stylistykę rokokową wprowadzają niesymetryczne kartusze i duża dowolność w doborze ornamentyki⁶²⁹. W tym okresie tarcze zaczęły przybierać fantazyjne kształty, a ich wygląd stawał się coraz bardziej złożony i ozdobny⁶³⁰ i w praktyce niemożliwy do sklasyfikowania. W dostępnym materiale źródłowym tarcza rokokowa wystąpiła tylko raz⁶³¹.

Oprócz wyżej wymienionych typów tarcz występują także takie, które nie podlegają prostej klasyfikacji np. ze względu na nietypową formę kartusza⁶³² bądź samej tarczy⁶³³. Ponadto na czterech pieczęciach występuje tarcza czterołukowa⁶³⁴, spotkać można także samodzielne tarcze kartuszone (barokowe)⁶³⁵ lub takie, które nie ograniczają całkowicie pola z wyobrażeniem napieczętnym⁶³⁶.

5.3. POLE ZNACZENIOWE

Interpretacja symbolicznego znaczenia wyobrażeń napieczętnych, choć niezwykle ciekawa, bywa o tyle trudna, że niejednokrotnie występujące na sigillach wizerunki należą jednocześnie do kilku grup tematycznych. Należy także pamiętać, że symbole nie pojawiają się w izolacji, a potraktowane oddzielnie niosą inne, niż ujęte w jeden wizerunek, treści. Pełny i prawdziwy obraz uzyskujemy dopiero wówczas, gdy wizerunek napieczętny potraktujemy: „(...) jako zespół znaczeń, nie zaś jedno z jego

⁶²⁹ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny...*, s. 19.

⁶³⁰ O tego typu tarczach pisali też m.in.: W. Leonhard, *Das grosse Buch...*, s. 118-125; P. Dudziński, *Afabet heraldyczny...*, s. 15-20.

⁶³¹ Kat. Rybnik 4; chronologia powstania tej pieczęci budzi pewne wątpliwości, bowiem data widniejąca w polu pieczętnym wskazuje na drugą połowę XVII w., niemniej rodzaj tarczy oraz zachowane odciski sugerują jej powstanie najwcześniej w wieku XVIII.

⁶³² Przykładowo kartusz współtworzą aniołki i maszkarony: Kat. Gliwice 7.

⁶³³ Przykładowo tarcza jest niemal prostokątna: Kat. Cieszyn 9.

⁶³⁴ Kat. Mikołów 1; Kat. Skoczów 1 4; ponadto czterołukowa tarcza otacza postać św. Mikołaja, występującego w polu pieczętnym w roli klejnotu, na najstarszej pieczęci Bielska: Kat. Bielsko 1.

⁶³⁵ Przykładowo: Kat. Pyskowice 6; Kat. Rybnik 9; Kat. Tarnowskie Góry 8.

⁶³⁶ Przykładowo: Kat. Rybnik 1; Kat. Pyskowice 8.

znaczeń bądź jeden tylko z licznych planów odniesienia”⁶³⁷. Ponadto jego wymowa zależy od miejsca, jakie zajmują w danym układzie⁶³⁸ współtworzące go elementy. Umieszczenie w jednym polu herbowym znaków symbolicznych, wizerunków herbów właścicieli czy nawet symboli religijnych, tworzy nowy komunikat, często o cechach pola znaczeniowego, zwanego też semantycznym⁶³⁹.

Rozmieszczenie poszczególnych wizerunków w polu pieczętnym nie było przypadkowe, a interpretację symboliczną tego zjawiska ułatwia sztuka blazonowania, która szereguje np. miejsca bardziej i mniej zaszczytne⁶⁴⁰. „Ich wyodrębnienie nastąpiło w związku z przeniesieniem na grunt sztuki heraldycznej elementarnych opozycji semantycznych, związanych z najprostszą, pierwotną przestrzenią i zmysłową orientacją człowieka, postrzeganą jako binarne opozycje: duży-mały, góra-dół, bliski-daleki, prawy-lewy”⁶⁴¹.

Przykładem najprostszego funkcjonowania hierarchicznego pola semantycznego są pieczęcie z polami dwudzielnymi⁶⁴². Pionowy podział, bardzo często stosowany na pieczęciach miast górnośląskich, odpowiadał jednej z podstawowych opozycji binarnych prawy-lewy, w których umieszczono obok siebie dwa wizerunki, często w polach niepodzielonych formalnie, czyli bez zastosowania linii dzielącej. Na podstawie dostępnych analiz m.in. z zakresu historii sztuki, można wnioskować, że strona prawa uważana była powszechnie za bardziej zaszczytną, a tym samym to właśnie w prawej pobocznicy pola umieszczano wizerunki osoby lub władzy stojącej wyżej w hierarchii, od tych umieszczanych w polu lewym⁶⁴³.

⁶³⁷ M. Eliade, *Sacrum, mit...*, s. 33.

⁶³⁸ M. Wallis, *Sztuki i znaki...*, s. 16.

⁶³⁹ Tamże, s. 14.

⁶⁴⁰ J. Szymański, *Nauki pomocnicze...*, s. 647.

⁶⁴¹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 182.

⁶⁴² Należy zaznaczyć, że piszący omawia tu wizerunki napieczętne zarówno te widniejące na tarczy jak i te umieszczone wprost w polu pieczęci.

⁶⁴³ F. Hauptmann, *Wappenkunde...*, s. 29-30; W. Leonhard, *Das grosse Buch...*, s. 28.

Zjawisko to widoczne jest w zachowanym materiale sfragistycznym, bowiem w polu prawym na pieczęciach aż 15 ośrodków miejskich⁶⁴⁴, umieszczono wizerunki związane z symboliką władzy i przynależności, a dokładniej połowy orłów nawiązujące do Piastów z tej dzielnicy. Wypierają one w pole lewe nie tylko wyobrażenia świeckie, symbolizujące miasto i jego mieszkańców jak w przypadku pieczęci Gliwic⁶⁴⁵ czy Raciborza⁶⁴⁶, ale także nawet wyobrażenia religijne. Obserwujemy to na przykładzie pieczęci Opola⁶⁴⁷, Strumienia⁶⁴⁸ czy Wodzisławia⁶⁴⁹, a jest to warte podkreślenia z tego względu, że z reguły w ikonografii napieczętej to one zajmują pola bardziej zaszczytne, jak to się dzieje w przypadku pieczęci Dobrodzienia⁶⁵⁰ czy Toszka⁶⁵¹, wypierając wyobrażenia świeckie w pole lewe⁶⁵².

Oczywiście spotykamy odstępstwa od tej zasady⁶⁵³, które mogły wynikać bądź z nieznajomości sztuki heraldycznej, bądź z celowych działań rady miejskiej pragnącej podkreślić swoją rolę i znaczenie. Za przykład posłużyć może najstarsza pieczęć ławników bytomskich⁶⁵⁴, na której pracujący górnik umieszczony jest po prawej stronie, spychając połuorła książęcego na stronę lewą⁶⁵⁵. Podobnie symbolika władzy

⁶⁴⁴ Orzeł w prawym polu pieczęci wystąpił przynajmniej raz na pieczęciach: Bielska, Frydka, Frysztatu, Gliwic, Krapkowic, Lublińca, Olesna, Opola, Raciborza, Strzelec, Strumienia, Tarnowskich Gór, Toszka, Wodzisławia, Żor.

⁶⁴⁵ Kat. Gliwice 1-7.

⁶⁴⁶ Kat. Racibórz 1-14.

⁶⁴⁷ Kat. Opole 1, 3-5, 7-9.

⁶⁴⁸ Kat. Strumień 1-4.

⁶⁴⁹ Kat. Wodzisław 1-2.

⁶⁵⁰ Kat. Dobrodzień 1-3.

⁶⁵¹ Kat. Toszek 2-5.

⁶⁵² W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 194.

⁶⁵³ W. Strzyżewski twierdzi, że o ile właściciele ośrodków miejskich legitymujący się tytułami książęcymi uważali znaki ze swoich herbów rodzinnych za równe lub lepsze od orłów piastowskich umieszczając je w najbardziej zaszczytnych polach tarcz, o tyle herby właścicieli należącej do niższej szlachty zajmowały z reguły miejsca mniej zaszczytne. Spostrzeżenie wydaje się trafne, niemniej podany przez badacza przykład Wodzisławia piszący uważa za błędny: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 194.

⁶⁵⁴ Kat. Bytom 1.

⁶⁵⁵ W. Strzyżewski sugeruje, że może to wynikać z chęci zaakcentowania wyjątkowej pozycji sądów gwareckich: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 195.

zwierzchniej ustępuje pola wizerunkom związanym z symboliką miejskości na najstarszych pieczęciach Krapkowic⁶⁵⁶ oraz na pieczęciach Woźnik⁶⁵⁷.

Tarcza dwudzielna podzielona mogła być również w pas, wtedy ważne staje się usytuowanie symbolu względem pionu, gdyż pozycja wyższa na jakiejś osi zawsze oznacza górowanie⁶⁵⁸. W przypadku omawianych zabytków sfragistycznych z takim podziałem pola spotykamy się tylko w Tarnowskich Górach⁶⁵⁹, gdzie na niektórych pieczęciach w górnym polu umieszczono skrzydło orle nawiązujące do władzy zwierzchniej i historii ośrodka, a w dolnym skrzyżowane narzędzia symbolizujące główne zajęcia mieszczan a więc i samo miasto. Także tylko w przypadku Tarnowskich Gór możemy mówić o występowaniu w polu pieczętnym rozpowszechniającego się w czasach nowożytnych herbu złożonego⁶⁶⁰. Widzimy bowiem na tarczy trójdzielnej w pobocznicy prawej połuorla reprezentującego władzę margrabiego Jerzego Hohenzollerna, a części lewej, dwudzielnej w pas u góry skrzydło orla górnośląskiego, symbolizujące przynależność terytorialną i historię miasta, na dole, w polu najmniej zaszczytnym, symbole reprezentujące mieszczan i ich główne zajęcia tj. kilof i młot⁶⁶¹.

Jak wspomniano, zasady rozmieszczania poszczególnych wyobrażeń w polach pieczętnych odpowiadały podstawowym opozycjom binarnym, z położeniem szczególnego akcentu, w przypadku miast górnośląskich, na część prawą i lewą. Niemniej w sfragistyce magistrackiej i ławniczej spotykamy często nie tyle herby złożone, co kilka osobnych, samodzielnych figur rozstawionych rozmyślnie i celowo w polu pieczęci. Figury komponowano na kilka sposobów, a inspiracji i wzorców dostarczała niewątpliwie ówczesna sztuka. Wizerunki na średniowiecznych pieczęciach miejskich wykazywały wiele cech wspólnych ze sposobem przedstawiania postaci czy

⁶⁵⁶ Kat. Krapkowice 1-2.

⁶⁵⁷ Kat. Woźniki 1-3.

⁶⁵⁸ J. Cirlot, Słownik symboli..., s. 55.

⁶⁵⁹ Kat. Tarnowskie Góry 1-4, 8.

⁶⁶⁰ Potrójnie dzielone pole występuje także na najstarszej pieczęci Lublińca, niemniej znan jest ona tylko z opisu, który nie jest wystarczająco precyzyjny: Kat. Lubliniec 1.

⁶⁶¹ Kat. Tarnowskie Góry 5-7. Warto wspomnieć, że w przypadku pieczęci miejskich pojawia się pojęcie pola chronologicznego, w którym zamiast wywodu genealogicznego charakterystycznego dla herbów, czy pieczęci szlacheckich, występuje niejako historia miasta: W. Strzyżewski, Treści symboliczne..., s. 200. W przypadku pieczęci miast górnośląskich zjawisko to widoczne jest właśnie na przykładzie wspomnianych sigillów Tarnowskich Gór, na których jednak kolejność chronologiczna została odwrócona.

przedmiotów występujących np. w ówczesnym malarstwie, gdzie także uprzywilejowana była strona prawa oraz środek pola. Ponadto bardzo często hierarchiczność w dziełach sztuki wyrażała perspektywa odwrócona oraz umieszczanie wyżej figur uważanych za ważniejsze; przykładowo ponad wizerunkami ludzi i rzeczy umieszczano często postacie boskie ⁶⁶².

Analogicznie, prezentuje się wzorzec przedstawieniowy wizerunków na pieczęciach miejskich, gdzie najczęściej w górnych partiach umieszczano osoby (lub ich atrybuty) o wyższej pozycji symbolizujące np. założyciela lub właściciela miasta, u dołu natomiast wizerunki związane z symboliką miejskości, topografią czy gospodarką. Tak przykładowo było w przypadku pieczęci Cieszyna⁶⁶³ i Prudnika⁶⁶⁴, gdzie obserwujemy umieszczenie orła, symbolu władzy książęcej, nad budowlami symbolizującymi miasto, co w kontekście pola znaczeniowego mogło wyrażać zwierzchność i dominację władcy nad miastem. Ponadto warto zaznaczyć, że jeśli godło czy herb umieszczano na murze, jak to miało miejsce w przypadku pieczęci Białej⁶⁶⁵, to wskazywano nie tylko na zwierzchność i władzę, ale przede wszystkim symboliczną obronę miasta⁶⁶⁶. Podobnie rolę opiekuna miasta odgrywa postać św. Mikołaja, który będąc jednocześnie patronem miejscowego kościoła parafialnego, trafił w pole pieczęci Bielska, jako figura heraldyczna⁶⁶⁷, która poprzez swoje położenie góruje niejako nad herbem miejskim przedstawionym na tarczy u jej stóp.

Druga zależność opiera się na opozycji duży-mały i pozwala poprzez analizę wielkości jakiegoś elementu np. orła, w stosunku do innego obiektu współtworzącego wizerunek napieczętny np. zabudowań miejskich, określić wzajemne relacje jakie panowały między podmiotami wyrażonymi poprzez wspomniane elementy. Poprzez rozmiar orła, herbu czy innego symbolu władzy zwierzchniej wyeksponować można było dominującą rolę księcia czy właściciela miasta, ponieważ im wizerunek był dostojniejszy i przedstawiony w większej skali, tym władza osoby czy instytucji, która

⁶⁶² A. Karłowska-Kamzowa, *Malarstwo śląskie 1240-1450*, Wrocław i in., 1979, s. 120.

⁶⁶³ Kat. Cieszyn 1, 3-5.

⁶⁶⁴ Kat. Prudnik 1-4.

⁶⁶⁵ Kat. Biała 2.

⁶⁶⁶ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 185.

⁶⁶⁷ Kat. Bielsko 1-6, 8-9.

się pod nim kryła była rozleglejsza; dobrym przykładem są tu najstarsze pieczęcie Cieszyna⁶⁶⁸ i Prudnika⁶⁶⁹. Z drugiej strony, gdy eksponowana była symbolika gospodarcza, miejska czy religijna, z dużym prawdopodobieństwem wnioskować można było o słabnącej pozycji władzy zwierzchniej, a rosnącej roli samorządu. Przykładem mogą tu być ponownie pieczęcie Białej, na których początkowo nad bramą miejską widniał herb Pruszkowskich⁶⁷⁰, który z czasem został stamtąd usunięty⁶⁷¹.

Analizując pole znaczeniowe można też ukazać uprzywilejowaną rolę środka pola⁶⁷². Bardzo często centralnie usytuowana była brama miejska, przykładowo na pieczęciach Gliwic⁶⁷³ czy Korfantowa⁶⁷⁴, bądź inny element architektury miejskiej jak np. wieża na pieczęciach Skoczowa⁶⁷⁵. Podobnie odczytywać należy wizerunek napieczętny Miasteczka Śląskiego, gdzie centralnie umieszczona postać św. Jerzego pokonuje leżącego u dołu smoka⁶⁷⁶.

Analizując wyobrażenia napieczętne można spotkać się z kilkoma wariantami pól znaczeniowych jednocześnie, czego przykładem są XVII-wieczne pieczęcie Gliwic, które ogniskują większość omawianych tu zagadnień i na których przeplatają się elementy sztuki plastycznej, jak i reguły heraldyczne⁶⁷⁷. 14 sierpnia 1629 r. cesarz Ferdynand II dokumentem spisany w Wiedniu, doceniając oddanie gliwiczian, obdarzył miasto nowym herbem⁶⁷⁸, co pociągnęło za sobą zamiany w wizerunku

⁶⁶⁸ Kat. Cieszyn 1.

⁶⁶⁹ Kat. Prudnik 1.

⁶⁷⁰ Kat. Biała 2.

⁶⁷¹ Kat. Biała 3.

⁶⁷² W niniejszej analizie piszący pomija usytuowane w centralnej części pola pieczętnego wizerunki, które samodzielnie tworzą godło napieczętne (przykładowo wymienić tu można pieczęcie Głogówka, Jabłonkowa, Mysłowic, Rybnika czy Ścinawy, gdyż takie ich umiejscowienie wynika w głównej mierze ze względów estetycznych i zdroworozsądkowych.

⁶⁷³ Kat. Gliwice 10.

⁶⁷⁴ Kat. Korfantów 1.

⁶⁷⁵ Kat. Skoczów 3, 4.

⁶⁷⁶ Szczegółowo pole znaczeniowe pieczęci Miasteczka Śląskiego omówił: T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 123-124.

⁶⁷⁷ Kat. Gliwice 8, 9, 11.

⁶⁷⁸ Pełny tekst dokumentu podaje: B. Nietzsche, *Geschichte der Stadt...*, s. 180-182.

napieczętym. Od tego momentu wprost w polu pieczętnym widniała prostokątna wieża z szeroko otwartą bramą i ze spuszczoną do połowy kratą, nad którą umieszczono dwie palmy, pomiędzy którymi inicjał F i rzymska cyfra II, oraz unosząca się na półksiężycu półpostać ukoronowanej Madonny z Dzieciątkiem otoczona ognistym nimbem; po obu stronach wieży umieszczono dwa połuorły. Krótka analiza pokazuje cały program zawarty przez rytownika w polu pieczętnym, po pierwsze na środku, niejako na linii podziału, umieszczono bramę, która pomimo centralnego umiejscowienia ustępuje, w myśl zasady duży-mały, flankującym ją połuorłom. Ich ułożenie też nie jest przypadkowe, gdyż po prawej, dostojniejszej stronie znajduje się orzeł cesarski, po lewej natomiast górnolaski⁶⁷⁹. Dostrzec też można wariant pola góra-dół, gdyż nad bramą umieszczono inicjały władcy, nad którymi jednak znalazła się w ognistym nimbie Madonna z Dzieciątkiem, górująca nie tylko nad miastem, ale także nad władzą zwierzchnią.

Jak więc widać, rozmieszczenie poszczególnych elementów nie było przypadkowe, a zależało od intencji twórców, którzy pragnęli wyeksponować ważne dla siebie wartości. Niekiedy motywy umieszczania w uprzywilejowanych miejscach danych wizerunków znane były tylko ich twórcom i dziś trudno jednoznacznie je zinterpretować⁶⁸⁰. Niemniej w większości przypadków analiza pieczęci jako pola semantycznego pozwala wyjaśnić, a często skorygować, znaczenie niektórych wizerunków. Z tego powodu w badaniach sfragistycznych nie można zapominać o roli pola znaczeniowego, które niejednokrotnie staje się cennym uzupełnieniem lub potwierdzeniem wyników przeprowadzonych badań.

⁶⁷⁹ Z pomocą przychodzi tu niewątpliwie sam dokument herbowy posiadający barwny wizerunek umieszczony pośrodku oraz słowny opis i waśnienia zawarte w samej treści dyplomu: APGI, AMGI 45.

⁶⁸⁰ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 54.

ROZDZIAŁ VI: GENEZA I UWARUNKOWANIA ZMIAN WIZERUNKÓW NAPIECZĘTNYCH

6.1. GENEZA WIZERUNKÓW NAPIECZĘTNYCH

Różnorodność wizerunków napieczętnych sprawia, że niosą one za sobą najróżniejsze treści. Aby dogłębnie zrozumieć ich wymowę, nie wystarczy tylko analiza ikonograficzna, próba klasyfikacji, czy nawet świadomość ich funkcji i zasięgu oddziaływania, potrzebna jest także wiedza, kto i dlaczego wybierał takie a nie inne wyobrażenia. M. Gumowski pisał: „Wyobrażenia napieczętne przedstawiają tu niesłychaną rozmaitość stosownie do tego, z jakiego punktu widzenia dokonano pierwotnie wyboru”⁶⁸¹; właśnie ten punkt widzenia urasta do rangi problemu.

Co do źródeł inspiracji sprawa wydaje się być przesądzona; płynęła ona z aktualnej sytuacji politycznej, specyfiki gospodarczej danego ośrodka miejskiego i jego położenia. Mogła uwzględniać nazwę miasta, jego patrona, a także czerpać z tradycji antycznej, chrześcijańskiej oraz z aktualnych upodobań stylistycznych⁶⁸², jak i ujawniać motywację ideologiczną⁶⁸³. Nie bez znaczenia w poszukiwaniu wzoru dla wyobrażeń napieczętnych były też z pewnością wizerunki występujących na danym obszarze pieczęci książęcych czy biskupich⁶⁸⁴, co szczególnie widoczne jest przy kreacji stylistycznej najstarszych zabytków sfragistycznych.

Ciągle dyskusyjne pozostaje jednak czym kierowano się przy wyborze i do kogo ostatecznie on należał. W literaturze spotykamy stanowiska skrajnie różne, wynikające poniekąd ze specyfiki lokalnej i stanu prawnego ośrodka. Przykładowo M. Adamczewski twierdzi, że: „(...) w sprawie treści i budowy godeł miast królewskich decydujące zdanie należało do monarchy, czyli faktycznie do pracowników podległej mu kancelarii.”⁶⁸⁵ Analogiczne przekonanie badacz wyraża w przypadku miast

⁶⁸¹ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 369.

⁶⁸² M. Pastoureau, *Średniowieczna gra...*, s. 85.

⁶⁸³ E. Rimsa, *Pieczęcie miast...*, s. 116-117.

⁶⁸⁴ J. Szymański, *W sprawie genezy polskich herbów miejskich*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. V, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 173.

⁶⁸⁵ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 25.

prywatnych, w których herby tworzone miały być przy aktywnym udziale właścicieli⁶⁸⁶. E. Rimša wysuwa nawet przypuszczenie, że być może to sami władcy przekazywali władzom miejskim gotowe tłoki, co miałoby podkreślać wiarygodność opatrywanych pieczęciami aktów⁶⁸⁷. Podobnego zdania jest M. Gumowski pisząc: „Nie ulega wątpliwości, że nieraz sam książę był czynny przy wybieraniu i tworzeniu herbu miejskiego(...)”⁶⁸⁸. Z kolei W. Strzyżewski podkreśla, że nie zachowały się żadne dokumenty, w których odnaleźć można wzmiankę o tym, że właściciel nakazywał lub zezwalał władzom miejskim na posługiwanie się pieczęciami z jego herbem, i nic też nie wiadomo o roli właścicieli w kształtowaniu się herbu miasta⁶⁸⁹. W końcu J. Szymański stwierdza, że kształt i treść pieczęci miejskich zależała od władz miejskich⁶⁹⁰.

Należy zastanowić się więc nad kreacyjną rolą samorządów i właścicieli miast, a ponieważ źródła milczą, lub jedynie sporadycznie wzmiankują o roli mieszczan lub władzy zwierzchniej w kształtowaniu się graficznym i prawnym wizerunków napieczętych, warto chyba przeanalizować, które z nich najczęściej pojawiały się w polu pieczęci oraz komu i dlaczego mogło zależeć na ich eksponowaniu, gdyż, jak wielokrotnie wykazywano, nie widać tu oznak działania przypadku. Należy także pamiętać, że wizerunek napieczęty nie jest tylko znakiem czegoś, ale przede wszystkim dla kogoś, a oprócz nadawcy znaku istnieje zawsze i jego odbiorca, i jeśli między nimi nie zachodzi społeczne zjawisko komunikacji, czyli porozumiewania się przez znak, to żadne z funkcji przypisywanych znakom miejskim nie będą realizowane. „W takich warunkach trudno sobie wyobrazić żeby na pieczęciach jedynie same formy heraldyki miały realizować sobie właściwy, ograniczony program, którego funkcje są w dodatku dotychczas niezbyt jasne, skoro pod wówczas tak powszechnie manifestowały się dążenia ludzkie do symbolicznego ujmowania różnych zadań i konkretów życia za pomocą zastępczo tworzonych formuł, względnie przenośni”⁶⁹¹.

⁶⁸⁶ Tamże, s. 28.

⁶⁸⁷ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 32.

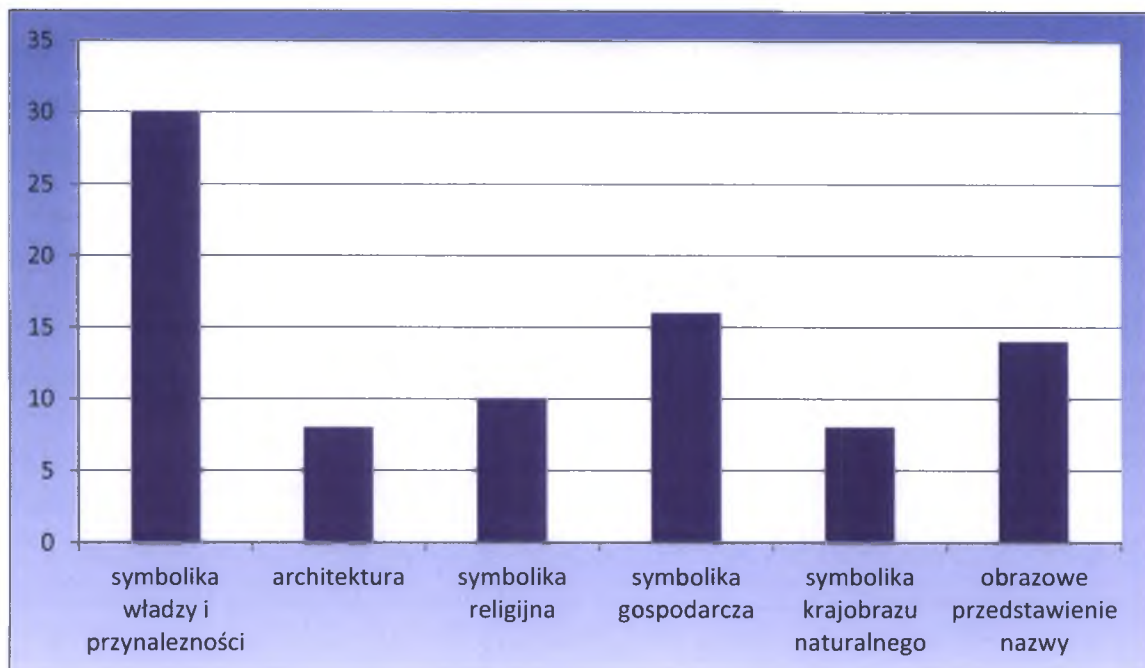
⁶⁸⁸ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 380.

⁶⁸⁹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 83.

⁶⁹⁰ J. Szymański, *W sprawie genezy...*, s. 170.

⁶⁹¹ Z. Michniewicz, *Węzłowe problemy...*, s. 69.

Wyk. 8. Wykres obrazujący częstotliwość występowania różnych typów wyobrażeń na pieczęciach omawianych miast⁶⁹².

Jak widać, najczęściej występujące motywy odnosiły się do symboliki władzy i przynależności, bowiem dostrzegamy je na pieczęciach 30 z 41 ośrodków miejskich. Ten niejako feudalny element mógł się tam znaleźć za sprawą samego księcia, aby przypominać o jego zwierzchności i wskazywać na niego jako pana i właściciela miasta. Czynna rola władcy przy wybieraniu i tworzeniu znaku miejskiego mogła znaleźć potwierdzenie poprzez przywileje i nadania herbowe. Jak wiadomo jednak z okresu, kiedy kształtowały się godła miejskie i powstawały najstarsze pieczęcie, takich dokumentów jeszcze nie posiadamy. Pojawiają się one końcem wieku XIV⁶⁹³, a na badanym obszarze dopiero w wieku XVI⁶⁹⁴, co więcej są dość sporadyczne, a analiza ich treści nie daje jednoznacznej odpowiedzi. Użycie w dyplomie powszechnie stosowanego stwierdzenia: „Ze szczególnej łaski nadajemy Wam w herbie i na pieczęci(…)”⁶⁹⁵, czy: „Tak żeśmy im z łaski naszej książęcej zezwolili, [by] dla honoru i [na] potrzeby praw górniczych pieczęć mieli: skrzydło orła złote w błękitnym polu,

⁶⁹² Wykres powstał w oparciu o wyniki badań zawartych w rozdziale o wyobrazeniach napieczętnych.

⁶⁹³ K. Müller, J. Štarha, *Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slesku 1416-1914*, Brno 1995; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 31 i in.

⁶⁹⁴ Najstarszy dokument herbowy został wydany dla Strumienia w 1503 r.

⁶⁹⁵ T. Hadaś, *Geneza i symbolika...*, s. 114.

żelazko i pyrlik.”⁶⁹⁶, nie przesądza czy władca sam dokonał wyboru, czy jedynie zatwierdził przedstawiony mu projekt graficzny. Znamy osobę nadającą herb czy pieczęć, niemniej sama akcja prawna nic nie mówi o genezie wizerunku nadanego w dokumencie.

Warto jednak wspomnieć, że nie było praktycznie prób opierania się umieszczeniu w godle symboliki zwierzchności feudalnej⁶⁹⁷. Wniosek z tego taki, że nie tylko władca zakreślał w ten sposób niejako granice swego posiadania, zasięg władzy zwierzchniej, a w postaci wznoszącego się ptaka czy górującego herbu wyrażał najwyższy dozór⁶⁹⁸. Korzystali na tym także mieszkańcy, zyskując przez to gwarancje ochrony przez właściciela i niejednokrotnie podnosząc prestiż danego ośrodka oraz sami włodarze miasta, gdyż taki wizerunek stanowił podkreślenie źródła ich władzy⁶⁹⁹. Przykładowo w Czechach herb władcy był przede wszystkim znakiem określającym status miasta królewskiego⁷⁰⁰, oraz z natury rzeczy służył nie tylko dla manifestacji praw właściciela, ale także do rozpoznania go⁷⁰¹. Ponadto: „Podobnie jak gdzieindziej w Polsce, chciały i miasta śląskie zaznaczyć swoją przynależność i dlatego umieszczały na swoich pieczęciach figurę albo herb książęcy.”⁷⁰²

Jak więc widać, co do roli właściciela, to trudno jednoznacznie stwierdzić z czyjej inicjatywy pojawiał się jego symbol, gdyż umieszczenie go w herbie, a w naszym wypadku w polu pieczęci, mogło mieć równie dobrze miejsce na skutek wyłącznie jego woli jak i inicjatywy władz miejskich, które poprzez umieszczenie znaku właściciela, dodawały splendoru miastu, zyskiwały opiekuna i protektora oraz wyrażały wdzięczność mieszkańców. Niemniej wątpliwe wydaje się, że miasto bez zgody władcy posługiwać się mogło jego symboliką. Również w przypadku pozostałych wyobrażeń, które występują w polu pieczęci, sytuacja nie jest jasna. Wszystkie one, nie tylko

⁶⁹⁶ A. Kuzio-Podrucki, B. Woźnicki, *Herb i barwy...*, s. 53-54.

⁶⁹⁷ Wyjątek stanowi Legnica: M. Haisig, *Herb miasta Legnicy. Jego geneza i symbolika*, „Szkice Legnickie”, t. V, 1969, s. 16.

⁶⁹⁸ D. Forstner, *Świat symboliki...*, s. 243.

⁶⁹⁹ J. Szymański, *W sprawie genezy...*, s. 174.

⁷⁰⁰ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 90.

⁷⁰¹ J. Szymański, *W sprawie genezy...*, s. 174.

⁷⁰² M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*, s. 380.

wizerunki budowli, ale także te związane z gospodarką, krajobrazem naturalnym, nazwą miasta jak i religią, wpisują się w szeroko rozumianą symbolikę miejskości, a cel ich umieszczenia wydaje się oczywisty. Niemniej oprócz pozytywnej promocji miasta istotne było to, że mieszkańcy danego ośrodka utożsamiali się ze swoim znakiem, który pełnił niezwykle istotną, a często pomijaną funkcję tzn. integrował grupę⁷⁰³. Czy jednak miała ona udział w kształtowaniu symboliki miejskiej? Twierdzenie, że dowodem na aktywność miasta w kreowaniu herbu było występowanie np. murów miejskich, nie może być traktowane poważnie i wystarczająco⁷⁰⁴, niemniej nie ma też powodów aby wątpić, że mieszczanie, przynajmniej nieformalnie, brali udział w tworzeniu swojego godła, tym bardziej, jeżeli weźmiemy pod uwagę analogiczne zachowanie rzemieślników zrzeszonych w cechach⁷⁰⁵. Źródła pisane tylko sporadycznie wspominają o udziale mieszkańców w procesie tworzenia lub modyfikowania znaku miejskiego, niemniej aktywność rady miejskiej w zakresie symboliki samorządowej odnotowały przykładowo źródła krakowskie, kiedy to rajcy krakowscy dokonywali zmian w ikonografii pieczęci, aktualizując ich treść⁷⁰⁶; podobna sytuacja miała miejsce we Lwowie⁷⁰⁷.

Pod uwagę można by było wziąć jeszcze jeden czynnik-kościelny, bowiem grupa pieczęci, na których ten rodzaj treści znalazł odzwierciedlenie, jest stosunkowo duża, a rola Kościoła niepodważalna. Niemniej występowanie w polu pieczęci świętych lub ich atrybutów wynikało najczęściej z tytułu katedr, kościołów parafialnych, kapituł czy klasztorów, których święci patroni mogli być też opiekunami miasta, a tym samym wskazywało na symbolikę miejskości. Z kolei jeśli ośrodki miejskie pozostawały w zależności prawnej od właścicieli duchownych, wtedy prezentowane wyobrażenia należałoby łączyć z symboliką władzy i przynależności. Wyjątkiem mógłby być okres reformacji, niemniej protestantyzm nie wpłynął znacząco na godła⁷⁰⁸, a prowadzona następnie przez Habsburgów rekatolizacja, nie doprowadziła na badanym obszarze do

⁷⁰³ J. T. Maciuszko, *Symbole w religijności...*, s. 71.

⁷⁰⁴ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 27.

⁷⁰⁵ Tamże, s. 27.

⁷⁰⁶ M. Friedberg, *Herb miasta Krakowa*, „Rocznik Krakowski”, t. XXXVII, 1937, s. 111 i in.

⁷⁰⁷ J. Szymański, *W sprawie genezy...*, s. 171-172.

⁷⁰⁸ S. Michalski, *Protestanci a sztuka*, Warszawa 1989.

radykałnych manifestacji religijnych, z wyjątkiem Gliwic, które jako jedyne na Śląsku otrzymały godło, w którym nadawca zaakcentował religijną przynależność adresatów⁷⁰⁹.

Warto jeszcze wspomnieć, że pieczęć oprócz swych funkcji prawnych, miała wyróżniać miasto i podkreślać jego znaczenie, a tym samym nie zgodzić się z twierdzeniem, że: „(...)element artystyczny był z reguły elementem drugorzędnym”⁷¹⁰. Tak więc po zatwierdzeniu projektu typariusza (czy to przez radę miejską, wójta dziedzicznego czy też właściciela miasta), powierzano jego wykonanie najlepszemu w okolicy złotnikowi⁷¹¹, który niejednokrotnie czerpał ze wzorców i rysunków innych wybitnych artystów⁷¹². Tym samym inspiracja mogła płynąć niejednokrotnie z warsztatów, czyli od wykonawców a nie zamawiających⁷¹³, a formy stylizacji heraldycznej rozwijały się przede wszystkim w ramach tradycji warsztatowych, gdzie rzemieślnik wybierał stylizację właściwą swoim upodobaniom⁷¹⁴.

Ponieważ w powstaniu godła uczestniczyły najprawdopodobniej dwie lub nawet trzy układające się strony, które miały nieco inne cele i inaczej manifestowały swoją władzę i własność, a wizerunek napieczętny był przecież wygodnym narzędziem do ich realizowania, widniał w nim zarówno element feudalny wskazujący na właściciela i opiekuna miasta, któremu ono podlegało, a który przez to wyrażał swoją potęgę i podnosił prestiż, jak i element samorządowy, eksponujący rozwój miasta, jego zamożność i wielkość. Nie ma tu jednak żadnej sprzeczności, gdyż należy pamiętać, że każda ze stron operowała niejako symbolami kolektywnymi, częścią tradycji i dziedzictwa kulturowego⁷¹⁵, dążono bowiem do symbolicznego przedstawienia, odbicia

⁷⁰⁹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 120.

⁷¹⁰ F. Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982, s. 20.

⁷¹¹ E. Kościk, *Motywy orla...*, s. 161.

⁷¹² M. Haisig, *Śląsk w monetach, medalach i pieczęciach*, Wrocław 1951, s. 35.

⁷¹³ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*, s. 260.

⁷¹⁴ P. Mrozowski, *O sztuce i stylizacji...*, s. 96-97.

⁷¹⁵ M. Wallis, *Uwagi o symbolach...*, s. 93.

przystępnej rzeczywistości⁷¹⁶, a przez cały ten okres trwała świadomość symbolicznego języka heraldyki⁷¹⁷.

Wzmianki o sporządzeniu nowej pieczęci czy pogłębieniu zarysów wyobrażenia i legendy, spotyka się niezmiernie rzadko⁷¹⁸, natomiast informacje o komponowaniu czy procesie zatwierdzania proponowanej wersji herbu są tak unikatowe, że nie podobna wyjść z kręgu przypuszczeń i hipotez. Tym samym trudno zaryzykować stwierdzenie, że istniały jakieś stałe reguły, którym podlegał proces jego tworzenia i akceptacji, niemniej pewne poszlaki wskazują na istnienie w tej dziedzinie powszechnie znanej i stosowanej umowności leżącej u podstaw heraldycznej obyczajowości i upodobań epoki do obrazowych przedstawień. Tak więc wydaje się prawdopodobne, że tak jak w polu pieczęci przenikała się symbolika władzy i przynależności z symboliką miejskości, tak proces twórczy uwzględniał racje i pomysły dwóch stron, z tym zastrzeżeniem, że zdanie decydujące należało do władcy, księcia czy właściciela miasta i mogło być wyrażone jedynie w formie ustnej akceptacji lub przybrać postać dokumentu herbowego.

6.2. ZMIANY WIZERUNKÓW NAPIECZĘTNYCH

Reasumując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że obecność pewnych symboli, a mówiąc szerzej konstrukcja wizerunków napięczętnych, uzależniona jest od kilku czynników nierozzerwalnie związanych z dziejami politycznymi, gospodarczymi czy kulturalnymi miasta. Niemniej nie tylko geneza i symbolika, ale i zmiany w wizerunku muszą być rozpatrywane w ścisłym powiązaniu z tymi zagadnieniami.

Niezmiennność wizerunku napięczętnego narażona była na różnego rodzaju próby, ponieważ: „Jeśli zmienione sytuacje przeinaczały strukturę programowej myśli, wtedy przeinaczał się najczęściej i jej symboliczny, widomy wykładnik-częściowo lub w całości”⁷¹⁹. Pieczęć, będąca wielokrotnie nośnikiem herbu miejskiego, stanowi

⁷¹⁶ K. Blaschke, *Die symbolik der Stadtwappen...*, s. 222-223.

⁷¹⁷ M. Kazańczuk, *Staropolskie legendy...*, s. 13.

⁷¹⁸ M. Trojanowska, *Pieczęcie miasta Lublina od 1317 do roku 1811*, „Archeion”, t. LX, s. 93.

⁷¹⁹ Z. Michniewicz, *Węzłowe problemy...*, s. 71.

skończony komunikat, a zmiana któregoś z jej elementów, zmienia treść komunikatu⁷²⁰. W symbolice napieczętnej nie można zazwyczaj mówić o działaniu przypadku czy dezaktualizacji, a: „Każdy szczegół plastycznego obrazu może posiadać istotne znaczenie dla komponowanej całości, której pierwszoplanowym zadaniem było zobrazowanie, szeregiem drobnych symboli graficznych, rzeczywistego układu stosunków prawnowłasnościowych, odbicie lokalnej społeczno-historycznej rzeczywistości”⁷²¹.

Obserwowane zmiany rozpatrywać można pod różnym kątem np. ich przyczyn politycznych, religijnych czy gospodarczych, bądź ich rodzaju i rozmiaru, gdyż dotyczyć mogą całego wizerunku lub tylko jego części. Należy także uwzględnić przeobrażenia zachodzące w wizerunku napieczętnym na przestrzeni wieków, obserwując niejako kolejne etapy jego rozwoju, gdyż to właśnie pieczęć reprezentuje najbardziej wiarygodny zespół źródeł, pozwalających śledzić postać godła miejskiego⁷²². W końcu ważnym czynnikiem jest źródło tych zmian, gdyż impulsem do ich wprowadzenia mogła być wola panującego, czy właściciela miasta, ale i postawa społeczności miejskiej wobec swego znaku, która konserwatywnie powtarzała kształt godła wykreślony w chwili jego powstania bądź dążyła do ciągłych korekt stylistyki godła wynikających np. z aktualnych upodobań artystycznych.

Jak wiadomo, pieczęć tworzyła instrument prawny, z tego powodu bardzo często podkreśla się w literaturze, że: „(...) wyrażona na niej symbolika musiała aktualizować zmieniającą się strukturę stosunków ustrojowych, czy terytorialno-politycznych odpowiednio dobranym wizerunkiem. Godło na pieczęci firmowało przede wszystkim stan prawno-ustrojowy swojego czasu (...). W zmienionych warunkach i okolicznościach zazwyczaj podlegało zmianom.”⁷²³. Czy jednak pieczęć podlegała

⁷²⁰ M. Wallis, *Uwagi o symbolach...*, s. 91.

⁷²¹ Z. Michniewicz, *Węzłowe problemy...*, s. 68.

⁷²² Ten kierunek obrali niektórzy badacze już po drugiej wojnie światowej, badając pojedyncze ośrodki miejskie, przykładowo: M. Haisig, *Herb miasta Wrocławia. Jego symbolika i geneza*, „Nauka i Sztuka”, t. VIII, Jelenia Góra-Wrocław 1948, s. 153-168; Tenże, *Herb miasta Legnicy...*, s. 5-20; Tenże, *Herb miast Świdnicy, „Sobótka”*, t. III, 1958, s. 265-291; D. Tomczyk, *Herb Olesna jego geneza i symbolika*, „Głos Olesna”, t. 4, 1969, s. 9-16; M. Kaganiec, *Herb Bytomia...*, s. 17-28.

⁷²³ Z. Michniewicz, *Zjawiska feudalizmu...*, s. 367.

stałej aktualizacji? Z pewnością nowy, aktualny tłok sporządzany był w związku z udostojnieniem lub nadaniem miastu nowego herbu (pieczęci) przez panującego⁷²⁴.

Z taką sytuacją, w której miasto dysponujące już swym znakiem, otrzymało nowy lub zmieniony herb czy pieczęć, spotykamy się na omawianym obszarze trzykrotnie⁷²⁵. Doskonałym przykładem są niewątpliwie Gliwice, które w 1629 r. w miejsce starego herbu prezentującego po prawej połuorla a po lewej basztę⁷²⁶, otrzymały nowy wieloelementowy, którego budowa została oparta na wzorach zachodnioeuropejskiej heraldyki, preferującej rozbudowane treściowo i bogate pod względem graficznym wyobrażenia, nieznane praktycznie sfragistyce śląskiej. Znalazł on miejsce, w niemal niezmienionej postaci, w polu pieczętnym⁷²⁷, gdzie na wprost, centralnie umieszczono prostokątną wieżę z szeroko otwartą bramą i ze spuszczoną do połowy kratą, nad którą widnieją dwie palmy, pomiędzy którymi inicjał F, a nad nim rzymska cyfra II. Po obu stronach wieży znajdują się dwa połuorły, a nad całością unosi się na półksiężycu półpostać ukoronowanej Madonny z Dzieciątkiem, otoczona ognistym nimbem⁷²⁸. Jest on jednym z kilkunastu herbów miejskich nadanych przez Habsburgów w latach wojny trzydziestoletniej w Królestwie Czeskim a jedynym na Śląsku, a jego wielowątkowa symbolika odzwierciedla wszystkie ówczesne problemy: zawieruchę wojenną, kontrreformację i początki tworzenia się habsburskiej monarchii absolutnej⁷²⁹.

Nowy wizerunek łączy w sobie stare elementy, które przyjmują nieco inną wymowę oraz całkiem nowe, które mocno podkreślają związek miasta z dynastią cesarską⁷³⁰. Po pierwsze, elementem wspólnym jest wieża będąca symbolem miasta, niemniej zamiast wieży obronnej widnieje wjazdowa, która ma jednocześnie wskazywać na otwartość dla kupców i bezpieczeństwo dla podróżnych, co jest

⁷²⁴ M. Haisig, *Herb miasta Świdnicy...*, s. 282.

⁷²⁵ Wspomniane miasta to: Gliwice, Prudnik i Tarnowskie Góry. W przypadku Białej, Miasteczka Śląskiego i Strumienia nie możemy mówić o zmianie wizerunku napieczętnego, gdyż w dokumentach herbowych ośrodki te po raz pierwszy uzyskały herb oraz pieczęć miejską.

⁷²⁶ Wizerunek ten widnieje na siedmiu pieczęciach miejskich: Kat. Gliwice 1-7.

⁷²⁷ Kat. Gliwice 8, 9, 11.

⁷²⁸ Tego elementu nie zawiera barwny rysunek umieszczony na dokumencie herbowym.

⁷²⁹ M. Kaganiec, *Aspekty polityczno- religijne...*, s. 297.

⁷³⁰ Tamże, s. 297.

szczególnie wymowne w obliczu panującego wówczas chaosu. Drugim łącznikiem jest połuorzeł piastowski, który jednak na nowej pieczęci został zepchnięty na lewą stronę, stając się symbolem ciągłości i legalności nowej władzy. Niewątpliwie dominującą rolę domu panującego należało wpoić poddanym wszelkimi sposobami, a pieczęcie czy herby od średniowiecza były ważnym instrumentem kształtowania opinii publicznej zgodnie z aktualnymi potrzebami politycznymi, nie dziwi więc fakt, że prawą zaszczytną stronę zajmuje czarny, niemiecki połuorzeł⁷³¹, ponadto osoba nadawcy herbu, cesarza Ferdynanda II, została podkreślona monogramem umieszczonym na wieży nad bramą wjazdową⁷³². W końcu gałązki palmowe to symbol męczeństwa, a Matka Boska to votum wdzięczności za ocalenie miasta przed wojskami Mansfelda i szerzącym się protestantyzmem, któremu Gliwice, jako jedno z nielicznych miast nie uległo⁷³³. Niemniej i w tej zmianie dostrzec można aspekt polityczny, gdyż trwająca wówczas wojna trzydziestoletnia miała niewątpliwie podłoże religijne, a Habsburgowie kreowani byli na największych obrońców wiary katolickiej⁷³⁴. Ponadto „polityczną” wymowę motywu Madonny wzmacniał jeszcze fakt, że oprócz walki z protestancką opozycją, monarchia habsburska zaangażowana była w wojnę z Turcją, tocząc swego rodzaju krucjatę przeciwko islamowi a Matkę Boską, od czasu zwycięskiej bitwy pod Lepanto, uważano za symbol pro habsburskiej Ligi Katolickiej⁷³⁵.

Kolejne dwa przykłady nie ingerują aż tak bardzo w wygląd dotychczasowego znaku miejskiego, niemniej także pokazują głównie polityczne przyczyny zmian w jego wizerunku. W Tarnowskich Górach zmiana miała miejsce po roku 1562, kiedy to Jerzy Fryderyk Hohenzollern wydał obszerny przywilej z barwnym wizerunkiem i opisem

⁷³¹ Warto zaznaczyć, że pewne kwestie niedostępne poprzez interpretację wizerunku napieczętnego (jak np. kolor orła, który jasno wskazuje czy mamy do czynienia z orłem piastowskim czy np. cesarskim), można analizować dzięki zachowanym dokumentom herbowym, które jasno określają i precyzują poszczególne elementy, ponadto cennym uzupełnieniem są często barwne rysunki umieszczone w polu wspomnianych dokumentów. Np. w przypadku Gliwic dokument dostarcza wiedzy, że w prawej części znajduje się czarny połuorzeł, który został umieszczony na czerwonej tarczy przeciętej poziomo białą bindą-rodowym herbem Habsburgów.

⁷³² Podobne praktyki obserwować można w herbach miast czeskich i morawskich: J. Čarek, *Mětské znaky...*, s. 151, 245-6.

⁷³³ M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 69; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 116.

⁷³⁴ J. Gorzelik, *Wątki polityczne w sztuce śląskiego baroku. Od Białej Góry do wybuchu wojen śląskich (1620-1740)* [w:] *Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych*, red. E. Chojecka, Katowice 1999, s. 59-60.

⁷³⁵ M. Kaganiec, *Aspekty polityczno- religijne...*, s. 297.

herbu⁷³⁶. W miejsce dwudzielnego w pas herbu pojawia się tarcza trójdzielna, w której po prawej stronie ukazuje się, jako nowy element, pół czarnego orła wskazującego jasno na osobę margrabiego. Po stronie lewej, dodatkowo podzielonej w pas utrzymano wizerunek z poprzedniego godła, czyli na górze złote orle skrzydło, a pod dołem skrzyżowane kilof i młot górniczy. Warto zaznaczyć, że nowością było także umieszczenie na tarczy hełmu z labrami oraz złotego orlego skrzydła, pośrodku którego znalazł się kilof i młot górniczy, niemniej pełny wizerunek widnieje tylko w polu jednej pieczęci⁷³⁷, a kolejne nie uwzględniały elementów akcesorialnych⁷³⁸.

W przypadku Prudnika zmiana nastąpiła w 1607 r., kiedy to cesarz Rudolf II zatwierdził dawny herb oraz udostępnił go dodając hełm, koronę, labry i klejnot, będący powtórzeniem godła z tą różnicą, że zamiast orła między wieżami umieszczono czeskiego lwa. Nie jest jednak pewne, czy zmiany nie poszły dalej, gdyż zgodnie z treścią dokumentu orzeł widniejący między wieżami ma być czarny⁷³⁹, natomiast zachowane zabytki sfragistyczne sprzed 1607 r. pozwalają snuć puszczania, że widniejący na nich orzeł ma konotacje górnolaskie⁷⁴⁰.

Bytom jest kolejnym przykładem miasta, na pieczęciach którego dokonały się znaczące zmiany, nie wynikające jednak z faktu otrzymania dokumentu herbowego. Różnica zachodząca między prawdopodobnie najstarszą pieczęcią miasta a kolejnymi polega na tym, że w polu pierwszej obserwujemy po prawej pracującego gwarka, po lewej natomiast połowę orła, z kolei wszystkie kolejne prezentują całego, umieszczonego na tarczy orła w prawo. Geneza tej zmiany nie jest całkowicie jasna, przykładowo H. Saurma twierdził, że wynikała ona z aspektów gospodarczych i odzwierciedlała upadek górnictwa kruszcowego na tym obszarze, związany z wyczerpaniem się złóż⁷⁴¹. Niemniej należy zaznaczyć, że zazwyczaj wszelkie

⁷³⁶ O dokumencie tym, którego oryginał w formie depozytu znajduje się w APK, wielokrotnie pisano, ostatnio m.in.: A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, *Herb i barwy...*, s. 17, przyp. 35 gdzie dalsza literatura.

⁷³⁷ Kat. Tarnowskie Góry 5.

⁷³⁸ Należy zaznaczyć, że zgodnie z treścią dyplomu, pieczęcie wójta i ławników zawierały tylko część (lewą) herbu, nawiązując tym samym do godła sprzed 1562 r: P. Knötel, *Die Stadteappen...*, s. 29.

⁷³⁹ Treść dokumentu przytacza: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100.

⁷⁴⁰ Kat. Prudnik 1, 2.

⁷⁴¹ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 15-16. Dodatkowym argumentem miał być halerz wybity przez mennicę miejską w latach 1313-1322 przedstawiający na awersie orła w prawo na rewersie zaś

innowacje w wizerunku napieczętnym dokonywały się w celu upamiętnienia korzystnych dla miasta zmian, a przykład Bytomia byłby chyba jedynym wyjątkiem. W godle prezentowano zazwyczaj wizerunki wiążące miasto z okresem jego świetności, dlatego chyba słusznie M. Kaganiec upatruje i w tej zmianie bardziej przyczyn politycznych niż gospodarczych⁷⁴². Należy bowiem przypomnieć, że okres świetności miasta wiązał się z panowaniem Piastów bytomskich, które przerwał zgon ostatniego księcia Bolesława w 1355 r., początkując liczne konflikty między krewnymi zmarłego, a w efekcie podział miasta, co z kolei fatalnie odbiło się na gospodarce⁷⁴³. W wizerunku całego orła wyrażać mogło się więc pragnienie zjednoczenia i powrotu do czasów dobrobytu mieszkańców⁷⁴⁴.

Pieczczę jest nośnikiem treści nie tylko uniwersalnych, ale i szczegółowych, ponieważ odpowiada konkretnemu czasowi, co niejednokrotnie znajduje odzwierciedlenie w poszczególnych elementach godła przez zachodzące w nich zmiany⁷⁴⁵. Pierwszym z szeregu przykładów jest Biała, bowiem na ostatniej XVII-wiecznej pieczęci miasta rytownik nie umieścił widniejącego na wcześniejszych sigillach herbu rodu Prószkowskich, co świadczyć mogło o słabnącej ich pozycji i malejących wpływach w mieście. Sytuację odwrotną obserwujemy na przykładzie Frydka, gdzie na ostatniej XVIII-wiecznej pieczęci, nie zmieniając zasadniczego obrazu godła, umieszczono klejnot w postaci poroża, które nawiązywać miało niewątpliwie do herbu rodu Prażmů z Bílkova i odzwierciedlać ich rosnące znaczenie w mieście.

Elementem godła, który mógł być narażony na zmiany podyktowane względami politycznymi był niewątpliwie orzeł. Oprócz wspomnianych wyżej przykładów Gliwic czy Prudnika, warto przytoczyć przykład pieczęci Raciborza, w polu której, prawdopodobnie po prawej stronie, znajdował się pierwotnie orzeł górnśląski.

pracującego gwarka: E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów polskich oraz ziem historycznie z Polską związanych*, Warszawa 1975, s. 148.

⁷⁴² M. Kaganiec, *Herb Bytomia...*, s. 23.

⁷⁴³ I. Panic, *Spór o Bytom i księstwo bytomskie na początku drugiej połowy XIV wieku*, „Rocznik Muzeum Górnśląskiego”, *Historia* z. 5, 1990, s. 27-45.

⁷⁴⁴ Piszący ma świadomość, że taka interpretacja nie rozwiewa wszystkich wątpliwości, tym bardziej, że podobne losy polityczne Głogowa, nie pociągnęły za sobą analogicznych zmian w wizerunku napieczętnym: M. Haisig, *Herb miasta Głogowa...*, s. 83-93.

⁷⁴⁵ W poniższych rozważaniach nie uwzględniono zmian zachodzących w pojedynczych elementach wizerunków napieczętnych, które nie wpłynęły ani na znaczeniową, ani stylistyczną stronę obrazu pieczętnego jak np. obecność czy brak fal rzecznych na pieczęciach Cieszyna czy Rybnika, oraz faktu, że na pieczęciach Niemodlina sokół siedzi pierwotnie na trój wzgórzu a następnie na pojedynczym pagórku.

Niemniej, gdy kształtowały się barwy herbu miastem władali Przemyślidzi, więc naturalną kolejną rzeczą do godła dodano ich barwy czyli biel i czerwień⁷⁴⁶. W ten sposób tj. w białej barwie, orzeł został utrwalony na mapie Helwiga i konsekwentnie odtąd uważany był za orła polskiego⁷⁴⁷. Pogląd taki utwierdził się tym bardziej, że Racibórz został zastawiony przez Habsburgów królowi Władysławowi IV, który dokonał aktualizacji godła, a widniejącego w polu orła zaczęto utożsamiać z władzą polskiego króla⁷⁴⁸. Z kolei na pieczęciach Bielska i Cieszyna próba odnalezienia nawiązań do godła panujących na Śląsku cesarzy niemieckich z rodu Habsburgów, a ściślej do połowy dwugłowego orła Cesarstwa Rzymskiego, wydaje się wątpliwa. Rzekoma ewolucja orła przez odchylenie głowy w prawo ku skrzydłu miała dokonać się w Bielsku po przymusowej sprzedaży miasta przez Adama Waclawa w 1572 r., natomiast w Cieszynie po śmierci Elżbiety Lukrecji w 1653 r.⁷⁴⁹. Warto zaznaczyć, że brak jednak zabytków sfragistycznych z tego przełomowego okresu⁷⁵⁰, a dostępne zabytki pozasfragistyczne oraz późniejsze pieczęcie nie pozwalają na stwierdzenie takiej zależności⁷⁵¹; pewne dostrzegalne różnice wiązać należy raczej ze zmianami stylowymi zachodzącymi w wyglądzie orła na przestrzeni wieków.

Wizerunek napieczętny przechodził zazwyczaj różne stopnie ewolucji, niejednokrotnie ściśle uzależnionej od układu sił i stosunków między dwoma czynnikami: samorządem miasta a władzą nadrzędną⁷⁵². Doskonale widać to na

⁷⁴⁶ Taką tezę wysnuł G. Hyckel, co opisała i rozwinęła: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 166.

⁷⁴⁷ W. Strzyżewski, *Herby miast śląskich...*, s. 311-312.

⁷⁴⁸ Pierwowzorem orła był ten widniejący na królewskich pieczęciach konnych, a o jego trwałości świadczyć może fakt, że tak stylizowane pieczęcie używane były nawet po powrocie księstwa do Habsburgów: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 166-167.

⁷⁴⁹ J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59.

⁷⁵⁰ Pieczęcie używane w Cieszynie w czasach habsburskich, zostały wykonane w okresie, kiedy trwały w pełni rządy piastowskie, czyli jeszcze w wieku XVI. Gdyby rzeczywiście Habsburgowie chcieli wprowadzić znaki i symbole swej dominacji do herbu miejskiego, po pierwsze mogli zmienić go całkowicie, co nie było jednak praktykowane, lub nakazać „aktualizację” godła, w pierwszej kolejności występującego na pieczęciach miejskich. Tak się jednak nie stało a pierwsza pieczęć ogólnomiejaska z okresu kiedy miastem władali Habsburgowie pochodzi dopiero z 1792 roku, o czym świadczy data umieszczona w legendzie: MC H, sygn. 4.

⁷⁵¹ B. Małachowska, *Pozasfragistyczne źródła do poznania heraldyki miejskiej na przykładzie Cieszyna*, [w:] *Drugie polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Mediewista wobec źródła-teoria i praktyka*, red. J. Dobosz, J. Kujawiński, M. Matla-Kozłowska, Poznań 2009, s. 301-316.

⁷⁵² Z. Michniewicz, *Zjawiska feudalizmu...*, s. 367.

przykładzie pieczęci o polach dwudzielnych, gdzie czynnik dominujący zajmował prawą, uprzywilejowaną stronę pola⁷⁵³, a jej odwrócenie świadczyć mogło o zmianie relacji, jaka łączyła władze miasta z władzą zwierzchnią. Jako przykład posłużyć mogą pieczęcie Toszka, gdzie początkowo połuorła znajdowało się po stronie prawej, wypierając symbolizującą miasto i kościół parafialny sześcioramienną gwiazdę⁷⁵⁴, po czym nastąpiło przesunięcie ptaka na stronę lewą, co mogło mieć związek z pogarszającą się sytuacją gospodarczą miasta, kiedy to Toszek tracił stopniowo znaczenie na rzecz pobliskich Pyskowic.

Z podobną sytuacją spotykamy się analizując pieczęcie Krapkowic, ponieważ na najstarszych zabytkach sfragistycznych połowa koła, która nawiązywać mogła do gospodarki miejskiej, a tym samym symbolizowała miasto, znajduje się po stronie prawej, a drugi element składowy w postaci połuorła, wskazujący na zwierzchnią rolę Piastów, po lewej⁷⁵⁵; począwszy od XVII w. kolejność ulega zmianie. Nieco innego zdania jest W. Strzyżewski, według którego obydwie wizerunki na najstarszych pieczęciach reprezentowały książąt opolskich, natomiast, w momencie, gdy miasto znalazło się w rękach prywatnych właścicieli, a dokładniej po sprzedaży Krapkowic przez cesarza Rudolfa II Habsburga rodzinie Redernów, połuorła umieszczono po prawej jako znak reprezentujący jedno z terytoriów Korony Czeskiej, a połukoło zaczęto utożsamiać z godłem nowych właścicieli⁷⁵⁶. Ponieważ z rządami tej rodziny wiąże się rozwój miasta, badacz twierdzi, że o ile właściciele ośrodków miejskich legitymujący się tytułami książęcymi uważali znaki ze swoich herbów rodzinnych za równe lub lepsze od orłów piastowskich umieszczając je w najbardziej zaszczytnych polach tarcz, o tyle herby właścicieli należącej do niższej szlachty zajmowały z reguły miejsca mniej zaszczytne⁷⁵⁷.

W kilku przypadkach możemy mówić niejako o rozwoju wizerunku napieczętnego, który jednak nie zmienia zasadniczej treści godła. Przykładowo w

⁷⁵³ Problem ten został omówiony w podrozdziale dotyczącym pola znaczeniowego.

⁷⁵⁴ Kat. Toszek 1.

⁷⁵⁵ Kat. Krapkowice 1, 2.

⁷⁵⁶ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 193.

⁷⁵⁷ Pogląd prezentowany przez W. Strzyżewskiego wydaje się słuszny, niemniej nie można zgodzić się z podanymi przez autora przykładami Wodzisławia czy właśnie Krapkowic: W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 194.

Głogówku z czasem obok noży pojawiają się liście i grona, podobnie w Strzelcach Opolskich, gdzie obok liści z czasem umieszczono kiście winogron. Z kolei w przypadku Toszka na najstarszej pieczęci widnieje w lewym polu tylko gwiazda symbolizująca św. Piotra, na kolejnych pojawia się natomiast dodatkowo klucz aby uściślić i doprecyzować o jakiego apostoła chodziło.

W końcu niemal wszystkie wyobrażenia napieczętne podlegały wpływom aktualnej sztuki oraz upodobaniom stylistycznym epoki w której powstawały⁷⁵⁸. Należy pamiętać, że: „Zachodzące z biegiem czasu zmiany stylistyczne przy niezmienności zasadniczych elementów tworzących wyobrażenie, nie wpływają na treść pieczęci”⁷⁵⁹, niemniej są pomocne np. przy ustalaniu jej chronologii oraz często jako jedyne pozwalają ujawnić istnienie nowego tłoka. Największym przeobrażeniom ulegała niewątpliwie architektura, przy zachowaniu jednak głównych motywów wyobrażenia, takich jak baszty czy brama. Zmianom podlegała natomiast ogólna stylizacja budowli, układ otworów okiennych i bramnych, kształt dachów i murów dostosowanych do nowych technik walczy. To właśnie poprzez obserwacje rozwoju plastyki miniaturowej, można śledzić rozwój i przemiany stylu od wczesnej romańszczyzny poprzez gotyk i renesans do baroku a niekiedy i dalej⁷⁶⁰. Warto jednak zaznaczyć, że niejako pewną regułą staje się nawiązywanie stylistyczne do poprzedniej epoki, bowiem gdy generalnie w sztuce panuje już gotyk, to w analizowanych wizerunkach napieczętych dostrzec można cechy poprzedniej epoki, z kolei gdy pieczęć powstaje w okresie rozkwitu renesansu spotykamy budowle w stylu gotyckim. Być może w ten sposób starano się nadać wyobrażeniu znamion starożytności i podkreślić długą historię miasta i jego odległe korzenie.

Architektura napieczęta przez cały wiek XIII nosi cechy charakterystyczne dla stylu romańskiego, a w XIV wieku, kiedy pojawiają się na omawianym obszarze pierwsze pieczęcie miejskie z wątkami architektonicznymi, ma cechy przejściowe⁷⁶¹, niemniej np. przysadziste wieże i kamienne ciosy na najstarszej pieczęci Cieszyna zdają

⁷⁵⁸ W poniższych rozważaniach nie uwzględniono zmian zachodzących w elementach akcesoryjnych i tarczach, gdyż zagadnieniu temu poświęcono oddzielny podrozdział.

⁷⁵⁹ Z. Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej, stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 34.

⁷⁶⁰ M. Haisig, *Motywy średniowiecznej...*, s. 20.

⁷⁶¹ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie...*, s. 16-17; przykładowo: Kat. Prudnik 1.

się wskazywać jeszcze na cechy romańskie⁷⁶². Wiek XV i częściowo XVI to okres, w którym wizerunki nabierają cech gotyckich. Uwagę zwraca tu wielość elementów i detali architektonicznych, pojawiają się sterczynki, gzymsy, okna, co potwierdza tezę, iż pomimo przyjmowania formy skróconej i symbolicznej, wiele uwagi przykładano do szczegółów⁷⁶³. Podobnie było i później, kiedy budowle stylizowane były na modłę renesansową czy barokową, a w polu pieczętnym pojawiły się kopuły, spiętrzone kondygnacje, mnożące się okna czy nietypowe bryły⁷⁶⁴.

Również sama brama jako element architektoniczny podlegała wpływom różnych nurtów w sztuce⁷⁶⁵. Zazwyczaj zakończona była łukiem gotyckim, choć (podchodzono do tego dość dowolnie) czasami umieszczano łuk romański, natomiast wraz z upływem czasu umacniano ją łukiem bramnym, czy zmieniano jej rozmiary⁷⁶⁶. Podobnie w przypadku murów⁷⁶⁷, gdzie często powszechnie stosowany blankowany krenelaż⁷⁶⁸, przebudowywany był na prosty parapet ze strzelnicami, przystosowanymi do broni palnej, używanej obok tradycyjnej⁷⁶⁹. Widoczne jest także podwyższanie murów i wież poprzez spiętrzanie ich kondygnacji, co w rzeczywistości czyniono w celu lepszego panowania nad przedpołem i dla zmasowania ognia, gdyż to właśnie korona murów była główną linią obrony⁷⁷⁰, a także zastąpienie średniowiecznych baszt, flankującymi się wzajemnie bastionami o głównej pozycji strzelniczej na górnej

⁷⁶² Kat. Cieszyn 1.

⁷⁶³ Przykładowo: Kat. Cieszyn 3.

⁷⁶⁴ Przykładowo: Kat. Korfántów 1; Kat. Skoczów 3, 4.

⁷⁶⁵ Najintensywniej przebudowanymi elementami obwarowań były bramy, dobudowywano przedbramia i rozbudowywano wieże bramne, to niejako odpowiadało symbolice miejskiej wspólnoty dlatego, że zaangażowana była ona w sprawy organizacyjne i finansowe związane z budową, remontem i utrzymaniem: J. Widawski, *Miejskie mury...*, s. 63; H. Seroka, *Herby miast...*, s. 27.

⁷⁶⁶ Np. w Skoczowie, baszta zmieniła się w wąziutką wieżę a boczne wieżyczki przyjmowały najróżniejsze rozmiary, natomiast w Gliwicach wieża obronna ewoluowała w kierunku bramy wjazdowej.

⁷⁶⁷ Warto podnieść tu jeszcze jedną kwestię, a mianowicie obowiązek utrzymywania umocnień przez mieszczaństwo, bowiem: „nigdy w Polsce budownictwo nie było tak silnie związane z miejscowym mieszczaństwem i jego kulturą (...) jak na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych”: A. Miłobędzki, *Zarys dziejów...*, s. 96.

⁷⁶⁸ Przykładowo: Kat. Biała 2.

⁷⁶⁹ J. Widawski, *Miejskie mury...*, s. 24.

⁷⁷⁰ Przykładowo: Kat. Cieszyn 4, 5.

otwartej platformie⁷⁷¹. Ponadto niejednokrotnie oddawany był w wizerunku napieczętym zróżnicowany materiał murów, tj. pierwotnie głównie kamień⁷⁷² a potem cegła⁷⁷³.

Wszystkie te przemiany stylowe znalazły odzwierciedlenie w architekturze napieczętej, niemniej inne elementy godła także im podlegały. Przykładowo zmieniały się wizerunki hełmu na pieczęciach Mikołowa, stylizacja połowy kwiatu w godle Olesna czy nawet klucza widniejącego w polu pieczętnym Toszka. Ponadto kanonami artystycznymi epoki kierował się niewątpliwie rytownik wykonujący XVII wieczne pieczęcie Gliwic, gdyż w ich polu, zgodnie z treścią dokumentu herbowego, umieścił Matkę Boską, otaczając ją jednak modną wówczas promienistą mandrolą⁷⁷⁴. Najbardziej widoczne zmiany stylowe zachodziły jednak w wizerunku, obecnego na blisko połowie omawianych pieczęci, orła⁷⁷⁵. Pierwotnie linia skrzydeł była silnie podkreślona i niejednokrotnie zaokrąglona na szczycie, a lotki, których liczba pierwotnie oscylowała wokół trzech, były wyraźnie oddzielone i opuszczone ku dołowi⁷⁷⁶. Z czasem orzeł zyskiwał sercowaty tułów oraz rozchylone wachlarzowato skrzydła, a bogate upierzenie, w którym liczba piór, umieszczanych często w podwójnych rzędach znacznie się zwiększyła, przedstawiano z drobiazgową dokładnością⁷⁷⁷.

Mamy też kilka zabytków znanych tylko z opisów, w których pojawiają się informacje o zmianach, których nie sposób zweryfikować. Przykładowo jeśli przyjąć za prawdziwy opis jednej z pieczęci skoczowskich, to w polu oprócz typowych zabudowań umieszczony miał być na tarczy orzeł górnoląski⁷⁷⁸, który ani wcześniej ani później na żadnej z pieczęci się nie pojawił. Podobne wątpliwości rodzi opis najstarszej pieczęci

⁷⁷¹ A. Miłobędzki, *Zarys dziejów...*, s. 133; Przykładowo: Kat. Biała 2.

⁷⁷² Przykładowo; Kat. Cieszyn 1.

⁷⁷³ P. Knötel, *Schlesische Städtebildnisse...*, s. 108. Przykładowo: Kat. Prudnik 3; Kat. Pyskowice 8.

⁷⁷⁴ Kat. Gliwice 8, 9, 11.

⁷⁷⁵ Zmiana stylizacji orła szczególnie jest widoczna na pieczęciach: Bielska, Cieszyna, Frysztatu, Gliwic, Olesna, Opola, Pszczyny, Raciborza, Toszka czy Żor.

⁷⁷⁶ Przykładowo: Kat. Krapkowice 1; Kat. Racibórz 1.

⁷⁷⁷ Przykładowo: Kat. Gliwice 7; Kat. Pszczyna 6.

⁷⁷⁸ Kat. Skoczów 2.

Sośnicowic, gdzie w polu pieczętnym znajdować się miał dwugłowy orzeł trzymający w jednym szponie sosnę⁷⁷⁹. Wynikają one w tym wypadku z faktu, że po pierwsze, najstarsze dokumenty miejskie pochodzące z 1576 i 1578 r., uwierzytelnia pieczęć z godłem Trachów, ówczesnych właścicieli miasta, a dwugłowy orzeł, nawiązywałby nie do nich a do herbu rodowego Habsburgów, panów zwierzchnich. Po drugie, gdy cesarz Leopold I w 1666 r. nadał przywilej miastu, to Sośnicowice miałyby zmienić wyobrażenie napieczętne na samotnie stojącą sosnę, pomijając herb swojego dobroczyńcy; wydaje się to mało prawdopodobne. W końcu błędny wydaje się opis najstarszych pieczęci Bierunia, wedle których w polu pieczęci miał figurować jednorożec, zmieniony następnie na jelenia⁷⁸⁰ oraz pelikan z pisklętami⁷⁸¹.

Należy przytoczyć także kilka przykładów nie zrozumiałych zamian, które być może wyniknęły z błędu rytownika bądź ich znaczenia nie jesteśmy w stanie wyjaśnić. Jednym z nich jest ponownie przykład Bierunia, na pieczęciach którego jeleni raz biegnie w prawo⁷⁸² a raz w lewo⁷⁸³, podobnie jest w przypadku Jabłonkowa, gdzie Baranek Boży kroczy raz w prawą⁷⁸⁴ a raz w lewą stronę⁷⁸⁵, oraz Rybnika, gdzie w przypadku trzech pieczęci, widoczna w polu ryba zwrócona jest w prawą⁷⁸⁶, a nie jak na pozostałych pieczęciach w lewą stronę. Ponadto na jednej z pieczęci Opola, nie licząc oczywiście pieczęci ławniczych, także zmieniono kolejność orła i krzyża.⁷⁸⁷

Jak wiadomo, znaczenie symboliczne poszczególnych elementów napieczętnego wizerunku było już z reguły ustalone podczas jego tworzenia, co nie oznacza jednak, że w ciągu wieków nie przypisywano im nowych znaczeń. Jednym słowem niekoniecznie musiał zmienić się wizerunek napieczętny, aby zmianie ulegała jego wymowa i symbolika. Dokonywało się to na skutek utraty bądź zapomnienia pierwotnego

⁷⁷⁹ Kat. Sośnicowice 1.

⁷⁸⁰ Kat. Bieruń 1, uwagi.

⁷⁸¹ Kat. Bieruń 2, uwagi.

⁷⁸² Kat. Bieruń 1, 3.

⁷⁸³ Kat. Bieruń 2.

⁷⁸⁴ Kat. Jabłonków 1.

⁷⁸⁵ Kat. Jabłonków 2.

⁷⁸⁶ Kat. Rybnik 4, 8, 9.

⁷⁸⁷ Kat. Opole 6.

znaczenia pewnych wyobrażeń, na co miały wpływ także czynniki religijne czy polityczne, które skutecznie starały się to pierwotne znaczenie zatrzeć. Przykładowo składanie hołdów lennych przez książąt śląskich królom czeskim nadawało wizerunkowi orła na pieczęciach miejskich funkcji znaku terytorialnego⁷⁸⁸, co dodatkowo uwidoczniło się po wymarciu linii piastowskiej, kiedy orzeł górnośląski ich herb rodowy, miał przypominać o dawnych założycielach i właścicielach czyli o piastowskim rodowodzie miasta. Jak więc widać, nawet jeśli kolejne pieczęcie powielają ten sam motyw ikonograficzny to zasób informacji przekazywanych za ich pomocą niekoniecznie ulegał radykalnemu ograniczeniu⁷⁸⁹.

Analiza zebranego materiału, wyraźnie pokazuje, wbrew opinii panującej w literaturze, że wizerunki pieczęci miast górnośląskich nie podlegały stałej aktualizacji i częstym zmianom. Stabilizacja typów i treści pieczęci była tu powszechna, gdyż przeszło 80% badanych ośrodków, mimo wielu impulsów politycznych, gospodarczych czy religijnych, nie zdecydowało się na zmianę czy korektę wizerunków na swoich pieczęciach⁷⁹⁰. Nie musi to być traktowane jako zjawisko negatywne, gdyż jest to pewna informacja, świadectwo stabilizacji i zrutowana działalności kancelarii⁷⁹¹. Mogło wynikać także z faktu, że władze miejskie chciały wykazać, iż miejscowość pochodzi z jak najdawniejszych czasów i niechętnie widziały wszelkie zmiany, o ile nie zostali do nich zobligowani np. ustawą czy poleceniem właściciela⁷⁹²; nie bez znaczenia pozostawał także z pewnością koszt wykonania nowego tłoka. W końcu ewolucje herbów w okresie nowożytnym są generalnie rzadsze i nie dotyczą zazwyczaj ustabilizowanych już godeł, lecz tarcz, elementów dodatkowych, i tych rozmieszczonych poza tarczą⁷⁹³.

⁷⁸⁸ M. Kaganiec, *Heraldyka Piastów...*, s. 25-47; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 90.

⁷⁸⁹ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 34.

⁷⁹⁰ Podobne praktyki obserwuje się także na innych obszarach Polski, przykładowo: J. Łosowski, *Pieczęcie miast szlacheckich województwa lubuskiego od XV do XVIII w.*, [w:] *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, red. P. Dymmel, Lublin 1995, s. 247-269.

⁷⁹¹ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 38.

⁷⁹² W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 88.

⁷⁹³ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 39.

6.3. PORÓWNANIE WIZERUNKÓW PIECZĘCI OGÓLNOMIEJSKICH Z SĄDOWYMI.

Jak wiadomo, pieczęcie związane były z funkcjonowaniem miejskich władz samorządowych i tworzyły jakby system sfragistyczny, w którym miasto posiadało przynajmniej dwa stemple: ogólnomiejski i urzędu wójtowskiego⁷⁹⁴. Kształtowaniu się takiego systemu sprzyjała niewątpliwie stabilność wizerunków napieczętych, obserwowana w omawianym materiale sfragistycznym, która pozwala na analizę wizualnych relacji zachodzących między nimi.

W literaturze przeważa nieuzasadnione twierdzenie o inności ikonograficznej pieczęci ławniczych i radzieckich, przykładowo M. Kaganiec pisze, że regułą było ich zróżnicowanie⁷⁹⁵, M. Gumowski dodaje, że pieczęcie ławnicze miały herb zupełnie odmienny albo nieco inny od magistrackich⁷⁹⁶, natomiast E. Kościk stwierdza, że pieczęcie ławnicze miały w swym polu zwykle część herbu miejskiego, a wójtowskie godło często zupełnie różne⁷⁹⁷. Tymczasem na badanym obszarze, gdzie pieczęcie ławnicze pojawiły się w przypadku 20 ośrodków miejskich, zbieżność wyobrażeń tych dwóch typów pieczęci wynosi blisko 70 %; zależność tą pokazuje poniższe zestawienie.

Tab. 18. Zestawienie wizerunków pieczęci ogólnomiejskich i sądowych.

MIASTO	PIECZĘĆ OGÓLNOMIEJSKA	PIECZĘĆ SĄDOWA
BIELSKO	Nad tarczą stojąca postać biskupa Mikołaja, a w jej polu podzielonym w słup po prawej połuorla, po lewej trzy lilie w układzie pionowym.	Na tarczy jedna stylizowana lilia.
BYTOM	Na tarczy orzeł w prawo.	Wprost w polu pieczętnym, podzielonym jakby w słup, z

⁷⁹⁴ Pod pojęciem system sfragistyczny rozumie się także relacje między pieczęciami większymi, mniejszymi czy sekretnymi danego miasta, niemniej w omawianym materiale praktycznie nie dostrzega się różnic w wizerunkach tych pieczęci, która miałyby wynikać z hierarchii ważności (jeden przykład odnosić by się mógł do pieczęci Miasteczka Śląskiego, której istnienie budzi jednak pewne wątpliwości: Kat. Miasteczko Śląskie 3); różnice dostrzegalne są jedynie w ich rozmiarze.

⁷⁹⁵ M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 24.

⁷⁹⁶ M. Gumowski, Pieczęcie śląskie..., s. 412.

⁷⁹⁷ E. Kościk, Rola czynników..., s. 26.

		prawej postać górnika z lewego profilu z kilofem, którym kruszy widoczną przed nim skałę. po stronie lewej połuorła w lewo.
CIESZYN	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy baszty i brama miejska nad którą orzeł w prawo.	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy stylizowana litera „T”
DOBRODZIEN	Wprost w polu pieczęci po prawej połowa róży po lewej pół orła w lewo.	Wprost w polu pieczęci po prawej połowa róży po lewej pół orła w lewo.
FRYDEK	Na tarczy po prawej połuorła, po lewej majuskulna litera F.	Na tarczy po prawej połuorła, po lewej majuskulna litera F. Nad tym wyobrażeniem umieszczono ważki i poroże jelenia.
FRYSZTAT	Na tarczy, po prawej połuorła, po lewej pojedynczy liść, skierowany w lewy, górny róg.	Na tarczy, po prawej listek lipowy, po lewej majuskulna litera F, której poprzeczna beleczka przyjmuje postać grona.
GLIWICE	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy po prawej połuorła, po lewej wieża.	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy po prawej połuorła, po lewej wieża.
	Wprost w polu pieczęci wieża z szeroko otwartymi wrotami, nad którą dwie skrzyżowane gałązki palmowe, pomiędzy którymi inicjały cesarskie F i cyfra II, oraz półpostać Madonny otoczonej ognistym nimbem. Po obu stronach wieży połuorły.	Wprost w polu pieczęci wieża z szeroko otwartymi wrotami, nad którą dwie skrzyżowane gałązki palmowe, pomiędzy którymi inicjały cesarskie F i cyfra II, oraz półpostać Madonny otoczonej ognistym nimbem. Po obu stronach wieży połuorły.
GŁOGÓWEK	Na tarczy trzy noże, a między nimi trzy kiście winogron.	Na tarczy trzy noże, a między nimi trzy kiście winogron.
KRAPKOWICE	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy, po prawej pół orła, po lewej pół koła.	Na tarczy po prawej pół orła, po lewej pół koła.
LUBLINIEC	Wprost w polu pieczęci po prawej polu orła, po lewej pięć gwiazd.	W potrójnie dzielonym polu pieczętnym u góry widnieje głowa ptaka z rybą w dziobie, po prawej połuorła, po lewej pięć gwiazd; w polu pieczęci widnieje także cyfra 90.

OPOLE	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy po prawej stronie pół orła po lewej pół krzyża	-Na tarczy po prawej stronie pół krzyża po lewej pół orła. -Na tarczy po prawej stronie pół orła po lewej pół krzyża.
PSZCZYNA	Na tarczy orzeł w prawo, na tarczę nasadzony hełm i pióropusz z pawich piór, z boku labry.	Na tarczy orzeł w prawo, na tarczę nasadzony hełm i pióropusz z pawich piór, z boku labry.
PYSKOWICE	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy, na półksiężycu spoczywają dwie wieże	Na tarczy, na półksiężycu spoczywają dwie wieże
RACIBÓRZ	Wprost w polu pieczęci lub na tarczy po prawej półorła po lewej półkoła.	Na tarczy po prawej półorła po lewej półkoła.
RYBNIK	Na tarczy ryba w prawo lub w lewo skos.	Na tarczy ryba w lewo w skos.
SKOCZÓW	W polu pieczęci lub na tarczy trzy wieże, z których boczne podtrzymywane przez dwie postacie.	W polu pieczęci szpony orle(?), po bokach dwa dekoracyjne kwiaty
STRZELCE OPOLSKIE	Wprost w polu pieczęci, po prawej półorła w prawo, po lewej gałązka.	Wprost w polu pieczęci, po prawej półorła w prawo, po lewej gałązka.
TARNOWSKIE GÓRY	Na tarczy podzielonej w pas, na górze skrzydło orła, a w dolnym polu skrzyżowane narzędzia górnicze.	Na tarczy podzielonej w pas, na górze skrzydło orła, a w dolnym polu skrzyżowane narzędzia górnicze.
	Na trójdzielnej tarczy po prawej półorła, po lewej na górze skrzydło a u dołu skrzyżowane narzędzia górnicze.	Na tarczy podzielonej w pas, na górze skrzydło orła, a w dolnym polu skrzyżowane narzędzia górnicze.
TOSZEK	Wprost w polu pieczętnym po prawej sześcioramienna gwiazda i klucz, a po lewej połowa orła.	Wprost w polu pieczętnym po prawej sześcioramienna gwiazda i klucz, a po lewej połowa orła.
WOZNIKI	Wprost w polu pieczęci po prawej pół koła, po lewej półorła.	Wprost w polu pieczęci po prawej pół koła, po lewej półorła

Jak widać, najczęściej, bo aż czternastokrotnie, w polu pieczęci ławniczych wystąpiło godło w pełnym kształcie. Wartym podkreślenia jest przykład Gliwic, gdzie za zmianą wizerunku pieczęci ogólnomiejskiej, konsekwentnie nastąpiła zmiana w

wizerunku pieczęci ławniczej. Pewnego wyjaśnienia wymaga jednak sprawa sigillów Frydka, Opola i Tarnowskich Gór. W pierwszym wypadku wizerunek pieczęci ławniczej różni się tym, że dodatkowo nad wyobrażeniem umieszczono wałki i poroże jelenia, co wynikało jednak nie z chęci odróżnienia jej od pieczęci ogólnomiejskiej, ale z aktualnej sytuacji politycznej w mieście⁷⁹⁸. Z kolei w przypadku jednej z pieczęci ławniczych Opola nastąpiło odwrócenie kolejności elementów składowych godła⁷⁹⁹, jednak i tu nie można mówić o odrębnym dla tego typu pieczęci wyglądzie, gdyż druga z pieczęci ławników posiada godło identyczne z ogólnomiejskim, czyli połowę orła po prawej a połowę krzyża po lewej stronie⁸⁰⁰. W końcu w przypadku Tarnowskich Gór w polu pieczęci wójtowskiej konsekwentnie widnieje, na tarczy w pas, na górze skrzydło orła, a w dolnym polu skrzyżowane narzędzia górnicze. Początkowo wizerunek jest zbieżny z tym na pieczęci ogólnomiejskiej, jednak gdy ta ulega zmianie, poprzez dodanie połowy orła w pole prawe, a pieczęć wójtowska nie, powstaje wrażenie, że jej wizerunek funkcjonuje na zasadzie uproszczenia godła ogólnomiejskiego. Nie wydaje się jednak właściwe mówienie o swego rodzaju uszczerbku, a jedynie o konsekwencji.

Godło w polu pieczęci ławniczej mogło być modyfikowane na zasadzie *pars pro toto*⁸⁰¹. Uproszczenie godła ogólnomiejskiego, pozornie przypominające klasyczne uszczerbienie, polegało na wykorzystaniu w pieczęciach ławników, zasadniczych motywów jego wyobrażenia dla zachowania widocznego związku z godłem pieczęci rady⁸⁰². Tak było w przypadku Lublińca, gdzie pieczęć ławnicza prezentowała zasadnicze elementy godła ogólnomiejskiego, dodatkowo zawierając w górnym polu głowę ptaka z rybą w dziobie⁸⁰³. Podobnie na pieczęci sądowej Frysz tatu jeden z

⁷⁹⁸ L. Baletka, J. Lauda, *Znaky měst Severomoravského kraje*, Ostrava 1980, s. 30; K. Müller, *Pečeti a znaky...*, s. 25; Kat. Frydek 3.

⁷⁹⁹ Trzeba przypomnieć, że z podobną sytuacją spotykamy się w przypadku jednej pieczęci ogólnomiejskiej: Kat. Opole 6.

⁸⁰⁰ Należy przypomnieć, że część badaczy podkreślała, szukając potwierdzenia tezy o inności wizerunków na pieczęciach ławniczych, że na najstarszej pieczęci sądowej Opola widniał cały orzeł, niemniej pieczęć ta nie należała właściwie do miasta, lecz do sądu dworskiego: M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 167.

⁸⁰¹ H. Seroka, *Herby miast...*, s. 89.

⁸⁰² P. Dymmel, *System sfragistyczny średniowiecznego Lublina. Próba rekonstrukcji*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 209.

⁸⁰³ Kat. Lubliniec 1.

elementów tzn. listek lipowy, koresponduje z wizerunkiem pieczęci ogólnomiejskiej⁸⁰⁴. Z kolei na pieczęci wójtowskiej Bielska umieszczono jedynie jedną lilię⁸⁰⁵, podczas gdy na pieczęci rady w lewym polu widnieją trzy kwiaty. Należy zauważyć, że w relacji tej zawarty był też porządek organizacyjny samorządu miejskiego, w którym rada był organem najważniejszym, stojącym na czele miasta, i to jej przysługiwał przywilej używania pieczęci z pełnym herbem miejskim, a pozostałe pieczęcie miały rysunek uproszczony⁸⁰⁶.

Odnosnie pieczęci ławników Cieszyna⁸⁰⁷ sprawa nie przedstawia się aż tak jednoznacznie, ponieważ w momencie jej powstania ławnicy albo czerpali inspiracje ze swoistego rezerwuaru ikonograficznego, a wybór litery dokonał się ze względu na proste skojarzenie z nazwą miasta⁸⁰⁸, albo zredukowano godło ogólnomiejskie, które musiało wówczas zawierać literę T⁸⁰⁹. Bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza możliwość, gdyż jedynym śladem, że mogło dojść do uszczerbienia herbu miejskiego⁸¹⁰, jest XV-wieczny miejski halerz, w polu którego nad środkową wieżą zamiast orła widnieje uncjalna litera „T” (Tessin)⁸¹¹. Pewnych analogi, można doszukiwać się w sfragistyce Wrocławia, gdzie w 1530 r. umieszczono emblemat W, jako jeden z elementów godła, a od połowy XVI w. występował on samodzielnie na pieczęciach urzędów miejskich⁸¹², w roli „drugiego, małego herbu miast”⁸¹³, niemniej w przypadku Cieszyna takie określenie jest przesadne⁸¹⁴.

⁸⁰⁴ Kat. Frysztat 5.

⁸⁰⁵ Kat. Bielsko 7.

⁸⁰⁶ P. Dymmel, *System sfragistyczny...*, s. 209.

⁸⁰⁷ Kat. Cieszyn 6, 7, 9.

⁸⁰⁸ W przypadku wspominatej już wyżej pieczęci Frysztatu, umieszczenie w lewym polu pieczęci litery F, jednoznacznie wskazuje na nazwę ośrodka miejskiego.

⁸⁰⁹ A. Kaufmann błędnie pisze, że w polu pieczęci widnieje litera S: A. Kaufmann, *Kronika miasta Cieszyna*, „Kalendarz Cieszyński”, 1996, s. 31.

⁸¹⁰ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 16.

⁸¹¹ MC, N, sygn. 362.

⁸¹² M. Haisig, *Emblemat „W”...*, s. 78.

⁸¹³ Tamże, s. 80.

⁸¹⁴ B. Paszkiewicz, *Średniowieczne monety Księstwa Cieszyńskiego*, „Pamiętnik Cieszyński”, t. IX, 1994, s. 24.

Ikonografia ostatnich dwóch pieczęci sądowych należących do Bytomia i Skoczowa wydaje się najbardziej zagatkowa⁸¹⁵. Pierwsza z nich przedstawia w prawym polu pracującego górnika a w lewym połowę orła, przy czym na wszystkich kolejnych pieczęciach ogólnomiejskich umieszczono całego orła w prawo. Można by stwierdzić, że taki wizerunek wynika z chęci nawiązania, poprzez umieszczenie połowy orła, do pieczęci ogólnomiejskich, niemniej tak naprawdę nie sposób tego zweryfikować, gdyż była to najstarsza znana pieczęć tego ośrodka, a kolejne pieczęcie sądowe nie są znane. Tym samym nie wiemy, czy mamy do czynienia z chęcią podkreślenia odrębności pieczęci sądowej, czy też z czasem nastąpiła zmiana całego godła miejskiego. Z kolei w przypadku pieczęci Skoczowa trudno wytłumaczyć czym kierowali się jej twórcy i wskazać na jakieś analogie w stosunku do pieczęci ogólnomiejskiej⁸¹⁶.

⁸¹⁵ Część badaczy niesłusznie przywołuje jeszcze przykład pieczęci Koźła, sugerując, że w polu pieczętnym występowała zmienna liczba kozich głów, w zależności od tego kto posługiwał się pieczęcią: Kat. Koźle 1, uwagi.

⁸¹⁶ Jedynym śladem mogło by być faktyczne funkcjonowanie pieczęci z wizerunkiem orła, niemniej jej istnienie budzi poważne wątpliwości: Kat. Skoczów 2, uwagi.

7.1. FORMA LEGENDY NAPIECZĘTNEJ

Drugim elementem, po wyobrażeniu ikonograficznym, składającym się na treść wewnętrzną pieczęci jest napis otokowy zwany legendą lub epigrafem. Występuje on zazwyczaj w ścisłym związku z godłem miejskim, stanowiąc jego uzupełnienie, ale nie tylko. Śmiało można stwierdzić, że tak jak dla niepiśmiennych najważniejszą formą komunikacji był wizerunek, tak dla tych potrafiących czytać najistotniejsza pozostawała właśnie legenda, która werbalnie identyfikowała dysponenta pieczęci informując o charakterze i zakresie jego władzy. Dziś badając napisy można poznać także nowe fakty historyczne, poddać ocenie umiejętności majstrów cechowych, pozyskać wskazówki w datowaniu pieczęci, ponadto są one niejednokrotnie jedynym śladem po istnieniu w przeszłości poszczególnych instytucji samorządowych.

Jak wiadomo, pismo legendy jest niezwykle ważnym elementem poznawczym, dlatego w poniższych rozważaniach skupiono się w pierwszej kolejności na szeroko rozumianej formie, a następnie treści legend pieczęci miast górnośląskich, rozpoczynając od ich analizy paleograficznej, gdyż badanie ich wchodzi w zakres epigrafiki stanowiącej właśnie jedną z dziedzin paleografii, czyli nauki o piśmie w ogóle. Wykazuje ona w swoim rozwoju te same w zasadzie przemiany form pisma, które obserwujemy w paleografii dokumentarnej. Zazwyczaj chronologia najstarszych zachowanych przy dokumentach odcisków pieczęci nie jest zbieżna z chronologią sprawienia tłoka, wtedy wiek danej pieczęci ustala się w oparciu o szczegółową autopsję zabytku, analizę zasadniczych elementów pieczęci tj. właściwości stylowych jej rzeźby, wizerunku, ale przede wszystkim epigraficznych cech jej legendy. Warto podkreślić, że to właśnie pismo legendy (a w pewnych przypadkach jej treść) pozwala najczęściej na przybliżenie wieku niedatowanych pieczęci, umożliwiając określenie czasu powstania pieczęci w szerszych ramach chronologicznych.

Wśród typowych odmian pisma, które towarzyszy najstarszym pieczęciom miejskim, pierwsze miejsce zajmuje niewątpliwie majuskuła, nawiązująca do wzorów klasycznej kapitały. Kapitała inskrypcyjna, zwana w literaturze także romańską⁸¹⁷, której główną cechą jest występowanie zaokrąglonych liter pisma uncjalnego, takich jak

⁸¹⁷ M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 75.

okrągłe E czy M, dostrzegalna jest na epigrafach aż do XIII w., kiedy to widoczny staje się proces gotyzacji liter. Wykształca się wówczas majuskuła gotycka, początkowo skromna i prosta, dążąca do wydłużenia liter oraz ich zacieśnienia, a następnie w XIV w. przyjmująca cechy dodatkowe jak zamknięte uncjalne E czy C. Właśnie z takim rodzajem pisma spotykamy się na najstarszych badanych zabytkach. Za przykład posłużyć mogą tu najstarsze pieczęcie Bytomia⁸¹⁸, Cieszyna⁸¹⁹, Gliwic⁸²⁰, Głogówka⁸²¹, Opola⁸²², Raciborza⁸²³, Strzelec Opolskich⁸²⁴ czy Toszka⁸²⁵. Warto także zaznaczyć, że majuskuła gotycka sporadycznie pojawia się także na pieczęciach XV wiecznych⁸²⁶.

W końcu jednak widoczne staje się dążenie do zdobienia i wyginania liter poprzez precyzyjne zakończenia trzonków lub ich zgrubienia, co zaowocowało widocznym na pieczęciach niektórych miastach już w XIV a w innych w XV w. przechodzeniem pisma napieczętnego w minuskułę gotycką⁸²⁷. Pismo to charakteryzuje liternictwo epigraficzne XV w. i pojawić się miało pierwsze na pieczęciach sądowych i wójtowskich a dopiero później na ogólnomiejskich⁸²⁸, czasami przyjmując formę szeroką i wyraźną a czasami wąską i trudno czytelną. Epigrafika miast górnośląskich potwierdza, że minuskuła gotycka to główne pismo XV w., bowiem występuje na blisko 90% pieczęci pochodzących z tego okresu. Pojawia się jednak już w wieku poprzednim

⁸¹⁸ Kat. Bytom 1, 2.

⁸¹⁹ Kat. Cieszyn 1.

⁸²⁰ Kat. Gliwice 1.

⁸²¹ Kat. Głogówek 1-3.

⁸²² Kat. Opole 1-3.

⁸²³ Kat. Racibórz 1, 2.

⁸²⁴ Kat. Strzelce Opolskie 1-3.

⁸²⁵ Kat. Toszek 2.

⁸²⁶ Kat. Gliwice 3. Nie jest to przykład odosobniony bowiem przykładowo na niektórych pieczęciach królewskich majuskuła obecna jest jeszcze przez cały XV w.: S. K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt...*, s. 207-208.

⁸²⁷ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 75. Warto wspomnieć, że przeglądu literatury przedmiotu jak i pisowni ważniejszych liter dokonał: E. Kittel, Siegel, Braunschweig 1970, s. 204-206.

⁸²⁸ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 75.

na pieczęci Gliwic⁸²⁹, Niemodlina⁸³⁰ i Pyskowic⁸³¹ a utrzymuje sporadycznie w wieku XVI, czego przykładem są pieczęcie Bytomia⁸³² i Skoczowa⁸³³, a być może nawet i w wieku XVII, czego przykładem byłaby znana jedynie z opisu pieczęć Bierunia⁸³⁴.

Z końcem jednak XV w. powraca pismo majuskułne⁸³⁵, odżywają duże litery (szczególnie charakterystyczne są litery A E D G), początkowo nie pozbawiona naleciałości gotyckich. Mówi się wówczas o piśmie protorenesansowym, które bezpośrednio poprzedza pojawienie się kapitały humanistycznej czyli renesansowej, zwanej także nowożytną, która w połowie XVI w. przybiera formę czystej antykiw renesansowej, zwanej też italiką doby odrodzenia. Jest to też pismo dominujące w legendach pieczęci miast górnośląskich, do końca XVII w. W literaturze niemal zupełnie pomija się rozważania nad tym typem pisma, wynika to prawdopodobnie z tego, że pomimo pewnych osobliwości regionalnych czy zmian w ortografii, kapitała humanistyczna między XVI a XVIII w. nie ulega prawie żadnym zmianom.

Sporadycznie w napisach otokowych spotkać możemy kursywę, rzadko używano jej do zapisu całej legendy, czasami widoczna jest w pojedynczych wyrazach, a nawet pojedynczych literach- najczęściej w zapisie S⁸³⁶. Wynikało to prawdopodobnie najczęściej z nieumiejętności rytowników, bowiem autentyczna kursywa zastosowanie w piśmie napieczętnym znalazła dopiero w wieku XIX. Podobnie tłumaczy się paralelne występowanie małych i dużych liter, z zastrzeżeniem, że czasami duże litery mogły sygnalizować pojawiający się skrót⁸³⁷.

Niestety, możliwości przybliżenia wieku zabytku sfragistycznego nie daje już analiza języka legend napieczętnych, w których aż do XVIII w. rządzi niepodzielnie

⁸²⁹ Kat. Gliwice 2.

⁸³⁰ Kat. Niemodlin 1.

⁸³¹ Kat. Pyskowice 1.

⁸³² Kat. Bytom 5 (napis otokowy częściowo zapisany minuskułą), 6.

⁸³³ Kat. Skoczów 1, 4.

⁸³⁴ Kat. Bieruń 3; M. Kaganiec, Herb Bierunia i godła gminne dawnej parafii bieruńskiej, Bieruń 1994, s. 8; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 6-7; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 24.

⁸³⁵ Najstarsza pieczęć polska z takim pismem pochodzi z 1490 r.: M. Haisig, Studia nad legendą..., s. 75.

⁸³⁶ E. Rimša, Pieczęcie miast..., s. 156.

⁸³⁷ Tamże, s. 156.

łacina, co znajduje całkowite potwierdzenie w zebranych materiale źródłowym. Wydaje się, że z tej dominacji zaczęły szybciej wyłamywać się mniejsze ośrodki miejskie, gdyż, jak sygnalizuje literatura przedmiotu, na Pomorzu i Dolnym Śląsku już w XIV w. pojawiają się sporadycznie legendy w języku niemieckim⁸³⁸, natomiast język polski w pojawił się na pieczęciach miast Rzeczypospolitej w wieku XVI⁸³⁹. Nie można jednak tego stwierdzić na badanym obszarze, gdzie zasadniczo tylko dwie pieczęcie posiadają niemiecką legendę, tj. pochodząca z XVII w. pieczęć Strzeleczek⁸⁴⁰ oraz XVIII wieczna pieczęć Niemodlina⁸⁴¹. Niemniej w kilku przypadkach spotkać można, podobnie jak na sąsiednich obszarach, legendy mieszane łacińsko-niemieckie⁸⁴².

Legendy napieczęte najczęściej otaczały obraz pola środkowego, zajmując jeden wiersz, natomiast dłuższe napisy pojawiają się dopiero końcem XVIII w. Zazwyczaj były ryte wzdłuż krawędzi tłoku, niemniej sporadycznie napisy mogły być umieszczane nad wyobrażeniem pieczętnym, czego przykładem jest XVII wieczna pieczęć Opola⁸⁴³, lub pod wizerunkiem, jak to miało miejsce na XVI-wiecznej pieczęci Cieszyna⁸⁴⁴. Legendy rozpoczynały się najczęściej od góry (tj. godziny 12) i biegły zgodnie z ruchem wskazówek zegara. Niemniej, także w badanym materiale, spotkać można liczne odstępstwa od tej zdawać by się mogło reguły, co obrazuje poniższy wykres.

⁸³⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 166.

⁸³⁹ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 126.

⁸⁴⁰ Kat. Strzeleccki 1.

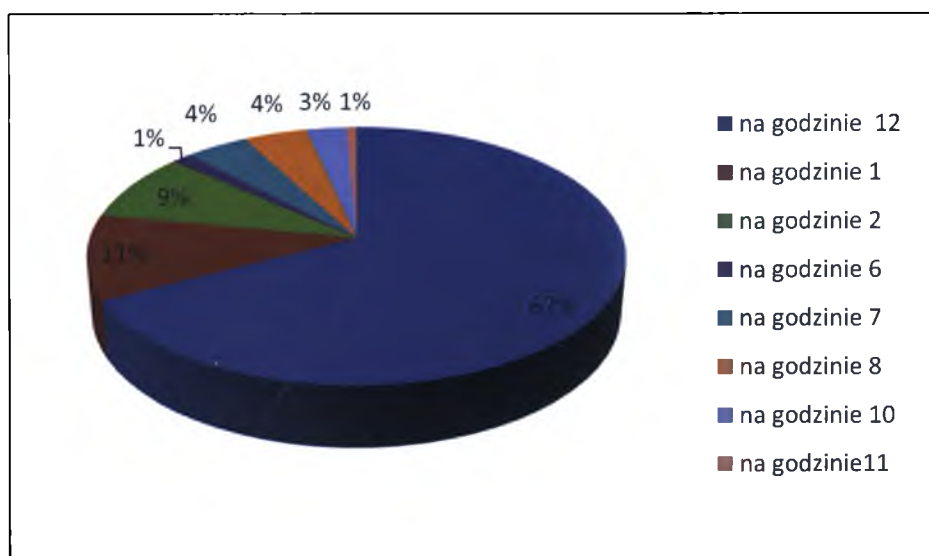
⁸⁴¹ Kat. Niemodlin 5.

⁸⁴² Przykładowo: Kat. Leśnica 1; Kat. Toszek 3.

⁸⁴³ Kat. Opole 6.

⁸⁴⁴ Kat. Cieszyn 5; warto zaznaczyć, że w podobny sposób napis wryto na XVI-wiecznej pieczęci Koźła, niemniej znana jest ona tylko z opisu a badacze nie podali, gdzie dokładnie znajdowały się litery: Kat. Koźle 3.

Wyk. 9. Procentowe zestawienie miejsca rozpoczęcia zapisu legendy otokowej.

Napisy przykrawężne od wyobrażenia pola środkowego oddzielano najczęściej wyraźnie zarysowaną linią otokową. Przyjmowała ona zazwyczaj formę linii ciągłej, niemniej wielokrotnie linie otokowe zdobione były ornamentem perełkowym lub koralikowym⁸⁴⁵, plecionkowym i warkoczowym⁸⁴⁶ czy też ząbkowym (linia poprzecznie karbowana)⁸⁴⁷, rzadziej kilkoma liniami bądź ich kombinacjami⁸⁴⁸, od XVI w. napis otokowy mógł otaczać także wieniec (np. wawrzynowy)⁸⁴⁹; zdarzają się też legendy nie oddzielone od wyobrażenia⁸⁵⁰. W XV w., a więc jeszcze w czasach gotyku, w zachodniej Europie zaczęły pojawiać się napisy otokowe umieszczane na wstęgach, o zwijanych kartuszowo końcach, czasami zachodzące na obraz pola środkowego lub wplatające się w godło⁸⁵¹, niejednokrotnie przyjmujące formę girlandy. Zyskały one szczególną popularność w okresie renesansu, a także w wiekach późniejszych, co znajduje całkowite odzwierciedlenie w zebranych materiale, gdzie stwierdzono ich

⁸⁴⁵ Przykładowo: Kat. Dobrodzień 1; Kat. Wodzisław 2.

⁸⁴⁶ Kat. Głogówek 6; Kat. Pszczyna 5.

⁸⁴⁷ Kat. Biała 2.

⁸⁴⁸ Przykładowo potrójna linia występuje na najstarszej pieczęci Jabłonkowa: Kat. Jabłonków 1, natomiast wypukła linia w towarzystwie wawrzynowego wieniecna na XVII-wiecznej pieczęci Bohumina: Kat. Bohumin 3.

⁸⁴⁹ Kat. Bohumin 3.

⁸⁵⁰ Przykładowo: Kat. Jabłonków 2; Kat. Koźle 4

⁸⁵¹ D. Tomczyk, Pieczęcie górnośląskich..., s. 57.

obecność na 16 pieczęciach, głównie XVII wiecznych, warto jednak zaznaczyć, że najstarsza pieczęć, której legendę umieszczono na wstędze pochodzi już z XV w.⁸⁵²

Początek legend średniowiecznych prawie zawsze zaznaczano krzyżykiem⁸⁵³, później pojawiły się kwiatki (rozetki)⁸⁵⁴, gwiazdki⁸⁵⁵, kropki⁸⁵⁶ i inne ornamenty, łącznie z ornamentami geometrycznymi⁸⁵⁷, a na jednej z pieczęci Rybnika napis otokowy rozpoczyna asterysk w kształcie strzałki skierowanej w dół⁸⁵⁸. Podobną różnorodność prezentują dywizory⁸⁵⁹, służące do oddzielania wyrazów. Przyjmują one formę kropki⁸⁶⁰, dwukropka⁸⁶¹, krzyżyka⁸⁶², gwiazdki⁸⁶³, kwiatu⁸⁶⁴, arabeski⁸⁶⁵ bądź występują w różnych konfiguracjach⁸⁶⁶, gdyż rytownicy wielokrotnie na jednej pieczęci umieszczali różnorodne przerywniki. Pozwala to sądzić, że ich grafika zależała wyłącznie od majstra, czasu powstania i lokalnej tradycji, ponieważ trudno doszukać się tu konsekwencji w ich zastosowaniu, nie wspominając o jakimś systemie.

Warto zaznaczyć, że dywizorów używano nie tylko do oddzielania wyrazów, ale także tuszowania pomyłek rzemieślnika, bowiem przykładowo, jeśli majster źle, czyli nierównomiernie rozmieścił słowa lub litery legendy i w którymś miejscu pola

⁸⁵² Kat. Pszczyna 3.

⁸⁵³ Przykładowo: Kat. Głogówek 1; Kat. Opole 1; warto także wspomnieć, że jedna z pieczęci Główka zaczyna się podwójnym znakiem krzyża: Kat. Głogówek 5.

⁸⁵⁴ Przykładowo: Kat. Bytom 4; Kat. Krapkowice 6.

⁸⁵⁵ Kat. Koźle 6.

⁸⁵⁶ Przykładowo na jednej z pieczęci Pszczyny napis otwierają aż cztery kropki: Kat. Pszczyna 9.

⁸⁵⁷ Przykładowo legendę XVI-wiecznej pieczęci Strumienia otwiera romb: Kat. Skoczów 3.

⁸⁵⁸ Kat. Rybnik 4.

⁸⁵⁹ Dywizory w tekście oddane są jedynie za pomocą trzech znaków graficznych: „+”, „•”, „*”, natomiast w razie potrzeby ich wygląd został doprecyzowany w przypisie.

⁸⁶⁰ Przykładowo: Kat. Frydek 2; Kat. Strzeleczy 1.

⁸⁶¹ Przykładowo: Kat. Bohumin 1; Kat. Strumień 4.

⁸⁶² Przykładowo: Kat. Frysztat 2; Kat. Racibórz 4.

⁸⁶³ Przykładowo: Kat. Tarnowskie Góry 7; Kat. Żory 2.

⁸⁶⁴ Przykładowo: Kat. Racibórz 9; Kat. Tarnowskie Góry 8.

⁸⁶⁵ Przykładowo: Kat. Cieszyn 3; Kat. Frydek 1.

⁸⁶⁶ Przykładowo: Kat. Frysztat 4; Kat. Racibórz 14.

otokowego zostawało zbyt wiele miejsca, to umieszczano tam właśnie ozdobnik. Z taką sytuacją spotykamy się wielokrotnie, przykładowo na XVI-wiecznej pieczęci Bytomia⁸⁶⁷. Ponadto czasami przypisywano im także funkcję znaków interpunkcyjnych lub używano do oznaczania skrótów, nad czym warto na chwilę się zatrzymać.

Słowa zaczęto skracać już w czasach antycznych. Powodów było kilka m.in. oszczędność pracy, czasu oraz miejsca, co szczególnie ważne było przy rytownictwie mniejszych form, jakimi są niewątpliwie typariusze. Skracano wszystkie wyrazy, nie wyłączając nazw miast, a dokonywano tego najczęściej przez obcięcie lub rzadziej przez ściągnięcie. W pierwszym wypadku pozbawiano wyrazu np. końcówki fleksyjnej lub dość dowolnie kilku ostatnich liter, a w skrajnych wypadkach pozostawiano tylko pierwszą literę tworząc tzw. sygiel. Obcięcie wyrazu do jednej litery dotyczyło najczęściej pierwszego członu legendy, czyli słowa: SIGILLVM⁸⁶⁸, niemniej nie tylko. Przykładowo XVI-wieczna legenda pieczęci miejskiej Cieszyna została zredukowana do czterech liter SMCT⁸⁶⁹, podobnie napis napieczętny Koźła: SCK⁸⁷⁰, czy też XVII-wieczny epigraf na pieczęci Opola, gdzie nad tarczą umieszczono tylko trzy litery: SCO⁸⁷¹. Skrócenie przez obcięcie nie było zazwyczaj sygnalizowane znakami ogólnymi czy szczegółowymi, a ich pojawienie się nosiło znamiona przypadkowości i dowolności. Za znak ogólny uznać można np. dwukropek⁸⁷², czy apostrof⁸⁷³, które jednak mogą pełnić jedynie rolę dywizorów, umieszczanych zarówno po skracanych wyrazach jak i tych pozostających w pełnym brzmieniu. Dużo ciekawsze, choć jeszcze rzadsze, są znaki szczegółowe (specjalne). W zebranych materiale spotykamy je trzykrotnie na pieczęci Frysztat⁸⁷⁴, Strumienia⁸⁷⁵ i Żor⁸⁷⁶, gdzie pojawia się tzw.

⁸⁶⁷ Kat. Bytom 6.

⁸⁶⁸ Sposób zapisu słowa SIGILLVM, zostanie omówiony w następnym podrozdziale, ponadto problem ten ilustruje wykres nr 10.

⁸⁶⁹ Kat. Cieszyn 5.

⁸⁷⁰ Kat. Koźle 3.

⁸⁷¹ Kat. Opole 6.

⁸⁷² Przykładowo: Kat. Gliwice 6.

⁸⁷³ Przykładowo: Kat. Opole 3.

⁸⁷⁴ Kat. Frysztat 4.

⁸⁷⁵ Kat. Strumień 4.

dziewiątka- „9”, zastępująca końcówkę „us”, dwukrotnie w wyrazie: MIN9(US) i raz w wyrazie SENAT9(US). Charakterystycznym dla epigrafiki skrótem są tzw. enklawy, których jednak nie odnotowano w zebranych materiale oraz ligatury, z którymi spotykamy się analizując legendy sześciu pieczęci Głogówka⁸⁷⁷, Lublińca⁸⁷⁸, Pszczyny⁸⁷⁹ i Żor⁸⁸⁰. Pięciokrotnie ligaturę tworzą sąsiadujące ze sobą litery A i E, raz prawdopodobnie V i B⁸⁸¹.

W końcu warto wspomnieć, że początkowo legendy pisano w mianowniku⁸⁸², niemniej od czasu kiedy prawie każda legenda rozpoczynała się od słowa sigillum (ewentualnie signum) powszechny stał się dopełniacz, który niemal niepodzielnie panuje na pieczęciach powstałych w omawianym okresie.

7.2. TREŚĆ LEGENDY NAPIECZĘTNEJ

Napis napieczętny kryje w sobie bogactwo nie tylko form, ale i treści, w których odzwierciedlają się różne momenty natury polityczno-prawnej, społecznej i kulturowo-obyczajowej⁸⁸³. Poddając go choćby pobieżnej analizie odnajdujemy określenie przynależności pieczęci, zakres jej kompetencji, czyli określenie urzędowej roli, a nawet jej precyzyjne przeznaczenie. Wgłębiając się w jej treść odkryjemy niejednokrotnie wyjaśnienie symboliki obrazu napieczętnego, element topograficzny lub chronologiczny, czy przykładowo odzwierciedlenie wydarzeń politycznych, religijnych lub historycznych związanych z właścicielem pieczęci.

⁸⁷⁶ Kat. Żory 3.

⁸⁷⁷ Kat. Głogówek 6, 8, 9.

⁸⁷⁸ Kat. Lubliniec 1.

⁸⁷⁹ Kat. Pszczyna 5.

⁸⁸⁰ Kat. Żory 8.

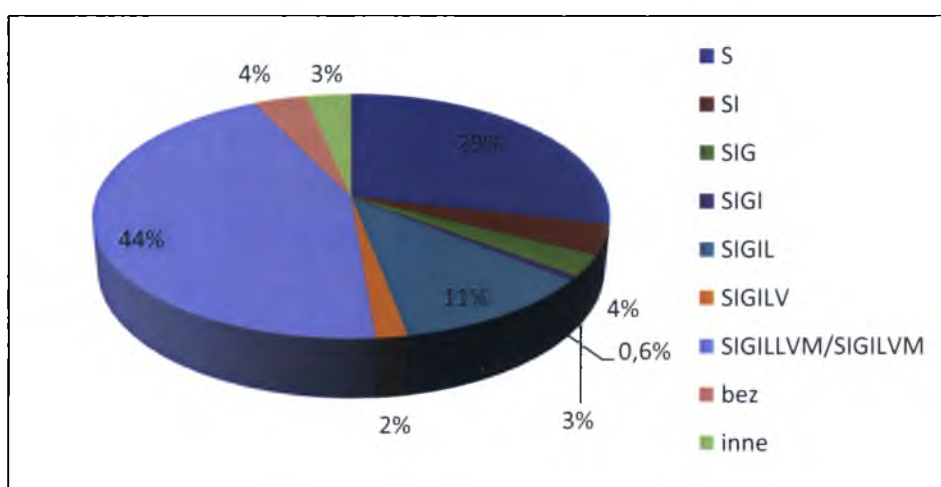
⁸⁸¹ Ponieważ pieczęć ta znana jest tylko z opisu informację o występującej w jej legendzie ligaturze podaje się za: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 404; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 99.

⁸⁸² Prawdopodobnie z taką formą spotykamy się na najstarszej pieczęci Olesna: Kat. Olesno 1.

⁸⁸³ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 161.

Z reguły legendę pieczęci miejskiej otwierało słowo SIGILLUM⁸⁸⁴, niemniej jego zapis był bardzo różnorodny, począwszy od faktu, że raz pisano go przez jedną a raz przez dwie litery L, podobna dowolność panowała w zapisie końcówki pisanej raz przez U a raz przez V. Także sposób skracania tego słowa wymyka się wszelkim schematom i wydaje się, zależny jedynie od upodobań rytownika. W blisko połowie zbadanych przykładów (44%) w legendzie pozostawiono cały wyraz, niemniej w jednej trzeciej skrócono go jedynie do sygla S (29%), w pozostałych przypadkach pozostawiano od 2 do 6 liter. Sporadycznie zamiast wyrazu SIGILLUM używano wyrazu „signum”⁸⁸⁵, „secretum”⁸⁸⁶ lub „insygnia”⁸⁸⁷ bądź odpowiednika w innym języku⁸⁸⁸. Czasami natomiast całkowicie pomijano ten wyraz⁸⁸⁹, a napis w krótszym bądź dłuższym brzmieniu, wyjaśniał w nominatiwie lub genetiwie samą nazwę pieczęci lub precyzował dodatkowo np. jej władzę⁸⁹⁰. Zagadnienie to ilustruje poniższy wykres.

Wyk. 10. Procentowe zestawienie sposobu zapisu wyrazu SIGILLVM.

⁸⁸⁴ Pomijając przykłady pieczęci, w legendach których w ogóle nie umieszczono słowa SIGILLUM, to tylko w jednym przypadku wyraz ten nie rozpoczyna a kończy napis otokowy: Kat. Opole 9.

⁸⁸⁵ Kat. Mikołów 1.

⁸⁸⁶ Kat. Gliwice 2; Kat. Strzelce Opolskie 4.

⁸⁸⁷ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 110.

⁸⁸⁸ Przykładowo: Kat. Niemodlin 5; warto zwrócić także uwagę na legendę XVIII-wiecznej pieczęci Pyskowic, w której rytownik najwyraźniej nie umiał zdecydować się na jeden język, umieszczając w otoku słów: SIEGILLUM: Kat. Pyskowice 8.

⁸⁸⁹ W badanym materiale z taką sytuacją spotykamy się dziewięciokrotnie począwszy od XIV-wiecznej pieczęci Gliwic: Kat. Gliwice 2, a skończywszy na XVIII-wiecznej pieczęci Żor: Kat. Żory 8.

⁸⁹⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 111.

Zróźnicowanie zakresu działania poszczególnych organów władzy miejskiej prowadziło do konieczności używania większej liczby tłoków, co znalazło odbicie także w legendzie napieczętniej⁸⁹¹. Bardzo często precyzowała ona oprócz nazwy agendy miejskiego samorządu (np. magistrat, burmistrz, rada, ława) także rodzaj oraz kompetencje urzędowego działania danej pieczęci (np. minus, maius, secretum). Kwestie te zostały jednak omówione przy opisywaniu pieczęci instytucji miejskich⁸⁹².

Warto pamiętać, że spora grupa pieczęci nie ma bliżej określonego charakteru, a legenda wymienia jedynie nazwę miasta. Poprzedzona jest ona zazwyczaj, choć nie zawsze⁸⁹³, wyrazem CIVITATIS⁸⁹⁴, zapisywanym najczęściej w pełnym brzmieniu, niemniej nierzadko skracanym w różnorodny sposób⁸⁹⁵. Na starszych pieczęciach nazwę miasta poprzedzają często także przyimki „de” lub „in”. W legendach badanych pieczęci występują one 11 razy, głównie w XIV w.⁸⁹⁶, a generalnie używane były w do końca wieku XV⁸⁹⁷; sporadycznie występowały jednak i później, co wynikało zazwyczaj z kopiowania starszych wzorców⁸⁹⁸. Sama nazwa ośrodka miejskiego jest niemal nieodłącznym komponentem legendy napieczętniej, w której występuje przynajmniej jej inicjał⁸⁹⁹.

⁸⁹¹ Najczęściej określenie rodzaju czy kompetencji danej pieczęci następowało zaraz po wyrazie SIGILLUM, niemniej obserwujemy nieliczne wyjątki od tej reguły, przykładowo: Kat. Korfantów 1; Kat. Pyskowice 6; Kat. Woźniki 2.

⁸⁹² Poświęcono im podrozdział 3.1.

⁸⁹³ Przykładowo: Kat. Gliwice 1; Kat. Jabłonków 2.

⁸⁹⁴ Pomijając legendy w języku niemieckim, na jednej z pieczęci Dobrodzienia występuje forma OPPIDI: Kat. Dobrodzień 3.

⁸⁹⁵ Przykładowo słowo to skracano do sygla C: Kat. Jabłonków 1; Kat. Racibórz 6, do czterech liter CIVI: Kat. Cieszyn 4; Kat. Skoczów 4, do formy CIVIT: Kat. Dobrodzień 1; Kat. Pyskowice 6, do liter CIVITA: Kat. Tarnowskie Góry 3; Kat. Żory 4, lub zapisywano w postaci CIVITAT: Kat. Koźle 4; Kat. Opole 3. Warto także wspomnieć, że na starszych pieczęciach spotkać można także formę CIVIUM, przykładowo: Kat. Frysztat 1; Kat. Bytom 2.

⁸⁹⁶ Przyimek de występuje na sześciu XIV-wiecznych pieczęciach: Kat. Bytom 2; Kat. Cieszyn 1; Kat. Krapkowice 1; Kat. Strzelce Opolskie 1-3. Z kolei przyimek in występuje na trzech pieczęciach z tego wieku: Kat. Bytom 1; Kat. Racibórz 2; Kat. Toszek 2.

⁸⁹⁷ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 146; z tego okresy pochodzi pieczęć Frysztatu: Kat. Frysztat 1.

⁸⁹⁸ Przykładem jest tu XVII wieczna pieczęć Korfantowa: Kat. Korfantów 1.

⁸⁹⁹ Jedynym przypadkiem nie umieszczenia w legendzie nazwy ośrodka jest pochodząca z przełomu XVII i XVIII w. pieczęć Dobrodzienia: Kat. Dobrodzień 3.

Niewątpliwie ciekawą sprawą jest kształtowanie się nazw miejscowych, ich przemiany, występowanie w brzmieniu słowiańskim, łaciński lub niemieckim czy odchylenia pisowni, które posiadają swoistą wymowę, jednak ich badanie pozostaje raczej w kompetencji filologa niż historyka czy sfragistyka i częściowo zostało już omówione. Niemniej ten bogaty i ciekawy materiał nie pozwala nie zatrzymać się, choć na chwilę, nad tym zagadnieniem. Po pierwsze, nazwa miasta zapisana mogła być w mianowniku lub dopełniaczu, ponadto bardzo często używana była także przymiotnikowo. Po drugie, czasami nazwa ośrodka wykazuje bardzo dużą stabilność i właściwie na przestrzeni kilku wieków nie ulega zmianie, czego przykładem są choćby pieczęcie Bielska⁹⁰⁰, Głogówka⁹⁰¹, Raciborza⁹⁰² czy Toszka⁹⁰³. Z drugiej jednak strony, dysponujemy pieczęciami, na których za każdym razem nazwa zapisana jest inaczej. Dobrym przykładem są niewątpliwie pieczęcie Bytomia⁹⁰⁴, Mikołowa⁹⁰⁵ czy Żor⁹⁰⁶. W końcu, mówiąc o języku, to zdecydowana większość nazw podana jest po łacinie, niemniej dość częste są zniekształcenia wynikające m.in. z naleciałości polskich i niemieckich⁹⁰⁷. Generalnie, na Śląsku stwierdza się raczej przechodzenie nazw słowiańskich i łacińskich w nazwy niemieckie⁹⁰⁸. Proces ten nasila się w drugiej połowie XVIII w. po przejęciu tego obszaru przez władze pruskie, wynika jednak także

⁹⁰⁰ Kat. Bielsko 2-9.

⁹⁰¹ Kat. Głogówek 1-9.

⁹⁰² Kat. Racibórz 1-16; nazwa miasta przyjmuje naprzemiennie formę RATIBOR lub RATIBORIENSIS.

⁹⁰³ Kat. Toszek 2-5.

⁹⁰⁴ Nazwa miasta przyjmuje na przestrzeni wieków następujące formy: BYTHOM (XIV w.): Kat. Bytom 1; BVTVM (XIV w.): Kat. Bytom 2; BITHUM (XV w.): Kat. Bytom 4; BITHOM (XVI w.): Kat. Bytom 5; BITHOMIENSIS (XVI w.): Kat. Bytom 6; BEUTHEN (XVIII/XIX w.): MB H 1196.

⁹⁰⁵ Nazwa miasta przyjmuje na przestrzeni wieków następujące formy: mykulow (XV): Kat. Mikołów 1; NICOPOLLEN (XVII): Kat. Mikołów 2; NICOPOLENSIS (XVIII): Kat. Mikołów 3, 4; NIKOLAI (koniec XVIII): M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 121.

⁹⁰⁶ Nazwa miasta przyjmuje na przestrzeni wieków następujące formy: ZARII(XVI-XVII): Kat. Żory 2-5; ZARENSIS (XVII): Kat. Żory 6; SORAVIAE (XVIII): Kat. Żory 7, 8.

⁹⁰⁷ Zdecydowanie szybciej, bo już w XIV w., w pole otoku trafiają nazwy miast zapisane po niemiecku, znacznie później, bo upowszechniają się dopiero w wieku XVIII, nazwy zapisane po polsku. Dla porównania najstarszą nazwę zapisaną po polsku na obszarze Korony odnotowano na pieczęci Bychawy z 1581 r.: W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków-Warszawa 1905, s. 35.

⁹⁰⁸ Podać można jednak dwa przypadki w których pierwotny zapis nazwy miasta w języku niemieckim na kolejnej, późniejszej pieczęci podany jest po łacinie: Kat. Leśnica 1, 2; Kat. Strzeleczyki 1, 2. Problem ten omawia: H. Borek, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole 1988, s. 223-249.

z faktu, że tłoki niektórych miast wykonywali majstrowie niemieccy, na co wskazują m.in. występujące w treści legend dwuznaki „ck”, „tz” czy „sch”. Przykładem może tu być zmiana zapisu nazwy miasta, Bytomia na BEUTHEN⁹⁰⁹, Dobrodzienia na GUTTENTAG⁹¹⁰, Gliwic na GLEIWITZI⁹¹¹, Mikołowa na NIKOLAI⁹¹², Opola na OPPELN⁹¹³, Pyskowice na PEISKRETSZA⁹¹⁴ czy Strzelec na GROSS-STREHLITZ⁹¹⁵.

Bardzo ważnym aspektem dopełniającym treść rzeźby napieczętej są niewątpliwie daty roczne, umieszczane bądź w polu pieczęci, bądź, co zdarza się zdecydowanie częściej, w legendzie, zwykle na końcu napisu otokowego. Element chronologiczny znalazł szersze zastosowanie i głębszą wymowę szczególnie w sfragistyce miejskiej, gdyż daty pozwalają ustalić czas powstania tłoka, urzędu, potwierdzić autentyczność dokumentu, mogą także świadczyć o ważnych wydarzeniach w życiu miasta czy nawet danego regionu. Najwcześniej, bo już w XII w., pojawiają się na klasztornych pieczęciach pochodzących z Anglii i Francji, niemniej w innych krajach ich obecność notowana jest trzy wieki później, przykładowo na pieczęciach z terenu Niemiec w XV w., natomiast w Polsce w wieku XVI⁹¹⁶.

Na badanym obszarze z zapisem daty rocznej w legendzie otokowej spotykamy się prawdopodobnie już na XV-wiecznej pieczęci Koźła⁹¹⁷, niemniej ten typ zapisu upowszechnił się w wieku XVI, poczynawszy od pieczęci Opola z 1519 r.⁹¹⁸, a apogeum zyskał między XVII a XVIII w. W zebranych materiale data wystąpiła na 45 zabytkach sfragistycznych, z których pomijając wspomnianą pieczęć Koźła, 16 pochodziło z

⁹⁰⁹ MB, H, sygn. 1196.

⁹¹⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 121.

⁹¹¹ Kat. Gliwice 8-10.

⁹¹² M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 121.

⁹¹³ MO, H, sygn 632.

⁹¹⁴ Kat. Pyskowice 8.

⁹¹⁵ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 121.

⁹¹⁶ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 70-71, 127.

⁹¹⁷ Opis pieczęci, jej wymiary, czy legenda pochodzą z internetowej bazy danych i nie podlegały weryfikacji przez piszącego: <http://database.aipberoun.cz/pecete/> [data wejścia 15 października 2011 r.]; zdjęcie dokumentu opatrzonego tą pieczęcią można natomiast znaleźć na: www.monasterium.net [data wejścia 30 listopada 2011 r.].

⁹¹⁸ Kat. Opole 4.

wieku XVI, najwięcej, bo 23, z wieku XVII, oraz 5 z początku XVIII w. Data ryta była zwykle w otoku, kończąc niejako treść legendy, w polu umieszczono ją znacznie rzadziej⁹¹⁹. W literaturze przyjęto uważać, że jeżeli datę umieszczono w polu pieczęci herbowej to występowała ona nad tarczą, natomiast jeśli pieczęć pozbawiona była tej stylizacji element chronologiczny występował obok lub pod wyobrażeniem⁹²⁰, nie znajduje to jednak potwierdzenia w analizowanym materiale⁹²¹, podobnie jak i fakt, że: „Daty występujące w legendach napieczętnych w większości wypadków określają chronologię tłoka pieczęci, zaś cyfry roku utrwalone w polu napieczętnego godła upamiętniają częściej daty związane z faktami natury historycznej(...)”⁹²²

Niemal we wszystkich przykładach daty oddawane były przez cyfry arabskie, a tej regule wymyka się jedynie najstarsza pieczęć Koźła, na której rok wyrażony ma być przez cyfry rzymskie.⁹²³ Trzeba także zauważyć, że sporadycznie datę poprzedza słowo ANNO, ANNO DOMINI albo skrót A lub AD, niemniej na badanym obszarze miało to miejsce tylko dwukrotnie na XV-wiecznej pieczęci Koźła⁹²⁴ oraz na XVIII-wiecznej pieczęci Cieszyna⁹²⁵. Ponadto warto podkreślić, że niektóre ośrodki miejskie jak np. Racibórz⁹²⁶ czy Rybnik⁹²⁷ szczególnie upodobały sobie umieszczanie na pieczęciach daty, czyniąc z niej stały element napieczętniej kompozycji.

⁹¹⁹ W zebranych materiale data szesnastokrotnie została przeniesiona w pole pieczętne.

⁹²⁰ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 168-169.

⁹²¹ Przykładowo pieczęcie Cieszyna i Korfantowa w posiadały wizerunek umieszczony wprost w polu pieczęci co nie przeszkadzało rytownikowi na umieszczenie daty tuż nad nim: Kat. Cieszyn 7; Kat. Korfantów 1. Z drugiej strony przykładowo pieczęcie herbowe Prudnika i Raciborza posiadają w polu pieczętnym podzieloną datę roczną: Kat. Prudnik 3; Kat. Racibórz 6.

⁹²² D. Tomczyk, *Pieczęcie górnośląskich...*, s. 76; podobnie: M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 73.

⁹²³ Opis pieczęci, jej wymiary, czy legenda pochodzą z internetowej bazy danych i nie podlegały weryfikacji przez piszącego: <http://database.aipberoun.cz/pecete/> [data wejścia 15 października 2011 r.]; zdjęcie dokumentu opatrzonego tą pieczęcią można natomiast znaleźć na: www.monasterium.net [data wejścia 30 listopada 2011 r.]. Sprawa jest o tyle zaskakująca, że cyfry arabskie np. na pieczęciach np. z obszaru Polski pojawiają się najwcześniej w drugiej połowie XV w. i to najczęściej na pieczęciach innych niż miejskie: M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 127.

⁹²⁴ Kat. Koźle 2.

⁹²⁵ Kat. Cieszyn 9; warto wspomnieć, że na jednej z pieczęci Tarnowskich Gór rytownik umieścił litery ANO, niemniej nie poprzedzają one spodziewanej daty rocznej: Kat. Tarnowskie Góry 8.

⁹²⁶ Kat. Racibórz 4-7, 9, 11, 12.

⁹²⁷ Kat. Rybnik 2-6, 8, 9.

Jak wspomniano, data widniejąca na pieczęci wyraża najczęściej rok wykonania tłoka, czasami jednak jego sporządzenie zbiegało się z ważnymi wydarzeniami takimi jak nadanie praw samorządowych, herbu, utworzenie samodzielnej instytucji ławniczej, zmiana właściciela; dlatego poprawną interpretację treści legendy poprzedzać musi wiedza o dziejach miasta. W zebranych materiale nie ma tak spektakularnych przykładów jak np. umieszczenie na jednej z pieczęci Wiednia daty ataku Sulejmana II w 1529 r. na miasto, roku ukończenia budowy muru kremlowskiego na pieczęciach moskiewskich, czy całego programu chronologicznego na pieczęci Pskowa, na której wskazany jest nie tylko czas od stworzenia świata, ale także kalendarz słoneczny, księżycowy i indykcje⁹²⁸. Warto jednak przytoczyć przykład XVI-wiecznej pieczęci Gliwic, na której widniejący rok 1596 upamiętnia sprzedaż ośrodka władzom miasta za 27 tysięcy talarów, dzięki czemu stał się on wraz z przyległościami wolnym miastem królewskim⁹²⁹.

Trzeba być jednak ostrożnym, szczególnie gdy element chronologiczny wyraźnie stoi w sprzeczności ze stylem i ornamentyką rzeźby napieczętej, gdyż cyfra roku wyryta na pieczęci nierzadko była automatycznie powtarzana przez rytownika na kolejnych typariuszach, stając się cyfrą pustą, pozbawioną znaczenia⁹³⁰. Ponadto można spotkać się z datą nierealną, opartą na tradycji czy jakiś legendarnych przesłankach, lub dziwołogiem chronologicznym, którego wyjaśnienia należałoby szukać w omyłkowym pociągnięciu rytowniczego dłuta⁹³¹.

Warto dodać, że często nie tyle data widniejąca w legendzie, co forma, treść i sposób jej zapisu zdradza czas powstania tłoka. Choć trudno dopatrzeć się w napisie otokowym reguł w tworzeniu jej treści, to przyjmuje się, że im krótszy tekst, tym

⁹²⁸ E. Rimša, *Pieczęcie miast...*, s. 165-66.

⁹²⁹ Kat. Gliwice 7. Inne daty wykazują chyba przypadkową zbieżność, bowiem np. na jednej z pieczęci cieszyńskich widnieje rok 1632, w którym to Cieszyn został zajęty i splądrowany przez oddział wojsk polskich pod dowództwem pułkownika Jarockiego: Kat. Cieszyn 7. Z kolei na kolejnym zabytku widoczny rok 1727, jest zbieżny z początkiem działalności konwiku dla uczącej się młodzieży szlacheckiej, ufundowanego przez Adama Wacława Paczyńskiego, hrabiego Tęczyńskiego: Kat. Cieszyn 9.

⁹³⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 127; prawdopodobnie z taką sytuacją spotykamy się na pieczęciach Rybnika: Kat. Rybnik 2-6, 8, 9.

⁹³¹ M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 126-127.

starsza pieczęć⁹³². Z czasem w miarę rozrostu samorządu miejskiego i jego instytucji brzmienie legendy ulegało dalszemu zróżnicowaniu i rozbudowaniu. Z kolei typem legendy renesansowej jest „sigillum senatus populusque”, która w swoim brzmieniu nawiązuje do form klasycznych⁹³³.

W legendach wskazywana jest także dość często zależność polityczna lub administracyjna, czy momenty natury prawno-ustrojowej. Dość wyraźnie widoczne są one w epigrafie Bytomia, który brzmi: *Sigillum : civitatis : bithum totus : communitatis *⁹³⁴. Kluczem są tu słowa „totus communitatis”, wskazujące, że pieczęć powstała najprawdopodobniej w 2 poł. XV w., po ponownym zjednoczeniu miasta w 1475 r.⁹³⁵. Podobne wskazówki kryje legenda XVII-wiecznej pieczęci Raciborza⁹³⁶. Brzmi ona SENATUS • POPULUSQVE • REGIAE CIVITATIS : RATTIBOR *, a określenie „REGIAE CIVITATIS”, podkreśla królewski charakter miasta, co jest efektem wydarzeń z 1674 r., kiedy to sam ośrodek, jak i całe księstwo opolsko-raciborskie, w formie wieloletniego zastawu, objęli królowie polscy z dynastii Wazów.

Czasami miasta wyjątkowo poprzez legendę napieczętną podkreślają swoje położenie. Z sytuacją taką spotykamy się na czterech pieczęciach trzech ośrodków miejskich. Dwa z nich tj. Jabłonków i Prudnik wskazują odpowiednio poprzez zapis: SUPREMA SILESIE⁹³⁷, oraz SIL(ESIA) SVP(ERIORI)⁹³⁸, na położenie miasta na Górnym Śląsku. Z kolei Korfantów poprzez fragment legendy: IN DVCA OPOLIEN⁹³⁹, podkreśla przynależność miasta do księstwa opolskiego⁹⁴⁰.

⁹³² K. Chojnacka, I. Radke, Opracowanie materiałów archiwalnych z okresu staropolskiego, [w:] Metodyka pracy archiwalnej, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1995, 111.

⁹³³ Z tą formą zapisu w badanym materiale spotykamy się trzynastokrotnie, począwszy od XVI-wiecznych pieczęci Żor: Kat. Żory 2-4.

⁹³⁴ Kat. Bytom 4.

⁹³⁵ J. Drabina, Historia Bytomia, od średniowiecza do współczesności 1123-2010, Bytom 2010, s. 94-105.

⁹³⁶ Kat. Racibórz 14.

⁹³⁷ Kat. Jabłonków 1.

⁹³⁸ Kat. Prudnik 3, 4.

⁹³⁹ Kat. Korfantów 2.

⁹⁴⁰ Należy podkreślić, że do legendy napieczętniej włączano sporadycznie jeszcze inne słowa, nie zmieniające jednak zasadniczo jej treści. Przykładowo wprowadzenie nowego tłoku pieczęci miejskiej do urzędowania akcentowano określeniem „sigillum novum”, przykładowo: Kat. Opole 3; Kat. Prudnik 2. Ponadto czasami spotkać można także litery, słowa a nawet całe zdania umieszczone przez rytownika

Kończąc warto jeszcze wspomnieć, że porównując tłoki pieczętnie różnych miast można zauważyć, iż nie tylko ich rzeźba, czy wykończenie rytownicze obrazu ale także i napis otokowy przejawia bardzo zróżnicowaną staranności i poziom wykonania. Legendy pieczęcie większych miast zazwyczaj wykonane są bardziej starannie, a omyłki występują w nich sporadycznie, znacznie częściej błędy rytownicze zdarzają się na pieczęciach mniejszych ośrodków. Wynikało to prawdopodobnie z dużych kosztów wykonania tłoka, które sprawiały, że nieduże miasta powierzały roboty pieczętarskie rzemieślnikom czy przygodnym artystom⁹⁴¹. Ponadto przyczyn błędnych napisów na pieczęciach należy doszukiwać się także w nieustalanej podwólczas ortografii, a tym samym dużej dowolności w stosowanej pisowni, czy niezbyt wielkiej biegłości, nawet zawodowych rytowników, w pisaniu⁹⁴².

Również w legendach badanych pieczęci miejskich odnaleźć można błędy utrwalone dłutem przygodnych, miejscowych rytowników. Do najbardziej pospolitych należą błędy czysto rytownicze jak powtarzanie, opuszczanie lub zniekształcanie liter⁹⁴³ oraz ich odwracanie⁹⁴⁴. Najczęściej odwracane znaki to litery: E, D, N, S, T, Z, pisane głównie, choć nie tylko, majuskułą gotycką. Przykładem może tu być zapisana poprzecznie litera S w legendzie najstarszej pieczęci Strzelec Opolskich⁹⁴⁵ lub legenda innej pieczęci, także należącej do tego miasta, w której występuje odwrócona do góry nogami litera T⁹⁴⁶. Ponadto z lustrzanym odbiciem litery Z spotykamy się na trzech kolejnych pieczęciach Krapkowic⁹⁴⁷, Leśnicy⁹⁴⁸ i ponownie Strzelec⁹⁴⁹, a z lustrzanym

poza legendą, niemniej w analizowanym materiale, pomijając oczywiście tzw. godła mówiące, z taką sytuacją spotykamy się tylko na pieczęciach Gliwic, na których trzykrotnie umieszczono inicjał F: Kat. Gliwice 8, 9, 11; jego wymowa omówiona jest w podrozdziale 4.2.

⁹⁴¹ Do XVIII w. nie było oddzielnego rzemiosła rytowniczego, stąd można przypuszczać, że wykonanie tłoka przez niespecjalistę nie musiało naruszać uprawnień konkretnego rzemiosła: D. Tomczyk, *Pieczęcie górnośląskich...*, s. 47.

⁹⁴² M. Haisig zebrał liczne przykłady pomyłek z terenu całej Polski: M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 123-124.

⁹⁴³ Przykładowo dwukrotnie na pieczęciach Olesna opuszczono literę N w nazwie miasta: Kat. Olesno 3, 4.

⁹⁴⁴ Często (choć nie na badanym obszarze), zdarzają się przykłady odwracania nie tylko samych liter ale i całego wyrazu: M. Haisig, *Studia nad legendą...*, s. 124-125.

⁹⁴⁵ Kat. Strzelce Opolskie 1.

⁹⁴⁶ Kat. Strzelce Opolskie 3.

⁹⁴⁷ Kat. Krapkowice 1.

odbiciem litery S na jednej z pieczęci Opola⁹⁵⁰. Z kolei w napisach pochodzących z XVI-XVIII w. szwankuje najczęściej gramatyczna strona napisu⁹⁵¹, a obok licznych błędów i zniekształceń poszczególnych wyrazów⁹⁵², czy wtrącania słów w innym języku⁹⁵³, błędy pojawiają się nawet w samej nazwie miasta, czego przykładem może być najstarsza zachowana pieczęć Woźnik, w której nazwa miasta zapisana jest jako „WOZNIXII”⁹⁵⁴.

Jak więc widać, z pozoru schematyczna i bezbarwna formuła legend pieczęci miejskich odkrywa przed badaczem głębsze treści, a napis napieczętny uzupełnia i niekiedy wyjaśnia jej obraz. Pomimo że legendy rzadko pojawiały się w dokumentach herbowych, a ich dłuższe formy, jak i same pieczęcie pismowe, znalazły szersze zastosowanie dopiero końcem XVIII w., to właśnie w świetle tych średniowiecznych i wczesno nowożytnych epigrafów zarysowuje się schemat organizacji samorządu miejskiego, jego ustrój a także wyłaniają się momenty natury prawno-politycznej często nieuchwytnie w innych źródłach.

⁹⁴⁸ Kat. Leśnica 1.

⁹⁴⁹ Kat. Strzelce Opolskie 1.

⁹⁵⁰ Kat. Opole 4. Warto wspomnieć, że H. Saurma podaje ponadto, że na jednej z najstarszych pieczęci Strzelec, rytownik popełnił jeszcze błąd w nazwie samego miasta, bowiem dwie ostatnie litery D i S przedstawił w lustrzanym odbiciu: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328.

⁹⁵¹ Przykładowo nie ustalona pisownia wyrazu SIGILLVM, pisana raz przez jedną raz przez dwie litery L, oraz wymiennie przez U lub V, przykładowo: Kat. Bohumin 1, 3.

⁹⁵² Przykładowo trudno wyjaśnić wryte na końcu legendy Tarnowskich Gór litery ANO, gdyż nie poprzedzają one daty: Kat. Tarnowskie Góry 8.

⁹⁵³ Przykładowo: Kat. Toszek 3.

⁹⁵⁴ Kat. Woźniki 1.

CZEŚĆ TRZECIA (KATALOGOWA)

WSTĘP DO KATALOGU

Jednym z najważniejszych postulatów warunkujących rozwój sfragistyki polskiej jest inwentaryzacja, opracowanie i edycja materiałów pieczętnych¹. Problem ten sygnalizowano już w 1890 r.², niemniej po dziś dzień, mimo kilku prób, nie doczekał się on finalizacji ani nawet jednoznacznych wskazań teoretycznych. Punktem wyjścia dla badaczy zajmujących się sfragistyką były wytyczne NDAP z 1961 r.³, wydane w związku z zakrojonymi na szerszą skalę planami inwentaryzacji pieczęci znajdujących się w archiwach. Oprócz zarządzenia opublikowano wówczas także przekład pracy Giacomo Bescapé dotyczącej metod katalogowania zbiorów pieczęci⁴, które jednak w wielu miejscach odbiegały od tych zalecanych przez NDAP, co wywołało dezorientację wśród badaczy⁵.

Zakładane opracowanie materiałów sfragistycznych nie doczekało się jednak pełnej realizacji, podobnie jak zaplanowany na szerszą skalę *Corpus Sigillorum Poloniae*⁶, a kwestie opisu pieczęci powróciły w latach dziewięćdziesiątych XX w., w

¹ Z. Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej, stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 35 i in.; H. Seroka, *W sprawie edycji pieczęci miast dawnej Polski*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej, stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 285-298.

² L. Lepszy, *O potrzebie publikowania pieczęci miejskich i cechowych oraz stanowisko i ważność numizmatyki i sfragistyki dla historii ogólnej, a zwłaszcza w dziejach sztuki*, [w:] *Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, Lwów 1890, s. 1-8.

³ Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 1961 r. w sprawie wytycznych do opracowania zbiorów pieczęci przechowywanych w archiwach państwowych, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r.*, oprac. M. Bielińska, A. Ptaśnikowa, Warszawa 1962, s. 146-161. Szczegółowo kolejne próby ujednolicenia i upowszechnienia inwentaryzacji pieczęci w Polsce jak i rozwiązania przyjęte na gruncie europejskim prezentuje: M. Hlebionek, *W stronę Sigillum. Problem opisu pieczęci w polskich archiwach*, „*Archiwista Polski*”, nr 4 (44)/2006, s. 9-26.

⁴ G. Bescapé, *Zbiory pieczęci. Zagadnienia metod porządkowania, klasyfikacji i katalogowania*, Warszawa 1960.

⁵ Przykładowe rozbieżności omawia: P. Stróżyk, *Inskrypcje napieczętne-zagadnienia edytorskie*, „*Studia Epigraficzne*”, t. 3, red. J. Zdrenka, Zielona Góra 2008, s. 108-109.

⁶ S. K. Kuczyński, *Inwentaryzacja pieczęci w archiwach państwowych*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. VII, 1962, s. 218.

związku z postępującą komputeryzacją⁷ oraz planami stworzenia elektronicznej bazy danych SIGILLUM⁸. Wtedy też NDAP opublikowała kolejne wytyczne dotyczące opracowywania materiałów sfragistycznych, nie odbiegające jednak zasadniczo od tych sprzed przeszło trzydziestu lat⁹; konsekwencją tego stanu rzeczy jest duża rozbieżność panująca w literaturze przedmiotu¹⁰. Dlatego istotny wpływ na kształt poniższego katalogu, sposób inwentaryzacji czy opis sygillów, miały nie wskazania NDAP, a konkretne prace z zakresy sfragistyki, do których piszący się odwołuje, którymi się inspirował czy też w końcu, z którymi polemizuje¹¹.

W katalogu zamieszczono opis wszystkich pieczęci miejskich z badanego obszaru, które weszły w użycie przed rokiem 1740, zarówno istniejących do dziś jak i tych niezachowanych, o istnieniu których wiemy jedynie z literatury. Pamiętano także, że pieczęć jest dostępna historykowi w różnej postaci, a każda z nich zasługuje na uwagę. Najpowszechniejsze są oczywiście odciski na dokumentach, czy też pieczęcie do nich przywieszone, niemniej o istnieniu wielu z nich dowiadujemy się jedynie z koroboracji dokumentów, transumptów czy też rachunków za ich wykonanie¹². Nie można nie wspomnieć także o odlewach pieczęci czy ich kopiach fotograficznych, które nierzadko stanowią ostatni ślad istnienia danego typu pieczęci¹³.

⁷ D. Bednarek, D. Sokołowska, D. Zygałło, Problem opisu pieczęci (w formacie FOPAR na podstawie kart inwentarzowych pieczęci A i B), [w:] Komputeryzacja Archiwów, t. 1; Problemy opracowania archiwaliów staropolskich w skomputeryzowanych systemach informacyjnych, red. B. Ryszewski, Toruń 1994, s. 29-42.

⁸ Z. Piech, Perspektywy polskich..., s. 36 i in.

⁹ Tekst dostępny na stronie NDAP: <http://www.archiwa.gov.pl/pl/prawo.html> [data wejścia: 5 lipca 2012 r.].

¹⁰ E. Skibiński i P. Stróżyk piszą: „Kształt edytorski wydawnictw epigraficznych należy do szczegółowych rozwiązań technicznych przyjętych dla konkretnego projektu badawczego w ramach podstawowych i niezmiennych zasad nowoczesnej edycji.”: E. Skibiński, P. Stróżyk, Epigrafika jako problem badawczy-tezy metodyczne, „Studia Epigraficzne”, t. 1, Zielona Góra 2004 r., s. 25.

¹¹ Za wzorcową pracę piszący uważa: S. K. Kuczyński, Pieczęcie książąt mazowieckich, Wrocław-Warszawa 1978. Ponadto bardzo pomocne okazały się rozwiązania przyjęte w pracy: Z. Piech, Ikonografia pieczęci Piastów, Kraków 1993, a także w rozprawie: M. Adamczewski, Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku, Warszawa 2000, oraz: E. Rimša, Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, Warszawa 2007.

¹² Z. Piech, Perspektywy polskich..., s. 33.

¹³ Wytyczne NDAP z 2006 r. nie zawierają propozycji opisów odlewów pieczętnych czy kopi fotograficznych, na co zwrócił uwagę: M. Hlebionek, W stronę Sigillum..., s. 22.

Podstawowym kryterium uporządkowania materiału jest układ alfabetyczny nazw miejscowości, które złożone są pogrubioną czcionką i pojawiają się na początku każdego zespołu miejskiego, w obrębie którego pieczęcie prezentowane są w porządku chronologicznym tzn. od pieczęci występujących najwcześniej. Każda z nich ujęta jest w ściśle określony schemat. Po pierwsze opis rozpoczyna numer kolejnej pieczęci w obrębie danego ośrodka miejskiego, jeśli został on umieszczony w nawiasie kwadratowym, oznacza to, że istnieją przesłanki (których piszący jest świadomy) ku temu, aby podważać zasadność umieszczenia pieczęci w katalogu. Mogą one wynikać, np. w przypadku pieczęci znanych tylko z opisu, z faktu, iż rodzą się wątpliwości czy dana pieczęć w ogóle istniała, czego nie sposób jednoznacznie zweryfikować. Podobnie dzieje się w przypadku, gdy nie jest możliwe ustalenie czy dana pieczęć, której istnienie nie budzi jednak wątpliwości, powstała przed czy już po 1740 r. W tego typu sytuacjach rodzaj i wyjaśnienie wątpliwości każdorazowo zamieszczono w uwagach.

Punkt pierwszy oznaczony literą „a”, zawiera opis ikonograficzny pieczęci, zbudowany tak, aby uwzględnić występowanie bądź brak tarczy herbowej i ewentualnie jej rodzaj (choć zagadnienie to zostało podjęte i szerzej omówione w podrozdziale dotyczącym tarcz herbowych), charakterystykę wyobrażenia napieczętnego oraz elementów akcesorialnych i dekoracyjnych, oraz wzmiankę o rodzaju linii otokowej. Pod literą „b” zamieszczono informację o rozmiarze pieczęci, bowiem bardzo często tylko jej rozmiar ujawnia istnienie nowego tłoka.

Najbardziej dyskusyjny wydaje się punkt „c” poświęcony odczytowi legendy napieczętniej, gdyż nie wypracowano jak dotąd powszechnie obowiązujących reguł edycji inskrypcji napieczętnych¹⁴. Zasadniczo obserwujemy dwie postawy edytorskie. Pierwsza zakłada wydawanie inskrypcji w takiej postaci, w jakiej występują w zachowanym materiale źródłowym, druga natomiast zaleca zamieszczenie pełnego wydania tekstu tzn. z rozwiązanymi skrótami i w miarę możliwości rekonstruowanymi ubytkami tekstu. Cześć uczonych decyduje się jednak na inne rozwiązania. Przykładem

¹⁴ Należy niewątpliwie przypomnieć o projekcie dotyczącym opisu pieczęci przygotowanym przez Komitet Sfragistyczny, działający przy Międzynarodowej Radzie Archiwów, który omawia: P. Stróżyk, *Inskrypcje napieczętne...*, s. 113. Ponadto w związku z realizacją projektu *Corpus Inscriptionum Poloniae* opracowano odrębną instrukcję wydawniczą: *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych*, oprac. J. Szymański, B. Trelińska, Lublin 2003, niemniej należy pamiętać, że została ona stworzona z myślą o zabytkach innego typu niż napisy napieczętne.

mogą być próby graficznego oddania inskrypcji napieczętych czy dywizorów¹⁵, prawdopodobnie w celu odtworzenia „stylistycznego klimatu” inskrypcji, co często w efekcie prowadzi do stworzenia pewnego rodzaju wizualnej fikcji, nie wspominając o kłopotach, z jakimi przyjdzie się zmierzyć w przypadku przytaczania tak oddanych inskrypcji w kolejnych publikacjach¹⁶.

Tak więc i w tym wypadku piszący musiał wybrać wśród rozwiązań dotąd wykorzystywanych w literaturze przedmiotu¹⁷. Przykładowo w przywoływanej już pracy o pieczęciach książąt mazowieckich S. K. Kuczyński świadomie zrezygnował z rozwijania skrótów¹⁸, niemniej w części inwentarzowej, będącej integralną częścią książki, zamieścił wszelkie konieczne informacje o znakach skrótów czy ligaturach a także o rodzaju zastosowanego pisma. Z kolei Z. Piech w części katalogowej swojej pracy o pieczęciach książąt piastowskich, choć wzorował się na wspomnianej wyżej pracy, przyjął zasadę, że skróty rozwiązywane są w nawiasach okrągłych, a ubytki w kwadratowych, i jeśli jest to możliwe za pomocą kropek zaznacza się ilość brakujących liter¹⁹. Ten właśnie sposób edycji napisów napieczętych wydaje się najbardziej właściwy, tym bardziej, że coraz częściej postuluje się wydawanie inskrypcji w formie rozwiniętej, uzupełnionej i opatrzonej komentarzem²⁰.

W niniejszym katalogu przyjęto zasadę, że skróty rozwijane są w nawiasach okrągłych²¹, natomiast w sytuacji, gdy tekst uległ zniszczeniu lub niemożliwe jest jego odczytanie, użyto nawiasu kwadratowego. Jeżeli można z dużym

¹⁵ Może to być efektem recepcji instrukcja NDAP z 2006 r., która zaleca aby przytoczyć legendę literalnie, z zastosowaniem wszystkich skrótów występujących w oryginale, podobnie jest z dywizorami, w przypadku których instrukcja zaleca dążenie do oddania ich kształtu.

¹⁶ P. Stróżyk, *Inskrypcje napieczęte...*, s. 111. Autor szczegółowo omawia to zagadnienie i przykłady z literatury.

¹⁷ Oprócz omówionych przykładów pozytywnie odznaczają się prace: M. Haisig, *Studia nad legenda pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953; M. Kaganiec, *Legendy napieczęte gmin górnośląskich*, [w:] *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s. 341-351; M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich...*

¹⁸ S. K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt...*, s. 176-210, 252.

¹⁹ Z. Piech, *Ikonografia pieczęci...*, s. 200.

²⁰ Sprawę tę ostatnio podniósł P. Stróżyk, niemniej nie wszystkie zaproponowane przez niego rozwiązania są w pełni czytelne: P. Stróżyk, *Inskrypcje napieczęte...*, s. 117.

²¹ Oprócz rozwiązania abrewiacji pozostawiono w edycji znaki skrótów umieszczone w legendzie napieczętej.

prawdopodobieństwem uzupełnić brakujące słowa lub litery umieszczono je w nawiasie kwadratowym, jeśli nie, to, gdy jest możliwe określenie ilości brakujących liter, zaznaczono to odpowiednią ilością pojedynczych kresek, jeśli nie użyto linii ciągłej. Wszystkie słowa i dywizory²² oddziela pojedyncza spacja. Tekst majuskułny oddano wersalikiem, a minuskułę, najczęściej gotycką, zwykłą czcionką tekstową. Elementy ikonograficzne zachodzące na legendę, bądź jej przerwanie, sygnalizuje ukośnik.

Kolejnym punktem „d” jest datacja danej pieczęci. Określenie czasu powstania tłoka, często wynika z chronologii najstarszego znalezionej odcisku, niemniej datowanie w oparciu jedynie o zachowane egzemplarze bywa złudne, dlatego wzmocnione zostało innymi kryteriami, wśród których ważne miejsce zajmują znamiona zewnętrzne pieczęci jak forma plastyczna czy epigrafika. W punkcie tym piszący umieścił także informację o ilości znanych mu odcisków²³ oraz podał lokalizację (tj. sygnaturę) obiektów o skrajnej chronologii występowania.

W punkcie „e” dokonano opisu tłoka pieczętnego w przypadku jego zachowania²⁴ bądź sygnalizowano, iż pomimo niedochowania się typariusza do czasów współczesnych, znany był badaczom w przeszłości. Piszący ograniczył się do określenia rodzaju i wymiaru rączki, cech szczególnych oraz lokalizacji (tj. sygnatury) stempla²⁵. Z kolei w ostatnim punkcie oznaczonym literą „f” znalazła się podstawowa literatura (w kolejności chronologicznej), w której dany typ pieczęci znalazł omówienie.

Opis danego obiektu kończą ewentualne uwagi, po których starano się zamieścić fotografię, będąca niejako integralną częścią edycji materiału źródłowego²⁶. Praktycznie bowiem od samego początku badań sfragistycznych podkreślono zasadniczą rolę dobrej ilustracji, tym bardziej w dobie nowoczesnej edycji konieczne jest dokładne, poprawne

²² Dywizory oddane są jedynie za pomocą trzech znaków graficznych: „+”, „•”, „*”, natomiast w razie potrzeby ich wygląd został doprecyzowany w przypisie.

²³ Jeśli dana pieczęć znana jest piszącemu tylko z opisu, bądź nie dotarł on do egzemplarza na które powołują się inni autorzy, każdorazowo informował o tym czytelnika.

²⁴ Na konieczność inwentaryzowania tłoków zwrócił uwagę: Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 34.

²⁵ Należy zwrócić uwagę na brak opracowanej polskiej terminologii odnoszącej się do typologii tłoków. M. Hlebionek sygnalizował próbę zebrania tej terminologii przez S. K. Kuczyńskiego w *Międzynarodowym Słowniku Sfragistycznym*: M. Hlebionek, *W stronę Sigillum...*, s. 23; pewnym krokiem w tym kierunku są ustalenia zamieszczone w artykule: A. Baniecki, D. Bednarek, D. Żygadło, i in., *Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*, „Archiwista Polski”, nr 3 (59)/2010, s. 55.

²⁶ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 42

technicznie zdjęcie obiektu²⁷. Każda fotografia, która ma niewątpliwie walor źródłowy i stanowi ochronę zabytku sfragistycznego²⁸, posiada opis zawierający sygnaturę prezentowanego obiektu.

Łącznie w niniejszym katalogu opisano 213 typów pieczęci należących do 41 ośrodków miejskich.

²⁷ W wielu przypadkach piszący nie będąc autorem zdjęcia nie miał wpływu na jakość i poprawność fotografii.

²⁸ E. Skibiński, P. Stróżyk, *Epigrafika jako problem...*, s. 26.

BIAŁA

[1.]

a) Wprost w polu pieczęci mur blankowany z bramą pośrodku i jedną blankowaną wieżą, na ścianie której tarcza w słup, w polach o odmiennych tłach, podkowy stykające się grzbietami (polski herb rodu Prószkowskich Czewoja²⁹, zwany Łzawą).

b) Pieczęć dużych rozmiarów³⁰.

c) SIGILLVM • CIVITATIS • CZVLIZ

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVII wieku³¹; piszącemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, Berlin 1870, s. 394-395; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, Frankfurt 1898, s. 103; D. Tomczyk, *Herby miast powiatu prudnickiego*, Ziemia Prudnicka, R. 2001, s. 12-13; Tenże, *Herby miast Śląska Opolskiego*, Biała, Nowy Biuletyn Szkolny, R. IX, nr 4, 1999, s. 27.

UWAGI: Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że najstarsza pieczęć lub pieczęcie miejskie Białej nie dochowały się do naszych czasów, ponieważ Pruszkowscy, których herb znajduje się na ów pieczęci, władali miastem dopiero od 1564 r. Prezentowana pieczęć wymieniana jest w literaturze (niesłusznie) jako najstarsza. Wyciśnięta miała być na dokumencie z 1693 r., nie jest jednak możliwa weryfikacja trafności opisu tej pieczęci, co rodzi przypuszczenie, iż może być on błędny w obliczu znalezienia przez autora innego typu pieczęci miejskiej, przy dokumencie także z drugiej połowy XVII w.

²⁹ J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 103.

³⁰ Badacze opisujący ten typ pieczęci, nie podali jej średnicy.

³¹ H. Saurma, a za nim kolejni badacze, powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1693 r.: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 395.

2.

a) Na gotyckiej tarczy (hiszpańskiej) blankowany, trzykrotnie po prawej i lewej stronie wieży fortecznej, mur z wyraźnym podziałem na trzy poziomy z czterema otworami strzelniczymi. Pośrodku brama z wyraźnie zaznaczoną kratą opuszczoną do połowy, nad którą wieża z pięcioma oknami (otworami strzelniczymi), oraz czterema blankami. Na ścianie baszty gotycka tarcza herbowa na której widnieją dwie podkowy w poziomie, stykające się grzbietami. Pole między tarczą a legendą, wypełniają ulistnione wici roślin a dodatkowo na górze nad tarczą umieszczone są dwie gwiazdki (lub rozetki); pole pieczęci od legendy oddzielone jest linią wypukłą ukośnie karbowaną, zewnętrznej krawędzi nie widać.

b) Średnica 33 mm.

c) + S[IGILLVM] * CI[VI]TA[T]IS * CZVLIZ *

d) Pieczęć prawdopodobnie pochodzi z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1678 r.³²

e) –

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 1. Pieczęć Białej 2, APWr, Rep 4f, sygn. 65 e II.

3.

a) W polu pieczęci mur blankowany z bramą pośrodku i jedną blankowaną wieżą, na ścianie baszty nie widać jednak tarczy herbowej.

b) Pieczęć owalna o wymiarach 21 na 16 mm.

³² APWr, Rep. 4f, sygn. 65 e II.

c) + SIGILLVM CIVITATIS • CZVLZ

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVII w.³³; pisaćemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 395; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 12-13; D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego, Biała..., s. 27.

BIELSKO

1.

a) U góry pieczęci znajduje się postać siedzącego biskupa Mikołaja otoczonego czterokątną ramką, w stroju pontyfikalnym z infułą i pastorałem w ręce i z aureolą wokół głowy. U jego stóp tarcza w słup, po prawej połuorla w prawo z trzema piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym.

b) Średnica 40 mm³⁴.

c) * S(igillvm) * civita * / tis * belici *³⁵

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z 2 poł. XV w., natomiast na jej odcisk przy dokumencie z 1542 r. powołuje się A. Chmiel³⁶; pisaćemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

³³ H. Saurma a za nim kolejni badacze powoływali się na odcisk przy dokumencie z 1700 r.: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 395.

³⁴ Katalog Ossolineum we Wrocławiu, zawierający fotografię odrysu tej pieczęci, podaje informację iż średnica wynosi 39 mm: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

³⁵ Inny zapis podaje: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miasta Bielska, „Zjednoczenie Śląskie”. Czasopismo poświęcone wszelkim przejawom życia narodowego i państwowego, 1 IV 1934, nr 14, s. 2, gdzie widnieje legenda: *s* civitatis * belici; podobnie M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 6, z tym, że nazwa miasta została zapisana jako „bielici; w końcu katalog Ossolineum we Wrocławiu, zawiera fotografię odrysu tej pieczęci, na której legenda kończy się słowem: *bielicz*: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

³⁶ Najstarszy odcisk tej pieczęci znalazł w Archiwum w Krakowie A. Chmiel przy dokumencie z 1542 r., w pracy zamieszczono też rysunek tej pieczęci autorstwa St. Wyspiańskiego: A. Chmiel, Kafle średniowieczne..., s. 348-349; ponadto katalog Ossolineum we Wrocławiu, zawiera fotografię odrysu tej pieczęci: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

f) A. Chmiel, Kafle średniowieczne znalezione w Oświęcimiu, [w:] Teka grona konserwatorów Galicyi zachodniej, t. 2, Kraków 1906, s. 348-349; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miasta Bielska..., s. 2; Tenże, Wappen und Siegel der Stadt Bielitz, „Unsere Heima”, 1934, nr 2, s. 10; Tenże, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 24; J. Polak, Herby Bielska i Białej-geneza, symbolika, rozwój, „Bielsko-Bialskie Studia Muzealne”, t. I, 1993, s. 47-48; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 6; Taż, Herby miast województwa śląskiego, Katowice 2007, s. 16; A. Znamierowski, Pieczęcie i herby Śląska Cieszyńskiego, Górk Wielkie-Cieszyn 2011, s. 131.

UWAGI: M. Gumowski jest pewny istnienia pieczęci XIV w.³⁷, niemniej jest to mocno wątpliwe, gdyż po pierwsze, nie natrafiono na jej ślad, a po drugie, miasto aż do 1447 r., podlegało parafii św. Stanisława w Starym Bielsku, kiedy to wzniesiono kościół pod wezwaniem św. Mikołaja, którego podobizna znajduje się na pieczęci miejskiej.

Fot. 2. Pieczęć Bielska 1 (rysunek), za: A. Chmiel, Kafle średniowieczne znalezione w Oświęcimiu, [w:] Teka grona konserwatorów Galicyi zachodniej, t. 2, Kraków 1906, s. 349.

2.

a) U góry pieczęci stojąca postać biskupa w stroju pontyfikalnym bez aureoli, w prawej ręce trzyma otwartą księgę³⁸ a w lewej pastorał. U dołu tarcza renesansowa w słup, po prawej połuorla w prawo z pięcioma dużymi piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym; zarówno orzeł jak i lilie mają uproszczony, ascetyczny rysunek.

³⁷ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 24.

³⁸ Z powodu braku materiału sfragistycznego można jedynie domniemywać, porównując ten opis do zachowanych pieczęci z tego okresu, iż biskup nie trzymał księgi w prawej ręce a jedynie nią błogosławił.

b) Średnica 42 mm³⁹.

c) SI(GILLVM) * MAIVS * CIVITA / TIS * BILICENSIS⁴⁰

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVI w.⁴¹ i używana była w wieku XVII⁴²; pisaćemu znana jest tylko z opisu.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 20; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miasta Bielska...*, s. 2; M. Gumowski, *Wappen und Siegel der Stadt Bielitz...*, s. 10; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 24; J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 7, M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 17.

[3.]

a) U góry pieczęci stojąca postać biskupa w stroju pontyfikalnym bez aureoli, w prawej ręce trzyma otwartą księgę a w lewej pastorał. U dołu tarcza renesansowa w słup, po prawej półorla z pięcioma dużymi piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym; godła na tarczy o ascetycznym rysunku.

b) Średnica 25 mm.

c) SIG(ILLVM). MIN(VS). CIVITA / TIS BIELICENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVI w.⁴³, i używana była w wieku XVII⁴⁴; pisaćemu znana tylko z opisu.

³⁹ Katalog Ossolineum we Wrocławiu zawiera, odrys pieczęci znajdującej się niegdyś przy dokumencie z 1582 r., podaje jednak, iż średnica tej pieczęci wynosiła 50 mm: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

⁴⁰ Inaczej podaje: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s.: SI MAIVS CIVITATIS BIELICENSIS.

⁴¹ J. Polak twierdzi, że pieczęć pojawiła się po 1572 r.: J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59.

⁴² H. Saurma widział ją przy dok. z 1582: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 20, natomiast M. Gumowski przy dok. z 1641 r. w muzeum w Cieszyń: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 24; ponadto w muzeum w Bielsku przechowywany był egzemplarz znajdujący się przy dok. z 1660 r., który jednak w 1945 r. zaginął.

⁴³ J. Polak twierdzi, że pieczęć pojawiła się po 1572 r.: J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59.

e) -⁴⁵

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 24; J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnśląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 7; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 17.

UWAGI: Zachodzi duże prawdopodobieństwo, iż podany przez badaczy opis jest nieprawidłowy i powyższa pieczęć jest tożsama z pieczęcią nr 4. Oprócz drobnych różnic w opisie ikonograficznym, niezgodność zachodzi jedynie w treści legendy pieczętnej (co można tłumaczyć np. złym stanem odcisku, którym dysponował M. Gumowski). Za takim stanowiskiem przemawia równoczesność występowania tych dwóch typów pieczęci, ta sama średnica oraz fakt, iż piszący odnalazł odcisk pieczęci przy dokumencie z 1650 r. w archiwum w Pszczynie (a także sześć innych), na który prawdopodobnie powoływał się M. Gumowski⁴⁶, którego ikonografia i legenda zgadzają się z opisem zaproponowanym przez autora.

4.

a) U góry pieczęci stojąca postać biskupa w stroju pontyfikalnym bez aureoli, prawą ręką błogosławi a w lewej trzyma pastorał. U dołu tarcza renesansowa w słup, po prawej połuorla z pięcioma dużymi piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym.

b) Średnica 25 mm.

c) S(IGILLVM) • MIN(VS) : CIVITA / TIS : BILICIENSIS •

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVI w., piszącemu znana jest z siedmiu odcisków przy dokumentach z lat 1616⁴⁷ - 1784⁴⁸.

⁴⁴ M. Gumowski odnalazł w Archiwum w Pszczynie odcisk pieczęci przy dokumencie z 1650 r.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 24.

⁴⁵ J. Polak twierdzi, że w muzeum w Bielsku przechowywany był egzemplarz, który jednak miał w 1945 r. zaginać: J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59 (przyp. 71), nie potwierdza tego jednak M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 24.

⁴⁶ Patrz przypis 15.

⁴⁷ APK, AMMB, sygn. 4640.

⁴⁸ APB, AKS, sygn. 404, s. 330.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana⁴⁹.

UWAGI: por. Kat. Bielsko 3, uwagi.

Fot. 3. Pieczęć Bielska 4, APP, AMP, sygn. 28.

5.

a) U góry pieczęci popiersie św. Mikołaja, w stroju pontyfikalnym, z pastorałem i ręką uniesioną do błogosławieństwa. U dołu tarcza renesansowa w słup, po prawej połuorla z pięcioma dużymi piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym.

b) Średnica 30 mm.

c) SIGIL(LVM) : CIVITA / TIS BILICIENSIS

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z 1 poł. XVII; piszącemu znana jest z ośmiu odcisków z 1826 r.⁵⁰

e) -⁵¹

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miasta Bielska...*, s. 2; *Tenże, Wappen und Siegel der Stadt Bielitz...*, s. 10; *Tenże, Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 24; J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59.

⁴⁹ Być może tą pieczęć opisał: A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby Śląska...*, s. 132.

⁵⁰ ZAO, MVP, sygn. 262, bn.

⁵¹ W muzeum w Bielsku przechowywany był tłok tej pieczęci, który jednak w 1945 r. zaginął.

Fot. 4. Pieczęć Bielska 5, ZAO, MVP, sygn. 262, bn.

6.

a) U góry pieczęci popiersie św. Mikołaja w stroju pontyfikalnym, z pastorałem i ręką uniesioną do błogosławieństwa. U dołu tarcza renesansowa w słup, po prawej połuorla z pięcioma dużymi piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym.

b) Średnica 30 mm⁵².

c) S(IGILLVM) . MIN(VS) : CIVITA / TIS BILICIENSIS⁵³

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 1 poł. XVII w; piszącemu znana jest z ośmiu odcisków z lat 1739⁵⁴-1818⁵⁵.

e) Tłok, grawerowany, odlewany z brązu o średnicy 30 mm⁵⁶.

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 25; J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby Śląska...*, s. 132.

⁵² Katalog Ossolineum we Wrocławiu zawiera, odrys tej pieczęci, podając jej średnicę 32 mm: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

⁵³ M. Gumowski błędnie podaje BILICENSIS: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 25.

⁵⁴ ZAO, KK, sygn. 123.

⁵⁵ APŻ, ZS, sygn. 209, nr 4 Bielsko.

⁵⁶ MBB, S, sygn. 1015.

Fot. 5. Tłok pieczęci Bielska 6, MBB, S, sygn. 1015. Fot. 6. Pieczęć Bielska 6, ZAO, KK 56, sygn. 47.

7.

a) Na renesansowej tarczy powycinanej kartuszowo, jedna stylizowana lilia; legenda oddzielona pojedynczą wypukłą linią.

b) Średnica 30 mm.

c) * SIGIL(LVM) : IVDICIS · CIVITATIS · BILICENSIS⁵⁷

d) Pieczęć może pochodzić z drugiej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z trzech odcisków z 1723 r.⁵⁸

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot 7. Pieczęć Bielska 7, ZAO, KK, sygn. 56, s. 47.

⁵⁷ Litera „N” w wyrazie „BILICENSIS”, przedstawiona jest w lustrzanym odbiciu.

⁵⁸ ZAO, KK, sygn. 56, s. 47.

8.

a) U góry pieczęci popiersie św. Mikołaja, w stroju pontyfikalnym, z pastorałem i ręką uniesioną do błogosławieństwa. U dołu tarcza renesansowa w słup, po prawej połuorla z pięcioma dużymi piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym.

b) Średnica 29 mm.

c) SIG(ILLVM) . CIVITATIS BILICIENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w XVIII w.⁵⁹; piszącemu znana jest jedynie z opisu.

e)-⁶⁰

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miasta Bielska...*, s. 2; Tenże, *Wappen und Siegel der Stadt Bielitz...*, s. 10; Tenże, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 25; J. Polak, *Herby Bielska i Białej...*, s. 59.

9.

a) U góry pieczęci popiersie św. Mikołaja, w stroju pontyfikalnym, z pastorałem i ręką uniesioną do błogosławieństwa. U dołu tarcza renesansowa w słup, po prawej połuorla z pięcioma dużymi piórami w skrzydle, po lewej trzy lilie w układzie pionowym.

b) Średnica 52 mm.

c) SIGIL(LVM) : MAGNUM CIVITATIS BILICENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w XVIII w.; piszącemu znana jest z jednego, niedatowanego odcisku lakowego⁶¹.

e)-⁶²

⁵⁹ W jednym z opracowań M. Gumowski datował tą pieczęć na XVII w.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miasta Bielska...*, s. 2.

⁶⁰ Mosiężny tłok znajdujący się w muzeum w Bielsku zaginął w 1945 r.

⁶¹ MBB, S, sygn. 1025.

⁶² Mosiężny tłok skradziono z bielskiego muzeum po 1945 r.

f) M. Gumowski, Herby i pieczęcie miasta Bielska..., s. 2; Tenże, Wappen und Siegel der Stadt Bielitz..., s. 10; Tenże, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 25; J. Polak, Herby Bielska i Białej..., s. 59; A. Znamierowski, Pieczęcie i herby Śląska..., s. 132.

Fot 8. Pieczęć Bielska 9, za: Miasta polskie w tysiącleciu, t. 1, red. M. Siuchniński i in., Wrocław i in. 1965, s. 420.

BIERUŃ

1

a) Wprost w polu pieczęci skaczący w prawo jeleni, niosący na grzbiecie dużego ptaka o wygiętej długiej szyi, przypominającego pelikana, łabędzia lub czaplę⁶³.

b) -⁶⁴

c) Sigillum Civitatis Byerun⁶⁵

d) Pieczęć prawdopodobnie pochodzi z 2 poł. XV w., niemniej najstarszy jej odcisk L. Musioł odnalazł przy dokumencie z 1587 roku⁶⁶; piszącemu znana jedynie z opisu.

e)-

⁶³ M. Kaganiec dodaje, iż ptak miał uniesione skrzydła: M. Kaganiec, Herb Bierunia i godła gminne dawnej parafii bieruńskiej, Bieruń 1994, s. 8.

⁶⁴ Jedyne odcisk tej pieczęci znalazł L. Musioł, nie podał jednak jej wymiarów: L. Musioł, Bieruń, miasto, kościół i parafia, monografia historyczna, Bieruń 1999, s. 47.

⁶⁵ Odczyt legendy napieczętniej podany przez L. Musioła tj. *Sigillum Civitatis* Byeron* musi nieco dziwić, ponieważ na dołączonym przez badacza odręcznym rysunku pieczęci legenda brzmi tak jak podano w katalogu: L. Musioł, Bieruń, miasto..., s. 47.

⁶⁶ L. Musioł, Bieruń, miasto..., s. 47.

f) L. Musioł, *Bieruń, miasto...*, s. 47; M. Kaganiec, *Herb Bierunia i godła...*, s. 7-8; Taż, *Herby i pieczęcie miast górnośląskich*, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 6; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 23-24.

UWAGI: H. Saurma (choć nie znał tej pieczęci) uznał, że pierwotnym herbem miejskim był jednorożec, dźwigający stojącego ptaka. Było to jego zdaniem połączeniem herbów Brochwicz i Pelikan, którymi pieczętowało się wiele rodów polskich, (zwłaszcza wielkopolskich). Miał to też być rodowy herb Kusowicza, pierwszego wójta, później w nieznanych okolicznościach jednorożec zamieniony został na jelenia⁶⁷; nie znajduje to żadnej podstawy źródłowej.

Fot. 9. Pieczęć Bierunia 1 (rysunek), za: L. Musioł, *Bieruń, miasto...*, s. 47.

2.

a) Wprost w polu pieczęci jeleni biegnący w lewo, niosący na grzbiecie ptaka o długiej szyi i rozpostartych skrzydłach.

b) Średnica 30 mm⁶⁸.

c) * SIGILLVM * CIVITATIS * BIERVN

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w I poł. XVII w.⁶⁹, a z całą pewnością przed pożarem z 1677⁷⁰ (inaczej niż to sugeruje M. Kaganiec⁷¹); pisaćemu znana jest z 11 odcisków, oraz dwóch odrysów⁷².

⁶⁷ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 13; podobną interpretację, choć wzbogaconą o aspekty religijne podał: P. Knötel, *Die Stadteappen Oberschlesiens*, Tarnowitz 1894, s. 19-20.

⁶⁸ O. Hupp i M. Gumowski podają średnicę 31 mm: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 94; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 29.

e) - ⁷³

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 13; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 29; M. Kaganiec, Herb Bierunia i godła..., s. 8; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 7; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 24.

UWAGI: W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na błąd, który prawdopodobnie popełnił M. Gumowski, a za nim wszyscy kolejni badacze, mianowicie stwierdził on, że H. Saurma z początkiem XVIII w. wiąże powstanie jeszcze innej pieczęci o legendzie SIGILLUM.CIVITATIS.BIERVN, przedstawiającej biegnącego jelenia, na którego grzbiecie widnieć miał pelikan z pisklętami⁷⁴. Tymczasem H. Saurma zaznacza wyraźnie, że ów pelikan występuje „ohne Jungen”⁷⁵, co pozwala z dużym prawdopodobieństwem utożsamić ten opis z pieczęcią nr 2. Ponadto M. Kaganiec w jednym z artykułów sugeruje istnienie jeszcze jednej pieczęci, która miały rzekomo powstać po pożarze 1677 r., niemniej nie podaje innych dodatkowych informacji⁷⁶.

⁶⁹ Piszący odnalazł trzy dokumenty z pierwszej poł. XVI w.; niemniej wczesna chronologia odcisków przy poniższych dokumentach jest nieco zastanawiająca i wymaga dalszych badań paleograficznych: APP AKP, sygn. X 378, 1537 r., APP AKP, sygn. X 401, 1514 r., APP AKP, sygn. X 426, 1545 r.

⁷⁰ Piszącemu znane są trzy dokumenty opatrzone tą pieczęcią, pochodzące sprzed roku 1677, przykładowo: APP, AKP, sygn. X 341, 1665r.

⁷¹ M. Kaganiec, Herb Bierunia i godła..., s. 8; M. Kaganiec, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 7; Taż, Herby miast województwa..., s. 24.

⁷² Katalog Ossolineum we Wrocławiu zawiera, odrys tej pieczęci z dokumentów z 1713 i 1733 roku, podając jednocześnie błędną średnicę 34 mm, oraz opis sugerujący, że jeleni biegnie w prawo: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

⁷³ Srebrny, grawerowany tłok tej pieczęci aż do 1939 znajdował się w bieruńskim ratuszu, następnie zaginął.

⁷⁴ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 29.

⁷⁵ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 13.

⁷⁶ M. Kaganiec, Herb Bierunia i godła..., s. 9.

Fot. 10. Pieczęć Bierunia 2, APP, AKP, sygn. X 327.

3.

a) Wprost w polu pieczęci skaczący w prawo jelen, niosący na grzbiecie dużego ptaka o wygiętej długiej szyi, przypominającego pelikana, łabędzia lub czapłę.

b) -⁷⁷

c) sigillum minus civitatis Berun

d) Pieczęć powstała najprawdopodobniej w drugiej połowie XVII, a zachowane odciski pochodzą dopiero z 1828 i 1829 r.⁷⁸; piszącemu znana tylko z opisu.

e)-

f) M. Kaganiec, *Herb Bierunia i godła...*, s. 8; *Taž, Herby i pieczęcie miast górnośląskich*, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 6-7; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 24.

UWAGI: M. Kaganiec uważa, że jest to druga w kolejności najstarsza pieczęć niemniej chronologia cytowanych przez nią odcisków, w obliczu znalezienia przez piszącego starszych odcisków pieczęci nr 2, pozwala usytuować ten typ pieczęci na miejscu trzecim katalogu. Warto także wspomnieć, iż badaczka na pierwszą połowę XVIII datuje powstanie jeszcze jednej pieczęci, której odcisk znajduje się przy dokumencie z

⁷⁷ M. Kaganiec nie podaje wymiarów tej pieczęci.

⁷⁸ M. Kaganiec, *Herb Bierunia i godła...*, s. 8; *Taž, Herby i pieczęcie miast górnośląskich*, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 6; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 24.

1842 r.⁷⁹, czemu zaprzeczają jednak pozostali badacze, datując jej powstanie na przełom XVIII/XIX wieku⁸⁰.

BOHUMIN

1.

a) W polu pieczęci na gotyckiej (hiszpańskiej) tarczy, umieszczonej na ozdobnym, barokowym kartuszu, na trzech stopniach krzyż św. Antoniego, zwany także egipskim, którego poprzeczna belka zakończona jest kuliście. Nad kartuszem umieszczono datę: 1639; legenda od pola pieczęci, jak i od krawędzi zewnętrznej oddzielona jest wypukłą linią

b) Średnica 23 mm.

c) * SIGILVM : MIN : CIVIT : ODERBERGENSIS

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w. (1639 r.); piszącemu znana jest z jedenastu odcisków z lat 1659⁸¹-1747⁸².

e)-

f) K. Müller, Pečeti a znaky obcí českého Těšínska, Český Těšín 1997, s. 13.

UWAGI: Nie wiadomo czy jest to najstarsza pieczęć miasta, obecność herbu Korniców świadczyć by mogła, że powstała (a przynajmniej ten typ wizerunku napieczętnego), w okresie kiedy rodzina ta rządziła miastem a więc w XV w.⁸³.

⁷⁹ M. Kaganiec, Herb Bierunia..., s. 8.

⁸⁰ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 13; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 29.

⁸¹ MC, H, sygn. 369.

⁸² ZAO, KK, sygn. 147, s. 360.

⁸³ J. Bakala, Počátky města Bohumína [w:] Bohumín, studie a materiály k dějinám a výstavbě města, red. Grobelný A., Čepelák B., Ostrava 1976, s. 57.

Fot. 11. Pieczęć Bohumína 1, MC, H, sygn. 369⁸⁴.

[2.]

a) W polu okrągłej tarczy, umieszczonej na ozdobnym kartuszu, widnieje znak Korniców przedstawiający na trzech stopniach krzyż św. Antoniego, zwany także egipskim⁸⁵, którego belka poprzeczna jest kuliście zakończona.

b)-⁸⁶

c) SIGILLVM . CIVITATIS . ODERBERGENSIS

d) pieczęć pochodzi prawdopodobnie z 2 poł. XVII w⁸⁷.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 230; H. G. Ströhl, *Städte-Wappen von Oesterreich-Ungarn*, Wiedeń 1904, s. 76; B. Šíma, *Znak města Bohumína*, [w:] *Bohumín, studie a materiály k dějinám a výstavbě města*, red. A. Grobelný, B. Čepelák, Ostrava 1976, s. 491; K. Müller, *Pečeti a znaky...*, s. 13.

UWAGI: Nie można wykluczyć, że pieczęcie nr 2 i 3 są tożsame.

⁸⁴ Przedstawiony odcisk pieczętny został wycięty z dokumentu pochodzącego z 1659 r.

⁸⁵ J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego...*, s. 159.

⁸⁶ Autor nie podaje tej informacji: B. Šíma, *Znak města...*, s. 491.

⁸⁷ H. Saurma podaje rok 1694, nie wyjaśnia jednak czy to rok powstania tłoku, czy data dokumentu, przy którym znajdowała się pieczęć: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 230.

3.

a) W polu okrągłej tarczy umieszczonej na ozdobnym kartuszu⁸⁸, na trzech stopniach krzyż św. Antoniego, zwany także egipskim, którego poprzeczna belka zakończona jest kuliście; legenda od wewnętrznego pola pieczęci oddzielona jest wypukłą linią a od zewnątrz masywnym wawrzynowym wieńcem.

b) Średnica 35 mm.

c) SIGILVM CIVITATIS ODERBERGENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVII w.; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1723⁸⁹-1724⁹⁰.

e)-

f) B. Šíma, Znak města Bohumína..., s. 491; K. Müller, Pečeti a znaky..., s. 13.

Fot. 12. Pieczęć Bohumína 3, ZAO, KK, sygn. 38, s. 390.

BYTOM

1.

a) Wprost w polu pieczętnym, podzielonym jakby w słup, z prawej postać górnika z lewego profilu z kilofem, którym kruszy widoczną przed nim skałę. Jego nogi ugięte są w kolanach, prawa nieco do przodu, plecami wspiera się jakby o niewidoczną ścianę, po

⁸⁸ B. Šíma pisze, że znak umieszczony jest bez tarczy, niemniej na dołączonym przez niego zdjęciu pieczęci wyraźnie rysuje się okrągła tarcza na kartuszu: B. Šíma, Znak města Bohumína..., s. 493, repr. 90.

⁸⁹ ZAO, KK, sygn. 38, s. 390.

⁹⁰ ZAO, KK, sygn. 38, s. 414.

stronie lewej połuorła w lewo z czterema oddzielnymi pióra w skrzydle, z otwartym dziobem wzniesionym nieco w górę z widocznym języczkiem; pole pieczęci od legendy oddziela linia wypukła w postaci skręconego sznureczka- podobnie krawędź zewnętrzna.

b) Średnica 33 mm⁹¹.

c) * S(IGILLVM) · SCABINORUM IN BYTHOM *⁹²

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XIV, bowiem H. Saurma widział ją przy dokumencie z 1350 r.⁹³, liczne dokumenty z XV w. wzmiankują jej użycie⁹⁴; piszącemu znana jest z 8 odcisków⁹⁵ przy dokumentach z lat 1506⁹⁶-1662⁹⁷.

e)-

f) F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen in Ober-Schlesien, Beuthen O/S. 1863, s. 298-299⁹⁸; H. Saurma, Wappenbuch..., s. 15; P. Knötel, Die Stadtwappen Oberschlesiens..., s. 16; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku, Toruń 1960, 46-47; M. Kaganiec, Herb Bytomia-jego symbolika i geneza, [w:] Z dziejów Bytomia. Magazyn Bytomski, t. 6, red. J. Drabina, Bytom 1984, s. 18-19; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 7; Taż, Herby miast województwa..., s. 29.

⁹¹Opinie badaczy są rozbieżne: M. Gumowski i O. Hupp podają iż średnica wynosi 34 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 46; natomiast M. Kaganiec podaje 35 mm: M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 18.

⁹² F. Gramer podaje błędnie: SIGILLUM SCABINORUM IN BYTHOM, F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 298; Błąd popełnia też M. Kaganiec: SIGILLUM SCABINORUM IN BITHOM: M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 19.

⁹³ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 15.

⁹⁴ F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 352, 353, 368, 421.

⁹⁵ Ponadto piszący odnalazł odlew gipsowy tej pieczęci: MNWr, Bytom 0/5.

⁹⁶ APWr, Rep. 67, sygn. 1582.

⁹⁷ APK, AMMB, sygn. 3668; należy dodać że M. Kaganiec podaje użycie tej pieczęci jeszcze w XVIII w: M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 19, przypis 19.

⁹⁸ Warto wspomnieć, że pierwsze zestawienie pieczęci miejskich Bytomia opracował H. Luchs (Bildende Künste von Dr. Luchs). Zestawienie obejmować miało oprócz najstarszej pieczęci jeszcze cztery inne używane od XIV do XIX w.: F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 6.

UWAGI: Należy wspomnieć, że z pierwszej połowy XIV w. pochodzi jeszcze pieczęć Mikołaja, wójta bytomskiego, na której widnieje jednak prywatny, a nie miejski herb⁹⁹.

Fot.13. Pieczęć Bytomia 1, APWr, Rep 67, sygn. 1582.

2.

a) W polu pieczęci, wypełnionym ornamentem przypominającym drobne gałązki, wczesnogotycka tarcza z orłem bez korony w prawo.

b) Średnica 42 mm.

c) + SIGILLV(M) · CIVIV(M) · DE · BVTV(M)¹⁰⁰

d) Pieczęć może pochodzić z pierwszej połowy XIV w; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1408 r.¹⁰¹, oraz jednego niedatowanego odrysu¹⁰².

e)-

f) B. Engel, Die Mittelalterliche Siegel des Thorner Rathsarchivs mit besonderer Berücksichtigung des Ordenslandes. Theil 1. Ordensbeamte und Städte, Thorn 1894, s.

⁹⁹ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 397; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94.

¹⁰⁰ M. Kaganiec błędnie przytacza legendę pieczętną: *Sigillum CIVIU DE BUTU*, M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 19.

¹⁰¹ Fotografia odrysu grafitowego tej pieczęci znajduje się w Katalogu Ossolineum we Wrocławiu: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

¹⁰² MNKr, rkps 1464, k. 103.

7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 46-47; M. Kaganiec, *Herb Bytomia...*, s. 19-20.¹⁰³

UWAGI: B. Engel mylnie zaliczył ją do pieczęci Bytomia nad Odrą¹⁰⁴.

[3.]

a) W polu pieczęci po prawej gwarek, który w prawej ręce ma trzymać kilof a w lewej płonącą lampkę górniczą, po lewej połuorła.

b)-

c)-

d) Ewentualny czas powstania pieczęci to 2 poł. XV w., jedyny badacz, który miał zetknąć się z tym typem pieczęci podaje, że widział ją przy dokumencie z 1483 r.¹⁰⁵

e)-

f) F. Gamer, *Chronik der Stadt Beuthen...*, s. 6; za nim, M. Kaganiec, *Herb Bytomia...*, s. 18.

UWAGI: Z dużym prawdopodobieństwem można zanegować istnienie tego typu pieczęci. Po pierwsze, nie dochował się żaden odcisk pieczętny i tylko jeden badacz miał go odnaleźć przy dokumencie z 1483 r., po drugie, wydaje się mało prawdopodobne, że w tym okresie ławnicy posługiwali się dwoma typami pieczęciami. W końcu autor przytaczając w aneksie swojej pracy treść dokumentu z 1483 r. i informując o znajdującej się przy dokumencie pieczęci miejskiej¹⁰⁶ odsyła czytelnika do jej odrysu, który w rzeczywistości przedstawia pieczęć nr 1¹⁰⁷.

¹⁰³ Inny zapis tej legendy podaje M. Kaganiec: *Sigillum CIVIU[M] DE BUTUM[M]*, M. Kaganiec, *Herb Bytomia...*, s. 19; ponadto nieco inną formę zapisu tej legendy odnaleźć można w Katalogu Ossolineum we Wrocławiu: *ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego*, bn: + *SIGILLVM : CIVI · DE · BVTV*

¹⁰⁴ B. Engel, *Die Mittelalterliche Siegel...*, s. 7.

¹⁰⁵ F. Gramer, *Chronik der Stadt Beuthen...*, s. 6.

¹⁰⁶ Tamże, s. 368.

¹⁰⁷ Tamże, s. 298.

4.

a) W polu pieczęci, na gotyckiej tarczy, orzeł w prawo z otwartym dziobem z widocznym języczkiem, z mocno zarysowanymi skrzydłami, które posiadają po pięć lotek. Pole między tarczą a legendą otokową wypełnione jest przez ornamentem w postaci gałązek, które okalają pole po lewej i prawej stronie a nad tarczą są ze sobą splecione; legenda oddzielona jest potrójną, wypukłą linią.

b) Średnica 43 mm¹⁰⁸.

c) *¹⁰⁹ Sigillum : civitatis : bithum totus : communitatis *

d) Pieczęć prawdopodobnie powstała w 2 poł. XV w., bowiem słowo *totius* w legendzie może świadczyć, że wykonano ją po ponownym zjednoczeniu miasta w 1475 r.¹¹⁰; nie ma jednak pewności co dokładnej dacie. Według O. Huppa zaczęto jej używać w 1479¹¹¹, natomiast H. Luchs przyjmuje, że pochodzi z początków XV w.¹¹²; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1502¹¹³-1589¹¹⁴. Używana była jeszcze prawdopodobnie w XVIII w.¹¹⁵.

e)-

f) F. Gamer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 299; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 20; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 9; Taż, Herby miast województwa..., s. 30.

¹⁰⁸ O. Hupp i M. Kaganiec podają średnicę 41 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 20.

s. 20

¹⁰⁹ Legendę rozpoczyna kwiat pięciopłatkowy.

¹¹⁰ J. Drabina, Historia Bytomia, od średniowiecza do współczesności 1123-2010, Bytom 2010, s. 94-105.

¹¹¹ O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94.

¹¹² F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 298.

¹¹³ APWr, Rep. 67, sygn. 1546

¹¹⁴ APGl, AMGl, sygn. 34; należy także wspomnieć, że piszący odnalazł oryginalny odcisk tej pieczęci oderwany od dokumentu, w czerwonym wosku, w misce z wosku brunatnego: MNWr, Pieczęć Bytomia 1165.

¹¹⁵ M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 20, przypis 26.

Fot. 14. Pieczęć Bytomia 4, APWr, Rep 67, sygn. 1546.

5.

a) Na tarczy (późno)gotyckiej orzeł z profilu zwrócony w prawo, z otwartym dziobem i jęczyzkiem, z trzema piórami w skrzydle. Pole między tarczą a otokiem wypełnia roślinny ornament; napis oddzielony od rysunku i od krawędzi wypukłą linią.

b) Średnica 22 mm.

c) * S * CIVI[] * bithom : *

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z początku XVI w; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1509 r.¹¹⁶

e)-

f) pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 15. Pieczęć Bytomia 5, APWr, Rep. 67, sygn. 1606.

¹¹⁶ APWr, Rep. 67, sygn. 1606 ; istnieje przypuszczenie, że dokument może być późniejszy.

6.

a) W polu pieczęci, na wczesnorenesansowej tarczy, orzeł w prawo, mający w skrzydle rząd trzech podwójnych piór; między otokiem a tarczą wici roślinne a u dołu dwa liście; legenda została umieszczona na zwiniętej na końcu banderoli, napis zaczyna się nieco z boku, natomiast po słowie „civitati”, znajduje się bogaty ornament.

b) Średnica 25 mm¹¹⁷.

c) · S(igillvm)· civitatis bithomien(sis)¹¹⁸

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie na początku XVI w.¹¹⁹; piszącemu znana jest z 23 odcisków pochodzących z lat 1556¹²⁰- 1788¹²¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch... , s. 16; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 20-21.

UWAGI: M. Kaganiec pisze, że między rokiem 1701 a 1708, rada wprowadziła do użytku nowy tłok tej samej pieczęci różniący się jedynie tym, że orzeł otrzymał bardziej współczesną stylizację barokową¹²². Trudno jednoznacznie wyodrębnić z zebranego materiału sfragistycznego ten nowy typ pieczęci, czy podać rok zmiany tłoka. Ewentualne zmiany musiały być bowiem kosmetyczne (może dokonano tylko odnowienia tłoka), praktycznie niemożliwe do uchwycenia.

¹¹⁷Katalog Ossolineum we Wrocławiu, podaje informację, iż średnica wynosi 27 mm: ZNim.O, GNS, Teki Gumowskiego, bn; tak też podaje: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94.

¹¹⁸ H. Saurma podaje w nawiasie kwadratowym na końcu legendy [sis]: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 16

¹¹⁹ H. Saurma podaje, że pieczęć został wprowadzona do użytku ok. 1500 r.: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 16.

¹²⁰ APK, AMMB, sygn. 4568.

¹²¹ APK, AMMB, sygn. 5827.

¹²² M. Kaganiec, Herb Bytomia, s. 21.

Fot. 16. Pieczęć Bytomia 6, NAP, CDKM, sign. IV 84.

Fot. 17. Pieczęć Bytomia 6, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.

[7]

- a) Na tarczy orzeł zwrócony w prawo.
- b) Pieczęć dość małych rozmiarów¹²³,
- c) sigillum civitatis bithomiensis
- d) Pieczęć znana tylko z odpisu, miała powstać w 2 poł. XVI¹²⁴.
- e)-
- f) F. Gamer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 299-300; M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 21.

[8.]

- a) Na tarczy orzeł zwrócony w prawo, pole wypełnia ornament; napis otokowy umieszczono na banderoli.
- b)-
- c) sigillum civitatis bithomiensis
- d) powstała prawdopodobnie początkiem XVIII w; znana tylko z opisu¹²⁵.

¹²³ Badacz nie podaje średnicy, niemniej zaznacza, że pieczęć używana była jako contrasigillum: F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 299.

¹²⁴ M. Kaganiec pisze, że także O. Hupp podaje użycie tej pieczęci w 1756 r.: M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 21. Tymczasem O. Hupp wyraźnie zaznacza, że jest to rok widniejący w polu pieczętnym zupełnie innej pieczęci: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94.

e)-

f) F. Gamer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 300; M. Kaganiec, Herb Bytomia..., s. 21.

UWAGI: W zbiorach wrocławskiego Ossolineum, można znaleźć opis i odrys jeszcze innego typu pieczęci Bytomia pochodzącej rzekomo z XVII w. Przedstawia ona z prawej górnika rąbiącego skałę a po lewej połowę orła. Wokół tarczy znajduje się ornament roślinny, średnica wynosi 58 mm., a napis otokowy przyjmuje postać:

· SIGILLVM CIVITATIS BITHUM COMMVNITATIS¹²⁶.

CIESZYN

1.

a) Wprost w polu pieczęci dwie masywne, romańskie wieże o wyraźnie zaznaczonych kamiennych ciosach. Zwieńczone są harmonijkowymi dachami, na szczycie których umieszczono kule. Pomiedzy nimi widnieje znacznie mniejsza wieża bramna, zakończona romańskim, łagodnym łukiem z otwartymi szeroko wrotami i podniesioną do połowy kratą¹²⁷. Całość spoczywa na swego rodzaju kamiennym tarasie z wyraźnie zaznaczonymi ciosami, nieco podniesionym przy końcach, mogącym uchodzić także za postument¹²⁸. U dołu zaznaczona falistymi liniami rzeka Olza, po zewnętrznych bokach wyższych wież można dostrzec po dwa małe kwiatuszki, pełniące jedynie funkcje dekoracyjne. Nad środkową wieżą znajduje się niekoronowany orzeł zwrócony heraldycznie w prawo z wysoko uniesioną głową.

b) Średnica 50 mm¹²⁹.

c) + SIGILLVM · CIVIVM · DE · ThESSIN

¹²⁵ F. Gramer, Chronik der Stadt Beuthen..., s. 300.

¹²⁶ ZNimO, GNS, Teki Gumowskiego, (baza exel).

¹²⁷ Wydaje się, iż wieże stoją osobno i nie są połączone murem, jak to podaje: I. Panic, Herb Piastów Cieszyńskich i ich stolicy-Cieszyna (studium heraldyczne), „Rocznik Cieszyński”, t. IV/V, 1983, s. 146.

¹²⁸ A. Znamierowski sugeruje, iż może to być barka: A. Znamierowski, Pieczęcie i herby Śląska..., s. 51.

¹²⁹ M. Gumowski podaje błędnie średnicę 47mm: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 57.

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XIV; piszącemu znana jest z dwóch odcisków przy dokumentach z lat 1374¹³⁰-1406¹³¹, niemniej używana była jeszcze w XVI w.¹³².

e)-

f) B. Engel, *Die Mittelalterliche Siegel*, Thern 1894, s. 19; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 57; Tenże, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 57; I. Panic, *Herb Piastów Cieszyńskich...*, s. 146; M. Chmielewska, *Najstarsza pieczęć miejska Cieszyna*, „Pamiętnik Cieszyński”, t. XVII, 2002, s. 15-19; B. Małachowska, *Pieczęcie miejskie Cieszyna*, „Cieszyńskie Studia Muzealne”, t. 3 (2007), Cieszyn 2008, s. 152-154; Taż, *Herb Cieszyna*, [w:] *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, t. 1, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 26; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 13; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 38; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby Śląska...*, s. 50-51.

Fot. 18. Pieczęć Cieszyna 1, MC, H, sygn. 262.

[2.]

a) W polu pieczęci wieże i brama, nad nimi orzeł, „[...] każda baszta stoi oddzielnie, a fale u dołu nie są zaznaczone”¹³³.

¹³⁰ APWr, DMWr, sygn. 1374, 2 III. Należy wspomnieć, że dopiero niedawno M. Chmielewska zwróciła uwagę na ów odcisk: M. Chmielewska, *Najstarsza pieczęć miejska...*, s. 15-19. Pomijanie go w dotychczasowych badaniach jest o tyle zastanawiające, gdyż znany był już przed wojną W. Kargerowi: APC, Spuścizna Wiktora Kargera, sygn. 38, (bp).

¹³¹ O istnieniu odcisku tej pieczęci przy dokumencie z 1406 r. informował: B. Engel, *Die Mittelalterliche Siegel...*, s. 19; piszącemu udało się ów dokument odnaleźć: APT, AMT, Dokumenty i listy, Kat. I, nr 568.

¹³² Odcisk pieczęci przy dokumencie z 1526 r. znajdował się niegdyś w Muzeum w Cieszynie: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 57.

b) Średnica 28 mm.

c) S(igillvm) * civium * thessinensium

d) Pieczęć pochodzić ma z 2 poł. XV w, piszącemu znana jedynie z opisu.

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 57; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 13; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 38-39.

UWAGI: Pieczęć ta jak pisze M. Gumowski: „(...) umacnia szereg dokumentów z lat 1497-1533”¹³⁴. Niszczący wpływ czasu sprawił jednak, iż ów „szereg” został potężnie zdziśiatkowany, a zachowane dokumenty z tego okresu nie są umocnione opisaną przez badacza pieczęcią, której istnienie budzi w tym kontekście pewne wątpliwości.

3.

a) Wprost w polu pieczęci „nadzwyczaj ładnie wyrzeźbionej”¹³⁵, gotycka budowla na masywnym jednolitym postumencie. Dwie z wież są znacznie wyższe, strzeliste, u ich podstawy widnieje gzyms cokołowy, powtarzający się także między piętrami i przy podstawie dachu. Trudno jednoznacznie orzec, czy wieże u dołu zbudowane są z kamiennych ciosów czy kształtek, a także czy widniejące trzy punkty to strzelnice czy przypadkowe zgrubienia, również w sferze domysłów pozostaje występowanie trzech kolumn, umieszczonych dla artykulacji strzelistości wieży. Podobne problemy rodzą się przy opisie drugiej kondygnacji, gdyż dostrzec tam można po dwa szeregi okien lub po cztery półfilary, ponownie dla zaznaczenia elementów pionowych. Dach typowo gotycki z trzema sterczynkami, harmonijkowy, niezwykle wysoki zakończony kulą i szpicem, dodatkowo podkreślającym lekkość i smukłość budynku. Pomiędzy wysokimi wieżami umieszczono, nieprzykrytą dachem, wieżę bramną, z otwartymi wrotami, na których dostrzec można okucia, z podniesioną do połowy kratą. U dołu znajduje się

¹³³ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 57. Warto zaznaczyć, że o ile brak fał rzecznych byłby rzeczywiście istotną różnicą, o tyle oddzielnie stojące wieże w niczym by nie zmieniały wizerunku pierwotnej pieczęci miejskiej.

¹³⁴ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 57.

¹³⁵ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 339.

rzeka, natomiast nad środkową wieżą umieszczono niekoronowanego orła w prawo, o pięknych rozpostartych skrzydłach; legendę umieszczono w otoku, który przybrał postać zwiniętej na końcach szarfy.

b) Średnica 35 mm¹³⁶.

c) SIGILLVM · MAIVS · CIVITATIS · TESCHIM¹³⁷

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVI w.; piszącemu znana jest z 47 odcisków z lat 1541¹³⁸-1753¹³⁹.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 339; H. G. Ströhl, *Städte-Wappen...*, s. 76; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 57-58; B. Małachowska, *Pieczęcie miejskie Cieszyna...*, s. 155-156; *Taž, Herb Cieszyna...*, s. 27-28; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 13; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 39; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby Śląska...*, s. 51.

UWAGI: Należy zaznaczyć, że H. Saurma wspomina o jeszcze jednej pieczęci, znanej mu z odcisku z 1619 roku, o takim samym wyglądzie, z niewielką różnicą w napisie otokowym, ponieważ z inną pisownią nazwy miasta; w miejsce TESCHIM występuje TESCHEM¹⁴⁰. Tak mała różnica i równoległe występowanie, rodzą wątpliwości co do istnienia niemal identycznych tłoków i każą raczej domniemywać omyłki badacza, opisującego ten sam, może w którymś wypadku uszkodzony, wizerunek¹⁴¹.

¹³⁶ A. Znamierowski podaje 36 mm.: A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 50-51.

¹³⁷ Na końcu napisu rytownik umieścił dekoracyjny kwiat z łodygą i listkami.

¹³⁸ SOAK, SMSO, AZK, sygn. 33.

¹³⁹ APC, CWC, sygn. 7.

¹⁴⁰ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 339.

¹⁴¹ Tego samego zdania jest: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 58.

Fot. 19. Pieczęć Cieszyna 3, MC, H, sygn. 264.

4.

a) Na renesansowej tarczy dwie wysokie wieże o czterech kondygnacjach rozdzielonych gzymsem. Pierwsza opiera się o kolumny lub blendy, druga zawiera okno zakończone odcinkiem łuku, trzecia zawiera dwa, a czwarta trzy prostokątne okna. Wieże zwieńczone są blankowaniem i niejako nasadzonym, harmonijkowym dachem, zakończonym kulą. Pomiedzy nimi umieszczono blankowany mur, w którym widnieje otwarta brama z rozchylonymi wrotami i podniesiona kratą. Otwór bramny zakończony jest łukiem gotyckim. Cała budowla spoczywa na łukowato zakończonym i przed bramą i przed wieżami, postumencie. U dołu występują żłobienia mające chyba imitować fale rzeczne, niemniej z całą pewnością stwierdzić tego nie można. Ostatnim elementem jest umieszczony nad murem bramnym orzeł w prawo.

b) Pieczęć owalna 26-23 mm.

c) S(IGILLVM) * MI / N(VS) * CIVI(TATIS) * TESC / HIN¹⁴²

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XVI w.¹⁴³; piszącemu znana jest z 68 odcisków przy dokumentach z lat 1574¹⁴⁴-1850¹⁴⁵.

e) Tłok sporządzony jest z mosiądzu, posiada żelazną rączkę¹⁴⁶.

¹⁴² Prawdopodobnie po wyrazie MIN rytownik umieścił '9', co sygnalizuje skrót przez obcięcie za pomocą znaku szczegółowego, zastępującego końcówkę 'us'.

¹⁴³ H. Saurma wspomina prawdopodobnie o tej pieczęci przesuwając błędnie czas jej powstania na wiek XVII: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 339.

¹⁴⁴ KCC, DD IX, sygn. 46,6 b.

¹⁴⁵ APC, AMC, sygn. 35; pieczęć pojawia się niespodziewanie, blisko 60 lat od ostatniego jej użycia.

f) M. Kaganiec, *Pieczenie i herby miast górnolaskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 14; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 39; B. Małachowska, *Pieczenie miejskie Cieszyna...*, s. 156-158; A. Znamierowski, *Pieczenie i herby Śląska...*, s. 52.

UWAGI: M. Gumowski podaje, że z tego okresu pochodzą jeszcze dwie mniejsze pieczęcie. Pierwsza z nich owalna, o wymiarach 25-30 mm, z godłem na renesansowej tarczy: „[...] ma bramę z dwiema tylko basztami po bokach i bez orła u góry”, i nosić by miała w otoku napis: S. MIN. CIVI. TESCHIN. „Druga ma herb poprawniejszy z trzema basztami i orłem u góry a napis poprzerwany S. MI-N. CIVI. TESC-HIN”¹⁴⁷. Budzi to jednak sporo wątpliwości. W owym czasie funkcjonowała bowiem, opisana powyżej, owalna pieczęć mniejsza, niemniej jej wygląd nie przystaje w pełni do żadnego z opisów cytowanych powyżej. Zachowany tłok i liczne odciski przedstawiają herb Cieszyna z jednej strony na renesansowej tarczy w postaci dwóch wież, z drugiej strony jednak nie sposób nie zauważyć wizerunku orła czy poprzerwanego napisu. Nie można wykluczyć, iż znany obecnie wizerunek stanowi trzecią wersję pieczęci mniejszej nie znanej Gumowskiemu, będącej niejako wypadową dwóch pozostałych, jednak fakt równoległego używania przez miasto aż trzech nieco tylko innych pieczęci mniejszych, z których dwie nie dochowały się do naszych czasów ani w postaci tłoka pieczętnego, ani w postaci odcisku, wydaje się chyba zbyt daleko idącą hipotezą.

Fot. 20. Tłok pieczęci Cieszyna 4, MC, sygn. H 1.

Fot. 21. Pieczęć Cieszyna 4, MC, H, sygn. 327.

¹⁴⁶ MC, H, sygn. 1.

¹⁴⁷ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 58.

5.

a) Wprost w polu pieczęci trzy wieże, dwie z nich wyższe, posiadają dwie kondygnacje, na których umieszczono po dwa nierówne, prostokątne okna. Zwieńczone są krenelażem i szpiczastymi dachami. Wieża środkowa niższa jest o wysokość dachu, którego jest pozbawiona, u dołu widnieje zakończona łukiem brama z podniesioną kratą i otwartymi wrotami. Nad bramą umieszczono prawdopodobnie dwa okna, a mur zakończony jest blankowaniem. Pod belką zaznaczono fale rzeczne, natomiast nad środkową wieżą umieszczono orła w prawo, o dość rozbudowanych skrzydłach; brak legendy otokowej, cztery litery znajdują się na poprzecznej belce pod wizerunkiem napieczętym.

b) Pieczęć owalna 16 na 18 mm¹⁴⁸.

c) · S(IGILLVM) · M(INVS)¹⁴⁹ · C(IVITATIS) · T(ESCHIN) ·

d) Pieczęć pochodzi z końca XVI wieku; piszącemu znana jest z 18 odcisków, z lat 1586¹⁵⁰-1850¹⁵¹.

e) Tłok wykonano mało starannie z mosiądzu, posiada drewnianą rączkę¹⁵².

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 340; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 58; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 14; Taż, Herby miast województwa..., s. 39; B. Małachowska, Pieczęcie miejskie Cieszyna..., s. 158; A. Znamierowski, Pieczęcie i herby Śląska..., s. 52.

UWAGI: Warto przypomnieć, że zachodzą pewne przypuszczenia związane z możliwością odnowienia tego tłoka¹⁵³.

¹⁴⁸ M. Gumowski podaje wymiary 16-17 mm: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 58.

¹⁴⁹ H. Saurma uważa, że jest to skrót od słowa MAIVS: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 340.

¹⁵⁰ KCC, DD IX, sygn. 46,6 e.

¹⁵¹ APC, AMC, sygn. 34, s. 593.

¹⁵² MC, H, sygn. 2.

¹⁵³ Szczegółowe informacje umieszczono w podrozdziale 2.3.

Fot. 22. Tłok pieczęci Cieszyna 5, MC, H, sygn. 2.

Fot. 23. Pieczęć Cieszyna 5, MC, H, sygn. 325.

6.

a) Na renesansowym kartuszu stylizowana litera „T”; legenda oddzielona jest linią wypukłą.

b) Średnica 30 mm.

c) * SIGIL(LVM) * P[] * CIVIT(ATIS) * TESCH(IN) * 1583

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XVI w. (1583); piszącemu znana jest z siedmiu odcisków z lat 1665¹⁵⁴-1719¹⁵⁵.

e)-

f) B. Małachowska, *Pieczęcie miejskie Cieszyna...*, s. 159; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby Śląska...*, s. 60.

Fot. 24. Pieczęć Cieszyna 6, MC, H, sygn. 414.

¹⁵⁴ APC, AMC, sygn. 665, s. 99.

¹⁵⁵ KCC, DD VIII, sygn. 12, s. 22.

7.

a) Wprost w polu pieczęci stylizowana litera „T”, nad którą umieszczono rok: 1632, rozdzielony ozdobną gwiazdą; legenda znajduje się w perełkowym otoku.

b) Średnica 22 mm.

c) + SIGIL + PRA[] + CIVI(TATIS) + TESCH[](N)

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej poł. XVII w. (1632); piszącemu znana jest z dwóch odcisków lakowych z lat 1746¹⁵⁶-1779¹⁵⁷.

e)-

f) B. Małachowska, Pieczęcie miejskie Cieszyna..., s. 159.

Fot. 25. Pieczęć Cieszyna 7, ZAO, KK, sygn. 146, s. 149.

[8]

a) Wprost w polu pieczęci trzy baszty bez dachów, równo wysokie, z orłem u góry.

b) Pieczęć owalna 16-18 mm.

c) Pieczęć beznapisowa¹⁵⁸.

d) Pieczęć pochodzi miała z (I poł.) XVII w.

e)-

f) M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 58.

¹⁵⁶ ZAO, KK, sygn. 146, s. 149.

¹⁵⁷ ZAO, KrU, sign. 8/T1, kart. 427.

¹⁵⁸ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 58.

UWAGI: O istnieniu tej pieczęci informuje jedynie M. Gumowski, powołując się na jej rzekomy odlew gipsowy w muzeum w Cieszynie, piszącemu nie udało się jednak odnaleźć tego eksponatu, a o jego istnieniu milczą także dawne inwentarze wspomnianego muzeum.

9.

a) Na podwójnej, barokowej tarczy umieszczono stylizowana litera „T”.

b) Średnica 29 mm.

c) SIGILLUM : SCABINATUS : TESCHINENSIS · A(NNO) · 1727 :

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVIII w. (1727); piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1746¹⁵⁹-1771¹⁶⁰.

e) Tłok pieczętny wykonany jest z mosiądzu¹⁶¹.

f) B. Małachowska, Pieczęcie miejskie Cieszyna..., s. 159-160; A. Znamierowski, Pieczęcie i herby Śląska..., s. 60.

UWAGI: Należy jeszcze zaznaczyć, iż A. Kaufmann wspomina o pieczęci sądu wójtowskiego z czasów Leopolda I¹⁶². Opisując jej wygląd z dekoracyjnym wielkim „C”(prawdopodobnie stylizowane „T”), nic nie wspomina jednak o dacie 1727 widniejącej w polu pieczętnym. Być może więc funkcjonowała w tym czasie jeszcze jedna tego typu pieczęć, choć jest to raczej mało prawdopodobne.

¹⁵⁹ ZAO, KK, sygn. 146, s. 143b.

¹⁶⁰ ZAO, KrÚ 405, sign. 8/02, kart. 226.

¹⁶¹ MC, H, sygn. 3.

¹⁶² A. Kaufmann, Gedenkbuch der Stadt Teschen, t. II, Cieszyn 2007, s. 70.

Fot. 26. Tłok pieczęci Cieszyna 9, MC, H, sygn. 3.

Fot. 27. Pieczęć Cieszyna 9, ZAO, KK, sygn. 146, s. 143b.

DOBRODZIEN

1.

a) Wprost w polu pieczęci, po prawej połowa róży, która ma dwa dwa całe płatki i dwie połówki oraz trzy wypustki, po lewej połowa orła górnośląskiego z pięcioma lotkami w skrzydle; otok oddzielony od środka za pomocą perełkowego sznura, podobnie od zewnątrz, z tym że oczka są grubsze.

b) Średnica 25 mm.

c) SIGIL(LVM) . CIVIT(ATIS) . DOBRODEN

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków¹⁶³.

e) Tłok miedziany, zachowany bez rączki¹⁶⁴.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 105; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; D. Tomczyk, Herby miast śląska opolskiego, Dobrodzień, Nowy Biuletyn Szkolny, R. XIII, nr 3, 2003, s. 21.

¹⁶³ Pierwszy z odcisków to niedatowany odcisk lakowy: MNWr, Pieczęć miasta Dobrodzień, XIV-481. Ponadto piszący odnalazł dokument wydany przez radę miasta Dobrodzienia z 1810 r., przy którym zachowała się pieczęć pasująca do opisu. Jednoznaczna identyfikacja nie jest jednak możliwa z powodu złego odcisku, który zachował się w 1/3; widać jedynie początek legendy: SIGIL·CIVI_____, oraz połuorła z pięcioma lotkami w skrzydle: APK, AMD, sygn. 1, s. 37.

¹⁶⁴ MNWr, Tłok pieczęci miasta Dobrodzień, XIV- 481.

Fot. 28. Tłok pieczęci Dobrodzienia 1, MNWr, XIV-481.

2.

a) Wprost w polu pieczęci wyraźnie podzielonego w słup, po prawej połowa róży z trzema płatkami (każdy płatek w środku ma zaznaczone dwie pałeczki), po lewej pół orła w lewo z długą szyją, pochyloną nieco ku dołowi, skrzydło ma 6 piór, wizerunek wypełnia niemal całe pole; napis otokowy ujęty w dwie linie, z których zewnętrzna jest znacznie grubsza.

b) Średnica 22 mm.

c) · SIGIL(VM) CIVITA(TIS) DOBRODIENSIS

d) Trudno jednoznacznie stwierdzić czy pieczęć powstała w XVII (do czego raczej należy się przychylić), czy dopiero w XVIII w.; piszącemu znana jest z 5 odcisków z lat 1723-1725¹⁶⁵.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

3.

a) Wprost w polu pieczęci wyraźnie podzielonym w słup, po prawej pół róży z widocznym środkiem, od którego wychodzi osiem pałeczek opasanych otoczką, z której ponownie wychodzą pręciki. Po lewej pół orła w lewo z otwartym dziobem, skrzydło

¹⁶⁵ APWr, KK, sygn. 169, s. 243, 306.

jakby zlane monolitycznie, zwarte. Wizerunek nie wypełnia całego pola zwłaszcza kwiat; napis otokowy ujęty w dwie linie, z których zewnętrzna jest grubsza.

b) Średnica 24 mm

c) Napis rozpoczyna się u dołu pieczęci: SIGILVM SCABINORVM OPPIDI

d) Trudno jednoznacznie stwierdzić czy pieczęć powstała w XVII (do czego raczej należy się przychylić), czy dopiero w XVIII w.; piszącemu znana jest z 3 odcisków z 1723 r.¹⁶⁶.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

FRYDEK

1.

a) Na renesansowym kartuszu, dwustronnie profilowanym (wolną przestrzeń między kartuszem a otokiem wypełnia ornament), po prawej połuorła z zaznaczonym jęczyzkiem i z siedmioma piórami w skrzydle, po lewej majuskułna litera F; legenda oddzielona jest podwójną, wypukłą linią.

b) Średnica 38 mm.

c) SIGILLUM CIVITATIS FRIDEK¹⁶⁷

d) Pieczęć powstała w drugiej poł. XVI w.¹⁶⁸; piszącemu znana jest z jednego odcisku z 1587 r.¹⁶⁹, ponadto H. Saurma powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1614 r.¹⁷⁰.

e)-

¹⁶⁶ APWr, KK, sygn. 169, s. 243.

¹⁶⁷ Należy zaznaczyć, że po każdym słowie występuje ornament.

¹⁶⁸ Do tej pory badacze podawali, iż pieczęć ta pochodzi z pierwszej połowy XVII w., przykładowo: K. Müller, *Pečeti a znaky...*, s. 25.

¹⁶⁹ APC, KC, sygn. 1945, s. 183.

¹⁷⁰ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 69.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 69; J. L. Mikoláš, Znaky obcí na Frýdecku, „Těšínsko”, z. 2, 1962, s. 27; L. Hosak, Počátky Frydku Mistku [w:] 700 let Frydku Mistku, Frydek Mistek, red. A. Hrozek, 1965. s. 45; K. Müller, Pečeti a znaky..., s. 25.

Fot. 29. Pieczęć Frydka 1, APC, KC, sygn. 1945, s. 183.

2.

a) W polu pieczęci na podwójnej, barokowej tarczy dzielonej w słup, po prawej pół orła z 6 lotkami w skrzydle i otwartym dziobem, po lewej majuskułna litera F; legenda oddzielona jest pojedynczymi liniami wypukłymi.

b) Średnica 22 mm.

c) • SIGIL(LVM) · MINVS · CIVITATIS · FRYDEK

d) Pieczęć prawdopodobnie powstała w 2 poł. XVII w.; piszącemu znana jest z 7 odcisków z lat 1690¹⁷¹-1746¹⁷².

e)-

f) K. Müller, Pečeti a znaky..., s. 25.

UWAGI: H. Saurma pisze o bliżej nieokreślonej, mniejszej pieczęci, która miała pojawić się w 1740 r.¹⁷³, prawdopodobnie jest ona tożsama z wyżej opisaną.

¹⁷¹ NAP, CDK, 761 sign IV D7, k. 593, 1690.

¹⁷² ZAO, KK, sygn. 147, s. 302.

¹⁷³ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 68.

Fot. 30. Pieczęć Frydka 2, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 593.

3.

a) W polu pieczęci, na tarczy podzielonej w słup, po prawej stronie połuorła, po lewej natomiast majuskułna litera F. Nad tym wyobrażeniem umieszczono wałki i poroże jelenia, ponadto po dwóch stronach tarczy rozdzielona data roczna: 17 26.

b) Średnica 27 mm.

c) SIGI(ILLVM) : IVDI(CI) : ET SCABI(NI/NORVM): CIVI(TATIS): FRIDEK

d) Pieczęć pochodzi z początku XVIII w. (1726 r.); piszącemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

f) L. Baletka, J. Lauda, Znaky měst Severomoravského kraje, Ostrava 1980, s. 30; K. Müller, Pečeti a znaky..., s. 25.

FRYSZTAT

1.

a) Na gotyckiej tarczy¹⁷⁴, po prawej połuorła, który posiada cztery lotki w skrzydle i otwarty dziób, po lewej gałązka lipowa z jednym sercowatym listkiem, skierowanym w górny lewy róg¹⁷⁵.

¹⁷⁴ Tarcza wykonana jest dość niestarannie.

¹⁷⁵ M. Gumowski podaje, że gałązka lipy ma cztery liście: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 78; natomiast H. Saurma pisze, że w lewym polu były trzy listki lipowe, łączące się ze

b) Średnica 32 mm.

c) + sigillum civium de freinstad

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z 2 poł. XV w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku z 1539 r.¹⁷⁶, natomiast w literaturze powoływano się jeszcze na dwa inne odciski przy dokumentach z 1529 r.¹⁷⁷ i 1532 r.¹⁷⁸.

e)-

f) V. R. Widimsky, Staedte der k.k. oesterreichischen Provinz Schlesien, Obersdorf 1845, (rkp.), s. 20; H. Saurma, Wappenbuch..., s. 59; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 58. K. Müller, Pečeti a znaky..., s. 26.

Fot. 31. Pieczęć Frysztatu 1, APC, KC, sygn. 4P.

2.

a) Na tarczy renesansowej, po prawej półorla o bogatym upierzeniu, po lewej jeden liść lipowy, kierowany w lewy, górny róg.

b) Średnica 35 mm¹⁷⁹.

sobą gałązkami przy pniu: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 59; z kolei V. R. Widimsky obok liści umieścił jeden jej owoc: V. R. Widimsky, Staedte der k.k. oesterreichischen..., s. 20. Warto także zasignalizować, że u dołu w lewym polu widoczne jest zgrubienie, niemniej trudno orzec czy to zniekształcenie, czy jakieś konkretne wyobrażenie.

¹⁷⁶ APC, KC, sygn. 4P.

¹⁷⁷ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 59.

¹⁷⁸ Pieczęcią (obecnie już niezachowaną) opatrzony był także dokument rady miejskiej z 1532 r.: E. Němec, Katalog listin k dějinám Těšínska z Okresního Archivu v Karvině 1377-1804, Český Těšín 1959, s. 9.

¹⁷⁹ K. Müller podaje, że średnica wynosiła 32 mm: K. Müller, Pečeti a znaky..., s. 26.

c) + S(IGILLVM) + MAIVS + CIVITATIS + FREISTAD 1+ 5 + 5 + 0

d) Pieczęć powstała w połowie XVI w. (1550 r.); piszącemu znana jest z trzech odcisków¹⁸⁰ z lat 1674¹⁸¹-1746¹⁸², a ponadto K. Müller podaje, że pieczęć używana była jeszcze w 2 poł. XVIII w.¹⁸³.

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 78-79; L. Baletka, J. Lauda, *Znaky měst Severomoravského...*, s. 31; K. Müller, *Pečeti a znaky...*, s. 26.

Fot. 32. Pieczęć Frysztatu 2, MC, H, sygn. 371.

3.

a) Na renesansowej tarczy, której rogi zachodzą nieco na otok, po prawej połuorła, po lewej pojedynczy liść, skierowany w lewy, górny róg; otok oddzielony grubą linią podobnie krawędź zewnętrzna, napis zaczyna się nieco z boku.

b) Średnica 30 mm.

c) S(IGILLVM) + CIVITATIS + FREISTADT + 1 + 5 + 5 + 0

d) Pieczęć pochodzi z połowy XVI w. (1550 r.); piszącemu znana jest z jednego odcisku, przy dokumencie z 1638 r.¹⁸⁴.

¹⁸⁰ Prawdopodobnie opatrzony tą pieczęcią był także dokument rady miejskiej z 1669: E. Němec, *Katalog listin...*, s. 13; ponadto M. Gumowski wykonał odrys tej pieczęci, z dokumentu z 1667 r.: MNKr, rkps 1465, k. 18.

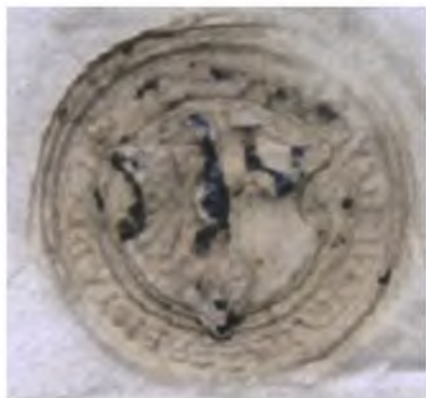
¹⁸¹ NAP, CDK, 761 sign IV D7, k. 605.

¹⁸² ZAO, KK, sygn. 147.

¹⁸³ K. Müller, *Pečeti a znaky...*, s. 26.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 33. Pieczęć Frysztatu 3, APC, KC, sygn. 1945, s. 265.

4.

a) Na renesansowej tarczy w słup, po prawej połuorła o bogatym upierzeniu, natomiast po lewej jeden liść lipowy zwrócony w lewy górny róg. U dołu widoczne jest zgrubienie (połowa liścia), które jednak trudno zdefiniować, natomiast nad tarczą, która dotyka dolnej krawędzi pieczęci, trzy gwiazdy. Legenda pieczętna, otoczona wypukłą linią, rozpoczyna się u dołu.

b) Średnica 25 mm.

c) * S(IGILLVM) * MIN9(US) · CIVI(TATIS) · FREISTADT

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 1 poł. XVII w.; piszącemu znany jest jeden odcisk tej pieczęci odcięty od dokumentu właściwego, który miał być wystawiony w 1666r.¹⁸⁵.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

¹⁸⁴ APC, KC, sygn. 1945, s. 265

¹⁸⁵ MC, H, sygn. 370.

Fot. 34. Pieczęć Frysztatu 4, MC, H, sygn. 370.

5.

a) Na podwójnej, barokowej tarczy, na której nie zaznaczono podziału w słup, po prawej stronie listek lipowy, który sąsiaduje z majuskułną literą F, umieszczoną po stronie lewej; warto zwrócić uwagę, że poprzeczna laseczka litery F, przyjmuje postać jakby grona.

b) Średnica 29 mm.

c) : S(IGILLVM) : IVSTICIIS · FRISTADIENSIS

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z 2 poł. XVII w.; piszącemu znana jest z odlewu gipsowego¹⁸⁶, natomiast na jej odcisk przy dokumencie z początku XVIII w., powołuje się K. Müller¹⁸⁷.

e)-

f) K. Müller, Pećeti a znaky..., s. 27.

¹⁸⁶ MC, H, sygn. 341.

¹⁸⁷ K. Müller, Pećeti a znaky..., s. 27.

6.

a) Na renesansowej tarczy w słup, po prawej połuorła o bogatym upierzeniu, natomiast po lewej jeden liść lipowy zwrócony w lewy górny róg. U dołu widoczne jest zgrubienie (połowa liścia), które jednak trudno zdefiniować, natomiast nad tarczą, która dotyka dolnej krawędzi pieczęci, widnieją trzy gwiazdy. Legenda pieczętna, otoczona wypukłą linią, rozpoczyna się u dołu.

b) Średnica 24 mm.

c) * S(IGILLVM) . MIN(VS) . CIVI(TATIS) . FREISTADT

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVII w.¹⁸⁸; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1666¹⁸⁹ - 1747¹⁹⁰, natomiast na jej odcisk z 1820 r., powołuje się K. Müller¹⁹¹.

e)-

f) K. Müller, Pećeti a znaky..., s. 26.

UWAGI: Ponieważ K. Müller nie podał średnicy pieczęci ani dokładnego jej opisu istnieje możliwość, iż opisywany przez niego obiekt to pieczęć nr 4.

¹⁸⁸ K. Müller podaje, że pieczęć powstała w XVIII w.: K. Müller, Pećeti a znaky..., s. 26. Znalezione jednak odcięty od dokumentu odcisk pieczęci z adnotacją, iż dokument, który ta pieczęć umacniała został wystawiony w 1666 r.: MC, H, sygn. 370.

¹⁸⁹ MC, H, sygn. 370.

¹⁹⁰ ZAO, KK, sygn. 147, s. 208b.

¹⁹¹ K. Müller, Pećeti a znaky..., s. 26.

Fot. 36. Pieczęć Frysztatu 6, MC, H, sygn. 338.

GLIWICE

1.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej połuorła w prawo z rozpostartym skrzydłem i otwartym dziobem z wysuniętym językiem. Po lewej baszta (romańska) prostokątna o szerokiej podstawie z dokładne odwzorowanymi ciosami kamiennymi, przepruta kwadratowym oknem, zwieńczona pięciokrotnym blankowaniem i szpiczastym dachem; pomiędzy pouorłem a basztą rytownik prawdopodobnie pozostawił wolną przestrzeń.

b) Średnica 47 mm.

c) S(IGILLVM) GLEIVICENSIS¹⁹²

d) Pieczęć znana tylko z opisu, powstała prawdopodobnie w (2 poł.) XIV w., jedyny znany jej odcisk przywieszony miał być do dokumentu z 1400 r., który znajdował się niegdyś w archiwum w Gliwicach¹⁹³.

e)-

f) M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 77-78; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic, Pyskowic, Toszka i Łabęd, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. II, 1986, s. 66, 79; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 23; Taż, Herby miast województwa..., s. 63.

¹⁹² M. Kaganiec błędnie podaje: S GLEVICENSIS: M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 79.

¹⁹³ M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 78.

Fot. 37. Pieczęć Gliwic 1, za: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., tabl. IX, nr 106.

2.

a) Wprost w polu pieczęci, po prawej połuorła w prawo, po lewej wieża zwieńczona blankami i nakryta szpiczastym dachem.

b) Średnica 35 mm¹⁹⁴.

c) secretum civitatis gl[]ivic¹⁹⁵

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XIV w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku¹⁹⁶.

e)-

f) B. Engel, Die Mittelalterliche Siegel..., s. 11; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; J. Bąk, Herby miast Gliwic, Pyskowic i Toszka. Ich geneza i symbolika, „Zeszyty Gliwickie”, t. IX, Gliwice 1972, s. 166; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 66, 79; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 23; Taż, Herby miast województwa..., s. 63.

3.

¹⁹⁴ B. Engel (a za nim O. Hupp), podaje średnicę 33 mm: B. Engel, Die Mittelalterliche Siegel..., s. 7.

¹⁹⁵ O. Hupp podaje zapis: *Gleiwic*, O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95.

¹⁹⁶ Piszący odnalazł wspomniany przez B. Engela odcisk tej pieczęci w archiwum w Toruniu, przy niedatowanym dokumencie, który w przedwojennym katalogu umieszczono pod rokiem 1400: APT Catallog III, 4405.

a) Wprost w polu pieczęci połuorła po lewej i baszta, która jednak wykonana jest mało starannie (przykładowo jej ściany zewnętrzne wgięte są do wewnątrz).

b) Średnica 25 mm.

c) SIGILLVM SCAB[] GL[I]WICENSIVM

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej poł. XV w., a znana jest z czterech odcisków z lat 1467¹⁹⁷-1544¹⁹⁸.

e)-

f) N. Michalska, Herb Gliwic, Katowice 2005 (maszynopis) s. 39.

4.

a) Na tarczy wczesnorenesansowej, po prawej połuorła z wyraźnie zarysowanymi piórami w skrzydle, dziobem i językiem. Po lewej wieża o szerokiej podstawie, uwieńczona blankowaniem i szpiczastym dachem zakończonym kulistą gałąką; po obu stronach tarczy i pod nią ornament roślinny.

b) Średnica 25 mm.

c) S(IGILLVM) CIVITA(TIS) : GELUBICZ

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej poł. XVI; piszącemu znana jest z siedmiu odcisków z lat 1574¹⁹⁹-1595²⁰⁰.

e)-

f) M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 67, 79; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 23; N. Michalska, Herb Gliwic... s. 36; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 64.

¹⁹⁷ AAWr, Gliwice, nr 5.

¹⁹⁸ AAWr, Gliwice, nr 17.

¹⁹⁹ APGl, AMGl, sygn. 26.

²⁰⁰ NAP, CDKM, sygn. IV 70.

Fot. 38. Pieczęć Gliwic 4, APGI AMGI, sygn. 26.

[5.]

a) Na tarczy po prawej połuorła, po lewej wieża.

b)-

c) S(IGILLVM) CIVITATIS GLIWITZ

d) Pieczęć powstać miała w 2 połowie XVI; świadczyć o tym miał rok 1561 wyryty na pieczęci.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 400; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic... , s. 79.

UWAGI: Istnienie tej pieczęci budzi wiele wątpliwości. Po pierwsze, piszący nie odnalazł tego typu pieczęci, po drugie, jest wielce prawdopodobne, że jest ona tożsama z pieczęcią nr 4 opisaną powyżej, o zbliżonej ikonografii i podobnie brzmiącej legendzie: S CIVITA GELUBICZ.

6.

a) Na tarczy renesansowej, ozdobionej po bokach delikatnym ornamentem roślinnym, po prawej połuorła z 6 lotkami, a po lewej smukła wieża na małym postumencie, przepruta jednym oknem, blankowana, zwieńczona szpiczastym, małym daszkiem; legenda oddzielona jest od strony wewnętrznej pojedynczą cienką linią, natomiast od strony zewnętrznej, potrójną, grubszą linią.

b) Średnica 26 mm.

c) SIGILVM · SCABINO(RVM) : GL(IVICENSIS)²⁰¹

d) Pieczęć powstała pod koniec XVI w.; pisaćemu znana jest z trzech odcisków z lat 1593²⁰²-1609²⁰³.

e)-

f) M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 83; N. Michalska, *Herb Gliwic...*, s. 39; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 64.

UWAGI: Warto zwrócić uwagę na podobieństwo między pieczęcią nr 4 i 6, zbliżony okres powstania oraz powtarzające się detale w wizerunku napieczętnym mogą wskazywać, że wykonał je ten sam rytownik.

Fot. 39. Pieczęć Gliwic 6, APGl, AMGl, sygn. 137b.

7.

a) W okrągłej późnorenesansowej(?) tarczy, zwieńczonej maszkaronem i główkami aniołków, po prawej połuorla z rozpostartym skrzydłem z bogatym upierzeniem przedstawionym z drobiazgową dokładnością i otwartym dziobem (bez języka). Po stronie lewej wieża ceglana, przepruta poczwórnym oknem, zwieńczona blankami i szpiczastym dachem; napis umieszczony w perełkowym otoku.

b) Średnica 32 mm.

²⁰¹ M. Kaganiec w jednym z opracowań podaje błędnie: SIGILVM · SCABINO: GLIVICENSIS: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 64.

²⁰² APGl, AMGl, sygn. 37.

²⁰³ AAWr, Gliwice nr 1699.

c) * SIGILLVM · CIVITATIS · GLEIVITZENSIS · 1596²⁰⁴

d) Pieczęć pochodzi z końca XVI (1596²⁰⁵); piszącemu znana jest z 4 odcisków z lat 1597²⁰⁶-1602²⁰⁷.

e) Tłok metalowy, bez rączki²⁰⁸.

f) H. Saurma, Wappenbuch... , s. 76; J. Siebmacher, Grossem und allgemeines Wappenbuch, Städtwappen. T. 1.cz. 1, Nürnberg 1885, s. 875; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 167; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 68; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 24; Taż, Herby miast województwa..., s. 64.

Fot. 40. Tłok pieczęci Gliwic 7, MGl, H, sygn. 3118. Fot. 41. Pieczęć Gliwic 7, APGl, AMGl, sygn. 39c.

8.

a) Wprost w polu pieczętnym znajduje się prostokątna wieża z szeroko otwartą bramą i ze spuszczoną do połowy kratą, nad bramą dwie palmy, a pomiędzy nimi inicjał F, nad którym rzymska cyfra II. Wieża przepruta jest sześcioma oknami, zakończona trzema wykuszami i szpiczastym dachem, nad bramą unosi się na półksiężycu półpostać

²⁰⁴ Nieco inny odczyt podaje J. Bąk: SIGILLUM CIVITATIS GLEIVITZENSIS + 1596, J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 167.

²⁰⁵ Aby uczcić sprzedaż miasta 11 II 1596 przez cesarza austriackiego władzom za 27 tys talarów, rada miasta ufundowała nową pieczęć.

²⁰⁶ APGl, AMGl, sygn. 39.

²⁰⁷ APGl, AMGl, sygn. 41; warto wspomnieć, że M. Kaganiec odnotowuje użycie tej pieczęci jeszcze w XIX w.: BŚ, ZS, sygn R. 552.

²⁰⁸ MGl, H, sygn. 3118; M. Kaganiec błędnie podaje sygnaturę: MGL/H/1117

ukoronowanej Madonny z Dzieciątkiem otoczona ognistym nimbem. Po obu stronach wieży znajdują się dwa połuorły²⁰⁹. Legenda została umieszczona na szarfie.

b) Średnica 35 mm²¹⁰.

c) S(IGILLVM) : SEN(ATVS) : POP(VLVS)Q(VE) : F : CIVIT / ATIS : GLEIWITZ²¹¹

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w. (po 1629 r.); piszącemu znana jest z dziesięciu odcisków z lat 1631²¹² - 1745²¹³.

e) -

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 77; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 167; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 69, 80; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 25; N. Michalska, Herb Gliwic..., s. 37; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 65.

Fot. 42. Pieczęć Gliwic 8, APGl, AMGl, sygn. 46a.

9.

a) Wprost w polu pieczętnym znajduje się prostokątna wieża z szeroko otwartą bramą i ze spuszczoną do połowy kratą, nad bramą dwie palmy a pomiędzy nimi inicjał F, nad

²⁰⁹ Wizerunek niemal identyczny z herbem nadanym w 1629 r.

²¹⁰ O. Hupp podaje średnicę 37 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95.

²¹¹ H. Saurma podaje, że legenda biegnie bez skrótów: SIGILLVM. SENATVS. POPVLVSQVE. CIVITATIS. GLEIWITZ: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 77. Jeszcze inaczej podaje J. Bąk: S: SEN: POPO. I: CIVITATIS-GLEIVITZ, J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 167.

²¹² APK, AMMB, sygn. 2742.

²¹³ APGl, ZLD, sygn. 205, s. 11.

którym rzymska cyfra II. Wieża przepruta jest sześcioma oknami, zakończona trzema wykuszami i szpiczastym dachem, nad bramą unosi się na półksiężycu półpostać ukoronowanej Madonny z Dzieciątkiem otoczona ognistym nimbem. Po obu stronach wieży znajdują się dwa połuorły²¹⁴.

b) Średnica 30 mm.

c) S(IGILLVM) : SEN(ATVS) : POP(VLVS)Q(VE) : F : CIVIT / ATIS : GLEIWITZ²¹⁵

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w. (po 1629 r.); piszącemu znana jest z siedemnastu odcisków z lat 1635²¹⁶- 1749²¹⁷.

e) Metalowy tłok, bez rączki²¹⁸.

f) M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 69, 80; N. Michalska, *Herb Gliwic...*, s. 37²¹⁹.

UWAGI: O. Hupp podaje, że istniała jeszcze jedna pieczęć o tym samym wizerunku i identycznej legendzie, o średnicy 19 mm; piszącemu nie udało się jednak odnaleźć tej pieczęci, a jej istnienie wydaje się mało prawdopodobne²²⁰.

Fot. 43. Pieczęć Gliwic 9, APGl, AMGl, sygn. 47.

²¹⁴ Wizerunki na pieczęciach nr 8 i 9 są identyczne.

²¹⁵ M. Kaganiec podaje nieco inne brzmienie legendy: S SEN POPQ CIVITATIS GLEIWITZ: M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 80.

²¹⁶ APK, AMMB, sygn. 2770.

²¹⁷ APGl, AMGl, sygn. 13.

²¹⁸ MGl, H, bez ewidencji; tłok ten nie był do tej pory znany.

²¹⁹ Większość badaczy nie rozróżnia pieczęci o średnicy 30 i 35 mm. W przypadku opracowań, w których nie podano średnicy omawianej pieczęci, a tym samym niemożliwe jest stwierdzenie czy autor miał na myśli pieczęć nr 8 czy 9, piszący proponowaną literaturę zamieścił w opisie pieczęci nr 8.

²²⁰ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95.

10.

a) Wprost w polu pieczęci wieża z otwartą bramą, w której widnieje inicjał cesarski, zwieńczona blankami, przykryta spadzistym dachem; po obu stronach flankujące ją dwa połuorły.

b) Średnica 12 mm.

c) SIGILLUM CIVITATIS GL[E]IVITZ

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w. (po 1629 r.); piszącemu znana jest z pięciu odcisków z lat 1632²²¹-1733²²².

e)-

f) J. Bąk, *Herby miast Gliwic...*, s. 167; M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 80; *Taż*, *Herby i pieczęcie miast górnośląskich*, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 25; *Taż*, *Herby miast województwa...*, s. 65.

UWAGI: W literaturze można znaleźć informację o jeszcze jednej pieczęci, owalnej o wymiarach 21 na 22 mm, mającej pochodzić z XVIII w.²²³, niemniej jedyne odnalezione odciski pochodzą z lat 1824-1836²²⁴, co nie daje podstaw do włączenia tej pieczęci w orbitę podjętych badań.

Fot. 44. Pieczęć Gliwic 10, APGl, ARW, sygn. 325, s. 166b.

²²¹ APK, AMMB, sygn. 4698.

²²² APGl, ARW, sygn. 325, s. 164.

²²³ Przykładowo: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 77; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95; Ponadto M. Kaganiec podaje, że odcisk tej pieczęci znajdował się przy dokumencie z 1777 r.: M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 80; niestety nie udało się odnaleźć tego dokumentu.

²²⁴ N. Michalska, *Herb Gliwic...* s. 38, autorka także wysuwa tezę, iż pieczęcią tą posługiwano się dopiero w wieku XIX.

11.

a) Wprost w polu pieczęci wieża z szeroko otwartymi wrotami, nad nimi dwie skrzyżowane gałązki palmowe, pomiędzy którymi inicjały cesarskie F i cyfra II, wieża przepruta 6 oknami, zwieńczona trzema wykuszami i szpiczastym dachem, nad którym półpostać Madonny na półksiężycu, otoczonej ognistym nimbem. Po obu stronach wieży połuorły, nad którymi zarysowano delikatny ornament roślinny.

b) Średnica 33 mm²²⁵.

c) SIGILLUM SCAB(INORUM) GLIVICENSIVM²²⁶

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w. (prawdopodobnie w 1639 r.²²⁷); piszącemu znana jest z 4 odcisków z lat 1651²²⁸-1683²²⁹.

e) Metalowy tłok, na którym wryty jest prawdopodobnie rok wykonania tłoka: 1639. Rączka drewniana o długości 8 cm²³⁰.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 77. O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 84; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 25.

Fot. 45. Pieczęć Gliwic 11, APGl, AMGl, sygn. 47. Fot. 46. Tłok pieczęci Gliwic 11, MGL, H, sygn. 2327.

²²⁵ O Hupp podaje średnicę 32 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95.

²²⁶ H. Saurma podaje: SIGILLVM .SCAB .GLIVICENSIVM: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 77.

²²⁷ Na zachowanym metalowym tłoku wryty jest rok 1639, który może wskazywać na czas jego powstania.

²²⁸ APGl, AMGl, sygn. 47.

²²⁹ APGl, AMGl, sygn. 56.

²³⁰ MGL, H, sygn. 2327; tłok ten do tej pory nie był znany.

GŁOGÓWEK:

1.

a) W polu pieczęci wczesnogotycka tarcza, na niej trzy noże ogrodnicze z sierpowymi ostrzami, ułożone trzonkami współśrodkowo i symetrycznie. Każde ostrze skierowane jest w osobny róg, czubki ostrzy noży w górnej części pola tarczy skierowane są ku sobie-ku osi symetrii tarczy. Czubek dolnego skierowany jest w lewą stronę; legenda oddzielona podwójną wypukłą linią.

b) Średnica 48 mm²³¹.

c) + S(IGILLVM) : CIVIVM GLOGOVIE SUPERIORIS *²³²

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie końcem XIII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1312²³³-1314²³⁴.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 83; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 81; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 14.

Fot. 47. Pieczęć Głogówka 1, APWr, Rep 91, sygn. 175.

²³¹ O. Hupp i M. Gumowski podają średnicę 47 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 81.

²³² H. Saurma błędnie odczytuje legendę: +S· CIVITATIS GLOGOVIE SVPERIORIS: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 83; za nim błędnie powtarzają: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 14.

²³³ APWr, Rep. 71, sygn. 15.

²³⁴ APWr, Rep. 91, sygn. 175 (46/2).

2.

a) W polu pieczęci gotycka tarcza, na której trzy, dość wąskie noże ogrodnicze z sierpowymi ostrzami, ułożone trzonkami współśrodkowo i symetrycznie, każde ostrze skierowane jest w osobny róg, czubki ostrzy noży w górnej części pola tarczy skierowane są ku sobie-ku osi symetrii tarczy. Czubek dolnego skierowany jest w lewą stronę. Między nimi znajdują się trzy kiście (listki?) winogron. Miejsce między tarczą a napisem otokowym wypełnia ornament; legenda w otoku liniowym.

b) Średnica 50 mm.

c) + S(IGILLVM) . CIVIVM GLOGOVIE SUPERIORIS

d) Pieczęć pochodzi z początku XIV w.; piszącemu znana jest z pięciu odcisków z lat 1319²³⁵-1387²³⁶.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 83-84; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 81; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 14.

UWAGI: Powyżej wymienieni autorzy podają opis pieczęci o średnicy 46 mm, identycznie brzmiącej legendzie i podobnym rysunku napieczętnym, z tym że noże znajdują się na zakratowanym (szrafowanym) polu; jednocześnie nie wspominając o widocznych kłociach (liściach?) winogron²³⁷. Wydaje się jednak, iż mimo różnic, chodzi o ten sam typ pieczęci, gdyż badacze powołują się na egzemplarz wiszący przy dokumencie z 1319 r., znajdującym się w Archiwum we Wrocławiu, a piszący odnalazł dokument z tegoż roku, niemniej wygląd pieczęci wiszącej przy dokumencie odpowiada opisowi pieczęci nr 2.

²³⁵ APWr, Rep. 91, sygn. 200.

²³⁶ APWr, Rep. 91, sygn. 367.

²³⁷ M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 81.

Fot. 48. Pieczęć Głogówka 2, APWr, Rep 91, 367.

3.

a) W polu pieczęci tarcza gotycka, na której umieszczone są trzy kiście winogron;
legenda w otoku liniowym.

b) Średnica 29 mm.

c) + S[]V CIVITA[T](IS) GLOG[OVIE] SVPIER(IORIS)²³⁸

d) Trudno określić dokładnie czas wykonania tej pieczęci, jednak ze względu na jej liternictwo powstanie można wiązać z końcem XIV w.; piszącemu znana jest z jednego odlewu gipsowego²³⁹.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana²⁴⁰.

4.

a) W polu pieczęci tarcza późnogotycka, na której umieszczono trzy sierpy trzonkami do środka, dwa na górze jeden u dołu, a między nimi trzy kiście winogron; wewnętrzne pole obramowane wypukłą linią potrójną podobnie na zewnątrz.

b) Średnica 38 mm.

c) S(IGILLVM) . CIVITATIS * GLOGOVIE * SVPERIORS

²³⁸ Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć jak brzmi początek legendy, odlew jest na tyle niewyraźny, że możliwy jest dwojaki odczyt: +S SCABINV lub + SECRETV.

²³⁹ ZNim.O, GNS, kolekcja gipsowych odlewów, S 2713.

²⁴⁰ Piszącemu uwagę na tą pieczęć zwrócił pan W. Fabijański.

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVI w.; pisaćemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1545²⁴¹-1576²⁴².

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 49. Pieczęć Głogówka 4, APWr, Rep 127, sygn. 8.

5.

a) Na tarczy wczesnorenesansowej, nad którą prawdopodobnie znajduje się ornament, trzy noże trzonkami do środka a między nimi trzy gałązki (kiście?); otok od strony wewnętrznej stanowi pojedyncza linia wypukła, natomiast zewnętrzna krawędź w postaci linii podwójnej, legenda zaczyna się nieco z boku.

b) Średnica 28 mm.

c) ++ S(IGILLVM) CIVITATIS GLOGO(VIE) . SVPERIORIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVI w.; pisaćemu znana jest z dwóch odcisków z roku 1574²⁴³.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

²⁴¹ APWr, Rep. 127, sygn. 8.

²⁴² APWr, Rep. 127, sygn. 13.

²⁴³ APGl, AMGl, sygn. 26 i 27.

Fot. 50. Pieczęć Głogówka 5, APGl, AMGl, sygn. 26h.

6.

a) W polu pieczęci na podwójnej, barokowej tarczy, umieszczono trzy noże i trzy kiście winogron z dwoma łodyżkami każde, zwrócone trzonkami do środka; legenda od strony wewnętrznej oddzielona jest drobnoperełkowym sznurem (lub ewentualnie linią), natomiast od zewnątrz, wypukłą linią przybierającą formę sznura²⁴⁴.

b) Średnica 25 mm.

c) * SIGILLVM · CIVITATIS · GLOGOVIAE²⁴⁵ SVPERIORIS²⁴⁶

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII wieku; piszącemu znana jest z pięciu odcisków z lat 1641²⁴⁷-1704²⁴⁸.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 14.

UWAGI: Różnice jakie zachodzą w opisie omawianej pieczęci budzą wiele wątpliwości. Piszący nie ma pewności czy O. Hupp popełnił błąd w opisie pieczęci i jej

²⁴⁴ O. Hupp podaje w opisie pieczęci, że noże znajdują się w pozycji odwróconej: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100.

²⁴⁵ Litery A i E tworzą ligaturę.

²⁴⁶ O. Hupp podaje inną legendę: S. CIVITATIS GLOGOVIE SVPERIORS: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100.

²⁴⁷ APO, AMGl, sygn. 7.

²⁴⁸ APO, AMGl, sygn. 27.

legendy, czy też miał na myśli pieczęć nr 5, która ma bardziej zbliżony napis otokowy i podobne wymiary, niemniej pochodzi z XVI w., a nie jak sugeruje badacz z XVII w.²⁴⁹; w końcu możliwym (choć mało prawdopodobnym) wyjściem, jest istnienie trzeciej pieczęci, której piszącemu nie udało się odnaleźć.

Fot. 51. Pieczęć Głogówka 6, APO, AMGł, sygn.11.

7.

a) W polu pieczęci na podwójnej, barokowej tarczy: „wieniec z trzech sierpów i trzech kiści winogron”²⁵⁰; napis znajduje się w otoku wieńcowo-liniowym.

b) Pieczęć owalna 31 na 25 mm.

c) · SIGILLVM CIVITATIS · SVP(ERIORIS) · GLOGO(VIAE) · SCABINOR(VM)

d) Przypuszczalny czas powstania pieczęci to 1 poł. XVII; piszącemu znana jest z jednego odcisku lakowego²⁵¹.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana²⁵².

²⁴⁹ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100.

²⁵⁰ Taki opis znajduje się w katalogu wrocławskiego Ossolineum: ZNim.O, GNS, kolekcja odlewów lakowych, S-2666.

²⁵¹ ZNim.O, GNS, kolekcja odlewów lakowych, S-2666.

²⁵² Piszącemu uwagę na tą pieczęć zwrócił Pan W. Fabijański.

8.

a) W polu pieczęci na tarczy umieszczono trzy noże, a między nimi trzy kiście winogron.

b) Średnica 37 mm.

c) SENATVS POPVLVSQUE SVP(ERIORIS) GLOGOVIAE²⁵³

d) Pieczęć mogła powstać pod koniec XVII; piszącemu znana tylko z opisu.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 84; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 14.

9.

a) W polu pieczęci na podwójnej, barokowej tarczy trzy noże ogrodnicze z sierpowymi ostrzami, ułożone trzonkami współśrodkowo i symetrycznie (jednak się nie stykają), jeden w górnej części pola i dwa w dolnej, czubki na zewnątrz wygięte w prawo. Między nimi trzy kiście winogron z małymi listeczkami i ogonkami zwróconymi do środka osi symetrii. Wewnętrzne pole pieczęci od legendy oddzielone wypukłą linią, brzegi obramowane wypukłym wieńcem laurowym przewiązanym symetrycznie w 8 miejscach.

b) Średnica 35 mm.

c) * SIGILLVM · CIVITATIS · GLOGOVIAE²⁵⁴ · SVPERIORIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII w.; piszącemu znana jest z 6 odcisków z lat 1656²⁵⁵ - 1730²⁵⁶.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

²⁵³ Litery A i E tworzą ligaturę.

²⁵⁴ Litery A i E tworzą ligaturę.

²⁵⁵ APO, AMGł, sygn. 17.

²⁵⁶ APO, AMGł, sygn. 36.

UWAGI: Z XVIII w. pochodzi jeszcze jedna pieczęć, o średnicy 33 mm, na które na barokowej, podwójnej tarczy umieszczono trzy noże ułożone promieniście, między którymi winogrona²⁵⁷. Niemniej jej legenda: OBER GLOGAUER CANCELE U . SIEGEL, oraz fakt, że piszącemu znany jest jedynie jej odcisk z 1791 r.²⁵⁸, świadczą, że pieczęć powstała w 2 poł. XVIII w. a tym samym nie mieści się w ramach czasowych niniejszej pracy.

Fot. 52. Pieczęć Głogówka 9, APWr, Rep 91, sygn. 1094.

JABŁONKÓW

1.

a) Wprost w polu pieczęci kroczący w prawo Baranek Boży. Nad jego głową widoczna aureola, natomiast za Barankiem krzyż, na którym powiewa sztandar; legenda oddzielona od strony wewnętrznej pojedynczą a od strony zewnętrznej potrójną linią wypukłą.

b) Średnica 37 mm.

c) SIGILLVM * C(CIVITATIS) · IABLONKOVIE * SUPREMA * SILESIE*²⁵⁹

d) Pieczęć mogła powstać już w 2 połowie XVI wieku; piszącemu znana jest z jednego odcisku z 1639 r.²⁶⁰, natomiast K. Müller powołuje się na jej odciski jeszcze przy dokumentach z drugiej połowy XVIII w.²⁶¹

²⁵⁷ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100; D. Tomczyk, *Herby miast powiatu...*, s. 14-15.

²⁵⁸ Właściwie jest to odrys pieczęci, która miała znajdować się przy dokumencie z 1791 r.: ZNim.O, GNS, (baza exel).

²⁵⁹ H. Saurma (za Widimskim) podaje: SIGILLVM. IABLONKOVIC. SVPREM. SILESIAE): H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 124; natomiast K. Müller: + SIGILLVM + C. IABLONKOWIAE + SVPREMAE + SILESIA: K. Müller, *Najstarší (velká) pečeť...*, s. 112.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 124; K. Müller, Najstarší (velká) pečeť města Jablunkova, „Sborník Státního Okresního Archivu Frýdek-Místek”, t. 9, 2008, s. 111-114²⁶².

UWAGI: Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy Widimsky i H. Saurma mieli na myśli tą samą pieczęć, gdyż opis ikonograficzny jest identyczny, natomiast legenda nieco się różni; badacze nie podali jednak średnicy badanej pieczęci, co pozwoliłoby z większym prawdopodobieństwem stwierdzić, czy popełnili błąd w odczycie legendy napieczętej, czy też dysponowali innym, nieznanym pisaćemu typem pieczęci Jabłonkowa.

Fot. 53. Pieczęć Jabłonkowa 1, APC, KC, sygn. 1368, s. 69.

2.

a) Wprost w polu pieczęci Baranek Boży (o dość uproszczonym rysunku), kroczący w lewo. Nad głową widać aureolę, natomiast za Barankiem znajduje się krzyż oraz sztandar ze znakiem krzyża. W lewym rogu, nad głową Baranka wyryte cyfry 58.

b) Pieczęć owalna: 18 na 20 mm.

c) · SIGIL(LVM) MINVS IABLVNCOW

d) Pieczęć powstała w 2 poł. XVII w. (prawdopodobnie w 1658 r.); pisaćemu znana jest z jedenastu odcisków z lat 1661²⁶³-1749²⁶⁴.

²⁶⁰ APC, KC, sygn. 1368, s. 64.

²⁶¹ K. Müller, Najstarší (velká) pečeť..., s. 112.

²⁶² Artykuł opublikowano w Internecie na stronie: http://www.archives.cz/zao/resources/frydek-mistek/SOKA_FM_sbornik_9.pdf, [data wejścia 15. X 2012].

e)-

f) L. Baletka, J. Lauda, *Znaky měst Severomoravského...*, s. 42; K. Müller, *Pečeti a znaky...*, s. 36.

UWAGI: K. Müller wspomina o jeszcze jednej pieczęci z lat 70-tych XVIII w. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy pieczęć ta powstała przed, czy po 1740 r., wydaje się jednak mało prawdopodobne jednoczesne używanie dwóch niemal identycznych pieczęci mniejszy, tym bardziej, że opisywana pieczęć została użyta jeszcze przy dokumencie z 1749 r., natomiast kolejna dopiero w 1787²⁶⁵.

Fot. 54. Pieczęć Jabłoknów 2, ZAO, KK, sygn. 52, 107 b.

KORFANTÓW

1

a) Wprost w polu pieczęci mur z wyraźnie zaznaczonymi cegłami, w którym otwór bramny, nad bramą jedna flank. Po bokach dwie wieże posiadające po jednym podłużnym oknie, rozszerzające się ku górze na kształt trapezu, na które nasadzony jest szpiczasty dach z zaznaczonym pionem; między wieżami data 1634. W bramie u dołu widoczne jakieś wyobrażenie przypominające psa (!). Legenda oddzielona cienką linią oraz perełkowym sznurem, od zewnątrz natomiast perełkowym sznurem.

b) Średnica 24 mm.

c) * SIGILLVM * CIVIVM * DE FRIDLAND * MINVS

²⁶³ APC, KC, sygn. 1368 s. 53.

²⁶⁴ APC, KC, sygn. 1885, s. 258.

²⁶⁵ K. Müller, *Pečeti a znaky obcí českého Těšínska, Český Těšín 1997*, s. 37.

d) Pieczęć powstała w 1 połowie XVII (1634 r.); piszącemu znana jest z jednego odcisku z 1732 r.²⁶⁶.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

UWAGI: B. Engel wspomina o pieczęci bliżej nieokreślonego miasta Friedland, przywieszanej do dokumentu z 1402 r. o średnicy 50 mm, napisie otokowym: S CIVITATIS DE FRIDELAN(T), przedstawiającej bramę z dwoma wieżami, między którymi tarcza, na której wspięty lew; sam autor przyznaje, że nie wiadomo, o który ośrodek miejski chodzi²⁶⁷.

Fot. 55. Pieczęć Korfantowa 1, NAP, CDK 761, sign IV D 7, k. 592.

2.

a) Na tarczy zamek warowny o trzech wieżach flankowanych, pokrytych szpiczastymi dachami, z otwartą bramą w środku, po prawej stronie bramy jakby motyw widocznego do połowy psa, wylaniającego się spoza budowli; nad tarczą widnieje data: 1720.

b) Pieczęć owalna 26 na 28 mm.

c) SIGIL(LVM) . CIVITA(TIS) . FRIDLAND . IN . DVCA . OPOLIEN

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVIII (1720 r.); piszącemu znana tylko z opisu.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 70; D. Tomczyk, Herby miast Śląska opolskiego, Korfantów, Nowy Biuletyn Szkolny, R. X, 2000 r., nr 8, s. 26.

²⁶⁶ ANP, CDK 761 sign IV D7, k. 592.

²⁶⁷ J. (B). Engel, Die Mittelalterliche Siegel..., s. 11.

UWAGI: W katalogu wrocławskiego Ossolineum można znaleźć jeszcze informację o trzech innych odrysach pieczęci Korfantowa. Dwie z nich, które odnaleźć miał M. Gumowski w Opawie przy dokumentach z 1639 i 1652 r.²⁶⁸, w rzeczywistości są to pieczęcie miasta Bruntál (Freudenthal), leżącego w Republice Czeskiej²⁶⁹, trzecia natomiast o średnicy 32 mm i legendzie: ()IN SIGIL·DER·STADT·FRIEDLANDT, przedstawiająca mur miejski z blankami i dwiema basztami, w murze natomiast otwarta brama a w górze między basztami tarcza z herbem miasta to prawdopodobnie pieczęć Friedlandu w północnych Niemczech.

KOŹLE

[1.]

a) W polu pieczęci trzy kozie głowy, dwie na górze zwrócone do siebie i jedna na dole skierowana w prawo.

b) -

c) -

d) Pieczęć pochodzić ma z pierwszej połowy XIV w.²⁷⁰ ; piszącemu znana tylko z opisu.

e)-

f) A. Weltzel, *Geschichte der Stadt, herrschaft und Festung Cosel*, Berlin 1866, s. 68; H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 41; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 118; D. Tomczyk, *Herby miast Śląska opolskiego, Kędzierzyn Koźle*, Nowy Biuletyn Szkolny, R. XIII, 2003, nr 1, s. 17.

UWAGI: Istnienie tej pieczęci budzi wiele wątpliwości, które zgłosił już O. Hupp²⁷¹. Badacz końcem XIX w., próbował odnaleźć ów pieczęć z dokumentu z 1342 r., jednak bezskutecznie, gdyż w Brnie takiego dokumentu nie było, a najstarszy znaleziony dokument odnoszący się do Koźla pochodził z 1457 r. Przywieszona do niego pieczęć, była pieczęcią prywatną burmistrza Sambora z Krampe. Badacz poddał także w

²⁶⁸ ZNimO, GNS, (baza exel).

²⁶⁹ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 63.

²⁷⁰ A. Weltzel za nim pozostali badacze podaje, że widział tą pieczęć przy dokumencie z 1342 r. w Archiwum Brna Morawskiego: A. Weltzel, *Geschichte der Stadt, herrschaft...*, s. 68; H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 41.

²⁷¹ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 98.

wątpliwość występowanie pieczęci o różnej liczbie głów kozich w polu: ławniczych z trzema, magistrackich z dwoma i starościńskich z jedną głową. Słusznie argumentował, że nie ma to potwierdzenia w źródłach, jednocześnie przypominając, że dwie głowy koźle rzeczywiście występują, ale na monecie²⁷²; dziwić może jedynie fakt, że wszyscy kolejni badacze bezkrytycznie powtarzają ustalenia Weltzla, nie uwzględniają słusznych postulatów O. Huppa²⁷³:

2.

a) W polu pieczęci trzy kozie głowy, dwie na górze zwrócone do siebie i jedna na dole skierowana w prawo²⁷⁴.

b) Średnica 36 mm.

c) s(igillvm) . ciuitatis / cosil . an(n)o / d(omi)ni . M.CCCC.XXVIII²⁷⁵

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XV w. (1428); piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1459 r.²⁷⁶.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

²⁷² H. Saurma, *Schlesische Munzen und Medaillen*. Namens des Vereins fur das Museum Schlesischer Alterthumer, Wrocław 1883, s. 71.

²⁷³ Tenże, *Wappenbuch...*, s. 41; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 118; D. Tomczyk, *Herby miast Śląska opolskiego, Kędzierzyn Koźle...*, s. 17.

²⁷⁴ Opis pieczęci, jej wymiary, czy legenda pochodzą z internetowej bazy danych i nie podlegały weryfikacji przez piszącego: <http://database.aipberoun.cz/pecete/> [data wejścia: 15 października 2011]; zdjęcie dokumentu opatrzonego tą pieczęcią można natomiast znaleźć na: www.monasterium.net [data wejścia: 30 listopada 2011 r.).

²⁷⁵ Jw.

²⁷⁶ NAP, RM, sygn. 183 III Koz 11.

Fot. 56. Pieczęć Koźła 2, NAP, RM, sygn 183 III Koz 11; pobrane z: www.monasterium.net. [data wejścia: 30 listopada 2011 r.].

3.

a) Wprost w polu pieczęci (sygnetu), trzy głowy koźle zwrócone w prawo, dwie u góry jedna poniżej.

b)-

c) S(IGILLVM) C(IVITATIS) K(OZLENSIS) 1575

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XVI w. (1575 r.) w.; piszącemu znana tylko z opisu, a jedyny znany egzemplarz miał znajdować się przy dokumencie z XVII w.²⁷⁷.

e)-

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 98; D. Tomczyk, *Herby miast Śląska opolskiego, Kędzierzyn...*17.

4.

a) Wprost w polu pieczęci (sygnetu), trzy głowy koźle zwrócone rogami ku sobie; legenda oddzielona jedynie od strony zewnętrznej wypukłą linią.

b) Pieczęć owalna (przechodząca w ośmiobok): 13 na 17 mm.

c) SIGILVM CIVITAT(IS) : KOZIENSIS

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku, przy dokumencie z 1645 r.²⁷⁸.

e)-

²⁷⁷ O. Hupp widział tą pieczęć w Archiwum Wrocławskim przy dokumencie z 1642; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 98.

²⁷⁸ APO, AMO, sygn. 63.

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 57. Pieczęć Koźła 4, APO, AMO, sygn. 63.

5.

a) wprost w polu pieczęci trzy głowy koźle zwrócone w prawo ku sobie, dwie u góry jedna poniżej, rogi ich nieznacznie nachodzą na otok; w polu pieczęci między dolną głową koźłą, umieszczono datę: 1658, podzieloną na dwie części; legenda w otoku liniowym.

b) Średnica 24 mm²⁷⁹.

c) SIGILLVM CI / VITATIS COS / LENSIS

d) Pieczęć powstała w drugiej połowie XVII w. (1658 r.); piszącemu znana jest z czterech odcisków z lat 1698²⁸⁰-1734²⁸¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 41; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98; D. Tomczyk, Herby miast Śląska opolskiego, Kędzierzyn..., s. 17.

UWAGI: Z 1907 r. pochodzi krótka notatka sporządzona z polecenia ówczesnego burmistrza dotycząca pieczęci miejskich²⁸². Znajdujemy tam opis wyżej wspomianej pieczęci, która miała znajdować się przy dokumentach miejskich z 1723 r., razem z pieczęcią ławy z roku 1669, o legendzie: Sigillum scabinorum Cozlensis. Pieczęci tej nie udało się odszukać, a jej odcisk nie został umieszczony w krótkim opisie, podobnie jak odcisk bliżej nieopisanej pieczęci z 1726 r. w polu z jedną głową koźłą.

²⁷⁹ O. Hupp podaje 22 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98.

²⁸⁰ APWr, Rep. 114, sygn. 126.

²⁸¹ NAP, CDK, 761 sign IV D7, k. 592.

²⁸² APO, AMK, sygn. 3.

Fot. 58. Pieczęć Kozła 5, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 592.

6.

a) W polu pieczęci trzy głowy koźle ułożone współśrodkowo w jednakowych odległościach od siebie, zwrócone do środka, w którym znajduje się 6-płatkowy kwiatek. Rogi wchodzą w otok dzieląc go na 3 części, napis oddzielony jest od wewnątrz wypukłą linią, natomiast zewnętrzna część pieczęci obramowana jest wypukłym wieńcem laurowym.

b) Średnica 40 mm²⁸³.

c) * SIGILLVM * / * CIVITATIS * / * COSLENSIS *

d) Pieczęć pochodzi z drugiej poł. XVII; piszącemu znana jest z dwóch odcisków (i odlewu gipsowego), z tym że datować można tylko jeden z 1683 r.²⁸⁴.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 41; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98; D. Tomczyk, Herby miast Śląska opolskiego, Kędzierzyn..., s. 17.

Fot. 59. Pieczęć Kozła 6, APO, AMK, sygn. 3.

²⁸³ O. Hupp, podaje średnicę 42 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98.

²⁸⁴ APWr, Rep. 66, sygn. 491; drugi odcisk, lakowy, został sporządzony w 1907 r. na polecenie ówczesnego burmistrza (w sumie w zbiorze znajdują się cztery odciski lakowe i cztery w tuszu): APO, AMK, sygn. 3.

7.

a) Wprost w polu pieczęci trzy głowy koźle, w większym oddaleniu dwie na górze jedna u dołu pomiędzy nimi rozetka, widać brody i rogi, legenda oddzielona pojedynczą linią

b) Średnica 30 mm.

c) * SIGILLVM · CIVITATIS · COSLENSIS

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z końca XVII; piszącemu znana z jednego niedatowanego odcisku²⁸⁵.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

UWAGI: O. Hupp, wspomina jeszcze o owalnej pieczęci o wymiarach 22 na 24 mm i napisie otokowym: SIGILLVM · CIVITATIS COSLENSIS 1405, która jednak pochodzić miała z połowy XVIII w. i miała być użyta przy dokumencie z 1755 r.²⁸⁶; piszącemu nie udało się jednak tej pieczęci odnaleźć.

Fot. 60. Pieczęć Koźła 7, APO, AMK, sygn. 3.

KRAPKOWICE

1.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej połowa koła o trzech promieniach, natomiast po stronie lewej połowy orła w lewo, z trzema lotkami w skrzydle.

b) Średnica 38 mm²⁸⁷.

c) Majuskuła gotycka: + S · CIVIVM · D'CRAPICZ²⁸⁸

²⁸⁵ APO, AMK, sygn. 3.

²⁸⁶ O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98.

²⁸⁷ W katalogu Ossolineum umieszczono informację, że średnica tej pieczęci wynosi 39 mm: ZNimO, GNS, odlew mosiężny.

d) Pieczęć pochodzi z drugiej poł. XIV w.; piszącemu pieczęć znana z odlewu mosiężnego²⁸⁹ i odcisku gipsowego²⁹⁰, ponadto badacze powoływali się w literaturze na jej odciski przy dokumentach z 1390 i 1394 r.²⁹¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 147; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98; J. Chrząszcz, Geschichte der Stadt Krappitz in Oberschlesien A. D. 1914, Breslau 1932, s. 11; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 123; D. Tomczyk, Herby miast śląska opolskiego-Krapkowice, Nowy Biuletyn Szkolny, R. XII, 2002, nr 4, s. 20.

Fot. 61. Pieczęć Krapkowic 1, APO, SPL, sygn. 15.

2.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej połowa koła o trzech promieniach i połowy orła w lewo.

b) Średnica 27 mm.

c) * s(igillvm) : civitatis : krapyc(iensis) :

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej poł. XV w.; piszącemu znana jedynie z opisu, natomiast w literaturze powoływano się na jej odcisk przy dokumencie z 1539 r.²⁹².

²⁸⁸ Inaczej podaje O. Hupp: + SI CIVIVM* DE CRAPICZ (litera Z odwrócona): O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98.

²⁸⁹ ZNimO, GNS, odlew mosiężny.

²⁹⁰ APO, SPL, sygn. 15.

²⁹¹ H. Saurma widział tą pieczęć przy dokumencie z 1396 r.: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 147; natomiast O. Hupp, powołuje się na dokument z 1390 r., w którym wzmiankowane było jej użycie: D. Tomczyk podaje, że do 1945 r. dokumenty z wyżej wspomnianymi pieczęciami, znajdowały się w AP we Wrocławiu: D. Tomczyk, Herby miast śląska opolskiego-Krapkowice..., s. 20; jest to mało prawdopodobne, gdyż J. Chrząszcz w wydanej w 1932 r. pracy zaznacza, że pieczęci już nie znalazła: J. Chrząszcz, Geschichte der Stadt Krappitz..., s. 11.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98.

3.

a) Wprost połu pieczęci po prawej stronie połuorła w prawo, po lewej połowa koła z trzema promieniami.

b) Średnica 22 mm.

c) * SIGILVM . CIVITATIS . CRAPICENSIS

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII; piszącemu znana jedynie z opisu.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98.

UWAGI: H. Saurma wspomina o pieczęci z 1654 r., nie podając jednak średnicy ani dokładniejszego opisu a jedynie legendę: SIGILLVM CIVITATIS CRAPPICIENSIS²⁹³; być może chodziło więc właśnie o ten typ pieczęci.

4.

a) Na tarczy renesansowej po prawej połuorła z 5 lotkami w skrzydle, po lewej połowa koła ze 6 promieniami, tarcza nie jest położona centralnie i dotyka krawędzi dolnej legendy, która oddzielona jest potrójną linią.

b) Średnica 29 mm.

c) + SIGILLVM + CIVITATIS + CRAPICIENSIS + 63²⁹⁴

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII w. (1663)²⁹⁵; piszącemu znana jest z 14 odcisków z lat 1667²⁹⁶-1725²⁹⁷.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana

²⁹² O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 98.

²⁹³ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 147.

²⁹⁴ Problemатyczny jest odczyt legendy pieczęci, którą może być zakończona równie dobrze cyfrą 3, 5 lub 9.

²⁹⁵ Nie można jednak całkowicie wykluczyć pochodzenia tej pieczęci z 2 połowy XVI w., gdyż piszący odnalazł jej odcisk przy dokumencie datowanym na 1650 r. (!): APO, CMO, sygn. 150.

²⁹⁶ APWr, Rep. 4f, sygn. 78.

²⁹⁷ APWr, KK, sygn. 134, s. 62.

Fot. 62. Pieczęć Krapkowic 4, APWr, KK, sygn. 134, s. 41.

5.

a) Na tarczy renesansowej, wyraźnie podzielonej w słup, wypełniającej całe pole pieczęci, po prawej pół orła, po lewej pół koła z 7 szprychami; legenda oddzielona pojedynczą linią.

b) Średnica 28 mm.

c) * SIGILLVM * CIVITATIS * CRAP[] * SCABINOR

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków z roku 1723²⁹⁸.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 63. Pieczęć Krapkowic 5, APWr, KK, sygn. 134, s. 41.

6.

a) Wprost w polu pieczętnym po prawej pół orła prawdopodobnie z 4 piórami w skrzydle, po lewej pół koła z 6 szprychami; legenda oddzielona jest od wewnątrz pojedynczą linią, a od zewnątrz wypukłym sznurem.

²⁹⁸ APWr, KK, sygn. 134, s. 41.

b) Średnica 20 mm.

c) * SIGILVM CIVITATIS CRAPICENSIS

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z początku XVIII w.; pisaćemu znana jest z dwóch odcisków z 1725 r.²⁹⁹, oraz jednego niedatowanego odcisku lakowego³⁰⁰.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 64. Pieczęć Krapkowic 6, MNWr, S-X-5374/M. Śl.

LEŚNICA

1.

a) Wprost w polu pieczęci orzeł górnośląski w prawo.

b)-³⁰¹

c) SIGILVM . CIVITATIS . LESNITZ³⁰²

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVIII³⁰³; pisaćemu znana jedynie z opisu.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 167; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 99; D. Tomczyk, Herby miast śląska opolskiego-Leśnica, Nowy Biuletyn Szkolny, R. XI, 2001, nr 10, s. 26.

²⁹⁹ APWr, KK, sygn. 134.

³⁰⁰ MNWr., Pieczęć miasta Krapkowice, S-X-5374/M. Śl.

³⁰¹ H. Saurma pisze, że była to pieczęć większa, nie podaje jednak średnicy: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 167.

³⁰² Litera Z w odbiciu lustrzanym.

³⁰³ D. Tomczyk, uważa że pieczęć powstała już w 2 połowie XVIII w., nie ma na to jednak żadnych dowodów źródłowych

UWAGI: Prawdopodobnie najstarsze pieczęcie Leśnicy nie zachowały się, należy jednak zaznaczyć, że M. Gumowski wspomina o dwóch pieczęciach pochodzących z XIV w.³⁰⁴. Pierwsza z nich, o średnicy 50 mm, przedstawiała wprost w polu pieczęci po prawej stronie w nakoropkowanym polu połuorła z trzema lotkami w skrzydle, w lewym ramieniu z podniesioną dłonią (na tle z listkami), z napisem otokowym: +SIGILLVM: CIVIVM: DE LESNA³⁰⁵. Druga natomiast, o średnicy 48 mm, przedstawiała wprost w polu pieczęci mur z dwiema wieżami, między którymi znajdowała się tarcza ze skrzyżowanymi kilofami górniczymi, a w otoku biegł napis: SIGILLVM CIVITATIS LESNITZEENSIS³⁰⁶. Co się tyczy pierwszej z nich, to z dużym prawdopodobieństwem można ją przypisać Leśnicy, niemniej tej, która dziś tworzy osiedle Wrocławia³⁰⁷. Co do drugiej pieczęci, to znajdowała się ona w archiwum w Toruniu przy dokumencie z 1406 r.³⁰⁸, niemniej już wtedy istniały wątpliwości co do jej prawidłowego opisu ikonograficznego jak i przynależności terytorialnej³⁰⁹.

2.

a) Wprost w polu pieczęci orzeł w prawo zajmujący całe pole, w rozpostartych skrzydłach znajduje się 9 lotek, ponadto zwraca uwagę duży ogon i zaznaczone szpony; głowa, ogon i skrzydła dotykają wewnętrznej krawędzi legendy, oddzielonej od środka pojedynczą linią, a od strony zewnętrznej linia podwójną.

b) Średnica 20 mm.

c) SIGILLVM * CIVITATIS * LESNICENSIS³¹⁰

d) Pieczęć powstała na początku XVIII w.³¹¹; piszącemu znana jest z pięciu odcisków z lat 1722³¹²-1749³¹³.

³⁰⁴ M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 130-131.

³⁰⁵ Tłok tej pieczęci znajdował się w Muzeum we Wrocławiu: M. Gumowski, pieczęcie śląskie..., s. 439; natomiast odlew przechowywany jest w ZNimO, GNS, odlew gipsowy.

³⁰⁶ ZNimO, GNS, odlew gipsowy.

³⁰⁷ Podobnie postąpił O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 61.

³⁰⁸ M. Gumowski wykonał odrys tej pieczęci, jest on jednak niemal całkowicie nieczytelny co rodzi uzasadnione przypuszczenie, że oryginał też musiał być w złym stanie, uniemożliwiającym jego odczyt i interpretację: MNKr, rkps 1467, k. 15.

³⁰⁹ B. Engel, Die Mittelalterliche Siegel..., s. 14.

³¹⁰ H. Saurma błędnie podaje: SIGILLVM: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 167.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 167; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 98; D. Tomczyk, *Herby miast śląska opolskiego-Leśnica...*, s. 26.

UWAGI: Warto zaznaczyć, że piszący dotarł do jeszcze jednego dokumentu miasta Leśnicy z 1644 r., przy którym według koroboracji znajdowała się pieczęć miejska. Niestety pozostał po niej tylko ślad o średnicy 12 mm³¹⁴.

Fot. 65. Pieczęć Leśnicy 2, APWr, KK, sygn. 152, s. 304.

LUBLINIEC

1.

a) W potrójnie dzielonym polu pieczętnym u góry widnieje głowa ptaka³¹⁵ z rybą w dziobie, po prawej połuorła, po lewej pięć gwiazd; w polu pieczęci widnieje także cyfra 90.

b) -

c) SIGIL(LVM) · SCABINORVM · LVBIN(ICZ)³¹⁶

d) Pieczęć powstała pod koniec XVI w. (1590 r.); piszącemu znana jedynie z opisu.

e)-

³¹¹ D. Tomczyk podaje, że pieczęć ta pochodzi z końca XVIII w., co jednak w świetle znalezionego materiału sfragistycznego należy odrzucić: D. Tomczyk, *Herby miast śląska opolskiego-Leśnica...*, s. 26.

³¹² APWr, KK, sygn. 152, s. 304.

³¹³ APO, AML, sygn. 315, s. 52.

³¹⁴ APK, AMMB, sygn. 4764.

³¹⁵ O. Hupp pisze, że jest to głowa czapli: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 99; natomiast M. Gumowski, że sępa: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 152.

³¹⁶ H. Saurma i O. Hupp podają, że litery V i B tworzą ligaturę: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 404; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 99.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 404-405; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 99; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 152-153; M. Antoniewicz, Herby miast województwa częstochowskiego, Częstochowa 1984, s. 61; M. Kaganiec, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 27; Taż, Herby miast województwa..., s. 112.

2.

a) Wprost w polu pieczęci, podzielonym wyraźnie w słup, po prawej połuośla z czterema piórami w skrzydle, po lewej pięć gwiazd sześcioramiennych; otok od strony wewnętrznej jak i zewnętrznej oddziela gruba linia.

b) Średnica 33 mm³¹⁷.

c) SIGIL(LVM) CIVITATIS LUBLINICZ³¹⁸

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1700 r.³¹⁹, oraz z jednego niedatowanego odcisku lakowego³²⁰; ponadto w literaturze badacze powołują się jeszcze na odcisk tej pieczęci przy dokumentach z 1660 r. i 1725 r.³²¹.

e)-³²²

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 99; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 153; M. Kaganiec, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 27; Taż, Herby miast województwa..., s. 112.

UWAGI: Piszący odnalazł jeszcze inny dokument miast Leśnicy z 1643 r., na którym widnieje ślad po pieczęci (być może miejskiej), o średnicy 1 cm.³²³

³¹⁷ M. Gumowski podaje, że średnica wynosi 35 mm: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 153.

³¹⁸ O. Hupp podaje: LUBLINIECZ: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 99.

³¹⁹ NAP, CDK 761 sign IV D7, k. 604.

³²⁰ MNWr, Pieczęć miasta Lubliniec, S-X-1197/M. Śl.

³²¹ O. Hupp widział ją przy dokumencie z 1660 r.: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s.99; natomiast M. Gumowski przy dokumencie z 1725 r.: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 153.

³²² M. Gumowski widział tłok tej pieczęci przed wojną w miejscowym magistracie: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 153.

Fot. 66. Pieczęć Lublińca 2, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 604.

3.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej polu orła z trzema piórami, po lewej pięć gwiazd sześcioramiennych, trzy w pionie i obok 2; legendę od środka i na zewnątrz oddziela pojedyncza linia.

b) Średnica 18 mm.

c) S(IGILLVM) · CIVITATIS · LVBLINICZ ·

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z początku XVIII w.; piszącemu znana jest z 9 odcisków z lat 1723-1725³²⁴.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 67. Pieczęć Lublińca 3, APWr, KK, sygn. 169, s. 42.

MIASTEczKO ŚLĄSKIE

[1.]

³²³ APK, AMMB, sygn. 4743.

³²⁴ APWr, KK, sygn. 169, s. 41.

- a) W polu pieczęci wielki herb Miasteczka zgodny z treścią przywileju lokacyjnego.
- b)-
- c)-
- d) Pieczęć miała pochodzić z drugiej połowy XVI w. (po 1561 r.).
- e)-
- f) B. Gogolin, *Zur Geschichte der Stadt Georgenberg*, „Oberschlesische Heimat”, Bd. III, 1907, s. 3; J. Piernikarczyk, *Historja górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku*, t. 1, Katowice 1933, s. 136, (rys. 5).

UWAGI: Istnienie tej pieczęci jest mało prawdopodobne, autor nie podał źródła, a jej, daleki od doskonałości, odrys wzorowany był na pieczęciach XVII-wiecznych³²⁵; najprawdopodobniej wszystkie najstarsze dokumenty i pieczęcie miejskie spłonęły podczas pożaru miasta w 1635 r.

2.

- a) Na późnorenesansowej tarczy, stojąca postać św. Jerzego, który włócznią przebija smoka, stojącego pod jego stopami. Na górnej krawędzi tarczy umieszczony jest hełm dziobowy zwieńczony klejnotem w postaci uda orlego, trzymającego w szponach kopaczkę górniczą o ostrzu w kształcie wydłużonego trapezu, hełm natomiast zdobią labry przybierające formę liści akantu; legenda od środka oddzielona jest pojedynczą linią a od zewnątrz lewoskrętnym wieńcem laurowym³²⁶.
- b) Pieczęć owalna 39-40 mm³²⁷.
- c) SIGILLVM . CIVITATIS . MONTANIS . GEORGENBERGENSIS .

³²⁵ Takie stanowisko prezentuje też: T. Hadaś, *Geneza i symbolika herbu Miasteczka Śląskiego*, [w:] *Górnos Śląska symbolika samorządowa wczoraj-dziś-jutro*, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 115-116.

³²⁶ M. Kaganiec w jednym z opracowań błędnie podaje, że tarcza jest barokowa a smok leży na grzbiecie: M. Kaganiec, *Herby i pieczęcie miast górnos Śląskich*, t. 1, z. 2, Katowice 1995, s. 17-18.

³²⁷ M. Gumowski podaje wymiary 38 na 41 mm: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego*, Katowice 1939, s. 172; natomiast w jednym z opracowań błędą średnicę 35 mm podaje: M. Kaganiec, *Herby i pieczęcie miast górnos Śląskich*, t. 1, z. 2, Katowice 1995, s. 17.

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w.; piszącemu znana jest z sześciu odcisków z lat 1653³²⁸-1698³²⁹.

e) Mosiężny tłok jeszcze w okresie międzywojennym widział M. Gumowski w zbiorach Muzeum Śląskiego w Katowicach³³⁰.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 72; B. Gogolin, Zur Geschichte der Stadt..., s. 3; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 172; M. Kaganiec, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. 1, z. 2, Katowice 1995, s. 17-18; Taż, Herby miast województwa..., s. 120; T. Hadaś, Geneza i symbolika herbu..., s. 114.

Fot. 68. Pieczęć Miasteczka Śląskiego 2, APK, AMMB, sygn. 443, s. 4.

[3.]

a) Na tarczy noga orła trzymająca kopaczkę

b)-³³¹

c) S(IGILLVM) MIN(VS) CIVI(TATIS) MONT(AN)IS GEORGI

d) Pieczęć powstać miała w pierwszej poł. XVII w.

e)-

³²⁸ APK, AMMB, sygn. 443.

³²⁹ APK, AMMB, sygn. 1798.

³³⁰ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 172.

³³¹ M. Kaganiec nie podaje sygnatur odnalezionych dokumentów, średnicy pieczęci ani dokładniejszego opisu ikonograficznego: M. Kaganiec, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. 1, z. 2, Katowice 1995, s. 18; Taż, Herby miast województwa..., s. 120.

f) M. Kaganiec, *Herby i pieczęcie miast górnośląskich*, t. 1, z. 2, Katowice 1995, s. 18; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 120.

UWAGI: Piszący wysuwa przypuszczenie, że pieczęcie 3 i 4 są tożsame.

4.

a) W polu pieczęci kopaczka (hełm?) z nogą orlą.

b) Średnica 28 mm.

c) SIGIL(LVM) . CIVI(V)M . MONTIS . GEORGI .

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana tylko z opisu.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 72; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 172; T. Hadaś, *Geneza i symbolika herbu...*, s. 116.

5.

a) W polu pieczęci u dołu tarcza dwustronnie profilowana, na której św. Jerzy zabija włócznią smoka. Na tarczy umieszczono hełm oraz labry, nad którymi klejnot w postaci orlej nogi trzymającej kopaczkę (topór), który nachodzi na górną część otoku; legenda oddzielona pojedynczą linią.

b) Średnica 27 mm.

c) SIGILLVM • CIVITATIS • MONTANIS • GEORGENBERGENSIS

d) Pieczęć pochodzi z końca XVII w.; piszącemu znana jest z jednego, niedatowanego odcisku³³².

e)-

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 172.

UWAGI: O. Hupp wspomina o pieczęci pochodzącej z ok. 1700 r., która miała przedstawiać pomniejszoną podobiznę starej pieczęci³³³, ponieważ legenda i wymiary

³³² MNWr, Pieczęć miasta Miasteczko, S-X-530/M. Śl.

pieczęci opisanej przez O. Huppa i M. Gumowskiego są tożsame, a opis ikonograficzny mało precyzyjny, piszący przyjmuje, iż chodzi o ten sam typ pieczęci.

Fot. 69. Pieczęć Miasteczka Śląskiego 5, MNWr, S-X-530/M. Śl.

[6.]

a) Na tarczy, z klejnotem na górnej krawędzi umieszczono postać św. Jerzego (prawdopodobnie walczącego ze smokiem)³³⁴; legenda umieszczona jest na wstędze.

b) Średnica 27 mm (?)³³⁵.

c) SIGILLVM . CIVITATIS . MONTANIS . GEORGENBERGENSIS

d) Pieczęć pochodzić ma z XVIII w.; piszącemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 172.

UWAGI: Istnienie tej pieczęci może budzić pewne wątpliwości, po pierwsze, opisał ją jedynie M. Gumowski, nie podając źródła czy sygnatury dokumentu, przy którym widział tą pieczęć, po drugie, można zastanawiać się czy tak mały ośrodek miejski stać było na wykonanie w tym samym czasie dwóch, niemal identycznych pieczęci.

M. Gumowski wspomina o jeszcze jednej pieczęci o średnicy 30 mm i legendzie: * SIGILLVM * MONTES * IEORGII, w polu której umieszczono św. Jerzego na koniu, przebijającego smoka³³⁶. Niemniej jedyny znany w literaturze odcisk

³³³ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95.

³³⁴ Opis ikonograficzny prezentowany przez badaczy jest nieprecyzyjny.

³³⁵ M. Gumowski stwierdza jedynie, że pieczęć ta jest „zupełnie podobna” do poprzedniej, co daje prawo przypuszczać, że także pod względem rozmiaru: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 172.

³³⁶ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 172.

tej pieczęci znajdować się miał w prywatnym warszawskim archiwum, przy dokumencie z 1775 r.³³⁷, trudno więc jednoznacznie określić, czy pieczęć powstała przed czy po 1740 r., do czego przychyła się piszący.

MIKOŁÓW

1.

a) W polu pieczętnym, na tarczy czterołukowej³³⁸, z profilu turniejowy hełm rycerski (dziobowy), z widocznymi labrami, na szczycie z pawim pióropuszem, z którego jeszcze wystaje rajer z piór (czaplich).

b) Średnica 35 mm³³⁹.

c) + Signum * civitatis · mykulow³⁴⁰

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XV w.; piszącemu znana jest z czterech, niedatowanych odcisków lakowych³⁴¹.

e) Mosiężny tłok tej pieczęci miał zostać odnaleziony w 1870 r.³⁴², natomiast w okresie międzywojennym M. Gumowski widział go w Muzeum starożytności śląskich we Wrocławiu³⁴³.

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 405; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 24-25; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 123.

³³⁷ Tamże, s. 172.

³³⁸ O tarczy nie wspomina żaden z autorów.

³³⁹ O. Hupp i M. Gumowski podają średnicę 37 mm: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177.

³⁴⁰ H. Saurma podaje: *signum. civitas(i)s. mykulow.*: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 405.

³⁴¹ Przykładowo: MNWr., *Pieczęć miasta Mikołów S-X-535/M. Śl.*; o pieczęci tej wspomina także katalog wrocławskiego Ossolineum: ZNimO, GNS, (baza exel).

³⁴² H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 405.

³⁴³ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177.

UWAGI: M. Gumowski w jednej z prac błędnie podaje, że najstarsza pieczęć zachowała się przy dokumencie z 1353 r. i ukazuje narzędzi górnicze³⁴⁴, gdyż wspomniana pieczęć należała do Mikołajowic, leżących na Dolnym Śląsku³⁴⁵.

2.

a) Wprost w polu pieczęci ujęty z profilu hełm turniejowy, w miejscu pióropusza zatknięte dwa strusie pióra, pośrodku raje, z tyłu powiewają dwie wstążki³⁴⁶.

b) Średnica 30 mm³⁴⁷.

c) SIGILLUM CIVITATIS NICOPOLEN³⁴⁸

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII; piszącemu znana jest z ośmiu odcisków z lat 1658³⁴⁹-1723³⁵⁰, ponadto w literaturze powoływano się na odcisk pieczęci przy dokumencie z 1650 r.³⁵¹.

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 25; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 123-124.

³⁴⁴ M. Gumowski, *pieczęcie śląskie...*, s. 401.

³⁴⁵ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 227.

³⁴⁶ M. Gumowski podaje, iż na tej pieczęci nie ma labrów, a znajduje się korona: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177.

³⁴⁷ M. Gumowski podaje, że średnica wynosi 29 mm: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177.

³⁴⁸ M. Kaganiec podaje błędnie: NICOPOLIENSIS: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 25; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 123-124.

³⁴⁹ APP, AKP XIII, sygn. 593, s. 30.

³⁵⁰ APWr, KK, sygn. 192, s. 289.

³⁵¹ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177.

Fot. 70. Pieczęć Mikołowa 2, APP, AKP, sygn. X 327, s. 106.

3.

a) Wprost w polu pieczęci hełm z kołnierzem, na którym umieszczono naszyjnik, na hełmie cztery pióra; legenda oddzielona od środka linią wypukłą a od zewnątrz perełkowym sznurem.

b) Średnica 30 mm.

c) * SIGILLUM . CIVITATIS . NICOPOLIENSIS

d) Pieczęć pochodzi pierwszej połowy XVIII w.³⁵²; piszącemu znana jest z jednego, niedatowanego odcisku lakowego³⁵³

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 226; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego, Katowice 1939, s. 177.

³⁵² H. Saurma był gotów zaliczyć tę pieczęć do pieczęci XIX-wiecznych: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 226

³⁵³ MNWr, Pieczęć miasta Mikołów, S-X-537/M. Śl.

Fot. 71. Pieczęć Mikołowa 3, MNWr., S-X-537/M. Śl.

[4.]

a) Hełm z profilu z zakratowanym wizjerem, z piórami strusimi i rajerem na szczycie.

b) Pieczęć owalna 20 na 23 mm.

c) SIGILLVM CIVITATIS NICOPOLIENS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVIII w; pisaćemu znana jest jedynie z opisu, natomiast w literaturze znany jest jedynie jej odcisk przy dokumencie z 1758.

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 177; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 25; *Taż*, *Herby miast województwa...*, s. 124.

UWAGI: Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć czy pieczęć powstała przed czy po 1740 r., dlatego piszący włączył jej opis do niniejszego katalogu.

MYSŁOWICE

1.

a) Na barokowej tarczy głowa mężczyzny z zamkniętymi oczami, długimi włosami i bujnym, pełnym zarostem. Nad górnym brzegiem krawędzi tarczy mała stylizowana lilia.

b) Średnica 30 mm.

c) SIGILLUM . CIVITATIS . MISLOVIENSIS³⁵⁴

d) Pieczęć pochodzi z początku XVII w.; pisaćemu znana jedynie z opisu, w literaturze podaje się dwa umocnione nią dokumenty z 1616 r. i 1643 r.

e)-

f) I. Lustig, *Geschichte der Stadt Mysłowitz*, Mysłowitz 1867, s. 348; H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 208; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 99; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 185-186; J. Ciepły, *Pieczęcie i herby miasta Mysłowic*, Mysłowice 1992; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 31; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 126.

2.

a) Na późnorenesansowej (barokowej?) tarczy głowa mężczyzny okolona długimi włosami i bujnym zarostem. Nad górnym brzegiem krawędzi tarczy mały kwiatusek; legenda oddzielona od pola pieczęci perełkowym, wypukłym sznurem.

b) Średnica 26 mm.

c) * SIGILLUM * CIVITATIS * MISLOVIENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie początkiem XVIII w.; pisaćemu znana jest z sześciu odcisków z lat 1723³⁵⁵-1808³⁵⁶.

e)-

f) M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 3, Katowice 1995, s. 32; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 127.

³⁵⁴ M. Gumowski mylnie uważa, że jest to jedyna łacińska pieczęć miasta: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 186.

³⁵⁵ APWr, KK, sygn. 192, s. 338.

³⁵⁶ MMM, H, sygn. 1565.

Fot. 72. Pieczęć Mysłowic 2, APK, AMM, sygn. 67, s. 1.

NIEMODLIN

1.

a) W polu pieczęci sokół patrzący w prawo, stojący na trój wzgórzu.

b) Średnica 35 mm.

c) + sigillum civitatis falkinberg

d) Pieczęć pochodzić ma z drugiej połowy XIV w.; piszącemu znana jest tylko z opisu, w literaturze powoływano się na jej odcisk przy dokumencie z 1572, mającym znajdować się w Archiwum we Wrocławiu³⁵⁷.

e)-

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 94; D. Tomczyk, *Herb Niemodlina*, *Kalendarz Opolski* 1998, s. 97; Tenże, *Herby miast Śląska Opolskiego, Niemodlin*, *Nowy Biuletyn Szkolny*, R. XIII, 2003, nr 6, s. 20.

UWAGI:

Należy zwrócić uwagę na odcisk (odlew), prawdopodobnie najstarszej pieczęci miejskiej umieszczonej na dzwonach miejskich, więcej informacji na temat niemodlińskich dzwonów znaleźć można na:

<http://www.niemodlin.org/index.php?id=360&L=0> [data wejścia: 15 października 2012 r.]

³⁵⁷ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 94.

Fot. 73. Pieczęć Niemodlina 1, odlana na dzwonie, fot. za:
<http://www.niemodlin.org/index.php?id=360&L=0> [data wejścia: 15 października 2012 r.].

2.

a) Na renesansowym kartuszu (w bocznych zagłębieniach umieszczono kwiatuszki), sokół w prawo, siedzący na wzgórzu³⁵⁸, jedno skrzydło zwinięte, drugie uniesione ku górze, nad tarczą wyryty rok 1633; legenda oddzielona pojedynczą linią na zewnątrz w postaci sznura albo grubej linii.

b) Średnica 30 mm.

c) * SIGILLVM · CIVITATIS · FALGOBERGENSIS ·

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w. (1633 r.); piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1658³⁵⁹-1724³⁶⁰.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 47; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; D. Tomczyk, Herb Niemodlina..., s. 97; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Niemodlin..., s. 20-21.

³⁵⁸ Być może jest to trójwzgórze jak piszą pozostali autorzy a różnica wynika ze słabego stanu zachowania materiału sfragistycznego.

³⁵⁹ APO, AMN, sygn. 5, s. 52.

³⁶⁰ APWr, KK, sygn. 163, s. 256; H. Saurma wspomina nawet o dokumencie z 1746 r. umocnionym tą pieczęcią: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 47.

Fot. 74. Pieczęć Niemodlina 2, APWr, KK, sygn. 163, s. 256.

[3.]

a) Na tarczy renesansowej postać ptaka (orła bądź sokola) w prawo z rozpostartymi skrzydłami.

b) Średnica 30 mm.

c) S • CIVITATIS • []IENSIS

d) Pieczęć pochodzić może z pierwszej drugiej XVII w; piszącemu znana jest tylko z jednego odcisku przy dokumencie z 1671 r.³⁶¹ .

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

UWAGI: Z powodu złego zachowania pieczęci piszący nie jest w stanie jednoznacznie stwierdzić czy pieczęć należy do Niemodlina (do czego skłaniać mogło by wyobrażenie napieczętno), czy do innego ośrodka miejskiego

Fot. 75. Pieczęć Niemodlina 3, AMP, PPL IV 1710 a.

³⁶¹ AMP, PPL IV 1710 a.

[4.]

a) Na kartuszu o zawiniętych rogach, (w zagłębieniach bocznych umieszczono kwiatuszki, a pod dołem dwie pięcioramienne gwiazdy), sokół w prawo, siedzący na wzgórzu; nad tarczą wyryty rok 1680.

b) Średnica 34 mm.

c) * SIGILLVM · CIVITATIS · FALGOBERGENSIS ·

d) Pieczęć powstać miała w drugiej połowie XVII w. (1680 r.); piszącemu znana jest tylko z opisu.

e)-

f) D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego, Niemodlin... , s. 21.

UWAGI: Istnienie tej pieczęci budzi wiele wątpliwości. D. Tomczyk jako jedyny informuje o tym typie pieczęci (pisząc o niej w czasie przeszłym), nie podaje jednak sygnatury dokumentu przy którym została ona odnaleziona. Wątpliwości potęguje fakt, iż opis pieczęci jest niemal identyczny z ikonografią pieczęci nr 2.

5.

a) Pieczęć ukazuje sokoła w prawo, stojącego na wysokiej, ostrej górze, między dwiema kwietnymi gałązkami.

b) Pieczęć owalna 21 na 19 mm.

c) * SIGEL · FALTEN * BERCK · 1708 *

d) Pieczęć powstała początkiem XVIII w. (1708); piszącemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 94; D. Tomczyk, Herb Niemodlina..., s. 97; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Niemodlin..., s. 21.

OLEŚNO

1.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej połowa orła a po lewej stronie połowa róży

b)³⁶²

c) S[]ROSENBERG

³⁶² H. Saurma w sprawie rozmiaru pieczęci pisze jedynie: „nich Grosses Siegel”: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 273.

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XIV; piszącemu znana jest jedynie z opisu H. Saurma, który odnalazł ją przy bliżej nieokreślonym dokumencie z 1423 r.³⁶³.

e)

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 273; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 164; D. Tomczyk, *Herby miast Śląska Opolskiego*, Olesno, Nowy Biuletyn Szkolny, R XII, 2002, nr 10, s. 24-25.

UWAGI: Warto zaznaczyć, iż piszący w toku kwerendy w AP w Toruniu odnalazł dokument z 1401 r. wystawiony przez władze miasta „Rosenberge”³⁶⁴, który jest: „confirmus Stadt ingesigil” na niemal całkowicie wykruszonej pieczęci o średnicy ok. 35 mm. po lewej widać kwiat z pięcioma płatkami, natomiast z legendy odczytać można jedynie: [_ _]VI [_____]NBERG. Czy pieczęć ta należała do Olesna czy też nie, jak chce B. Engel³⁶⁵, trudno jednoznacznie stwierdzić.

2.

a) Wprost w polu pieczęci, bez widocznego podziału w słup, po prawej połowa orla a po lewej połowa róży, posiadającej dwa i pół płatka.

b) Średnica 31 mm.

c) s(igillvm) . civitatis . rosinbergensis

d) Pieczęć pochodzić może z drugiej połowy XV; oryginał, który znajdować miał się przy dokumencie z 1478 r., znany jest tylko z opisu³⁶⁶, natomiast piszący odnalazł odlew gipsowy tej pieczęci³⁶⁷.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 273; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; D. Tomczyk, *Herby miast Śląska Opolskiego*, Olesno..., s. 25.

³⁶³ Tamże, s. 273.

³⁶⁴ APT, Katalog III, sygn. 4529.

³⁶⁵ J. (B). Engel, *Die Mittelalterliche Siegel...*, s. 17.

³⁶⁶ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 273.

³⁶⁷ APO, SPL, sygn. 17; ponadto odrys tej pieczęci znajduje się w katalogu wrocławskiego Ossolineum.

Fot. 76. Pieczęć Olesna 2, APO, SPL, sygn. 17.

3.

a) W polu pieczęci tarcza renesansowa, w słup. Po prawej pół orła w prawo z rozchylonym dziobem z języczkiem, tułów sercowaty, skrzydła rozchylone wachlarzowato, po lewej połowa róży (widoczny jest jeden płatek dwie połówki i dwie wypustki). Tarczę otacza z trzech stron zdobny ornament w postaci drobnych kwiatków i wici roślinnych; legendę od środka oddziela cienki wianuszek, natomiast od strony zewnętrznej potrójna wypukła linia.

b) Średnica 40 mm³⁶⁸.

c) * SIGILVM * CIVITATIS * ROSEBERG³⁶⁹

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z początku XVII w.; piszącemu znana jest z odrysu³⁷⁰ oraz trzech odcisków z lat 1672³⁷¹-1686³⁷².

e) Tłok o wysokości 110 mm i średnicy 40 mm³⁷³

f) Saurma, Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel, Berlin 1870, s. 273; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego, Olesno..., s. 25.

³⁶⁸ O. Hupp podaje średnicę 38 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

³⁶⁹ H. Saurma podaje nieco inny zapis nazwy miasta w legendzie napieczętniej: ROSENBERG: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 273; warto także zaznaczyć, że wyrazy są rozdzielone pięciolistnymi rozetkami.

³⁷⁰ M. Gumowski wykonał odrys pieczęci, która znajdować się miała przy dokumencie z 1646 r. w muzeum Narodowym w Pradze: MNKr, rkps 1468, k. 6.

³⁷¹ AMP, PPL IV 1477.

³⁷² APWr, Rep. 66, sygn. 500.

³⁷³ APO, SPL, sygn. 29.

Fot. 77. Pieczęć Olesna 3, AMP PPL IV 1477.

Fot. 78. Tłok pieczęci Olesna 3, APO, SPL, sygn. 29.

4.

a) Na renesansowej tarczy, podzielonej w słup po prawej połowa orła o uproszczonym rysunku, z siedmioma łotkami w skrzydle, a po lewej połowa róży (kwiat ma dwa rzędy płatków: w pierwszym trzy, a drugim trzy większe całe płatki i dwie połówki). Do górnej krawędzi przylega ornament liniowy; legendę od strony wewnętrznej i zewnętrznej oddziela wypukła linia.

b) Średnica 23 mm³⁷⁴.

c) * SIGILLVM * CIVITA(TIS) * ROSEBERG

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII w.; piszącemu znana jest z sześciu odcisków z lat 1723³⁷⁵ - 1754³⁷⁶.

e) -

f) D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego, Olesno..., s. 25.

Fot. 79. Pieczęć Olesna 4, APWr, KK, sygn. 166, s. 49.

³⁷⁴ D. Tomczyk podaje średnicę 21 mm: D. Tomczyk, Herby miast śląska opolskiego, Olesno..., s. 25.

³⁷⁵ APWr, KK, sygn. 166, s. 49.

³⁷⁶ APO, CMOl, sygn 11.

[5.]

a) Na gotyckiej tarczy podzielonej w słup, po prawej pouorta w prawo z 7 lotkami w skrzydle, po lewej połowa róży (kwiat posiada dwa pełne płatki i dwie połówki oraz trzy wypustki między nimi). Nad tarczą małe zdobienia w postaci kwiatka i dwóch linii; legenda od środka oddzielona jest pojedynczą a od zewnątrz podwójną linią wypukłą.

b) Średnica 21 mm³⁷⁷.

c) * SIGILLUM . CIVITAT(IS) : ROSENBERGENSIS

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVIII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków, niemniej tylko jeden znajduje się przy datowanym dokumencie z 1777³⁷⁸.

e)-

f) D. Tomczyk, Herby miast śląska opolskiego, Olesno..., s. 25.

UWAGI: Trudno z całą pewnością stwierdzić czy ten typ pieczęci powstał przed czy po 1740 r., dlatego piszący postanowił umieścić ją w niniejszym katalogu.

OPOLE

1.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej stronie pół górnosłaskiego orła z zadartym dziobem, który w skrzydle posiada trzy duże i dwa małe pióra, natomiast po lewej znajduje się pół krzyża o trójlistnych zakończeniach ramion. Tło obydwu motywów składowych wykazuje ozdobne kratkowanie i punktowanie, odmienne dla poszczególnych pól; legenda oddzielona sznurem perełkowym.

b) Średnica 68 mm³⁷⁹.

c) + SIGILLVM CIVIVM OPOLIENSIVM

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XIII w.³⁸⁰; piszącemu znana jest z sześciu odcisków z lat 1536³⁸¹ - 1662³⁸², niemniej w literaturze powoływano się na najstarszy jej odcisk na dokumencie z 1298 r., przechowywanym w archiwum we Wrocławiu³⁸³.

³⁷⁷ D. Tomczyk podaje średnicę 20 mm: D. Tomczyk, Herby miast śląska opolskiego, Olesno..., s. 25.

³⁷⁸ APO, CMOl, sygn. 6.

³⁷⁹ M. Gumowski podaje średnicę 70 mm: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 166.

³⁸⁰ D. Tomczyk sugeruje, że nie była to najstarsza pieczęć miejska. Wg badacza takowa miał pojawić się tuż po lokacji miasta ok. 1220 r.: D. Tomczyk, Dawne pieczęcie i herb Opola, Almanach miejski „OPOLANIN 98”, Opole 1998, s. 25; wydaje się to mało prawdopodobne.

e) Tłok mosiężny osadzony na drewnianej ręczce o średnicy 68 mm i wysokości 95 mm³⁸⁴.

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 237; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 91; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 166; D. Tomczyk, *Dawne pieczęcie i herb...*, s. 25; Tenże, *Herby miast Śląska Opolskiego*, Opole, Nowy Biuletyn Szkolny, R. XIII, nr 4, 2003, s. 22-23.

UWAGI: Badacze zgodnie podają, że pieczęć ta odcisnięta była na dokumencie z 1298 r., niemniej kwerenda w archiwum we Wrocławiu przyniosła tylko jeden dokument z tego roku³⁸⁵ opieczętowany co prawda dwoma pieczęciami, niemniej żadna z nich nie odpowiadała opisanej powyżej pieczęci nr 1 (są to pieczęcie miasta Głogówka i sądu dworskiego w Opolu). Trudno się też odnieść do informacji, mówiącej o tym, że pieczęć ogólnomiejska była contrsigillowana pieczęcią sądu dworskiego w Opolu, gdyż jako przykład podaje się w literaturze właśnie dokument z 1298 r.³⁸⁶. Wielkim zaskoczeniem jest także odnalezienie pieczęci nr 1 przy dokumentach z XVII w., być może tłok został w którymś momencie odnowiony bądź wykonano nowy na wzór tego z XIII w.

Warto w tym miejscu zwrócić także uwagę na wspomnianą wyżej pieczęć sądową. Pieczęć ta nie należała właściwie do miasta, lecz do sądu dworskiego w Opolu³⁸⁷, dlatego piszący nie umieścił jej w samym katalogu, niemniej ze względu na jej metrykę pozwolił sobie na krótki opis: na tarczy gotyckiej orzeł w prawo z zadartym dzióbkiem ku górze, w skrzydłach po 3 lotki, pole między tarczą a legendą wypełnia ornament; legenda oddzielona od strony wewnętrznej pojedynczą linią a od strony zewnętrznej perełkowym sznurem; średnica 31 mm, legenda: + • S • IVDICI • CVRIE • OPOLIEN •; piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1298³⁸⁸-1312³⁸⁹.

³⁸¹ APO, CMO, sygn. 172.

³⁸² APO, CMO, sygn. 157.

³⁸³ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 237.

³⁸⁴ APO, SPL, sygn. 28.

³⁸⁵ APWr, Rep. 91, sygn. 127.

³⁸⁶ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 167.

³⁸⁷ Tamże, s. 167.

³⁸⁸ APWr, Rep. 91, sygn. 127.

Fot. 80. Pieczęć Opola 1, APO, AMO, sygn. 72.

Fot. 81. Tłok pieczęci Opola 1, APO, SPL, sygn. 28.

Fot. 82. Pieczęć sądu dworskiego w Opolu, APWr, Rep 91, sygn. 127.

2.

a) Na gotyckiej tarczy podzielonej w słup, po prawej stronie pół krzyża, po lewej połutorla z zadartym dziobem, który w skrzydle posiada trzy lotki. Między tarczą a napisem otokowym znajdują się motywy roślinne.

b) Średnica 32 mm.³⁹⁰

c) + S(IGILLVM) .’ BANNITVM • OPOLIENSE

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XIV w.; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1353³⁹¹-1371³⁹².

e)-

³⁸⁹ APWr, Rep. 71, sygn. 15.

³⁹⁰ M. Gumowski podaje średnicę 34 mm: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 167.

³⁹¹ APWr, Rep. 71, sygn. 23.

³⁹² APWr, Rep. 71, sygn. 29; warto wspomnieć, że do tej pory w literaturze znany był tylko jeden dokument z 1353 r.

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 237-238; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 91; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 167; D. Tomczyk, *Dawne pieczęcie i herb...*, s. 26; Tenże, *Herby miast Śląska Opolskiego, Opole...*, s. 23.

3.

a) Wprost w polu pieczęci pół orła, który w skrzydle ma trzy lotki, i pół krzyża z potrójnie zakończonym ramieniem (widać to na poprzecznej belce, bo górna i dolna są tylko pogrubione), nad godłem pojawia się sześcioramienna gwiazdka, a po bokach towarzyszą mu trzy znaki (jakby ślady kurzych stóp lub gałązek dwie nad krzyżem jedna koło dzioba³⁹³); legenda oddzielona wypukłą linią.

b) Średnica 39 mm³⁹⁴.

c) + S(IGILLVM) · NOVVM · MIN(VS) · CIVITAT(IS) · OPOLIENSI(S)³⁹⁵

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej poł. XIV w.; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1365³⁹⁶-1525³⁹⁷.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 238; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 91; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 166-167; D. Tomczyk, *Dawne pieczęcie i herb...*, s. 25; Tenże, *Herby miast Śląska Opolskiego, Opole...*, s. 23.

³⁹³ M. Gumowski pisze nawet o: „trzech rozrzuconych listkach”, M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 166.

³⁹⁴ O. Hupp, a za nim pozostali badacze, podają średnicę 37 mm: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 91.

³⁹⁵ H. Saurma, a za nim pozostali badacze podają nieco inny zapis legendy: ‘CIVITATIS OPOLIENS’, H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 238.

³⁹⁶ APO, AMO, sygn. 2; do tej pory znane były tylko dwa dokumenty opatrzone tą pieczęcią z 1387 r.: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 238, oraz z roku 1394: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 91; MNKr, rkps 1468, k. 19.

³⁹⁷ APO, AMPr, sygn. 28.

Fot. 83. Pieczęć Opola 3, APO, AMO, sygn. 2.

4.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej pół orła o bardzo rozbudowanym rysunku (orzeł zajmuje więcej niż połowę pola), z 12 lotkami w skrzydle, z wyraźnie zaznaczonymi szponami i językiem. Po lewej stronie pół krzyża, którego ramiona zakończono krzyżowaniem. Zarówno nad i pod bocznym ramieniem widoczne są zdobienia w formie listków; legenda od części wewnętrznej i zewnętrznej oddzielona jest potrójną grubą linią

b) Średnica 36 mm.

c) * SIGILVM³⁹⁸ * CIVITATIS OPPOLI(ENSIS) * 1 : 5 : 5 : 0

d) Pieczęć powstał w pierwszej połowie XVI w. (1550); piszącemu znana jest z sześciu odcisków z lat 1569³⁹⁹-1690⁴⁰⁰.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 84. Pieczęć Opola 4, APO, SPL, sygn. 7.

³⁹⁸ Występuje tu lustrzane odbicie litery S.

³⁹⁹ APWr, Rep. 67, sygn. 1830.

⁴⁰⁰ APO, CMO, sygn. 1.

5.

a) Na renesansowej tarczy, po prawej stronie połuorła z pięcioma piórami w skrzydle, po lewej pół krzyża, z pogrubionymi zakończeniami zarówno belki pionowej jak i poziomej, w zagłębieniach bocznych tarczy dwa dekoracyjne kwiaty (?); legenda oddzielona podwójną linią wypukłą.

b) Średnica 23 mm.

c) + SIGIL(LVM) * CIVITATIS * OPOLIENS(IS)

d) Pieczęć powstała w drugiej połowie XVI w.; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1574⁴⁰¹-1607⁴⁰².

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 85. Pieczęć Opola 5, APWr, Rep 4f, sygn. 52d.

6.

a) Na podwójnej, barokowej tarczy, umieszczono po prawej pół krzyża z pogrubionymi zakończeniami, natomiast po lewej połuorła, z sześcioma lotkami w skrzydle, ponadto w polu sygnetu nad tarczą umieszczono skrót: S . C . O

b) Średnica 19 mm⁴⁰³.

c) S(IGILLVM) . C(IVITATIS) . O(POLIENSIS) .

d) Pieczęć mogła powstać początkiem XVII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków, z tym, że tylko jeden można datować na 1653 r.⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ APGl, AMGl, sygn. 26.

⁴⁰² APO, AMO, sygn. 44.

⁴⁰³ O. Hupp podaje średnicę 21 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 91.

⁴⁰⁴ APO, AMO, sygn. 70; drugi odcisk to bliżej nieokreślona kopia: MNWr, pieczęć mniejsza miasta Opole, S-X-598/M. Śl.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 91; D. Tomczyk, Dawne pieczęcie i herb..., s. 25; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Opole..., s. 23.

Fot. 86. Pieczęć Opola 6, APO, AMO, sygn. 70.

7.

a) Na podwójnej barokowej tarczy, po prawej połowa orła z 6 piórami w skrzydle, po lewej połowa krzyża, nad tarczą data 16__⁴⁰⁵, legenda umieszczona na jakby zwiniętej szarfie, oddzielona od strony wewnętrznej pojedynczą a od strony zewnętrznej podwójną, wypukłą.

b) Średnica 24 mm.

c) • SIGILLVM * CIVITATIS * OPPOLIENSIS *

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w.; piszącemu znana jest pięciu odcisków z lat 1652⁴⁰⁶-1705⁴⁰⁷.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

⁴⁰⁵ Piszący skłania się iż w polu pieczęci umieszczono rok 1611, niemniej niezbyt wyraźne odcisk pieczętny nie pozwalają wykluczyć innej interpretacji.

⁴⁰⁶ APR, KKZR, sygn. 660, s. 11.

⁴⁰⁷ APO, CMO, sygn. 35.

Fot. 87. Pieczęć Opola 7, APWr, Rep. 4f, sygn. 54f.

8.

a) Na tarczy renesansowej po prawej połowa orła, po lewej połowa krzyża, nad tarczą rok 1616; legenda oddzielona od środka wypukłą linią a od strony zewnętrznej sznurem.

b) Średnica 29 mm.

c) * SIGILLVM · ADVOC(ATI) · CIVITATIS · OPPOLIENSIS

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w. (1616 r.); piszącemu znana jest z jednego, niedatowanego odcisku lakowego⁴⁰⁸.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 91.

Fot. 88. Pieczęć Opola 8, MNWr, S-X-601/M. Śl.

9.

a) Na podwójnej barokowej tarczy, po prawej połowa orła z 6 lotkami w skrzydle, natomiast po lewej połowa krzyża z rozszerzonymi końcami, nad tarczą i zdobieniami mały krzyżyk lub kwiatusek; legenda obramowana cienką linią wypukłą.

b) Średnica 29 mm.

⁴⁰⁸ MNWr, Pieczęć miasta Opole, S-X-601/M. Śl.

c) · SENATUS POPULUS OPPOLIENSIS SI[_____]

d) Pieczęć może pochodzić z drugiej połowy XVII w., niemniej piszącemu znana jest z trzech odcisków przy dokumentach z lat 1723 r.⁴⁰⁹-1737⁴¹⁰.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana

UWAGI: Kolejne pieczęcie miasto wykonało już w 1752 r.⁴¹¹ i 1757⁴¹², niemniej opis ich nie mieści się w ramach chronologicznych niniejszej pracy.

PRÓSZKÓW

UWAGI: Dotychczasowa kwerenda nie przyniosła zadowalających rezultatów i prawdopodobnie najstarsze pieczęcie miejskie Prószkowa nie zachowały się do naszych czasów. Obecnie znane są dopiero XIX w. pieczęcie⁴¹³, które przedstawiają w polu dwudzielnej tarczy w słup, podkowę ocelami zwróconą ku dołowi, co jest elementem rodowego herbu Czewoja, zwanego również Łzawą⁴¹⁴.

PRUDNIK

1.

a) Wprost w polu pieczęci mur miejski z bramą, a po bokach smukłe wieże z czterema oknami, zakończone trójkątnym szpiczastym dachem. Między wieżami orzeł w prawo⁴¹⁵ z trójpalkową koroną na głowie, z czterema piórami w skrzydle⁴¹⁶; legenda oddzielona jest potrójną linią.

⁴⁰⁹ APWr, Rep 4f, sygn. 52 e.

⁴¹⁰ APO, AMO, sygn. 114.

⁴¹¹ Zachował się tłok tej pieczęci: MO, H, sygn. 633 MiB.

⁴¹² Przykładowo: APO, AMO sygn. 2287, s. 130.

⁴¹³ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 256; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101; D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego, Prószków, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, nr 8, 2002, s. 11.

⁴¹⁴ J. Szymański, Herbarz średniowiecznego rycerstwa..., s. 103.

⁴¹⁵ B. Engel podaje, że orzeł znajduje się na trójkątnej tarczy: J. (B). Engel, Die Mittelalterliche Siegel..., s. 16.

⁴¹⁶ Pozostali badacze piszą, że nad orłem widnieje krzyż, przykładowo: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 180.

b) Średnica 44 mm⁴¹⁷

c) [*] SIGILLVM · [C_____]⁴¹⁸.

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z 2 poł. XIV w.⁴¹⁹; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1563 r.⁴²⁰.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 222; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100; J. (B). Engel, *Die Mittelalterliche Siegel...*, s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 180; D. Tomczyk, *Herby miast powiatu...*, s. 16; Tenże, *Herby miast Śląska Opolskiego*, Prudnik, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, nr 7, 2002, s. 18.

UWAGI: Pewien niepokój mogą budzić różnice między dotychczasowymi badaczami a piszącym w kwestii opisu ikonografii tej pieczęci⁴²¹. Należy zwrócić uwagę, że już B. Engel nie był do końca pewien, czy znaleziona przez niego pieczęć należy do Prudnika⁴²². Zastanawiająca może być informacja, że widniejący na pieczęci orzeł znajduje się na tarczy, a nad nim umieszczono krzyż, czego z całą pewnością nie znajdziemy na egzemplarzu pieczęci z XVI w., za to wszystkie te elementy doskonale pasują do opisu pieczęci innego ośrodka miejskiego leżącego na Dolnym Śląsku, a mianowicie Nowego Miasteczka (Neustädte); czy więc badacze nie popełnili błędu opisując pieczęć bardzo podobną do pieczęci Prudnika, należącą jednak do innego ośrodka miejskiego. Tego piszący nie chce jednoznacznie rozstrzygać.

⁴¹⁷ B. Engel podaje średnicę 46 mm: J. (B). Engel, *Die Mittelalterliche Siegel...*, s. 16.

⁴¹⁸ M. Gumowski podaje legendę: + S_____IN NOVA CIVITATE: M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 180; nie sposób tego zweryfikować, gdyż jedyna znana piszącemu pieczęć w połowie jest uszkodzona.

⁴¹⁹ H. Saurma podaje, że odnalazł najstarszy odcisk tej pieczęci przy dokumentach z 1399 r. i 1461 r. w archiwum miejskim w Nysie: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 222, co z całą stanowczością kwestionuje O. Hupp. Badacz zwrócił się bowiem e tej sprawie do magistratu nyskiego i otrzymał odpowiedź, iż dokumenty wspomniane prze H. Saurmę nie znajdują się w ich posiadaniu: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 100. Z kolei B. Engel: J. (B). Engel, *Die Mittelalterliche Siegel...*, s. 16, oraz M. Gumowski: M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 180, powołują się na niedatowany odcisk pieczęci, który znajdować się miał na dokumencie w Archiwum w Toruniu.

⁴²⁰ APO, CMPr, sygn. 113.

⁴²¹ Odrys dokonany przez M. Gumowskiego znacznie odbiega od prezentowanej tu pieczęci: MNKr, rkps 1468, k. 91.

⁴²² Autor pisze: „Neustadt (welches?)”: J. (B). Engel, *Die Mittelalterliche Siegel...*, s. 16.

Fot. 89. Pieczęć Prudnika 1, APO, CMPr, sygn. 113.

2.

a) Wprost w polu pieczętnym brama forteczna z bocznymi, blankowanymi basztami⁴²³, między którymi ukoronowany orzeł w lewo.

b) Średnica 27 mm⁴²⁴.

c) SIGIL(LVM) NOV[_____] CIVITATIS [_____]

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVI w.⁴²⁵; piszącemu znana jest jedynie z opisu, oraz z fotografii kopi wykonanej w tuszu⁴²⁶.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 16; Tenże, Herby miast śląska opolskiego, Prudnik..., s. 18.

3.

a) U dołu na tarczy renesansowej, która umieszczona w dolnej części pieczęci nachodzi na legendę otokową, znajduje się blankowany pięciokrotnie mur ceglany, z bramą z otwartą do połowy kratą. Po bokach dwie strzeliste wieże z ostrymi, trójkątnymi dachami z trzema oknami, a między nimi orzeł w prawo o uproszczonym rysunku, z pięcioma piórami w skrzydle. Na tarczy hełm, być może z otwartą koroną, z trzema fleuronami oraz bardzo okazałe labry, natomiast na hełmie znajduje się klejnot, będący

⁴²³ O. Hupp pisze nawet o zamku: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100.

⁴²⁴ W katalogu Ossolineum we Wrocławiu znajdujemy informacje, że średnica wynosiła 28 mm.

⁴²⁵ O. Hupp powołuje się na egzemplarz znajdujący się przy dokumencie z 1550 r.: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; natomiast w katalogu Ossolineum widnieje informacja, że pieczęć ta pochodzi już z XV w.

⁴²⁶ ZNimO, GNS, (baza exel).

dokładnym powtórzeniem godła w stosunku 4:5⁴²⁷, z tym, że między wieżami umieszczono zamiast orła, czeskiego lwa. Na wysokości korony, tuż przy otoku, mało widoczna, podzielona na dwie części data 1615; legenda, umieszczona na szarfie, oddzielona jest od środka perełkowym sznurem, a od strony zewnętrznej, grubym sznurem wypukłym.

b) Średnica 29 mm⁴²⁸.

c) S(IGILLVM) · SENAT(US) : POPV(LIQUE) : NEO / STADIEN(SIS) : IN SIL(ESIA) : SVP(ERIORI)⁴²⁹

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w. (1615)⁴³⁰; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1715⁴³¹ - 1808⁴³².

e) -

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 222; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 16; Tenże, Herby miast śląska opolskiego, Prudnik..., s. 18-19.

Fot. 90. Pieczęć Prudnika 3, APO, CMPr, sygn. 88.

⁴²⁷ W 1607 miasto dostało przywilej od cesarz Rudolfa II zatwierdzający i udostojniający dawny herb poprzez dodanie klejnotu na hełm, H. Saurma pisze, że pieczęcie z nowym wizerunkiem były w użyciu przed 1660 r.: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 223.

⁴²⁸ O. Hupp podaje średnicę 32 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100.

⁴²⁹ H. Saurma podaje nieco inny zapis fragmentu legendy: POPVLI . NEO . STADIENSIS, H. Saurma, Wappenbuch..., s. 222.

⁴³⁰ O. Hupp podaje, że odnalazł ten typ pieczęci przy dokumencie z 1567 r.: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100. Jest to niemożliwe, gdyż o udostojnieniu pieczęci możemy mówić dopiero po przywileju Rudolfa II, a ten został wydany w 1607 r., po drugie data w polu pieczęci wyraźnie sugeruje jej powstanie początkiem XVII w.

⁴³¹ APO, CMPr, sygn. 66.

⁴³² APO, CMPr, sygn. 88.

4.

a) U dołu na tarczy renesansowej, która umieszczona w dolnej części pieczęci nachodzi na legendę otokową, znajduje się blankowany pięciokrotnie mur ceglany z bramą oraz dwie szpiczaste wieże z ostrymi trójkątnymi dachami zakończonymi kulami, między którymi orzeł w prawo o uproszczonym rysunku z pięcioma piórami w skrzydle. Na tarczy hełm prawdopodobnie z koroną trójpałkową i bardzo okazałe labry, na hełmie klejnot będący dokładnym powtórzeniem godła w skali 1:1 z tym, że między wieżami umieszczono zamiast orła, czeskiego lwa; napis znajduje się na szarfie od wewnątrz w postaci perełkowego sznura, od strony zewnętrznej wypukłego sznura.

b) Pieczęć owalna 26 na 23 mm.

c) SEN(ATVS) · POP(VLI)Q(UE) · NEO / STAD(IENSIS) · SIL(ESIA) · SVP(ERIORI) ·

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVIII; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1748⁴³³ -1751⁴³⁴.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 100; D. Tomczyk, Herby miast powiatu..., s. 16; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Prudnik..., s. 19.

Fot. 91. Pieczęć Prudnika 4, APO, CMPr, sygn. 64.

PSZCZYNA

1.

a) - ⁴³⁵

⁴³³ APO, CMPr, sygn. 64.

⁴³⁴ APO, AMPr, sygn. 15.

b) Średnica powyżej 45 mm⁴³⁶.

c) -⁴³⁷

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XIV w.; piszącemu znany jest dokument z 1405 r., na którym najprawdopodobniej była wyciśnięta⁴³⁸, ponadto jej istnienie potwierdza dokument z 1425 r., w którym nazwana jest: *sigillum civitatis*.

e) -

f) L. Musioł, Pszczyna, monografia historyczna, Katowice 1936, s. 97- 98; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 225; Tenże, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 182-183; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2005, s. 33; Taż, Herby miast województwa..., s. 152-153.

UWAGI: Warto wspomnieć, że M. Gumowski twierdzi, iż miasto posiadało jeszcze starszą pieczęć, o której jak sam jednak przyznaje: „(...) ani śladu nigdzie nie ma”⁴³⁹.

[2.]

UWAGI: Należy zaznaczyć, że miasto najprawdopodobniej posiadało w tym okresie jeszcze jedną pieczęć. Wspomina o niej wymieniony już dokument z 1425 r., dotyczący fundacji ołtarza w kościele parafialnym⁴⁴⁰. W dokumencie tym pieczęć nazwana jest „*sigillum consulum*”; nie sposób jednak cokolwiek więcej o niej powiedzieć⁴⁴¹.

⁴³⁵ Na zachowanym dokumencie pieczęć jest wykruszona a M. Kaganiec błędnie pisze o widniejącym orle czy fragmencie zachowanej legendy: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 33; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 152-153.

⁴³⁶ M. Gumowski podaje średnicę 50 mm.: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 182, niemniej ślad po wykruszanej pieczęci przy dokumencie z 1405 r., wskazuje iż posiadał ona średnicę ok. 45 mm: APT, Katalog III, sygn. 4220.

⁴³⁷ W tekście dokumentu miasto nazwane jest „Plessin” co mogło być związane z zapisem nazwy ośrodka miejskiego w legendzie otokowej.

⁴³⁸ Niestety przy dokumencie pszczyńskim z 1405 r., znajdującym się w Archiwum w Toruniu, zaświadczaającym dobre urodzeni, pieczęć z zielonego laku, znajdująca się na grzbiecie dokumentu, jest wykruszona: APT, Katalog III, sygn. 4220.

⁴³⁹ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 225.

⁴⁴⁰ L. Musioł, Pszczyna, monografia..., s. 97-98.

⁴⁴¹ Tamże, s. 97-98; za nim powtarza: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 225.

3.

a) Na tarczy renesansowej, nachodzącej na dolną część napisu otokowego, orzeł górnośląski w prawo, bez akcesoriów, z ośmioma piórami w skrzydle (których linia jest silnie podkreślona i na szczytach zaokrąglona). Na tarczy hełm bojowy (dziobowy), z wysuniętą ostrą jak dziób przyłbicą ze stylizowanymi rzemieniami (bądź labrami) z obu stron, natomiast na hełmie pióropusz z pawich piór. Wolne pole u góry wypełnione jest ornamentem.

b) Średnica 28 mm⁴⁴².

c) * S(IGILLVM) CIVITATIS * / *BLYSCZYN⁴⁴³*

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XV w.⁴⁴⁴; piszącemu znana jest trzynastu odcisków z lat 1591⁴⁴⁵-1657⁴⁴⁶.

e) -

f) L. Musioł, Pszczyna, monografia..., s. 98; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 226; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 33; Taż, Herby miast województwa..., s. 153.

UWAGI: L. Musioł z całym przekonaniem utożsamia powyższą pieczęć ze wspomnianą w dokumencie z 1466 r. Piszący wysuwa pewne obawy związane z faktem, iż we wspomnianym dokumencie mowa jest o: „signeto civitatis” oraz, że stylizacją pieczęci wskazującą raczej na wiek XVI. Niemniej nie ma żadnych dowodów na pomyłkę badacza lub istnienie dwóch podobnych, różniących się rozmiarem, pieczęci⁴⁴⁷.

⁴⁴² L. Musioł podaje średnicę 29 mm: L. Musioł, Pszczyna, monografia..., s. 98; z kolei M. Gumowski podaje średnicę 31 mm: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 226.

⁴⁴³ M. Gumowski podaje błędnie: BLYSCZYNAE: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 226; za nim powtarza: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s.33; Taż, Herby miast województwa..., s. 153.

⁴⁴⁴ Znany jest rok wykonania tłoka, bowiem w 1466 wykonał go za trzy grosze miejscowy obywatel *Slosser* (prawdopodobnie ślusarz): APP, AMP 369, s. 1; L. Musioł, Pszczyna, monografia..., s. 535.

⁴⁴⁵ APP, AKP X, sygn. 320.

⁴⁴⁶ APP, AMP, sygn. 301.

⁴⁴⁷ Taką interpretację przyjmuje prawdopodobnie M. Gumowski pisząc, że pieczęć z 1466 r. jest zaginiona, i traktując pieczęć nr 3, jako nowy zabytek ikonograficzny: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 225-226.

Fot. 92. Pieczęć Pszczyny 3, APP, AKP, sygn. II 96.

4.

a) Na tarczy (gotyckiej?), dotykającej u podstawy otoku, orzeł w prawo. Na tarczy, ozdobionej labrami, hełm z pióropuszem złożonym z trzech pawich piór, który rozdziela górne pole legendy, ta od wewnętrznej strony oddzielona jest pojedynczą linią a od strony zewnętrznej perełkowym sznurem.

b) Średnica 22 mm⁴⁴⁸.

c) SIGILLUM CIVITATIS PLESNENSIS

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w; piszącemu znana jest z jednego odcisku z roku 1623⁴⁴⁹.

e)-

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 101; L. Musioł, *Pszczyna, monografia...*, s. 98; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

Fot. 93. Pieczęć Pszczyny 4, APP, AMP, sygn. 1370, s. 14.

⁴⁴⁸ O. Hupp podaje średnicę 28 mm: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 101; podobnie: Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁴⁹ APP, AMP, sygn. 1370, s. 14.

5.

a) W polu pieczętnym na gotyckiej tarczy, orzeł w prawo z rozpostartymi szeroko, zawiniętymi ku górze skrzydłami, składającymi się z ośmiu piór. Uwagę zwraca gruby korpus i nogi ptaka oraz bardzo wyraźnie zarysowany duży ogon. Na tarczę nasadzono hełm turniejowy (prętowy), z szerokim kołnierzem o powycinanych krawędziach, na którym umieszczono bardzo trzy duże pawie pióra, które nachodzą na legendę otokową. Po dwóch stronach okazałe labry w postaci liści akantu; wewnętrzna krawędź otoku w postaci wypukłej linii, natomiast krawędź zewnętrzna w postaci podwójnego plecionego sznura.

b) Pieczęć owalna: 27 na 30 mm.

c) * SIGILLVM * CIVITATIS * PLAESNENSIS⁴⁵⁰

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków⁴⁵¹ z roku 1665⁴⁵².

e)-

f) M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 226.

Fot. 94. Pieczęć Pszczyny 5, APP, AKP, sygn. X 327, s. 106.

6.

a) Na renesansowej tarczy, dotykającej u dołu linii otokowej, orzeł w prawo o bardzo bogatym, rozłożystym upierzeniu. Tarcza ozdobiona jest pięknymi labrami, a na niej nasadzony hełm turniejowy (prętowy), ozdobiony pióropuszem; legenda umieszczona

⁴⁵⁰ Litery A i E tworzą ligaturę.

⁴⁵¹ M. Gumowski odnalazł odciski tej pieczęci przy dokumentach z 1661 i 1670 r.: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 226.

⁴⁵² APP, AKP, sygn. X 327, s. 106; APP, AKP, sygn. X 341, s. 49.

na szarfie, między końcami której umieszczono rozetkę, od wewnątrz oddzielona jest podwójną cienką linią, od zewnątrz podwójnym sznurem, cieńszym i grubszy.

b) Średnica 43 mm⁴⁵³.

c) SIGILLUM CIVITATIS PLESNENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII; piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1716⁴⁵⁴ -1772⁴⁵⁵.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101; L. Musioł, Pszczyna, monografia..., s. 98; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 226.

UWAGI: Prawdopodobnie pieczęć tą wspomina też H. Surma, choć jego opis nie jest precyzyjny i jednoznaczny⁴⁵⁶.

Fot. 95. Pieczęć Pszczyny 6, APP, AMP, sygn. 683, s. 55.

7.

a) Na renesansowej tarczy zwrócony w prawo orzeł o bogatym pięknym upierzeniu. Na tarczę nasadzono hełm turniejowy (prętowy), z szerokim kołnierzem o powycinanych krawędziach, po dwóch stronach labry w postaci liści akantu, na hełmie okazały pióropusz z pawich piór, przedzielający legendę, która znajduje się na szarfie, między końcami której umieszczono dużą rozetkę; zewnętrzna krawędź pieczęci w postaci wypukłego sznura.

b) Średnica 32 mm⁴⁵⁷.

⁴⁵³O. Hupp podaje 45 mm O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101; podobnie: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 226.

⁴⁵⁴ APP, AMP, sygn. 487, s. 3.

⁴⁵⁵ APP, AMP, sygn. 683, s. 55.

⁴⁵⁶ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 248.

c) SIGILLVM . CIVITATIS . PLESNENSIS⁴⁵⁸

d) pieczęć pochodzi z drugiej połowy XVII w.⁴⁵⁹; piszącemu znana jest z dwudziestu odcisków z lat 1688⁴⁶⁰-1791⁴⁶¹

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s.34; *Taż*, *Herby miast województwa...*, s. 275-276.

UWAGI: Być może do tej lub następnej pieczęci⁴⁶² odnosi się notatka z rachunków miejskich z 1710 r., gdzie czytamy: „Krzysztofowi Fryhube za małą pieczęć miejską oraz za wyostrzenie miecza katowskiego dano 12 guldenów”⁴⁶³. Pieczęć nie zmienia się jednak w zachowanych odbitkach, była to więc może kopia poprzedniej pieczęci lub chodziło o odnowienie istniejącego tłoka.

Fot. 96. Pieczęć Pszczyny 7, APP, AMP, sygn. 1174, s. 114.

⁴⁵⁷ M. Gumowski podaje 31 mm: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁵⁸ M. Gumowski podaje nieco inne brzmienie legendy: SIGILL. CIVITATIS. PLESSNENSIS: M. Gumowski mylnie zaliczył ją do pieczęci XVIII w.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226; podobnie: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s.34; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 153.

⁴⁵⁹ M. Gumowski mylnie zaliczył ją do pieczęci XVIII w.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁶⁰ APP, AKP, sygn. XIII 534, s. 73.

⁴⁶¹ APP, AMP, sygn. 683, s. 156; Należy wspomnieć, że M. Gumowski znalazł odcisk tej pieczęci na dokumencie z 1861 r.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁶² Tak twierdzi M Kaganiec: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 34; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 153.

⁴⁶³ L. Musioł, *Pszczyna, monografia ...*, s. 98.

8.

a) Na renesansowej tarczy zwrócony w prawo orzeł o bogatym, pięknym upierzeniu. Na tarczę nasadzono hełm turniejowy (prętowy), z szerokim kołnierzem o powycinanych krawędziach, po dwóch stronach labry w postaci liści akantu, na hełmie okazały pióropuszczyk z pawich piór, przedzielający legendę, która znajduje się na szarfi, między końcami której umieszczono dużą rozetę; zewnętrzna krawędź pieczęci w postaci wypukłego sznura, który jest w czterech miejscach ozdobiony kwiatuszkami.

b) Pieczęć owalna: 26 na 29 mm⁴⁶⁴.

c) SIGILLVM . CIVITATIS . PLESNENSIS

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XVII w.⁴⁶⁵; piszącemu znana jest z dziewięciu odcisków z lat 1694⁴⁶⁶ -1777⁴⁶⁷.

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 34; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 153.

Fot. 97. Pieczęć Pszczyny 8, APP, AKP, sygn. X 324, s. 46.

⁴⁶⁴ M. Gumowski podaje wymiary pieczęci 28 na 30 mm: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁶⁵ M. Gumowski mylnie zaliczył ją do pieczęci z XVIII w.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁶⁶ APP, AMP, sygn. 293, s. 3.

⁴⁶⁷ APP, AMP, sygn. 683, s. 70; M. Kaganiec podaje także przykłady tej pieczęci występujące na dokumentach z 1829 i 1844: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 34; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 153.

9.

a) W polu pieczęci, na renesansowej tarczy orzeł w prawo, na tarczę nasadzony hełm turniejowy (prętowy) i pióropusz z pawich piór, obok efektowne labry.

b) Średnica 27 mm⁴⁶⁸.

c) *⁴⁶⁹ SIGILLUM SCABINATUS CIVITATIS PLESSNENSIS

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVII w.⁴⁷⁰; piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1717⁴⁷¹-1849⁴⁷², i jednego niedatowanego pochodzącego z ok. 1700 r.⁴⁷³

e) Tłok tej pieczęci jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym znajdował się w magistracie pszczyńskim⁴⁷⁴.

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 101; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s.34; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 153.

UWAGI: Piszący odnalazł, wydaje się jeszcze jeden typ pieczęci o średnicy 25 mm, w polu której u dołu tarcza renesansowa, na której orzeł w prawo z widocznym jęczyzkiem i 7 lotkami w skrzydle. Na tarczy hełm z dużym pióropuszem z pawich piór, które dochodzą do banderoli, ale jej nie przecinają-podobnie jak tarcza, po dwóch stronach duże, okazałe labry. Legenda na banderoli: SIGILLVM CIVITATIS PLESNENSIS. Niemniej zły stan zachowania odcisku oraz fakt, iż pochodzi on dopiero z 1787 r.⁴⁷⁵, nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy mamy do czynienia z nowym typem pieczęci, oraz czy ewentualnie pochodzi ona sprzed 1740 r.

⁴⁶⁸ O. Hupp podaje średnicę 26 mm: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 101; podobnie: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁶⁹ Napis otwierają cztery kropki.

⁴⁷⁰ M. Gumowski mylnie zaliczył ją do pieczęci XVIII w.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁷¹ APP, AMP, sygn. 133, s. 35.

⁴⁷² APP, AMP, sygn. 482, s. 58; M. Gumowski powołuje się jeszcze na odcisk z 1725 r., ponadto mylnie zaliczył ją do pieczęci XVIII w.: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226. Natomiast M. Kaganiec wspomina odcisk przy dokumencie z 1846 r.: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 34; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 275-276.

⁴⁷³ MNWr, sygn. S-X 68IM. Śl.

⁴⁷⁴ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 226.

⁴⁷⁵ APP, AMP, sygn. 656, s. 76.

Fot. 98. Pieczęć Pszczyny 9, MNWr, sygn. S-X 681M. Śl.

PYSKOWICE

1.

a) Wprost w polu pieczęci mur z zaznaczonymi kamiennymi ciosami, zakończony blankami i wzmocniony dwiema flankowanymi wieżami, które przeprute są wąskimi, strzelniczymi oknami, ułożonymi jedno nad drugim. Całość spoczywa na postumencie przypominającym kształtem półksiężyc⁴⁷⁶; legenda w obramowaniu średniej grubości linii wypukłej.

b) Średnica 31 mm.

c) + s(igillvm) + civitatis [] scrotscham⁴⁷⁷

d) Pieczęć mogła powstać już pod koniec XIV w.⁴⁷⁸; piszącemu znana jest z jednego odcisku z 1454 r.⁴⁷⁹

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 244; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101; J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 169; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 72, 84-85; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 35; Taż, Herby miast województwa..., s. 162.

⁴⁷⁶ W katalogu Ossolineum znajdziemy uwagę, że postument ma kratkowane w romby pole: ZNimO, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

⁴⁷⁷ M. Kaganiec błędnie podaje legendę, rozpoczynając ją od słowa *Sigil* : M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 84; ponadto błędnie podaje iż legenda pisana jest majuskułą: Taż, Herby miast województwa..., s. 162.

⁴⁷⁸ Najstarszy zachowany dokument z 1406 r. wzmiankuje użycie pieczęci miejskiej, która jednak nie przetrwała do naszych czasów; o dokumencie tym przykładowo wspomina: J. Chrzęszcz, Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost sowie des Kreises Tost-Gleiwitz, Pyskowice 1927, s. 31.

⁴⁷⁹ APWr, Rep. 4f, sygn. 10.

[2.]

a) Wprost w polu pieczętnym dwie smukłe wieże zakończone trzema blankami, prawa wieża przepruta jest dwoma oknami a lewa, która wydaje się wyższa, widoczne ma tylko jedno okno. Wieże u podstawy, łączy jakby łuk.

b) Średnica 30 mm.

c) nieczytelny

d) Pieczęć mogła powstać już w wieku XV; piszącemu znana jest z jednego odcisku z 1532 r.⁴⁸⁰

e)-

f) UWAGI: O pieczęci z 1532 r. wspomina M. Kaganiec⁴⁸¹, niemniej utożsamia ją z pieczęciami widniejącymi m.in. przy dokumentach z 1539 r.⁴⁸² czy 1632 r.⁴⁸³. Tymczasem wydaje się, iż są to inne (opisane poniżej) typy pieczęci, różniące się rozmiarami i detalami ikonograficznymi. Piszący szybciej skłaniałby się do utożsamiania tej pieczęci z pieczęcią nr 1, niemniej zły stan zachowania odcisku i nieczytelna legenda nie pozwalają na jednoznaczną ocenę.

Fot. 99. Pieczęć Pyskowic 2, APK, AMMB, sygn. 4564.

⁴⁸⁰ APK, AMMB, sygn. 4564.

⁴⁸¹ M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 72, 85.

⁴⁸² APK, AMMB, sygn. 2263.

⁴⁸³ APK, AMTG, sygn. 110, s. 87.

3.

a) Wprost w polu pieczętnym dwie luźno stojące, prostokątne wieże zakończone potrójnym blankowaniem⁴⁸⁴. Prawa wieża ma dwa okna, w lewej widać jedno, obydwie opasane są półkolistym murem obronnym, nad wieżami bogato drapowana banderola, której końce opadają między obie wieże.

b) Średnica 22 mm⁴⁸⁵.

c) S(IGILLVM) : CIVITA(TIS) : PYSKOVIC :

d) Pieczęć powstała najpóźniej początkiem XVI w., piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1539 r.⁴⁸⁶

e-

f) M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 72, 85; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 35-36; Taż, Herby miast województwa..., s. 162.

Fot. 100. Pieczęć Pyskowic 2, APK, AMMB, sygn. 2263.

4.

a) Na tarczy renesansowej, na półksiężycu spoczywają dwie wieże, między którymi prawdopodobnie otwarta brama. Prawa wieża ma trzy a lewa jedno okno; legenda w otoku liniowym.

b) Średnica 26 mm.

c) []CIVI[]

⁴⁸⁴ M. Kaganiec wspomina, że wieże wzniesione są z kamiennych ciosów: M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 72, 85.

⁴⁸⁵ M. Kaganiec podaje średnicę 30 mm: tamże, s. 72, 85.

⁴⁸⁶ APK, AMMB, sygn. 2263.

d) Pieczęć pochodzi z początku XVII w.; piszącemu znana jest z jednego odciska przy dokumencie z 1632 r.⁴⁸⁷

e)-

f) -⁴⁸⁸

UWAGI: Należy wspomnieć, że piszący odnalazł jeszcze inny typ pieczęci przy dokumencie z 1643 r.⁴⁸⁹, jest ona ośmioboczna, o wymiarach 10 na 12 mm, beznapisowa, a w polu przedstawia skrzyżowane narzędzia, dookoła których znajduje się ornament. Dokument wystawiony jest w imieniu burmistrza i rady miejskiej, niemniej nieczytelna jest koroboracja, a wygląd i rozmiar wskazywałyby na sygnetową pieczęć prywatną.

Fot. 101. Pieczęć Pyskowic 4, APK, AMTG, sygn. 110, s. 87.

5.

a) Wprost w polu pieczętnym dwie blankowane wieże opasane murem.

b) -

c) -

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w. (1638)⁴⁹⁰; piszącemu znana jest tylko z opisu.

e) Jeszcze w drugiej połowie XIX w. istniał srebrny tłok pieczęci⁴⁹¹.

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101.

⁴⁸⁷ APK, AMTG, sygn. 110, s. 87.

⁴⁸⁸ O pieczęci z 1632 r. wspomina M. Kaganiec niemniej utożsamia ją z pieczęcią nr. 3: M. Kaganiec wspomina, że wieże wzniesione są z kamiennych ciosów: M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 85.

⁴⁸⁹ APK, AMMB, sygn. 4749.

⁴⁹⁰ Ten rok wyryty miał być na tłoku pieczętnym: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101.

⁴⁹¹ Tamże, s. 101.

6.

a) Na tarczy barokowej dwie wieże z kamiennych ciosów o uproszczonym rysunku, przeprute szerokimi oknami i opasane wyraźnie zaznaczonym półksiężcem.

b) Średnica 28 mm⁴⁹².

c) * SIGIL(LVM) * CIVIT(ATIS) * ADT / VOCAT(I) * PISCOVI

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z końca XVII w.⁴⁹³; piszącemu znana jest z dziewięciu odcisków z lat 1706⁴⁹⁴-1733⁴⁹⁵.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101; J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 170-171; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 72, 85; M. Kaganiec, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 36; Taż, Herby miast województwa..., s. 162-163.

UWAGI: O. Hupp z XVIII wiekiem wiąże jeszcze trzy pieczęcie niemniej najprawdopodobniej powstały one po roku 1740⁴⁹⁶.

Fot. 102. Pieczęć Pyskowic 6, NAP, CDK, 761, sign IV D 7, s. 595.

[7.]

a) Na kartuszu dwie blankowane wieże. Każda z nich osobno spoczywa na półksiężcu.

⁴⁹² O. Hupp podaje błędnie średnicę 38 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101.

⁴⁹³ J. Bąk prawdopodobnie widziała jej odcisk przy dokumencie z 1692 r.: J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 170-171.

⁴⁹⁴ ANP, CDK, 761, sign IV D7, s. 595.

⁴⁹⁵ ANP, CDK, 761, sign IV D7, s. 595; M. Kaganiec podaje jeszcze dokument z 1769 r. opatrzony tą pieczęcią: M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 85.

⁴⁹⁶ O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101.

b) Średnica 22 mm.

c) * • SIGILL(VM) : CIVIT(ATIS) : PEISKRETSCHAM

d) Pieczęć pochodzi z XVIII w., piszącemu znana jest tylko z opisu.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101.

UWAGI: Z powodu braku materiału sfragistycznego trudno jednoznacznie stwierdzić czy pieczęć powstała przed czy po 1740 r., niemniej piszący postanowił umieścić ją w niniejszym katalogu.

[8.]

a) Na kartuszu dwie blankowane wieże, z zaznaczonymi kształtkami, każda przepruta jednym oknem. Każda z nich osobno spoczywa na półksiężycu, napis oddzielony jest pojedynczą linią wypukłą.

b) Średnica 19 mm⁴⁹⁷.

c) SIEGILLUM CIVITATIS PEISKRETS[Z]A⁴⁹⁸

d) Pieczęć pochodzi z XVIII w.; piszącemu znana jest jednego niedatowanego odcisku⁴⁹⁹.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101.

UWAGI: Z powodu braku materiału sfragistycznego trudno jednoznacznie stwierdzić czy pieczęć powstała przed, czy po 1740 r., niemniej piszący postanowił umieścić ją w niniejszym katalogu.

Fot. 103. Pieczęć Pyskowic 8, MNWR, sygn. S-X-674/ M. Śl.

⁴⁹⁷ O. Hupp podaje średnicę 20 mm.: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 101.

⁴⁹⁸ O. Hupp podaje: PEISKRETSCH, tamże, s. 101.

⁴⁹⁹ MNWR, sygn. S-X-674/ M. Śl.

RACIBÓRZ

1.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej połuorła z pięcioma, opuszczonymi lotkami w skrzydle, po lewej półkoła z pięcioma promieniami; legenda prawdopodobnie w obramowaniu z wypukłej liii.

b) Średnica 55 mm.

c) + SIGILLVM CIVITATIS RATIBOR

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XIII w.; pisaćemu znana jest z dwóch odcisków przy dokumentach z lat 1296⁵⁰⁰-1303⁵⁰¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 260; P. Pfotenhauer, Die Schlesiſchen Siegel von 1250 bis 1300, beziehentlich 1327, Breslau 1879, s. 23; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 186; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnosiłaskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 44; Taż, Herby miast województwa..., s. 165.

Fot. 104. Pieczęć Raciborza 1, APWr, Rep. 114, sygn. 14.

2.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej połuorła, po lewej półkoła z sześcioma promieniami (niemniej dwie z nich dzielą pole pieczętne w słup); legenda oddzielona jest pojedynczą linią wypukłą.

b) Średnica 25 mm.

⁵⁰⁰ APWr, Rep. 114, sygn. 14.

⁵⁰¹ APWr, Rep. 114, sygn. 15; P. Pfotenhauer i M. Gumowski powołują się na jeszcze jeden odcisk przy dokumencie z 1313 r.: P. Pfotenhauer, Die Schlesiſchen Siegel..., s. 23; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 186, natomiast M. Kaganiec przywołuje dokument z 1307 r.: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnosiłaskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 44; Taż, Herby miast województwa..., s. 165.

c) + S CIVIVM IN RATHIBOR⁵⁰²

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XIV w. i była, zgodnie ze zdaniem O. Huppa, długo w użytku⁵⁰³; piszący odnalazł niedatowany odcisk tej pieczęci⁵⁰⁴, oraz jeden XVI-wieczny dokument, przy którym prawdopodobnie wisiała, co wynika z koroboracji oraz śladu po pieczęci o średnicy ok. 25 mm⁵⁰⁵.

e)-

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 186; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 45; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 165.

Fot. 105. Pieczęć Raciborza 2, MNWr, sygn. 1120, 735.

3.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej stronie połowa orła z pięcioma, opadającymi ku dołowi, lotkami w skrzydle, a po lewej stronie półkoła z siedmioma promieniami; legenda od strony wewnętrznej oddzielona jest potrójną wypukłą linią.

b) Średnica ok. 35 mm⁵⁰⁶.

c) + Sigillum⁵⁰⁷ civita []⁵⁰⁸

⁵⁰² M. Gumowski podaje CIUIUM: M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 186; natomiast M. Kaganiec błędnie stwierdza, że napis otokowy został spisany minuskulą gotycką: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 44; Taż., *Herby miast województwa...*, s. 165.

⁵⁰³ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102.

⁵⁰⁴ MNWr, sygn. 1120, 735.

⁵⁰⁵ APG, AMG, sygn. 300 D, 60.

⁵⁰⁶ Piszący podaje za literaturą, gdyż zły stan zachowania nie pozwala na precyzyjne podanie średnicy zachowanego egzemplarza.

⁵⁰⁷ Po pierwszym słowie rytownik umieścił cztery wici i bardzo ozdobny kwiat.

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XV w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku z 1456 r. (zachowana tylko w połowie), oraz z odlewu gipsowego⁵⁰⁹.

e) -

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 260; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

Fot. 106. Pieczęć Raciborza 3, MNWr, sygn. S-X-2033/M. Śl.

4.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej półkoła w prawo z otwartym dziobem i językiem, bardzo widocznie zarysowane pięć dużych lotek, widać szpony a na szyi małe piórka, po lewej półkoła z pięcioma szprychami; wewnętrzne pole od legendy oddzielone wypukłą linią potrójną.

b) Średnica 40 mm.

c) + SIGILLVM + CIVITATIS + RATIBOR + 1519 +

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVI w. (1519); piszącemu znana jest z czterech odcisków z lat 1520⁵¹⁰-1558⁵¹¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 260; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁵⁰⁸ Dalej napis jest uszkodzony; O. Hupp natomiast podaje: + sigillum[]is[]; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁵⁰⁹ APR, AMR, sygn. 8. Piszący odnalazł też odlew gipsowy tej pieczęci wykonany, zgodnie z literą inwentarza, z dokumentu z 1494 r.: MNWr Pieczęć miasta Racibórz S-X-2033/M. Śl; na wspomniany dokument powołują się: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 260, oraz O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁵¹⁰ APR, AMR, sygn. 12.

⁵¹¹ APR, AMR, sygn. 15.

5.

a) W polu pieczęci po prawej półorzeł, który ma mocno zarysowany korpus, a na skrzydle wyraźnie zaznaczony rząd sześciu piór, z otwartego dzioba wysuwa się język. Po stronie lewej pół koła z pięcioma promieniami; godło jest wykonane niezwykle starannie.

b) Średnica 45 mm.

c) * SIGILLVM * CIVITATIS * RATIBORIENSIS * 1533⁵¹²

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVI w. (1533); piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1593⁵¹³-1613⁵¹⁴.

e)-

f) M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 45; Taż, Herby miast województwa..., s. 165-166.

6.

a) Na renesansowej tarczy, która dotyka dolnej krawędzi pieczęci, po prawej półorzeł, którego skrzydło wyraźnie ułożone w pozycji poziomej z pięcioma lotkami, a po lewej połowa koła z sześcioma spromieniami. Nad tarczą, przedzielona w połowie ozdobnym zawijaszem kończącym legendę, która umieszczona jest na ozdobnej banderoli, data: 1548⁵¹⁵.

b) Średnica 29 mm⁵¹⁶.

c) * SIGILLVM * C(IVITATIS) / * RATIBORIE⁵¹⁷

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVI w. (1548); piszącemu znana jest z dwóch egzemplarzy z lat 1611⁵¹⁸-1633⁵¹⁹.

⁵¹² Zdobienia oddzielające wyrazy w postaci kwiatów, na końcu legendy gałązka.

⁵¹³ APR, AMR, sygn. 24.

⁵¹⁴ APR, AMR, sygn. 30.

⁵¹⁵ H. Saurma i O. Hupp podają rok 1578: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 260; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; wydaje się jednak, w oparciu o analizę zachowanego materiału źródłowego, iż jest to rok 1548.

⁵¹⁶ Katalog Ossolineum podaje średnicę 28 mm.: ZNimO, GNS, Teki Gumowskiego, bn.

⁵¹⁷ Wyrazy oddzielone są pięciopłatkowymi kwiatami.

⁵¹⁸ ZNimO, GNS, s-1549, z dok 1611.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 260; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 45; Taż., Herby miast województwa..., s. 166.

Fot. 107. Pieczęć Raciborza 6, APR, AMR, sygn. 33.

7.

a) Na renesansowej tarczy po prawej połuorła, z pięcioma lotkami w skrzydle, a po lewej pół koła z siedmioma promieniami; tarcza dotyka u dołu otoku, ale go nie przecina. Napis otokowy, umieszczony na ozdobnej banderoli, oddzielony jest od pola pieczęci wypukłą linią.

b) Średnica 22 mm.

c) SIGILLVM * CIVITATIS * RATIBORIENSIS 16[5]⁵²⁰.

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków z lat 1643⁵²¹ - 1676⁵²².

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

UWAGI: Być może o tej pieczęci pisze M. Kaganiec, gdyż wskazuje ona na podobieństwo z pieczęcią z 1548 r. oraz zaznacza, że była to pieczęć mniejsza. Nie można jednak tego jednoznacznie stwierdzić, gdyż pojawiają się pewne rozbieżności.

⁵¹⁹ APR, AMR, sygn. 33; M. Kaganiec powołuje się na jeszcze inny dokument opatrzony tą pieczęcią z 1632 r.: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 45; Taż., Herby miast województwa..., s. 166.

⁵²⁰ Data znajduje się na spiralnym zakończeniu szarfy co utrudnia jej odczytanie.

⁵²¹ APC, KC, sygn. 1946, s. 180.

⁵²² APWr, Rep.66, sygn. 473.

Po pierwsze autorka sugeruje, że pieczęć ta pochodzi z wieku XVI, po drugie pisze, że ani w legendzie, ani w polu pieczęci rytownik nie umieścił daty, w końcu nazwa miast w legendzie pieczętnej brzmić ma RATIBORIE⁵²³. Warto jednak zasygnalizować, że gdyby przyjąć, iż są to te same pieczęcie, to M. Kaganiec powołuje się na list rady miejskiej Raciborza z 1605 r. opatrzony tą właśnie pieczęcią⁵²⁴, pozwoliło by to na prawdopodobne odczytanie roku zapisanego w legendzie miejskiej właśnie jako rok 1605.

Fot. 108. Pieczęć Raciborza 7, MC, H, sygn. 367.

8.

a) Na tarczy (kartuszu) barokowej (?)⁵²⁵, wyraźnie podzielonej w słup, po prawej połowa orła w prawo z ośmioma piórami w skrzydle, po lewej połowa koła z pięcioma promieniami, między tarczą a napisem otokowym ornament; napis otokowy oddziela wypukła linia⁵²⁶.

b) Średnica 37 mm.

c) SI[GILLVM] IVDICII CIVITATIS * RATIBOR

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z początku XVII w.; pisaćemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1633 r.⁵²⁷.

⁵²³ M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 46; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 166.

⁵²⁴ *Tamże*.

⁵²⁵ Jedyny, niezbyt dobrze zachowany egzemplarz tej pieczęci nie pozwala jednoznacznie stwierdzić czy mamy do czynienia z kartuszem renesansowym czy już tarczą barokową, widać wszakże że tarcza o zaokrąglonej podstawie jest dwustronnie profilowana a jej rogi są zwinięte.

⁵²⁶ M. Kaganiec podaje, że legenda otokowa umieszczona jest na ozdobnej banderoli: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 46; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 166.

⁵²⁷ APR, AMR, sygn. 33.

- e)-
f) M. Kaganiec, *Pieczenie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 46;
Taż, *Herby miast województwa...*, s. 166.

Fot.109. Pieczęć Raciborza 8, APR, AMR, sygn. 33.

9.

a) Na podwójnej barokowej tarczy, po prawej połuorła z 6 piórami w skrzydle, ponadto widoczne jest ogon i szpony, po lewej stronie pół koła z pięcioma promieniami (trzy całe, dwie zaznaczają podział pola tarczy). Nad tarczą prawdopodobnie data 1643; legenda na banderoli, od wewnątrz oddzielona jedną wypukłą linią a od zewnątrz grubym sznurem.

b) Średnica 22 mm.

c) * SIGILLVM * CIVITATIS * RATIBORIENSIS *

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w. (prawdopodobnie z 1643 r.); piszącemu znana jest z dziesięciu odcisków z lat 1652⁵²⁸-1713⁵²⁹.

e) -

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

UWAGI: Być może tą pieczęć miał na myśli H. Saurma, pisząc o pieczęci mniejszej, używanej do bieżących prac kancelaryjnych pod koniec XVII w.⁵³⁰. Warto też zasygnalizować, że O. Hupp wspomina o pieczęci, która w polu ma wyryty rok 1643, z

⁵²⁸ APR, KKZR, sygn. 660, s. 15.

⁵²⁹ APWr, Rep 114, sygn. 34.

⁵³⁰ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 260; Tego samego stwierdzenia używa M. Kaganiec: M. Kaganiec, *Pieczenie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 47; Taż, *Herby miast województwa...*, s. 167.

napisem otokowym: SIGILLVM MAIUS CIVITATIS RATIBORIENSIS⁵³¹. Wydaje się jednak, iż chodzi o tą samą pieczęć, a różnice w legendzie wynikają z błędu w jej odczycie.

Fot. 110. Pieczęć Raciborza 9, MC, H, sygn. 366.

[10.]

a) Na tarczy po prawej pół orła, po lewej pół koła.

b)-

c) SIGILLUM MAIUS CIVITAT RATIBORIENSIS

d) Pieczęć ma pochodzić z początku XVII w.; M. Kaganiec powołuje się na odcisk przy dokumencie z 1648 r.⁵³².

e)-

f) M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 46; Taż, Herby miast województwa..., s. 166.

UWAGI: Istnienie tego typu pieczęci budzi wiele wątpliwości, piszący odnalazł bowiem dokument z 1648 r., a wisząca przy nim pieczęć odpowiada pieczęci nr 11. Zagadkowe wydaje się jedynie opieczętowanie dokumenty rzekomo z 1648 r. pieczęcią, w polu której widnieje rok 1649; sprawa wymaga wyjaśnienia.

11.

a) Na podwójnej barokowej tarczy⁵³³, umieszczonej na bardzo rozbudowanym kartuszu, uzupełnionym ornamentem, po prawej stronie (podział tarczy w szup jest wyraźnie

⁵³¹ O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁵³² M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 46; Taż, Herby miast województwa..., s. 166.

zarysowany), połuorła o pięknym wczesnobarokowym rysunku, z otwartym dziobem i wysuniętym języczkiem, po lewej koło z pięcioma ozdobnie tłoczonymi szprychami. Legenda znajduje się na banderoli o ozdobnie zawiniętych końcach; a oddzielona jest od strony wewnętrznej perełkowym sznurem, a od zewnętrznej grubym, wypukłym sznurem.

b) SIGILLVM * MAIVS * CIVITAT * RATIBORIENSIS * 1649

c) Średnica 48 mm.

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w. (1649 r.); piszącemu znana jest z siedmiu odcisków z lat 1657⁵³⁴-1668⁵³⁵.

e)-

f) M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 47; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 167.

UWAGI: Prawdopodobnie tą pieczęć ma na myśli H. Saurma, pisząc lakonicznie o pieczęci z 1649 r.⁵³⁶. Z kolei O. Hupp przywołuje pieczęć z 1649 r., podając legendę: SIGILLUM CIVITATIS RATIBORIENSIS 1649⁵³⁷; pomimo różnic w legendzie można domniemywać, iż chodzi o pieczęć nr 11.

Fot. 111. Pieczęć Raciborza 11, APR, AMR, sygn. 38.

⁵³³ Jest to gotycka tarcza umieszczona na bardzo rozbudowanym kartuszu. M. Kaganiec pisze, że tarcza jest niemalże kwadratowa: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 47; *Taž, Herby miast województwa...*, s. 167.

⁵³⁴ APR, AMR, sygn. 38; piszący pomija zagadkowy odcisk tej pieczęci przy dokumencie z 1648 r.

⁵³⁵ APR, AMR, sygn. 47. Należy wspomnieć także, że M. Gumowski wykonał odrys pieczęci odcisniętej na dokumencie z 1703 r. w archiwum w Ostrawie: MNKr, rkps 1468, k. 115.

⁵³⁶ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 260.

⁵³⁷ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102.

12.

a) W polu pieczęci na podwójnej tarczy barokowej, wyraźnie podzielonej w słup, po prawej stronie pół orła z ośmioma lotkami w skrzydle, po lewej stronie pół koła z pięcioma promieniami; pole legendy oddzielone od strony wewnętrznej cienką, wypukłą linią, natomiast od strony zewnętrznej grubym, wypukłym sznurem.

b) Średnica 35 mm.

c) * SIGILLVM * IVDICIS * CIVIT * RATIBOR 1649

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w. (1649); piszącemu znana jest z ośmiu odcisków z lat 1657⁵³⁸-1700⁵³⁹.

e)-

f) M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. I, z. 5, Katowice 2004, s. 47; Taż, Herby miast województwa..., s. 167.

Fot. 112. Pieczęć Raciborza 12, APR, AMR, sygn. 56.

13.

a) Na podwójnej barokowej tarczy po prawej półorla a po lewej półkoła z pięcioma promieniami.

b) Średnica 28 mm.⁵⁴⁰

c) * SENATUS • POPULUSQUE[_____]CIVITATIS • RATTIBOR :

d) Pieczęć prawdopodobnie pochodzi z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z lakowej kopii⁵⁴¹, natomiast O. Hupp powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1650 r.⁵⁴²

⁵³⁸ APR, AMR, sygn. 38.

⁵³⁹ APR, AMR, sygn. 58.

⁵⁴⁰ O. Hupp podaje średnicę 27 mm, O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

e)-

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

Fot. 113. Pieczęć Raciborza 13, MNWr, S-X-731/M. Śl.

14.

a) Na podwójnej tarczy barokowej, po prawej połowia z 7 lotkami w skrzydle i widocznym języczkiem, po lewej połowa koła z pięcioma ozdobnie tłoczonymi promieniami. Legenda umieszczona jest na szarfie, a oddzielona jest od wewnętrznej części pola potrójną wypukłą linią, natomiast od strony zewnętrznej wypukłym sznurem.

b) Pieczęć owalna 26 na 24 mm⁵⁴³.

c)) SENATUS • POPULUSQVE • REGIAE⁵⁴⁴ CIVITATIS : RATTIBOR *

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z pięciu⁵⁴⁵ odcisków z lat 1732⁵⁴⁶-1805⁵⁴⁷.

e)-

⁵⁴¹ MNWr, Pieczęć senatu m. Racibórz, S-X-731/M. Śl.

⁵⁴² O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁵⁴³ O. Hupp podaje wymiary 23 na 25 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁵⁴⁴ Litery A i E tworzą ligaturę.

⁵⁴⁵ Ponadto piszący odnalazł jeszcze dwie kopie lakowe w Muzeum Narodowym we Wrocławiu: MNWr. Pieczęć senatu miasta Racibórz, S-X-733/M. Śl.

⁵⁴⁶ APC, ASW, sygn. 59, s. 63; M. Kaganiec podaje, iż odcisk tej pieczęci widziała także przy dokumencie z 1724 r.: M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 167.

⁵⁴⁶ APC, ASW, sygn. 59, s. 63; M. Kaganiec podaje, iż odcisk tej pieczęci widziała także przy dokumencie z 1724 r.: M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 167.

⁵⁴⁷ APR cechy miasta Raciborza 6, 1805

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 47; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 167.

Fot. 114. Pieczęć Raciborza 14, APR, CMR, sygn. 6.

[15.]

a) W polu pieczęci bardzo starannie wykonane godło, orzeł ma mocno zarysowany korpus, a na skrzydle wyraźnie zaznaczony rząd piór, z otwartego dzioba wysuwa się słabo widoczny język; po lewej połukoła.

b) Średnica 41 mm.

c) nieczytelny

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 połowie XVII w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1712 r.⁵⁴⁸.

e)-

f)-

UWAGI: Ponieważ piszący odnalazł tylko jeden odcisk tego typu pieczęci, a do tego jej stan nie pozwala na odczytanie legendy, trudno jednoznacznie przesadzać czy to nowy rodzaj pieczęci, czy zniekształcony odcisk jednej z wyżej opisanych.

16.

a)-⁵⁴⁹

b)-

c) S(IGILLVM) VOIGTI . CIVITATIS . RATIBOR .

⁵⁴⁸ ANP, CDK , 761 sign IV D 7, k. 591.

⁵⁴⁹ Prawdopodobnie po prawej połukoła a po lewej połukoła, niemniej M. Kaganiec nie podaje ani opisu ikonograficznego, ani średnicy odnalezionej przez siebie pieczęci: M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 167.

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie początkiem XVIII w.; M. Kaganiec powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1724 r.⁵⁵⁰.

e)-

f) M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 167.

RYBNIK

1.

a) Na bardzo słabo zarysowanej tarczy ryba w lewo w skos. Nad nią jedna a pod nią dwie gwiazdy; legenda oddzielona wypukłą linią.

b) + SI(GILLVM) * CIVITATIS * RIBNIK ·

c) Średnica 30 mm.

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVI w.⁵⁵¹; piszącemu znana jest z lakowego⁵⁵² i gipsowego odcisku⁵⁵³.

e) Mosiężny tłok tej pieczęci przechowywany miał być w magistracie jeszcze w okresie międzywojenny⁵⁵⁴.

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244; K. Musiołek, Skąd pochodzi nazwa Rybnik?, „Nowiny” 30 (774), 1972; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 46; E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki samorządnych wspólnot*, Rybnik 2006, s. 17; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 183-184.

⁵⁵⁰ Tamże, s. 167.

⁵⁵¹ Pieczęć mogła być wykonana tuż po 1538 r., kiedy cesarz Ferdynand wydał przywilej corocznego jarmarku i cotygodniowego targu: E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 17.

⁵⁵² MNWr, Pieczęć miasta Rybnik, S-X-722/M. Śl.

⁵⁵³ MRy, ADH, sygn. 863; Oryginalna pieczęć zachowała się prawdopodobnie w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, niemniej gdy w 1993 r. pracownice Archiwum Państwowego i Muzeum Narodowego we Wrocławiu sporządziły plastyczne reprodukcje pieczęci Rybnika, nie podały sygnatur zespołów akt, z których pochodziły: E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 28, przypis 1.

⁵⁵⁴ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244.

Fot. 115. Pieczęć Rybnika 1, MRy, ADH, sygn. 863.

2.

a) Na gotyckiej tarczy ryba, ułożona lekko w lewy skos⁵⁵⁵, pod nią fale wody, na tarczy hełm z labrami, na którym, w roli klejnotu, stoi bogini sprawiedliwości Temida w długiej, zakrywającej stopy sukni, z mieczem wzniesionym ku górze w prawej ręce i wagą w lewej.

b) Średnica 40 mm.

c) SI(IGILLVM) : CIVITATIS : RIBNIK : 1669⁵⁵⁶

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVII (1669)⁵⁵⁷; piszącemu znana jest jedynie z odlewu gipsowego⁵⁵⁸.

e) W okresie międzywojennym tłok przechowywany był w „zarządzie miasta”⁵⁵⁹.

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244; K. Musiołek, *Skąd pochodzi nazwa...*; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48; E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 17; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185.

⁵⁵⁵ M. Gumowski upraszczając znacznie opis tej pieczęci napisał, iż ryba ułożona jest w pas: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244.

⁵⁵⁶ K. Musiołek podaje błędnie: SI+CIVITATIS+RIBNIK, K. Musiołek, *Skąd pochodzi nazwa...*, s. 5.

⁵⁵⁷ O. Hupp sugeruje, iż pieczęć ta używana była dopiero końcem XVIII w.: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102.

⁵⁵⁸ MRy, ADH, sygn. 864; należy także zaznaczyć, że M. Kaganiec błędnie podaje, iż odciski tej pieczęci znajdują się na dokumentach katastralnych miasta z lat 1723-1730, bowiem wspomniane przez badaczkę dokumenty opatrzone są pieczęcią nr 6: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185,

⁵⁵⁹ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244.

Fot. 116. Pieczęć Rybnika 2, MRy, ADH, sygn. 864.

3.

a) W polu pieczęci tarcza, bez klejnotu, na której umieszczona została ryba; w polu znajduje się także rok: 1669.

b) Średnica 32 mm

c) * SIGILLUM · CIVITATIS · RYBNICENSIS ·

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII (1669)⁵⁶⁰; piszącemu znana tylko z opisu.

e) W okresie międzywojennym tłok przechowywany był w „zarządzie miasta”⁵⁶¹.

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48; E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 17; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185.

4.

a) W polu pieczęci, na tarczy rokokowej (kartuszu)⁵⁶², ryba w prawo skos, a pod nią i nad nią ornament roślinny; nad kartuszem widnieje data: 1669. Legendę umieszczono w podwójnym otoku.

b) Średnica 25 mm.

c) ↓ SIG(ILLVM) : CIVITATIS · RIBNIK • EX MAGISTRATU⁵⁶³

⁵⁶⁰ O. Hupp zaznacza, że nie udało mu się odszukać żadnego 17-wiecznego dokumentu opatrzonego tą pieczęcią, odnalazł dopiero dokumentu 18-wieczne: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102.

⁵⁶¹ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244.

⁵⁶² M. Gumowski podaje, iż była to tarcza: tamże, s. 244.

⁵⁶³ Legendę rozpoczyna asterysk w kształcie strzałki skierowanej w dół.

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII w. (1669); piszącemu znana jest z dwóch odcisków, jednego niedatowanego⁵⁶⁴, a drugiego przy dokumencie z 1849 r.⁵⁶⁵.

e) W okresie międzywojennym tłok przechowywany był w „zarządzie miasta”⁵⁶⁶.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 284; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 244; E. Bimler-Mackiewicz, Rybnik. Znaki..., s. 18; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 185.

UWAGI: Zastosowanie tarczy rokokowej w wizerunku napieczonym budzi pewne wątpliwości co do czasu powstania tłoka. Pomimo umieszczenia w polu pieczętnym roku 1669, być może pieczęć pochodzi dopiero z wieku XVIII.

Fot. 117. Pieczęć Rybnika 4, MNWr, S-X-729 M.

5.

a) Wprost w polu pieczęci ryba lewo, nad nią trzy sześcioramienne gwiazdy, pod nią zaznaczone fale rzeczne; legenda w perełkowym otoku.

b) Średnica 30 mm.

c) * SIG(ILLVM) : SCABINATVS RIBNICENSIS 1669 ·

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVII w. (1669); piszącemu znany jest jej odcisk gipsowy⁵⁶⁷.

e) W okresie międzywojennym tłok przechowywany był w „zarządzie miasta”⁵⁶⁸.

⁵⁶⁴ MNWr, Pieczęć miasta Rybnik, S-X-729/M. Śl.

⁵⁶⁵ Na ten odcisk powołuje się: E. Bimler-Mackiewicz, Rybnik. Znaki..., s. 18, przyp. 9, (podaje też jego lokalizację: APR, L. Ryb., sygn. 334); warto zaznaczyć, że Gumowski błędnie zakłada używanie tej pieczęci tylko do końca XVIII w.: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 244.

⁵⁶⁶ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 244.

⁵⁶⁷ MRy, ADH, sygn. 866.

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244; K. Musiołek, *Skąd pochodzi nazwa...*, s. 5; E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 18; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185.

Fot. 118. Pieczęć Rybnika 5, MRy, ADH, sygn. 866.

6.

a) Na tarczy renesansowej(?)⁵⁶⁹, ryba ułożona w lewy skos. Nad i pod rybą umieszczono wici z kwiatami, podobnie w bocznych załamaniach tarczy; legendę umieszczono w podwójnym otoku liniowym.

b) średnica. 33 mm

c)* SI(GILLVM) * CIVITATIS • RIBNIK • 1669

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII w. (1669); piszącemu znana jest z ośmiu odcisków z lat 1700⁵⁷⁰-1730⁵⁷¹.

e) -⁵⁷²

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 284; E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 18.

UWAGI: E. Bimler-Mackiewicz sugeruje, że pieczęć ta może być tożsama z pieczęcią nr 3⁵⁷³.

⁵⁶⁸ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244.

⁵⁶⁹ E. Bimler-Mackiewicz pisze, że jest to rodzaj kartusza: E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 18.

⁵⁷⁰ NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 604.

⁵⁷¹ APWr, KK, sygn. 141, s. 37.

⁵⁷² W zbiorach Muzeum w Rybniku można odnaleźć drewniany tłok, który jest niemal identyczny z opisywaną pieczęcią: MRy, H, sygn. 47, niemniej w literaturze istnieje przekonanie, że pierwotny typariusz zaginął a ten istniejący jest jedynie jego kopią, i łączyć go należy z pieczęcią nr 7.

Fot. 119. Pieczęć Rybnika 6, APWr, KK, sygn. 141, s. 37.

[7.]

a) Na tarczy renesansowej⁵⁷⁴ ryba ułożona poziomo w lewy skos. Nad i pod rybą umieszczono wici z kwiatami, podobnie w bocznych załamaniach tarczy; legendę umieszczono w podwójnym otoku liniowym.

b) Średnica 34 mm.

c) SI(IGILLVM) • CIVITATIS • RIBNIK • 1669 •

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej poł. XVIII.

e) Tłok z twardego drewna w postaci klocka o wymiarach 35 na 35 mm i wysokości 30 mm, z rytowanym stemplem o średnicy 34 mm.⁵⁷⁵

f) A. Trunkhardt, *Dzieje Rybnika i dawniejszego państwa rybnickiego na Górnym Śląsku*, Rybnik 1926, s. III; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48; E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 18; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185.

UWAGI: Ten typ pieczęci budzi wątpliwości co do swej autentyczności, jest prawdopodobnie późniejszą kopią pieczęci nr 6 z XVII w.⁵⁷⁶

⁵⁷³ E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 18.

⁵⁷⁴ E. Bimler-Mackiewicz pisze, że jest to rodzaj kartusza: *Tamże*, s. 18.

⁵⁷⁵ MRy, H, sygn 47.

⁵⁷⁶ A. Trunkhardt, *Dzieje Rybnika...*, s. VI.

8.

a) Na ozdobnym kartuszu (renesansowym) ryba w prawo w skos, opleciona ornamentem roślinnym, nad kartuszem data: 1669; legenda w podwójnym otoku linowym.

b) Średnica 32 mm.

c) SIGILLUM CIVITATIS • REGUE • RYBNICENSIS •

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVII w. (1669)⁵⁷⁷; piszącemu znana jest z odcisku lakowego⁵⁷⁸ i gipsowego⁵⁷⁹.

e)-

f) M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48; E. Bimler-Mackiewicz, Rybnik. Znaki..., s. 18; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 185.

Fot. 120. Pieczęć Rybnika 8, MRy, ADH, sygn. 865.

9.

a) W ozdobnym kartuszu, bogato zdobionym motywami roślinnymi, ryba prawo w skos. Nad tarczą data: 1669, a po bokach ornament⁵⁸⁰; legenda umieszczona w podwójnym perełkowym otoku.

b) Pieczęć owalna 21 na 19 mm.

⁵⁷⁷ M. Kaganiec, błędnie wywnioskowała z ustaleń E. Bimler-Mackiewicz, że pieczęć ta jest półtora wieku późniejsza: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48; prostuje to: E. Bimler-Mackiewicz, Rybnik. Znaki..., s. 28, przyp. 13.

⁵⁷⁸ MRy, ADH, bn.

⁵⁷⁹ MRy, ADH, sygn. 865.

⁵⁸⁰ E. Bimler-Mackiewicz podaje, że w załamaniach tarczy umieszczono po trzy gwiazdy, wydaje się jednak w oparciu o zachowane odciski, iż są to raczej elementy ornamentu roślinnego: Bimler-Mackiewicz, Rybnik. Znaki..., s. 18.

c) * SI(GILLVM) • CIVITATIS • RIBNIK[] MAGISTRATU⁵⁸¹

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII w. (1669); piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1781 r.⁵⁸²

e)-

f) E. Bimler-Mackiewicz, Rybnik. Znaki..., s. 18; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 185.

UWAGI: Nie wiadomo, którą z pieczęci (nr 9 czy 10) opisał H. Saurma, ponieważ z jednej strony podaje legendę pieczęci nr 10, natomiast zaraz potem odnajdujemy zapis, że na godłem znajduje się data 1669 tak jak w pieczęci nr 9, której brak w pieczęci nr 10: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 284; podobnie O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

Fot. 121. Pieczęć Rybnika 9, MRy, H, sygn. 1170.

10.

a) Na gotyckiej tarczy, którą oplata ornament roślinny, ryba w lewo skos⁵⁸³.

b) Średnica 30 mm.

c) SIGILLUM : CIVITATIS : RYBNICENSIS :

d) Trudno jednoznacznie określić czy tłok pochodzi z XVII czy z początku XVIII w.⁵⁸⁴, do czego należy się raczej skłaniać; piszącemu znany jest jedynie tłok tej pieczęci.

e) Zachował się mosiężny tłok⁵⁸⁵.

⁵⁸¹ M. Kaganiec przytaczają treść legendy otokowej, zapisuje nazwę miasta minuskułą: M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 185.

⁵⁸² MRy, H, sygn. 1170.

⁵⁸³ M. Kaganiec podaje, że ryba zwrócona była w stronę prawą: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48.

⁵⁸⁴ M. Kaganiec podaje, że odcisk tej pieczęci widnieje, na bliżej nieokreślonym dokumencie z 1831 r.: Tamże, s. 48.

f) M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48; Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 19; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185.

[11.]

a) W polu pieczęci tarcza, na której znajduje się ryba.

b) Średnica 26 mm.

c) SIG(ILLVM) : CIVITATIS • RYBNIK • EX MAGISTRATU •

d) Pieczęć pochodzi w XVIII w.; piszącemu znana jedynie z opisu.

e) -

f) A. Trunkhardt, *Dzieje Rybnika...*, s. VI; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 244-245; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48-49; E. Bimler-Mackiewicz, *Rybnik. Znaki...*, s. 19; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185.

UWAGI: Ponieważ pieczęć znana jest tylko z opisu, trudno jednoznacznie stwierdzić czy powstała przed czy po 1740 r.⁵⁸⁶

SKOCZÓW:

1.

a) W polu pieczęci tarcza zbudowana z czterech półkoli, na styku, których umieszczono słabo widoczny ornament przypominający lilie. Pośrodku tarczy wieża, o dwóch kondygnacjach, zwieńczona kopulastym hełmem, którego szpic nieco nachodzi na otok. Budowlę podtrzymują z dwóch stron dwie postacie⁵⁸⁷.

b) Średnica 29 mm⁵⁸⁸.

c) · Sigillum ci[_____]Skoc 1565⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ MRy, H, bn.

⁵⁸⁶ M. Kaganiec w jednej ze swych prac przypuszcza, iż powstanie tej pieczęci można łączyć ze sprzedażą Rybnika w 1788 r.: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 48-49; niemniej w kolejnej pracy pisze, że wspomnianą pieczęć miasto zamówiło początkiem XVIII w: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 185.

⁵⁸⁷ A. Znamierowski, twierdzi ponadto, że nad każdą postacią umieszczono małą wieżyczkę z trójkątnym dachem i jednym oknem: A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 93.

⁵⁸⁸ J. Wantuła a za nim A. Znamierowski podają średnicę 30 mm: J. Wantuła, *Herby i pieczęcie miasta i gminy Skoczów*, Skoczów 1984 r., s. 8; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 92.

⁵⁸⁹ A. Znamierowski podaje: · Sigillum ciwetatit Skoc 1565: A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 93.

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XVI w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków z XVI w.⁵⁹⁰; ponadto badacze powołują się na odcisk przy dokumencie z 1655 r.⁵⁹¹

e)-

f) J. Wantuła, *Herby i pieczęcie....*, s. 8; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 24; M. Kaganiec, *Herby miast województwa....*, s. 206; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby Śląska....*, s. 92-93.

UWAGI: H. Neuling, autor dzieła o śląskich parafiach i fundacjach kościelnych, napisał, że Skoczów posiadał pieczęć już w XIII w, z legendą: *Sigillum civitatis Skocoviensis 1267*⁵⁹². Jest to oczywisty błąd, wynikający ze złego odczytania daty z jednej z późniejszych pieczęci, na których cyfry 1565, przedstawione są w odbiciu lustrzanym.

[2.]

a) Wprost w polu pieczętnym brama forteczna ze ściętym, dużym dachem. U dołu na tarczy orzeł cieszyński (górnośląski) w prawo; po bokach bramę podtrzymują dwie postacie, które nad głowami trzymają małe wieże.

b) Średnica 30 mm.

c) SIGIL(LVM) . MI9(US)⁵⁹³ . CIVI(TATIS) . SKOZ . 1565

d) Pieczęć ma pochodzić prawdopodobnie z drugiej połowy XVI w.(1565). W literaturze powoływano się na jej odcisk z 1690 r.⁵⁹⁴, piszącemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch....*, s. 314; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości....*, s. 253-254, M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 23; *taż*, *Herby miast województwa....*, s. 206.

⁵⁹⁰ APC, KC, sygn. 2003, s. 6.

⁵⁹¹ J. Wantuła, *Herby i pieczęcie....*, s. 8.

⁵⁹² H. Neuling, *Schlesische Kirchorte u. ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, II. Ausg., Breslau 1902, s. 301.

⁵⁹³ Zastosowano tu skrócenie, przez obcięcie za pomocą znaku szczegółowego, pod którym kryje się końcówka „US”.

⁵⁹⁴ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości....*, s. 254.

UWAGI: Istnienie tej pieczęci może budzić pewne wątpliwości, po pierwsze byłaby to jedyna pieczęć Skoczowa zawierająca orła cieszyńskiego, po drugie J. Wantuła powołuje się także na dokument z 1690 r., niemniej opatrzone jest on pieczęcią nr 3.

3.

a) W czterołukowej ramce wieża z wyraźnie zaznaczonymi ciosami, z otwartą bramą u dołu, zwieńczona trzema blankami oraz kopulastym hełmem z dwiema gałkami (gałki nachodzą na pole legendy otokowej). Po bokach wieżę podtrzymują dwie skrzydlate postacie, nad głowami których umieszczono dwie małe wieżyczki z dwoma oknami; legenda oddzielona jest wypukłą linią.

b) Średnica 30 mm.

c) ♦ sigillum civitatis skoc[]1565 ●⁵⁹⁵

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVI w. (1565); piszącemu znana jest z czterech odcisków z lat 1737⁵⁹⁶-1746⁵⁹⁷, natomiast w literaturze badacze powołują się jeszcze na trzy odciski z lat 1660⁵⁹⁸-1820⁵⁹⁹.

e) Tłok mosiężny, przechowywany w Muzeum w Skoczowie⁶⁰⁰.

f) J. Wantuła, *Herby i pieczęcie...*, s. 8; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 23; *taż*, *Herby miast województwa...*, s. 206; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 93.

UWAGI: A. Znamierowski twierdzi, że oprócz tego tłoka w XVII-XIX w. użyciu pozostawały jeszcze dwa niemalże identyczne i powołuje się na ich odciski przy dokumentach z lat 1663 i 1820⁶⁰¹. Dołączona przez badacza dokumentacja fotograficzna odcisków nie pozwala jednak w pełni zgodzić się z tym twierdzeniem,

⁵⁹⁵ J. Wantuła podaje: SIGILLUM MINUS CIVITATIS SKOCZOW 1565, niemniej zaznacza iż napis jest miejscami nieczytelny: J. Wantuła, *Herby i pieczęcie...*, s. 8; należy także zaznaczyć, iż cyfry w legendzie (tj. cyfra 5), wyryte są w lustrzanym odbiciu.

⁵⁹⁶ ZAO, KK, sygn. 121, s. 488.

⁵⁹⁷ ZAO, KK, sygn. 146, s. 285.

⁵⁹⁸ J. Wantuła, *Herby i pieczęcie...*, s. 8.

⁵⁹⁹ Odcisk tej pieczęci można brać pod uwagę jedynie wtedy, gdy za piszącym przyjmiemy pomyłkę A. Znamierowskiego, opisana w uwagach: A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 93.

⁶⁰⁰ MS, H, sygn. 10.

⁶⁰¹ A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 93.

gdyż ewentualne, „kosmetyczne” różnice mogą wynikać z niedoskonałego wykonania lub zachowania pieczęci. Ponadto badacz twierdzi, że w pierwszej połowie XVIII w. w użyciu pozostawały jeszcze dwa inne tłoki, nawiązujące do pierwotnego godła, których odciski znajdują się przy dokumentach z 1737 r. oraz z 1746⁶⁰²; ponownie piszący nie podziela tego poglądu, skłaniając się raczej do tego iż są to odciski pieczęci nr 4.

Fot. 122. Pieczęć Skoczowa 3, ZAO, KK, sygn. 121, s. 488.

Fot. 123. Tłok pieczęci Skoczowa 3, MS, H, sygn. 10.

4.

a) Wprost w polu pieczęci trzy wieże przykryte kopułami, zakończonymi szpicami, z których środkowy zachodzi na otok; dodatkowo boczne wieże posiadają po trzy filarki. Środkowa wieża umieszczona jest na okazałym postumencie, natomiast, boczne podtrzymywane przez dwie postacie; legenda oddzielona jest pojedynczą, wypukłą linią.

b) Średnica 23 mm⁶⁰³

c) SIGIL(LVM) MI(NVS) CIVI(TATIS) SKOZ I[]65⁶⁰⁴

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z siedmiu odcisków z lat 1654⁶⁰⁵-1723⁶⁰⁶; w literaturze powoływano się jeszcze na nieznaną piszącemu odcisk z 1690 r.⁶⁰⁷.

⁶⁰² Tamże, s. 93-94.

⁶⁰³ J. Wantuła podaje średnice 24 mm: J. Wantuła, Herby i pieczęcie..., s. 8.

⁶⁰⁴ M. Kaganiec błędnie podaje: SIGIL MI CIVI SKO: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 24; tamże, Herby miast województwa..., s. 206; A. Znamierowski odczytuje umieszczony w legendzie rok 1565: A. Znamierowski, Pieczęcie i herby..., s. 92.

⁶⁰⁵ APC, KC, sygn. 1365, s. 203.

⁶⁰⁶ ZAO, KK, sygn. 51, 183 b.

e)-

f) J. Wantuła, *Herby i pieczęcie...*, s. 8; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 24; *taż*, *Herby miast województwa...*, s. 206; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 92.

UWAGI: A. Znamierowski podaje, że przy dokumencie katastralnym miasta z 1723 r. widnieje niemal identyczna pieczęć: „O tym, że chodzi o odciski z różnych tłoków można się przekonać porównując krój litery „O” w słowie SKOZ, a także układ nóg prawej postaci”⁶⁰⁸. Piszący nie dostrzega jednak tych rozbieżności, a ewentualne różnice tłumaczy złym wykonaniem lub zachowaniem odcisku z 1723 r.

Fot. 124. Pieczęć Skoczowa 4, ZAO, KK, sygn. 51, 183 b.

5.

a) Wprost w polu pieczęci szpony orle(?), po bokach dwa dekoracyjne kwiaty; legenda oddzielona od pola pieczętnego wypukłą linią.

b) Średnica ok. 33 mm.

c) * SIGILLVM · IVDICIS · CIVITATIS SKOCZIVIEN

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z XVII w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku⁶⁰⁹.

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana⁶¹⁰.

⁶⁰⁷ J. Wantuła, *Herby i pieczęcie...*, s.... 8.

⁶⁰⁸ A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 93.

⁶⁰⁹ HALW, karton H, sygn. 823, bp.

⁶¹⁰ Piszącemu uwagę na tą pieczęć zwrócił pan W. Gojniczek.

Fot. 125. Pieczęć Skoczowa 5, HALW, karton H, sygn. 823, bp.

SKOROGOSZCZ

UWAGI: Dotychczasowa kwerenda nie przyniosła zadowalających rezultatów i prawdopodobnie najstarsze pieczęcie miejskie Skorogoszcza nie dochowały się do naszych czasów. Obecnie znane są dopiero XIX w. pieczęcie, które przedstawiają po prawej połuorla a po lewej gałązkę dębową⁶¹¹.

SOŚNICOWICE

[1.]

a) W polu pieczętnym dwugłowy orzeł, trzymający w jednym szponie sosnę.

b)-

c)-

d) Pieczęć powstała na przełomie XVI/XVII w.; pisaćemu znana tylko z opisu.

e) -

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 136; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 97; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 1, Katowice 1992, s. 47-48; Taż, Herby miast województwa..., s. 219.

UWAGI: Istnienie tej pieczęci budzi pewne wątpliwości. Po pierwsze, najstarsze dokumenty miejskie pochodzące z 1576 i 1578 r. uwierzytelnia pieczęć z godłem Trachów, ówczesnych właścicieli miasta, a dwugłowy orzeł nawiązywałby nie do nich, a do herbu rodowego Habsburgów, panów zwierzchnich. Po drugie, gdy cesarz Leopold I w 1666 r. nadał przywilej miastu, to Sośnicowice miałyby zmienić wyobrażenie napieczętne pomijając herb swojego dobroczyńcy; wydaje się to mało prawdopodobne.

⁶¹¹ H. Saurma, Wappenbuch..., s. 301; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego, Skorogoszcz „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. X, nr 7, 2000, s. 37.

2.

a) Na podwójnej barokowej tarczy, drzewo (sosna), o niskim pniu i bardzo rozłożystej koronie; otok oddzielony od strony wewnętrznej podwójną, wypukłą linią, natomiast krawędź zewnętrzna w postaci perełkowego sznura.

b) Średnica 30 mm.

c) * SI · CIVITATIS [_ _ _ _ C] ZOWICZ

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1689 r.⁶¹².

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana⁶¹³.

Fot. 126. Pieczęć Sośnicowic 1, APGI, AMGI, sygn. 57.

3.

a) Na barokowej podwójnej tarczy widnieje sosna o wysokim pniu i rozłożystej koronie, u jej podnóża podzielona data 1666; legendę od strony wewnętrznej oddziela pojedyncza, wypukła linia a od strony zewnętrznej sznur.

b) Średnica 33 mm.

c) SIGILLUM CIVITATIS SCHOSNISCHOWICENSIS⁶¹⁴

d) Pieczęć powstała w drugiej połowie XVII w. (1666 r.); piszącemu znana jest z czterech odcisków z lat 1722⁶¹⁵-1725⁶¹⁶.

⁶¹² APGI, AMGI, sygn. 57.

⁶¹³ M. Kaganiec wspomina o pieczęci przy dokumencie z 1687 r. (to prawdopodobnie ten sam dokument, gdyż pomimo nieco innej daty rocznej (1689), zgadza się data dzienna), niemniej mylnie utożsamia ją z pieczęcią nr 3: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 1, Katowice 1992, s. 48; *Tań, Herby miast województwa...*, s. 219.

⁶¹⁴ M. Kaganiec podaje: SCHOSNISCHOWICEN[SIS], M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 220.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 136; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 1, Katowice 1992, s. 48; Taż, Herby miast województwa..., s. 219-220.

Fot. 127. Pieczęć Sośnicowic 3, APWr, KK, sygn. 149, s. 33.

STRUMIEŃ

1.

a) Na renesansowej tarczy podzielonej w słup, której górne rogi lekko nachodzą na otok, natomiast podstawa go rozdziela na dwie części, po prawej stronie umieszczono poluorła. Orzeł zwrócony w prawo, w koronie trzypałkowej na głowie, ma otwarty dziób z wyraźnie zaznaczonym języczkiem oraz siedem lotek w skrzydle. Po lewej stronie widoczna postać św. Barbary, która w prawej ręce trzyma okrągłą wieżę ze szpiczastym dachem, w lewej natomiast miecz skierowany ostrzem w dół. Wolne pole między górną krawędzią tarczy a otokiem wypełnia ornament; legenda, zaczynająca się z boku, oddzielona jest grubą, wypukłą linią od strony wewnętrznej, natomiast sznurem od strony zewnętrznej.

b) Średnica 30 mm.

⁶¹⁵ APWr, KK, sygn. 149; M. Kaganiec pisze o użyciu tej pieczęci już w roku 1687, niemniej przy tym XVII-wiecznym dokumencie widnieje pieczęć nr 2: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 1, Katowice 1992, s. 48; Taż, Herby miast województwa..., s. 219.

⁶¹⁶ APWr, KK, sygn. 149; M. Kaganiec wspomina jeszcze o dokumencie z 1839 r., przy którym prawdopodobnie widniej omawiana pieczęć, niemniej zły stan zachowania odcisku uniemożliwia jednoznaczne stwierdzenie, czy jest to pieczęć nr 3, czy też nowa sporządzona według starego wzorca: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 1, Katowice 1992, s. 48; Taż, Herby miast województwa..., s. 220.

c) • S(IGILLVM): MAIVS : CIVTA(TIS) : STRVMENE⁶¹⁷

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVI w.; piszącemu znana jest z dziewięciu odcisków z lat 1613⁶¹⁸ - 1727⁶¹⁹.

e)-

f) M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 30; *Taż*, *Herby miast województwa...*, s. 223; A. Znamierowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 111.

Fot. 128. Pieczęć Strumienia 1, APC, AMS, sygn. 9.

2.

a) W wczesnobarokowej tarczy, po prawej stronie połuorła w koronie na głowie, po lewej postać św. Barbary, która trzyma w prawej ręce okrągłą wieżę ze szpiczastym dachem, a w lewej miecz.

b)-

c) S(IGILLVM) . CIVITATIS STRUMENENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 poł. XVI w.; M. Kaganiec powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1675 r.⁶²⁰; piszącemu znana jest jedynie z opisu.

e)-

f) M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 30; *Taż*, *Herby miast województwa...*, s. 223.

⁶¹⁷ Litery MA w wyrazie MAIVS oraz ME i NE w wyrazie STRVMENE tworzą ligatury; należy także zaznaczyć, że M. Kaganiec podaje błędnie zapis nazwy miasta: STRUMENEN: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 30.

⁶¹⁸ APC, KC, sygn. 2004, s. 22.

⁶¹⁹ APC, KC, sygn. 2010, s. 122.

⁶²⁰ M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 30; *Taż*, *Herby miast województwa...*, s. 223.

3.

a) W polu tarczy renesansowej, wyraźnie podzielonej w słup, po prawej połuorła w koronie, z widocznym języczkiem, po lewej postać św. Barbary w koronie, trzymającej wieżę zwieńczoną kulą i krzyżem. Nad tarczą oraz po bokach ornament; legenda oddzielona jest od strony wewnętrznej i zewnętrznej wypukłym sznurem.

b) Średnica 35 mm⁶²¹.

c) S(IGILLVM) · MAIVS · CIVTATIS · STRVMENENSIS (ozdobnik) 1·6·9·4

d) Pieczęć powstała w drugiej połowie XVII w. (1694); piszącemu znana jest z ośmiu odcisków przy dokumentach z lat 1703⁶²² -1760⁶²³.

e)-

f) M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 30; Taż, Herby miast województwa..., s. 223; A. Znamierowski, Pieczęcie i herby..., s. 111-112.

Fot. 129. Pieczęć Strumienia 3, ZAO, KK, sygn. 121, s. 563.

[4.]

a) Na renesansowej tarczy, która nachodzi na dolną część otoku, podzielonej w słup, po prawej połuorła z sześcioma piórami w skrzydle, po lewej postać św. Barbary, która w prawej ręce trzyma wieżę, a w lewej miecz ostrzem skierowanym w dół; legenda oddzielona wypukłą linią.

⁶²¹ A. Znamierowski podaje wymiary 42 i 38 mm: A. Znamierowski, Pieczęcie i herby..., s. 11-112.

⁶²² APŻ, ZS, s. 209.

⁶²³ APC, KC, sygn. 1367, s. 38; należy zaznaczyć, że M. Kaganiec powołuje się na jeszcze późniejszy odcisk przy dokumencie z 1796 r.: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 6, Katowice 2005, s. 30; Taż, Herby miast województwa..., s. 223. Natomiast A. Znamierowski pisze iż pieczęć używana była do końca XIX w.: A. Znamierowski, Pieczęcie i herby..., s. 112.

b) Średnica 22 mm.

c) S(IGILLVM) : MIN9(VS) : CIVI(TATIS) : STRUMENE

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVIII w.; piszącemu znana jest z czterech odcisków z lat 1746⁶²⁴ - 1820⁶²⁵

e)-

f) A. Znamierowski, Pieczęcie i herby..., s. 112.

UWAGI: Z powodu braku większej ilości materiału sfragistycznego, nie można jednoznacznie stwierdzić, czy pieczęć powstała przed, czy po 1740 r., dlatego piszący umieścił ją w niniejszym katalogu.

Fot. 130. Pieczęć Strumienia 4, ZAO, MVP, sygn. 263, bp.

STRZELCE OPOLSKIE

1.

a) Wprost w polu pieczęci, bez wyraźnego podziału w słup po prawej połuośla w prawo, po lewej gałązka ułożona lewo w skos, o trzech pędach liściennych; linia otokowa wewnętrzna w postaci perełkowego sznura.

b) Średnica 54 mm⁶²⁶

c) + S(IGILLVM) . CIVIVM . DE . STRELICZ⁶²⁷

⁶²⁴ ZAO, KK, sygn. 146, s. 349.

⁶²⁵ ZAO, MVP, sygn. 263, bp.

⁶²⁶ O. Hupp wspomina, że spotkał się z reprodukcją tej pieczęci, o średnicy 48 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; natomiast M. Gumowski podaje średnicę 52 mm: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 209.

⁶²⁷ H. Saurma podaje, że litera S w wyrazie STRELICZ umieszczona jest poprzecznie: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328; podobnie podaje O. Hupp zaznaczając także, iż ostatnia litera Z wyryta jest w odbiciu lustrzanym: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95.

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XIV w. W literaturze badacze powołują się na jej odciski przy dokumentach z 1362⁶²⁸ i 1396⁶²⁹ w AP we Wrocławiu; pisaćemu znana jedynie z odrysu⁶³⁰.

e)-

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 327-328; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 209; D. Tomczyk, *Herb Strzelec Opolskich*, „*Kalendarz Opolski*”, 2000, s. 91; Tenże, *Herby miast Śląska Opolskiego*, *Strzelce Opolskie*, „*Nowy Biuletyn Szkolny*”, R. XI, nr 7, 2001, s. 33-34.

2.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej połuorła w prawo, z wyraźnie zaznaczonym skrzydłem ułożonym w poziomie, z trzema piórami, mocnym korpusem oraz zaznaczonym ogonem z trzema piórami. Po lewej stronie gałązka ułożona w lewy skos, od której odchodzą trzy liście; legenda oddzielona od strony wewnętrznej wypukłym sznurem.

b) Średnica 31 mm.

c) + S(IGILLVM) · SECRETV[M] CIVIV · DE STRELICZ⁶³¹

d) Pieczęć pochodzi z drugiej połowy XIV w.⁶³²; pisaćemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1362 r.⁶³³, natomiast O. Hupp powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1412 r.⁶³⁴

e)-

⁶²⁸ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95; trudno jednoznacznie stwierdzić, czy O. Hupp nie popełnił błędu powołując się na dokument z 1362 r., gdyż przy jedynym zachowanym do dziś dokumencie Strzelec Opolskich z tegoż roku wisi pieczęć nr 2.

⁶²⁹ H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 327.

⁶³⁰ MNKr, rkps 1469, t. 2, k. 157.

⁶³¹ H. Saurma podaje, że ostatnie litery w nazwie miasta to D i S w lustrzanym odbiciu: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 328; natomiast O. Hupp twierdzi, że nad ostatnimi literami w wyrazach brzmiących: SECRETV oraz CIVIV, zaznaczono poziomą linią znak skrócenia: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95.

⁶³² H. Saurma uważa, że opisywana pieczęć jak i pieczęcie nr 1 i 3, zostały wykonane w jednym czasie przez tego samego rzemieślnika: H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 328, innego zdania jest O. Hupp: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95.

⁶³³ APWr, AMWr, sygn. 1363.

⁶³⁴ O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 95.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 209; D. Tomczyk, Herb Strzelec Opolskich..., s. 91; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Strzelce Opolskie..., s. 34.

Fot. 131. Pieczęć Strzelec Opolskich 2, APWr, AMWr, sygn. 1363.

3.

a) Wprost w polu pieczęci, po prawej połuorła w prawo z trzema lotkami w skrzydle, po lewej gałązka ułożona w lewy skos z jednym sercowatym liściem i dwoma pędami; otok oddzielony perełkowym sznurem.

b) Średnica 31 mm.

c) + S'(IGILLVM) • SCABINORVM • DE • STRELIDZ⁶³⁵

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z końca XIV w.; piszącemu znana jest z dwóch niedatowanych odcisków⁶³⁶.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 209; D. Tomczyk, Herb Strzelec Opolskich..., s. 92; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Strzelce Opolskie..., s. 34.

⁶³⁵ Litera „T” w nazwie miasta wyryta jest górą do dołu; natomiast M. Gumowski błędnie podaje: STRELICZ: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 209.

⁶³⁶ MNWr, Pieczęć ławników miasta Strzelce Opolskie, S-X-782/M. Śl. Ponadto piszący odnalazł odcisk prawdopodobnie tego typu pieczęci przy dokumencie z 1624 r.: APK, AMTG, sygn. 124, s. 278, niemniej zły stan zachowania odcisku nie pozwala w pełni tego udokumentować.

Fot. 132. Pieczęć Strzelec Opolskich 3, MNWr, sygn. S-X-782/M. Śl.

4.

a) Wprost w polu pieczęci, bez wyraźnego podziału w słup, po prawej pół orła z siedmioma piórami w skrzydle i otwartym dziobem, po lewej gałązka winorośli z trzema liśćmi.

b) Średnica 19 mm.

c) * SECRETVM CIVITATIS STRELITZ

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVI w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1590 r.⁶³⁷

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 133. Pieczęć Strzelec Opolskich 4, APWr, Rep. 4f, sygn. 84.

5.

a) Wprost w polu pieczęci, bez wyraźnego podziału w słup, po prawej pół orła z 7 piórami w skrzydle, z otwartym dziobem bez języka, szponami i trzema piórami w skrzydle. Po lewej gałązka w lewy skos, z dwoma liśćmi i z kiścią winogron; legenda w

⁶³⁷ APWr, Rep. 4f, sygn. 84.

obramowaniu od środka z jednej linii wypukłej, natomiast od zewnątrz w postaci perełkowego drobnego sznura.

b) Średnica 23 mm.

c) SIGILLVM . CIVITATIS MAIORIS STRELICY⁶³⁸

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w.⁶³⁹; piszącemu znana jest z dziewięciu odcisków z lat 1699⁶⁴⁰ -1747⁶⁴¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95; D. Tomczyk, Herb Strzelec Opolskich..., s. 91-92; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Strzelce Opolskie..., s. 34.

UWAGI: H Saurma twierdzi, że funkcjonowały dwie niemal identyczne pieczęcie, różniące się w niewielkim stopniu rozmiarem oraz zapisem w legendzie nazwy miasta STRELICI oraz STRELICZ⁶⁴²; materiał źródłowy tego nie potwierdza i prawdopodobnie chodzi o ten sam typ pieczęci.

Fot. 134. Pieczęć Strzelec Opolskich 5, APWr, KK, sygn. 152, s. 30.

⁶³⁸ H. Saurma podaje: STRELICI lub STRELICZ, powołując się odpowiednio na odcisk z 1645 oraz 1720 r.: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328.

⁶³⁹ H. Saurma, jak zasygnalizowano powyżej, powołuje się na jej odcisk z 1645 r.: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328, natomiast O. Hupp pisze, że pieczęć powstała ok. 1600 r.: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 95.

⁶⁴⁰ ANP, CDK, 761, sign. IV D7, k. 600.

⁶⁴¹ APWr, Rep. 4f, sygn. 64.

⁶⁴² H. Saurma, Wappenbuch..., s. 328.

STRZELECZKI

1.

a) Wprost w polu pieczęci drzewo liściaste z wyraźnie zaznaczonymi korzeniami, którego pień w połowie przeszyty jest strzałą, z żeleźcem skierowanym w lewo⁶⁴³, pod ostrzem i nad grotem gwiazdki; legenda oddzielona jest od strony wewnętrznej wypukłą linią, a od strony zewnętrznej sznurem.

b) Średnica 26 mm.

c) S(IEGEL) · DES · STATLEINS · KLAIN · STRELITZ

d) Pieczęć prawdopodobnie pochodzi z pierwszej połowy XVII w., piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1656 r.⁶⁴⁴.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 329; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 97; D. Tomczyk, Herb Strzeleczeck, „Kalendarz Opolski”, 2001, s. 74-75; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Strzeleczecki, Nowy Biuletyn Szkolny, R. XII, nr 2, 2002, s. 22.

Fot. 135. Pieczęć Strzeleczeck 1, APO, AMGł, sygn. 17.

2.

a) Stylizowane heraldycznie drzewo z korzeniami, przeszyte ukośnie strzałą skierowaną żeleźcem w prawo ku górze⁶⁴⁵ i po obu stronach drzewa po dwie gwiazdki.

b)-

c) SIGILVM · CIVITAT · PARVO · STRELICENSIS

⁶⁴³ H. Saurma (a za nim pozostali badacze), podaje błędnie, że strzałą skierowana jest w prawą stronę: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 329.

⁶⁴⁴ APO, AMGł, sygn. 17.

⁶⁴⁵ Z powodu braku materiału sfragistycznego piszący nie był w stanie zweryfikować, czy na tej pieczęci strzałą skierowana jest w prawo –jak podają badacze, czy w lewo jak na pieczęci nr 1.

d) Pieczęć pochodzi z XVIII w.⁶⁴⁶; piszącemu znana jedynie z opisu.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 329; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 97; D. Tomczyk, Herb Strzeleczek..., s. 75; Tenże, Herby miast Śląska Opolskiego, Strzeleccki..., s. 22.

ŚCINAWA MAŁA

1.

a) Na renesansowej tarczy (położonej prawdopodobnie na kartuszu), trzy listki koniczyny: dwa na górze, jeden na dole⁶⁴⁷, złączone na środku łodyżkami. Nad tarczą trzy dekoracyjne kwiaty; legenda od strony wewnętrznej oddzielona pojedynczą, wypukłą linią natomiast na zewnątrz grubym sznurem.

b) Średnica 35 mm.

c) * SIGILVM * [CIVIT]ATIS * STINAV

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XVI w.; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1608 r.⁶⁴⁸

e)-

f) Pieczęć do tej pory nieznana.

Fot. 136. Pieczęć Ścinawy 1, ANP, RM, sygn. 922.

⁶⁴⁶ Z powodu braku materiału sfragistycznego, piszący nie był w stanie jednoznacznie określić, czy pieczęć powstała przed czy po 1740 r., stąd postanowił zamieścić ją w niniejszym katalogu.

⁶⁴⁷ Wszystkie opisy wizerunków napieczętnych (późniejszych) mówią o jednym listku na górze i dwóch na dole, przykładowo: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; D. Tomczyk, Herby miast Śląska Opolskiego. Ścinawa Mała, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. X, nr 6, 2000, s. 27-28.

⁶⁴⁸ ANP, RM, sygn. 922.

TARNOWSKIE GÓRY

[1.]

a) Na tarczy podzielonej w pas, na górze skrzydło orła, a w dolnym polu skrzyżowane narzędzia górnicze: żelazko i pyrlík.

b)-

c) S(IGILLVM) CIVILE MONTIUM TARNOFICEN

d) Pieczęć powstać miała w pierwszej połowie XVI w.

e)-

f) D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem i pieczęcią miasta Tarnowskie Góry*, Gliwice 1984, s. 15; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 232.

UWAGI: Istnienie tej pieczęci może budzić pewne wątpliwości, po pierwsze badaczki nie powołują się na żaden dokument opatrzony tą pieczęcią, po drugie w tym czasie funkcjonowała niemal identyczna pieczęć (pieczęć nr 3), różniąca się nieznacznie od wspomnianej legendą.

2.

a) Na tarczy podzielonej w pas, na górze skrzydło orła, a w dolnym polu skrzyżowane narzędzia górnicze: żelazko i pyrlík.

b) -

c) S(IGILLVM) IVRIS MONTANI TARNOFICEN

d) Pieczęć powstać miała w pierwszej połowie XVI w.; pisaćemu znana jedynie z opisu.

e)-

f) J. Piekarczyk, *Pierwsza...*, s. 49; D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 15.

UWAGI: Była to pieczęć Urzędu Górniczego, który jednak w pierwszych latach sprawował też funkcje administracyjne.

3.

a) Na tarczy renesansowej podzielonej w pas, u góry skrzydło orle a u dołu dwa skrzyżowane młoty.

b) Średnica 26 mm⁶⁴⁹.

c) S(IGILLVM) . CIVITA(TIS) . MONT[IUM] TARNOVICENSIS

⁶⁴⁹ M. Gumowski podaje średnicę 28 mm: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 277.

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVI; piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1543 r.⁶⁵⁰, ponadto na jej odcisk przy dokumencie z 1550 r., powoływał się M. Gumowski⁶⁵¹.

e)-

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 276-277; D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 15; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 232-233.

Fot. 137. Pieczęć Tarnowskich Gór 3, APK, AMMB, sygn. 4566.

4.

a) Na tarczy dwudzielnej w pas, w górnym polu skrzydło orle, w dolnym skrzyżowane narzędzi górnicze.

b) Średnica 40 mm.

c) S(IGILLVM) + ADVOCATI + MONTIVM + TARNOVICEN

d) Pieczęć powstać miała w drugiej połowie XVI w.; piszącemu znana jest tylko z opisu; w literaturze powoływano się na jej odciski przy dokumentach z 1571 r.⁶⁵², 1617 r. i 1618 r.⁶⁵³.

e) -

f) O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 103; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 277; D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 15.

⁶⁵⁰ APK, AMMB, sygn. 4566.

⁶⁵¹ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 277.

⁶⁵² O. Hupp wskazywał na odcisk przy dokumencie znajdującym się w Muzeum Narodowym w Monachium: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 103; natomiast M. Gumowski na dokument też z tego roku znajdujący się w Muzeum Czapskich w Krakowie: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 277.

⁶⁵³ D. Szlachcic-Dudzicz wskazywała na dokumenty ze Zbioru Winklera, oraz na luźny odcisk przechowywany w archiwum miejskim: D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 15.

5.

a) Na trójdzielnej tarczy renesansowej, umieszczonej w dolnej części pieczęci tak, że dotyka zewnętrznej linii otoku, po prawej połuorła, po lewej natomiast w górnym polu skrzydło z 7 piórami, a w dolnym skrzyżowane narzędzia. Na tarczy nasadzony hełm turniejowy (dziobowy), na którym klejnot w postaci orlego skrzydła ze skrzyżowanymi narzędziami górniczymi oraz labry; legenda, zaczynająca się z boku, oddzielona jest od strony wewnętrznej wypukłą linią, natomiast od zewnętrznej grubym sznurem.

b) Średnica 39 mm.

c) SIGILLVM • MAIVS • CIVITATIS • FODINARVM • TARNOWICENSIVM

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII w.⁶⁵⁴; piszącemu znana jest z dwunastu odcisków z lat 1622⁶⁵⁵-1719⁶⁵⁶.

e) M. Gumowski podaje, że w dwudziestoleciu międzywojennym widział tłok tej pieczęci w magistracie⁶⁵⁷.

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 337; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 277-278; D. Szlachcic-Dudzicz, Studia nad herbem..., s. 18; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 234.

Fot. 138. Pieczęć Tarnowskich Gór 5, APK, AMTG, sygn. 038.

6.

a) Na trójdzielnej tarczy renesansowej, po prawej połuorła z siedmioma piórami w skrzydle, po lewej⁶⁵⁸ na górze skrzydło z sześcioma piórami a u dołu skrzyżowane

⁶⁵⁴ M. Gumowski podaje błędnie, że pieczęć ta powstała dopiero w XVIII w.: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 277.

⁶⁵⁵ APK, AMTG, sygn. 029.

⁶⁵⁶ APK, AMTG, sygn. 51.

⁶⁵⁷ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 277.

narzędzia górnicze; legenda oddzielona jest pojedyncza linia wypukłą zarówno od strony wewnętrznej jak i zewnętrznej.

b) Średnica 25 mm⁶⁵⁹.

c) • SIGIL(LVM) : CIVIT(ATIS) : MONT(IVM) : TARNOVICEN : •⁶⁶⁰

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w.; piszącemu znana jest dwudziestu trzech odcisków z lat 1633⁶⁶¹-1801⁶⁶², natomiast D. Szlachcic-Dudzicz powołuje się na odcisk tej pieczęci przy dokumencie z 1807 r.⁶⁶³.

e) -

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 337-338; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 277; D. Szlachcic-Dudzicz, Studia nad herbem..., s. 18; M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 234.

UWAGI: D. Szlachcic-Dudzicz wyróżnia jeszcze jeden typ pieczęci, mającej występować równolegle w dokumentach, o identycznie brzmiącej legendzie i wizerunku napieczonym, niemniej o średnicy 24 mm⁶⁶⁴. W oparciu o zebrany materiał sfragistyczny piszący nie widzi zasadności takiego podziału, bowiem wszystkie zebrane odciski wydają się pochodzić od jednego tłoka, a minimalne różnice w średnicy 24-26 mm, wynikać mogą ze złego stanu zachowania lub nieprecyzyjnego wykonania odcisku pieczęci.

⁶⁵⁸ M. Gumowski uważa, że tarcza jest dwu a nie trzydzielna, gdyż lewe pole nie posiada wyraźnego podziału w pas: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 27. W świetle zachowanego materiału sfragistycznego pogląd ten nie jest zasadny, gdyż na lepiej zachowanych odciskach pieczętnych ów podział jest widoczny.

⁶⁵⁹ O. Hupp i M. Gumowski podają, że średnica wynosi 26 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 277. Średnice zebranych dwudziestu trzech odcisków wahają się od 24 do 26 mm, co może wynikać ze złego stanu zachowania lub nieprecyzyjnego wykonania odcisku pieczęci, niemniej większość posiada średnicę wynoszącą 25 mm.

⁶⁶⁰ Nieco inaczej przytacza legendę O. Hupp: *SIGIL: CIVITAT: MONT: TARNOVICEN: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103

⁶⁶¹ APK, AMTG, sygn. 87, s. 150.

⁶⁶² APO, AMO, sygn. 2287, s. 397.

⁶⁶³ D. Szlachcic-Dudzicz, Studia nad herbem..., s. 18.

⁶⁶⁴ Tamże, s. 18.

Fot. 139. Pieczęć Tarnowskich Gór 6, APO, AMO, sygn. 2287.

7.

a) Na tarczy renesansowej(kartuszu) podzielonej w słup, po prawej pół orła z sześcioma lotkami w skrzydle, po lewej (bez wyraźnego podziału pola w pas), na górze skrzydło z sześcioma lotkami, na dole dwa skrzyżowane narzędzia górnicze; legenda oddzielona tak od strony wewnętrznej, jak i zewnętrznej grubą, wypukłą linią.

b) Średnica 38 mm.⁶⁶⁵

c) * SIGILVM * CIVITATIS * MONTIVM * TARNOVICEN⁶⁶⁶

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w.⁶⁶⁷; piszącemu znana jest z trzech odcisku przy dokumentach z lat 1641⁶⁶⁸-1654⁶⁶⁹.

e) M. Gumowski podaje, że tłok w okresie międzywojennym znajdował się w zbiorach miejskich⁶⁷⁰.

f) M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 277; D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 18; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 234.

⁶⁶⁵ M. Gumowski błędnie podaje średnicę 36 mm: M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 277.

⁶⁶⁶ M. Gumowski podaje: * SIGILLVM * CIVITATIS * MONTIVM * TARNOVICEN.

⁶⁶⁷ M. Kaganiec błędnie twierdzi, że pieczęć ta pochodzi dopiero z XVIII w.: M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 234.

⁶⁶⁸ APK, AMTG, sygn. 111, s. 222.

⁶⁶⁹ APK, AMTG, sygn. 37.

⁶⁷⁰ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 277.

Fot. 140. Pieczęć Tarnowskich Gór 7, APK, AMTG, sygn 37.

8.

a) Na tarczy podzielonej w pas, przybierającej formę barokowego kartusza, na górze skrzydło z siedmioma piórami, na dole skrzyżowane dwa młoty; pole wypełnia kratkowanie; legenda oddzielona od środka perełkowym sznurem, a od strony zewnętrznej wypukłą linią.

b) Średnica 30 mm.

c) * ADVOCATI * MONTIVM * TARNOVICEN [ANO]⁶⁷¹

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w.; piszącemu znana jest z dwóch odcisków, w tym jeden niedatowany⁶⁷² a drugi przy dokumencie z 1677 r.⁶⁷³; ponadto w literaturze powoływano się na odciski przy dokumentach z 1697 r. i 1707 r.⁶⁷⁴.

e)-

f) D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 17.

UWAGI: W toku kwerendy piszący odnalazł jeszcze jeden odcisk, wydawać by się mogło, omawianej pieczęci przy dokumencie z 1650 r.⁶⁷⁵. Pieczęcie mają identyczny wizerunek i legendę w otoku różnią się jednak średnicą, gdyż średnica wspomnianego odcisku ma 35 mm; czy jest to nowy typ pieczęci trudno jednoznacznie stwierdzić, sprawa wymaga dalszych badań.

⁶⁷¹ D. Szlachcic-Dudzicz podaje: ADVOCATI + MONTIUM TARNOVICEN: D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 17.

⁶⁷² MNWr, Pieczęć miasta Tarnowskie Góry, sygn. S-IX-848/M. Śl.

⁶⁷³ APK, AMMB, sygn. 5241.

⁶⁷⁴ D. Szlachcic-Dudzicz, *Studia nad herbem...*, s. 17.

⁶⁷⁵ APK, AMMB, sygn. 5495.

Fot. 141. Pieczęć Tarnowskich Gór 8, APK, AMMB, sygn. 5495.

TOSZEK

1.

a) Wprost w polu pieczętnym po prawej stronie połuorła w prawo, po lewej sześcioramienna gwiazda.

b) Średnica 12 mm.

c)-

d) Pieczęć powstać miała w XIV w. (może nawet w pierwszej połowie); piszącemu znana jest jedynie z opisu F. Gramera, który powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1414 r.⁶⁷⁶.

e)-

f) F. Gramer, *Chronik der Stadt Beuthen...*, s. 351, nr XII; M. Kaganiec, *Herby miast Gliwic...*, s. 74-75, 87; *Taż*, *Herby i pieczęcie miast górnośląskich*, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 54; *Taż*, *Herby miast województwa...*, s. 239.

UWAGI: Istnieje uzasadnione przypuszczenie, że nie była to pierwsza pieczęć Toszka (bądź najstarszy jej odcisk). Wskazywać na to może dokument z 1356 r., w którym mieszczanie toszeccy składają hołd lenny Eufemii kozielskiej i jej siostrze Beacie, dziedzicom ostatniego Piasta linii bytomsko-kozielskiej, w którym to oprócz istnienia rady miejskiej poświadczona jest też ich pieczęć⁶⁷⁷.

⁶⁷⁶ F. Gramer, *Chronik der Stadt Beuthen...*, s. 351, nr XII.

⁶⁷⁷ „In cuius rei testimonio certitudine praesentibus sigilla nostra sunt appena”: *Lehns Und Besitzurkunden Schlesiens Und seiner einzelner Fürstenthümer im Mittelalter*, wyd. C. Grunhagen, H. Markgraf, t. 2, Leipzig 1883, s. 424.

2.

a) Wprost w polu pieczętnym po prawej stronie sześcioramienna gwiazda, klucz zwrócony piórkem w dół z szczerbioną rączką oraz połowa orła w lewo, z trzema piórami w skrzydle; legenda oddzielona od środka jak i od strony zewnętrznej pojedynczym, cienkim, perełkowym sznurem.

b) Średnica 36 mm⁶⁷⁸.

c) SIGILLVM CIVITATIS IN TOST

d) Pieczęć pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy XIV w.; piszącemu znana jest z czterech odcisków z lat 1454⁶⁷⁹-1587⁶⁸⁰.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 341; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., s. 227-228; J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 172; M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 75, 87; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 54-55; Taż, Herby miast województwa..., s. 239.

Fot. 142. Pieczęć Toszka 2, ANP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 605.

3.

a) Wprost w polu pieczętnym gwiazda, przybierając formę rozety, obok niej klucz zwrócony piórkem w dół przedstawiony w całości, z lewej strony połuorła w lewo, z pięcioma piórami w skrzydle.

⁶⁷⁸ O. Hupp podaje średnicę 38 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; natomiast M. Kaganiec błędnie podaje średnicę 28 mm: M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 87.

⁶⁷⁹ APWr, Rep. 4f, sygn. 10; ponadto piszący dotarł do odcisku lakowego tejże pieczęci: MNWr, Pieczęć miasta Toszek bn. Warto także zaznaczyć, że J. Bąk błędnie podaje rok 1452: J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 172.

⁶⁸⁰ APO, AMO, sygn. 40.

b) Pieczęć owalna 19 na 20 mm.

c) SIGILLVM . CIVITATIS . STAT . TOSZ *

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w.⁶⁸¹; piszącemu znana jest z jednego niedatowanego odcisku⁶⁸².

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 341; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; J. Bąk, Herby miast Gliwic..., s. 173; Taż, Herby miast Gliwic..., s. 76, 87-88; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 56; Taż, Herby miast województwa..., s. 240.

Fot. 143. Pieczęć Toszka 3, MNWr, sygn. S-X-858/M. Śl.

4.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej stronie sześcioramienna gwiazda, obok cały klucz zwrócony piórką w dół, po lewej połuorla w lewo z sześcioma piórami w skrzydle; legenda oddzielona jest od strony wewnętrznej i zewnętrznej wypukłą linią.

b) średnica 23 mm.

c) * SIGIL(LVM) * IUDICIS * TOST

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVII w. a M. Kaganiec powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1672 r.⁶⁸³; piszącemu znana jest z opisu.

e) -

f) M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 76, 88; Taż, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t.1, z.1, Katowice 1992, s. 56; Taż, Herby miast województwa..., s. 240.

⁶⁸¹ O. Hupp powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1650 r.: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103.

⁶⁸² MNWr, sygn. S-X-858/M. Śl.

⁶⁸³ M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 88.

5.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej klucz i rozetka (ewentualnie gwiazda sześcioramienna), po lewej pół orła o uproszczonym rysunku, z pięcioma piórami w skrzydle; legenda oddzielona pojedynczą, grubą linią wypukłą zarówno od środka jak i od zewnątrz.

b) + SIGILLV(M) * CIVITATIS TOST⁶⁸⁴

c) Średnica 22 mm.

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie końcem XVII w.; piszącemu znana jest z trzech odcisków przy dokumentach z lat 1705⁶⁸⁵ - 1725⁶⁸⁶.

e)-

f) M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 240.

Fot. 144. Pieczęć Toszka 5, ANP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.

WODZISŁAW

1.

a) Wprost w polu pieczęci⁶⁸⁷ po prawej połuorła w prawo z rozbudowanym, skrzydłem z dziewięcioma lotkami, a po lewej pół róży o podwójnym rzędzie płatków, trzy całe i dwie połówki; legenda oddzielona od środka i od zewnątrz wypukłą linią.

b) Średnica 30 mm⁶⁸⁸.

c) [S] *CIVITATIS WLADISLAVIENSIS * 1597

⁶⁸⁴ M. Kaganiec podaje błędnie: S CIVITATIS TOST, M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 240.

⁶⁸⁵ ANP, CDK, 761 sign. IV D7, k. 595.

⁶⁸⁶ APWr, KK, sygn. 157, s. 42.

⁶⁸⁷ M. Gumowski niesłusznie podaje, że godło umieszczono na tarczy: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 301.

⁶⁸⁸ M. Gumowski podaje średnicę 28: M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 301.

d) Pieczęć powstała pod koniec XVI w. (1597 r.); piszącemu znana jest z dwóch odcisków przy dokumentach z lat 1652⁶⁸⁹ - 1739⁶⁹⁰.

e) F. Henke w swojej pracy przedstawia przerys najstarszej pieczęci miejskiej, dokonanej z miedzianego tłoku pieczętnego⁶⁹¹.

f) F. Henke, *Chronik oder topographisch-geschichtlich-sttistische Beschreibung der Stadt Und der Freien Minderstandesherrschaft Loslau In Oberschlesien*, Rybnik 1860, s. 1; H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 181; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 99; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 301; L. Musioł, *Wodzisław 1257-1957. Krótki zarys dziejów miasta, opracowany źródłowo z okazji 700-lecia istnienia Wodzisławia przez Ludwika Musioła*, Katowice 1957, s. 11; S. Kulpa, *Herb miasta Wodzisławia Śląskiego*, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj- dziś-jutro*, red. T. Hadaś, Tarnowskie Góry 2003, s. 91; Tenże, *Geneza i symbolika herbu Wodzisławia Śląskiego*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Gliwice 2004, s. 393; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 52-53; M. Kaganiec, *Herby miast województwa...*, s. 254.

Fot. 145. Pieczęć Wodzisławia 1, ANP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 605.

2.

a) Wprost w polu pieczęci po prawej polu orła o bujnym upierzeniu z 10 piórami w skrzydle oraz z podniesionym, otwartym dziobem. Po lewej pół róży z wyraźnie zaznaczonym środkiem i dwoma rzędami płatków; legenda oddzielona od środka i od zewnątrz perełkowym sznurem.

⁶⁸⁹ APK, AMMB, sygn. 3099.

⁶⁹⁰ ANP, CDK 761 sign IV D7, k. 605.

⁶⁹¹ F. Henke, *Chronik oder topographisch...*, s. 1.

b) Pieczęć owalna 21 na 22 mm⁶⁹².

c) SIGIL(LVM) : CIVTAT(IS) : LOSLENSIS 1736⁶⁹³

d) Pieczęć pochodzi z pierwszej połowy XVIII w. (1736 r.); piszącemu znana jest z dwóch niedatowanych odcisków⁶⁹⁴, natomiast M. Kaganiec powołuje się na odciski tej pieczęci zamykające korespondencję z lat 1827-1829⁶⁹⁵.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 181; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 99; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 301; S. Kulpa, Herb miasta Wodzisławia..., s. 91; Tenże, Geneza i symbolika herbu..., s. 393; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 53; Taż, Herby miast województwa..., s. 254.

Fot. 146. Pieczęć Wodzisławia 2, MWŚ, H, sygn. 31.

WOŹNIKI

1.

a) Wprost w polu pieczęci, bez wyraźnego podziału w słup, po prawej stronie pół koła o grubej ramie z czterema podwójnymi szprychami, po lewej półkoła z otwartym

⁶⁹²O. Hupp i M. Gumowski podają wymiary 20 na 22 mm: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 99; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 301, natomiast M. Kaganiec i S. Kulpa twierdzą, że pieczęć jest okrągła o średnicy 21 mm, M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 53; Taż, Herby miast województwa..., s. 254; S. Kulpa, Herb miasta Wodzisławia..., s. 91; tenże, Geneza i symbolika herbu..., s. 393.

⁶⁹³ M. Gumowski i M. Kaganiec podają błędnie: CIVITAT, M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 301; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 53; Taż, Herby miast województwa..., s. 254.

⁶⁹⁴ MNWr, Pieczęć miasta Wodzisław, S-X-885/M. Śl; MWŚ, H, sygn. 31.

⁶⁹⁵ M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 53; Taż, Herby miast województwa..., s. 254.

dziobem, o wyraźnie zarysowanym korpusie, z pięcioma lotkami w skrzydle i czterema w ogonie; napis w otoku oddzielony cienką, wypukłą linią.

b) Średnica 28 mm⁶⁹⁶.

c) • SIGILLVM • CIVITATIS • WOZNIXII⁶⁹⁷.

d) Pieczęć powstała w pierwszej połowie XVII w.; piszącemu znana jest z dziewięciu odcisków⁶⁹⁸ z lat 1645⁶⁹⁹-1725⁷⁰⁰, ponadto M. Kaganiec powołuje się na odciski tej pieczęci przy dokumentach z lat 1805-1841⁷⁰¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 381; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 304; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 59; Taż, Herby miast województwa..., s. 259-260.

UWAGI: Prawdopodobnie nie była to najstarsza pieczęć Woźnik, gdyż najstarsza wzmianka o jej istnieniu pochodzi z 1490 r.⁷⁰².

Fot. 147. Pieczęć Woźnik 1, MNWr, sygn. S-X-1063 M. Śl.

⁶⁹⁶ O. Hupp i M. Gumowski podają średnicę 24 mm, O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 304.

⁶⁹⁷ M. Gumowski podaje: WOZNIKII, M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 304.

⁶⁹⁸ Piszący odnalazł ponadto dwa odciski lakowe tej pieczęci w Muzeum Narodowym we Wrocławiu, przy jednym z nich znajduje się adnotacja, sugerująca iż jest ona kopią pieczęci wiszącej przy bliżej nieokreślonym dokumencie z 1620 r.: MNWr., Pieczęć miasta Woźniki, sygn. S-IX-896/M.Śl.

⁶⁹⁹ APK, AMMB, sygn. 4791.

⁷⁰⁰ APWr, KK, sygn. 169, s. 458.

⁷⁰¹ M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 59; Taż, Herby miast województwa..., s. 260.

⁷⁰² L. Musioł, Woźniki, dzieje miasta od czasów najdawniejszych do połączenia z macierzą w roku 1922, Opole 1971, s. 19.

2.

a) Wprost w polu pieczęci, bez wyraźnego podziału w słup, po prawej stronie pół koła, po lewej półkoła.

b) Średnica 25 mm.

c) SIGILLVM CIVITATIS WOZNIKI SCABINORUM

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII w.; piszącemu znana tylko z opisu, natomiast M. Kaganiec powołuje się na jej odcisk przy dokumencie z 1806 r.⁷⁰³.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 381; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 304; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 59; Taż, Herby miast województwa..., s. 260.

[3.]

a) Wprost w polu pieczęci, bez wyraźnego podziału w słup, po prawej stronie pół koła, po lewej półkoła.

b)-

c) SIGILLUM CIVITATIS WOSNICK

d) Pieczęć pochodzi z XVIII w.; piszącemu znana tylko z opisu, natomiast O. Hupp⁷⁰⁴ i M. Gumowski⁷⁰⁵ powołują się na jej odcisk przy dokumentach (dokumencie?), z 1784 r.

e) -

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 304; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 59; Taż, Herby miast województwa..., s. 260.

UWAGI: Z powodu braku materiału sfragistycznego trudno jednoznacznie stwierdzić, czy pieczęć powstała przed czy po 1740 r., dlatego piszący umieścił ją w niniejszym katalogu.

⁷⁰³ M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 5, Katowice 2004, s. 59; Taż, Herby miast województwa..., s. 260.

⁷⁰⁴ O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 103.

⁷⁰⁵ M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 304.

ŻORY

1.

a) Po prawej połuorła po lewej pół miecza

b)-⁷⁰⁶

c)-⁷⁰⁷

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie pod koniec XIV; znana tylko z opisu⁷⁰⁸.

e)-

f) A. Weltzel, Geschichte der Stadt Sohrau in Ober Schlesien, Sorau 1888, s. 481.

UWAGI: Najstarsza pieczęć Żor prawdopodobnie nie zachowała się do naszych czasów, a o jej istnieniu informuje A. Weltzel- autor XIX wiecznej historii miasta. Co do czasu jej powstania to można snuć przypuszczenia, że powstała w XIV w., ponieważ właśnie wtedy rygorystycznie przestrzegano podziału godeł w herbach złożonych⁷⁰⁹. Z drugiej jednak strony, wizerunek miecza widniejący w polu pieczęci, związany najpewniej z prawem karania śmiercią, jakie miasto uzyskało w 1384 roku, stawałby się nieuprawniony przed tym właśnie wydarzeniem.

Warto także wspomnieć, że w spisie dokumentów miasta, dokonany prawdopodobnie w latach trzydziestych XX w, znajduje się informacja o dokumencie pergaminowym z dnia 12 sierpnia 1361 r., na którym umieszczona miała być mała, woskowa pieczęć o mocno wytartym wizerunku⁷¹⁰.

2.

a) Na renesansowym kartuszu po prawej stronie połuorła w prawo, z zaznaczonym wyraźnie jęczyzkiem i pięknym upierzeniem. Po lewej stronie, choć brak wyraźnego

⁷⁰⁶ Z lakonicznego opisu A. Weltzla trudno cokolwiek powiedzieć o rozmiarach i legendzie pieczęci: A. Weltzel, Geschichte der Stadt Sohrau..., s. 481.

⁷⁰⁷ Jw.

⁷⁰⁸ A. Weltzel widział odcisk tej pieczęci przywieszony do dokumentu z 1558 oraz z 1571 r.: A. Weltzel, Geschichte der Stadt Sohrau..., s. 481.

⁷⁰⁹ Inne tego typu przykłady podaje w odniesieniu do miast górnośląskich M. Kaganiec, Herby miast Gliwic..., s. 75.

⁷¹⁰ BŚ, ZS, sygn. R 1488 III.

podziału w słup, miecz z ostrzem skierowanym w dół⁷¹¹; legenda, oddzielona od środka pojedynczą a od zewnątrz potrójną linią.

b) Średnica 36 mm.⁷¹².

c) * SIG(ILLVM) * MAIVS * SENAT9(US) * POPULIQ CIVITATIS * ZARII * 1563⁷¹³

d) Pieczęć powstała w drugiej połowie XVI w. (1563); piszącemu znana jest z sześciu odcisków z lat 1650⁷¹⁴-1737⁷¹⁵.

e) Tłok tej pieczęci jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym znajdował się w magistracie⁷¹⁶.

f) H. Saurma, *Wappenbuch...*, s. 315; O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 318-319; M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 66-67; *Taž*, *Herby miast województwa...*, s. 275-276; B. Małachowska, *Najstarsze pieczęcie miejskie Żor*, „Kalendarz Żorski”, 2011, s. 20.

Fot. 148. Pieczęć Żor 2, AMP, PPL IV, sygn. 2655.

3.

⁷¹¹ Warto chyba zaznaczyć, że widniejący w polu pieczętnym miecz różni się od miecza katowskiego w sposób zasadniczy, od szerokości ostrza poczynając: M. Trzciński, *Miecz katowski, pręgierz, szubienica. Zabytki jurysdykcji karnej na Dolnym Śląsku (XIII-XVIII w.)*, Wrocław 2001.

⁷¹² O. Hupp podaje średnicę 37 mm.: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel...*, s. 102.

⁷¹³ Na niektórych odciskach datę w legendzie otokowej można odczytać jako rok 1561.

⁷¹⁴ APR, KKZR, sygn. 2.

⁷¹⁵ ANP, CDK 761 sign IV D7, k. 595.

⁷¹⁶ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 319.

a) Na kartuszu renesansowym, po prawej stronie połuorła w prawo, z zaznaczonym wyraźnie jęczyzkiem i pięknym upierzeniem. Po lewej stronie, choć brak wyraźnego podziału w słup, miecz z ostrzem skierowanym w dół; legenda, oddzielona od środka pojedynczą a od zewnątrz potrójną linią.

b) Średnica 36 mm.

c) + S(IGILLVM) * MAIVS * SENAT9(US) * POPVLIQ * CIVITATIS * ZARII *;

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w 2 połowie XVI w.; piszącemu znana jest z trzech odcisków z lat 1612⁷¹⁷-1628⁷¹⁸.

e) -

f) B. Małachowska, Najstarsze pieczęcie miejskie..., s. 20.

UWAGI: Pieczęć ta jest niemal identyczna z pieczęcią nr 2, różni je jedynie legenda; z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że zostały wykonane w tym samym czasie (może przez jednego rytownika).

4.

a) Na traczy renesansowej, podzielonej w słup po prawej połuorła o pięknym późnorenesansowym upierzeniu, po lewej miecz katowski ostrzem w dół; otok oddzielony pojedynczą linią, a od zewnątrz podwójną.

b) Średnica 25 mm.

c) * S(IGILLVM) * MINVS * SENA(TVS)* POPVL* CIVITA(TIS) * ZARII *

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVI w.⁷¹⁹; piszącemu znana jest z czterech odcisków z lat 1574⁷²⁰-1700⁷²¹.

e)-

f) H. Saurma, Wappenbuch..., s. 315; O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 319; M. Kaganiec, Pieczęcie i herby

⁷¹⁷ APP, AKP, X, sygn. 393, s. 65.

⁷¹⁸ APP, AKP, X, sygn. 393, s. 3.

⁷¹⁹ H. Saurma podaje, iż pieczęć ta pochodzi z wieku XVII, znał bowiem jedynie jej odcisk przy dokumencie z 1683 r: H. Saurma, Wappenbuch..., s. 315; podobnie O. Hupp: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102.

⁷²⁰ APGI, AMGI, sygn. 27.

⁷²¹ ANP, CDK 761 sign IV D7, k. 604.

miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 67; Taż, Herby miast województwa..., s. 276; B. Małachowska, Najstarsze pieczęcie miejskie..., s. 20.

UWAGI: Można przypuszczać, iż pieczęć ta powstała w tym samym czasie co pieczęć większa, gdyż rzeźba napieczętnego obrazu w obu przypadkach jest bardzo zbliżona i prawdopodobnie była dziełem jednego rzemieślnika

Fot. 149. Pieczęć Żor 4, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 604.

Fot. 150. Pieczęć Żor 4, APGl, AMGl, sygn. 26 k.

5.

a) Na renesansowej tarczy dotykającej u dołu krawędzi pieczęci, po prawej uproszczony rysunek połuorła, a po lewej miecz z ostrzem skierowanym w dół; legenda zaczynająca się z boku, oddzielona jest tylko od zewnątrz pojedynczą linią

b) Średnica 18 mm.

c) * SIGIL(LVM) C(IVITATIS) ZARII 62 *

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XVII w. (1662); piszącemu znana jest z jednego odcisku przy dokumencie z 1706 r.⁷²²

e)-

f) B. Małachowska, Najstarsze pieczęcie miejskie..., s. 20.

Fot. 151. Pieczęć Żor 5, ANP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.

⁷²² NAP, CDK 761 sign IV D7, k. 595.

6.

a) Na tarczy renesansowej, której dolny szpic zachodzi na otok, wyraźnie podzielonej w słup, po prawej pół orła, a po lewej miecz, nad tarczą dwie kropki(gwiazdki); legenda zaczyna się z boku i oddzielona jest pojedynczą linią.

b) Średnica 23 mm.

c) SIGILLVM CIVITATIS ZARENSIS

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie końcem XVII w.; piszącemu znana jest z ośmiu odcisków z lat 1705⁷²³ - 1724⁷²⁴.

e)-

f) M. Kaganiec, Herby miast województwa..., s. 276-277; B. Małachowska, Najstarsze pieczęcie miejskie..., s. 21.

Fot. 152. Pieczęć Żor 6, APR, CSŻ, sygn. 1.

7.

a) Na renesansowej tarczy podzielonej wyraźnie w słup, po prawej pół orła i po lewej miecz.

b) Pieczęć owalna 32 na 37 mm.

c) SENATUS POPULUSQUE REGIAE CIVITATIS SORAVIAE

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVIII w., niemniej piszącemu znane są jedynie odciski z wieku XIX, oraz dwie niedatowane kopie⁷²⁵.

e) Tłok znajduje się w prywatnych rękach.

f) B. Małachowska, Najstarsze pieczęcie miejskie..., s. 21.

⁷²³ APR, CSŻ, sygn. 1.

⁷²⁴ APWr, KK, sygn. 142. s. 143.

⁷²⁵ MŻ, H, bn; MNWr, Pieczęć miasta Żory, sygn. S-IX-1049/ M. Śl.

Fot. 153. Tłok pieczęci Żor 7, za: A. Sielicka-Wilamowska, Dokumenty magistratu żorskiego 1308-1746, Żory 2007, s. 65.

8.

a) Na kartuszu renesansowym, wyraźnie podzielonym w słup po prawej połurła z podniesionym skrzydłem z dziesięcioma lotkami, z otwartym dziobem i wyraźnie zarysowanym korpusem i szponami oraz czterema piórami w ogonie. Po lewej cienki miecz z ostrzem w dół; legenda od strony wewnętrznej nieoddzielona natomiast zewnętrznej w postaci perełkowego sznura.

b) Średnica 24 mm⁷²⁶.

c) * SENATUS POPULUSQUE REGIAE⁷²⁷ CIVITATIS SORAVIAE

d) Pieczęć powstała prawdopodobnie w pierwszej połowie XVIII w.; piszącemu znana jest z jednego niedatowanego odcisku⁷²⁸.

e) -

f) O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 319⁷²⁹.

UWAGI: M. Gumowski twierdził, że była to ostatnia pieczęć z napisem łacińskim, gdyż po przejściu rządów w mieście przez władze pruskie legenda otokowa miała być w

⁷²⁶ O. Hupp podje, że pieczęć jest nieco owalna 24 na 25 mm, podobnie M. Gumowski: O. Hupp, Die Wappen und Siegel..., s. 102; M. Gumowski, Herby i pieczęcie miejscowości..., s. 319.

⁷²⁷ Litery A i E tworzą ligaturę.

⁷²⁸ MNWr, Pieczęć m. Żory, sygn. S-IX-1051/ M. Sl.

⁷²⁹ O pieczęci z taką legendą wspomina też M. Kaganiec, nie podaje jednak średnicy więc nie można jednoznacznie stwierdzić czy ma na myśli pieczęć nr 7 czy 8: M. Kaganiec, Pieczęcie i herby miast górnośląskich, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 68; Taż, Herby miast województwa..., s. 277.

języku niemieckim⁷³⁰; niemniej zarówno jemu jak i kolejnym badaczom nie udało się takowych pieczęci znaleźć, a co więcej, w ciągu XIX wieku funkcjonowała pieczęć⁷³¹, o rysunku zbliżonym do pozostałych, z tą różnicą, że po obu stronach tarczy stali mężczyźni pełniący funkcję trzymaczy. Legenda pieczęci brzmiała: SIGILLUM CIVITATIS SORAVIENSIS; być może pieczęć powstała jeszcze końcem XVIII w.

Fot. 154. Pieczęć Żor 8, MNWr, sygn. S-IX-1051/ M. Sl.

⁷³⁰ M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości...*, s. 319.

⁷³¹ Jej odcisk znajduje się przy dokumencie z 1845, informuje o nim: M. Kaganiec, *Pieczęcie i herby miast górnośląskich*, t. 1, z. 4, Katowice 2002, s. 68.

ZAKOŃCZENIE

Sfragistyka miejska, której początki sięgają czasów średniowiecznych, nierozzerwalnie związana z epoką ustroju feudalnego, a następnie z okresem świetności miast i mieszczaństwa, do dzisiaj przetrwała jako żywa i aktualna dziedzina sfragistyki polskiej. Wynika to z kilku przyczyn. Po pierwsze z faktu istnienia nieprzerwanej chęci zrozumienia treści, które w formie znaku i godła przekazały nam przeszłe pokolenia, a te, utrwalone ręką rytownika w polu pieczętnym, stanowią przecież nieoceniony materiał badawczy dla poznania historii kultury materialnej i duchowej ówczesnego społeczeństwa. Po drugie, herby czy wizerunki napieczętne są znakami, które należą do otaczającej nas rzeczywistości¹, a będąc głównymi symbolami samorządu, znakami rozpoznawczo-własnościowymi, czy w przypadku pieczęci pełniąc funkcje uwierzytelniające, stają się świadectwem tradycji, „emblemem umacniającym lokalny patriotyzm”². Po trzecie: „potrzeba tworzenia symboli i posługiwania się nimi tkwi głęboko w psychice ludzkiej”³, a współczesny człowiek zewsząd otoczony przez semiofory, żyje nieustannie w pejzażu semiotycznym⁴, w którym nośnikami znaczeń może nie są same pieczęcie, co loga firm czy bilbordy, działające jednak na tych samych zasadach od setek lat.

Wszystko to powoduje, że „(...)pieczęcie te ze wszech miar zasługują, aby je wyrwać z zapomnienia”⁵, a polska nauka historyczna już pod koniec XIX w. podkreślała potrzeby prowadzenia badań nad rodzimą sfragistyką⁶. Niemniej dotychczasowe osiągnięcia są raczej efektem wysiłku indywidualnych badaczy, niż wynikiem zakrojonych na szerszą skalę, systematycznie i zespołowo prowadzonych

¹ A. Bełłowski, D. Radziwiłłowicz, *Herby i heraldyka. Krótki informator*, Warszawa 2000, s. 7.

² *Godło i barwa Polski samorządowej. Herby i flagi miast i gmin polskich*, red. W. Barbasiewicz, Warszawa 1998, s. 21.

³ M. Wallis, *Uwagi o symbolach*, „*Studia Semiotyczne*”, t. VII, 1977, s. 99.

⁴ S. K. Kuczyński, *Symbole i herby jako zabytki*, [w:] *Spotkania w Willi Struwego 1998-2001, wykłady o dziedzictwie kultury*, red. K. J. Kwiecińska, Warszawa 2001, s. 39.

⁵ W. Wittig, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków-Warszawa 1905, s. 5.

⁶ K. Chojnacka, *Międzyarchiwalny katalog materiałów sfragistycznych*, „*Archeion*”, t. LXXIII, Warszawa 1982, s. 101.

badan zmierzających do kompleksowego opracowania źródeł sfragistycznych⁷, co powoduje, że ciągle aktualne pozostają słowa M. Gumowskiego, sprzed przeszło 90 lat, iż: „Sfragistyka nasza jest, można powiedzieć, nauką którą wielu rozpoczynało a żaden nie ukończył”⁸.

W ostatnich latach w badaniach sfragistyki, także miejskiej, poczyniono pewne postępy, a środowisko zajmujące się tą dyscypliną wzrosło liczebnie⁹. Liczne konferencje jak te zorganizowane w Toruniu (2003), Krakowie (2004), czy Zielonej Górze (2007), przyczyniły się do lepszego poznania stanu i perspektyw badań sfragistycznych, zbiorów pieczęci oraz problematyki heraldycznej związanej z pieczęciami. Ponadto bardzo istotną rolę odgrywają seminaria sfragistyczne organizowane w Krakowie (2005, 2006, 2008), na których podnoszona jest szeroko rozumiana problematyka pieczęci od średniowiecza do czasów współczesnych. Wiele jednak jeszcze zagadnień pozostało niezbadanych, a część omówiono tylko pobieżnie. Warto więc przyjrzeć się problemom, celom jak i perspektywom tej nauki z konieczności wychodząc niejednokrotnie poza kontekst wyłącznie regionalny.

W pierwszej kolejności należałoby zwrócić uwagę na konieczność podjęcia problematyki pieczętniej na tle szeroko rozumianej nauki historycznej, a tym samym włączenie pieczęci w zakres zainteresowania historyków różnych specjalności¹⁰. Postulat ten wynika z faktu, że pieczęć nie jest źródłem w pełni samodzielnym. Istotą jej jest niewątpliwie związek z dokumentem stąd najpilniejsza wydaje się konieczność powiązania badań sfragistycznych z dyplomatycznymi. Również w ścisłej łączności pozostaje z herbem, stąd „sfragistyka i heraldyka miast rozważane być muszą w ścisłej łączności ze sobą jako nierozdzielne studium sfragistyczno-heraldyczne”¹¹. W końcu ma związek także z innymi naukami, przykładowo wyobrażenia i napisy występujące na pieczęciach mają analogie w innych przekazach źródłowych, a wymienić należy tu

⁷ Z. Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 31.

⁸ M. Gumowski, *Stan i potrzeby sfragistyki polskiej*, „Przegląd Historyczny”, t. 23, 1922, nr 2, s. 103.

⁹ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 32.

¹⁰ Przykładem studiów interdyscyplinarnych może być publikacja pokonferencyjna: *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku*, red. A. Chlebowska, A. Gut, Warszawa 2008.

¹¹ M. Haisig, *Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań*, „Nauka i Sztuka”, t. VI, 1947, s. 77.

numizmatykę, genealogię, epigrafikę, czy archeologię prawną. Bardzo ważną kwestią jest także włączenie pieczęci w zakres zainteresowania historyków sztuki ze względu na ich walory artystyczne jak i ikonograficzne a także fakt, że jako źródła ikonograficzne stanowią materiał porównawczy i uzupełniający¹².

Barierą jest tu jednak nieufność historyków do tego typu źródeł, ponieważ traktują oni przekaz ikonograficzny marginalnie, nie dopuszczając jego równorzędności ze źródłem pisanym, postrzegając obraz jako sfera daleko idącej dowolności. Tak oczywiście być nie powinno, gdyż są to źródła bardzo wartościowe, nie tylko pod względem ikonograficznym ale również jako nośniki treści prawno-ustrojowych, politycznych, społecznych czy religijnych¹³. Warunkiem jest jednak prawidłowe ich odczytanie i skonfrontowanie z innymi rodzajami źródeł oraz gruntowną znajomością kontekstu sytuacyjnego tj. politycznego, kulturowego czy fizjograficznego¹⁴. Wszystko to znajduje widoczne przełożenie na pewne braki w badaniach i literaturze, które z kolei rzutują na efekty pracy sfragistyków.

Pierwszym jest niewątpliwie niewielki dorobek historiografii w zakresie badań nad miejską kancelarią górnąśląską¹⁵. Jedną z przyczyn jest bardzo słaby stan publikacji źródeł proveniencji miejskiej oraz informacji o zasobie archiwów miejskich¹⁶. Bez tego typu prac praktycznie nie możliwe jest odtworzenie systemu sfragistycznego kancelarii, a także badanie formularza dokumentów miejskich ze szczególnym uwzględnieniem korelacji z formułami sigillacyjnymi. Spore możliwości poznawcze przyniosłyby

¹² Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 53.

¹³ Tamże..., s. 53. Przykład możliwości wykorzystania sfragistyki w innych dziedzinach nauki historycznej dają m.in.: D. Bednarek, *Podziały księstwa wrocławsko-legnickiego w świetle zabytków sfragistycznych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prawo, t. CCXV, 1992, s. 3-17; Tenże, *Możliwość wykorzystania kryteriów sfragistycznych do badań ustrojowo-politycznych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia, t. CIV, 1993, s. 39-49; M. Chmielewska, *Średniowieczna kultura fizyczna i jej ślady w zabytkach sfragistycznych: pieczęcie konne oraz pieczęcie piesze ze sceną walki używane przez Piastów i Gryfów*, *Kwartalnik Naukowy AWF Wrocław*, 1995, nr 1-2, s. 5-49.

¹⁴ E. Bimler-Mackiewicz, *Ikonomia miasta jako źródło poznania jego przeszłości-na przykładzie Rybnika*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne*, Gliwice 2004, s. 109.

¹⁵ Znacznie lepiej prezentuje się stan badań nad kancelarią książęcą, przykładowo: B. Trelińska, *Kancelaria i dokument książąt cieszyńskich 1290-1573*, Warszawa-Lódź 1983; M. Wójcik, *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia CXXXIX, Wrocław 1999; I. Pietrzyk, *Kancelaria i dokument Przemyślidów opawskich w XIV i początkach XV wieku*, Katowice 2008.

¹⁶ Żerelik R., *Stan i perspektywy badań nad kancelariami górnąśląskimi w średniowieczu i czasach nowożytnych*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych*, red. I. Panic, Cieszyn 1994, s. 18.

niewątpliwie także badania nad rytownictwem, prowadzone chociażby na marginesie prac dotyczących problemów rzemiosła artystycznego. Bardzo mało bowiem wiadomo o tłokach, ich wykonawcach, a przecież właśnie w wizerunku napieczętnym, w jego formie, treści i stylowej oprawie odnajdujemy ducha epoki i ślady panującego w niej ustroju. Pomijając tak oczywiste kwestie jak np. potrzeba pomocy w przeprowadzaniu analizy chemicznej materiałów pieczętnych, wśród wielu zaniedbanych zagadnień sfragistycznych jedno z czołowych miejsc zajmuje także epigrafika pieczęci¹⁷, a przecież nie można zaprzeczyć, że sigilla na badanym obszarze opierają się na wzorach zachodnioeuropejskich, co widoczne jest jednak nie tyle w rzeźbie napieczętniej, która nieco ustępuje pod względem artystycznym zbytkom sfragistycznym zachodnich sąsiadów, co w odniesieniu właśnie do legendy, której treść, forma i stylizacja wykazuje niemal tę samą różnorodność, może za wyjątkiem niestwierdzonych w zebranych materiale legend rymowanych¹⁸. Zdecydowanie zbyt mało uwagi poświęca się analizowaniu treści i formy inskrypcji napieczętnych, brak prac o cechach stylistycznych napieczętnego pisma, analiz ligatur, znaków brachygraficznych czy dywizorów¹⁹. Ponadto konieczne wydaje się przeniesienia przedmiotu zainteresowania epigrafiki z pisma epigraficznego na inskrypcje, rozumiane jako pewien rodzaj komunikatu²⁰. Dzięki dogłębnym badaniom epigraficznym można by było ukazać stylistyczny rozwój i ewolucję poszczególnych liter, co pozwoli uzyskać jednocześnie epigraficzne kryterium datacji pieczęci, jak i zgromadzić cenny materiał do dziejów epigrafiki²¹.

Świadomość pewnej bezradności i uzbrojenie się w cierpliwość w oczekiwaniu na życzliwe zainteresowanie wspomnianą tematyką ze strony badaczy pokrewnych nauk, nie powinno jednak tłumaczyć białych pól sfragistyki miejskiej oraz przesłaniać całego wachlarza problemów typowo sfragistycznych i zagadnień, które można systematycznie wypełniać treścią. Sprawą niecierpiącą zwłoki jest niewątpliwie

¹⁷ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 45.

¹⁸ M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 83.

¹⁹ Pozytywnie odznaczają się tu prace: M. Haisig, *Studia nad legenda pieczęci...*; S. K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław-Warszawa 1978, s. 176-210; M. Kaganiec, *Legendy napieczętnie gmin górnośląskich*, [w:] *Droga historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s. 341-351.

²⁰ E. Skibiński, P. Stróżyk, *Epigrafika jako problem badawczy-tezy metodyczne*, „*Studia Epigraficzne*”, t. 1, Zielona Góra 2004 r., s. 22.

²¹ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 45.

opracowanie nowoczesnej typologii pieczęci, uwzględniającej osiągnięcia zagranicznej nauki²², a także opracowanie języka opisu pieczęci²³, czyli polskiego nazewnictwa sfragistycznego²⁴, gdyż: „precyzyjne nazwanie elementów tworzących wyobrażenie jest gwarancją ich poprawnej interpretacji”²⁵. Szczególnie widoczny jest brak precyzyjnej terminologii przy opisie elementów architektonicznych czy stylowych, co wymaga licznych odniesień do literatury fachowej²⁶. Konieczne jest też opracowanie bibliografii sfragistyki polskiej, gdyż dotychczasowe publikacje są fragmentaryczne i niesystematyczne²⁷. W końcu nie można zapomnieć o konieczności prowadzenia badań również w „przekrojach poziomych”, czyli omawiania pieczęci różnych właścicieli z określonego obszaru w wybranym przedziale czasowym. Stwarza to możliwość uchwycenia pewnych wspólnych cech warsztatowych, artystycznych, ikonograficznych, epigraficznych i ideowych, łączących lub różniących pieczęcie różnych

²² Dalsza literatura: Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 44.

²³ Niewątpliwie problem ten ściśle powiązany jest z brakami na polu heraldycznym, gdzie zagadnieniem pilnym i wciąż otwartym jest sprawa właściwego odczytania i używania ogólnie znanych, podstawowych nazw heraldycznych. Do dziś w terminologii panuje dość duża dowolność i nie udaje się ustalić jednoznacznej nomenklatury herbowej. Może warto zaznaczyć, że pierwszy próby kodyfikacji podjął już J. Lelewel, wzbogacając ją wieloma neologizmami: J. Lelewel, *Herby w Polsce, Polska-dzieje i rzeczy jej*, t. IV, Poznań 1856. Potem korzystając ze średniowiecznych zapisków problem ten usiłował rozwiązać F. Piekosiński, niemniej nie udało mu się przedstawić pełnej terminologii: A. Heymowski, *Herby polskie w sztokholmskim Codex Berbschammar*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. XII, 1967, s. 74-75. W końcu wzoru budowania systematyki godeł polskich herbów rycerskich dostarczyły prace: J. Szymański, *Systematyka polskiej heraldyki rycerskiej a budowa języka blazowania*, „*Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego*”, *Humanistyka*, t. XXII, 1980, z. 1, s. 33-38; oraz tenże, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993. Należy jednak zaznaczyć, iż na potrzeby heraldyki miejskiej zaproponowana systematyka terminologiczna, musi być przynajmniej w części odmieniona, w innym razie jak ujął to J. Lelewel: „przez takie bałamutne, nierozważne, nieoznaczone wyrażenia, zdają się opisy herbów niepodobne do wyrozumienia”: J. Lelewel, *Herby w Polsce, Polska-dzieje i rzeczy jej*, t. IV, Poznań 1856, s. 266.

²⁴ Należy podkreślić tu ostatnio podjęte próby częściowego usystematyzowania terminologii sfragistycznej: A. Baniecki, D. Bednarek, D. Żygadło i in., *Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*, „*Archiwista Polski*”, nr 3, 2010, s. 43-56.

²⁵ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 45.

²⁶ Przykładowo: W. Koch, *Style w architekturze, arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, Warszawa 1996; Z. Mączyński, *Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym*, Warszawa 1997; A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1988.

²⁷ Dalsza literatura: Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 44.

użytkowników²⁸, jest to również niezbędne w przypadku badań cech stylistycznych pieczęci.

Największa trudność w badaniach sfragistycznych polega jednak na tym, iż pomimo, że w każdym archiwum znajdują się często niemałe zbiory pieczęci zachowanych przy dokumentach, kolekcje pieczęci luźnych, odlewów gipsowych czy tłoków²⁹ - podobnie jest w muzeach i bibliotekach³⁰, tylko nieliczne instytucje zajmują się systematyczną inwentaryzacją tego typu obiektów i opracowaniem katalogów³¹, a przecież zbiór sfragistyczny jest o tyle wartościowy³², o ile został opracowany a następnie udostępniony badaczowi³³. W przeszłości, poczynawszy już od końca XIX w.³⁴, wielokrotnie dokonywano podsumowań i wyznaczano perspektywy dalszych badań sfragistycznych, za każdym razem podkreślając, że punktem wyjścia do tego aby

²⁸ Taki typ badań zastosował w swojej pracy m.in.: M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, red. W. Semkowicz, Kraków 1936; s. 247-440.

²⁹ P. Gut, *Problemy inwentaryzacji kolekcji tłoków pieczętnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, „*Archiwista Polski*”, nr 1 (45) 2007, s. 7-13.

³⁰ Dotychczasowe publikacje dostarczają, bardzo ogólnych, (często nieaktualnych) informacji, przykładowo: *Muzea na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, „*Rocznik Muzeum Górnos Śląskiego w Bytomiu*”, *Historia*, z. 1, 1963; *Miasta polskie, dokumentacja archiwalna*, oprac. R. Piechota, Warszawa 1981; G. Sukiennik, *Jakie szanse ma sfragistyka w polskich zbiorach muzealnych?*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*”, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska, 1987, nr 7, s. 185-191; J. Spyra, *Piastowskie zabytki w zbiorach muzealnych [Cieszyna]*, „*Rocznik Cieszyński*”, t. VI/VII, 1991, s. 51-57; R. Stelmach, *Górnos Śląskie dokumenty przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, *Pamiętnik Cieszyński* t. 17, 2002, s. 139-145.

³¹ Jednym z nielicznych wyjątków jest działająca od 1976 r. w archiwum we Wrocławiu pracownia sfragistyczna: W. Fabijański, *Pieczęcie w zasobie archiwum wrocławskiego*, „*Archeion*”, t. 83, 1987 s. 156-160; M. Wójcik, *Zbiory sfragistyczne Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, [w:] *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 101-120.

³² W XIX w. upowszechniło się, także na ziemiach polskich, zbieractwo oryginałów pieczęci, przynosząc wiele szkód, poprzez barbarzyńskie odcinanie pieczęci od dokumentów. Niemniej pojawiły się z tego typu praktyk niespodziewane pożytki bowiem zniszczeniu uległo wiele całych nawet zespołów akt a pozostały po nich oderwane i wycięte pieczęcie. Jest to casus znanych zbiorów pieczęci miejskich np. W. Wittiga będącego w zbiorach rękopisów Muzeum Narodowego w Krakowie (w Bibliotece Czartoryskich), Stefana Piłsudskiego w Archiwum Ignatowiczów Piłsudskich w AGAD, czy zbioru pieczęci w Gabinetie Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie. Bez szkody dla dokumentów rozwijało się natomiast kolekcjonerstwo odlewów pieczęci; więcej na ten temat: S. K. Kuczyński, *Początki polskich badań sfragistycznych na tle europejskim*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 14.

³³ K. Chojnacka, I. Radke, *Opracowanie materiałów archiwalnych z okresu staropolskiego*, [w:] *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1995, s. 119.

³⁴ L. Lepszy, *O potrzebie publikowania pieczęci miejskich i cechowych oraz stanowisko i ważność numizmatyki i sfragistyki dla historii ogólnej, a zwłaszcza w dziejach sztuki*, [w:] *Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, Lwów 1890, s. 1-8.

tematyka pieczęci miejskich znalazła właściwe naświetlenie w pracach monograficzno-syntetycznych, jest konieczność stworzenia inwentarza, dającego przegląd krajowego materiału pieczętnego stanowiącego punkt wyjścia dla wszelkiego typu prac badawczych i wydawniczych w zakresie sfragistyki z projektowanym Korpus Sigillorum Poloniae na czele³⁵. Przykładowo o konieczności inwentaryzacji materiałów sfragistycznych mówi, anachroniczne już³⁶, rozporządzenie NDAP z 1961 r.³⁷, a zagadnieniem tym zajęto się także na XIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w 1984 r., gdzie po raz kolejny wysunięto postulat systematycznej inwentaryzacji pieczęci miast polskich i opracowania katalogu, będącego podstawą do opracowania naukowego herbarza miast polskich³⁸. Niemniej wszystkie jak do tej pory próby inwentaryzacji zatrzymywały się na etapie wstępnym lub czysto teoretycznym³⁹, gdyż do pełnego opracowania zbiorów, trzeba pracy zespołowej i znacznych nakładów pieniężnych⁴⁰.

Duże nadzieje wiązać należy z planowanym uruchomieniem przez NDAP we współpracy z poszczególnymi Archiwami Państwowymi, internetowej bazy

³⁵ S. K. Kuczyński, Inwentaryzacja pieczęci w archiwach państwowych, „Studia Źródłoznawcze”, t. 7, 1962, s. 218.

³⁶ W związku z postępującą komputeryzacją w latach 90-tych NDAP, wydała nowy dokument, niewiele jednak odbiegający od tego sprzed ponad półwieku. Tekst dostępny jest na stronie NDAP: <http://www.archiwa.gov.pl/pl/prawo.html> [data wejścia: 5 lipca 2012 r.].

³⁷ K. Chojnacka, Międzyarchiwalny katalog..., s. 101-110.

³⁸ M. Haisig, Z problematyki inwentaryzacji zbiorów sfragistycznych w archiwach dolnośląskich, „Archeion”, t. 83, 1987, s. 155-156.

³⁹ Informacje na temat zbiorów sfragistycznych były częściowo publikowane, przykładowo: M. Haisig, Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny we wrocławskim Ossolineum, „Ze skarbcza kultury”, 1957, s. 189-190; Tenże, Zbiory sfragistyczne Muzeum Śląskiego i ich aspekty naukowo-badawcze i artystyczne, „Rocznik Sztuki Śląskiej”, t. I, 1959, s. 131-139; Tenże, Z problematyki inwentaryzacji..., s. 155-156; W. Fabijański, Pieczęcie w zasobie..., s. 156-160; Tenże, Odlewy metalowe pieczęci w zbiorze sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Katalog, Wrocław 1999; Tenże, Zarys historyczny tworzenia się i kształtowania zbioru sfragistycznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i jego stan obecny, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 169-192; S. K. Kuczyński, Inwentaryzacja pieczęci..., s. 218; Tenże, Zbiory Sfragistyczne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVI, 1972, z. 4, s. 235-246; K. Chojnacka, Międzyarchiwalny Katalog..., s. 101-110; D. Otwinowska, Zbiór sfragistyczny Muzeum Narodowego w Krakowie, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 10, 2004, s. 254-256.

⁴⁰ Przykładowo przypomnieć można inicjatywę jaką podjął W. Wittig, który pełen optymizmu pisał: „Nie wątpimy, że szersze koła społeczeństwa naszego odczuwają potrzebę tej publikacji, zainteresują się nią i, prócz poparcia materialnego, zaczną ze swej strony poszukiwać po byłych magistratach czy to pieczęci wyciśniętych na dokumentach, czy też oryginalnych tłoków i zechcą takowe przesyłać Zarządowi Muzeum do Krakowa, a jesteśmy przeświadczeni, że w niedalekiej przyszłości, całość imponującą da się odtworzyć”: W. Wittig, Pieczęcie miast dawnej Polski, Kraków-Warszawa 1905, s. 4. Ostatecznie wydawnictwo zakończyło swój żywot na literze K.

SIGILLUM⁴¹. Wzorem jest tu niewątpliwie baza czeska licząca blisko 40 tys. obiektów⁴², która pokazuje, że realizacja takiego projektu jest możliwa, a Internet stwarza w tym wypadku nieograniczone niemal możliwości⁴³. Oczywiście zarówno w przypadku tego typu publikacji materiału sfragistycznego, jak i tradycyjnej edycji, zasadniczym problemem jest brak jednoznacznych zasad wydawniczych, a także zbyt mały nacisk na stronę ilustracyjną, będąca przecież integralną częścią edycji materiału źródłowego⁴⁴. Należy więc dążyć do wprowadzenia ujednoliconego wzorca stosowanego przy inwentaryzacji, katalogowaniu i edycjach pieczęci⁴⁵, bowiem, jak słusznie zauważył M. Hlebionek, jeśli problem ten nie zostanie rozwiązany teraz z pewnością powróci za jakiś czas, będzie on jednak mniejszy, proporcjonalnie do ubytków pieczęci w zasobach archiwów⁴⁶.

Postulatem jest niewątpliwie konieczność publikowania informacji o dotychczasowym stanie opracowania zbiorów pieczęci, nawet gdy są to opracowania częściowe czy niezakończone, gdyż stanowią one dla badaczy istotną wskazówkę podczas kwerendy⁴⁷, podobnie zresztą jak informacje o stanie zachowania zbiorów pieczętnych, losach poszczególnych dokumentów archiwalnych oraz o sposobach ich

⁴¹ Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 42.

⁴² <http://database.aipberoun.cz/pecete>. Warto chyba podkreślić, że baza ta zawiera także liczne pieczęcie miejskie: W. Mischke, *Pieczęcie polskie w czeskich bazach internetowych*, [w:] *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 477-498.

⁴³ Warto chyba nadmienić, że idea publikacji w sieci materiałów sfragistycznych znalazła praktyczne przełożenie także w realiach polskich a za przykład posłużyć mogą galicyjskie pieczęcie wiejskie które w liczbie 1585 udostępniono w Internecie: <http://www.archiwum.malopolska.pl/pieczeciewiejskie.php>. [data wejścia 14 listopada 2009]. Sprawę tą przybliżyła: J. Klima, *Zbiory sfragistyczne w Polsce-raport z wyszukiwania informacji w Internecie*, [w:] *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 499-516.

⁴⁴ Pewne problemy z planowaną bazą SIGILLUM sygnalizował: M. Hlebionek, *W stronę Sigillum. Problem opisu pieczęci w polskich archiwach*, „Archiwista Polski”, nr 4 (44), 2006, s. 9-26.

⁴⁵ P. Stróżyk, *Inskrypcje napieczętne-zagadnienia edytorskie*, „Studia Epigraficzne”, t. 3, Zielona Góra 2008, s. 112.

⁴⁶ M. Hlebionek, *W stronę Sigillum. Problem...*, s. 26.

⁴⁷ Pewną pomocą jest tu niewątpliwie publikacja będąca zbiorem materiałów pokonferencyjnych: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009. Prowadząc badania bardzo przydatne okazały się informacje dotyczące przede wszystkim zbiorów: AGAD (J. Grabowski, *Zbiory sfragistyczne w Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, s. 31-78), APKr (K. Jelonek-Litewka, *Zbiory sfragistyczne Archiwum Państwowego w Krakowie (tłoki pieczętno, pieczęcie luźne, odlewy)*, s. 79-100.), MNWr (D. Otwinowska, *Zbiory pieczęci w Muzeum Narodowym w Krakowie i w Bibliotece XX Czartoryskich w Krakowie*, s. 153-168), ZNimO (R. Forysiak-Wójciński, *Sfragistyka miejska w Ossolineum-materiały i zbiory po profesorze M. Gumowskim*, s. 193-208), MNWr (A. Hryniewicz, *Kolekcje sfragistyczne Muzeum Narodowego we Wrocławiu*, s. 209-226).

przechowywania i udostępniania. W końcu pomocne byłoby także stworzenie indeksów pieczęci dla wydanych już kodeksów dyplomatycznych czy katalogów archiwalnych, natomiast w nowo publikowanych pozycjach należałoby dążyć do obowiązkowego zamieszczania opisów pieczęci oraz publikowania ich indeksów⁴⁸.

Wszystko to uświadamia jak wielkie możliwości poznawcze i badawcze niesie za sobą sfragistyka. W świetle zebranego materiału źródłowego rysuje się obraz jej rozwoju na terenie księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego od momentu pojawienia się pierwszych pieczęci miejskich, aż do połowy XVIII w. Nasuwa to szereg uwag, wniosków i spostrzeżeń. Jednym z nich jest przekonanie o konieczności obalenia fałszywego twierdzenia płynącego z dotychczasowych publikacji, a przyjmowanego przez większość badaczy a priori, że podstawowym środkiem porozumiewania się w przeszłości było słowo pisane. Jest przecież sprawą oczywistą, że dominowały inne sposoby komunikacji na czele z werbalną, obrazową, gestem jak i znakiem oraz symbolem⁴⁹. „W społeczeństwie, w którym tylko nieliczne jednostki umiały czytać, potrzeba było licznych przedstawiających wyobrażeń łatwo trafiających do wyobraźni i pamięci”⁵⁰. Dziś w społeczeństwie, w którym nieliczne jednostki chcą czytać, nadal potrzeba takich przedstawień, ubranych w atrakcyjne dla wybrednego i znudzonego odbiorcy formy, dlatego należy dołożyć wszelkich starań, aby właśnie pieczęcie czy herby miejskie, traktowane jako zjawisko historyczne, czy symbol więzi obywatelskiej⁵¹, dzięki swojej plastycznej formie, stały się istotnym czynnikiem promującym miasto. Należy także kontynuować podjęte w niniejszej pracy badania, pamiętając, że: „Postęp w nauce opiera się na stałym doskonaleniu dokonań poprzedników”⁵².

⁴⁸ Wzorem może być *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1-6, Bearbeitet von H. Appelt, W. Irgang, unter Mitarbeit von D. Schadewaldt, Wien-Köln-Graz 1971-1998, publikujący w każdym tomie wzorcowo opracowany indeks pieczęci. Odnotować można także przykładowo indeks pieczęci do *Katalogu dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska*, t. VIII, Indeksy do tomów I-VII (do roku 1400), oprac. R. Stelmach, R. Żerelik, Wrocław 1998, s. 125-143., inne przykłady podał: Z. Piech, *Perspektywy polskich...*, s. 43.

⁴⁹ Z. Piech, *Znak jako przedmiot badań...*, s. 249.

⁵⁰ F. Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982, s. 18.

⁵¹ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, s. V (ze wstępu).

⁵² S. K. Kuczyński, *Początki polskich badań...*, s. 29.

WYKAZ WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

1. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE⁵³

- **Archiv hlavního města Prahy:** Papierowe listiny
- **Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu:** Akta parafii i miejscowości, Gliwice
- **Archiwum miejskie miasta Bytomia,** Akta miasta Miasteczka Śląskiego, Akta miasta Tarnowskie Góry
- **Archiwum Państwowe w Gdańsku:** Akta Miasta Gdańska
- **Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Bielsku-Białej:** Archiwum Książąt Sułkowskich w Bielsku
- **Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Cieszynie:** Akta miasta Cieszyna, Akta miasta Strumienia, Akta Sądu Wodzisław, Cech Winiarzy w Cieszynie, Komora Cieszyńska, Spuścizna Wiktora Kargera
- **Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Gliwicach:** Akta Miasta Gliwic, Archiwum rodziny Wilczków z Łabęd, Zbiór luźnych dokumentów i prywatnej korespondencji
- **Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Pszczynie:** Archiwum Książąt Pszczyńskich, Akta miasta Mikołowa, Akta miasta Pszczyny
- **Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Raciborzu:** Akta miasta Raciborza, Cechy miasta Raciborza, Cechy sukienników Żory Komora Książęca Zamku w Raciborzu
- **Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Żywcu:** Zbiór sfragistyczny
- **Archiwum Państwowe w Katowicach:** Akta miasta Dobrodzienia, Akta miasta Mysłowic,
- **Archiwum Państwowe w Krakowie:** Spuścizna Adama Chmiela
- **Archiwum Państwowe w Opolu:** Akta miasta Głogówka, Akta miasta Koźła, Akta miasta Leśnicy, Akta miasta Niemodlina, Akta miasta Opola,

⁵³ Niniejsze zestawienie nie prezentuje wszystkich źródeł archiwalnych i muzealnych objętych kwerendą, w których znaleziono wykorzystany w badaniach materiał sfragistyczny, a uwzględnia jedynie źródła bezpośrednio cytowane w pracy.

Akta miasta Olesna, Akta miasta Prudnika, Cechy miasta Opola, Cechy miasta Olesna, Cechy miast Prudnika, Spis pieczęci luźnych

- **Archiwum Państwowe w Toruniu:** Akta miasta Torunia, Katalog III
- **Archiwum Państwowe we Wrocławiu:** Akta miasta Wrocławia, Akta miasta Wrocławia, Dokumenty, Kataster Karoliński, Zbiór luźnych pieczęci, Zbiór dokumentów księstwa opolsko-raciborskiego, Zbiór dokumentów św. Macieja we Wrocławiu, Zbiór dokumentów pergaminowych klasztoru premonstratensów św. Wincentego we Wrocławiu, Dokumenty klasztoru premonstratensek w Czarnowasach, Zbiór dokumentów klasztoru cystersów w Lubiążu, Zbiór dokumentów kolegiaty nyskiej, Zbiór dokumentów klasztoru cystersów z Rud Raciborskich, Zbiór dokumentów klasztoru Paulinów Eremitów w Leśnicy
- **Biblioteka Śląska:** Zbiory Specjalne (Dział Rękopisów)
- **Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein in Wien:** Fascykula Criminalia
- **Książnica Cieszyńska w Cieszynie:** Kolekcja rękopisów biblioteki Ks. L. J. Szersznika
- **Muzeum Górnośląskie w Bytomiu:** Dział Historyczny
- **Muzeum Gustawa Morcinka w Skoczowie:** Dział Historyczny
- **Muzeum Miasta Mysłowic:** Dział Historyczny
- **Muzeum Miejskie w Żorach:** Dział Historyczny
- **Muzeum Narodowe w Krakowie:** Dział Rękopisów
- **Muzeum Narodowe we Wrocławiu:** Zbiór sfragistyczny
- **Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie:** Dział Historyczny, Dział Numizmatyczny
- **Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu:** Dział Historyczny
- **Muzeum w Bielsku-Białej:** Dział Historia, Dział Sztuka
- **Muzeum w Gliwicach:** Dział Historyczny
- **Muzeum w Raciborzu:** Dział Historyczny, Materiał pomocniczy Działu Historycznego
- **Muzeum w Rybniku:** Archiwum Działu Historii i Kultury Regionu, Dział Historii i Kultury Regionu
- **Muzeum w Wodzisławiu Śląskim:** Dział Historyczny

- **Národní Archiv Praha:** Česká dvorská kancelář, České oddělení dvorské komory, Archiv českého velkopřevorství maltského řádu
- **Statni okresni archiv v Karvině:** Slezská muzejní společnost Orlová
- **Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu:** (Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny): Teki Gumowskiego, Kolekcja gipsowych odlewów, Kolekcja odlewów lakowych, (baza exel)
- **Zemský archi v Opavě:** Josefský katastr slezský, Karolinský katastr, Královský úřad v Opavě, Matrika výnosu pozemků, Sbirka rukopisov

2. ŹRÓDŁA RĘKOPISMIENNE

- **Bimler-Mackiewicz E.,** Herb Rybnika w literaturze i ikonografii, Rybnik 1997 (maszynopis).
- **Michalska N.,** Herb Gliwic, Katowice 2005 (maszynopis).
- **Widimsky V. R.,** Städte-Wappen der k.k. Oesterreichischen Provinz Schlesien. Obersdorf 1845. (manuskrypt)

3. ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Codex Diplomaticus Silesiae, Bd 21, Schlesiens Bergbau Und Hüttenwesen. Urkunden und Akten (1529-1740), hrsg. K. Wutke, Breslau 1901.
- **Drabina J., Horwat J., Jedynak Z.,** Bytom średniowieczny. Przekazy źródłowe 1123-1492, Opole 1985.
- **Heymowski A.,** Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammar, „Studia Źródłoznawcze”, t. XII, 1967, s. 73-111.
- Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, część 1 dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, opracował Wincenty Urban, Rzym 1970.
- Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska, t. VIII, Indeksy do tomów I-VII (do roku 1400), oprac. R. Stelmach, R. Żerelik, Wrocław 1998.
- Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter, red. C. Grunhagen, H. Markgraf, t. 2, Leipzig 1883.

- Listinař Těšinska., Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis. Sbírka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínskeho, č. 1, 1155-1400, zapr. E. Němec, Český Těšín 1955.
- **Merian M.**, Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae, Frankfurt 1650.
- Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku, tom 1 (do 1400 roku), red. Barciak A., Müller K., Wrocław-Opawa 2004.
- **Ripa C.**, Ikonologia, Kraków 2008.
- Schlesisches Urkundenbuch, Bd. 1-6, Bearbeitet von H. Appelt, W. Irgang, unter Mitarbeit von D. Schadewaldt, Wien-Köln-Graz 1971-1998.
- **Siebmacher J.**, New Wappenbuch darinnen des H. Rom. Reichs Teutsches Nation hoher Potentaten Fürsten, Herzogen und Adels Personen auch anderer Stadt und Stätte Wappen in der Zahl 3320 beneben ihrer Schilt und Helmkleinoten, Norimberge 1605.
- **Sielicka-Wilamowska A.**, Dokumenty magistratu żorskiego 1308-1746, Żory 2007.

4. ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Artykuł : K. Müller, Najstarší (velká) pečeť města Jablunkova, „Sborník Státního Okresního Archivu Frýdek-Místek”, t. 9, 2008, s. 111-114.

http://www.archives.cz/zao/resources/frydek-mistek/SOkA_FM_sbornik_9.pdf,

[data wejścia: 15 października 2012 r.]

- Czeska, elektroniczna baza pieczęci:

<http://database.aipberoun.cz/pecete/>

[data wejścia 15 października 2011 r.]

- Europejska, elektroniczna baza zbiorów archiwalnych

www.monasterium.net.

[data wejścia 30 listopada 2011 r.]

- Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, prawo archiwalne:

<http://www.archiwa.gov.pl/pl/prawo.html>

[data wejścia: 5 lipca 2012 r.]

- Niemodlińskie dzwony:

<http://www.niemodlin.org/index.php?id=360&L=0>

[data wejścia: 15 października 2012 r.]

- Parafia pw. św. Mikołaja w Lublińcu
<http://faralubliniec.pl/parafia/>
[data wejścia: 17 lipca 2012 r.]
- Praca: M. Adamczewski, Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej, Łódź 2010
<http://www.historiografia.uni.lodz.pl/podstrony/adamczewski.html>
[data wejścia: 1 czerwca 2012 r.]
- Zbiór galicyjskich pieczęci wiejskich
<http://www.archiwum.malopolska.pl/pieczeciewiejskie.php>
[data wejścia 14 listopada 2009 r.]

5. OPRACOWANIA

- 700 let Frydku Mistku, red. A. Hrozek, Frydek Mistek, 1965.
- **Hryniewicz A.**, Kolekcje sfragistyczne Muzeum Narodowego we Wrocławiu, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 209-226.
- **Adamczewski M.**, Analiza statystyczna zespołu staropolskich pieczęci miejskich z obszaru Wielkopolski, [w:] Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 311-337.
- **Adamczewski M.**, Funkcje użytkowe herbu miejskiego do końca XVIII wieku, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 1999, t. IV, s. 67-99.
- **Adamczewski M.**, Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku, Warszawa 2000.
- **Adamczewski M.**, Heraldyka miast wielkopolskich w świetle dokumentów lokacyjnych (XVII-XVIII wiek), [w:] Studia z dziejów państwa i prawa polskiego, t. II, red. J. Matuszewski, Łódź 1995, s. 130-140.
- **Adamczewski M.**, Kierunki i etapy heraldyzacji znaku miejskiego w Wielkopolsce, [w:] Pieczęcie herbowe-herby na pieczęciach, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 305-330.
- **Adamczewski M.**, Kręte ścieżki współczesnej heraldyki miejskiej w Polsce centralnej, czyli o niektórych herbach naznaczonych skazą, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. VII 2007, s. 79-110.

- **Adamczewski M.**, Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej, Łódź 2010.
- **Antoniewicz M.**, Herby miast województwa częstochowskiego, Częstochowa 1984.
- Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Toruń 2-4 września 1997, t. I, red. D. Nałęcz, Radom 1997.
- **Bakala J.**, Počátky města Bohumína [w:] Bohumín, studie a materiály k dějinám a výstavbě města, red. Grobelný A., Čepelák B., Ostrava 1976, s. 491-495.
- **Baldock J.**, Symbolika chrześcijańska, Poznań 1994.
- **Baletka L., Lauda J.**, Znaky měst Severomoravského kraje, Ostrava 1980.
- **Baletka L.**, Znaky měst a městeček Severomoravského kraje, „Soborník Státního archivu v Opavě”, 1968-1971, Opava 1971.
- **Baniecki A., Bednarek D. Żygadło D.**, i in., Materiały do polskiego słownika sfragistycznego, „Archiwista Polski”, nr 3, 2010, s. 43-56.
- **Barciak A.**, Czechy a ziemie południowej Polski w XIII w. oraz w początkach XIV., Katowice 1992.
- **Barciak A., Pietrzyk I.**, Ikonografia pieczęci Przemysłidów opawskich do początku XV w., „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia, t. CLXI, Wrocław 2002.
- **Barciak A.**, Początki Gliwic, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. XVI, 2001, s. 255-262.
- **Bazielich B.**, Święta Barbara-patronka górników, [w:] Górniczy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach, red. D. Simonides, Katowice 1988, s. 341-372.
- **Bąk J.**, Herby miast Gliwic, Pyskowic i Toszka. Ich geneza i symbolika, „Zeszyty Gliwickie” t. IX, 1972, s. 165-174.
- **Bebłowski A., Radziwiłłowicz D.**, Herby i heraldyka. Krótki informator, Warszawa 2000.
- **Bednarek D.**, Możliwość wykorzystania kryteriów sfragistycznych do badań ustrojowo-politycznych, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia, t. CIV, 1993, s. 39-49.

- **Bednarek D.**, Podziały księstwa wrocławsko-legnickiego w świetle zabytków sfragistycznych, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prawo, t. CCXV, 1992, s. 3-17.
- **Bednarek D., Sokołowska D., Zygadło D.**, Problem opisu pieczęci (w formacie FOPAR na podstawie kart inwentarzowych pieczęci A i B), [w:] Komputeryzacja Archiwów, t. 1; Problemy opracowania archiwaliów staropolskich w skomputeryzowanych systemach informacyjnych, red. B. Ryszewski, Toruń 1994, s. 29-42.
- **Benedyktyni tynieccy w średniowieczu**, red. K. Żurowska, Tyniec-Kraków 1995.
- **Berchem E.**, Siegel, Berlin 1918.
- **Bergman E.**, Gliwickie mury obronne, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 1992, t. V, s. 21-36.
- **Bescapé G.**, Zbiory pieczęci. Zagadnienia metod porządkowania, klasyfikacji i katalogowania, Warszawa 1960.
- **Bieniak J.**, Heraldyka polska przed Długoszem, [w:] Sztuka i ideologia XV wieku, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 165-210.
- **Bimler-Mackiewicz E.**, Ikonografia miasta jako źródło poznania jego przeszłości-na przykładzie Rybnika, [w:] Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 109-122.
- **Bimler-Mackiewicz E.**, Rybnik. Znaki samorządnych wspólnot, Rybnik 2006.
- **Blaschke K.**, Die Symbolik der Stadtwappen, [w:] Problemy nauk pomocniczych historii, t. III, red. J. Szymański, Katowice 1974, s. 221-229.
- **Bobowski K.**, Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów, Szczecin 1989.
- **Bobowski K.**, Początki kancelarii miejskich na Pomorzu Zachodnim (do końca XIII wieku), „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia, t. LXIX, 1989, s. 73-98.
- **Bochniak A., Pagaczewski J.**, Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich, Kraków 1959.

- **Bogucka M.**, Samorząd miast polskich XVI-XVIII wieku, [w:] Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 VI 1991 roku w Lublinie, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 23-34.
- **Bogucka M., Samsonowicz H.**, Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej, Wrocław i in., 1986.
- Bohumín, Studie a materiály k dějinám a výstavbě města, red. A. Grobelný, B. Čepelák, Ostrava 1976.
- **Borek H.**, Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych, Opole 1988.
- **Buben M.**, Encyklopedie heraldyki, Praha 1999.
- **Budka W.**, Pieczęcie dawnych miast Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. XVI, 1934, s. 87-96.
- **Burek J.**, Dzieje Raciborza od czasów piastowskich do 1741 r. [w:] Racibórz. Zarys rozwoju miasta, red. J. Kantyka, Katowice 1981, s. 39-85.
- **Čarek J.**, Mětské znaky v českých zemích, Praha 1985.
- **Chenel L. P., Simarro A. S.**, Słownik symboli, Warszawa 2008.
- **Chmiel A.**, Kafle średniowieczne znalezione w Oświęcimiu, [w:] Teka grona konserwatorów Galicyi zachodniej, t. 2, Kraków 1906.
- **Chmiel A.**, Pieczęcie miasta Krakowa, Kazimierza, Kleparza i jurydyk krakowskich do końca XVIII wieku, „Rocznik Krakowski”, t. XI, Kraków 1909, s. 77-183.
- **Chmiel A.**, Pieczęć wójtowska krakowska z drugiej połowy XIII w. „Rocznik Krakowski”, t. 9, 1907, s. 209-212.
- **Chmielewska M.** Średniowieczna kultura fizyczna i jej ślady w zabytkach sfragistycznych: pieczęcie konne oraz pieczęcie piesze ze sceną walki używane przez Piastów i Gryfów, Kwartalnik Naukowy AWF Wrocław, 1995, nr 1-2, s. 5-49.
- **Chmielewska M.**, Najstarsza pieczęć miejska Cieszyna, „Pamiętnik Cieszyński”, t. XVII, 2002, s. 15-19.
- **Chojnacka K.**, Międzyarchiwalny katalog materiałów sfragistycznych, „Archeion”, t. LXXIII, Warszawa 1982, s. 101-110.
- **Chojnacka K., Radke I.**, Opracowanie materiałów archiwalnych z okresu staropolskiego. Opracowanie pieczęci [w:] Metodyka pracy archiwalnej, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1995, s. 77-122.

- **Chomicki A.**, Herby miast i ziem polskich, Warszawa 1939.
- **Chrzanowski T.**, Głogówek, Wrocław i in. 1977.
- **Chrząszcz J.**, Zur teren Geschichte der Stadt Kieferstädtel, „Oberschlesische Heimat”, Bd. 1: 1905, s. 65-71.
- **Chrząszcz J.**, Geschichte der Stadt Krappitz in Oberschlesien A. D. 1914, Breslau 1932.
- **Chrząszcz J.**, Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien, Neustadt 1912.
- **Chrząszcz J.**, Geschichte der Stadt Peiskretscham und Tost, Peiskretscham 1926.
- **Chrząszcz J.**, Geschichte der Stadt Tost, Beistretscham 1900.
- **Chrząszcz J.**, Geschichte der Stadt Zülz in Oberschlesien, Neustadt 1926.
- **Chrząszcz J.**, Geschichte der Stadte Peiskretscham und Tost sowie des Kreises Tost-Gleiwitz, Pyskowice 1927.
- **Chrząszcz J.**, Geschichte der Toster Burg und Herrschaft Tost-Peiskretscham in Oberschlesien bis zum Anfangedes XVI Jahrhun dertes, “Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alteruj Schlesiens”, t. 34 (1900), s. 181-196, oraz t. 35 (1901), s. 218-240.
- **Cieply J.**, Pieczęcie i herby miasta Mysłowic, Mysłowice 1992.
- **Ciesielska K.**, Herb i pieczęcie miasta Torunia, Toruń 1982.
- **Cimała B., Delowicz J., Porwoł P.**, Żory. Zarys dziejów, wypisy, Żory 1994.
- **Cirlot J. E.**, Słownik symboli, Kraków 2000.
- **Cooper J. C.**, Zwierzęta symboliczne i mityczne, Poznań 1998.
- **Czapliński M., Kaszuba E., Wąs G., Żerelik R.**, Historia Śląska, Wrocław 2002.
- **Czechowicz B.**, Zamek jako manifest władzy- przyczynek do dziejów i ikonologii zamku w Cieszynie, [w:] Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 529-536.
- **Otwinowska D.**, Zbiory pieczęci w Muzeum Narodowym w Krakowie i w Bibliotece XX Czartoryskich w Krakowie, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 153-168.
- **Dahler E.**, Święta i symbole, Warszawa 1999.
- **Domska J.**, Niemodlin i ziemia niemodlińska od 1244 do początków XX w., Opole-Niemodlin 1998.

- **Drabina J.**, Historia Bytomia, Bytom 2000.
- **Drabina J.**, Historia Bytomia, od średniowiecza do współczesności 1123-2010, Bytom 2010.
- Drugie polsko- czeskie forum młodych mediewistów. Mediewistyka wobec źródła- teoria i praktyka. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 25- 28 września 2007 roku, red J. Dobosz, J. Kujawiński, M. Matla- Kozłowska, Poznań 2009.
- **Dudziński P.**, Alfabet heraldyczny, Warszawa 1997.
- **Dymmel P.**, Stemma nobilium. Herby rycerskie w rękopisie „Roczników” Jana Długosza z końca XVI w., „Ze Skarbca Kultury”, 1991, z. 51, s. 21-43.
- **Dymmel P.**, System sfragistyczny średniowiecznego Lublina. Próba rekonstrukcji, [w:] Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 193-215.
- Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, t. 1-3, red. I. Panic, Cieszyn 2010.
- Dzieje górnictwa-element europejskiego dziedzictwa kultury, red. P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław 2008.
- Dzieje Skoczowa od zarania do współczesności, red. Biszorski E., Broda J., Iwanek W., Kajzer K., Skoczów 1993.
- **Dziewulski W.**, Miasto lokacyjne w Opolu XIII-XV wiek, „Studia Śląskie”, n. s., t. 1, Opole 1958, s. 15-85.
- **Dziewulski W.**, Rozwój miasta w średniowieczu (1254-1592), [w:] Bytom. Zarys rozwoju miasta, red. W. Długoborski, Kraków 1979, s. 56-74.
- **Dziewulski W.**, Terytorialne podziały Opolszczyzny w XIII-XV w., „Sobótka”, z. 3, 1973, s. 321-346.
- **Eliade M.**, Sacrum, mit, historia. Wybór esejów, wybrał M. Czrewniński, Warszawa 1970.
- **Engel J.**, Die Mittelalterliche Siegel des Thorner Rathsarchivs mit besonderer Berücksichtigung des Ordenslandes. Theil 1. Ordensbeamte und Städte, Thorn 1894.
- Europa, Śląsk, świat najmniejszy, red. H. Honysz, J. Mokrosz, Katowice-Rybnik 2007.

- **Ewald W.**, Siegelkunde mit 328 Abbildungen auf 40 Tafeln, München-Berlin 1914.
- **Fabijański W.**, Dawne pieczęcie na Dolnym Śląsku, Wrocław 1980.
- **Fabijański W.**, Odlewy metalowe pieczęci w zbiorze sfragistycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Katalog, Wrocław 1999.
- **Fabijański W.**, Pieczęcie w zasobie archiwum wrocławskiego, „Archeion”, t. 83, 1987 s. 156-160.
- **Fizjologi i Aviarius.** Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt, oprac. S. Kobielski, Kraków 2005.
- **Flora i fauna w kulturze średniowiecza od XII do XV wieku.** Materiały XVII Seminarium Mediewistycznego, red. A. Karłowska-Kamzowa, Poznań 1997.
- **Forstner D.**, Świat symboliki chrześcijańskiej, Warszawa 2001.
- **Friedberg M.**, Herb miasta Krakowa, „Rocznik Krakowski”, t. XXXVIII, 1937, s. 97-138.
- **Friedberg M.**, Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335-1802, „Archeion”, t. 36, 1982, s. 137-170.
- **Friedensburg F.**, Oberschlesische Siegelstempel, „Oberschlesien“, Jg. 9, 1910-1911.
- **Gall F.**, Österreichische Wappenkunde, Wien-Köln-Weimar.
- **Gądzik Ł.**, Herb Katowic. Geneza i przemiany, [w:] Europa, Śląsk, świat najmniejszy, red. H. Honysz, J. Mokrosz, Katowice-Rybnik 2007, s. 217-230.
- **Głowacki K.**, Heraldyka historycznych miast regionu sandomiersko-kieleckiego XII-XX w., Kielce 2001.
- **Godło i barwa Polski samorządowej.** Herby i flagi miast i gmin polskich, red. W. Barbasiewicz, Warszawa 1998.
- **Gogolin B.**, Zur Geschichte der Stadt Georgenberg, „Oberschlesische Heimat”, Bd. III, 1907, s. 2-3.
- **Goldyn P.**, Maryja w herbach miast polskich, „Salvatoris Mater”, 2000, nr 2, s. 247-262.
- **Goldyn P.**, Pelikan ako symbol Krista w erboch pol'ských a slovenských miest, „Genealogicko-heraldický Hlas” 2004, nr 1, s. 5-9.
- **Goldyn P.**, Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX w., Warszawa 2008.

- **Gorzeliak J.**, Wątki polityczne w sztuce śląskiego baroku. Od Białej Góry do wybuchu wojen śląskich (1620-1740) [w:] *Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych*, red. E. Chojecka, Katowice 1999, s. 59-75.
- **Górnicy** stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach, red. D. Simonides, Katowice 1988.
- **Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj- dziś- jutro**, red. T. Hadaś, M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003.
- **Górzyński S., Kochanowski J.**, *Herby szlachty polskiej*, Warszawa 1990.
- **Gradowski M.**, *Znaki na srebrze, znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 1993.
- **Gramer F.**, *Chronik der Stadt Beuthen in Oberschlesien*, Bytom 1863.
- **Graves R.**, *Mity greckie*, Warszawa 1974.
- **Gritzner M.**, *Grundsätze der Wappenkunst verbunden mit einem Handbuch der heraldischen Terminologie*, Nürnberg 1890.
- **Grodecki R.**, *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290*, Kraków 1930.
- **Gründel P.**, *Die Wappensymbolik*, Leipzig 1907.
- **Gumowski M., Haisig M., Mikucki S.**, *Sfragistyka*, Warszawa 1960.
- **Gumowski M.**, *Handbuch der polnischen Siegelkunde, mit 129 Textabbildungen und 76 kunstdrucktafeln*, Graz 1966.
- **Gumowski M.**, *Herby i pieczęcie miasta Bielska*, „Zjednoczenie Śląskie. Czasopismo poświęcone wszelkim przejawom życia narodowego i państwowego”, nr 14 (1 IV 1934), s. 2, nr 15 (8 IV 1934); s. 2.
- **Gumowski M.**, *Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego*, Katowice 1939.
- **Gumowski M.**, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
- **Gumowski M.**, *Najstarsze pieczęcie miast polskich z XIII i XIV wieku*, Toruń 1960.
- **Gumowski M.**, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, red. W. Semkowicz, Kraków 1936; s. 247-440.
- **Gumowski M.**, *Stan i potrzeby sfragistyki polskiej*, „Przegląd Historyczny”, t. 23, 1922, nr 2, s. 103-104.

- **Gumowski M.**, Wapien und Siegel der Stadt Bielsz, „Unsere Heimat”, Bielsko 1934 nr 2, s. 9-12.
- **Gut P.**, Problemy inwentaryzacji kolekcji tłoków pieczętnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie, „Archiwista Polski”, nr 1 (45) 2007, s. 7-13.
- **Hadaś T.**, Geneza i symbolika herbu Miasteczka Śląskiego, [w:] Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj-dziś-jutro, red. M. Wroński, Tarnowskie Góry 2003, s. 112-142.
- **Haisig M.**, Emblemat „W” w heraldyce miejskiej Wrocławia, „Archeion”, t. LXXIII, 1982, 77-80.
- **Haisig M.**, Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny we wrocławskim Ossolineum, „Ze skarbca kultury”, 1957, s. 189-190.
- **Haisig M.**, Herb miasta Chojnowa w świetle dokumentacji historycznej, Chojnów 1988.
- **Haisig M.**, Herb miasta Głogowa-jego geneza i symbolika, [w:] Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem, red. S. Kowalski, Zielona Góra 1970, s. 83-93.
- **Haisig M.**, Herb miasta Legnicy. Jego geneza i symbolika, „Szkice Legnickie”, t. V, 1969, s. 5-20.
- **Haisig M.**, Herb miasta Oławy, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia LII, 1985, s. 15-27.
- **Haisig M.**, Herb miasta Świdnicy, „Sobótka”, t. III, 1948, s. 265-291.
- **Haisig M.**, Herb miasta Wrocławia. Jego symbolika i geneza, „Nauka i Sztuka”, t. VIII, Jelenia Góra-Wrocław 1948, s. 153-168.
- **Haisig M.**, Motywy średniowiecznej architektury w sfragistyce miejskiej, [w:] Rozprawy i materiały z historii sztuki i kultury materialnej, red. K. Majewski, Wrocław 1948, s. 20-44.
- **Haisig M.**, Nysa w świetle dawnej pieczęci miejskiej, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego”, nr 29, z. IV, 1960, s. 7-25.
- **Haisig M.**, Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej, „Studia Źródłoznawcze”, t. IV, 1959, s. 153-168.
- **Haisig M.**, Rzemiosła kowalsko-ślusarskie na Śląsku do połowy XVIII wieku, Wrocław 1962.

- **Haisig M.**, Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań, „Nauka i Sztuka”, t. VI, 1947, s. 77-95.
- **Haisig M.**, Studia nad legendą pieczęci miejskiej, Wrocław 1953.
- **Haisig M.**, Śląsk w monetach, medalach i pieczęciach, Wrocław 1951.
- **Haisig M.**, Śląski rodowód państwowego godła Polski, Wrocław 1993.
- **Haisig M.**, Z problematyki inwentaryzacji zbiorów sfragistycznych w archiwach dolnośląskich, „Archeion”, t. 83, 1987, s. 155-156.
- **Haisig M.**, Zbiory sfragistyczne Muzeum Śląskiego i ich aspekty naukowo-badawcze i artystyczne, „Rocznik Sztuki Śląskiej”, t. I, 1959, s. 131-139.
- **Harasimowicz J.**, Treści i funkcje ideowe sztuki śląskiej Reformacji 1520-1650, Wrocław 1986.
- **Hauptmann F.**, Das Wappenrecht. Historische und dogmatische Darstellung der im Wappenwesen geltenden Rechtssätze, Bonn 1896.
- **Hauptmann F.**, Wappenkunde, München-Berlin 1914.
- **Henke F.**, Chronik oder topographisch-geschichtlich-statistische Beschreibung der Stadt und der freien Minderstandesherrschaft Loslau In Oberschlesien, Rybnik 1860.
- Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu, red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice 2011.
- Historia Śląska t. 1, Do roku 1763, red. K. Maleczyński, Wrocław 1960.
- Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400, t. III, red. W. Semkowicz, Kraków 1936.
- **Hlaváček I.**, K počátkům městských erbů ve střední Evropě, [w:] Problemy nauk pomocniczych historii, t. II, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 47-54.
- **Hlebionek M.**, „Dziękowania za pieczęć”. Wokół polskiego ceremoniału dworskiego, [w:] Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem. Część druga. Materiały konferencji naukowej, Kraków 14 kwietnia 2004, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczyk, Kraków 2006, s. 51-72
- **Hlebionek M.**, W stronę sigillum. Problemy opisu pieczęci w polskich archiwach, „Archiwista Polski”, nr 4 (44)/2006, s. 9-26.
- **Horwat J.**, Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w., Gliwice 1996.

- **Horwat J.**, Księstwo bytomskie i jego podziały do końca XV w., Gliwice 1993.
- **Hosak L.**, Początki Frydku Mistku [w:] 700 let Frydku Mistku, red. A. Hrozek, Frydek Mistek, 1965, s. 39-47.
- **Hupp O.**, Deutsche Ortswappen. Preussen. Provinz Oberschlesien, (z. 1), Breslau 1898.
- **Hupp O.**, Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer, Frankfurt 1898.
- **Idzikowski F.**, Geschichte der Stadt Oppeln 1863.
- In memoriam honoremque Casimiri Jasiński, red. J. Wenta, P. Oliński, Toruń 2010.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych, oprac. J. Szymański, B. Trelińska, Lublin 2003.
- **Iwanek W.**, Złotnictwo na Śląsku Cieszyńskim. Próba zarysu, [w:] Studia nad złotnictwem śląskim, red. Józef Matuszczak, Bytom 1973, s. 121-166.
- **Iwaszkiewicz B.**, Problematyka symboliki motywu orła w sztuce wczesnochrześcijańskiej, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. XXI, z. 4, Lublin 1974, s. 203-212.
- **Grabowski J.**, Zbiory sfragistyczne w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 31-78.
- **Klima J.**, Zbiory sfragistyczne w Polsce-raport z wyszukiwania informacji w Internecie, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 499-516.
- **Jabłońska E.**, Dokumenty pergaminowe z pieczęciami woskowymi w praktyce konserwatorskiej, [w:] Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Toruń 2-4 września 1997, t. I, red. D. Nałęcz, Radom 1997, s. 303-318.
- **Jabłońska E.**, Zniszczenia i rekonstrukcje pieczęci woskowych, „Ochrona Zabytków”, 1997, nr 4, s. 336-349.
- **Janczak J.**, Zarys dziejów kartografii śląskiej do końca XVIII wieku, Opole 1976.
- **Janicka-Krzywda U.**, Patron, atrybut, symbol, Poznań 1993.

- **Jasiński K.**, Rodowód Piastów Śląskich, t. III Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy, Wrocław 1977.
- **Jaworska A.**, Orzeł Biały, herb państwa polskiego, Warszawa 2003.
- **Juszczak W.**, Dzieło sztuki czy fakt historyczny? [w:] Tegoż, Fakty i wyobrażenia, Warszawa 1979, s. 13-26.
- **Jelonek-Litewka K.**, Zbiory sfragistyczne Archiwum Państwowego w Krakowie (tłoki pieczętnie, pieczęcie luźne, odlewy), [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 79-100.
- **Kaganiec M.**, Aspekty religijne herbu gliwickiego z 1629 roku, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, 2001, t. XVI, s. 297-303.
- **Kaganiec M.**, Heraldyka Piastów śląskich 1146-1707, Katowice 1992.
- **Kaganiec M.**, Herb Bierunia i godła gminne dawnej parafii bieruńskiej, Bieruń 1994.
- **Kaganiec M.**, Herb Bytomia- jego symbolika i geneza [w:] Z dziejów Bytomia. Magazyn Bytomski, t. 6, red. J. Drabina, Bytom 1984, s. 17-23.
- **Kaganiec M.**, Herby i pieczęcie miast górnośląskich, t. I, z. 1-6, Katowice 1992-2004.
- **Kaganiec M.**, Herby miast Gliwic, Pyskowic, Toszka i Łabędy- ich geneza i symbolika, „Roczniki Muzeum w Gliwicach”, 1986, t. II, s. 63-89.
- **Kaganiec M.**, Herby miast województwa śląskiego, Katowice 2007.
- **Kaganiec M.**, Legendy napieczętnie gmin górnośląskich, [w:] Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s. 341-351.
- **Kamińska K.**, Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich od 1370 r., Toruń 1990.
- **Kamocki F.**, Wymiary prawidłowe tarcz herbowych, „Miesięcznik Heraldyczny”, t. XII, 1933, s. 22-24.
- **Kantyka J., Targ A.**, Mikołów. Zarys rozwoju miasta, Katowice 1972.
- **Karłowska-Kamzowa A.**, Flora i fauna w sztuce średniowiecznej Europy [w:] Flora i fauna w kulturze średniowiecza od XII do XV wieku. Materiały XVII Seminarium Mediewistycznego, red. A. Karłowska-Kamzowa, Poznań 1997, s. 7-8.

- **Karłowska-Kamzowa A.**, Malarstwo śląskie 1240-1450, Wrocław i in. 1979.
- **Kaufmann A.**, Gedenkbuch der Stadt Teschen, t. II, Cieszyn 2007.
- **Kaufmann A.**, Kronika miasta Cieszyna, „Kalendarz Cieszyński”, 1996, s. 28-38.
- **Kazańczuk M.**, Staropolskie legendy herbowe, Wrocław 1990.
- **Keller J.**, Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne, Warszawa 1978.
- **Kętrzyński S.**, Stan nauk pomocniczych historii i ich potrzeby, [w:] Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich, Lwów 1930 r., t. 1, s. 197.
- **Kiersnowski R.**, Symbol ptaka, [w:] Imagines Potestatis: rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X-XV w. (z przykładem czeskim i ruskim), red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 105-118.
- **Kittel E.**, Siegel, Braunschweig 1970.
- **Kloch B.**, Miasta księstwa raciborskiego w końcu XIII i pierwszej połowie XIV wieku, [w:] Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 141-155.
- **Knötel P.**, Bürgeliche Heraldik, Tarnowitz 1903.
- **Knötel P.**, Die Farben der oberschlesischen Städtewappen, „Oberschlesische Heimat”, 1916, Band 12, s. 145-157.
- **Knötel P.**, Die Städtewappen Oberschlesiens, Tarnowitz 1894.
- **Knötel P.**, Die Wappen der oberschlesischen Städte, „Oberschlesien”, Jg. I, Heft 10, 1903, s.
- **Knötel P.**, Schlesische Städtebildnisse auf Siegeln, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 1923, Band 57, s. 106-113.
- **Kobielus S.**, Florarium christianum. Symbolika roślin - chrześcijańska starożytność i średniowiecze, Kraków 2006.
- **Kobielus S.**, Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory, Warszawa 2000.
- **Koch W.**, Style w architekturze, arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne, Warszawa 1996.
- **Koczerska M.**, Nauki pomocnicze historii średniowiecznej w Polsce-stan i perspektywy badawcze, [w:] Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 167-185.

- Komputeryzacja Archiwów, t. 1. Problemy opracowania archiwaliów staropolskich w skomputeryzowanych systemach informacyjnych, red. B. Ryszewski, Toruń 1994.
- **Kopaliński W.**, Słownik mitów i tradycji kultury, Warszawa 1985.
- **Kopaliński W.**, Słownik symboli, Warszawa 2012.
- **Kopicki E.**, Katalog podstawowych typów monet i banknotów polskich oraz ziem historycznie z Polską związanych, Warszawa 1975.
- **Kostołowski A.**, Symbol symboli. Historia znaku krzyża, „Więź”, 1984, nr 8, s. 50-70.
- **Koszyk S.**, Herb miast Opolszczyzny, „Kalendarz Opolski”, r. 1963, s. 212-223.
- **Koszyk S.**, Zmienne losy herbu miasta Opola, „Kalendarz Opolski”, 1963, s. 177-182.
- **Kościk E.**, Motywy orła piastowskiego w heraldyce miast śląskich, „Sobótka”, t. XXIX, 1974, z. 2, s. 157-176.
- **Kościk E.**, Rola czynników gospodarczych, politycznych i kulturalnych w genezie i kształtowaniu się herbów miejskich na Śląsku (XIII-XVI wiek), „Śląski Labirynt Krajoznawczy”, 1993, nr 5, s. 25-35.
- **Kracherowa N.**, Ziemia raciboska, Polska-Ziemia-Ludzie, Katowice 1972.
- **Krejčík T.**, Pečeť v kultuře středověku, Ostrava 1998.
- **Krejčík T.**, Popisy pečeti ve středověkých listinách, “Universitas Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae”, Historia 6/ 1998., s. 5-13.
- **Krejčík T.**, Středověké pěší pečeti a jejich typologie, “Universitas Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae”, Historia 4, 1996, s. 141-148.
- **Kruszyński T.**, Właściwości stylowe polskich monet i pieczęci od czasu renesansu, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. XIV, 1933. s. 10-102.
- **Kubiciel R.**, Orzeł górnośląski i sposoby jego uszczerbiania w praktyce współczesnej polskiej heraldyki samorządowej, [w:] Górnośląska symbolika samorządowa. Wczoraj - dziś - jutro, red. T. Hadaś, Tarnowskie Góry 2003, 53-59.
- **Kuczma R.**, Tłok pieczęci miasta Bydgoszczy, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 12, Warszawa 1968, z. 1, s. 23-24.

- **Kuczyński S. K.**, Początki polskich badań sfragistycznych na tle europejskim, [w:] *Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006, s. 11-29.
- **Kuczyński S. K.**, *Herb miasta Warszawy*, Warszawa 1977.
- **Kuczyński S. K.**, Inwentaryzacja pieczęci w archiwach państwowych, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. VII, 1962, s. 218.
- **Kuczyński S. K.**, Niektóre zagadnienia symboliki heraldycznej na tle funkcjonowania herbu jako znaku, [w:] *Problemy nauk pomocniczych historii*, t. II, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 29-43.
- **Kuczyński S. K.**, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław-Warszawa 1978.
- **Kuczyński S. K.**, Pieczęć- zakres pojęcia i znaczenie, „*Biuletyn Numizmatyczny*”, 1966, nr 15, s. 254-255.
- **Kuczyński S. K.**, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.
- **Kuczyński S. K.**, Symbole i herby jako zabytki, [w:] *Spotkania w Willi Strugego 1998-2001, wykłady o dziedzictwie kultury*, red. K. J. Kwiecińska, Warszawa 2001, s. 39-51.
- **Kuczyński S. K.**, Zbiory Sfragistyczne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, „*Wiadomości Numizmatyczne*”, R. XVI, 1972, z. 4, s. 235-246.
- **Kuczyński S. K.**, Pieczęcie i herb Siewierza, [w:] *Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego*, red. F. Kiryk, Katowice 1994, s. 391-409.
- **Kulpa S.**, Dzieje wodzisławskiego herbu, „*Serwis Wodzisławski*”, 2001, nr 7-8.
- **Kulpa S.**, Geneza i symbolika herbu Wodzisławia Śląskiego, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne*, red. D. Ablańowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 383-395.
- **Kulpa S.**, Herb miasta Wodzisławia Śląskiego, [w:] *Górnośląska symbolika samorządowa, wczoraj-dziś-jutro*, red. T. Hadaś, Tarnowskie Góry 2003, s. 81-96.
- **Kutrzeba S.**, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 2, r. VI -prawo miejskie, Lwów-Kraków 1926.
- **Kuzio-Podrucki A., Woźnicki B.**, *Herb i barwy Tarnowskich Gór*, Tarnowskie Góry 2002.

- **Kwak J.**, Krótka charakterystyka osiągnięć badawczych nad miastami górnośląskimi w XVI-XVIII w.; dalsze możliwości i trudności badawcze[w:] Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych, red. I. Panic, Cieszyn 1994, s. 39-45.
- **Kwak J.**, Miasta księstwa opolsko-raciborskiego w XVI-XVIII w., Opole 1977.
- **Kwaśny I.**, Urbanistyka Cieszyna od pożaru w 1789 roku do połowy XIX w., [w:] Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, t. 2, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 377-391.
- **Lanzi F. G.**, Jak rozpoznać świętych i patronów w sztuce i w wyobrażeniach ludowych, Kielce 2004.
- **Lelewel J.**, Polska dzieje i rzeczy jej, t. IV, Herby w Polsce, Poznań 1856.
- **Lenczowski F.**, Z rozważań, nad lokacją miast śląskich, [w:] Mediaevalia, w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1960, s. 102-126.
- **Lenczowski F.**, Z zagadnień ustrojowych miast śląskich w XIII-XIV w., [w:] Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin, red. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1960, s. 167-180.
- **Lenczowski F.**, Ze studiów nad problemami miast śląskich do końca XIV w., Opole 1965.
- **Leonhard W.**, Das grosse Buch der Wappenkunst, München 1976.
- **Lepszy L.**, Cech złotników w Krakowie, „Rocznik Krakowski”, t. 1, 1898, s. 135-268.
- **Lepszy L.**, O potrzebie publikowania pieczęci miejskich i cechowych, [w:] Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich, t. 1, 1890, s. 1-8.
- **Lepszy L.**, Przemysł złotniczy w Polsce, Kraków 1933.
- **Liška K., Přibyl A.**, Znaky a pečetě středoevropských měst, Praha 1975.
- **Liška K., Přibyl A.**, Znaky měst a městeček Severomoravského kraje. Heraldika 1978.
- **Louda J.**, Europäische Städtewappen, Balzers-Lichtenstein, 1969.
- **Louda J.**, Znaky Česko-Slovenských měst, Praha 1975.
- **Louda J.**, Znaky evropských měst, Praha 1995.
- **Luchs H.**, Schlesische Landes und Städtewappen, Breslau 1881.
- Ludzie i herby w dawnej Polsce, red. P. Dymmel, Lublin 1995.
- **Lurker M.**, Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach, Kraków 1994.

- **Lustig I.**, Geschichte der Stadt Myslowitz, Myslowitz 1867.
- **Łosowski J.**, Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego, Lublin 1997.
- **Łosowski J.**, Pieczęcie miast szlacheckich województwa lubuskiego od XV do XVIII w., [w:] Ludzie i herby w dawnej Polsce, red. P. Dymmel, Lublin 1995, s. 247-269.
- **Wójcik M.**, Zbiory sfragistyczne Archiwum Państwowego we Wrocławiu, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 101-120.
- **Maciuszko J.**, Symbole w religijności polskiej doby baroku i kontrreformacji, Warszawa 1986.
- **Maisel W.**, Archeologia prawna Europy, Warszawa-Poznań 1989.
- **Maisel W.**, Archeologia prawna Polski, Warszawa-Poznań 1982.
- **Majewski S.**, Herby górniczych miast Polskich, Katowice 1929.
- **Majewski S.**, Perlik i żelazko jako znak górniczy, „Technik”, 1928, nr 3, s. 10–11.
- **Maleczyński K., Bielińska B., Gąsiorowski A.**, Dyplomatyka wieków średnich, Warszawa 1971.
- **Maleczyński K.**, Śląsk w dobie nasilania się gospodarki towarowo-pieniężnej i lokacji na prawie niemieckim, od połowy XIII do połowy XIV w., [w:] Historia Śląska t. 1, Do roku 1763, red. K. Maleczyński, Wrocław 1960, s. 379-617.
- **Małachowska B.**, Herb Cieszyna, [w:] Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 25-38.
- **Małachowska B.**, Najstarsze pieczęcie miejskie Żor, „Kalendarz Żorski”, 2011, s. 19-21.
- **Małachowska B.**, Pieczęcie miejskie Cieszyna, „Cieszyńskie Studia Muzealne”, t. 3 (2007), 152-166.
- **Małachowska B.**, Pozasfragistyczne źródła do poznania heraldyki miejskiej na przykładzie Cieszyna, [w:] Drugie polsko- czeskie forum młodych mediewistów. Mediewistyka wobec źródła- teoria i praktyka. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 25- 28 września 2007 roku, red. J. Dobosz, J. Kujawiński, M. Matla- Kozłowska, Poznań 2009, s. 301- 316.
- **Małecki A.**, Sudya heraldyczne, t. II, Lwów 1890.

- **Marecki J.**, Rośliny w heraldyce (fragment większej całości), [w:] Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 89-126.
- **Marecki J., Rotter L.**, Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych, Kraków 2009.
- Materiały do polskiego herbarza samorządowego, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995.
- **Mączyński Z.**, Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym, Warszawa 1956.
- Mediaevalia, w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1960.
- Metodyka pracy archiwalnej, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1995.
- Miasta polskie w tysiącleciu, t. I-II, red. M. Siuchniński i in., Wrocław i in. 1965.
- Miasta polskie, dokumentacja archiwalna, oprac. Piechota R., Warszawa 1981.
- **Michalski S.**, Protestanci a sztuka, spór o obrazy w Europie nowożytnej, Warszawa 1989.
- **Michałowska M.**, Palladium Polskie. Militarne aspekty ikonografii maryjnej XVII-XVIII w. „Studia Claramontana”, t. 6, Częstochowa 1985, s. 26-28.
- **Michniewicz Z.**, Węzłowe problemy symboliki w sfragistyce i heraldyce Piastów, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. XIV, 1970, s. 65-89.
- **Michniewicz Z.**, Ze studiów nad symboliką feudalizmu w heraldyce miast śląskich, „Rocznik Sztuki Śląskiej”, t. VI, 1968, s. 7-31.
- **Michniewicz Z.**, Zjawiska feudalizmu w symbolice heraldycznej miast śląskich, „Zaranie Śląskie”, t. XXIII, 1960, s. 355-368.
- **Michta J.**, Heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika, Kielce 2000.
- **Michta J.**, Klejnot w herbach w średniowieczu i okresie nowożytnym, [w:] Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej, red. A. Radziwiński A. Supruniuk, J. Wdowiszewski, Toruń 1997, s. 341-349.

- **Micha J.**, Powiatowa heraldyka samorządowa Województwa Świętokrzyskiego i jej symbolika, Kielce 2004.
- **Mikoláš J. L.**, Znaky obcí na Frýdecku, „Těšínsko”, z. 2, 1962, s. 25-30.
- **Mikucki S.**, Barwa w heraldyce średniowiecznej, cz. 1: Herby rycerstwa zachodniego i polskiego, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. IX, 1928/9, s. 191-250.
- **Milobędzki A.**, Zarys dziejów architektury w Polsce, Warszawa 1988.
- **Mode H.**, Stwory mityczne i demony. Fantastyczny świat istot mieszanych, Warszawa 1977.
- **Możejko B., Śliwiński B.**, Herby miast, gmin i powiatów województwa pomorskiego, t. I-II, Gdańsk-Malbork. 2000- 2004.
- **Mrozek P.**, Historia Dobrodzienia w datach do roku 2004 , „Zeszyt Dobrodzieński” 2004.
- **Mrozowski P.**, O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV-XV wieku, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. I, 1993. s. 77-109.
- **Müller K.**, Najstarší (velká) pečeť města Jablunkova, „Sborník Státního Okresního Archivu Frýdek-Místek”, t. 9, Frýdek Místek 2008, s. 111-114.
- **Müller K.**, Pečeti a znaky obcí Českého Těšínska, Český Těšín 1997.
- **Müller K.**, Erbovní listiny v archivech Slezska a Severní Moravy, Opava 2001.
- **Müller K.**, Městský znak Českého Těšína, „Heraldická Ročenka”, 1990, Praha, s. 46-48.
- **Müller K., Štarha J.**, Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku 1416-1914, Brno 1995.
- **Müller K.**, Znak Českého Těšína, „Těšínsko”, 1990, s. 9-10.
- **Musiół L.**, Archiwa i Archiwalja w województwie Śląskiem, Katowice 1936.
- **Musiół L.**, Bieruń, miasto, kościół i parafia, monografia historyczna, Bieruń 1999.
- **Musiół L.**, Pszczyna, monografia historyczna, Katowice 1936.
- **Musiół L.**, Wodzisław 1257-1957. Krótki zarys dziejów miasta, opracowany źródłowo z okazji 700-lecia istnienia Wodzisławia przez Ludwika Musioła, Katowice 1957.
- **Musiół L.**, Woźniki, dzieje miasta od czasów najdawniejszych do połączenia z macierzą w roku 1922, Opole 1971.

- **Musiolek K.**, Skąd pochodzi nazwa Rybnik ?, „Nowiny”, 30 (774), 1972.
- Muzea na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku, „Rocznik Muzeum Górnos Śląskiego w Bytomiu”, Historia, z. 1, 1963.
- **Němec E.**, Katalog listin k dějinám Těšínska z Okresního Archivu v Karvině 1377-1804, Český Těšín 1959.
- **Neubecker O., Rentzmann W.**, Wappen Bilder Lexikon, dictionnaire heraldique encyclopaedia of heraldry, München 1974.
- **Neuling H.**, Schlesische Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters, II. Ausg., Breslau 1902.
- **Newerla P.**, Dzieje Raciborza i jego dzielnic, Racibórz 2008.
- **Nietsche B.**, Geschichte der Stadt Gleiwitz, Gleiwitz 1886.
- **Nietsche B.**, Historia miasta Gliwice, przeł. S. Rosenbaum, Gliwice 2011.
- **Noga Z.**, Sprzedaż terytorium siewierskiego biskupowi i kapitule krakowskiej w 1443 r. [w:] Prace Historyczne, XII, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, z. 109. red. M. Rożek, Kraków 1987, s. 99-104.
- **Nowack A.**, Kościół Farny pod wezwaniem św. Filipa i Jakuba, Żory 1992.
- **Nowak J.**, Kronika miasta i powiatu Tarnowskie Góry. Najstarsze dzieje Śląska i Ziemi Bytomsko-Tarnogórskiej. Dzieje pierwszego górnictwa w Polsce, Tarnowskie Góry 1927, s. 258-260.
- **Nycz E.**, Kędzierzyn-Koźle. Długie i krótkie trwanie miasta i zbiorowości miejskiej (socjologiczno-historyczne studium przypadku), [w:] Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 93-107.
- **Orzechowski K.**, Terytorialne podziały na Śląsku, „Kwartalnik Opolski”, 1971, nr 1, s. 53-69.
- Osadnictwo nad Przemszą i Krynica średniowieczu, red. Sperka J., Sosnowiec-Cieszyn 2005.
- **Oswald G.**, Lexikon der Heraldik, Leipzig, 1984.
- **Otwinowska D.**, Zbiór sfragistyczny Muzeum Narodowego w Krakowie, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 10, 2004, s. 254-256.
- Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, t. I, cz. 2, red. J. Staszewski, Gdańsk-Toruń 1995.

- **Panfil T.**, *Linia symbolika, o pochodzeniu i znaczeniach najstarszych symboli heraldycznych w Polsce*, Lublin 2002.
- **Panic I.**, *Herb Piastów Cieszyńskich i ich stolicy-Cieszyna (studium heraldyczne)*, „Rocznik Cieszyński”, t. IV/V, 1983, s. 141-150.
- **Panic I.**, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992.
- **Panic I.**, *Jeszcze o dacie lokacji Bielska w początkach XIV wieku*, „Bielsko-Bialskie Studia Muzealne”, t. II, 1995, s. 79-82.
- **Panic I.**, *Księstwo Cieszyńskie w średniowieczu. Studia z dziejów politycznych i społecznych.*, Cieszyn 1988.
- **Panic I.**, *Początki kształtowania się pojęcia terytorium Górnego Śląska w średniowieczu*, [w:] *Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne*, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 17-34.
- **Panic I.**, *Spór o Bytom i księstwo bytomskie na początku drugiej połowy XIV wieku*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego”, Historia z. 5, 1990, s. 27-45.
- **Panic I.**, *Studia z dziejów Skoczowa w czasach piastowskich*, Skoczów 2005.
- **Panic I.**, *Uwagi na temat czasu lokacji oraz uzyskania pełni praw samorządowych Cieszyna w średniowieczu*, [w:] *Samorządność i elity władzy w Cieszynie na przestrzeni dziejów*, red. I. Panic, Cieszyn 2002, s. 57-72.
- **Panofsky E.**, *Ikonografia i ikonologia*, Warszawa 1971.
- **Panofsky E.**, *Studia z historii sztuki*, Warszawa 1970.
- **Pastoureau M.**, *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006.
- **Paszkiewicz B.**, *Pieniądz górnośląski w średniowieczu*, Lublin 2000.
- **Paszkiewicz B.**, *Średniowieczne monety Księstwa Cieszyńskiego*, „Pamiętnik Cieszyński”, t. IX, 1994, s. 20-27.
- **Perzanowski Z.**, *Bielsko-Biała. Zarys dziejów rozwoju przestrzennego miasta*, Kraków 1958.
- **Pfortenhauer P.**, *Die Schlesiſchen Siegel von 1250 bis 1300*, Breslau 1879.
- **Piech Z.** *Herb miasta Kazimierza pod Krakowem*, [w:] *Miasta, ludzie, instytucje, znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej z okazji 75. Rocznicy urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 813-862.

- **Piech Z.**, Ikonografia pieczęci Piastów, Kraków 1993.
- **Piech Z.**, Perspektywy polskich badań sfragistycznych, [w:] *Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006, s. 31-58.
- **Piech Z.**, Skąd wziął się i co oznacza orzeł w herbie Krakowa. Ze studiów nad genezą, etapami rozwoju i treściami ideowymi herbu miasta, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, prace ofiarowane profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej, red. A. Radzimiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 369-388.
- **Piech Z.**, Średniowieczne pieczęcie tynieckie, [w:] *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu*, red. K. Żurowska, Tyniec-Kraków 1995, s. 121-140.
- **Piech Z.**, W drodze do podręcznika sfragistyki (staro)polskiej, [w:] *In memoriam honoremque Casimiri Jasińskiego*, red. J. Wenta, P. Oliński, Toruń 2010, s. 47-78.
- **Piech Z.**, Wokół genezy Orła Białego jako herbu Królestwa Polskiego, [w:] *Orzeł Biały-700 lat herbu państwa polskiego*, Warszawa 1995, s. 15-32.
- **Piech Z.**, Zbiory pieczęci jako przedmiot badań sfragistycznych, [w:] *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 7-30.
- **Piech Z.**, Znak jako przedmiot badań historycznych, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. I, cz. 2, red. J. Staszewski, Gdańsk-Toruń 1995, s. 245-258.
- **Piech Z.**, Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty, [w:] *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 187-201.
- *Pieczęcie herbowe-herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011.
- *Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006.
- *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998.
- **Piekosiński F.**, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, Kraków 1899.
- **Piernikarczyk J.**, *Historia miasta Tarnowskich Gór 1526-1926. Na pamiątkę 400-letniego istnienia miasta Tarnowskich Gór*, Tarnowskie Góry 1926.

- **Piernikarczyk J.**, Historia górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku, t. 1, Katowice 1933.
- **Piernikarczyk J.**, Pierwsza polska ustawa górnicza czyli Ordynek Górny. Historyczny dokument Górnego Śląska z 1528 r., Tarnowskie Góry 1928.
- **Pierzak J.**, Miejskie mury obronne na Górnym Śląsku na przykładzie Bytomia, Bielska-Białej, Żor i Gliwic, [w:] Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004, s. 187-214.
- **Pietrzyk I.**, Kancelaria i dokument Przemysławów opawskich w XIV i początkach XV wieku, Katowice 2008.
- **Pilarczyk F.**, Stemmata w drukach polskich XVI wieku, Zielona Góra 1982.
- **Plewako A.**, Specyfika heraldyki górnos Śląskich miast, „Rocznik Katowicki”, t. XII, 1985, s. 219-258.
- **Plewako A., Wanag J.**, Herbarz miast polskich, Warszawa 1994.
- **Plewako A., Wanag J.**, Herby naszych miast. Województwo katowickie, Katowice 1982.
- **Plináček J.**, Rody starého Slezska, Brno 1991.
- Początki i rozwój miast Górnego Śląska, studia interdyscyplinarne, red. D. Abłamowicz, M. Furmanek, M. Michnik, Gliwice 2004.
- **Polak J.**, Herby Bielska i Białej-geneza, symbolika, rozwój, „Bielsko-Bialskie Studia Muzealne”, t. I, 1993, s. 46-77.
- **Polak J.**, Powstanie miasta Strumienia w świetle dokumentów, [w:] Strumień, z dziejów miasta od jego początków do 1939 r., red. H. Jarzyński, Strumień 1983, s. 24-30.
- **Polański A.**, Racibórz i okolice, Wrocław 1955.
- **Polczkova B.**, Najdawniejsze kroniki cieszyńskie, „Pamiętnik Cieszyński”, t. VII, 1993, s. 99-111.
- Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 VI 1991 r. w Lublinie, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- **Popiołek F.**, Dzieje Cieszyna z ilustracjami, Cieszyn 1916.
- Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin, red. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1960

- **Preidl W., Wójcik A.**, Tradycje i historia górnictwa w Polsce w dorobku Stanisława W. Majewskiego, „Górnik Polski”. Zeszyty Naukowe Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu”, 2009, nr 3, s. 253-273.
- **Příbyl A., Liška K.**, Znaky měst Středočeského kraje, Praga 1975.
- Problemy nauk pomocniczych historii, t. II-III, red. J. Szymański, Katowice 1973-4.
- **Prus Z.**, Z przeszłości Mikołowa i jego okolicy, Katowice 1932.
- **Przybylová B.**, Ostrava, szkic historyczny, Katowice 2000.-bez przypisów
- **Przybyszewski B.**, Złoty dom królestwa. Studium z dziejów krakowskiego cechu złotniczego od czasu jego powstania (ok. 1370) do połowy wieku XV, Warszawa 1968.
- **Ptaśnik J.**, Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce, Kraków 1934.
- **Pysiewicz-Jędrusik R., Pustelnik A., Konopska B.**, Granice Śląska. Zmiany granic Śląska w czasie i przestrzeni. Śląsk na dawnej mapie. Obraz Sudetów w dawnej kartografii, Wrocław 1998.
- Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001.
- **Forysiak-Wójciński R.**, Sfragistyka miejska w Ossolineum-materiały i zbiory po profesorze M. Gumowskim, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 193-208.
- Racibórz. Zarys rozwoju miasta, red. J. Kantyka, Katowice 1981.
- **Radke I.**, Kancelaria miasta Poznania do roku 1570, Warszawa 1987.
- **Radoński K.**, Święci i Błogosławieni Kościoła Katolickiego, Poznań 1948.
- **Rajman J.**, Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu, Kraków 1998.
- **Rajman J.**, Średniowieczny Toszek. Z dziejów małego miasta na Górnym Śląsku, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. XIV, 1999, s. 9-34.
- **Rajman J.**, Z problematyki pogranicza śląsko-małopolskiego w średniowieczu. Na marginesie najnowszych prac o historii Bytomia, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” 1996, nr 4, s. 539-548.
- **Rega A.**, Człowiek w świecie symboli. Antropologia filozoficzna Mircei Eliadego, Kraków 2001.
- **Regulska G.**, Gotyckie złotnictwo na Śląsku, Warszawa 2001.
- **Rimša E.**, Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, Warszawa 2007.

- **Ripa C.**, Ikonologia, Kraków 2008.
- **Roman J.**, Manuel de sigillographi française, Paris 1912.
- **Rospond S.**, Słownik etymologiczny miast i gmin PRL, Wrocław 1984.
- **Rotter L.**, Rośliny jako atrybuty świętych, [w:] Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 187-206.
- **Rotter L.**, Symbolika kwiatów i ziół [w:] Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 75-88.
- Rozprawy i materiały z historii sztuki i kultury materialnej, red. K. Majewski, Wrocław 1948.
- Rybnik, zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 roku, red. Walczak J., Katowice 1986.
- **Samek J.**, Polskie rzemiosło artystyczne, średniowiecze, Warszawa 2000.
- **Samek J.**, Uwagi o polskim rzemiośle artystycznym w XV wieku, [w:] Sztuka i ideologia XV wieku, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 567-574.
- **Samsonowicz H.**, Samorząd miast Polski średniowiecznej, [w:] Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 13-21.
- **Saurma H.**, Schlesische Munzen und Medaillen. Namens des Vereins fur das Museum Schlesiischer Alterthumer, Wrocław 1883.
- **Saurma H.**, Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel, Berlin 1870.
- **Šefčík E.**, Pečeti Těšínských Piastovcu, Ostrava 1982.
- **Semkowicz W.**, Historyczno-geograficzne podstawy Śląska, 1933.
- **Semkowicz W.**, Potrzeby nauk pomocniczych historii, „Nauka Polska”, t. I, Warszawa 1918, s. 287-312.
- **Seroka H.**, Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku, Warszawa 2002.
- **Seroka H.**, Lubelskie badania nad heraldyką samorządową, [w:] Materiały do polskiego herbarza samorządowego, z. 1, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995, s. 17-28.
- **Seroka H.**, O nadaniach herbów miejskich w Polsce przedrozbiorowej, [w:] Ludzie i herby w dawnej Polsce, red. P. Dymmel, Lublin 1995.
- **Seroka H.**, W sprawie edycji pieczęci miast dawnej Polski, [w:] Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006, s. 285-298.

- **Seroka H.**, Wpływ heraldyki kościelnej na herby miast w Małopolsce do końca XVIII wieku, [w:] Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań, red. K. Skupieński, A. Weiss, s. 79-87.
- **Seweryn T.**, Polskie wycinanki papierowe XVII i XVIII w., „Polska Sztuka Ludowa”, t. 10, 1956, nr 2, s. 67-106.
- **Siebmacher J.**, Grossem und allgemeines Wappenbuch, Städtwappen. t. 1.cz. 1, Nürnberg 1885.
- Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego, red. F. Kiryk, Katowice 1994.
- **Šíma B.**, Znak města Bohumína [w:] Bohumín, studie a materiály k dějinám a výstavbě města, red. Grobelný A., Čepelák B., Ostrava 1976, s. 491-495.
- **Skibiński E., Stróżyk P.**, Epigrafika jako problem badawczy-tezy metodyczne, „Studia Epigraficzne”, t. 1, Zielona Góra 2004 r., s. 21-27.
- **Skupieński K.**, Herb Gliwic, [w:] Materiały do polskiego herbarza samorządowego, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995, s. 123-127.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 2006.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych, red. S. Kozakiewicz, Warszawa 1976.
- **Sobczak J.**, Święci i ich symbole, Poznań 2000.
- **Sperka J.**, Dzieje gospodarcze Górnego Śląska w średniowieczu, [w:] Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu, red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice 2011, s. 295-308.
- **Sperka J.**, Kształtowanie się granicy małopolsko-śląskiej w średniowieczu na obszarze nad Przemszą i Krynicą, [w:] Osadnictwo nad Przemszą i Krynicą średniowieczu, red. Sperka J., Sosnowiec-Cieszyn 2005, s. 101-111.
- Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów, t. V, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1994.
- Spotkania w Willi Strugego 1998-2001, wykłady o dziedzictwie kultury, red. K. J. Kwiecińska, Warszawa 2001.
- **Spyra J.**, Piastowskie zabytki w zbiorach muzealnych [Cieszyna], „Rocznik Cieszyński”, t. VI/VII, 1991, s. 51-57.
- **Stala B. F.**, Pieczęcie dawnych miast powiatu częstochowskiego, „Ziemia Częstochowska”, t. 1, 1934, s. 103-108.

- Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych, red. I. Panic, Cieszyn 1994.
- **Stanko P.**, Pieczęcie Piastów Górnos Śląskich, [w:] Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006, s. 75-118.
- **Stelmach R.**, Górnos Śląskie dokumenty przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Pamiętnik Cieszyński t. 17, 2002, s. 139-145.
- **Ströhl H. G.**, Städte-Wappen von Österreich-Ungarn, Wien 1904.
- **Stróżyk P.**, Inskrypcje napieczętne- zagadnienia edytorskie, „Studia Epigraficzne”, t. 3, red. J. Zdrenka, Zielona Góra 2008, s. 107-121.
- Strumień, z dziejów miasta od jego początków do 1939 r., red. H. Jarzyński, Strumień 1983.
- **Strzyżewski W.**, Dokumenty herbowe zachodniej i północnej Polski do końca XVIII w., „Studia Zachodnie” 1996, t. II, s. 34-40.
- **Strzyżewski W.**, Herby miast śląskich w herbarzu Johanna Siebmachera z 1605 r., [w:] Droga historii: studia ofiarowane prof. Józefowi Szymańskiemu w 70. Rocznicę urodzin, red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s.
- **Strzyżewski W.**, Historia i współczesność w herbach samorządów gminnych i powiatowych województwa śląskiego, [w:] Górnos Śląska symbolika samorządowa wczoraj- dziś- jutro, red. T. Hadaś, Tarnowskie Góry 2003, s. 26-35.
- **Strzyżewski W.**, Pieczęć miejska na Śląsku, ziemi lubuskiej i Pomorzu Zachodnim, [w:] Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań, red. Piech Z., Pakulski J., Wroniszewski J., Warszawa 2006, s. 299-309.
- **Strzyżewski W.**, Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku, Zielona Góra 1999.
- **Strzyżewski W.**, Wczesnonowożytnie pieczęcie herbowe małych miast na zachodnim pograniczu ziem polskich (XVI-XVIII wiek), [w:] Pieczęcie herbowe-herby na pieczęciach, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 293-303.
- Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą, red. Z. Kaczmarczyk, A. Wędzki, Zielona Góra 1967.
- Studia nad złotnictwem śląskim, red. Józef Matuszczak, Bytom 1973.

- Studia z dziejów państwa i prawa polskiego, t. II, red. J. Matuszewski, Łódź 1995.
- Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej, red. A. Radziwiński A. Supruniuk, J. Wdowiszewski, Toruń 1997.
- **Sukiennik G.**, Jakie szanse ma sfragistyka w polskich zbiorach muzealnych?, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska, 1987, nr 7, s. 185-191.
- Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010.
- **Szlachcic-Dudzicz D.**, Studia nad herbem i pieczęcią miasta Tarnowskie Góry, Gliwice 1984.
- Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych, red. E. Chojecka, Katowice 1999.
- Sztuka i ideologia XV wieku, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978.
- **Szykuła K.**, Dawne mapy Śląska jako źródło informacji, „Roczniki Biblioteczne”, t. XXXII, 1988, s. 141-169.
- **Szymański J.**, Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego, Warszawa 1993.
- **Szymański J.**, Herb-znak samorządowej wspólnoty, [w:] Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 VI 1991 r. w Lublinie, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 91-98.
- **Szymański J.**, Nauki pomocnicze historii, Warszawa 2004.
- **Szymański J.**, Samorządność społeczeństw lokalnych i jej symbolika, [w:] Materiały do polskiego herbarza samorządowego, z. 1, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995, s. 13-16.
- **Szymański J.**, Systematyka polskiej heraldyki rycerskiej a budowa języka blazowania, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego”, Humanistyka, t. XXII, 1980, nr 1, s. 33-38.
- **Szymański J.**, W sprawie genezy polskich herbów miejskich, [w:] Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów, t. V, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1994.

- **Tomczyk D.**, Dawne pieczęcie i herb Opola, Almanach miejski „OPOLANIN 98”, Opole 1998, s. 24-26.
- **Tomczyk D.**, Geneza i symbolika herbów miast województwa opolskiego, „Region Śląsk Opolski. Wybrane problemy społeczne i gospodarcze”, R. 4, 1999, nr 1, s. 90-104.
- **Tomczyk D.**, Heraldyka miast polskich- stan badań, „Biuletyn” nr 19, Instytut filozoficzno-Historyczny, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie 1999.
- **Tomczyk D.**, Herb Niemodlina, „Kalendarz Opolski”, 1998, s. 96-97.
- **Tomczyk D.**, Herb Olesna- jego geneza i symbolika, „Głos Olesna” R 4, 1969, s. 9-16.
- **Tomczyk D.**, Herb Strzelec Opolskich, „Kalendarz Opolski”, r. 2000, s. 90-92.
- **Tomczyk D.**, Herb Strzelec, „Kalendarz Opolski”, 2001, s. 73-75.
- **Tomczyk D.**, Herby miast powiatu prudnickiego, „Ziemia Prudnicka” 2001, s. 12-18.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Biała, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. IX, 1999., nr 4., s. 26-27.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Dobrodzień, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XIII, 2003, nr 3., s. 20-21.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Kędzierzyn Koźle, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XIII, 2003, nr 1., s. 16-17.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Korfantów, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. X, 2000, nr 8., s. 26-27.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Krapkowice, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, 2002 r., nr 4, s. 20-21.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Leśnica, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XI, 2001, nr 10., s. 25-26.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Niemodlin, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XIII, 2003, nr 6., s. 20-21.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Olesno, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, 2002, nr 10, s. 24-25.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Opole 1996.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Opole, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XIII, 2003, nr 4, s. 22-23

- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Prószków, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, 2002, nr 8, s.11-12.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Prudnik, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, 2002, nr 7, s.18-19.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Skorogoszcz, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. X, 2000, nr 7, s.36-37.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Strzelce Opolskie, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XI, 2001, nr 7, s. 33-34.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Strzeleczy, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. XII, 2002, nr 2, s. 21-22.
- **Tomczyk D.**, Herby miast Śląska Opolskiego, Ścinawa Mała, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. X, 2000, nr 6, s. 27-28.
- **Tomczyk D.**, Herby miast śląska opolskiego. Prószków, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. 12, 2002, nr. 8, s. 10-11.
- **Tomczyk D.**, O herbach miast Śląska Opolskiego 1-2, „Nowy Biuletyn Szkolny”, R. VII, 1997, nr 6, s. 37-39, nr 7 43-45.
- **Tomczyk D.**, Pieczęcie górnośląskich cechów rzemieślniczych z XV-XVIII wieku i ich znaczenie, Opole 1975.
- **Tomczyk D.**, Węzłowe problemy badawcze heraldyki miast górnośląskich, [w:] Górnośląska symbolika samorządowa wczoraj- dziś- jutro, red. T. Hadaś, Tarnowskie Góry 2003, s. 7-25.
- **Tomczyk D., Ziarko S.**, Herby oraz inne symbole samorządowe miast i gmin województwa opolskiego, Opole 2000.
- **Trelińska B.**, Kancelaria i dokument książąt cieszyńskich 1290-1573, Warszawa-Łódź 1983.
- **Tresidder J.**, Słownik symboli. Ilustrowany przewodnik po tradycjach, wyrażeniach obrazowych i emblematkach, Warszawa 2001.
- **Trojanowska M.**, Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku, studium dyplomatyczne, Warszawa 1977.
- **Trojanowska M.**, Dokument miejski w polskich badaniach dyplomatycznych, „Przegląd Historyczny”, t. 63, 1972, s. 93-101.
- **Trojanowska M.**, Pieczęcie miasta Lublina od 1317 do roku 1811, „Archeion”, t. LX, 1974.

- **Trunkhardt A.**, Dzieje Rybnika i dawniejszego państwa rybnickiego na Górnym Śląsku, Rybnik 1926.
- **Trzeciński M.**, Miecz katowski, pręgierz, szubienica. Zabytki jurysdykcji karnej na Dolnym Śląsku (XIII-XVIII w.), Wrocław 2001.
- **Uspieński B.**, Historia i semiotyka, Warszawa 1998.
- *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. A. Radzimiński A. Supruniuk, J. Wdowiszewski, Toruń 1997.
- **Vossberg F. A.**, Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen, Berlin 1854.
- **Fabijański W.**, Zarys historyczny tworzenia się i kształtowania zbioru sfragistycznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i jego stan obecny, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 169-192.
- **Mischke W.**, Pieczęcie polskie w czeskich bazach internetowych, [w:] Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 477-498.
- **Walczak W.**, Dolny Śląsk. Cz. 1, Sudety, Warszawa 1968.
- **Wallis M.**, Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne, Warszawa 1983.
- **Wallis M.**, Uwagi o symbolach, „Studia Semiotyczne”, t. VII, 1977, s. 91-99.
- **Wantuła J.**, Czternaście herbów Skoczowa, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, nr 14 1983, s. 5.
- **Wantuła J.**, Herby i pieczęcie miasta i gminy Skoczów, Skoczów 1984.
- **Wantuła J.**, Nazwa i herby miasta, [w:] Dzieje Skoczowa od zarania do współczesności, red. E. Biszorski, J. Broda, W. Iwanek, K. Kajzer, Skoczów 1993, s. 347-352.
- **Wdowiszewski Z.**, Najdawniejsza pieczęć miasta Torunia, „Miesięcznik Heraldyczny”, 1930, nr 2.
- **Weltzel A.**, Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien, Neustadt 1870.
- **Weltzel A.**, Geschichte der Stadt Ratibor, Ratibor 1881.
- **Weltzel A.**, Geschichte der Stadt Sohrau in Ober-Schlesien, Sohrau 1888.
- **Weltzel A.**, Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag, Ratibor 1882.
- **Weltzel A.**, Geschichte der Stadt, Herrschaft und Festung Cosel, Ratibor 1866.

- **Widawski J.**, Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku, Warszawa 1973.
- **Widimsky V. R.**, Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates, Wien 1864, cz. II-IV.
- **Widoszewski Z.**, Najdawniejsza pieczęć miasta Torunia, „Miesięcznik Heraldyczny”, 1930, nr 2, s. 30.
- **Wiś w heraldyce i sfragistyce polskiej**, red. A. Gut, P. Gut, Warszawa 2012.
- **Wisłowska K., Wisłowski T.**, Atrybuty świętych, Wrocław 1987.
- **Wittig W.**, Pieczęcie miast dawnej Polski, Warszawa 1905.
- **Włodarczyk Z.**, Symbolika siedmiu najważniejszych gatunków biblijnych, [w:] Symbolika roślin: symbol, znak, przesłanie, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2010, s. 9-20.
- **Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku**, red. A. Chlebowska, A. Gut, Warszawa 2008.
- **Wójcik M.**, Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia CXXXIX, Wrocław 1999.
- **Wrabec J.**, Niektóre współczesne poglądy na dzieło sztuki jako źródło historyczne, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia CLXX, 2004, s. 91-96.
- **Wyrozumska B.**, Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu, Kraków 1995.
- **Zagożdżon P., Zagożdżon K.**, Ubiór robotniczy dolnośląskiego górnika kruszcowego u schyłku średniowiecza, [w:] Dzieje górnictwa-element europejskiego dziedzictwa kultury, red. P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław 2008, s.
- **Zajchowska S.**, Rozwój osadnictwa śląsko-łużyckiej części województwa zielonogórskiego od XII do XIV w., [w:] Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą, red. Z. Kaczmarczyk, A. Wędzki, Zielona Góra 1967, s. 113-126.
- **Zaleski W.**, Święci na każdy dzień, Warszawa 1996.
- **Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej**, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002.
- **Zawisza O.**, Dzieje Strumienia, Cieszyn 1909.

- Zbiory pieczęci w Polsce, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009.
- Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r., oprac. M. Bielińska, A. Ptaśnikowa, Warszawa 1962.
- Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem, red. S. Kowalski, Zielona Góra 1970 .
- **Zgorzelska U.**, Herby miejskie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym. Uwagi Krytyczne, [w:] Miasta w ciągu wieków. Wybrane Problemy, red. S. Michalkiewicz, Katowice 1988, s. 112-122.
- **Zgorzelska U.**, W zamierzchłej przeszłości i średniowieczu, [w:] Rybnik, zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 roku, red. Walczak J., Katowice 1986, s. 44-81.
- **Znamierowski A.**, Insignia, symbole i herby polskie, Warszawa 2003.
- **Znamierowski A.**, Pieczęcie i herby Śląska Cieszyńskiego, Górki Wielkie-Cieszyn 2011.
- Znamierowski A., Wielka księga heraldyki, Warszawa 2008.
- **Zvolský F.**, Znaky slezských měst, Opava 2002.
- **Żerelik R.**, Stan i perspektywy badań nad kancelariami górnośląskimi w średniowieczu i czasach nowożytnych, [w:] Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych, red. I. Panic, Cieszyn 1994, s. 16-27.

SPIS WYKRESÓW:

Wyk. 1. Porównanie ilości pieczęci w stylizacji heraldycznej i nieheraldycznej między XIII a XVIII w.

Wyk. 2. Wykres obrazujący zmianę średniej wielkości pieczęci.

Wyk. 3. Procentowy udział materiałów pieczętnych w produkcji kancelaryjnej.

Wyk. 4. Stosunek procentowy pieczęci przywieszonych i wyciśniętych na dokumencie.

Wyk. 5. Materiał tłoków pieczętnych.

Wyk. 6. Procentowe zestawienie typowych form legenda pieczęci miejskich.

Wyk. 7. Ilość różnych typów pieczęci używanych na przestrzeni sześciu wieków.

Wyk. 8. Wykres obrazujący częstotliwość występowania różnych typów wyobrażeń na pieczęciach omawianych miast.

Wyk. 9. Procentowe zestawienie miejsca rozpoczęcia zapisu legendy otokowej.

Wyk. 10. Procentowe zestawienie sposobu zapisu wyrazu SIGILLVM.

SPIS TABEL:

Tab. 1. Zestawienie czasu lokacji miasta z pojawieniem się najstarszej jego pieczęci.

Tab. 2. Ilościowe zestawienie badanych pieczęci miejskich.

Tab. 3. Zestawienie dokumentów z nadaniami herbów i pieczęci.

Tab. 4. Zestawienie pieczęci miejskich w stylizacji heraldycznej i nieheraldycznej.

Tab. 5. Wielkość pieczęci w zależności od czasu powstania.

Tab. 6. Zestawienie tłoków pieczęci miast górnośląskich.

Tab. 7. Zestawienie pieczęci z symboliką władzy i przynależności.

Tab. 8. Zestawienie pieczęci z elementami architektonicznymi.

Tab. 9. Zestawienie pieczęci z symboliką religijną.

Tab. 10. Zestawienie pieczęci z symboliką gospodarczą.

Tab. 11. Zestawienie pieczęci z krajobrazem naturalnym.

Tab. 12. Zestawienie pieczęci z obrazowym przedstawieniem nazwy.

Tab. 13. Zestawienie rodzajów tarcz występujących na omawianych pieczęciach miejskich.

Tab. 14. Zestawienie pieczęci z tarczą gotycką.

Tab. 15. Zestawienie pieczęci z tarczą wczesnorenesansową.

Tab. 16. Zestawienie pieczęci z tarczą renesansową, kartuszowo wyciętą.

Tab. 17. Zestawienie pieczęci z podwójną tarczą barokową.

Tab. 18. Zestawienie wizerunków pieczęci ogólnie miejskich i sądowych.

SPIS FOTOGRAFII:

Fot. 1. Pieczęć Białej 2, APWr, Rep 4f, sygn. 65 e II.

Fot. 2. Pieczęć Bielska 1 (rysunek), za: A. Chmiel, Kafle średniowieczne znalezione w Oświęcimiu, [w:] Teka grona konserwatorów Galicyi zachodniej, t. 2, Kraków 1906, s. 349.

Fot. 3. Pieczęć Bielska 4, APP, AMP, sygn. 28.

Fot. 4. Pieczęć Bielska 5, AZO, MVP, sygn. 262, bn.

Fot. 5. Tłok pieczęci Bielska 6, MBB, S, sygn. 1015.

Fot. 6. Pieczęć Bielska 6, AZO, KK 56, sygn. 47.

Fot. 7. Pieczęć Bielska 7, AZO, KK, sygn. 56, s. 47.

Fot. 8. Pieczęć Bielska 9, za: Miasta polskie w tysiącleciu, t. 1, red. M. Siuchniński i in., Wrocław i in. 1965, s. 420.

Fot. 9. Pieczęć Bierunia 1 (rysunek), za: L. Musioł, Bieruń, miasto... , s. 47.

Fot. 10. Pieczęć Bierunia 2, APP, AKP, sygn. X 327.

Fot. 11. Pieczęć Bohumina 1, MC, H, sygn. 369.

Fot. 12. Pieczęć Bohumina 3, ZAO, KK, sygn. 38, s. 390.

Fot. 13. Pieczęć Bytomia 1, APWr, Rep 67, sygn. 1582.

Fot. 14. Pieczęć Bytomia 4, APWr, Rep 67, sygn. 1546.

Fot. 15. Pieczęć Bytomia 5, APWr, Rep 67, sygn. 1606.

Fot. 16. Pieczęć Bytomia 6, NAP, CDKM, sign. IV 84.

Fot. 17. Pieczęć Bytomia 6, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.

Fot. 18. Pieczęć Cieszyna 1, MC, H, sygn. 262.

Fot. 19. Pieczęć Cieszyna 3, MC, H, sygn. 264.

Fot. 20. Tłok pieczęci Cieszyna 4, MC, sygn. H 1.

Fot. 21. Pieczęć Cieszyna 4, MC, H, sygn. 327.

Fot. 22. Tłok pieczęci Cieszyna 5, MC, H, sygn. 2.

Fot. 23. Pieczęć Cieszyna 5, MC, H, sygn. 325.

Fot. 24. Pieczęć Cieszyna 6, MC, H, sygn. 414.

Fot. 25. Pieczęć Cieszyna 7, ZAO, KK, sygn. 146, s. 149.

Fot. 26. Tłok pieczęci Cieszyna 9, MC, H, sygn. 3.

- Fot. 27. Pieczęć Cieszyzna 9, ZAO, KK, sygn. 146, s. 143b.
- Fot. 28. Tłok pieczęci Dobrodzienia 1, MNWr, XIV-481.
- Fot. 29. Pieczęć Frydka 1, APC, KC, sygn. 1945, s. 183.
- Fot. 30. Pieczęć Frydka 2, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 593.
- Fot. 31. Pieczęć Frysztatu 1, APC, KC, sygn. 4P.
- Fot. 32. Pieczęć Frysztatu 2, MC, H, sygn. 371.
- Fot. 33. Pieczęć Frysztatu 3, APC, KC, sygn. 1945, s. 265.
- Fot. 34. Pieczęć Frysztatu 4, MC, H, sygn. 370.
- Fot. 35. Pieczęć Frysztatu 5, MC, H, sygn. 341.
- Fot. 36. Pieczęć Frysztatu 6, MC, H, sygn. 338.
- Fot. 37. Pieczęć Gliwic 1 (rysunek), za: M. Gumowski, Najstarsze pieczęcie miast..., tabl. IX, nr 106.
- Fot. 38. Pieczęć Gliwic 4, APGl AMGl, sygn. 26.
- Fot. 39. Pieczęć Gliwic 6, APGl, AMGl, sygn. 137b.
- Fot. 40. Tłok pieczęci Gliwic 7, MGl, H, sygn. 3118.
- Fot. 41. Pieczęć Gliwic 7, APGl, AMGl, sygn. 39c.
- Fot. 42. Pieczęć Gliwic 8, APGl, AMGl, sygn. 46a.
- Fot. 43. Pieczęć Gliwic 9, APGl, AMGl, sygn. 47.
- Fot. 44. Pieczęć Gliwic 10, APGl, ARW, sygn. 325, s. 166b.
- Fot. 45. Pieczęć Gliwic 11, APGl, AMGl, sygn. 47.
- Fot. 46. Tłok pieczęci Gliwic 11, MGL, H, sygn. 2327.
- Fot. 47. Pieczęć Głogówka 1, APWr, Rep 91, sygn. 175.
- Fot. 48. Pieczęć Głogówka 2, APWr, Rep 91, 367.
- Fot. 49. Pieczęć Głogówka 4, APWr, Rep 127, sygn. 8.
- Fot. 50. Pieczęć Głogówka 5, APGl, AMGl, sygn. 26h.
- Fot. 51. Pieczęć Głogówka 6, APO, AMGl, sygn. 11.
- Fot. 52. Pieczęć Głogówka 9, APWr, Rep 91, sygn. 1094.
- Fot. 53. Pieczęć Jabłonkowa 1, APC, KC, sygn. 1368, s. 69.
- Fot. 54. Pieczęć Jabłoknkowa 2, ZAO, KK, sygn. 52, 107 b.
- Fot. 55. Pieczęć Korfantowa 1, NAP, CDK 761, sign IV D 7, k. 592.
- Fot. 56. Pieczęć Koźła 2, NAP, RM 183 III Koz 11; pobrane z: www.monasterium.net.
[data wejścia: 15 lipca 2012 r.]
- Fot. 57. Pieczęć Koźła 4, APO, AMO, sygn. 63.
- Fot. 58. Pieczęć Koźła 5, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 592.

- Fot. 59. Pieczęć Koźła 6, APO, AMK, sygn. 3.
- Fot. 60. Pieczęć Koźła 7, APO, AMK, sygn. 3.
- Fot. 61. Pieczęć Krapkowic 1, APO, SPL, sygn. 15.
- Fot. 62. Pieczęć Krapkowic 4, APWr, KK, sygn. 134, s. 41.
- Fot. 63. Pieczęć Krapkowic 5, APWr, KK, sygn. 134, s. 41.
- Fot. 64. Pieczęć Krapkowic 6, MNWr, S-X-5374/M. Śl.
- Fot. 65. Pieczęć Leśnicy 2, APWr, KK, sygn. 152, s. 304.
- Fot. 66. Pieczęć Lublińca 2, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 604.
- Fot. 67. Pieczęć Lublińca 3, APWr, KK, sygn. 169, s. 42.
- Fot. 68. Pieczęć Miasteczka Śląskiego 2, APK, AMMB, sygn. 443, s. 4.
- Fot. 69. Pieczęć Miasteczka Śląskiego 5, MNWr, S-X-530/M. Śl.
- Fot. 70. Pieczęć Mikołowa 2, APP, AKP, sygn. X 327, s. 106.
- Fot. 71. Pieczęć Mikołowa 3, MNWr., S-X-537/M. Śl.
- Fot. 72. Pieczęć Mysłowic 2, APK, AMM, sygn. 67, s. 1.
- Fot. 73. Pieczęć Niemodlina 1, odlana na dzwonie, fot. za:
<http://www.niemodlin.org/index.php?id=360&L=0> [data wejścia: 15 października 2012 r.].
- Fot. 74. Pieczęć Niemodlina 2, APWr, KK, sygn. 163, s. 256.
- Fot. 75. Pieczęć Niemodlina 3, AMP, PPL IV 1710 a.
- Fot. 76. Pieczęć Olesna 2, APO, SPL, sygn. 17.
- Fot. 77. Pieczęć Olesna 3, AMP PPL IV 1477.
- Fot. 78. Tłok pieczęci Olesna 3, APO, SPL, sygn. 29.
- Fot. 79. Pieczęć Olesna 4, APWr, KK, sygn. 166, s. 49.
- Fot. 80. Pieczęć Opola 1, APO, AMO, sygn. 72.
- Fot. 81. Tłok pieczęci Opola 1, APO, SPL, sygn. 28.
- Fot. 82. Pieczęć sądu dworskiego w Opolu, APWr, Rep 91, sygn. 127.
- Fot. 83. Pieczęć Opola 3, APO, AMO, sygn. 2.
- Fot. 84. Pieczęć Opola 4, APO, SPL, sygn. 7.
- Fot. 85. Pieczęć Opola 5, APWr, Rep 4f, sygn. 52d.
- Fot. 86. Pieczęć Opola 6, APO, AMO, sygn. 70.
- Fot. 87. Pieczęć Opola 7, APWr, Rep. 4f, sygn. 54f.
- Fot. 88. Pieczęć Opola 8, MNWr, S-X-601/M. Śl.
- Fot. 89. Pieczęć Prudnika 1, APO, CMPr, sygn. 113.
- Fot. 90. Pieczęć Prudnika 3, APO, CMPr, sygn. 88.

Fot. 91. Pieczęć Prudnika 4, APO, CMPr, sygn. 64.

Fot. 92. Pieczęć Pszczyny 3, APP, AKP, sygn. II 96.

Fot. 93. Pieczęć Pszczyny 4, APP, AMP, sygn. 1370, s. 14.

Fot. 94. Pieczęć Pszczyny 5, APP, AKP, sygn. X 327, s. 106.

Fot. 95. Pieczęć Pszczyny 6, APP, AMP, sygn. 683, s. 55.

Fot. 96. Pieczęć Pszczyny 7, APP, AMP, sygn. 1174, s. 114.

Fot. 97. Pieczęć Pszczyny 8, APP, AKP, sygn. X 324, s. 46.

Fot. 98. Pieczęć Pszczyny 9, MNWr, sygn. S-X 681M. Śl.

Fot. 99. Pieczęć Pyskowic 2, APK, AMMB, sygn. 4564.

Fot. 100. Pieczęć Pyskowic 2, APK, AMMB, sygn. 2263.

Fot. 101. Pieczęć Pyskowic 4, APK, AMTG, sygn. 110, s. 87.

Fot. 102. Pieczęć Pyskowic 6, NAP, CDK, 761, sign IV D 7, s. 595.

Fot. 103. Pieczęć Pyskowic 8, MNWR, sygn. S-X-674/ M. Śl.

Fot. 104. Pieczęć Raciborza 1, APWr, Rep. 114, sygn. 14.

Fot. 105. Pieczęć Raciborza 2, MNWr, sygn. 1120, 735.

Fot. 106. Pieczęć Raciborza 3, MNWr, sygn. S-X-2033/M. Śl.

Fot. 107. Pieczęć Raciborza 6, APR, AMR, sygn. 33.

Fot. 108. Pieczęć Raciborza 7, MC, H, sygn. 367.

Fot. 109. Pieczęć Raciborza 8, APR, AMR, sygn. 33.

Fot. 110. Pieczęć Raciborza 9, MC, H, sygn. 366.

Fot. 111. Pieczęć Raciborza 11, APR, AMR, sygn. 38.

Fot. 112. Pieczęć Raciborza 12, APR, AMR, sygn. 56.

Fot. 113. Pieczęć Raciborza 13, MNWr, S-X-731/M. Śl.

Fot. 114. Pieczęć Raciborza 14, APR, CMR, sygn. 6.

Fot. 115. Pieczęć Rybnika 1, MRy, ADH, sygn. 863.

Fot. 116. Pieczęć Rybnika 2, MRy, ADH, sygn. 864.

Fot. 117. Pieczęć Rybnika 4, MNWr, S-X-729 M.

Fot. 118. Pieczęć Rybnika 5, MRy, ADH, sygn. 866.

Fot. 119. Pieczęć Rybnika 6, APWr, KK, sygn. 141, s. 37.

Fot. 120. Pieczęć Rybnika 8, MRy, ADH, sygn. 865.

Fot. 121. Pieczęć Rybnika 9, MRy, H, sygn. 1170.

Fot. 122. Pieczęć Skoczowa 3, ZAO, KK, sygn. 121, s. 488.

Fot. 123. Tłok pieczęci Skoczowa 3, MS, H, sygn. 10.

Fot. 124. Pieczęć Skoczowa 4, ZAO, KK, sygn. 51, 183 b.

- Fot. 125. Pieczęć Skoczowa 5, HALW, karton H, sygn. 823, bp.
- Fot. 126. Pieczęć Sośnicowic 1, APGl, AMGl, sygn. 57.
- Fot. 127. Pieczęć Sośnicowic 3, APWr, KK, sygn. 149, s. 33.
- Fot. 128. Pieczęć Strumienia 1, APC, AMS, sygn. 9.
- Fot. 129. Pieczęć Strumienia 3, ZAO, KK, sygn. 121, s. 563.
- Fot. 130. Pieczęć Strumienia 4, ZAO, MVP, sygn. 263, bp.
- Fot. 131. Pieczęć Strzelec Opolskich 2, APWr, AMWr, sygn. 1363.
- Fot. 132. Pieczęć Strzelec Opolskich 3, MNWr, sygn. S-X-782/M. Śl.
- Fot. 133. Pieczęć Strzelec Opolskich 4, APWr, Rep. 4f, sygn. 84.
- Fot. 134. Pieczęć Strzelec Opolskich 5, APWr, KK, sygn. 152, s. 30.
- Fot. 135. Pieczęć Strzeleczech 1, APO, AMGl, sygn. 17.
- Fot. 136. Pieczęć Ścinawy 1, NAP, RM, sygn. 922.
- Fot. 137. Pieczęć Tarnowskich Gór 3, APK, AMMB, sygn. 4566.
- Fot. 138. Pieczęć Tarnowskich Gór 5, APK, AMTG, sygn. 038.
- Fot. 139. Pieczęć Tarnowskich Gór 6, APO, AMO, sygn. 2287.
- Fot. 140. Pieczęć Tarnowskich Gór 7, APK, AMTG, sygn. 37.
- Fot. 141. Pieczęć Tarnowskich Gór 8, APK, AMMB, sygn. 5495.
- Fot. 142. Pieczęć Toszka 2, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 605.
- Fot. 143. Pieczęć Toszka 3, MNWr, sygn. S-X-858/M. Śl.
- Fot. 144. Pieczęć Toszka 5, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.
- Fot. 145. Pieczęć Wodzisławia 1, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 605.
- Fot. 146. Pieczęć Wodzisławia 2, MWS, H, sygn. 31.
- Fot. 147. Pieczęć Woźnik 1, MNWr, sygn. S-X-1063 M. Śl.
- Fot. 148. Pieczęć Żor 2, AMP, PPL IV, sygn. 2655.
- Fot. 149. Pieczęć Żor 4, ANP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 604.
- Fot. 150. Pieczęć Żor 4, APGl, AMGl, sygn. 26 k.
- Fot. 151. Pieczęć Żor 5, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.
- Fot. 152. Pieczęć Żor 6, APR, Cech sukienników Żory, sygn. 1.
- Fot. 153. Tłok pieczęci Żor 7, za: A. Sielicka-Wilamowska, Dokumenty magistratu żorskiego 1308-1746, Żory 2007, s. 65.
- Fot. 154. Pieczęć Żor 8, MNWr, sygn. S-IX-1051/ M. Śl.
- Fot. 155. Dokument herbowy Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 45.
- Fot. 156. Dokument herbowy Strumienia, APC, AMS, sygn. 3a.
- Fot. 157. Dokument herbowy Tarnowskich Gór, APK, AMTG, sygn. 012.

- Fot. 158. Tłok pieczęci Olesna 3, APO, SPL, sygn. 29.
- Fot. 159. Tłok pieczęci Skoczowa 4, MS, H, sygn. 10.
- Fot. 160. Tłok pieczęci Opola 1, Opole1, APO, SPL, sygn. 28.
- Fot. 161. Tłok pieczęci Żor 7, za: A. Sielicka-Wilamowska, Dokumenty magistratu żorskiego 1308-1746, Żory 2007, s. 65.
- Fot. 162. Tłok pieczęci Gliwic 11, MGL, H, sygn. 2327.
- Fot. 163. Kustodia pieczęci Głogówka , APO, AMGł, sygn. 17.
- Fot. 164. Kustodia pieczęci Pyskowic, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.
- Fot. 165. Kustodia pieczęci Bytomia APK, AMMB, sygn.1827, s. 2.
- Fot. 166. Kustodia pieczęci Opola, APO, CMO, sygn. 4.
- Fot. 167. Kustodia pieczęci Korfantowa, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 592.
- Fot. 168. Kustodia pieczęci Olesna, AMP, PPL IV, 1477.
- Fot. 169. Kustodia pieczęci Niemodlina, APWr, KK, sygn. 163, s. 256.
- Fot. 170. Kustodia pieczęci Frydka, APC, KC, sygn. 1372, s. 18.
- Fot. 171. Kustodia pieczęci Bytomia, APK, AMMB, sygn. 1609, s. 5.
- Fot. 172. Kustodia pieczęci Skoczowa, ZAO, KK, sygn. 121, s. 488.
- Fot. 173. Kustodia pieczęci Mysłowic, MMM, H, sygn.1565.
- Fot. 174. Kustodia pieczęci Lublińca, APWr, KK, sygn. 169, s. 42.
- Fot. 175. Kustodia pieczęci Leśnicy, APWr, KK, sygn. 152, s. 304.
- Fot. 176. Kustodia pieczęci Bohumina, ZAO, KK, sygn. 38, s. 390.
- Fot. 177. Kustodia pieczęci Krapkowic, APWr, KK, sygn. 134, s. 41.
- Fot. 178. Kustodia pieczęci Pszczyny, APP, AMP, sygn. 683, s. 55.
- Fot. 179. Kustodia pieczęci Gliwic, NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 605.
- Fot. 180. Drewniana miska ochronna pieczęci Gliwic, APGł, AMGł, sygn. 46 e.
- Fot. 181. Drewniana miska ochronna pieczęci Raciborza, MR, H, sygn. 647.
- Fot. 182. Drewniana miska ochronna pieczęci Opola, APWr, Rep 4f, sygn. 54 f.
- Fot. 183. Drewniana miska ochronna pieczęci Opola, APO, CMO, sygn 1.
- Fot. 184. Drewniana miska ochronna pieczęci Raciborza, APR, AMR, sygn. 38.
- Fot. 185. Drewniana miska ochronna pieczęci Raciborza, APR, AMR, sygn. 56.
- Fot. 186. Drewniana miska ochronna pieczęci Tarnowskich Gór APK, AMTG, sygn. 038.
- Fot. 187. Woskowa miska ochronna pieczęci Pszczyny, APP, AKP II, sygn. 96.
- Fot. 188. Woskowa miska ochronna pieczęci Bytomia, APWr, Rep 67, sygn. 1546.
- Fot. 189. Woskowa miska ochronna pieczęci Bytomia, APWr, Rep. 67, sygn. 1606.

- Fot. 190. Woskowa miska ochronna pieczęci Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 26.
- Fot. 191. Woskowy kołnierz ochronny pieczęci Głogówka, APWr, Rep. 91, sygn. 367.
- Fot. 192. Woskowa miska ochronna pieczęci Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 39.
- Fot. 193. Woskowa miska ochronna pieczęci Opola, APGl, AMGl, sygn. 26.
- Fot. 194. Woskowa miska ochronna pieczęci Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 37.
- Fot. 195. Przykład pieczęci na pasku pergaminowym, APGl, AMGl, sygn. 37.
- Fot. 196. Przykład pieczęci na paskach pergaminowych, APO, AMO, sygn. 2.
- Fot. 197. Przykład pieczęci na wstążce, APO, AMGl, sygn. 57.
- Fot. 198. Przykład pieczęci na sznurach NAP, RM, sygn. 922.

SPIS ANEKSÓW:

ANEKS I. Dokumenty herbowe.

ANEKS II. Przykłady budowy tłoków pieczętnych.

ANEKS III. Przykłady papierowych kustodii.

ANEKS IV. Przykłady wiązania i ochrony pieczęci.

ANEKS I. DOKUMENTY HERBOWE

GLIWICE:

- Tekst dokumentu herbowego, cyt. za: B. Nietsche, Historia miasta Gliwice, przeł. S. Rosenbaum, Gliwice 2011, s. 127.

„My Ferdynand drugi, z Bożej łaski wybrany rzymskim cesarzem na wszystkie czasy, władca dla wielu w Germanii, Węgrzech, Czechach, Dalmacji, Chorwacji i Słowenii, król itd., wyznajemy niniejszym publicznie i czynimy wszem znanym, z rzymskiej cesarskiej i królewskiej wysokości i godności danej nam łagodnym błogosławieństwem Wszechmocnego, nadto teraz i zawsze powodowany przyrodzoną łagodnością, dobrocią i miłosierdziem wobec wszystkich i każdego z osobna naszych posłusznych poddanych, tedy, aby wesprzeć ich honor, godność i dobrobyt, zarazem obdarzyć nadzwyczajnymi łaskami i wolnościami tych, którzy wykazali się przed innymi najbardziej uniżoną wiernością i niezmiennym posłuszeństwem wobec Nas i Naszego Domu austriackiego, nadto chwalebnie postępowali i zachowywali się w zgodzie z Naszą łaskawą wolą i upodobaniem, gdybyśmy wtedy łaskawie dostrzegli, przyjęli i ocenili najbardziej uniżoną, niezmienną w posłuszeństwie i nieskalaną wierność, okazywaną wobec naszych czcigodnych przodków, rzymskich cesarzy i królów Czech oraz naszego oświeconego Domu Austrii przez katolickie miasto i komunę Gliwic w naszym księstwie Górny Śląsk położone, znajdując je tak bardzo wiernym i zachowanym, że nic nie mogło go od tego odwieść, tak, zgoła nawet podczas niedawno podniesionej w naszym dziedzicznym królestwie i ziemiach, a teraz dzięki Bożej pomocy ugaszonej rebelii, wołały [Gliwice] raczej postawić na szafkach żywot, majątek i wszelki ziemski dobrobyt, znosić wszelakie niedogodności, plądrowania, oblężenia i inne niezliczone akty przemocy niżli najbardziej uniżoną nabożność i wierność, którą związały się z nami jako swym królem i panem dziedzicznym, w najmniejszym stopniu naruszyć albo skałać. Dlatego zdecydowaliśmy się okazać im ku ich uciesze i pamięci nasza łaskę, aby taka stałość i niezmienna wierność sławiona być mogła przez ich potomków, skłaniając ich zarazem ku podobnej postawie. W związku z tym łaskawie zdecydowaliśmy, za mądrą i wyważoną radą naszych szlachetnych i wiernych doradców, że dotychczasowy herb miasta [Gliwice] odnowimy, powiększymy i upiększymy, nadając mu następującą postać. Tarczę okrągłą podzielona z góry na dwie części, której prawa strona z kolei podzielona na trzy pola z tych górne i dolne czerwone, środkowe zaś białe lub srebrne, lewa strona zaś będzie niebieska lub lazuruwa. W środku stoi brama miejska, biała,

zbudowana z cegieł albo kwadratowych kamieni, w postaci wieży o trzech oknach, trzech kreneli z otworami strzelniczymi, o otwartych drzwiach, podniesionej, połączanej kracie zamkowej, z wystrzelającymi z dołu, a górą skrzyżowanymi gałązkami palmowymi, w których środku pierwsza litera naszego cesarsko-królewskiego imienia „F” i liczba „II”. Za tą bramą miejską albo wieżą z obydwu stron będzie pół orła, z prawej czarnego, z lewej żółtego o rozpostartym skrzydle, otwartym dziobie, czerwonym wysuniętym języku, rozcapierzonych szponach, nad głową mającym żółtą okrągłą aureolę. Na szczycie tej bramy albo wieży na półksiężycu pojawia się nasza umiłowana Pani w niebieskiej sukni, z płonąca, połączaną poświatą, trzymająca w prawej ręce królewskie berło, na lewej zaś Dzieciątko Jezus, na głowie zaś ma złotą, wysadzaną klejnotami koronę. Herb ten, namalowany i pokryty właściwymi barwami pośrodku tego naszego cesarsko-królewskiego listu, tym samym nadajemy, odnawiamy i ulepszamy naszą władzę cesarską i królewską, a na mocy tego listu, jako panujący król Czech i zwierzchni książę Śląska, decydujemy i pragniemy, aby wspomniane miasto Gliwice takim herbem posługiwało się na pieczęciach, stemplach i innych, dalej takowy mogło, chciało i powinno umieszczać na wszystkich jej bramach, kościołach, wieżach, ratuszu i innych należących doń domach i placach wedle ich woli, już to malowany, zawieszony, już to wykuty w kamieniu, bez jakiegokolwiek oporu lub zakazu. I polecamy niniejszym wszystkim razem i każdemu z osobna naszym poddanym wszelkiego stanu, godności i urzędu, aby wspomnianego wielkość miasta Gliwice w uzyskanej przez nie łasce i nowym herbie strzegli, ochraniali, pozostawili je nie niepokojone, nie przeszkadzali w tym i nie wprowadzali w błąd ani czegoś takiego nikomu nie nakazywali pod groźbą ciężkiej kary i niełaski, a ponadto zapłacenie mandatu trzydziestu marek litego złota, które każdy, kto tak postąpi, w połowie wpłaciło do naszej komory, w połowie zaś wielokrotnie wspomnianemu miastu Gliwice. Co pieczętujemy na potwierdzenie tego listu naszą wielką pieczęcią cesarsko-królewską, dan w naszym mieście Wiedniu, czternastego dnia miesiąca sierpnia roku tysiąc sześćset dwudziestego dziewiątego po narodzeniu Chrystusa, naszego umiłowanego Pana i Zbawiciela, roku dziesiątym naszego panowania w Rzeszy Rzymskiej, dwunastego w państwie węgierskim, a trzynastego w czeskim.

Ferdynand

Guilemus Comes Sławata

R:is Boh:ae S.

Cancellarius

Ad mandatum Sac:ae Caeth:ae

Majestatis proprium

Rasser.”

- Fot. 155. Dokument herbowy Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 45.

MIASTECZKO ŚLĄSKIE

- Fragment dokumentu lokacyjnego, cyt. za: T. Hadaś, *Geneza i symbolika herbu Miasteczka Śląskiego*, [w:] *Gómośląska symbolika samorządowa wczoraj-dziś-jutro*, red. T. Hadaś, Tarnowskie Góry 2003, s. 114.

„Ze szczególnej łaski nadajemy Wam w herbie i na pieczęci pieszy wizerunek świętego Jerzego w lśniącej zbroi w czerwonym polu z oszczepem, którym dusi on pod swoimi stopami bezskrzydłego smoka, nadto hełm dziobowy z czarnymi i białymi labrami, a na hełmie udo czarnego orła wraz ze swymi szponami, w których to szponach winno ono trzymać czarna kopaczkę górniczą, jak dalej tutaj, w tym dokumencie taki herb znajduje się, przejrzyscie z jego barwami wymalowany. I takim orlim udem i kopaczką górniczą winiwn posługiwać się jego wójt w sprawach sądowych, lecz całym zobrazowanym herbem- wymienieni nasi Burmistrz i Rada Miasta Geogenberg.”

- Tekst dokumentu herbowego, cyt. za: O. Hupp, Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer, Frankfurt 1898, s. 100.

“(…) dass wir derowegen mit wohlbedachten Muth, guten Rath und rechten Wissen, genannten Bürgermeister und Rathmanne der Stadt Neustadt ihr althergebrachtes Wappen und die von weiland Kaiser Maximilian, unseren geliebten Herrn und Vater, hochlöblichsten Gedächtniss Anno 1567, erlangte freiheit über die Siegelung mit rothem Wachs konfirmirt und bestätigt sondern auch ihren ermeldtes uraltes wohlerworbenes Wappenkleinod so mit Namen ist ein weiss oder silberfarben Schild, darinnen stehend imgrund hinter einem Stück roth oder ziegelfarben Stadtmauer mit Zinnen einer offenen Pfordten sammt einem bis auf die Helft herabhängendem Schostgattern zweie schmale Thürme solcher farben mit gespitzten Dächern, Knöpfen und Fenstern und zwischen denselben zweien Thürmen stehend aufrecht ein schwarzer einfacher gekrönter Adler. Nachfolgender Gestalt verändert, geziert und verbessert: nemlich auf den jetzo bemeldten Schild, einen Stechhelm zu beiderseits mit roth oder Rubin und weiss oder silberfarben Helmdecken und über denselben eine goldne königliche Krone verliehen, auf derselben stehend wiederum die zwei vorbesagten Thürme allergestalt und Maszen wie im Schild, und dazwischen anstatt des Adlers ein weiss oder silberfarbener aufrecht stehender Löwe mit aufgesperzten Rachen, roth ausgeschlagener Junge und züruckaufgeworfenen doppelten Schwanz. Inmassen solch Wappen der Verbesserung nach, inmitten dies unseres kaiserlichen Briefs gemahlet, und mit farben eigentlicher ausgestrichen ist. Verleihen geben und verbessern ihnen dasselbe begnaden sie auch, damit von römischer kaiserlich und auch bömischer königlichen Macht und Vollkommenheit als oberster Herzog von Schlezien und zu Oppeln hiermit wissentlich Kraft dieses Briefes (…).”

- Tekst dokumentu herbowego, cyt. za: O. Zawisza, Dzieje Strumienia, Cieszyn 1909, s. 9-10.

„My Władysław z Bożego miłosierdzia król węgierski i czeski, uwiadamy, żeśmy byli proszeni przez oświeconego księcia cieszyńskiego (...) byśmy wiosce Strumieniowi, która własnością jest zacnego Mikołaja Brodeckiego (...) udzielili praw i przywilejów miejskich (...), by obywatele tamtejsi mogli miasto otoczyć murami, wieżami i przykopami i innemi urządzeniami wojennymi, które dla swojej obrony uważają za potrzebne, by przyjęli herb z obrazem św. Barbary w jednej, a połowę orla z całą głową, złotą koroną ozdobioną w drugiej jego części na tle niebieskim (...) by wszystkie ważne listy zielonym były pieczętowane woskiem. Oprócz tego pozwalam targ w każdy poniedziałek, 2 jarmarki w roku (w. św. Jerzego i św. Michała), każdy z nich przez 8 dni, na których sprzedawać i kupować można sól, żyto, rzeczy kramarskie, kupieckie i siodlarskie, bo odtąd się mogą tu osiedlać rzemieślnicy jak to: masarze, sukiennicy, piwowarowie, piekarze, kowale, krawcy, kożusznicy, złotnicy, bednarze, ślusarze, szewcy i inni. Zarazem nakazuję urzędnikom, sprawcom moim, by mieszczanom strumieńskim żadnych nie czynili przeszkód w używaniu swych praw (...) pod groźbą gniewu tak obecnego ja wszystkich następnych królów czeskich i książąt śląskich.”

- Fot. 156. Dokument herbowy Strumienia, APC, AMS, sygn. 3a.

- Tekst nadania książęcego, cyt. za: Codex Diplomaticus Silesiae, Bd 21, Schlesiens Bergbau Und Hüttenwesen. Urkunden und Akten (1529-1740), hrsg. K. Wutke, Breslau 1901, nr 441, s. 6-7.

“My Hannus zbozie milosti w Slezy knyze Oppolske Horniho Hlohowa Ratiborske a pan Bythomsky etc. Oznamugeme timto listem przedewssemi kdezcoliwiek czten neb cztucz slyzzan bude, zie przednas przissli gwerkowe Hor Tarnowskych, przedkladagicz welky naklad, kteryz przitieh horach cziniti musili. A vzitek zatu swobodu maly kteruz mieli od komory wzali. Nas wysocze prosicz abychom gich wtakowem Nakladu litowati raczili a gim gesscze swobodu od komory dale. Gsucze my nachylni kgegich snaznym prosboam Rozwazicze to usebe dostatecznie ze ten rok iutiskniemi byli wobrokny y take ze wodie odolati nemohli, hory poloziti musyli zmilosti nassi knyczeczy sami odsebe pana Grziho margkrabie Brandenburgskeho erbow potomkow nassych wobecz wssem gwerkom ahornikom swobodu odkomory wssudy wpanstwy nassem kdeby se hory otwurzely dawame od datum listu tohotu dwanaczte leth porzad zbiehlich ze nam y potomkom nassym nebudu dotieh leth nahorzepsanych powinni do komory nicz dawati stolka desatek krussczowy a od kazdych neczek dwa grosse Slezke wkazdy gross dawnaczte halerzy cztucz a s Olovem y Strzebrem swobodni budu a byti magi stolka gesliby pan bouh wssemohuczy to ssczesti dati raczil a koussicz se treffil kteryby Czentetrz (?) Olowa hrziwnu strzebra neb wysse drzal tehda od hrziwny strzebra osennaczte grossy kazdy kdo by takowy y krussicz treffil nam potomkom nassum dati ma...a niezkowehe bude prazen kdy od strzebra da neczo by mze brziwny od toho meczkowe dati powinni a to karl (?) kswe... wzeti... wtom sse wiernie a bezelestnie zachowati podstraczenim toho wsseho nahorach miel, gestlibyto na nieho slussnie dowedeno bylo (?) a wio (?) gawmnoho (?) uznam przitom nam gwerkowe przirzekli rzad a ustawu horny drzuti podle gich sse zachowati wyiech weszech artikuliech kterez gim od nas wydany take gich stawenie pakz nahory slissie drzeti magi take sme gim zmilosti nassi knyezeczy dopustili propocztiwost apotrzebu praw hornych peczet mieti grzidlo orlowe zlute w modrem poli kiloff apuczka (?) tomu na swiedomi nassi knyezeczy ktomuto listu rozkazalisme zawiesyti. Dan w Oppoli wponediel den s. Franczyska.”

- Tekst dokumentu herbowego, cyt. za: A. Kuzio-Podrucki, D. Woźnicki, Herb i barwy Tarnowskich Gór, przeł. W. Jöhling, Tarnowskie Góry 2002, s. 53-54.

„My Jerzy Fryderyk z Łaski Bożej Margrabia Brandenburski, Książę Szczeciński, Pomorski, Kaszubski i Wenedów, a także na Śląsku Karniowa oraz Pan Państwa Bytomskiego i Bogumińskiego, Burgrabia Norymbergii i Książę Rugii wyznawamy i oznajmiamy wobec wszystkich. Skoro Dobry Bóg swojej łaski udziela od wielu lat, [takoz] Pan dobrocią swą obdarzał i dał, że wydobyte będą wielka ilość kruszców blendy i srebra, przy osadzie naszej Tarnowskie Góry, jak również innych [osadach] Naszych poddanych z gruntów przyległych [i] położonych w Naszym Państwie Bytomskim [a staroście] na zamku Świerklaniec podległych. Przez Jego Boskie Umiłowanie, [kruszcze] do dziś wydobyte stały się przyczyną także, [że] ludzie osiedlili się - w mieście Tarnowskie Góry nazwanym - z wszystkimi Naszego Sejmu Książęcego Miłościwego uchwałami oraz zezwoleniami, [miasto to] zbudowali i dalej rozbudowywać rozpoczęli i do dzisiejszych czasów takoz dalej [będzie] rozbudowywane i poszerzane, [a] zamieszkiwane także przez zacne osoby, Naszych poddanych i owych kochanych zaufanych. Przeto myśląc o Naszych poddanych, burmistrzu, rajcach, przysięgłych i całej wspólnocie zamieszkałej owe miasto górnicze Tarnowskie Góry oraz podczas osobistej Naszej wizyty w Naszych śląskich Księstwach i Państwach słysząc od owych poddanych, iż dotychczas prowadzą w swym herbie i pieczęci miejskiej jedynie kilof górniczy i młotek, zwrócili się oni do Nas z najuniżeńszą prośbą i apelowaniem o nadanie im herbu [dla] używania przez nich samych oraz ich potomków. Zatem My ich nader wielkie prośzenie łaskawie rozważyliśmy, uwzględniliśmy i skłoniliśmy się doń na znak uznania tego, co ich przodkowie i oni sami Nam uczynili w sposób najuniżeńszy i posłuszny, czynią Nam obecnie, a [także] w przyszłości czynić będą. Niech zatem będą łaskawie obdarowani następującym Herbem składającym się z połowy czarnego orła w białym polu, dziób jak i szpony żółte, w połowie tarczy od lewej strony wzdłuż. W drugiej połowie od lewej strony na dwie części podzielona na czarną i białą. U góry żółte orle skrzydło w polu czarnym, poniżej skrzydła zaś górnicze młot i kilof na białym polu skrzyżowane nawzajem leżą. Ponad tąże tarczą hełm turniejowy z czarno-białymi labrami a ponad hełmem żółte skrzydło orle w środku którego górnicze młot i kilof, również skrzyżowane nawzajem leżeć winne. Jak wszystko być powinno, w piśmie tym znaleźć się winien wyraźnie odmalowany herb taki z jego własnymi, należnymi [mu] barwami.

Nadajemy zatem łaskawie, dając rzeczonemu burmistrzowi, rajcom, przysięgłym i całej wspólnocie owego Naszego miasta górniczego Tarnowskich Gór tymże pismem wedle książęcej władzy i pełni mocy tenże herb, aby [oni] sami i ich potomkowie mogli z czcią i dumą z niego korzystać we wszelkich sprawach sądowych i miejskich koniecznych a potrzebnych, zatem w sposób różny [używać mogą] sam burmistrz i rada miejska całego herbu w tarczy, zaś wójt i ławnicy jedynie w sprawach sądowych żółtego orlego skrzydła z młotkiem i kilofem bez dodatkowych przeszkód i rejestracji. Zobowiązujemy dziś i w przyszłości, każdego z Naszych urzędników i umiłowanych poddanych, burmistrza, rajców, przysięgłych i wspólnotę miasta górniczego Tarnowskich Gór do obrony, czci i korzystania zeń podług Naszych nakazów. Aby brali [wszyscy] to pod pilną a stałą uwagę, kazaliśmy zaopatrzyć niniejsze pismo [w] Naszą pieczęć książęcą, wierząc, że tym samym wyrażamy Naszą dobrą wolę. A na koniec podpisaliśmy własną ręką pismo owe. Dano w Onolzbach dnia [Św.] Jakuba dwudziestego piątego lipca w roku tysiąc pięćset sześćdziesiąt drugiego po Narodzeniu Chrystusa, Miłościwego Pana i Zbawiciela Naszego.

G[eorg] F[riedrich] M[argraf] z[u] B[randenburg]”

- Fot. 157. Dokument herbowy Tarnowskich Gór, APK, AMTG, sygn. 012.

ANEKS II. PRZYKŁADY BUDOWY TŁOKÓW PIECZĘTNYCH

Fot. 158. Tłok pieczęci Olesna 3, APO, SPL, sygn. 29. Fot. 159. Tłok pieczęci Skoczowa 4, MS, H, sygn. 10.

Fot. 160. Tłok pieczęci Opola 1, Opole1, APO, SPL, sygn. 28.

Fot. 161. Tłok pieczęci Żor 7, za: A. Sielicka-Wilamowska, Dokumenty magistratu żorskiego 1308-1746, Żory 2007, s. 65.

Fot. 162. Tłok pieczęci Gliwic 11, MGL, H, sygn. 2327.

ANEKS III. PRZYKŁADY PAPIEROWYCH KUSTODII

Fot. 163. Kustodia pieczęci Głogówka ,
APO, AMGł, sygn. 17.

Fot. 164. Kustodia pieczęci Pyskowic,
NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 595.

Fot. 165. Kustodia pieczęci Bytomia
APK, AMMB, sygn.1827, s. 2.

Fot. 166. Kustodia pieczęci Opola
APO, CMO, sygn. 4.

Fot. 167. Kustodia pieczęci Korfantowa
NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 592.

Fot. 168. Kustodia pieczęci Olesna
AMP, PPL IV, 1477.

Fot. 169. Kustodia pieczęci Niemodlina
APWr, KK, sygn. 163, s.256

Fot. 170. Kustodia pieczęci Frydka
APC, KC, sygn. 1372, s. 18.

Fot. 171. Kustodia pieczęci Bytomia
APK, AMMB, sygn. 1609, s. 5.

Fot. 172. Kustodia pieczęci Skoczowa
ZAO, KK, sygn. 121, s. 488.

Fot. 173. Kustodia pieczęci Mysłowic
MMM, H, sygn.1565.

Fot. 174. Kustodia pieczęci Lublińca
APWr, KK, sygn. 169, s. 42.

Fot. 175. Kustodia pieczęci Leśnicy
APWr, KK, sygn. 152, s. 304.

Fot. 176. Kustodia pieczęci Bohumina
ZAO, KK, sygn. 38, s. 390.

Fot. 177. Kustodia pieczęci Krapkowic
APWr, KK, sygn. 134, s. 41.

Fot. 178. Kustodia pieczęci Pszczyny
APP, AMP, sygn. 683, s. 55.

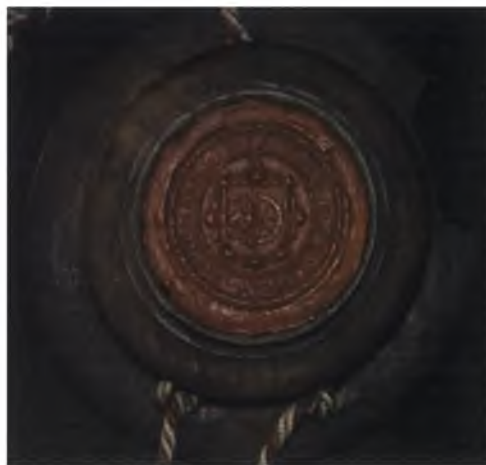

Fot. 179. Kustodia pieczęci Gliwic,
NAP, CDK, 761 sign IV D 7, k. 605.

ANEKS IV. PRZYKŁADY WIĄZANIA I OCHRONY PIECZĘCI

Fot. 180. Drewniana miska ochronna pieczęci Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 46 e.

Fot. 181. Drewniana miska ochronna pieczęci Raciborza, MR, H, sygn. 647

Fot. 182. Drewniana miska ochronna pieczęci Opola, APWr, Rep 4f, sygn. 54 f.

Fot. 183. Drewniana miska ochronna pieczęci Opola, APO, CMO, sygn. 1.

Fot. 184. Drewniana miska ochronna pieczęci Raciborza, APR, AMR, sygn. 38.

Fot. 185. Drewniana miska ochronna pieczęci Raciborza, APR, AMR, sygn. 56.

Fot. 186. Drewniana miska ochronna pieczęci Tarnowskich Gór APK, AMTG, sygn. 038.

Fot. 187. Woskowa miska ochronna pieczęci Pszczyny, APP, AKP II, sygn. 96.

Fot. 188. Woskowa miska ochronna pieczęci Bytomia, APWr, Rep 67, sygn.1546.

Fot. 189. Woskowa miska ochronna pieczęci Bytomia, APWr, Rep. 67, sygn. 1606.

Fot. 190. Woskowa miska ochronna pieczęci Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 26.

Fot. 191. Woskowy kołnierz ochronny pieczęci Głogówka, APWr, Rep. 91, sygn. 367.

Fot. 192. Woskowa miska ochronna pieczęci Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 39.

Fot. 193. Woskowa miska ochronna pieczęci Opola, APGl, AMGl, sygn. 26.

Fot. 194. Woskowa miska ochronna pieczęci Gliwic, APGl, AMGl, sygn. 37.

Fot. 195. Przykład pieczęci na pasku pergaminowym, APGl, AMGl, sygn. 37.

Fot. 196. Przykład pieczęci na paskach pergaminowych, APO, AMO, sygn. 2.

Fot. 197. Przykład pieczęci na wstążce, APO, AMGl, sygn. 57.

Fot. 198. Przykład pieczęci na sznurach NAP, RM, sygn. 922.

